

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

*«Έμφυλες ταυτότητες και η συμμετοχή των γυναικών
της Καστοριάς στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο»*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΣ ΤΣΑΚΙΡΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ
Στις «Δημόσιες χρήσεις της ιστορίας και της Τοπικής ιστορίας»

με ειδίκευση «Επιστήμες της αγωγής»

ΦΛΩΡΙΝΑ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2021

Φύλλο Εξέτασης

1. Επόπτης: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

2. Δεύτερος Βαθμολογητής: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

3. Τρίτος Βαθμολογητής: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός: - _____

Ο/η συγγραφέαςΤσακίρη Αντωνία.....βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία: 4/2/2021

*«Έμφυλες ταυτότητες και η συμμετοχή των γυναικών της
Καστοριάς στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο»*

*“Gendered Identities and the Kastorian women’s participation
in Resistance and Civil War in Kastoria”*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	1
ABSTRACT.....	2
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
1. Προφορική Ιστορία και μνήμη.....	10
2. Έμφυλες ταυτότητες.....	17
2.1. Γενετικός προσδιορισμός του φύλου.....	18
2.2. Διαμόρφωση ταυτότητας φύλου/στερεότυπα.....	19
2.3. Διαφυλικές σχέσεις και η επίδραση του περιβάλλοντος(οικολογία, κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός) σε αυτές.....	22
2.4. Μαρξιστική φεμινιστική αντίληψη.....	25
2.5. Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.....	26
3. Η γυναίκα στον Μεσοπόλεμο, στην Κατοχή, στον Εμφύλιο(Ελλάδα- Δυτ.Μακεδονία-Καστοριά).....	27
3.1. Η γυναίκα στον Μεσοπόλεμο.....	28
3.2. Η γυναίκα στη Δικτατορία του Μεταξά – Ο πόλεμος.....	35
3.3. Η γυναίκα στην Κατοχή.....	36
3.4. Η γυναίκα στην Αντίσταση.....	38
3.5. Η στάση των κατακτητών και των συνεργατών τους απέναντι στις γυναίκες.....	40
3.6. Η οργάνωση των γυναικών στην κατοχική Ελλάδα.....	41
3.6.1. Λεύτερη Νέα, η πρώτη γυναικεία ενιαία οργάνωση.....	41
«Ο ύμνος της Λεύτερης Νέας.....	42
3.6.2. Η οργάνωση, Κοινωνική Αντίληψη.....	43
3.6.3. Εθνική Αλληλεγγύη.....	43
3.6.4. Η συμμετοχή των γυναικών σε συνέδρια.....	44
3.7.1. Οι Γυναίκες στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις.....	45
3.7.2. Οι γυναίκες διαδηλώνουν και παίρνουν τα βουνα.....	46

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	49
4. Εργαλείο συλλογής πληροφοριών – η συνέντευξη.....	49
4.1. Το δείγμα της έρευνας.....	51
4.2. Το «κλίμα» των συνεντεύξεων, η αξιοπιστία των απαντήσεων.....	53
4.3. Ερωτήσεις συνέντευξης.....	55
4.4. Στόχοι Έρευνας.....	57
4.5. Μοντέλο Ανάλυσης των Strauss & Corbin και των Miles & Huberman.....	58
4.6. Κατηγορίες.....	62
5. Ποσοτική ανάλυση.....	68
5.1. Α. Πολιτισμική ταυτότητα γυναικών που συμμετέχουν.....	69
5.2. Β. Αίτια συμμετοχής στη Αντίσταση/Εμφύλιο.....	71
5.3. Γ. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή.....	73
5.4. Δ. Μορφές συμμετοχής.....	75
5.5. Ε. Συνέχιση εμπλοκής και στον Εμφύλιο.....	75
5.6. ΣΤ. Η εικόνα των οργανωμένων γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο.....	75
5.7. Ζ. Συνέπειες από τη συμμετοχή και επίσημο κράτος.....	76
5.8. Η. Αποτίμηση του παρελθόντος.....	77
5.9. Θ. Πολιτισμικά στοιχεία δεκαετίας '40-'50.....	78
6. Ποιοτική ανάλυση δεδομένων των άμεσων πληροφοριών των γυναικών πληροφορητριών σύμφωνα με το μοντέλο των Strauss & Corbin και των Miles & Huberman. '.....	78
6.1. Α. Πολιτισμική ταυτότητα των γυναικών που συμμετέχουν.....	80
6.1.1. Η εθνοτική ταυτότητα και το κοινωνικό περιβάλλον των γυναικών.....	81
6.1.2. Η ταυτότητα των γυναικών μέσα από την εκπαίδευση.....	85
6.1.3. Άνδρες.....	87
6.1.4. Η εθνοτική ταυτότητα των ανδρών.....	88
7. Β. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή.....	94
7.1. Γυναίκες.....	94
7.2. Άνδρες.....	102

8. Γ. Αίτια συμμετοχής στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο.....	105
8.1. Γυναίκες.....	106
8.2. Άνδρες.....	110
9. Δ. Μορφές Συμμετοχής στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο.....	117
9.1.1. Άμεσος τρόπος συμμετοχής.....	118
9.1.2. Έμμεση συμμετοχή στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο.....	122
9.2. Άντρες.....	128
10. Ε. Συνέπειες από τη συμμετοχή και το επίσημο κράτος.....	132
10.1. Γυναίκες.....	133
10.2. Άντρες.....	144
11. ΣΤ. Η εικόνα των γυναικών αγωνιστριών.....	147
11.1. Γυναίκες.....	147
11.2. Άντρες.....	152
12. Ζ. Αποτίμηση του παρελθόντος.....	159
12.1. Γυναίκες.....	159
12.2. Άντρες.....	167
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ.....	173
ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	193
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	196
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	200

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η δύσκολη ιστορική περίοδος της Αντίστασης και του Εμφυλίου στην Καστοριά της Δυτικής Μακεδονίας είναι το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εκτυλίσσονται τραγικά γεγονότα. Παρακολουθούμε το κορίτσι, τη γυναίκα, τη μάνα, τη γερόντισσα, είτε να συμμετέχουν στα γεγονότα, είτε να αρνούνται να πάρουν μέρος εξαιτίας των προσωπικών τους πεποιθήσεων (ιδεολογικές, οικογενειακές, πολιτικές, κ.λ.π.). Διακρίνουμε τους κοινωνικούς ρόλους που αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας, την πολιτισμική ταυτότητα της καθεμιάς και πώς αυτή προσδιορίζει τη στάση τους απέναντι στα πράγματα. Συναισθανόμαστε τις συνέπειες των αποφάσεών τους, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, και αποτυπώνουμε την εικόνα που άφησαν κατά το παρελθόν και έως σήμερα στην τοπική κοινωνία. Γινόμαστε μάρτυρες της αυτοθυσίας τους, της προσπάθειάς τους να προστατεύσουν τις ζωές άλλων, κι όλα αυτά μέσα σε ένα ανδροκρατούμενο περιβάλλον. Σε αυτό το περιβάλλον οι έμφυλες ταυτότητες περνούν κρίση, μπερδεύονται και επαναξιολογούνται.

Η προφορική ιστορία μας χαρίζει πολύτιμες καταγραφές μέσω των ημιδομημένων συνεντεύξεων, συνεπικουρούμενες από γραπτές μαρτυρίες των ίδιων σε κάποιες περιπτώσεις. Οι μαρτυρίες προέρχονται από άνδρες και γυναίκες που έχουν άμεσες εμπειρίες και ενίοτε βοηθάει η διαγενεακή μνήμη. Το μοντέλο ανάλυσης των Strauss & Corbin και των Miles & Huberman προσδιόρισε τον τρόπο επεξεργασίας του πρωτότυπου υλικού που συλλέχθηκε. Η εγκυρότητα των αναμνήσεων δεν ελέγχεται καθώς πρόκειται για πρωτότυπες καταθέσεις που αξιοποιούνται μέσα από κοινωνιολογικό κυρίως πρίσμα για να φωτίσουν πτυχές του παρελθόντος στην περιοχή της Καστοριάς. Όλα τα παραπάνω οδήγησαν σε διαπιστώσεις που σκιαγραφούν τοπικά τα ιστορικά δρώμενα του παρελθόντος μέσα από τις σχέσεις γυναικών και ανδρών. Θα ήταν παρακινδυνευμένο να αναχθούν σε καθολικά ιστορικά συμπεράσματα. Η παρούσα εργασία λειτουργεί ως πρόδρομος σε μια σειρά θεμάτων κοινωνιολογικού και ιστορικού χαρακτήρα για περαιτέρω έρευνα, κάτι που αναφέρεται στο κεφάλαιο “Συζήτηση”.

Έπειτα από το κεφάλαιο “Συζήτηση” ακολουθεί η Βιβλιογραφία και ένα παράρτημα. Περιέχει πληροφορίες σχετικές με τις γυναικείες αντιστασιακές οργανώσεις, εμπροσθόφυλλα και οπισθόφυλλα περιοδικών της Μεταξικής εποχής. Επιπρόσθετα

περιέχεται ένας πίνακας με τα στοιχεία των πληροφορητών, όπου ο καθένας έχει ένα κωδικό όνομα(π.χ. *πρ.8-προφίλ.8*) και κατηγοριοποιημένα (σύμφωνα με τους θεματικούς άξονες) αποσπάσματα των συνεντεύξεων προς διευκόλυνση των αναγνωστών.

Λέξεις Κλειδιά

Προφορική ιστορία, Έμφυλες ταυτότητες, Εμφύλιος πόλεμος, Αντίσταση, Δυτική Μακεδονία, Καστοριανές γυναίκες

ABSTRACT

The difficult historical period of Resistance and the Civil War in Kastoria, western Macedonia, is the historical framework in which tragic events unfold. We watch the girl, the woman, the mother, the old woman either engaging in the events, or refusing to take part. We discern the social roles undertaken, the cultural identity of each one and how this defines their attitude towards current affairs. We empathise with the consequences of their decisions, both in the short and the long run, and capture the image left behind by them in the past leading up to the present. We witness their self-sacrifice, their effort to protect others' lives in a world where men prevailed. In this world, gender identities are in a crisis, get confused and are reevaluated.

Oral history rewards us with precious chronicles through the semistructured interviews, aided by written accounts of the interviewees in some cases. These testimonies are from men and women who had first-hand experience, with the aid of intergenerational memory occasionally. The analysis model of Strauss and Corbin and Miles and Huberman defined the way in which the original material gathered was processed. The validity of the recollections is not questioned as they are authentic statements and they are utilized mainly through a sociological spectre to shed light on past aspects in the area of Kastoria. All the above have led to ascertainments which outline the historical events of the past through the relationships between men and

women. It would be too risky to deem them as general historical conclusions. This dissertation operates as a forerunner for further investigation in a series of subjects of sociological and historic character, as it is mentioned in the chapter entitled "Discussion". Following the chapter "Discussion" are Bibliography and an Appendix where information will be included relevant to women's resistance groups, as well as short biographies of greek women partisans. Images of frontpages and backcovers of magazines of Metaxa's era are also included. In addition there is a table containing the names and relevant information of the interviewees, each of whom has a code name(for example *profile.8*), as well as extracts of the interviews categorized according to the topic categories in order to facilitate readers. Finally, the transcriptions of two interviews are cited.

Right after the chapter Discussion, there is the Bibliography and an Annex which contains a table with the interviewers' personal elements, where each one has a code name (for example *pr.8*), and pieces of the interviews are exposed under a headline that indicates the chapter that has been analyzed.

Keywords

Oral History, Gender identities, Greek Civil War, Resistance, West Macedonia, Kastorian women

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ Β/ΘΜΙΑΣ: -Σ' αυτό το σεμινάριο καλείστε να τοποθετηθείτε σε μια νοητή ιστοριογραμμή και να σκεφτείτε ποια ιστορική προσωπικότητα θα θέλατε να είστε! Κάπως έτσι ξεκινούσε ένα τριήμερο σεμινάριο για τη διδασχή της Ιστορίας στην Β/θμια εκπαίδευση, στο Άργος Ορεστικό πριν από περίπου δέκα χρόνια. Το μάθημα της Ιστορίας το είχα από τον διορισμό μου ως β' ανάθεση κι αυτό ήταν το κίνητρό μου για μια όσο το δυνατόν καλύτερη ενημέρωση και προετοιμασία γύρω από τη διδακτική του. Η αγάπη μου για τη γνώση και την κατανόηση του παρελθόντος και του παρόντος μετρούσε πολλά χρόνια πριν.

Η συνέχεια του σεμιναρίου ήταν μια βιωματικού χαρακτήρα διαπίστωση για όλους μας. Τοποθετηθήκαμε στην ιστοριογραμμή μέχρι και την Νεώτερη ιστορία. Οι προσωπικότητες που επιλέξαμε ήταν άντρες από την αρχαία και τη βυζαντινή περίοδο ενώ η γυναίκα που επιλέχθηκε ήταν κυρίως η αυτοκράτειρα Θεοδώρα. Η σύμβουλος που ήταν και η υπεύθυνη του σεμιναρίου μας επισήμανε πως οι θέσεις που υιοθετήσαμε είναι οι συνέπειες του προγράμματος σπουδών που δεχόμαστε και υπηρετούμε στα ελληνικά σχολεία. Αρχαιοπρέπεια, βυζαντινολογία και γνώσεις μέχρι τη Νεώτερη ιστορία. Η σύγχρονη ελληνική ιστορία παραμένει άγνωστος τόπος για διδάσκοντες και μαθητές μέχρι την Γ' Λυκείου όπου η στείρα απομνημόνευση που υπηρετεί τους σκοπούς της εισαγωγής σε ένα ανώτατο ίδρυμα, λειτουργεί εις βάρος της ουσιαστικής γνώσης του πρόσφατου παρελθόντος της Ελλάδας και του κόσμου. Τα δε εγχειρίδια είναι σαν να μη γνώρισαν ποτέ τις εξελίξεις στην ιστορία της εκπαίδευσης που έλαβε χώρα μετά το 1960, το «baby boom». Ο παραγκωνισμός και η απαξίωση του ρόλου των γυναικών στην ιστορία είναι κατάφορος. Η αναφορά στο ρόλο της «γυναίκας της Πίνδου» δε φτάνει να “ισοφαρίσει” την αδιαφορία με την οποία ο κόσμος έχει αντιμετωπίσει τις γυναίκες.

Οι δυο παραπάνω διαπιστώσεις είναι αυτές που με ώθησαν να ασχοληθώ με τη συμμετοχή των γυναικών σε γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας όπως η Κατοχή και ο Εμφύλιος και μάλιστα από την κοινωνιολογική πλευρά των έμφυλων ταυτοτήτων. Επίσης η συμμετοχή των γυναικών της Καστοριάς σε αυτές τις χρονικές περιόδους δεν έχει διερευνηθεί. Σ' αυτή μου την απόφαση συνηγόρησε και η διδακτική εμπειρία που είχα σε δυο χωριά της Καστοριάς, την Πεντάβρυσο και το Χιλιόδεντρο. Δεν ήταν εύκολο να

αντιληφθώ γιατί τα δυο γυμνάσια(που το ένα ήταν παράρτημα του άλλου) δεν έκαναν κοινές γιορτές, δεν πήγαιναν μαζί εκδρομές και γενικά δεν εκτιμούσαν οι μεν τους δε. Το ότι δεν είχα καταγωγή από τη Δυτική Μακεδονία και ήταν η πρώτη χρονιά που υπηρετούσα εδώ ήταν βασικές ελλείψεις ως προς την κατανόηση του θέματος! Πραγματικά εξεπλάγην όταν έμαθα πως η αιτία της αντιπάθειας και της συνεχιζόμενης εχθρότητας ακόμα και μέσα από τον θεσμό του σχολείου, ήταν η καταγωγή και η πολιτική τοποθέτηση των κατοίκων κατά τον Εμφύλιο και μετά! Η Πεντάβρυσος είναι ένα χωριό κατοικούμενο από Πόντιους πρόσφυγες δεξιών φρονημάτων ενώ το Χιλιόδεντρο κατοικείται κυρίως από «ντόπιους» που στα πλαίσια της Καστοριάς σημαίνει σλαβόφωνος και μάλλον αριστερών φρονημάτων. Έτσι οι Πενταβρυσιώτες θεωρούν τον εαυτό τους «πιο Έλληνες» από τους ντόπιους! Προσωπικά οι παραπάνω εμπειρίες στάθηκαν πέραν του δέοντος αρκετές ώστε κάτω από τη συγκυρία του παρόντος μεταπτυχιακού να γεννηθεί η επιθυμία μου για περισσότερη εντρύφηση γύρω από το θέμα ώστε να φωτιστούν αυτές οι σελίδες της ιστορίας και να αποδοθεί μια εκ των υστέρων δικαίωση στις γυναίκες που έγραψαν ιστορία σε δύσκολες στιγμές αυτού του τόπου. Χωρίς τη δική τους συμμετοχή ή ακόμη και ανοχή γύρω από τα πράγματα, τίποτα δε θα ήταν όπως είναι σήμερα...

Αρωγό στο εγχείρημα μου αυτό είχα τον σύζυγό μου που συνέδραμε οικονομικά εξ' ολοκλήρου, και κατά το δυνατόν σε όλους τους άλλους τομείς που έπρεπε να συνεχίσουν να λειτουργούν μέσα και έξω από το σπίτι. Η συμπόρευσή μας όλα αυτά τα χρόνια νομίζω πως είναι πέρα από ευχαριστίες...

Στα παιδιά μου οφείλω ένα μεγάλο συγγνώμη για τον χρόνο και τον βαθμό της προσοχής που τους στέρησα όλο αυτό το χρονικό διάστημα που εργαζόμουν για το μεταπτυχιακό. Στην καρδιά μου έχουν πάντα προτεραιότητα!

Δεν γίνεται να μην ευχαριστήσω όλους όσους μέσα σε δύσκολους καιρούς (πανδημία COVID-19) μου εμπιστεύτηκαν τη συνάντηση με τους δικούς τους ανθρώπους, χωρίς τη συνδρομή των οποίων δεν θα υπήρχε εργασία.

Ευχαριστώ τους καθηγητές του μεταπτυχιακού τμήματος της παιδαγωγικής σχολής Φλώρινας και πρωτίστως την κ. Ηλιάδου Σοφία για τις γνώσεις και την συμπαράσταση

στην εξέλιξη της εκπαιδευτικής μου σταδιοδρομίας. Εύχομαι να είναι όλοι πάντα πρόθυμοι και δημιουργικοί.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της μεταπτυχιακής εργασίας που επέλεξα να φέρω εις πέρας σε συνεργασία με την υπεύθυνη καθηγήτρια κυρία Ηλιάδου Σοφία έχει δύο βασικούς ιστορικούς άξονες , την περίοδο της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Τα χρόνια της Αντίστασης έχουν διερευνηθεί διεξοδικά σε πανευρωπαϊκό και πανελλαδικό επίπεδο. Επίσης έχουν γίνει πολλές έρευνες ιστορικές στα πλαίσια της τοπικής ιστορίας. Αυτή η ιστορική περίοδος τυγχάνει μεγάλου βαθμού ομόνοιας μεταξύ των ανθρώπων που βρίσκονταν αμυνόμενοι απέναντι σε έναν κοινό εχθρό. Η έρευνα λοιπόν και η βιβλιογραφία δεν βρήκε μπροστά της εμπόδια από την κοινή γνώμη, ούτε οι διαπιστώσεις στα διάφορα ιστορικά ζητήματα ήταν ικανά να διχάσουν τον κόσμο. Το ευρύτερο κοινό αίσθημα υπερηφάνειας που προκύπτει από την υιοθέτηση του αμυνόμενου Δαυίδ απέναντι στον γίγαντα Γολιάθ, μόνον θετική ώθηση στην ιστορική έρευνα είχε να επιδείξει.

Η διδασκαλία της σχολικής ιστορίας στην εκπαιδευτική πραγματικότητα σπάνια φτάνει στην διδαχή των χρόνων του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Ενίοτε και ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος δε διδάσκεται στα σχολεία. Η εικόνα της "ανιστόρητης" εκπαίδευσης των Ελληνοπαίδων, ολοκληρώνεται με την αμάθεια και των χρόνων του Μεσοπολέμου, και του Εμφυλίου στην Ελλάδα. Πέρασαν πολλά χρόνια από τότε. Οι αιτίες του Εμφυλίου πολέμου ανιχνεύτηκαν κυρίως στον Μεσοπόλεμο, αλλά οι συνθήκες δε φαίνεται να ωρίμασαν τόσο ώστε να καθιστούν επιτακτική την ανάγκη προώθησης της ιστορικής έρευνας στα χρόνια του Εμφυλίου. Δεν υπάρχει μια κοινά αποδεκτή ιστορία που να βγάζει από τη δυσκολία τους διδάσκοντες αυτή την ιστορική περίοδο. Οι μεμονωμένες προσπάθειες δεν ικανοποιούν σε μεγάλο βαθμό. Αποδεικνύεται στην πράξη πως τα πάθη δεν έχουν καταλαγιάσει όσο θα περίμενε κανείς. Στις περιοχές που διαδραματίστηκαν οι τελευταίες πράξεις της πολύπαθης αυτής περιόδου, Δυτική Μακεδονία και Ήπειρο, η διαγενεακή μνήμη είναι ζωντανή, μαζί με τις ιδεοληψίες του παρελθόντος. Στη διδακτική μου εμπειρία συνάντησα πολλές φορές νέους να

αντιπαρατίθενται χρησιμοποιώντας λεκτικές ακρότητες που με εξέπληξαν όσον αφορά στην ...ετοιμότητα της έκρηξης και στη σφοδρότητα τους.

Πάραυτα, τα τελευταία χρόνια είδαν το φως επιστημονικές εργασίες ή βιβλία, που αφορούν σε χωριά ή περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας. Μερικά από αυτά μάλιστα τα γνωρίζουν μόνο άνθρωποι που έλαβαν μέρος στον Εμφύλιο, ξέχωρα από τους ντόπιους. Η δική μου ενασχόληση με το θέμα δε θα είχε να πρωτοτυπήσει σε κάτι αν απλά το ενδιαφέρον μου εξαντλούνταν σε έρευνα και παράθεση των ιστορικών γεγονότων στην περιοχή της Καστοριάς. Αυτό το έφεραν σε πέρας πολύ αξιόλογοι ερευνητές πριν από μένα. Η δική τους συμβολή στην ενημέρωσή μου υπήρξε τεράστια. Κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου μαθημάτων διαπίστωσα στενότητα και περιχαράκωση ιστορικής σκέψης σε ανθρώπους ντόπιους (κάτοικοι Δυτικής Μακεδονίας και Θεσσαλίας) εκπαιδευτικούς. Ήταν πιο δύσκολο για εκείνους να δουν μια άλλη βιωμένη αλήθεια που αφορούσε στην ιστορία του τόπου τους.

Η μη εντοπιότητα μου από την περιοχή ίσως και να μου εξασφάλισε την ουδετερότητα του ιστορικού ερευνητή που επεδίωκα για κάποιο ανάλογο θέμα. Σε καμιά περίπτωση αυτό δε σήμαινε την έλλειψη ενδιαφέροντος ή υπάρχουσας διαμορφωμένης πολιτικής ιδεολογίας για την εποχή, σε ακαδημαϊκά θεωρητικό πάντα επίπεδο. Όμως υπολείπονται σε έντονα συναισθήματα και κομματική ένταξη. Είχα έντονη την ανησυχία της ουδετερότητας και του σεβασμού της βιωματικής αλήθειας των ανθρώπων που θα προσέγγιζα. Ήμουν πεπεισμένη πως ήθελα ζωντανό, καινούριο υλικό να διερευνήσω ώστε να έχω και το προνόμιο της έκπληξης.

Η γυναικεία παρουσία και δράση μέσα στον ιστορικό χάρτη της Καστοριάς κατά την Αντίσταση και τον Εμφύλιο ήταν το πρωτότυπο στοιχείο της έρευνας που χρειαζόμουν. Η καταγραφή της ζωής των γυναικών που έζησαν τα χρόνια εκείνα προκάλεσε αναστάτωση στους εγκεφαλικούς νευρώνες της περιέργειας και της φιλομάθειας μου. Ήθελα γυναίκες που να έζησαν τα γεγονότα ή που να είχαν ηλικία που θα τους επέτρεπε έστω να έχουν αναμνήσεις από εκείνη την εποχή. Η χρονική απόσταση από την εποχή της Αντίστασης μείωνε τις πιθανότητες να είναι εν ζωή πολλές από αυτές. Ακόμη κι αν ο χρόνος είχε σταθεί γενναιόδωρος με την σωματική υγεία εκείνων των γυναικών, ήταν κατά γενική ομολογία γυναίκες σκληραγωγημένες, με αξιοθαύμαστη κράση, ο εχθρός της τρίτης

ηλικίας στη σύγχρονη εποχή, οι εκφυλιστικές εγκεφαλικές ασθένειες, δεν ήταν σίγουρο πως θα τις είχαν αφήσει ανεπηρέαστες. Μάλιστα κατά την προσπάθεια συλλογής των πληροφορητών μου, υπήρξαν γυναίκες που δεν ήταν σε πνευματική θέση να δώσουν μαρτυρία για το παρελθόν τους. Ομολογώ πως μπήκα στον πειρασμό να κανονίσω κάποια συνάντηση έχοντας υπόψη πως σε αυτές τις περιπτώσεις οι παλιές αναμνήσεις είναι πιο έντονες στη μνήμη τους!

Η ιστορική ακρίβεια όμως μιας εποχής τόσο αμφισβητούμενης από τις εμπλεκόμενες πλευρές από τη μια, και η έλλειψη μιας κοινώς αποδεκτής ιστορικής αφήγησης από την άλλη, μου δημιούργησε μια ανασφάλεια ως προς την αποτύπωση της ιστορικής αλήθειας που θα πρόβαλε μέσα από την έρευνα. Η ένταση των παθών που παραμένουν στην επιφάνεια των καθημερινών σχέσεων στη σχετικά μικρή επαρχία της Καστοριάς, που οι κάτοικοι γνωρίζονται γενεές πίσω, με προσανατόλισε σε μια πιο κοινωνιολογική ματιά πάνω στο θέμα της συμμετοχής των γυναικών. Οι εποχές χρειάζονται σύνεση ώστε αναπόφευκτα να γίνουν αποδεκτά τα λάθη του παρελθόντος και οι παραλείψεις από τη μια, και να αποδοθεί δικαιοσύνη και τιμή στους αφανείς ήρωες της καθημερινότητας και τους παραγκωνισμένους της ιστορίας από την άλλη.

Πολλές φορές στις εθνικές επετείους, στη διάρκεια των σχολικών γιορτών, για να πρωτοτυπήσουμε και να δώσουμε άλλο τόνο στις γιορτές, αναφέρουμε τον ρόλο των γυναικών στην Αντίσταση. Πιο συγκεκριμένα η γυναίκα του '40, αυτή που κουβάλησε πολεμοφόδια, πέτρες, τραυματίες και νεκρούς στους ώμους και τα χέρια. Αναφερόμαστε γενικά, «η Γυναίκα της Πίνδου». Στα πλαίσια της δημόσιας ιστορίας, τα τραγούδια και οι ανδριάντες(λέξη που έχει έντονα φυλετικό χαρακτήρα) όταν μιλάνε για γυναίκες στην Αντίσταση, αναφέρουν την Ηπειρώτισσα γυναίκα. Στην τοπική εφημερίδα του χωριού Πεντάλοφος Κοζάνης, υπάρχουν αρκετές αναφορές για τον αγώνα που διεξήγαγαν οι γυναίκες στη Δυτική Μακεδονία. Είναι κρίμα να μην τους αναγνωρίζεται η προσφορά τους. (αρ. φύλλου 44) Αυτή η προσφορά συνεχίστηκε και στον Εμφύλιο, μέσα σε πιο δύσκολες καταστάσεις και μέσα από πολλαπλούς ρόλους που κλήθηκε να υπηρετήσει. Η βιβλιογραφία που υπήρξε πάνω στον ρόλο της γυναίκας στην Αντίσταση, συνέβαλε αποφασιστικά στη θεμελίωση του θέματος στο θεωρητικό επίπεδο κυρίως.¹

¹ Βερβενιώτη, Τ. (2013). *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*. Αθήνα : Κουκκίδα.

Έτσι λοιπόν οδηγήθηκα σε μια ακόμη διάσταση στον ερευνητικό τίτλο της εργασίας. Πρόσθεσα τη διάσταση των έμφυλων ταυτοτήτων. Η ιστορική κατάθεση των γυναικών έπρεπε να περάσει μέσα από το φίλτρο των διαφυλικών σχέσεων. Η ματιά τους πάνω στα πράγματα ερμηνεύτηκε κάτω από το πρίσμα της γυναικείας τους υπόστασης. Οι άντρες πληροφορητές κρίθηκαν απαραίτητοι για να αποδοθεί μια πιο ολοκληρωμένη ματιά και να ικανοποιήσουν την αντικειμενικότητα της έρευνας σε κοινωνιολογικό επίπεδο. Επίσης ο λόγος τους λειτούργησε συγκριτικά με αυτόν των γυναικών και εξήχθησαν χρήσιμα και διαφωτιστικά συμπεράσματα στο τέλος της εργασίας.

Η έμπνευση για τις έμφυλες ταυτότητες προήλθε μέσα από τους πολλαπλούς ρόλους που καλείται η γυναίκα να εκπληρώσει διαχρονικά. Η αναγνώριση και μόνο αυτών ρόλων είναι πολλές φορές δύσκολο να διαπιστωθεί αφού στη συνείδηση των περισσότερων, γυναικών και ανδρών, φαντάζουν ως σύμφυτες και εγγενείς ιδιότητες. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την ιστορία του κοινωνικού φύλου μου έδωσε ένα ιδιαίτερο εργαλείο ώστε να διαπραγματευτώ ένα κατά τα άλλα καθαρά ιστορικό θέμα με μια δυναμική ξεχωριστή, και να αποφύγω και σε αυτό το σημείο μονομέρειες και μονολιθικότητα.² Η προφορική ιστορία στάθηκε το όχημα για τη συλλογή μοναδικών και πολλαπλώς εμπλουτισμένων συνεντεύξεων που αποτέλεσαν το πρωτότυπο υλικό αυτής της εργασίας.

Συγκεκριμένα λοιπόν, ασχολήθηκα ιδιαίτερα με την πολιτισμική ταυτότητα των συμμετεχόντων μέσα από ερωτήματα που αφορούσαν την καταγωγή, το επάγγελμα των γονιών και των ίδιων αργότερα, τις γραμματικές τους γνώσεις. Κατάφερα έτσι να σκιαγραφήσω κάπως τους ίδιους και την κοινωνική τους τάξη. Κατόπιν θέλησα να εξακριβώσω ποιον ακριβώς έβλεπαν εχθρικά στην Κατοχή και στον Εμφύλιο αντίστοιχα. Έπειτα απαντούσαν σχετικά με την άμεση και έμμεση συμμετοχή τους και στις δυο ιστορικές περιόδους, και τους λόγους της συμμετοχής τους ή μη. Στη συνέχεια της συνέντευξης μάζεψα μακροσκελέστατες περιγραφές για τον τρόπο συμμετοχής και δράσης τους. Πολύ ενδιαφέρουσες στάθηκαν κι οι απαντήσεις στο πώς έβλεπαν τις γυναίκες αγωνίστριες της πρώτης γραμμής σε Αντίσταση και Εμφύλιο, τόσο οι γυναίκες όσο κι οι άνδρες της εποχής εκείνης. Κατέγραψα κατόπιν τις γνώμες τους για την παροχή

² Cannnadin D. (2007). (Επιμ.), Αθανασίου Κ. (μτφρ), *Τι είναι ιστορία σήμερα*; Kessler-Harris A. *Τι είναι η ιστορία του κοινωνικού φύλου σήμερα*; (σελ.181-210). Αθήνα : Νήσος.

βοήθειας ή αναγνώρισης από το επίσημο κράτος τότε και μετέπειτα. Η αποτίμηση του παρελθόντος και οι συμβουλές προς τους νεώτερους ολοκλήρωναν τις συνεντεύξεις.

Οι συναντήσεις μου με τους ανθρώπους αυτούς στάθηκε ό,τι πολυτιμότερο στη διαδικασία της έρευνας. Δε με απογοήτευσε καθόλου η διαδικασία, αντίθετα με γέμισε χαρά και ικανοποίηση που κατάφερα με τον τρόπο μου να μου εμπιστευτούν προσωπικές τους εμπειρίες, ιδεολογικές τοποθετήσεις, οικογενειακές λεπτομέρειες που δεν είχαν την ευκαιρία, τον χρόνο, ίσως και τη δέουσα προσοχή ώστε να τα διαθέσουν στους οικείους τους. Ανεξάρτητα λοιπόν από το θέμα της εργασίας, τα ιδιαίτερα κομμάτια που την κάνουν πρωτότυπη, οι άνθρωποι, οι πληροφορητές είναι αυτοί που είναι ο πραγματικός θησαυρός, που στα χέρια του κάθε ερευνητή μπορεί να αναδειχθεί και να προσθέσει ένα λιθαράκι στην ιστορική έρευνα και την καταγραφή του παρελθόντος, ή να αποδειχθεί η ματαιότητα της ύπαρξης του στα εκπαιδευτικά πράγματα. Ελπίζω να συνέβαλα σε κάτι θετικό...

1. Προφορική Ιστορία και μνήμη

Οι ιστορικοί συχνά ασχολούνται με πηγές του παρελθόντος, τεκμήρια που να αποδεικνύουν τα όσα θέλουν να πουν, προκειμένου να επιβεβαιώσουν την ανθρώπινη πορεία σε μια χρονική περίοδο σε ένα τόπο. Αυτά τις περισσότερες φορές ανήκουν σε παλιές εποχές και τα δρώντα υποκείμενα δεν βρίσκονται στη ζωή. Αν θέλουν όμως να ασχοληθούν με το πιο πρόσφατο παρελθόν τότε πρέπει να ερευνήσουν τις εμπειρίες και τις αφηγήσεις ανθρώπων που είναι ακόμη εν ζωή. Πρέπει δηλαδή να καταγράψουν τις προσωπικές εμπειρίες που βίωσαν κάποιοι άνθρωποι μέσα σε ιστορικό πλαίσιο που θα ορίσουν. Μετά θα συνδυάσουν αυτές τις προφορικές πηγές με τις μαρτυρίες κι άλλων ανθρώπων, που μπορεί να απέχουν εντελώς ως προς αυτό που βιώνουν, και θα κληθούν να τις επεξεργαστούν, να τις ερμηνεύσουν και να οδηγηθούν σε συμπεράσματα. Θα έχουν γράψει ιστορία!³

Δεν είναι απαραίτητο να αλλάξει η ιστορική ματιά, αλλά μπορεί να μετασηματισθεί το περιεχόμενο και ο σκοπός της ιστορίας μέσω της προφορικής ιστορικής έρευνας,

³ Τατσικά Μ., (2014), «Προφορική Ιστορία : Αναμνήσεις από την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο στη Δυτική Μακεδονία (νομός Καστοριάς)», (σελ.18), Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

ανάλογα με τον τρόπο που θα χρησιμοποιηθεί αυτή. Υπάρχει η δυνατότητα να ανοίξουν νέοι δρόμοι στην έρευνα μιας ιστορικής περιόδου μέσα από τις αφηγήσεις των ανθρώπων που βίωσαν την εκάστοτε χρονική περίοδο. Είναι αδύνατο να βρούμε επιζώντες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η δυνατότητα όμως που παρέχει η προφορική ιστορία μέσα από τη διάσωση των εμπειριών των εν ζωή ανθρώπων, που έζησαν τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του ελληνικού Εμφυλίου, είναι μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για τον ιστορικό ερευνητή να διασώσει και να χρησιμοποιήσει πρωτογενής πηγές και να αποκτήσει μια νέα διάσταση η ιστορική έρευνα.⁴

Η διαφορετικότητα των βιωμάτων δε μειώνει καθόλου την αλήθεια ή την αξιοπιστία των ερωτηθέντων. Η καταγραφή του ίδιου γεγονότος και ο αντίκτυπός του στον κάθε έναν άνθρωπο μπορεί να είναι διαφορετικής ποιότητας και ισχύος, χωρίς να δημιουργεί υποψίες για την αλήθεια τους. Αντιθέτως συμβάλλει στον εκδημοκρατισμό της ιστορίας. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν στην κοινωνία και κατ' επέκταση στον ακαδημαϊκό χώρο τις δεκαετίες του '60 και '70, αποτέλεσαν το έναυσμα για τον εκδημοκρατισμό της ιστοριογραφίας και της κοινωνίας γενικότερα, δυο παράλληλες στην πράξη διαδικασίες. Το στίγμα αυτών των διαδικασιών ήταν η στροφή του ενδιαφέροντος από τους ισχυρούς στους αδύναμους, από τους στρατηγούς στους αιχμαλώτους, από το κοινωνικό στο υποκειμενικό(η ιστορία από κάτω). Στο προσκήνιο βγαίνουν οι κατατρεγμένοι της ιστορίας, αυτοί που δε χώρεσαν στις γραμμές των επίσημων ιστορικών βιβλίων, όσοι δεν ήταν σε προνομιούχες ομάδες, όσοι δεν εξυπηρέτησαν το θεμιτό εθνικό αφήγημα... Αναδύεται λοιπόν η ανάγκη να «σωθεί» το άτομο και μαζί του να «διασωθεί» η μνήμη, η πολυφωνία. Πιο εύστοχα να σώσουμε και να υπερασπίσουμε το παρελθόν(Walter Benjamin, E.P. Thompson)⁵.

Η «ιστορία από κάτω» είναι μία από μια σειρά εξελίξεων που έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη και εξέλιξη της προφορικής ιστορίας. Η μεταμοντέρνα θεωρία με τη θέση πως δεν υπάρχει μόνο μια αλήθεια αλλά μπορούν διαφορετικές αλήθειες να είναι εξίσου έγκυρες έδωσε τη δική της βοήθεια. Οι τρόποι με τους οποίους κάθε κοινωνία επιλέγει να γιορτάσει επετείους και να στήσει μνημεία ή μουσεία, ανέπτυξαν ένα ιδιαίτερο

⁴ Thompson P.,(2002), «Φωνές από το παρελθόν – Προφορική Ιστορία», Μπουσχότεν P.B. – Ποταμιάνος N. (μτφρ.) Μπάδα Κ. – Μπουσχότεν P. B. (επιμ.), Αθήνα: Πλέθρον.

⁵ Λιάκος Α.,(2018). Η δημοκρατία και η ιστορία, (σελ.44-49), Αθήνα : Πόλις.

ενδιαφέρον για την προφορική και τη δημόσια ιστορία. Παράλληλα ξεκίνησε ένα ιδιαίτερο «ερασιτεχνικό» ενδιαφέρον για την ιστορία από ομάδες ανθρώπων που με απλά μέσα (ένα μαγνητοφωνάκι) έπαιρναν συνεντεύξεις από συγγενείς τους, και δεν έτρεχαν απαραίτητα σε αρχεία και βιβλιοθήκες. Βοηθούσαν λοιπόν στο έργο της ιστορίας. Στις δύο τάσεις που προηγήθηκαν, αναγνωρίζουμε έντονα το στοιχείο της τοπικότητας, που φανερώνει και την αλλαγή στον τρόπο σκέψης του τι θεωρείται σημαντικό πλέον για ομάδες ανθρώπων και κοινότητες που δεν έτυχαν ανάλογης αξίας πιο πριν. Η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας έπαιξε ίσως τον πιο σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και διάδοση της προφορικής ιστορίας, κάνοντάς την προσιτή στον καθένα.

Ο προβληματισμός που αναπτύχθηκε γύρω από την αξιοπιστία ή όχι των πηγών της προφορικής ιστορίας είναι αντικείμενο μελέτης των αρμοδίων. Ο ιστορικός έχει να αντιμετωπίσει τη διαφορετική λειτουργία της ανθρώπινης μνήμης από άνθρωπο σε άνθρωπο, την απόσταση του γεγονότος από τη στιγμή της αφήγησης (διαμεσολαβημένη μνήμη), τη διαφορετική προσωπική αφήγηση από το εθνικό κυρίαρχο αφήγημα, την προκατάληψη, την μεροληψία, κ.ά. Οι υποστηρικτές της προφορικής ιστορίας αντιμετώπισαν όλους τους προηγούμενους προβληματισμούς εξισώνοντας τη συνέντευξη με οποιαδήποτε άλλη γραπτή πηγή καθώς παρουσιάζουν τα ίδια προβλήματα. Η προφορική ιστορία όμως μπορεί να δώσει την ευκαιρία της διευκρίνισης ή επανεξέτασης αν προκύψει ιδιαίτερα μεγάλος προβληματισμός⁶.

Μάλιστα η «μη επιστημονικότητα» της προφορικής ιστορίας υπήρξε απόρροια της ενασχόλησης με αυτήν και άλλων ανθρώπων και ειδικοτήτων, πέρα από τους ιστορικούς. Αργότερα όταν κοινωνικοί ανθρωπολόγοι ασχολήθηκαν με αυτήν και υπήρξε στροφή προς τη μελέτη της υποκειμενικότητας και της κοινωνικής μνήμης, τότε πείστηκαν και οι «καχύποπτοι» ιστορικοί. Νέα πτυχή σε αυτή την μελέτη είναι και η μελέτη των συναισθημάτων⁷.

⁶Fischer Ch., Ιστορικός Costache St, Ιστορικός Δρ Μακρυγιάννη Χ., Εκπαιδευτικός, Μια εισαγωγή στην Προφορική Ιστορία. Όταν οι εμπειρίες των εν ζώη ανθρώπων γίνονται ιστορία, Όμιλος Ιστορικού Διαλόγου και Έρευνας (ΟΙΔΕ), Ηλεκτρονική διεύθυνση: ahdr.mide@ahdr.info, Ιστοσελίδα: <http://www.ahdr.info> (Προσπελάστηκε 11/1/2000).

Η αναφορά στην μνήμη γίνεται μέσα από τον διαχωρισμό της σε ατομική και θεσμική μνήμη. Θεσμική ονομάζεται η μνήμη που υπάρχει επίσημα ως αφήγημα και υιοθετείται από επίσημους φορείς στο σχολείο, στις γιορτές κι αλλού. Όμως υπάρχει κι η ατομική μνήμη που δεν είναι πάντα απαραίτητο να συμφωνεί με την επίσημη ιστορία. Ο Φουκώ την αποκαλεί αντι-μνήμη⁸.

Ο ερευνητής ψάχνει την υποκειμενική αλήθεια που βγαίνει από μνήμης στην αφήγηση του καθενός. Δεν έχουμε επιστημονικές αποδείξεις που να δείχνουν πως υπάρχουν διαφορετικές μνημονικές λειτουργίες στους άνδρες και στις γυναίκες. Παρατηρήθηκε όμως ότι οι γυναίκες θυμούνται λεπτομερώς γεγονότα που έχουν να κάνουν με τον κοινωνικό της ρόλο, το σπίτι, την οικογένεια. Οι άνδρες από την άλλη στην αφήγησή τους έχουν συνήθως πρωταγωνιστικό ρόλο, ανάλογο με τον έμφυλο κοινωνικό ρόλο τους. (Thompson, 2008:33). Εντυπωσιάζει όταν ο ιστορικός περιγράφει διαφορετικά την ιστορία από τον τρόπο με τον οποίο την βίωσαν οι πρωταγωνιστές. Η προφορική ιστορία εξυπηρετεί αυτή την διαφορετική ματιά στην ιστορία, έχει μια συναισθηματική γοητεία και συναρπάζει με την αλήθεια των απλών ανθρώπων που πολλές φορές δεν είναι αυτή που θα έπρεπε κατά τους πολλούς. Οι αφηγήσεις ιδιαίτερα των δύσκολων και τραυματικών περιόδων όπως ο πόλεμος ή ο εμφύλιος είναι ενδεικτικές ως προς την διαχείριση της μνήμης. Άλλες αφηγήσεις συμφωνούν με το επίσημο αφήγημα κι άλλες το ανατρέπουν. Τα τραυματικά γεγονότα δεν είναι ίσης επίδρασης με αυτά της απλής καθημερινότητας. Έτσι άλλοι τα θυμούνται λεπτομερώς, άλλοι έχουν απωθήσει από τη μνήμη τους γεγονότα και πρόσωπα, κι άλλοι εσκεμμένα «ξεχνούν».⁹

Οι μαρτυρίες πληροφορητών για γεγονότα του παρελθόντος είναι πολύ πιθανόν να έχουν διαστρεβλωθεί καθώς έχουν δεχτεί επιρροές από μετέπειτα αλλαγές αξιών, συμπεριφορών, που να επέδρασαν σε μια γενικότερη αλλαγή αντιλήψεων. Σύμφωνα με

⁷ Τ. Βερβενιώτη, Κ. Μπάδα, Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Ε. Νάκου, Π. Πανταζής & Π. Χαντζαρούλα (επιμ.), (25-27 Μαΐου 2012), Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21^ο αιώνα Προφορική ιστορία και άλλες βιο.ιστορίες, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Βόλος.

⁸ Βερβενιώτη Τ., Βουτυρά Ε., Δαλκαβούκης & Β., Ρ.Β. Μπουσχότεν, (2008), Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, (σελ.11). Αθήνα : Επίκεντρο.

⁹ Φίκα Ι.-Κ., (2017), «Διερεύνηση του ρόλου και της συμμετοχής των γυναικών στην Εθνική Αντίσταση και στον Εμφύλιο μέσα από προφορικές μαρτυρίες. Μελέτη περιπτώσεων στην περιοχή της Θεσσαλίας», (σελ.5-7), Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Παν. Πελοποννήσου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

τον F. C. Bartlett(1932), μοιάζει να θυμόμαστε πιο πολλά το χρονικό διάστημα που ακολουθεί άμεσα κάποιο γεγονός, παρά αργότερα. Για λίγα λεπτά μετά από οποιοδήποτε γεγονός η μνήμη μας είναι φωτογραφική. Αργότερα αναλαμβάνει δράση η διαδικασία επιλογής της μνήμης. Η διαδικασία διαγραφής από τη μνήμη που εντάσσεται στη διαδικασία επιλογής, είναι πρόβλημα για την προφορική ιστορία.

Η απώλεια μνήμης είναι αξιοσημείωτο πως είναι ίση τριάντα τέσσερα χρόνια μετά, με αυτή που ακολουθεί τους εννιά πρώτους μήνες από την πραγματοποίηση του συμβάντος. Έπειτα ακολουθεί μια απότομη φθορά σύμφωνα με τις έρευνες. Βέβαια αυτή η φθορά δεν επηρεάζει την ακρίβεια της μνήμης. Η σπουδαιότητα ενός γεγονότος, ενός ονόματος ή ενός προσώπου παίζει καθοριστικό ρόλο στην παραμονή στη μνήμη κι όχι στη λήθη. Το ενδιαφέρον λοιπόν που έχει για τον άνθρωπο το γεγονός/πρόσωπο, το διατηρεί στη μνήμη με τις αντίστοιχες πληροφορίες. Καίρια είναι η διάθεση, η όρεξη του υποκειμένου που αφηγείται να ανατρέξει στο παρελθόν του και να θυμηθεί. Από την άλλη, μπορεί ο πληροφορητής να αρνείται να ανακαλέσει το παρελθόν του συνειδητά ή ασυνείδητα, εξαιτίας δυσάρεστων ή τραυματικών γεγονότων.¹⁰

Πόσο ρόλο μπορεί να παίζει η ηλικία στην κατάσταση της μνήμης; Αρκετά, αν αναλογιστεί κανείς πως η φθορά αρχίζει στα τριάντα. Παράλληλα όμως αυξάνεται και η χωρητικότητα της. Αυτό που πράγματι επιδεινώνει τη φυσιολογία της μνήμη είναι σοβαρές καταστάσεις όπως η γεροντική άνοια ή κάποια ασθένεια θανατηφόρα. Όμως ακόμη και σε αυτές τις καταστάσεις εξασθένησης, η πρόσφατη μνήμη επηρεάζεται πρώτα. Και σύμφωνα με στατιστικές δοκιμές, αυξάνει η επιθυμία ανάκλησης παλιότερων γεγονότων.

Η προφορική ιστορία συμπληρώνει τον χαρακτήρα της ιστορίας που βασίζεται στα γεγονότα και τις χρονολογίες με το να ερευνά το πώς βιώνεται ένα γεγονός. Είναι κρίμα που δεν κατανοούμε πως ο τρόπος που ζούμε, οι επιλογές που κάνουμε ή δεν κάνουμε, εν τέλει διαμορφώνει την εικόνα της κοινωνίας και έπειτα την ιστορία.

Οι συνεντεύξεις είναι ο κύριος τρόπος συλλογής πληροφοριών στην προφορική ιστορία. Επομένως η διεξαγωγή των ερωτήσεων, η στάση του ερευνητή, η καταγραφή, η κατανόηση των πληροφοριών προηγούνται. Η ερμηνευτική επεξεργασία των δεδομένων, η εξαγωγή συμπερασμάτων, η ενσωμάτωση του υποκειμενικού στο συλλογικό βίωμα,

¹⁰ Thompson P.,(2002), «Φωνές από το παρελθόν – Προφορική Ιστορία», (σελ.168-174), Μπουσχότεν P.B. – Ποταμιάνος Ν. (μτφρ.) Μπάδα Κ. – Μπουσχότεν P. B. (επιμ.), Αθήνα: Πλέθρον

είναι η μετατροπή του βιώματος σε ιστορία. Οι επικοινωνιακές δεξιότητες είναι απαραίτητες από τον υπεύθυνο διεξαγωγής της συνέντευξης ενώ χρειάζεται να μπορεί να ακούει πραγματικά τον συνομιλητή του, να τον σέβεται, να έχει οξυδέρκεια, να διαισθάνεται, να έχει γνώση του αντικειμένου έρευνας, να είναι πρόθυμος και να μπορεί να υποκριθεί αν το απαιτήσει η συνέντευξη. Μέσα από αυτές τις συνθήκες αντιμετώπισης του βιώματος των άλλων, οι ερευνητές μαθαίνουν να βλέπουν με άλλη ματιά και το δικό τους βίωμα, την οικογενειακή – προσωπική ιστορία, τα αρχεία, τα κειμήλια που τα συνοδεύουν. Υπάρχει ελπίδα να μη χαθούν οι μνήμες μιας οικογένειας, μιας φυλής, μιας γενιάς, αν τα διασφαλίσει η προσωπική μνήμη του καθενός¹¹.

Η προφορική ιστορία μας διδάσκει την μοναδικότητα που προσφέρει παράλληλα με την αντιπροσωπευτικότητα. Πολλές από τις διηγήσεις μπορεί να μην εξυπηρετούν απόλυτα τον αρχικό σκοπό, αλλά να σε μεταφέρουν σε έναν κινηματογραφικό κόσμο αφάνταστα αποκαλυπτικό. Ο ιστορικός ή όποιος ασχολείται με την προφορική ιστορία, πρέπει να είναι υποψιασμένος ώστε να αντιληφθεί την πολυπλοκότητα στο πρωτογενές υλικό, να ξεχωρίσει την πραγματικότητα από τον μύθο, να αναγνωρίσει την «υποκειμενικότητα» και την «αντικειμενικότητα». Είναι αναγκαία η επίκληση της διαίσθησης του ερευνητή για την καλύτερη αξιοποίηση των συνεντεύξεων. Κάποια φορά μπορεί οι πληροφορίες που συλλέγει να υστερούν σε χρονολογική ακρίβεια και σειρά, καθώς οι περισσότεροι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται το ίδιοι γι' αυτό. Αυτό δεν μειώνει την αξία των πληροφοριών.

Οι τρόποι μετάδοσης της διαγενεακής μνήμης(και του τραύματος) σύμφωνα με τους Chrestman (1994) & Danieli (1998), στο Daud, Skoglund & Rydelius(2005) κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις μηχανισμούς. Αυτοί αφορούν κυρίως στην φιλοσοφία της ψυχαναλυτικής προσέγγισης. Ειδικότερα, οι μηχανισμοί αυτοί είναι η σιωπή των γονέων, η ταύτιση, η υπεραποκάλυψη και η επαναφορά. Υπάρχουν και προτάσεις για τους τρόπους που οι οικογενειακές κοινωνικές επιρροές μεταφέρουν ομαδική ταπείνωση, ντροπή, ενοχή, φόβους, σχήματα απανάληψης ή εκδίκησης μέσω των αφηγήσεων.¹² Η διαγενεακή μετάδοση γίνεται επίσης σε επίπεδο διαπροσωπικό, οικογενειακό, κοινωνικό, εθνικό, βιολογικό. Ιδιαίτερα στο οικογενειακό, η οικογένεια

¹¹ Συμεωνίδη Ε., «Η αξία της προφορικής ιστορίας και των ιστορικών αρχείων», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης(ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο, (5-7 Οκτωβρίου 2012).

αναταράσσεται από την απώλεια κάποιων προσώπων, ή στο εθνικό οι πολιτιστικές καταπιέσεις προκαλούν διαταραχές στην οικογένεια. Αναλόγως λοιπόν, χρησιμοποιείται όποια προσέγγιση εξηγεί καλύτερα τον τρόπο που έχει μεταδοθεί η μνήμη του παρελθόντος στις επόμενες γενιές.

Δεν είναι παράδοξο οι ερωτώμενοι να εκφράσουν απόψεις για ένα γεγονός που δεν έζησαν άμεσα, αλλά να μεταφέρουν τη διαγενεακή μνήμη ή την συλλογική μνήμη. Μάλιστα πολλές φορές οι μαρτυρίες τους έχουν την ένταση αυτόπτων και αυτήκων ανθρώπων. Η συχνή επανάληψη στη μνήμη της οικογένειας ή της κοινότητας συγκεκριμένων περιστατικών που αφορούν ιδιαίτερα σε ανθρώπους, μπορεί να διασώσει πληροφορίες σημαντικές που είναι δύσκολο να βρεθούν σε γραπτά τεκμήρια. Ο λόγος τους μπορεί κάλλιστα να έχει διαμορφωθεί υπό τον τοπικό τύπο ή τις κατά τόπους παραδόσεις. Μια λοιπόν βασική διαφορά ανάμεσα στην άμεση προσωπική μνήμη και τη διαγενεακή είναι η δυνατότητα που προσφέρει η τελευταία για σταδιακή αποκάλυψη των στρωμάτων μνήμης. «Τα γεγονότα που οι άνθρωποι θυμούνται (και ξεχνούν) αποτελούν το υλικό από το οποίο κατασκευάζεται η ιστορία», «η υποκειμενικότητα αποτελεί εξίσου αντικείμενο της ιστορίας όσο και τα πιο ορατά 'γεγονότα'. Αυτό που πιστεύει ο πληροφορητής είναι πράγματι εξίσου ένα γεγονός(δηλαδή το γεγονός ότι αυτός ή αυτή το πιστεύει) όπως αυτό που 'πραγματικά' συνέβη».¹³

2. Έμφυλες ταυτότητες

Αποσαφήνιση των όρων φύλο, ταυτότητα, διαφυλικές σχέσεις

Για την κατανόηση του ρόλου των γυναικών σε οποιαδήποτε στιγμή της ιστορίας, κρίνεται απαραίτητη η κοινωνιολογική αποσαφήνιση κάποιων εννοιών και των μεταξύ τους σχέσεων .

¹² Volkan, V. D. (2001). *Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity*. *Group Analysis*, 34(1), 79–97

¹³ Portelli A.,(1991), «The Deth of Luigi Trastulli and Other Stories», «The death of Luigi Trastulli:Memory and the Event», «What Makes Oral History Different» και «The Time of My Life: Functions of Time in Oral History», Νέα Υόρκη: Albany.

Μια πρώτη ματιά σε μια ανθρώπινη κοινωνία μας πείθει για την ύπαρξη διαφορετικών φύλων και διαφορετικών ταυτοτήτων και ρόλων μέσα σ'αυτήν . Το ένα διαχρονικά σχετίζεται με το άλλο κι αυτό είναι άμεσα ορατό προς διερεύνηση μέσα από την ιστορία των φύλων.

Αναφερόμενη λοιπόν στο φύλο η Connell παρατηρεί πως «*επιφανειακά φαίνεται τόσο άκαμπτο και σταθερό, αν το εξετάσουμε πιο προσεκτικά αποδεικνύεται ότι είναι ρευστό, περίπλοκο και αβέβαιο*»¹⁴. Αυτή την πολυπλοκότητα θα προσπαθήσουμε να την εξετάσουμε με όσο το δυνατό πιο κατανοητό τρόπο.

Στην εξέταση αυτών των θεμάτων μας βοηθάνε οι Γυναικείες Σπουδές και οι Σπουδές Κοινωνικού Φύλου (Gender Identities), που αναπτύχθηκαν και εδραιώθηκαν μετά την έκρηξη του φεμινιστικού κινήματος τη δεκαετία του 1960(Η.Π.Α. και αλλού).¹⁵

2.1. Γενετικός προσδιορισμός του φύλου

Η βιολογία είναι η επιστήμη που περιγράφει τη δημιουργία του βιολογικού φύλου που προκύπτει από τη μειωτική διαδικασία, δηλαδή τη διαίρεση των δύο γενετικών κυττάρων, του ωαρίου και του σπερματοζωαρίου(23^ο ζεύγος χρωματοσωμάτων, ΧΧ-ωάρια, που ενώνεται με 23^ο ζεύγος χρωματοσωμάτων ΧΥ- σπερματοζωάρια). Το νέο κύτταρο, ο ζυγωτής, που προκύπτει από την τυχαία ένωση των ζευγών των χρωματοσωμάτων μπορεί να είναι θηλυκό κύτταρο (ΧΧ) ή αρσενικό κύτταρο (ΧΥ).¹⁶

Το βιολογικό φύλο (sex) είναι αυτό που στον ορισμό της Connell είναι άκαμπτο και σταθερό και αποτελεί αντικείμενο των θετικών επιστημών. Από την άλλη η κοινωνιολόγος Ann Oakley χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τον όρο «κοινωνικό φύλο» (gender) και κάνει εφικτό τον διαχωρισμό που εντάσσει το φύλο αυτό στο πεδίο έρευνας των κοινωνικών επιστημών και αποτελεί το δεύτερο σκέλος της διατύπωσης Connell,

¹⁴ Connell, R. W. (2006). Το κοινωνικό φύλο.(Ε. Κοτσιφού, Μεταφρ.) (σελ.42) Αθήνα: Επίκεντρο.

¹⁵ Μιχάλη Μ.,(2019). Κείμενα και έμφυλες ταυτότητες: Κατασκευή του φύλου σε μαθητικά γραπτά στο πλαίσιο του μαθήματος της Λογοτεχνίας, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών επιστημών, τμήμα μεσογειακών σπουδών, κατεύθυνση Γλωσσολογίας.

¹⁶ Ζεργιώτης Ν. Αν.,(2011)Διαφυλικές σχέσεις, Σχολές Γονέων, (σελ. 32). Αθήνα : Υπουργείο Παιδείας, Δια βίου Μάθησης, Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

που μιλάει για την πολυπλοκότητα, την αβεβαιότητα και τη ρευστότητα της ύπαρξής του.

Από τα όσα αναφέρει η Ann Oakley¹⁷ συμπεραίνουμε πως το βιολογικό φύλο αναφέρεται σε όσα μπορούμε να δούμε ως διαφορές στα σώματα, στον άνδρα και στη γυναίκα.

Από εκεί και πέρα όμως έχουμε τις εκάστοτε πολιτισμικές, κοινωνικές επιδράσεις - αρχές, αξίες, πρότυπα - που διαμορφώνουν αυτό που λέμε κοινωνικό φύλο και αποδίδουν συγκεκριμένες λειτουργίες, συμπεριφορές στα φύλα, χωρίζοντάς τα σε ανδρικό και γυναικείο. Αυτές οι διαφορές μέσα στα κοινωνικά πλαίσια τείνουν με τον καιρό να γεννούν και τα στερεότυπα, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις πως η αρχή γίνεται από την επιστήμη της βιολογίας και τον τρόπο που περιγράφει τη διαδικασία της αναπαραγωγής (π.χ. Emily Martin, *Το ωάριο και το σπερματοζωάριο: Πώς η επιστήμη έπλασε ένα ειδύλλιο βασισμένο στους στερεοτυπικούς ανδρικούς και γυναικίους ρόλους*). Το κοινωνικό φύλο είναι λοιπόν μια κατασκευή της κοινωνίας η οποία ευθύνεται και για την απόδοση συγκεκριμένων ρόλων στα άτομα που την αποτελούν.¹⁸

Η Connell στέκεται απέναντι στις όποιες διχοτομήσεις γίνονται με βάση το κοινωνικό/βιολογικό φύλο και φυσικά σε όσα οι άνθρωποι έχουν στο μυαλό τους με βάση αυτή τη διχοτόμηση. Πιστεύει πως έτσι μένουν απέξω και δεν ερμηνεύονται περιπτώσεις που η σεξουαλικότητα είναι δυσδιάκριτη (π.χ. ομοφυλοφιλία), ούτε η πολυπλοκότητα στην έκφραση και την ένταση που η θηλυκότητα και η αρρενωπότητα μπορεί να εκφράζεται από άτομο σε άτομο.

Μάλιστα κάποιοι υποστηρίζουν το ενιαίο φύλο, με μοναδική διαφορά τα εξωτερικά ή εσωτερικά γεννητικά όργανα. Άλλωστε ο διαχωρισμός του φύλου θεωρείται νεώτερο κατασκεύασμα (18^{ος} αιώνας κι έπειτα) καθώς από την αρχαιότητα η αντίληψη ήταν για ενιαίο φύλο¹⁹. Άρα όταν συζητάμε για φύλο, εννοούμε ένα κοινωνικό κατασκεύασμα πολιτισμικού περιεχομένου.

¹⁷ Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society*. Aldershot, Hants: Gower in association with New Society.

¹⁸ Αθανασίου Α., (2006). (Επιμ. – εισαγ.) Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική, Μαρκέτου Π., Μηλιώρη Μ. & Τσεκένης Α., (μτφρ.) (σελ. 313-334). Αθήνα : νήσος.

2.2. Διαμόρφωση ταυτότητας φύλου/στερεότυπα

«Γυναίκα δεν γεννιέσαι, αλλά γίνεσαι»²⁰

Η αξιομημόνευτη ρήση της Μπωβουάρ ισχύει και για τον ανδρικό πληθυσμό. Εντάσσεται όμως μέσα στον γενικότερο προβληματισμό του αυτοπροσδιορισμού του ανθρώπου σε σχέση με τον εαυτό του και τους γύρω του. Η έμφυλη ταυτότητα του ανθρώπου ξεκινά από την ενδομήτρια κατάσταση και κάτω από πλήθος επιρροών και εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων διαμορφώνεται ανάλογα. Το μωρό δε γνωρίζει αν είναι αγόρι ή κορίτσι. Ο οικογενειακός του περίγυρος μαζί με τις κοινωνικές δομές φροντίζουν από την αρχή να το κοινωνικοποιήσουν με τα “πρέπει” και τα “μή” τα στερεότυπα του αντίστοιχου βιολογικού φύλου (ροζ-σιελ, αυτοκίνητα -κούκλες κ.ά.). Στη συνέχεια αναγνωρίζουμε πως αποτελεί δομικό στοιχείο της προσωπικότητας του ανθρώπου η διαμόρφωση της έμφυλης ταυτότητάς του και η συμμόρφωση ή η αντίστασή του με τις κοινωνικές νόρμες, τόσο για τον ίδιο όσο και για τα κοινωνικά σύνολα στα οποία εντάσσεται.

Η Judith Butler, Αμερικανίδα μετα-στρουκτουραλίστρια φιλόσοφος, η οποία έχει συμβάλει στα πεδία του φεμινισμού, σε άρθρο της ερμηνεύει τις τοποθετήσεις της Σιμόν ντε Μπωβουάρ. Η Μπωβουάρ θέλοντας να υπογραμμίσει τη διάκριση ανάμεσα σε βιολογικό και κοινωνικό φύλο λέει πως η γυναίκα είναι μια ιστορική ιδέα κι όχι ένα γεγονός βιολογικό. Σύμφωνα με αυτό θεωρεί πως είναι άνευ σημασίας το να είναι κάποιος γένους θηλυκού, ενώ από την άλλη το να είναι γυναίκα, σημαίνει πως έχει γίνει γυναίκα. Αυτό σημαίνει πως ιστορικά έχει προσαρμοστεί ή υποταχθεί σε διάφορες κοινωνικές επιταγές και νόρμες. Με τη σειρά του αυτό αποδεικνύει τη θέληση του υποκειμένου για επιβίωση μέσα σε συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον. Αν οι κανόνες αυτοί δεν τηρούνται σωστά, ή αποτυγχάνουν τότε τις περισσότερες φορές δέχονται τις συνέπειες. Η Butler στη συνέχεια αναφέρει πως τα φύλα ως δρώντες δε μπορεί να είναι παθητικά και στο έλεος των κοινωνικών συμβάσεων. Η ζωή των φύλων σε μια κοινωνία παραλληλίζεται με την εκτέλεση ενός σεναρίου και τις ποικίλες δραματοποιήσεις που

¹⁹ Γιαννακόπουλος Κ., (2003). Έμφυλη τάξη και αταξία: ‘φυσικός’ ανδρισμός και άσκηση εξουσίας, Γκέφου-Μαδιανού Δ., (επιμ.) Εαυτός και “Άλλος”. Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο, (σελ. 11-12) Αθήνα : Gutenberg.

²⁰ Μπωβουάρ Σ. Ντε, (2009), Το Δεύτερο Φύλο, Κωνσταντίνου Τζ. (μτφρ.), Έρωτα Λ. (επιμ.), Αθήνα : Μεταίχμιο.

αυτό μπορεί να έχει, ανάλογα με τις ερμηνείες που επιδέχεται το κείμενο μέσα σε ένα πλαίσιο με συγκεκριμένες γραμμές και περιορισμούς²¹.

Ο Γάλλος φιλόσοφος Φουκώ δείχνει την κατασκευή της σεξουαλικότητας μέσα από ποικίλους θεσμούς, εξουσιαστικούς κυρίως, όπως ιατρική, θρησκεία, παιδαγωγική, κ.ά- σύμφωνα με τις κοινωνικές επιταγές της κάθε εποχής. Στο βιβλίο του *“Ιστορία της Σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης”* (1978), εντοπίζει δύο σημαντικές χρονικές στιγμές. Ο 17^{ος} και ο 20^{ος} αιώνας, όπου παρατηρείται έντονος έλεγχος και καταπίεση στην πρώτη και μια σεξουαλική χαλάρωση στη δεύτερη περίπτωση. Η τοποθέτησή του επηρέασε την σύγχρονη σκέψη γύρω από ζητήματα σεξουαλικότητας.

Οι κοινωνικές νόρμες λοιπόν οδήγησαν σε στερεότυπα που εύκολα μπορεί κανείς να εντοπίσει.

Κοινωνικά στερεότυπα μπορούν να οριστούν συνολικά οι προκατασκευασμένες και απλοϊκές αντιλήψεις μιας κοινωνίας που έχουν να κάνουν με τρόπο ντυσίματος, άσκηση επαγγέλματος, συμπεριφορά, επιλογή διασκέδασης, τρόπος ομιλίας κ.ά., που βασίζονται στο βιολογικό φύλο τους²². Τα όσα χαρακτηριστικά αποδίδονται σε άνδρες είναι συνήθως θετικά και τονίζουν το παράστημα, την εξυπνάδα, την δύναμη, την αποφασιστικότητα κ.τ.λ. Οι γυναίκες κοσμούνται με χαρακτηριστικά που εξαίρουν εν γένει τη στοργικότητα, την αδυναμία, την ομορφιά, κ.ά. Αυτά λοιπόν επηρεάζουν τα φύλα στη διαδικασία κοινωνικοποίησής τους και στη διαμόρφωση των μεταξύ τους σχέσεων. Επίσης η αυτοαντίληψη των ατόμων επηρεάζεται από αυτές τις στερεοτυπικές τοποθετήσεις²³.

Είναι πραγματικότητα πως τα δυο φύλα έχουν πολλές διαφορές ορατές δια γυμνού οφθαλμού. Υπάρχουν όμως και διαφορές που έχουν βιολογική αφορμή, όπως η χρήση του εγκεφάλου, η δομή του, η έκκριση ορμονών στο γυναικείο και το ανδρικό σώμα... Η

²¹ Butler J., (2006). Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική. Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία, (σελ.381-407) Αθήνα : νήσος.

²² Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων – Παιδικά Αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο, Αθήνα : Οδυσσέας.

²³ Όπ. π., Ζεργιώτης Ν. Α., Διαφυλικές σχέσεις, (σελ. 26-27)

έκκριση διαφόρων ουσιών που αφορούν στη διάθεσή μας, στο θυμικό μας και στον τρόπο αντίδρασής μας κάτω από διάφορες συνθήκες μας διαφοροποιούν.

Η γυναικεία ταυτότητα όμως περιορίστηκε δραματικά και για πολύ μεγάλο διάστημα τους αιώνες που πέρασαν στον αναπαραγωγικό της ρόλο, στον ρόλο της νοικοκυράς, της συζύγου, της μητέρας. Η ίδια έμεινε εγκλωβισμένη σε συγκεκριμένους παραδοσιακούς ρόλους, μακριά από το ευρύτερο κοινωνικό γίνεσθαι. Την ίδια στιγμή ο άντρας διατηρεί παραδοσιακά τον ρόλο του ως προμηθευτής αγαθών στο σπίτι κι αυτός τον καταξιώνει ή όχι. Η παραγκώνιση σήμερα αυτής της παραδοσιακής κοινωνικής κατασκευής ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την ανασφάλεια και την αβεβαιότητα που βιώνουν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες στη σύγχρονη κοινωνία. Οι διαφορές αυτές που αφορούν τόσο στην εικόνα δια γυμνού οφθαλμού, όσο και στην ανάληψη και εκτέλεση διαφορετικών ρόλων μέσα στην κοινωνία από άτομα του ίδιου πληθυσμού αλλά προερχόμενα από διαφορετικές ομάδες, ονομάζονται «έμφυλες διαφορές»²⁴.

2.3. Διαφυλικές σχέσεις και η επίδραση του περιβάλλοντος(οικολογία, κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός) σε αυτές.

Ο ρόλος και η θέση που μπορεί να έχει ένας άνδρας και μια γυναίκα σε μια κοινωνία καθορίζεται και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, ενώ η κάθε κοινωνία θέτει το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτοί λειτουργούν και στην ουσία επιβάλλει τους τρόπους συμπεριφοράς.

Το φυσικό περιβάλλον ανέκαθεν έπαιζε κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών τόσο μιας κοινωνίας, των κατοίκων της και του παραγόμενου εξ αυτών πολιτισμού. Με τη σειρά τους άνδρες και γυναίκες επιδρούν στο περιβάλλον και στον πολιτισμό που τους γεννά και τους διαμορφώνει. Πιο συγκεκριμένα το περιβάλλον, η γεωγραφική θέση μιας περιοχής, καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τις ασχολίες των κατοίκων και τον τρόπο ζωής τους. Παλιότερα αυτό ήταν πιο έντονο ενώ στη σύγχρονη εποχή η πρόοδος των επιστημών και της τεχνολογίας περιορίσαν τον βαθμό αλληλεξάρτησης περιβάλλοντος και ανθρώπου, χωρίς όμως να το εξαφανίσουν. Πολλοί θα ήταν αυτοί που θα αναγνώριζαν πλέον ως μεγαλύτερη την επίδραση του ανθρώπου που χρησιμοποιεί την τεχνολογία στο περιβάλλον και στον πολιτισμό, κι όχι το αντίστροφο.

²⁴ Όπ. π., Ζεργιώτης Ν. Α., Διαφυλικές σχέσεις, (σελ. 51-57)

Μάλιστα η σύσταση της κοινωνίας, τα δημογραφικά της στοιχεία και η χωροταξική των πόλεων είναι αυτά που πλέον διαμορφώνουν τον άνθρωπο (άνδρας- γυναίκα) κι όχι το φυσικό περιβάλλον. Πρόκειται δηλαδή για μια σχέση που λειτουργεί σε πλαίσια αμοιβαιότητας και αλληλεπίδρασης.

Η πιο πάνω θεωρητική οπτική των πραγμάτων γίνεται καλύτερα αντιληπτή από την παρακολούθηση των αλλαγών που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα από την δεκαετία του 1960 και μετά. Η έντονη αστυφιλία άλλαξε το οικολογικό περιβάλλον και επέδρασε στο κοινωνικό γίνεσθαι της εποχής. Το στήριγμα της κοινωνίας, η οικογένεια, αλλάζει μορφή και μαζί ακολουθούν αλλαγές στις καθιερωμένες αξίες. Οι αξίες αυτές αλλάζουν πιο γρήγορα και εύκολα στα αστικά κέντρα ενώ και η ύπαιθρος ακολουθεί με πιο αργούς ρυθμούς και με μεγαλύτερη δυσκολία απαγκίστρωσης από την παράδοση. Οι αλλαγές έρχονται κυρίως μέσα από τους διαφορετικούς ρόλους που αναλαμβάνουν οι άνδρες και οι γυναίκες μέσα στην οικογένεια και στον χώρο εργασίας. Το μοντέλο της εκτεταμένης πατριαρχικής οικογένειας δεν εξυπηρετούσε πια σε ένα αστικό περιβάλλον. Στην ύπαιθρο είχε λόγο ύπαρξης όταν όλοι και όλα εξαρτιόταν από έναν πατέρα στην κορυφή της πυραμίδας.

Το φύλο προσδιόριζε τα καθήκοντα που αναλάμβαναν, πάντα με κυρίαρχο τον ρόλο του άνδρα και την υποταγή της γυναίκας σ' αυτόν. Οι αγροτικές δουλειές καθόριζαν πολλές φορές και το μέγεθος της οικογένειας. Τα χωράφια απαιτούσαν πολλά αγροτικά χέρια κι αν αυτά ήταν δωρεάν από την ίδια την οικογένεια, τόσο τα καλύτερο. Η μυϊκή δύναμη όριζε τους άνδρες στις αγροτικές δουλειές. Από την άλλη οι γυναίκες ασχολούνταν με τις δουλειές του σπιτιού, τον κήπο, τα ζώα. Όταν λέμε δουλειές του σπιτιού, αυτό ειδικά σε μια πολυμελή οικογένεια, απαιτούσε σχεδόν όλο το εικοσιτετράωρο. Αναφέρουμε κάποια παραδείγματα όπως η φροντίδα των παιδιών, πλύσιμο ρούχων στο χέρι, μεταφορά νερού από την πηγή, ζύμωμα ψωμιού, άναμμα φούρνου με ξύλα, τάισμα οικόσιτων ζώων κ.ά.

Η θέση της γυναίκας στην Ελλάδα του εικοστού αιώνα, μέχρι και το 1970, ήταν απόλυτα κάτω από την εξουσιαστική δύναμη του άνδρα και πλήρως εξαρτώμενη από αυτόν. Ο γάμος και τα έθιμα γύρω από αυτόν τον θεσμό αποκαλύπτουν όλο το φάσμα των κοινωνικών αξιών με τις οποίες συνδέεται. Η λαϊκή παράδοση διασώζει πολλές

αναφορές στο έθιμο του Κλήδονα²⁵. Το μέλλον της γυναίκας και ο αυτοσκοπός της ύπαρξής της είναι ο γάμος. Πολλά άλλα έθιμα φανερώνουν την αγωνία των κοριτσιών και μιας ολόκληρης κοινωνίας που ζουν προσανατολισμένοι στην εκπλήρωση του βασικού αυτού σκοπού, που δίνει ρόλο ανάλογο στη γυναίκα.

Μετά λοιπόν το 1950 και τη μεγάλη εσωτερική μετανάστευση, τα νέα αστικά κέντρα που δημιουργούνται(Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Αθήνα)και τις αντίστοιχες βιομηχανικές ζώνες, η οικονομία κάνει στροφή που επηρεάζει τη δομή της οικογένειας, βοηθά στην είσοδο της γυναίκας στην αγορά εργασίας και αφήνονται στην άκρη παραδοσιακά έθιμα μαζί με την σημασία τους. Οι νέες μορφές ψυχαγωγίας και διασκέδασης(θέατρο, μουσική, κινηματογράφος) συντελούν στην αλλαγή νοοτροπίας και σκέψης της εργαζόμενης πλέον γυναίκας που από το 1970 κι έπειτα μπορεί να φοιτά και στο Πανεπιστήμιο. Η οικογένεια είναι πλέον πυρηνική(δεν υπάρχει ανάγκη πολλών εργατικών χεριών, άρα επηρεάζεται και η αναπαραγωγή!) και ο χώρος στέγασής της είναι το διαμέρισμα. Άνδρες και γυναίκες σχεδόν ισότιμα συναγωνίζονται σε διάφορους τομείς και επηρεάζουν όλες τις κοινωνικές δομές, δημόσιες και ιδιωτικές.

Είναι ενδιαφέρον να δούμε τον όρο κινητικότητα στις υπό εξέταση κοινωνίες. Μιλάμε έτσι για κινητικότητα γεωγραφική, κοινωνική, οικονομική-εργασιακή. Η πρώτη έχει να κάνει με τη μετανάστευση ή μετακίνηση λαών ή ανθρώπων από μια περιοχή σε κάποια άλλη. Κοινωνική κινητικότητα έχουμε οριζόντια ή κάθετη, ανάλογα με την επιλογή επαγγέλματος και τις οικονομικές απολαβές. Ο κάθετος άξονας αφορά τις οικονομικές αποδοχές. Οι όποιες αλλαγές συμβαίνουν έχουν αντίκτυπο και επιδράσεις και στα δρώντα υποκείμενα, άνδρες και γυναίκες. Παρόλο που θεωρούνται πλέον ισότιμοι στον εργασιακό στίβο, οι επιδράσεις φέρνουν σε δυσκολότερη θέση τη γυναίκα για λόγους που σχετίζονται περισσότερο με τον ρόλο της μητέρας και της γυναικείας φύσης.

Η κινητικότητα λοιπόν έχει διαμορφώσει διαφορετικά τις κοινωνίες, πολύς και διαφορετικός κόσμος έχει συσσωρευτεί σε κάποια αστικά κέντρα αυξάνοντας τον ανταγωνισμό σε διάφορα επαγγελματικά επίπεδα αλλά και σε κοινωνικούς ρόλους. Επακόλουθο είναι και η αύξηση του διαφυλικού ανταγωνισμού. Η εποχή λοιπόν έχει αναδείξει σε κύριο χαρακτηριστικό της την ατομικότητα. Ενδεχομένως και ως

²⁵ Ζαφειρίου Μ., (2017) *Το έθιμο του Κληδονάη Μεταβίβαση και Αναβίωση του στο πέρασμα του χρόνου*, (σελ.12-13) Διπλωματική εργασία, Α.Π.Θ.,Τ.Ε.Φ.Α.Α. Θεσσαλονίκη.

απαραίτητο στοιχείο επιβίωσης σε πολύ απαιτητικούς καιρούς. Η ευθύνη των επιλογών βαραίνει κυρίως το άτομο που δρα και ιδιαίτερα η γυναίκα ασκεί ελεύθερα το δικαίωμα της επιλογής συντρόφου, επαγγέλματος, δημιουργίας ή όχι οικογένειας. Αν μετά το γάμο υπάρξει λύση του, τότε συχνά έχουμε και τη διπύρνη οικογένεια. Συχνά η τελική ανάγνωση της λύσης μιας σχέσης ή ενός γάμου είναι η ατομικότητα στην υπερβολή της. Ο γάμος και η αναπαραγωγή δεν είναι πλέον αυτοσκοπός και οι αξίες που συνδέονται με αυτά βρίσκονται στην καλύτερη περίπτωση σε κρίση (αν όχι σε αμφισβήτηση). Οι διαφυλικές σχέσεις λοιπόν απώλεσαν τον κοινωνικό τους χαρακτήρα και μετουσιώθηκαν σε ατομικές επιλογές²⁶.

2.4. Μαρξιστική φεμινιστική αντίληψη

Σε αυτό το σημείο έχει ενδιαφέρον και για την υπό εξέταση χρονική περίοδο του θέματος της εργασίας (Αντίσταση – Εμφύλιος) να δούμε και την ματιά του μαρξιστικού φεμινισμού στις διαφυλικές σχέσεις.

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς είναι οι πυλώνες της μαρξιστικής (και της σοσιαλιστικής αργότερα) φεμινιστικής θεωρίας. Αιτία της καταπίεσης που δέχονται οι γυναίκες για τις μαρξίστριες φεμινίστριες αποτελεί ο χωρισμός της κοινωνίας σε τάξεις. Από αυτόν τον διαχωρισμό προκύπτουν διαφορετικά συμφέροντα και οδηγούν σε υποταγή τη γυναίκα μέσα σε ένα καπιταλιστικό σύστημα. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της γυναικείας καταπίεσης μπορεί να γίνει αντιληπτός αν εξεταστούν οι σχέσεις της γυναικείας εργασίας και της εικόνας που έχουν για τον εαυτό τους²⁷.

Η μαρξιστική θεώρηση λέει πως όλα βασίζονται στην αναπαραγωγή και στην παραγωγή. Η πρώτη αναφέρεται στον πολλαπλασιασμό των ανθρώπων και η δεύτερη στην αύξηση των ειδών για την κατανάλωση από τον άνθρωπο. Αυτά τα δυο αναπτύσσονται στο χώρο της οικογένειας και της εργασίας, τομείς που ενδιαφέρουν την μαρξιστική ματιά του φεμινισμού. Το πλεόνασμα παραγωγής στο χώρο εργασίας είναι αυτό που διασαλεύει τις ισορροπίες καθώς γεννά την ατομική ιδιοκτησία, τις ταξικές

²⁶ Όπ. π., Ζεργιώτης Ν. Α., Διαφυλικές σχέσεις, (σελ. 19-26).

²⁷ Tong, R. (2009). Feminist Thought. A More Comprehensive Introduction. United States of America: Westview Press.

διαφορές, την καταπίεση προς τον ασθενέστερο. Η καταπίεση της γυναίκας από τον άνδρα ξεκινά μέσα σε αυτά τα πλαίσια και είναι η πρώτη ταξική καταπίεση²⁸.

Στη συνέχεια τα πυρά των μαρξιστών φεμινιστριών δέχεται για μια ακόμη φορά το καπιταλιστικό σύστημα καθώς θεωρείται υπεύθυνο για τη διπλή εκμετάλλευση των γυναικών πρώτα στην αμειβόμενη παραγωγική διαδικασία και στη συνέχεια στην απλήρωτη διαδικασία αναπαραγωγής εργατών εντός της οικογένειας²⁹. Ως εκ τούτου βλέπει την οικογένεια σαν έναν θεσμό στην υπηρεσία της εκμετάλλευσης των γυναικών από το καπιταλιστικό σύστημα. Συνακόλουθα η λύση έρχεται από την αλλαγή στο γενικότερο σύστημα διακυβέρνησης, από την κατάρρευση του καπιταλιστικού συστήματος³⁰.

2.5. Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Ακολουθώντας την ιστοριογραφική των διαφυλικών σχέσεων βρισκόμαστε μπροστά στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1918). Αυτός ο πόλεμος που συγκλόνισε τον κόσμο, φάνηκε να είναι η αφετηρία για την αλλαγή της θέσης της γυναίκας μέσα στην κοινωνία (κοινωνική αντιμετώπιση και αυτοεκτίμηση). Ο ανδρικός ρόλος κλονίζεται και βασική αιτία αποτελεί η αναγκαστική απομάκρυνσή τους και η υπαγωγή τους στο πολεμικό μέτωπο. Έτσι οι γυναίκες ανέλαβαν πολλαπλούς και καινούριους ρόλους προσφέροντας τα μέγιστα μέσα και έξω από την οικογένεια. Κυρίως έγιναν ανεξάρτητα και αυτοδιαχειριζόμενα άτομα πάντα σε σχέση με τους άνδρες,. Η έξοδος τους στο χώρο εργασίας ήταν θεμελιώδους σημασίας.

Αν ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος βοήθησε στη χειραφέτηση των γυναικών, ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος ολοκλήρωσε τη διαδικασία. Οι γυναίκες δεν έμειναν μόνο στην αναπλήρωση ρόλων και θέσεων εντός των κοινωνιών αλλά συμμετέχουν ενεργά έχοντας και ένοπλη δράση. Παίρνουν μέρος σε αντιστασιακές οργανώσεις, συνεργάζονται και

²⁸ Ένγκελς, Φ. (1984). Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους. (σελ.7-8, 80) Αθήνα: Σύγχρονη εποχή.

²⁹ Okin, S. M. (1997). Families and Feminist Theory: Some Past and Present Issues. Στο H. L. Nelson (Επιμ.), *Feminism and Families* (σελ.16). New York and London: Routledge.

³⁰ Όπ. π., Μιχάλη Μ., *Μαρξιστικός/Σοσιαλιστικός φεμινισμός και κατασκευή του κοινωνικού φύλου*, κεφ.2.2, (σελ 47-50).

επανδρώνουν το Ερυθρό Σταυρό, γίνονται νοσοκόμες στα μετόπισθεν αλλά και μέσα στα πεδία των μαχών. Οι «δυνατές» τώρα φροντίζουν τους «αδύναμους» πλέον άνδρες.

3. Η γυναίκα στον Μεσοπόλεμο, στην Κατοχή, στον Εμφύλιο (Ελλάδα- Δυτ. Μακεδονία-Καστοριά)

«Κι όταν μιλάμε για αντίσταση, δεν πρέπει να τρέχει ο νους μας μόνο στην ένοπλη πάλη και στον ένοπλο αγώνα στα πολεμικά μέτωπα στα βουνά. Όταν λέμε Εθνική Αντίσταση δεν εννοούμε μόνον εκείνους που συμμετείχαν ενεργητικά στον αγώνα, ή ανήκαν σε αντιστασιακές οργανώσεις. Δε λογαριάζουμε μόνο τους αντιστασιακούς,

αυτούς που παίζαν τη ζωή τους κορώνα-γράμματα, κάθε μέρα, τους πρωτοπόρους, τους τολμηρούς, τα παλληκάρια, τους μπροστάρηδες. Όταν αναφερόμαστε στην Εθνική

Αντίσταση, δεν εννοούμε μόνο τους φυλακισμένους, τους ομήρους, τους εκτελεσμένους. Συμπεριλαμβάνουμε όλους όσους αντιστέκονταν με οποιονδήποτε τρόπο στην κατακτητή. Όλους εκείνους οι οποίοι με την ανυπακοή τους να πειθαρχήσουν στις εντολές του κατακτητή, με την άρνησή τους, με την εναντίωσή τους να αποδεχτούν οποιαδήποτε εντολή του, δεν υπέκυπταν, αλλά αγωνίζονταν.

Αντίσταση έκανε και ο μαχητής και εκείνος που δεν πίστευε σε όσα του κανοναρχούσε ο κατακτητής. Αντίσταση έκανε κι όποιος έδινε μια μπουκιά ψωμί στον πεινασμένο και μια κούπα νερό στο διψασμένο να ξεδιψάσει. Αντίσταση έκανε

και η μάνα του αγωνιστή, του ομήρου, του φυλακισμένου, που ξεροστάλιαζε ώρες, μεσάνυχτα, μήνες και χρόνια να τον περιμένει μπροστά στις θύρες της αγωνίας και προσμονής, κι εκείνος να μην έρχεται κι ούτε να παίρνει μήνυμά του.

[...] Η ικανότητα να μετατρέπεται από το κάθε άτομο, το καθεστώς της δουλείας,

με την πείνα, τις αρρώστιες, τους βασανισμούς και τις εκτελέσεις, σε καθεστώς που έπρεπε να ανατραπεί, αυτό αποτελούσε κατάφαση στη ζωή και κατάφαση αγώνα για τη

ζωή, αυτό εσήμαινε αντίσταση. Η αντίσταση προσδιορίζει την έννοια της προσφοράς για τη σωτηρία του συνόλου, την υπέρτατη έγνοια για το κοινωνικό σύνολο, για το έθνος»³¹.

Όπως αναφέρει στο παραπάνω απόσπασμα ο Μ.Γλέζος, το περιεχόμενο της λέξης «αντίσταση» είναι πολυδιάστατο και τα όριά της είναι δύσκολο να ορισθούν. Αν λάβουμε υπόψη την ιστορία των διαφυλικών σχέσεων, τότε ο συνδυασμός λέξεων «αντίσταση και γυναίκα» είναι παρόν σε κάθε χρονική στιγμή, μέσα σε διαφορετικά πλαίσια.

3.1. Η γυναίκα στον Μεσοπόλεμο

Οι δυσκολίες για την γυναίκα είναι έντονες ήδη από τα δύσκολα χρόνια του Μεσοπολέμου και τις οικονομικές δυσχέρειες που στιγμάτισαν αυτήν την εποχή. Η γενική εξαθλίωση ήταν απότοκος της διεθνούς οικονομικής κρίσης. Αναγκαστικά η οικονομία στράφηκε στο εσωτερικό της χώρας και προσπάθησε να δημιουργήσει στηρίγματα ιδεολογικά με καθαρά ελληνική ταυτότητα. Ο αντικομμουνισμός είναι σε ανοδική πορεία για να προφυλαχθεί το έθνος. Ελληνική πολιτιστική παραγωγή διαφόρων ειδών (ποίηση, θεατρικά έργα, διαλέξεις, ιστορία κ.ά.) προσδίδουν στην Αντίσταση ελληνοκεντρικό και πραγματιστικό περιεχόμενο.

Η γυναίκα δουλεύει ασταμάτητα εντός και εκτός σπιτιού, προσφέρει χωρίς να πληρώνεται, έχει επίγνωση της μειονεκτικής θέσης στην οποία βρίσκεται και συνεχίζει να στηρίζει όλους τους θεσμούς στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Οι συνθήκες ζωής σίγουρα δεν την βοηθούν στο έργο της. Ιδιαίτερα στα χωριά. Δεν υπάρχουν ανέσεις, τα σπίτια δεν είναι λειτουργικά, υπάρχει έλλειψη νερού, το ψυγείο είναι είδος ανύπαρκτο, η τροφή ξεκινά να παράγεται από το μηδέν(τα ζυμαρικά, τα κρεατικά, τα γαλακτοκομικά, τα ρούχα παράγονται από την πρώτη-πρώτη ύλη, όπως ο τραχανάς, το γιαούρτι, τα λουκάνικα, το μαλλί). Η γυναίκα αποδεικνύει την αξία της από τον τρόπο που διαχειρίζεται τις δυσκολίες του νοικοκυριού, την οικονομία του σπιτιού . Ο άντρας σε όλο το σκηνικό του σπιτιού είναι απών καθώς αυτά δεν είναι «αντρικές» δουλειές.

Σημαντικό ρόλο στις κοινωνίες της εποχής του μεσοπολέμου και αργότερα στην Κατοχή, παίζει η οικογένεια και η διαφύλαξη της τιμής της. Έτσι υπάρχει

³¹ Γλέζος Μ., (2009), *Εθνική Αντίσταση 1940-1945, Τ. Α'*,(σελ.61-63), Αθήνα : Στοχαστής.

επιφυλακτικότητα σε όσους δεν αποτελούν μέλη της. Δευτερεύοντα ρόλο αλλά πολύ σημαντικό παίζει και η γειτονιά με το χωριό, αν δηλαδή είναι χωριανός κάποιος ή όχι έχει τη σημασία του. Η γειτονιά λειτουργεί σαν χωριό στα πλαίσια των μεγάλων πόλεων. Οι φτωχοί άνθρωποι μην έχοντας περιουσία να διαφυλάξουν, διαφυλάττουν το καλό τους όνομα σαν το υπέρτατο περιουσιακό τους στοιχείο. Η τιμή λοιπόν του καθενός αντανακλά στην τιμή της οικογένειας, της κοινότητας και του χωριού. Η διασφάλισή της είναι πρώτιστα ατομική αλλά και κατ' επέκταση ευθύνη όλων των κατοίκων. Ακόμα πιο πέρα, αυτή η συλλογική ευθύνη για την διασφάλιση της τιμής του έθνους είναι που ένωσε και όλους τους Έλληνες στην Αντίσταση ενάντια στους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Η κοιτίδα της οργάνωσης βρίσκεται λοιπόν στον χώρο των γειτονιών στις μεγαλουπόλεις. Και σαν κύτταρα του σώματος που συγκροτεί το ένα έθνος και πρεσβεύουν τα ίδια ιδανικά και τη διασφάλιση της τιμής του, οι γυναίκες γίνονται υπερασπιστές του έθνους με την δραστηριοποίησή τους στον χώρο της αντίστασης.

Τα καθαρά γυναικεία επαγγέλματα της εποχής είναι περίπου τα ίδια που ασκούν οι γυναίκες μέσα στο σπίτι τους για την καλή πραγμάτωση του νοικοκυριού και της οικονομίας. Όταν τις δεξιότητές τους αυτές τις προσφέρουν εκτός σπιτιού, συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα και βρίσκουν τρόπο να καλυτερεύσουν τις συνθήκες διαβίωσης τους μέσα σε πενιχρά περιβάλλοντα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι είχε να κάνει με την καθαριότητα του σπιτιού, μοδίστρες, πλύστρες, μαμές, παραμάνες, πρακτικές, χαρτορίχτρες, καφετζούδες, (τα δύο τελευταία ήταν και διωκόμενα από την αστυνομία). Αυτές οι ασχολίες που υπήρξαν πανομοιότυπες ή παράγωγες από την καθημερινότητα συνέβαλαν τα μέγιστα στο σπίτι. Μέγιστης σημασίας ήταν τα επαγγέλματα τα σχετικά με την υγεία(νοσοκόμες, γιατροί) καθώς και τα επαγγέλματα που έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση, την κοινωνικοποίηση των ανθρώπων και τη γαλούχησή τους με τα ιδανικά και τις αξίες του ανθρωπισμού και του ελληνισμού. Τα ίδια επαγγέλματα, οι ίδιες ασχολίες και γνώσεις επάνδρωσαν τις τάξεις των αντιστασιακών οργανώσεων με τον καλύτερο δυνατό τρόπο καταρρίπτοντας τις όποιες προκαταλήψεις ή ενστάσεις για την ισότιμη συμμετοχή και συνεισφορά των γυναικών στην Αντίσταση και γενικά στον αγώνα για την ελευθερία, την τιμή και την αξιοπρέπεια ολόκληρου του έθνους. Η γυναίκα που παλεύει για την επιβίωση της οικογένειας, των παιδιών της, είναι η πλέον κατάλληλη αγωνίστρια σε κάθε δύσκολη ιστορική συγκυρία...

Οι δυσκολίες εν τούτοις δεν είναι ικανές να αποτρέψουν την εξέλιξη και τον εκσυγχρονισμό να εισχωρήσει στην ελληνική κοινωνία. Δειλά στην αρχή, στις πόλεις πρώτα στην ύπαιθρο έπειτα, σε λιγότερα και υψηλότερα κοινωνικά στρώματα για αρχή, σε όλο και περισσότερους στη συνέχεια. Μεσοπόλεμος λοιπόν και οι συνθήκες υγιεινής αρχίζουν να αλλάζουν, τα αυτοκίνητα σταδιακά πληθαίνουν, τα μέσα μαζικής μεταφοράς διευκολύνουν τις μετακινήσεις(για όποιον μπορεί να δώσει το αντίστοιχο βαλάντιο) το ραδιόφωνο σχεδόν κυριαρχεί, ενώ η τηλεόραση πρωτοεμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του '40. Μέσα από αυτούς τους τρόπους διάδοσης των νεωτερισμών, οι νέοι ιδιαίτερα, έρχονται σε επαφή με νέα είδη μουσικής και χορού, με αλλαγές στο ενδυματολογικό στυλ, στο στυλ χτενίσματος, με το σινεμά. Η ομορφιά ως πρότυπο, περνάει μέσα από τον θεσμό των καλλιστείων, της ενασχόλησης με τη γυμναστική, τη δίαιτα. Δεν είναι όλα ευπρόσδεκτα από όλους. Την περίοδο αυτή μη ξεχνάμε πως ο πυρήνας της Αντίστασης, κι ενδεχομένως και το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, ως ελληνοκεντρικός και βαθύτατα παραδοσιακός, δεν καλοέβλεπε αυτές τις ξενόφερτες αλλαγές και συχνά τις εξοβέλιζε ως επικίνδυνες, φιλοαστικές, ανήθικες. Οι νέοι βέβαια πάντα βρίσκουν τρόπο να ξεπερνούν με τον τρόπο τους τα εμπόδια που επιμελώς στήνουν οι προηγούμενες γενιές με τις εμμονές τους.

Το 1930 λοιπόν, άνδρες και γυναίκες συνηθίζουν να κάνουν μπάνιο στη θάλασσα μαζί. Τα προηγούμενα χρόνια η σεμνοτυφία (εμπνεόμενη από τον θρησκευτικό χώρο) δεν άφηνε τέτοιου είδους εκδηλώσεις. Το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου υποστήριξε (ως είθισται) την ενασχόληση με τον αθλητισμό, τις αθλητικές οργανώσεις, την εφαρμογή αρχαίων ελληνικών ρήσεων. Το σχολικό πρόγραμμα έχει τη γυμναστική πρωτεύον μάθημα για αγόρια και κορίτσια. Ο αθλητισμός στα γήπεδα αφορά στο σύνολο των νέων ανεξάρτητα από το φύλο τους. Η ΕΟΝ(Εθνική Οργάνωση Νεολαίας),η οργάνωση του δικτατορικού καθεστώτος για τους νέους, εκδίδει περιοδικό με τίτλο Νεολαία, στο οποίο υπάρχουν εκτενή αθλητικά αφιερώματα και φωτογραφικό υλικό με κοπέλες που αθλούνται φορώντας σορτ (βλ. παράρτημα).³²

³² Πανοπούλου Α., Τσικνάκης Κ., (1992). Ελληνικός νεανικός Τύπος, παράρτημα του περιοδικού Μνήμων αρ. 8, Αθήνα : Εταιρεία μελέτης νέου Ελληνισμού. <https://docplayer.gr/39278297-Ellinikos-neanikos-typos.html>. (Προσπελάστηκε 22/1019).

Τα χρόνια της Κατοχής θα υπάρξουν πολλοί σύλλογοι αθλητικοί και πολιτιστικοί νέων, που θα αποτελέσουν «βιτρίνα» για να ανθήσει το αντιφασιστικό κίνημα. Οι δράσεις αυτών των συλλόγων(εκδρομές, εκδηλώσεις κ.ά.) είναι οι ευκαιρίες συγκέντρωσης και οργάνωσης. Για παράδειγμα ο Ναυτικός όμιλος Θεσσαλονίκης ήταν υπό τον έλεγχο του ΕΑΜ(Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο)³³.

Η εκπαίδευση στα χρόνια του Μεσοπολέμου αλλάζει και διευρύνεται με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929. Η υποχρεωτική εκπαίδευση και η δυνατότητα της γυναίκας να μορφωθεί δε σημαίνει και την καθολική κοινωνική αλλαγή για την πλειονότητα των γυναικών. Οι ανώτερες σπουδές προϋποθέτουν χρήματα και ανοιχτό πνεύμα κάτι που μάλλον αφορούσε κυρίως την αστική τάξη. Οι κοπέλες της επαρχίας ήταν δύσκολο να αποφύγουν χυδαίους χαρακτηρισμούς αν τολμούσαν να είναι μόνες τους για σπουδές σε μια πόλη. Τα χρήματα εάν υπήρχαν, προοριζόταν για την προίκα. Τα πράγματα διευκολύνονται αν υπάρχει κάποιος συγγενής που να υιοθετεί τον ρόλο του «προστάτη»(συνήθως αδερφός). Πάντως οι μορφωμένες γυναίκες, δασκάλες, φοιτήτριες, πρωτοστατούν στους αγώνες της αντίστασης και θεωρούνται εκ προοιμίου αγωνίστριες.

Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, οι εξελίξεις που πάραυτα έρχονται, λειτουργούν πολλαπλασιαστικά προς την έξοδο της γυναίκας από τον περιορισμένο χώρο του σπιτιού, και την απομακρύνουν ολοένα περισσότερο από τη λέξη «οικιακά» στο χώρο του επαγγέλματος. Είναι αξιοσημείωτο πως στον Αστικό κώδικα και το Σχέδιο του 1930, η γυναίκα για να ασκήσει εμπορικό επάγγελμα χρειαζόταν την συναίνεση του ανδρός της καθώς τυχόν παραμέληση των οικιακών της υποχρεώσεων μπορούσε να σταθεί ως αιτία διαζυγίου. Οι γυναίκες πλέον σπουδάζουν και δουλεύουν έξω από το σπίτι, όχι μόνο σαν παραδουλεύτρες ή ψυχοκόρες, αλλά κυρίως στην εκπαίδευση, υπάλληλοι, καλλιτέχνες, νοσοκόμες κ.τ.λ. Η ηθική τους όμως πολλές φορές τίθεται υπό αμφισβήτηση... Η επιλογή του συντρόφου από έρωτα στις εργαζόμενες κοπέλες που δεν είχαν πλέον τη στενή επιτήρηση της οικογένειας, αρχίζει να διαφαίνεται στον ορίζοντα. Πάντα η «τιμή» της κοπέλας και της οικογένειας παίζει σημαντικό ρόλο. Είναι πάλι αυτές

³³ Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), <https://www.efsyn.gr/node/212612>. (Προσπελάστηκε 26/10/2019).

οι ίδιες οι μορφωμένες και οι εργαζόμενες που θα διεκδικήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα και την εργασιακή δικαιοσύνη στις συνθήκες και τις απολαβές. Τα δύσκολα χρόνια της Κατοχής θα τα παρασύρουν όλα αυτά και οι άνδρες θα εκτιμήσουν περισσότερο τη γυναίκα «συνεργάτιδα» από την «υποταγμένη».

Ο Μεσοπόλεμος έχει να επιδείξει πληθώρα γυναικείων σωματείων και οργανώσεων που ξεκινάν από τις διεκδικήσεις στην εκπαίδευση των γυναικών, συμπεριλαμβάνουν την κοινωνική καταξίωση και κορυφώνονται και εστιάζουν στις πολιτικές διεκδικήσεις και την κατοχύρωση του δικαιώματος της ψήφου. Ενδεικτικές τέτοιες οργανώσεις είναι η Ένωση Ελληνίδων, το Λύκειο Ελληνίδων, ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας σε συνεννόηση με τη Διεθνή Ένωση για τη Γυναικεία Ψήφο κ.ά. (βλ.παράρτημα)

Η άσκηση όμως του εκλογικού δικαιώματος δεν είναι κάτι απλό ούτε καθολικό αίτημα των γυναικών εκείνης της εποχής. Συνδέθηκε με τις διεκδικήσεις της ανερχόμενης ελληνικής αστικής τάξης και τα θεμέλιά του απείχαν παρά σάκας από το ευρωπαϊκό κοινωνικό υπόβαθρο που γέννησε το αντίστοιχο αίτημα εκεί. Η ατομική διεκδίκηση δε βρίσκει έρεισμα στην ελληνική αστική τάξη που δε λέει να αποκολληθεί από την ομαδική βάση του συνόλου της οικογένειας. Χρειαζόταν λιγότερο λαϊκή βάση για να γίνει μαζικότερη η διεκδίκηση της ψήφου. Από την άλλη το πελατειακό σύστημα στην εκλογική αναμέτρηση, καλά κρατά, αφού οι ψηφοφόροι έχουν σχέση αμοιβαίας εξάρτησης από τους υποψηφίους. Όσον αφορά στη Δυτική Μακεδονία και στην Καστοριά ειδικά, το εκλογικό κλίμα περιγράφεται άριστα από την αλληλογραφία της εποχής στο βιβλίο του κ. Ραϋμόνδου Αλβανού³⁴. Αυτή η εμπορευματοποίηση της ψήφου την απαξιώνει ως σημαίνον να διεκδικηθεί στα μάτια πολλών γυναικών της εποχής. Εν ολίγοις, την ευτελίζει και αποδυναμώνει τη μαζικότητα στη διεκδίκησή της. Το ζητούμενο λοιπόν είναι μια γενική κοινωνική αλλαγή.

Την ίδια εποχή στον χώρο του ΚΚΕ πνέει ένας αέρας ιδεολογίας εμπνεόμενος από την Οκτωβριανή Επανάσταση, τον σοσιαλισμό, την κοινωνική δικαιοσύνη και ευαρεστεί τις ψυχές νεαρών κυρίως κοριτσιών που διψούν για αλλαγές στον τρόπο ζωής τους. Πρώτο βήμα αποτελεί η συμμετοχή στα συνδικάτα και ο ενεργός ρόλος σε αντιφασιστικές ενέργειες. Στον πολιτικό χώρο του ΚΚΕ υπάρχει η αρχή της ισότητας των δύο φύλλων

³⁴ Αλβανός Ρ., (2019). Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες Κράτος και Πολιτικές Ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου, (σελ. 102-111), Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο.

από το 1923 και υποστηρίζει την κοινωνική μεταβολή ως πρώτιστο σε σχέση με την κατοχύρωση της ψήφου.

Οι πολιτικές εξελίξεις όμως με την άνοδο του φασισμού και την επιβολή της δικτατορίας, σταμάτησε τη λειτουργία των περισσότερων γυναικείων σωματείων. Τα τελευταία είχαν ήδη χάσει την πρωτοκαθεδρία τους από τις λογής αντιφασιστικές οργανώσεις.

Τα ΚΚΕ είχε την υποχρέωση να δημιουργήσει αρραγές μέτωπο μέσα στις αντιφασιστικές οργανώσεις ώστε να μη χαθεί και ο υπέρτατος στόχος του αγώνα για κοινωνική μεταβολή και ισονομία. Δικά του στελέχη στρατεύονται και παίρνουν μέρος σε Παγκόσμια συνέδρια όπως αυτό που πήραν μέρος η Ηλέκτρα Αποστόλου και η Διδώ Σωτηρίου (Παγκόσμιο Γυναικείο Αντιφασιστικό Συνέδριο, Παρίσι, Αύγουστος, 1934). Άλλες οργανώσεις είναι ο Σύλλογος Εργαζομένων Γυναικών, η Επιτροπή Γυναικών Δημοσίων Υπαλλήλων Αθηνών κ.ά.

Οι γυναίκες ανάμεσα στους υπόλοιπους ρόλους που έχουν σε μια κοινωνία είναι και αυτός της εργάτριας. Η Κομμουνιστική Διεθνής ήταν αντίθετη στο να οργανώνονται ξεχωριστά οι γυναίκες, ενώ το εργατικό ζήτημα το θεωρούσε ταξικό πρόβλημα κι όχι φυλετικό. Βέβαια έβλεπε πως υπήρχαν και γυναικείες διεκδικήσεις. Ο απολογισμός όμως του κόμματος για τη γυναικεία συμμετοχή παρέμενε για τους ίδιους, χωρίς προφανή εξήγηση, χαμηλό.

Η ιστορική περίοδος επιβάλλει να δούμε σε αδρές γραμμές και τη γυναίκα *συντρόφισσα* της εποχής που εξετάζουμε. Είμαστε υποχρεωμένοι να τη δούμε μέσα στα πλαίσια του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος, αφού αυτό δεν προέβλεπε ξεχωριστές γυναικείες οργανώσεις. Το κόμμα λοιπόν διέγραψε μια πορεία παραπλήσια με αυτή της Σοβιετικής Ένωσης. Συνοπτικά λοιπόν, τη δεκαετία του '20 εμφανίζεται αντισυμβατικό και απέναντι σε κάθε κατεστημένο όπως η θρησκεία, η οικογένεια, και η αστική πατρίδα. Θεωρεί πως έτσι κάνει την κοινωνική ανατροπή για την ποθούμενη αλλαγή στα κοινωνικά πράγματα. Αυτή η ιδεολογία έφερε ακραίες συμπεριφορές που στιγμάτισαν τον χώρο και τους συμμετέχοντες. Την επόμενη δεκαετία όμως ή πολιτική του υπήρξε ριζικά αντίθετη, χωρίς να μπορέσει να καταργήσει τις όποιες κατηγορίες τους βάραιναν

από τα προηγούμενα χρόνια σαν πολέμιους της θρησκείας, αρνητές του ιερού δεσμού του γάμου κ.τ.λ.

Αν αναλογιστεί κανείς και το γεγονός πως η δράση τους έπρεπε να είναι μυστική(ειδικά μετά το Ιδιώνυμο), φανταζόμαστε τις δυσκολίες που προέκυπταν για τις γυναίκες κομμουνίστριες και την επιβίωσή τους σε οποιοδήποτε κοινωνικό περιβάλλον. Συνήθως υπέμεναν διώξεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια, εξορία και σαν εμπλεκόμενες με άνδρες κομμουνιστές. Οι κομματικοί σύντροφοί τους δεν έπαυαν να διακατέχονται κι από τα συμπλέγματα των Ελλήνων ανδρών. Ο αγώνας τους έτσι είναι πολυμέτωπος και η υπομονή τους δοκιμάζονταν διπλά. Το περιβάλλον τους καθόριζε τον ερωτικό τους σύντροφο, τον τρόπο ντυσίματος, ομιλίας και υπήρχε κι φόβος αποπομπής τους από τον ιδεολογικό χώρο που υπηρετούσαν.

Οι συντρόφισσες λοιπόν μαζί με τις φεμινίστριες, παρόλο που δεν αποτελούσαν την πλειοψηφία των Ελληνίδων γυναικών, είναι αυτές που αντιστάθηκαν ιδεολογικά σε μια ολόκληρη εποχή που ήθελε την γυναίκα περιορισμένη και υποταγμένη. Από αυτούς τους κόλπους αναδύθηκαν οι πρώτες γυναίκες πολιτικοί που πολέμησαν για την κατοχύρωση ίσων δικαιωμάτων. Αυτές οι γυναίκες ενέπνευσαν με τον τρόπο τους και τις συναγωνίστριες στα δύσκολα χρόνια της Αντίστασης απέναντι στον εχθρό και τον συνεργάτη του³⁵.

3.2. Η γυναίκα στη Δικτατορία του Μεταξά – Ο πόλεμος

Η υποχρεωτική εκπαίδευση των προηγούμενων ετών έχει διαμορφώσει μια μορφωμένη νεολαία που αντιμετωπίζει με κάποια υπεροψία τις προηγούμενες γενιές. Ένας χώρος συνάντησης όπου το «χάσμα» ανάμεσα στις γενιές είναι εμφανές είναι και ο θεσμός της οικογένειας. Οι νέοι που έχουν ξεφύγει από το στενό οικογενειακό περιβάλλον, συγχρωτίζονται πιο εύκολα με τους συνομηλικούς τους σε αθλητικούς ομίλους, οργανώσεις, κατηχητικά και πολιτιστικές ομάδες. Εκεί ζουν και πιο ελεύθερα τα νεανικά τους σκιρτήματα αφού εμπνέονται από νέα ήθη, χωρίς αυτό να σημαίνει παρεκτροπές.

Την Μεταξική περίοδο έχουμε μαζική εγγραφή νέων σε διάφορες οργανώσεις που προωθούνται από το καθεστώς. Προβάλλεται το πρότυπο της σπαρτιατικής ζωής, μέσα

³⁵ Όπ. π., Βερβενιώτη Τ., Η γυναίκα της Αντίστασης, Μέρος Α', ο Μεσοπόλεμος (σελ.19-77)

στο οποίο η γυναίκα είναι ένα πρότυπο μάνας σκληραγωγημένης , αθλητικής που συνεισφέρει στην πραγμάτωση ενός ομαδικού κοινωνικού ιδεώδους. Ο Μεταξάς δεν άφησε απ' έξω νεωτερισμούς που αφορούσαν τη νεολαία. Η γυναίκα είναι σεμνή αλλά δεν παύει να ικανοποιεί και τη γυναικεία φιλαρέσκεια, αρκεί να μην ακολουθεί τα πρότυπα των σταρ του σινεμά. Αυτή την εποχή οι οργανωμένες κοπέλες ονομάζονται «φαλαγγίτισσες». Μέσα από τις οργανώσεις το κράτος ελέγχει και τη δομή της οικογένειας, και τον ελεύθερο χρόνο των νέων.

Η γυναίκα απολαμβάνει τη θέση της στην κοινωνία μέσα από την εκπλήρωση των ρόλων της ως μάνα, σύζυγος, κόρη και αδελφή. Εκτελεί τα ιερά της καθήκοντα μέσα στην οικογένεια. Το πρότυπο της γυναίκας και των υποχρεώσεών της περιγράφεται με γλαφυρό τρόπο στο περιοδικό της εποχής *Η Νεολαία*, τχ. 1,σελ.17(βλ. παράρτημα).

Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι γυναίκες καλούνται να συνεργαστούν με την κυβέρνηση και να ασκήσουν πολιτική οικονομίας στο δικό τους βασίλειο που είναι το νοικοκυριό της κάθε μιας. Καλείται η γυναίκα να γίνει ένας ήρωας που θα ταχθεί στο συλλογικό συμφέρον και θα εξαφανίσει κάθε ιδιοτέλεια. Συγχρόνως ζητούν από τον γυναικείο πληθυσμό να στηρίξει τους στρατιώτες πλέκοντας και στέλνοντας ιματισμό στο μέτωπο. Η τέχνη του πλεξίματος αντιπαραβάλλεται με τον πόλεμο. Όσες μπορούν να βοηθήσουν σαν νοσοκόμες είναι ευπρόσδεκτες, ενώ οι μέχρι πρότινος «βασίλισσες του σπιτιού» καλούνται να αναπληρώσουν τις εργασιακές θέσεις των ανδρών που λείπουν στο μέτωπο. Οι γυναίκες κάνουν τον πόλεμο δική τους υπόθεση. Αυτό που θα διαφοροποιήσει τα χρόνια που ακολουθούν τους εθνικόφρονες από τους κομμουνιστές είναι η στάση που θα κρατήσουν απέναντι στον εχθρό. Αυτό το ίδιο θα αποτελέσει κριτήριο για την ένταξη πολλών νέων κοριτσιών της ΕΟΝ στις αντιστασιακές οργανώσεις και θα τις οδηγήσει και ιδεολογικά στον αντιφασισμό ή και τον κομμουνισμό.

Ο πόλεμος επιφέρει τις δικές του αλλαγές στα ήθη της εποχής , χαλαρώνοντας την ηθική που προηγήθηκε. Ο φόβος του θανάτου κάνει τα πάντα να φαίνονται διαφορετικά. Δεν λείπουν οι περιπτώσεις όπου ερωτικοί δεσμοί συνάπτονται μεταξύ Ελληνίδων κοριτσιών και στρατιώτες Άγγλους ή Ιταλούς για την εξασφάλιση αναγκαίων

αγαθών. Η οπτική όμως εκ των υστέρων και εκ του ασφαλούς δεν οδηγεί πάντα σε υγιή συμπεράσματα³⁶ ...

3.3. Η γυναίκα στην Κατοχή

(εφημερίδα «Ρούμελη», 20-8-1943)

“Οι φασίστες καταχτητές θάταν πολύ ευχαριστημένοι αν κατάφερναν να ρίξουν το λαό μας στην πείνα και στην εξαθλίωση.

Τέτοια ευχαρίστηση όμως δε μπορούσε να τους χαρίσει ο ελληνικός λαός, που από την ημέρα της κατάχτησής του, με πρωτοπόρο το ΕΑΜ, αγωνίσθηκε για το ψωμί του, χτυπήθηκε με τους καταχτητές για να ζήσει κι’ έζησε.

Φέτος συνεχίζεται ο ίδιος ο αγώνας. Πρέπει να ζήσει ολόκληρος ο λαός κι’ ιδιαίτερα οι ορεινοί πληθυσμοί. Γι’αυτό χρειάζεται να καλλιεργήσουμε εντατικά κάθε σπιθαμή γης με δημητριακά, όσπρια και άλλα είδη διατροφής. Πρέπει ακόμα ν’αγωνισθούμε για τη φετεινή σοδειά μας. Ν’ αποτρέψουμε την καταλήστευσή της από τους φασίστες. Να δώσουμε στους φτωχούς των χωριών και στους κατοίκους των πόλεων ψωμί για να ζήσουν και να παλέψουν τους φασίστες καταχτητές να δώσουμε όλοι το μικρό (σ δυσανάγνωστες λέξεις λόγω της αλλοίωσης της εφημερίδας) που θα χρησιμοποιηθεί για το σκοπό και μόνο. Να πουλήσουμε το περίσσευμά μας στις λαϊκές επιτροπές επισιτισμού, στους αντάρτες μας και στους Συναιταιρισμούς, του λαού.

Κάθε αμέλεια χτυπάει το λαό, αδυνατίζει το εθνικοαπελευθερωτικό του μέτωπο κι’ ενισχύει τους καταχτητές. Είμαστε βέβαιοι, πως ο Ρουμελιώτικος λαός θα σταθεί πάλι πρωτοπόρος στη μάχη για το σιτάρι, όπως πολλές φορές...”³⁷

Την περίοδο της Κατοχής οι συνθήκες επιβίωσης χειροτερεύουν. Ο χειμώνας του 1941 υπήρξε τραγικός στην απώλεια πολλών ανθρώπινων ζωών από την πείνα. Στην ανάγκη εύρεσης τρόπου διοχέτευσης των τροφίμων στην αγορά γεννιέται η λεγόμενη «μαύρη αγορά» με άμεσα εμπλεκόμενους τις δυνάμεις Κατοχής και συγκεκριμένους

³⁶ Όπ. π., Βερβενιώτη Τ., *Η γυναίκα της Αντίστασης, Μέρος Β’ Η Δικτατορία και ο Πόλεμος*, σελ.84-94

³⁷ Εφημερίδα «Ρούμελη» (έντυπο του ΕΑΜ Φθωτιδοφωκίδας-Ευρυτανίας) <https://www.prologos.gr>

επιχειρηματίες. Αποτέλεσμα είναι η συσσώρευση πλούτου σε νέα χέρια που οδηγεί στη διαμόρφωση νέας κοινωνικής τάξης, αυτής των «νεόπλουτων» που θα αντιταχθούν στη λαϊκή βάση.

Η πείνα εδραιώνεται ως συνώνυμο της Κατοχής. Οι συνέπειες της έλλειψης τροφής είναι η υποβιταμίνωση κι ο υποσιτισμός με ό, τι άσχημα συνεπάγονται για τον οργανισμό(φυματίωση, αδενοπάθεια κ.ά.) Οι γυναίκες εμφανίζουν προβλήματα με την έμμηνο ρύση, αμηνόρροια, εξαιτίας της ασιτίας και οδηγούνται και σε στείρωση. Η παιδική θνησιμότητα φτάνει σε υψηλά ποσοστά. Το πνεύμα της Αντίστασης τόσο ιδεολογικά όσο και σε επίπεδο δράσης, θέριψε γύρω από την ανεύρεση τροφής. Η μόνη λύση για την επιβίωση φαινόταν η οργάνωση στις αντιστασιακές ομάδες. Αυτή η επιλογή δημιούργησε κι ένα είδος ταύτισης μεταξύ της επιβίωσης και της Αντίστασης.

Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο όμως η ζωή συνεχιζόταν. Τα προβλήματα πολλά και μεγάλα. Η δυσκολία εύρεσης τροφής παραμένει, οι συνθήκες υγιεινής και αποχέτευσης είναι τραγικές και ένα σωρό συμπαρομαρτούντα νοσήματα караδοκούν. Η έλλειψη νερού δυσχεραίνει την καθημερινότητα. Ξυλοδαρμοί, βασανιστήρια, φόντοι, βιασμοί... Κι ο κόσμος εκεί να στέκεται απέναντι στον θάνατο που караδοκεί και να κάνει την αντίστασή του! Αντιστέκονται στην παραίτηση και την παράδοση στον εχθρό, στον μαυραγορίτη, στον χαφιέ, στον συνεργάτη του εχθρού, στον θάνατο... Οι νέοι, άνδρες και γυναίκες, συγκεντρώνονται σε ομίλους, πάνε εκδρομές, ακούν μουσική και χορεύουν ασταμάτητα θεονήστικοι. Ερωτεύονται και οργανώνονται σε αντιστασιακές ομάδες με ιδεολογικές αποχρώσεις που βάζουν το άτομο στο περιθώριο και προβάλλουν την συλλογικότητα. Απολαμβάνουν την πολιτιστική κίνηση που ανθεί και εμπνέεται από τις δυσκολίες και τον τρόμο και αφυπνίζονται σε καινούριους πρωταγωνιστικούς ρόλους, σε καινούρια πραγματικότητα . Η γυναίκα είναι πάντοτε παρούσα και στο προσκήνιο παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο.

3.4. Η γυναίκα στην Αντίσταση

Η Αντίσταση είναι η σκηνή που βγάζει στο προσκήνιο καινούριες πρωταγωνίστριες με ιδιαίτερα επιτυχημένες κριτικές. Η ιστορική στιγμή είναι η φυσική ευκαιρία που δόθηκε στις γυναίκες ως μερίδιο που τους αναλογούσε σε επίπεδο προσφοράς στην κοινωνία και το κατέκτησαν μέσα από θυσίες. Οι ρόλοι που ανέλαβαν οι γυναίκες στον αγώνα

ήταν όσοι και οι λόγοι που τους ώθησαν στην ανάληψη ενεργής δράσης. Συναντάμε λοιπόν γυναίκες μάνες, αδερφές, κόρες, συζύγους, φιλενάδες που δεν κάνουν τίποτε πιο ξεχωριστό από το να εκπληρώνουν το χρέος τους ως προς την ιδιότητα που φέρουν, την ίδια στιγμή που οι άντρες πολεμούν για την τιμή του έθνους. Οι αγωνίστριες μπορούν να χωριστούν σε γραμματισμένες και αγράμματες. Οι πρώτες ανέλαβαν πρωταγωνιστικούς ρόλους ενώ οι δεύτερες εξυπηρέτησαν πιο καθημερινές ανάγκες και συνάμα πιο ζωτικής σημασίας. Επιπλέον, δεν ήταν απαραίτητη προϋπόθεση η εγγραφή τους σε κάποια οργάνωση για να θεωρηθούν αγωνίστριες της αντίστασης. Αγώνα κάνει η γυναίκα που καταστρώνει σχέδιο δράσης και κρατάει όπλο, αγώνα διαρκείας κάνει η γυναίκα που ζυμώνει για τα παιδιά της και τους αγωνιστές που υπερασπίζονται την πατρίδα. Το θρησκευτικό χριστιανικό συναίσθημα της ανιδιοτελούς αγάπης προς τον συνάνθρωπο συμπληρώνεται από την κομμουνιστική θεώρηση μιας δίκαιης κοινωνία.

Οι οργανώσεις πραγματικά χρειάζονται τις γυναίκες κυρίως λόγω των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων τους που σε μια άλλη καθημερινότητα μπορεί και να μην τις εκτιμούσαν ανάλογα.³⁸ Ίσως και τότε να θεωρούσαν βοηθητικό τον ρόλο τους, ακόμα και στους κόλπους του ΚΚΕ. Υπάρχει μια ολόκληρη ψυχολογία ακόμα και στο πώς μια γυναίκα μπορεί να μην εγείρει υποψίες ή να μην προκαλεί αμυντική διάθεση, όταν αυτή συμμετέχει σε ύποπτες ενέργειες. Το σίγουρο είναι πως χωρίς το έργο και τη γενικότερη συμβολή των γυναικών δε θα μπορούσε να στηριχθεί ο αγώνας των ανδρών. Η Αντίσταση δεν είναι ταξική ή φυλετική εκδήλωση. Είναι εθνική υπόθεση που αφορά όποιον φέρει την ταυτότητα του Έλληνα. Ο αυθορμητισμός των γυναικείων εκδηλώσεων είναι μερικές φορές πιο δύσκολο να εκδηλωθεί στην επαρχία αφού οι προκαταλήψεις δεν είναι εύκολο να καταρριφθούν. Αυτό κάνει διπλά δύσκολο τον αγώνα του γυναικείου πληθυσμού. Είναι όμως κι ένας ρόλος που ποτέ κανένας δεν αμφισβήτησε τα κίνητρά του. Επίσης στο άκουσμά του δικαιολογούνται όλες οι ενέργειες. Αυτός ο ρόλος είναι της μάνας. Η μάνα διαχρονικά κάνει τα πάντα για τα παιδιά της. Όλα συμπυκνώνονται στα τραγούδια της εποχής :

*Η μάνα του αντάρτη*³⁹

³⁸ Κηπουροπούλου Γ., (2014), Η συμμετοχή και η δράση της γυναίκας στην Εθνική Αντίσταση(1941-1944). Η περίπτωση της Φλώρινας,(κεφ.4.), Διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Σχολή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

*Μέσα στην καταιγίδα του πολέμου, / στου φασισμού τη μαύρη σκοτεινιά, /
πήρες ντουφέκι και θέλεις γιε μου / να πας αντάρτης, επάνω στα βουνά. /
Σκλάβος δε θέλεις εσύ να ζήσεις, / σκλαβιάς δε στέργεις σίδερα βαριά. / Πήρες
ντουφέκι, θες να πολεμήσεις / για της Ελλάδας μας τη λευτεριά. /
γεμίζουν γιε μου δάκρυα τα μάτια, / και σπαρταρά η δόλια μου η καρδιά, / τα σωθικά
μου γίνονται κομμάτια / τώρα που φεύγεις με τ' άλλα τα παιδιά. /
Όμως, παιδί μου, χτυπάει η καμπάνα, / έφτασε η ώρα η σκληρή του χωρισμού /
Σήκω, κι εγώ σαν Ελληνίδα μάνα, / σε θέλω σταυραϊτό του λυτρωμού. /
Με του ΕΛΑΣ τους ένδοξους αντάρτες / τη λευτεριά να φέρετε στη γη, /
νέας ζωής, εμπρός επαναστάτες, για να ροδίσει ολόφωτη αυγή. /*

3.5. Η στάση των κατακτητών και των συνεργατών τους απέναντι στις γυναίκες

Οι γυναίκες μαζί με τα παιδιά και τους ηλικιωμένους συγκροτούν στους πολέμους τον άμαχο πληθυσμό. Αυτό αμέσως τους κατατάσσει στα θύματα. Οι στρατοί, ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους, έχουν διαπράξει βιασμούς. Είναι κι αυτό δείγμα της ανηθικότητας των πολεμικών συρράξεων. Ακόμα και η απειλή εναντίον της ανθρωπίνης και γυναικείας αξιοπρέπειας, λαμβάνονταν σοβαρά υπόψη. Τέτοια γεγονότα γίνονται σε ατομικό αλλά και ομαδικό επίπεδο και θεωρείται μέσω κατάκτησης ενός λαού. Με αυτόν τον τρόπο αμαυρώνεις την τιμή και την περιουσία του λαού. Έχουν διασωθεί πολλές μαρτυρίες ανήκουστων περιστατικών εις βάρος γυναικών και μικρών παιδιών. Αξιοσημείωτο είναι πως στις Βουλγαρικής κατοχής περιοχές υπήρξαν περισσότερες καταγγελίες περιστατικών βιασμών από Βούλγαρους στρατιώτες προς τις Γερμανικές δυνάμεις κατοχής. Δυστυχώς απαξιωτική και ατιμωτική υπήρξε πολλές φορές και η στάση των Ελλήνων συνεργατών των κατακτητών. Πολλές φορές ήταν πιο σκληρή από αυτή των ξένων. Στον αντίποδα η Αντίσταση πρόβαλε έντονα τις περιπτώσεις γυναικών που επέδειξαν θάρρος και αντίσταση στον εχθρό και απέτρεψαν επικείμενο βιασμό. Οι

³⁹ <https://www.inred.gr/i-mana-tou-antarti/> (Προσπελάστηκε 7/11/2019).

γυναίκες ήταν εύκολα θύματα καθώς κρατούσαν τα σπίτια, τα παιδιά, τα κτήματα, τα ζώα. Ήταν ο δικός τους ζωτικός χώρος που δυσκολεύονταν να αποχωριστούν και να βγουν στο βουνό όπως οι άντρες της υπαίθρου.

Η Ελληνίδα που δοκιμάζεται πλέον στον κοινωνικό χώρο εκτός του σπιτιού, είναι κάτω από την επιτήρηση τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών που έχουν και μια καχυποψία απέναντι στις πιο τολμηρές του φύλου. Οι δυσκολίες της επιβίωσης και το ιστορικό συγκείμενο οδηγεί σε μια ηθική χαλάρωση. Αυτό δεν είναι αυτόματα κάτι αρνητικό. Υπήρξαν όμως περιπτώσεις γυναικών που συναναστράφηκαν ερωτικά με τους κατακτητές και σε κάποιες περιπτώσεις τέλεσαν και γάμους. Αιτία θεωρήθηκε η πείνα και η ανάγκη εύρεσης τροφής. Οι γυναίκες αυτές χαρακτηρίστηκαν πόρνες και κυνηγήθηκαν από τους υπόλοιπους συμπολίτες (άνδρες και γυναίκες) μέσα από οργανωμένες αντιστασιακές ομάδες είτε ξεχωριστά. Της τιμωρίας πολλές φορές προηγήθηκε προσπάθεια συνεισιμίου και σωτηρίας των ηθικά επιλήψιμων γυναικών. Κάποιες δραστηριότητες ήταν για παράδειγμα το να βρεθεί μια δουλειά. Ηθικά η συναναστροφή με τον εχθρό (που μπορούσε να είναι και Έλληνας συνεργάτης των κατακτητών) ήταν ίδια με την προδοσία. Η ποινή λοιπόν σ' αυτές τις δυο κατηγορίες ήταν ο θάνατος. Την ποινή επέβαλαν οι υπόλοιποι Έλληνες εφαρμόζοντας το ηθικό και εθνικό δίκαιο. Ο ίδιος ο ΕΛΑΣ υπήρξε τιμωρός και μάλιστα μέσα στους κόλπους των οργανώσεών του. Το καταστατικό των οργανώσεων του δεν επέτρεπε τη δημιουργία σχέσεων μεταξύ των μελών του και ειδικά στην ίδια αντάρτικη ομάδα. Μ' αυτόν τον τρόπο θεωρήθηκε πως προφύλασσε την τιμή των γυναικών και δεν αποπροσανατόλιζε την εθνική προτεραιότητα της δράσης του για απελευθέρωση και κοινωνική δικαιοσύνη.

3.6. Η οργάνωση των γυναικών στην κατοχική Ελλάδα

Οι γυναίκες από νωρίς βρήκαν τον τρόπο να βοηθήσουν με τρόπο διεξοδικό και πιο αποτελεσματικό. Είχαν την ευκαιρία να επιλέξουν μέσα από πολλές οργανώσεις, αυτήν η οποία θα τις επέτρεπε να είναι πιο χρήσιμες, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία τους και το πολιτισμικό τους επίπεδο. Η αναφορά μας σε αυτές τις οργανώσεις γίνεται επιγραμματικά. Στο παράρτημα της εργασίας υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες για τον αναγνώστη μέσα από τη δημοσίευση της κ. Μαρίνας Πετράκη που είναι ιστορικός

και ερευνήτρια. Επέδειξαν αξιοθαύμαστη δράση οι παρακάτω φορείς: Η Φανέλα του Στρατιώτη, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, το Λύκειο Ελληνίδων. Η Εκκλησία διοργάνωσε λαϊκά συσσίτια, εράνουσ. Η γυναίκα της Ηπείρου υμνήθηκε για την προσφορά της έξω από οργανωμένα σχήματα. Ευσεβής πόθος δικός μου και της εργασίας είναι να αναδειχθεί και η γυναίκα της Δυτικής Μακεδονίας για τη δική της ηρωική προσφορά.

Αντιστασιακές οργανώσεις(αναφέρονται ενδεικτικά κάποιες).

3.6.1. Λεύτερη Νέα, η πρώτη γυναικεία ενιαία οργάνωση

Πριν από τον πόλεμο, οι νέες γυναίκες που ήθελαν να ενταχθούν και να είναι με όλους τους τρόπους παρούσες στην Αντίσταση έβρισκαν διάφορες οργανώσεις, όπως λόγω χάρη την 'Σπουδάζουσα'. Το ΚΚΕ ήθελε να φτιάξει μια οργάνωση νεολαίας όμως εξαιτίας του πολέμου προτίμησε να μην έχει αυτή κομματικό χαρακτήρα αλλά εθνικοαπελευθερωτικό και να είναι έτσι ανοιχτή σε περισσότερους νέους. Μέσα όμως στη μεικτή οργάνωση οι γυναίκες δεν αντιμετωπίζονταν ισάξια από τους άνδρες συναγωνιστές και δεν προσέφεραν όσα μπορούσαν καθώς αντιμετωπίζονταν και με καχυποψία λόγω του φύλου τους. Αυτή η κατάσταση οδηγεί στην λειτουργία της πρώτης γυναικείας οργάνωσης, Λεύτερη Νέα(πιο γνωστή ως Λάμδα Νι)μέσα από τους κόλπους της Σπουδάζουσας, από τις αρχές του 1942. Ο χρόνος δράσης της ήταν σύντομος-έως τέλη 1943- και ο τόπος περιορίστηκε σε αυτόν της Αθήνας. Με την ίδρυση της ΕΠΟΝ(Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων),τον Φεβρουάριο του 1943, οι κοπέλες της Λεύτερης Νέας γίνονται στο εξής επονίτισσες. Το πλαίσιο δράσης τους στον αντιστασιακό χώρο δεν έπαυε να είναι παράνομο. Αυτό σημαίνει πως και ο τρόπος οργάνωσης ήταν αντίστοιχος, π.χ. σε τριάδες με στόχο προσεταιρισμού κι άλλων μελών. Οι στόχοι της οργάνωσης είναι ξεκάθαροι στον ύμνο της οργάνωσης :

«Ο ύμνος της Λεύτερης Νέας

*Εμπάτε νέες μεσ' στη Λ.Ν
ο αγώνας μας νάναι σφιχτοδεμένος
για λευτεριά τιμή και για ζωή
να πέσουμε μεσ' στη φωτιά με μένος
Να πολεμήσουμε το φασισμό*

*τη μπότα πού αφανίζει το λαό μας
και με ανδρεία και ηρωισμό
εμπρός και μεις για τον ξεσκλαβωμό μας
Να λυτρωθούμε απ' τη τριπλή σκλαβιά
κατακτητή, προϊστάμενο και άνδρα
να κατακτήσουμε τη λευτεριά
να γίνουμε άξιες γι' αυτή, για πάντα
Το ΕΑΜ των Νέων με την Λ.Ν
με τους αντάρτες φόβος των τυράννων
θα δώσουμε λεύτερη πια τη ζωή
στα χέρια όλων των λαών των σκλάβων.»⁴⁰*

3.6.2. Η οργάνωση, Κοινωνική Αντίληψη

Το ΕΑΜ/ΚΚΕ ήθελε στρατολογημένες γυναίκες και ήθελε να βοηθά με τη δράση του όπου υπήρχε ανάγκη στην κατοχική Ελλάδα. Οι γυναίκες της οργάνωσης δυσκολεύονταν να έρθουν σε επαφή με τις γυναίκες της γειτονιάς. Δυσκολεύονταν λοιπόν να καταγράψουν τα προβλήματά τους και στη συνέχεια να βοηθήσουν στη διευκόλυνση ή και την επίλυσή τους. Σ' αυτή την κατεύθυνση βοήθησε η οργάνωση Κοινωνική Αντίληψη, ή αλλιώς «οργάνωση του γιατρού Παπακώστα. Η έδρα της ήταν στη λεωφόρο Αλεξάνδρας, στη παλιά Υγειονομική Σχολή. Αυτή λοιπόν με τις οργανωμένες ομάδες που διέθετε κατάφερε να καταγράφει προβλήματα, να τα προωθεί στους αρμόδιους και να ασκεί φιλανθρωπικό έργο. Σ' αυτές τις ομάδες συμμετείχαν γυναίκες οργανωμένες στο ΕΑΜ/ΚΚΕ.

Το αντιστασιακό μέτωπο είχε ραγδαία εξάπλωση το 1943. Χαρακτηριστικό του χώρου του ΚΚΕ υπήρξε το άνοιγμα-κάλεσμα για γυναίκες στον χώρο του. Αντιλαμβανόταν την πολλαπλή δράση που μπορούσε να ασκήσει κα συγχρόνως αναρωτιόταν για την διστακτικότητα που έδειχναν. Για να εξαλείψουν προκαταλήψεις μέσα στον χώρο του, εξίσωσε την αρνητική ή επιφυλακτική στάση απέναντι στην γυναικεία παρουσία με αυτή της προδοσίας!

⁴⁰ <https://edromos.gr/lefteri-nea/>. (Προσπελάστηκε 22/11/2019).

3.6.3. Εθνική Αλληλεγγύη

Η οργάνωση αυτή θεωρείται η συνέχεια της Εργατικής βοήθειας Ελλάδος(Ε.Β.Ε.) που είχε ιδρυθεί το 1924 και βοηθούσε τους κατατρεγμένους και τις οικογένειες όσων κυνηγούσε το κράτος με το Ιδιώνυμο και τις κατηγορίες περί κομμουνισμού. Μάλιστα η οργάνωση φαίνεται να ξεκινά από τους ίδιους τους φυλακισμένους σαν μια ομαδική προσπάθεια επιβίωσης. Όταν έρχονται οι ιστορικές εξελίξεις του πολέμου, της κατοχής μαζί με τα άσχημα παρεπόμενά τους, η ανάγκη για επιβίωση, συνεργασία, και αλληλεγγύη σε όλους τους τομείς οδηγεί στην ομώνυμη οργάνωση Εθνική Αλληλεγγύη, τον Μάιο του 1941 στην Αθήνα. Σε αυτή συμμετείχαν οι Π.Σ. Καραγκίτσης, Βασ. Μαρκεζίνης, Σπ. Αντύπας, Κλ. Παπαλοΐζος, Ν. Δρέσιος και Διον. Κωσταδούλου-Παπαδομειχελάκη. Η μαζικότητα στη συμμετοχή σε αυτήν αποδεικνύει στην πράξη πως πέρα από τον πολιτικό και κομματικό προσανατολισμό των ηγετικών στελεχών της, οι συμμετέχοντες προέρχονταν από όλα τα κοινωνικά και επαγγελματικά στρώματα. Η γυναίκα σε αυτή την οργάνωση βρίσκει τον χώρο που μπορεί να προσφέρει μέσα από τον όποιο ρόλο κατέχει, μάνα , αδερφή, γυναίκα, φίλη.⁴¹ Είναι η οργάνωση που οι γυναίκες ξεπερνούν αριθμητικά τους άνδρες συμμετέχοντες. Η εξάπλωσή τους είναι σε όλη την Ελλάδα, με τομείς υποδιοίκησης και με πολλαπλές δράσης όπως ενίσχυση οικονομική, συσσίτια, θεατρικές παραστάσεις, εκδόσεις περιοδικών και φυλλαδίων, υγειονομική περίθαλψη⁴².

Όλο το έτος 1943 κύριο μέλημα του ΚΚΕ και του ΕΑΜ είναι η στρατολόγηση και η οργάνωση των γυναικών στην Αντίσταση. Δεν ήταν κάποια προσπάθεια εκπλήρωσης ιδεολογικού προσανατολισμού η έκκληση για γυναικεία συμμετοχή. Η ικανότητα των γυναικών να καλύπτουν πολλαπλές ανάγκες και οι δεξιότητές τους τις έκαναν απαραίτητες για τον αγώνα. Στο Β' Πανεπαρχιακό Συνέδριο του ΕΑΜ που έγινε στον

⁴¹ Τάσσου Μ., (2018), «Ο νομός της Φλώρινας την περίοδο της Κατοχής: η περίπτωση των ΑΣΚΙ»,(σελ.110-111), Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Ιστορία, Τοπική ιστορία: Έρευνα και Διδακτική», Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

⁴² Πουλόπουλος Κ., Η οργάνωση Εθνική Αλληλεγγύη, Ιστορικό αρχείο Εθνικής Αντίστασης, <https://ethniki-antistasi-dse.gr/h-ethniki-allhleggyh.html> (Προσπελάστηκε 24/10/2019).

Πεντάλοφο Βοΐου στις 19-20/9/43, ο γραμματέας της ΠΕ παρατήρησε: «κάναμε επανάσταση και δε συμμετέχει ο μισός πληθυσμός μας ,που είναι γυναίκες», ενώ ο στρατηγός Καλαμπαλίκης της Μεραρχίας επεσήμανε την προσοχή στη μύηση των γυναικών, καθώς αυτές είναι οι αυριανές μητέρες που θα αναθρέψουν με τα υψηλά ιδανικά τις ερχόμενες γενιές⁴³.

3.6.4. Η συμμετοχή των γυναικών σε συνέδρια

Τα εαμικά αντιστασιακά συνέδρια είναι ανοιχτά στις γυναίκες. Μάλιστα επιδιώκεται να συμμετέχουν και ως ομιλήτριες. Οι μέρες του συνεδρίου, 2-3 συνήθως, μοιάζουν με γιορτή καθώς διανθίζονται με χορούς, τραγούδια, θεατρικές παραστάσεις. Ο γυναικείος πληθυσμός είναι λίγο έξω από το συνηθισμένο περιβάλλον τους. Οι συμμετέχουσες δεν είναι πάρα πολλές, είναι όμως σημαντική η παρουσία τους και δεν περνάει απαρατήρητη. Εκλέγουν, εκλέγονται, ανεβαίνουν στο βήμα και ως ομιλήτριες απευθύνονται και με πολιτικό – κομματικό λόγο, και ως γυναίκες σε γυναίκες, και τέλος απευθύνονται και στο συναίσθημα. Υπάρχουν και οι μαυροντυμένες γυναίκες που ως μάνες , αδελφές, κόρες, γυναίκες έχουν βιώσει την απώλεια των αγαπημένων τους προσώπων από τον κατακτητή ή τους Έλληνες συνεργάτες τους. Είναι εκεί για να δώσουν δύναμη, να συμπαρασταθούν και να διατρανώσουν το μεγαλείο της γυναικείας τους φύσης.

Προοδευτικά η συμμετοχή των γυναικών στα συνέδρια και στο ΚΚΕ μειώνεται(εντυπωσιακά από το '43 στο '44!) κυρίως επειδή ο χαρακτήρας τώρα των συνεδρίων είναι πολιτικός. Αυτό αποθαρρύνει τη συμμετοχή των γυναικών, που προτιμούν τους κόλπους του ΕΑΜ και τον κοινωνικό χαρακτήρα που έχει. Είναι σίγουρα πιο συμβατός ο ρόλος της κοινωνικής προσφοράς του με το κοινωνικό πλαίσιο που η κοινωνία τοποθετεί την γυναίκα της εποχής εκείνης. Είναι επίσης αξιοσημείωτο πως οι γυναίκες που συμμετείχαν σε οργανώσεις θεωρούν υποτιμητικό να μιλούν για γυναικεία και αντρικά καθήκοντα. Άλλωστε αυτό ακούγεται υποτιμητικό τη στιγμή που η εκτέλεση

⁴³ Οπ. π., Βερβενιώτη Τ., (σελ.173-174).

των γυναικείων καθηκόντων τους ήταν επιπροσθέτως της προσφοράς τους στον αγώνα και στην οργάνωση⁴⁴.

3.7.1. Οι Γυναίκες στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις

Ήδη αναφέραμε το 1943 σαν χρονολογία σταθμό στην αντιστασιακή δράση της γυναίκας. Τα πράγματα δυσκόλεψαν για τους άνδρες, οι οποίοι διωκόμενοι επιλέγουν να φύγουν στο βουνό και ταυτόχρονα να χρεώσουν τη γυναίκα με πολλές και σκληρές επιπλέον υποχρεώσεις προς τα παιδιά, το σπίτι τα χωράφια, τα ζωντανά, ηλικιωμένους γονείς, κ.ά. Συμπαραστέκονται στους στρατιώτες που γυρνούν από τον πόλεμο με φαγητό, καθαριότητα, περίθαλψη και βασικότερα, με έναν καλό παρηγορητικό λόγο. Όταν χρειάζεται, διακινδυνεύουν και κρύβουν τον Άγγλο. Αργότερα κρύβουν τον αντάρτη, και όποιον κινδυνεύει. Όλα αυτά τα κάνουν άφοβα, από μια βαθιά αίσθηση καθήκοντος πατριωτικού και ενστικτώδης πραγμάτωση της θηλυκής τους υπόστασης. Η ευρηματικότητα της γυναίκας να ανταπεξέρχεται με επιτυχία σε αντιξοότητες μεγάλες, την καθιστά αναντικατάστατη. Συγχρόνως όμως, αυτού του είδους τα κατορθώματα, δεν θεωρήθηκαν ούτε από τις ίδιες τις γυναίκες άξια λόγου και δυσκολεύουν ακόμα και σήμερα την αποτίμησή τους καθώς εμπίπτουν κυρίως στον ηθικό κώδικα.

Η φροντίδα των γυναικών επεκτείνεται και σε όποιου την οικογένεια υπάρχει ανάγκη, σε όποια γειτονιά υπάρχει δυσκολία, σε όποιο χωριό. Πολλές φορές εκδικούνται επιβάλλοντας τη δικαιοσύνη τους, τιμωρώντας κυρίως προδότες και συνεργάτες των κατακτητών. Άλλες φορές πάλι δέχονται τις τιμωρίες και τα αντίποινα για την βοήθεια που πρόσφεραν σε κατατρεγμένους από το κράτος, την αστυνομία του και τους συνεργάτες του. Στον αγώνα τους αυτόν οι γυναίκες δεν ξεχνούν να χρησιμοποιήσουν τα φυσικά τους όπλα, την εξυπνάδα, την ευρηματικότητα, αλλά και την ικανότητα να γοητεύουν το άλλο φύλο. Στην Καστοριά, στη Β΄ Περιφερειακή Συνδιάσκεψη της ΕΑ(27-9-44) αναγνωρίζονται όλες οι γυναίκες, όποιον ρόλο κι αν κατέχουν, σαν αληθινές επαναστάτριες και επισημαίνεται η σπουδαιότητα της αλλαγής της ιστορικής τους προσφοράς τα τελευταία χρόνια.

⁴⁴ Όπ. π., Βερβενιώτη Τ., *Κατοχή*, (μέρος Γ), (σελ.97-207).

Για την «τιμή των όπλων», σε μεγάλα όπλα του αγώνα των γυναικών αναδεικνύονται η τέχνη του πλεξίματος, η πλουστική δεξιότητα, η μαγειρική τέχνη, η διδασκαλία, η φιλοξενία και η ανιδιοτελής θυσία στο βωμό των μεγάλων ιδεών. Η φροντίδα των αρρώστων στα νοσοκομεία όπως και η αποστολή δεμάτων και γραμμάτων για την ανύψωση του ηθικού των στρατιωτών είναι μια άλλη προσφορά των γυναικών. Δίπλα σε αυτές, ή ίσως και μπροστά από αυτές, είναι οι φιγούρες των ηρωικών γυναικών της Πίνδου που αντλούν πείσμα και δύναμη από τον ιερό σκοπό της λευτεριάς και ενισχύουν τους πολεμιστές χρησιμοποιώντας την φυσική τους ρώμη.

3.7.2. Οι γυναίκες διαδηλώνουν και παίρνουν τα βουνά...

Ήδη από την πρώτη επέτειο της ιταλικής κατοχής(28/10/41) λαμβάνουν χώρα διαδηλώσεις και συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας στους δρόμους του κέντρου της Αθήνας. Τα στοιχεία που τις κάνει αξιομνημόνευτες είναι όχι τόσο το κατοχικό περιβάλλον που εγκυμονεί κινδύνους για τους συμμετέχοντες, όσο η σύνθεση του πλήθους. Η γυναίκα είναι ο κύριος πρωταγωνιστής σχεδόν κατά αποκλειστικότητα. Δεν είναι τυχαία η πρόσκληση γυναικών, αφού το φύλο τους αποδεικνύεται πως προκαλεί τουλάχιστον αμηχανία στους κατακτητές. Μαζικές κινητοποιήσεις και ατομικές πρωτοβουλίες αυθόρμητου ηρωισμού από νέες κοπέλες αλλά και ηλικιωμένες διανθίζουν την αντίσταση που προβάλλει ο γυναικείος πληθυσμός ιδιαίτερα στα αστικά κέντρα που τα κοινωνικά εμπόδια καταρρίπτονται πιο εύκολα.

Στην επαρχία οι διαδηλώσεις έχουν σε μεγάλο βαθμό γυναικείο χρώμα ένταση, παλμό, απλά υστερούν σε μαζικότητα σε σχέση πάντα με την Αθήνα. Όμως κι εκεί οι γυναίκες εναντιώνονται στον εισβολέα και τους ντόπιους συνεργάτες του. Οι κινητοποιήσεις χαρακτηρίζονται γυναικείες κι όχι με κομματική απόχρωση. Οι πιο πολλές γυναικείες κινητοποιήσεις έγιναν στη Θεσσαλία και δεν είχαν πάντα καλή κατάληξη. Για παράδειγμα, στις 11/3/44, στα Τρίκαλα έφτασαν περίπου 700 γυναίκες ντυμένες παραδοσιακά που με υπεύθυνη τη Βάσω Παπαγκόγκου είχαν ξεκινήσει από την πλατεία της Ζούλιανης για να διαμαρτυρηθούν κυρίως για τις διανομές τροφίμων. Παρενέβησαν χωροφύλακες και Γερμανοί, κατέγραψαν τις γυναίκες, τις φυλάκισαν, τις βασάνισαν για να ομολογήσουν ονόματα υπευθύνων. Τέλος κατέβηκαν στην πόλη οι άνδρες τους και μετά από πίεση αφέθηκαν ελεύθερες.

Στην Αντίσταση ο αριθμός των γυναικών που πήρε ενεργά μέρος στην γραμμή της μάχης, στο βουνό, δεν ήταν πολύ μεγάλος λόγω των απόψεων που οι άνδρες διατηρούσαν για την ικανότητα συμμετοχής τους. Υπήρξαν γυναίκες που με το όπλο πολέμησαν δίπλα στους άνδρες. Σε άλλες δόθηκαν οι παραδοσιακές ασχολίες των γυναικών από την αρχή, πλύσιμο, μαγείρεμα, υγειονομική περίθαλψη. Αντάρτισσες ονομάζουν κυρίως όσες είναι ντυμένες σαν τους άνδρες, όσες κρατούν όπλο, ή όσες κάνουν και τα δυο. Ανάλογα με το τι ασχολούνταν τις λέγανε νοσοκόμες, ράφτρες, κ.τ.λ. Στο βουνό είναι και καθοδηγήτριες του ΚΚΕ, με κομματική – πολιτική ιδιότητα που κρατούσαν όπλο, πολεμούσαν με τον άνδρα τους συνήθως και ντύνονταν ανδρικά. Μετά το 1943 οι γυναίκες αντάρτισσες αυξήθηκαν, χωρίστηκαν σε διμοιρίες και γενικά προσπάθησαν με κάθε τρόπο να φανούν χρήσιμες.

Γυναικείες διμοιρίες βρίσκουμε στη Δυτική Μακεδονία στην ΙΧ Μεραρχία με έδρα τον Πεντάλοφο Κοζάνης, στην Κεντρική Μακεδονία στην Χ Μεραρχία, στην Ρούμελη στην ΧΙΙΙ Μεραρχία, στην Αττικοβοιωτία στην ΙΙ Μεραρχία, στη Θεσσαλία στην Ι Μεραρχία και στην Ήπειρο στην VIII Μεραρχία. Στον Πεντάλοφο δέχονται να έχουν κοπέλες από το 1943, το φθινόπωρο. Εκπαιδεύονται και μοιράζονται ανάλογα με τον τόπο καταγωγής τους. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε για το τι απέγιναν αυτές οι κοπέλες, όπως και πολλοί επονίτες συνομήλικόι τους. Μάλλον αφού εξυπρέτησαν μια χρονική περίοδο, αργότερα τοποθετήθηκαν αλλού να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Άλλωστε το κριτήριο επιλογής τους ήταν το μορφωτικό επίπεδο, και η αφοσίωση στον αγώνα(συνήθως συνταιριασμένη με κάποια κομματική ιδιότητα). Η ηλικία τους ήταν 17 με 23 χρόνων, επονίτισσες. Η εκπαίδευση και ο τρόπος ζωής τους ήταν στρατιωτικός, με οργάνωση και σειρά. Αυτό δυσκόλευε στην πράξη αυτές που είχαν συνηθίσει στον λιγότερο οργανωμένο τρόπο ζωής κοντά στους αντάρτες. Ο τρόπος λειτουργίας τους ήταν υποδειγματικός και αυτό σήμαινε πως πάσης φύσεως ερωτικά ζητήματα έπρεπε να μείνουν εκτός της οργάνωσης. Το όπλο ήταν για τις κοπέλες αυτές απελευθέρωση και κοινωνική καταξίωση. Ελάχιστες από αυτές παρακολούθησαν και τη δύσκολη εκπαίδευση στη σχολή αξιωματικών του ΕΛΑΣ.(έναρξη Αύγουστος '43).

Οι γυναίκες των Διμοιριών Ανταρτισσών προκαλούσαν διάφορα συναισθήματα σε αυτούς που τις έβλεπαν. Για τις επονίτισσες κοπέλες ήταν πρότυπα, τις κοιτούσαν με ζήλεια και θαυμασμό. Οι πιο ηλικιωμένοι τις κοιτούσαν παράξενα. Η στρατιωτική τους

συμμετοχή ήταν δεδομένη. Όμως είχαν και πολιτισμική και πολιτική συνεισφορά ανάλογα με το έργο που επωμίζονταν να φέρουν σε πέρας⁴⁵.

Οι γυναίκες λοιπόν οπουδήποτε κι αν ζούσαν, οργανωμένες ή όχι, πήραν μέρος ποικιλοτρόπως σε αυτό που ονομάζουμε αγώνα για τη ζωή, αντίσταση, επιβίωση. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε έστω κι ονομαστικά τις πιο γνωστές από αυτές. Αναφέρουμε τις παρακάτω αγωνίστριες με σεβασμό στην προσφορά τους: Λέλα Καραγιάννη, Μαρία Δημάδη, Ηρώ Κωνσταντοπούλου, Διαμάντω Κουμπάκη, Αθηνά Μαύρου, Καλλιόπη Μαγνήσαλη, Ηλέκτρα Αποστόλου, Παναγιώτα Σταθοπούλου, Κούλα Λίλλη, Όλγα Μπακόλα, Άννα Ρόδη, Ναταλία Αποστολοπούλου, Διδώ Σωτηρίου.

Στη συνέχεια της εργασίας θα έρθουμε σε επαφή με τον αγώνα των απλών γυναικών της Καστοριάς, που μέσω της προφορικής ιστορίας τους αξίζει να βγουν σε λίγες γραμμές από την αφάνεια της λησμονιάς, που μοιάζει ασέβεια στον αγώνα τους.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

4. Εργαλείο συλλογής πληροφοριών - η συνέντευξη

Το ερευνητικό θέμα είναι αυτό που προσδιορίζει τις περισσότερες φορές την ερευνητική μέθοδο που καλείται να ακολουθήσει ο ερευνητής. Το θέμα της παρούσας εργασίας που αφορά στις έμφυλες ταυτότητες και τον ρόλο των γυναικών σε συγκεκριμένο χώρο και τόπο, πέρα από την ιστορική του διάσταση άπτεται μιας ευρύτερης κοινωνιολογικής προσέγγισης και κατανόησης. Υπάρχουν κάποια στοιχεία που θα μπορούσαν να εξαντληθούν με την προσέγγιση της ποσοτικής μεθόδου. Πάραυτα, η ποιοτική είναι η μέθοδος που "αγκαλιάζει" και εξαντλεί εις βάθος ένα τέτοιο ερευνητικό θέμα. Οι μνήμες, οι αντιλήψεις, οι πεποιθήσεις, οι προκαταλήψεις, οι αξίες, οι σχέσεις απαιτούν διερεύνηση σε βάθος και κατανόηση από τον ερευνητή.

⁴⁵ Όπ. π., Βερβενιώτη Τ., Μέρος Δ', *Η δράση των γυναικών στις εαμικές αντιστασιακές οργανώσεις*, (σελ.212-346).

Η συνέντευξη είναι η ερευνητική τεχνική συλλογής των πληροφοριών που προκρίθηκε, όπως και στις κοινωνικές επιστήμες. Είναι το μέσο που στη συνείδησή μου ως ερευνήτριας συνδυάζει και αναδεικνύει τον τίτλο του μεταπτυχιακού στα πλαίσια της Δημόσιας Ιστορίας. Η συνέντευξη εξυπηρετεί τη συγκέντρωση πληροφοριών και τη δυνατότητα αξιολόγησής τους σε μια επιτόπια έρευνα στα σπίτια των πληροφορητών.

Οι Cannell και Kahn έχουν ορίσει την ερευνητική συνέντευξη ως: «συζήτηση δύο ατόμων, που αρχίζει από τον συνεντευκτή, με ειδικό σκοπό την απόκτηση σχετικών με την έρευνα πληροφοριών, και επικεντρώνεται από αυτόν σε περιεχόμενο καθορισμένο από τους στόχους της έρευνας με συστηματική περιγραφή, πρόβλεψη ή ερμηνεία»⁴⁶.

Τρεις σκοποί εξυπηρετούνται κυρίως από τη συνέντευξη ως ξεχωριστή ερευνητική μέθοδος. Πρώτον η συλλογή πληροφοριών, δεύτερον ο έλεγχος κάποιων υποθέσεων ή και η υπόδειξη νέων, και τρίτον ο συνδυασμός της με άλλες μεθόδους για μια πιο διεξοδική έρευνα.

Ανάλογα με την τακτική του ερευνητή, η συνέντευξη μπορεί να είναι άκρως τυπική και να ακολουθεί συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο(δομημένη), μπορεί να παρέχει ελευθερία επιλογής των ερωτήσεων από τον ερευνητή από ένα προκαθορισμένο ερωτηματολόγιο(ημι-δομημένη) ή και να είναι εντελώς ελεύθερη(μη κατευθυνόμενη). Τέλος, υπάρχει κι η εστιασμένη συνέντευξη, ως ανάγκη να υπάρξει κάποιος έλεγχος στη μη κατευθυνόμενη κατάσταση.

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας κρίθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθεί ένας συνδυασμός ημιδομημένης και εστιασμένης συνέντευξης, ευέλικτης κάθε φορά και ευπροσάρμοστης στον κάθε πληροφορητή. Τηρήθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά της ημι-δομημένης συνέντευξης όπως τα αναφέρει. Υπήρξε από πριν η ενδελεχής έρευνα των βασικών σημείων του θέματος, τόσο κοινωνιολογικά όσο και ιστορικά. Αυτό έγινε για να υπάρχει γνώση και κατανόηση σε όσα οι πληροφορητές θα αναφέρονταν. Επίσης υπήρξε από πριν η διάρθρωση ενός ερωτηματολογίου με κάποιες θεματικές και ανοιχτού τύπου ερωτήσεις. Με αυτόν τον τρόπο καταρτίστηκαν κατευθυντήριες γραμμές

⁴⁶ Connell and Kahn, R.L.,(1968), "Interviewing", στο Lindzey, G. and Aronson, E., (eds), The Handbook of Social Psychology, τομ. 2, Research Methods, New York : Addison-Welsey.

για τη διευκόλυνση του συνεντευκτή, ενώ συγχρόνως ενισχύθηκε η μαιευτική μέθοδος ώστε να αφηγείται εκτενώς ο πληροφορητής.

4.1. Το δείγμα της έρευνας

Πιο συγκεκριμένα ως συνεντεύκτρια, έκανα γνωστό στον κύκλο μου, επαγγελματικό και φιλικό, πως ενδιαφέρομαι να πάρω συνέντευξη από ανθρώπους που έζησαν τα γεγονότα τόσο της Αντίστασης όσο και του Εμφυλίου ή όσους μπορούσαν να έχουν μνήμες από το περιβάλλον τους. Προετοίμασα παραχωρητήρια συνεντεύξεων για όσους ήθελαν να έχουν έγγραφη διασφάλιση της απόκρυψης των προσωπικών τους στοιχείων καθώς και τη νόμιμη χρήση των παραχωρηθέντων πληροφοριών. Ήταν άκρως ανακουφιστικό και αισιόδοξο για την πορεία της κάθε συνέντευξης ξεχωριστά, πως κανένα από τα άτομα που πήραν μέρος στην έρευνα δε θέλησε να κάνει χρήση αυτού του δικαιώματός του! Υπήρξε ένα κλίμα εμπιστοσύνης στις διάφορες συναντήσεις που καθόρισε και την οικειότητα με την οποία αφηγήθηκαν πολύ ιδιαίτερες καταστάσεις και εξέφρασαν συναισθήματα.

Τροχοπέδη στις συναντήσεις μου με τα πρόσωπα που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην έρευνα υπήρξε η πανδημία του Covid-19. Ο ιδιαίτερα μεταδοτικός και θανατηφόρος ιός ήταν άκρως ανταγωνιστικός απέναντί μου, καθώς είχε στο στόχαστρό του (όπως υπήρξε και το δικό μου κοινό) τους ηλικιωμένους και τις ευπαθείς ομάδες, που όχι σπάνια συνέπιπταν στην ίδια κατηγορία. Η εμπειρία μιας μακροπερίοδης καραντίνας (σχεδόν 2 μήνες, Μάρτιος-Μάιος), τα πολλαπλά κρούσματα και οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό προερχόμενο από την τρίτη ηλικία, στιγμάτισαν ιδιαίτερα τον νομό Καστοριάς που απέκτησε αρνητική πρωτιά και φήμη πανελλαδικά και ευρύτερα. Ο δικός μου εργασιακός χώρος, δευτεροβάθμια εκπαίδευση, γυμνάσιο και λύκειο, ήταν από τους πρώτους που λειτούργησαν σε μια προσπάθεια επαναφοράς στην κανονικότητα και συνάμα ήταν ο χώρος που γεννούσε υποψίες μετάδοσης του ιού από

το συνωστισμό των νέων ανθρώπων σε κλειστούς χώρους και με προαιρετική χρήση μάσκας. Δε μπορούσε να υπάρξει μεγαλύτερη κακοτυχία στην προσπάθειά μου να προσεγγίσω ανθρώπους της τρίτης ηλικίας. Είχα να πλησιάσω πρώτα τους συγγενείς(παιδιά, εγγόνια), να εδραιώσω ένα κλίμα εμπιστοσύνης στην τήρηση των υγειονομικών πρωτοκόλλων, κι έπειτα να ενημερώσω για το περιεχόμενο της συνέντευξης. Αυτή η ιδιαιτερότητα της χρονικής περιόδου που διενεργήθηκαν οι συνεντεύξεις, με κάνει να νιώθω ακόμη πιο ευγνώμων σε όλους αυτούς τους ανθρώπους που συνεργάστηκαν μαζί μου με τόση προθυμία. Αστειευόμενος κάποιος θα μπορούσε να πει πως μαζί με την προσωπική τους έκθεση διακινδύνεψαν και τη ...ζωή τους ακόμη για να συλληχθεί το υλικό της εργασίας! Αισθάνομαι πραγματικά υποχρεωμένη σε όλους...

Η επιλογή των προσώπων έγινε με την τεχνική της χιονόμπαλας, όπου σε έναν πυρήνα γνωστών προσώπων προστίθενται καινούρια πρόσωπα που προέρχονται από τον αρχικό πυρήνα. Έτσι μεγαλώνει το δείγμα όπως κι η δημιουργία μιας χιονόμπαλας. Αυτό που έχει σημασία για την αξιοπιστία δεν είναι μόνο το μέγεθος, αλλά κυρίως η ποιότητα των στοιχείων που έχουν προκύψει. Βέβαια κοινός τόπος για όλους ήταν η άμεση ή έμμεση εμπλοκή τους τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης, η ύπαρξη της μνήμης και των εμπειριών. Προϋπόθεση για τη συνέντευξη υπήρξε η διαύγεια και γενικώς η πνευματική υγεία, μια που το θέμα αφορά σε μεγάλης κυρίως ηλικίας ανθρώπους. Το πλήθος των συνεντεύξεων θα μπορούσε να είναι αυξημένο τουλάχιστον κατά δύο. Η επαναφορά όμως στον εργασιακό χώρο με το ξεκίνημα της καινούριας σχολικής χρονιάς ήταν πιο τρομακτική από το κλείσιμο της προηγούμενης. Το επιδημικό φορτίο υπήρξε πολύ πιο επικίνδυνο με τριψήφια νούμερα της τάξης των 450 κρουσμάτων την ημέρα να απειλούν κάθε προσπάθεια κοινωνικής επαφής και προσέγγισης. Η δεύτερη μόλις εβδομάδα λειτουργίας των σχολείων σηματοδεύτηκε από το κλείσιμο σχολικών τμημάτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην πόλη της Καστοριάς, παρά την τήρηση των πρωτοκόλλων της υποχρεωτικής μάσκας και την κατά το δυνατόν τήρηση των αποστάσεων. Δυστυχώς οι εκπαιδευτικοί μαζί με τους μαθητές αποτελούν κίνδυνο για πολλές ομάδες συμπολιτών μας. Αυτή η κατάσταση δυσκολεύει και αποθαρρύνει αφάνταστα την όποια θέλησή μου να εμπλουτίσω την ποικιλία των συνεντεύξεων.

Ανεξάρτητα από την τεχνική της επιλογής προσώπων, οι πληροφορίες μου για την εποχή εκείνη διανθίστηκαν και από έντυπο υλικό, πηγές γραπτές που τόσο απλόχερα μου έδωσαν κάποιοι από τους πληροφορητές. Ανάμεσα σε αυτό το υλικό βρίσκονται και κάποιες συνεντεύξεις παλαιότερων ετών από ανθρώπους που θα μνημονεύσω στην εργασία κατά την αξιοποίηση των όποιων πληροφοριών.

Οι πληροφορίες που άντλησα στις συνεντεύξεις, μου αποκάλυψαν την πολύ στενή ιστορική, εμπορική και κοινωνική σχέση που έχουν κάποιες περιοχές των νομών Καστοριάς (Άργος Ορεστικό, Καστανοχώρια, Όντρια, Επταχώρι) Κοζάνης(Βόιο : Σιάτιστα, Νεάπολη, Τσοτύλι, Πεντάλοφος), Ιωαννίνων(Κόνιτσα) και της γείτονας χώρας Αλβανίας. Στις διηγήσεις των μεγάλων σε ηλικία αυτών ανθρώπων, δεν φαίνεται να έχουν σημασία οι γεωγραφικοί περιορισμοί σε νομαρχίες και δήμους. Κάποιοι κατάγονταν από τα Καστανοχώρια Κερασώνα και Σπήλιος, άλλος από τον Βράχο(Όντρια) ενώ στα χέρια μου έχω και διηγήσεις ανθρώπων από τον Πεντάλοφο και το Βόιο ευρύτερα. Έχει κανείς την αίσθηση πως πρόκειται για διπλανά χωριά καθώς στις διηγήσεις τα σύνορα καταργούνται. Για τη διευκόλυνση και τη γεωγραφική ενημέρωση του αναγνώστη παραθέτω πληροφορίες στο παράρτημα.

4.2. Το «κλίμα» των συνεντεύξεων, η αξιοπιστία των απαντήσεων

Η πρώτη συνέντευξη υπήρξε καθοριστική για την ψυχολογία τη δική μου ως συνεντεύκτριας . Είχα αρκετά καλή επίγνωση των ερωτήσεων. Αυτό μου έδινε τη δυνατότητα να ελίσσομαι πέρα από το τυπικό των ερωτήσεων που είχα προετοιμάσει. Η παρουσία και γνωστών σε μένα ανθρώπων διευκόλυνε την επικοινωνία με τους μεγάλους σε ηλικία ανθρώπους, τις ντοπιολαλιές και μερικές φορές τις εμμονές τους σε πρόσωπα ή καταστάσεις (π.χ «...για τον Δαβάκη έγγραψες;»). Από την ώρα που κανονίζαμε το ραντεβού μέχρι αυτό να πραγματοποιηθεί, μεσολαβούσε ένα διάστημα λίγων ημερών που ενέτεινε την αγωνία και την προσμονή των πληροφορητών. Για παράδειγμα, ο Ν. Σ, 92 ετών, έβαζε την εγγονή του καθημερινά να τον ξυρίζει, ενώ το κούρεμα είχε γίνει ήδη! Η ερώτηση «πότε θα έρθει η κοπέλα;» ήταν συνηθισμένη. Γεγονός είναι πως εστιάζοντας στο ρόλο των γυναικών κατά την Αντίσταση και τον Εμφύλιο, δηλαδή σε κοινωνιολογικό κυρίως επίπεδο, η συνέντευξη γινόταν πιο ανώδυνη όσον αφορά στο καθαρά ιστορικό του κομμάτι και τις προσωπικές εκμυστηρεύσεις. Στην πράξη όμως ποτέ δεν περιορίστηκε το θέμα και τις περισσότερες φορές υπήρχε άνοιγμα

εις βάθος, εξιστόρηση των ιστορικών γεγονότων και έκθεση των προσωπικών τοποθετήσεων... χωρίς φόβο και πάθος! Στις περισσότερες συναντήσεις το κλίμα ήταν φιλικό και συνοδεύτηκε από καφέ ή τσίπουρο. Τηρώντας τους κανόνες καλής συμπεριφοράς, στις επισκέψεις στα σπίτια και στις αυλές πήγα με δώρο κουλουράκια πορτοκαλιού χειροποίητα. Στα καφενεία την πρωτοκαθεδρία είχε το τσίπουρο που με δυσκολία δεχόταν οι άντρες συνομιλητές μου να κεράσω. Πάνω λοιπόν στον καφέ και το τσίπουρο εδραιώθηκαν γνωριμίες πολύτιμες τόσο σε προσωπικό όσο και σε τοπικό-κοινωνικό επίπεδο. Ανοίχτηκαν τα σεντούκια της ιστορικής μνήμης, όχι βιαστικά και λαθραία, αλλά σαν τη γυναίκα που χαίρεται και περηφανεύεται για τα προικιά της. Με συγκίνησαν οι άνθρωποι με τους οποίους ήρθα σε επαφή με την εγκαρδιότητά τους. Μου εμπιστεύτηκαν τις ιστορίες τους και με ξανακάλεσαν για μια εκ νέου συζήτηση. Αυτό που μάλλον τους ενθάρρυνε είναι πώς η πρόσληψη των πληροφοριών που μου έδιναν γινόταν με ειλικρινή εκτίμηση αποδεκτή, χωρίς κατάκριση. Πρόθεσή μου ήταν κάτι που διευκρίνιζα από την αρχή- να ακούσω, να καταγράψω, όχι να αμφισβητήσω ή να κατακρίνω. Με μεγάλη χαρά έβλεπα αυτό να γίνεται αντιληπτό και από τους συνεντευξιαζόμενους. Όλο αυτό λειτούργησε προς όφελος της έρευνας.

Το μέσο καταγραφής της συνέντευξη ήταν το κινητό μου τηλέφωνο. Στην αρχή κατέγραφα και σε ένα μαγνητοφωνάκι για σιγουριά. Αποδείχτηκε περιττό. Η καταγραφή στο κινητό τηλέφωνο ήταν εξαιρετική, χωρίς να ενοχλούν οι εξωτερικοί θόρυβοι ή η μουσική σε κάποιο καφέ. Καταγράφω την αγωνία ενός πληροφορητή, που δεν εννοούσε να καταλάβει πώς μπορούν να χωρέσουν στο κινητό όσα λέχθηκαν. Σε τακτά χρονικά διαστήματα επαναλάμβανε: «Αυτά όμως κορίτσι μου, καλά είναι να έρθεις κάποια φορά με χαρτί και μολύβι και να τα γράψεις. Δε θα τα θυμάσαι έτσι!»(πρ.4,Βογατσικό). Μια άλλη πληροφορήτρια χειρονομώντας μετακινούσε διαρκώς το κινητό μου που βρισκόταν μπροστά της(πρ.6,Σπήλιος). Αυτό που με ωθεί να δηλώσω το μέσο καταγραφής, είναι πως η αίσθηση της απλής κουβέντας κι όχι της "ανάκρισης" ενισχύεται κι από τη διακριτικότητα του μέσου. Χρησιμοποίησα την προσωπική παιδική μου μνήμη, όταν κάποιοι φοιτητές ήρθαν να πάρουν συνέντευξη από την προγιαγιά μου. Η προγιαγιά μου έθεσε όρο να μη χρησιμοποιηθεί κάμερα. Οι μεγαλύτερης ηλικίας άνθρωποι δεν είναι εξοικειωμένοι με τέτοιου είδους έκθεση. Το μόνο γραπτό που χρησιμοποίησα ήταν στην αρχή της κουβέντας η χειρόγραφη συμπλήρωση του δελτίου πληροφορητή. Οι

πληροφορίες που υπάρχουν σε αυτό βοηθούν σε μια πρόχειρη στατιστική εκτίμηση ενώ ταυτόχρονα δίνουν το έναυσμα για την αρχή της κουβέντας.

Η πολύ καλή γνώση του θέματος και των ερωτήσεων έθεσε την παρουσία μου στη συνέντευξη σε αρκετά διακριτική θέση. Έτσι ο ερωτώμενος δεν διακόπτονταν, αφηγούνταν με τον ειρμό των αναμνήσεών του, κι εγώ ήλεγχα κατά πόσο κάλυπτε κι άλλες ερωτήσεις που σκόπευα να θέσω. Δεν ήταν λίγες οι φορές που κάνω προσπάθεια να απαντηθεί ένα ερώτημα. Ενίοτε επί ματαιίω.

Τα ερωτηματολόγιο που χρησιμοποίησα είναι το παρακάτω. Οι ερωτήσεις προσαρμόστηκαν στον πληροφοριοδότη και το προφίλ του. Το λεξιλόγιο προσαρμόστηκε στο επίπεδο και τη διάθεση του πληροφορητή. Η σειρά των ερωτήσεων όπως και το σύνολό τους δεν ήταν πανομοιότυπο στις συνεντεύξεις. Άλλωστε στην ποιοτική μέθοδο αυτό δεν έχει και τόση σημασία⁴⁷.

4.3. Ερωτήσεις συνέντευξης

A. Πολιτισμική ταυτότητα

1)Πόσο χρονών ήσασταν το '41 2)Ποια είναι η καταγωγή σας; 3)Πού μένατε; 4) Τι γνώσεις είχατε; 5) Ποιο ήταν το επάγγελμά σας/ των γονιών σας;

B. Αίτια συμμετοχής στην Αντίσταση/στον Εμφύλιο

6)Πώς αποφασίσατε να συμμετάσχετε στην Αντίσταση;/Εμφύλιο; 7)Ήταν κάποιος άλλος από την οικογένεια, τους φίλους ή τους συγγενείς σας οργανωμένος; 8)(Αν ναι) Σας επηρέασε στην απόφασή σας;

Γ. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή για τις γυναίκες(κυρίως)

9)Ποιον βλέπατε σαν εχθρό τα χρόνια της Κατοχής; 10)Τι/ποιον φοβόσασταν; 11)Γιατί; 12)Ξέρετε γυναίκες που να υπέφεραν από αυτούς;

⁴⁷ Rubin J. H. and Rubin S. I., (2005), *Qualitative Interviewing. The art of hearing data*,(σελ.13-4), London : Sage.

13) Ποιος ήταν ο εχθρός στα χρόνια του Εμφυλίου (44-49); 14) Τι φοβόσασταν περισσότερο; 15) Τι επιλογές είχατε; 16) Οι γυναίκες ιδιαίτερα, είχαν λόγο να φοβούνται;

Δ. Μορφές συμμετοχής

17) Πώς προσφέρατε στον αγώνα; 18) Τι ακριβώς κάνατε; 19) Ποιοι/ποιες άλλοι/άλλες ήταν μαζί σας; 20) Πώς νιώθατε; 21) Θυμάστε κάποιο ιδιαίτερο περιστατικό (σε σχέση με την προσφορά); 22) Τι δυσκολίες είχατε να αντιμετωπίσετε;

Ε. Συνέχιση της εμπλοκής και στον Εμφύλιο

23) Στον Εμφύλιο πώς συμμετείχατε; Ποιος ήταν ο ρόλος σας; 24) Γιατί έπρεπε να πάρετε μέρος; Υπήρχε άλλη επιλογή; 25) Τι σας ενοχλούσε περισσότερο εκείνη την περίοδο; 26) Πώς νιώθατε; 27) Ποια ήταν η μεγαλύτερη δυσκολία που είχατε να αντιμετωπίσετε;

ΣΤ. Η εικόνα των γυναικών που πρόσφεραν

28) Πώς έβλεπαν οι υπόλοιπες γυναίκες/χωριανές μια οργανωμένη-στρατευμένη γυναίκα; 29) Θυμάστε κάποιο περιστατικό ή κάποια κουβέντα (κριτική) που να σας έκανε να χαρείτε ή να στεναχωρηθείτε; 30) Οι άντρες αντάρτες πώς σας συμπεριφέρονταν; 31) Θυμάστε κάποιες γυναίκες που να σχετίζονταν ερωτικά με αντάρτες; 32) Οι άντρες στα χωριά τι έλεγαν για τις γυναίκες αντάρτισσες;

Ζ. Συνέπειες συμμετοχής και επίσημο κράτος

33) Η συμμετοχή σας στην Αντίσταση/στον Εμφύλιο έπαιξε ρόλο στην μετέπειτα ζωή σας; 34) Με ποιον τρόπο; 35) Το κράτος πώς έδειξε αν εκτίμησε την προσφορά σας; 36) Σας προσφέρθηκε κάποια βοήθεια; (αν ναι) Ποια; 37) Τι διαφορετικό/παραπάνω θα θέλατε να είχε κάνει το κράτος;

Η. Σύγχρονη ματιά στο παρελθόν

38) Τι πιστεύετε, πετύχατε τον σκοπό για τον οποίο μπήκατε στον αγώνα; (αντίσταση/εμφύλιο) 39) Πώς νιώθετε σήμερα γι' αυτό; 40) Θα κάνατε κάτι διαφορετικά; 41) Έχετε μιλήσει για εκείνα τα χρόνια στους δικούς σας ανθρώπους; 42) Πώς θα θέλατε να σας θυμούνται οι πιο νέοι; 43) Τι θα συμβουλεύατε τους νέους ανθρώπους; 44) Έχετε να προσθέσετε κάτι ακόμη;

Επίσης χρησιμοποίησα το παρακάτω Δελτίο Πληροφορητή :

ΔΕΛΤΙΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗΣ/ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΡΙΑ:

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ:

ΤΗΛΕΦΩΝΟ:

ΠΟΙΟΣ ΠΗΡΕ ΤΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ:

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:

ΤΟΠΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ:

ΣΕ ΤΙ ΜΕΣΟ ΓΡΑΦΤΗΚΕ Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ:

ΚΥΡΙΟ ΘΕΜΑ:

ΠΑΡΑΧΩΡΗΤΗΡΙΟ: ΝΑΙ/ΟΧΙ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΕΤΟΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ:

ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ:

ΦΥΛΟ:

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: ΤΩΡΑ Η/ΚΑΙ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΓΟΝΙΩΝ:

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ:

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΓΟΝΙΩΝ:

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ:

4.4. Στόχοι Έρευνας

Η παρούσα εργασία αφορά στο σύνολο του γυναικείου πληθυσμού , ανεξάρτητα από την επίσημη ή μη οργάνωσή του. Τη συμμετοχή των γυναικών την ανιχνεύουμε στην ευρύτερή της έννοια, τόσο στη λέξη "συμμετοχή", όσο και στη λέξη "αντίσταση" και στις δυο χρονικές περιόδους Κατοχής και Εμφυλίου. Επίσης η κοινωνιολογική θεώρηση των μαρτυριών προΐσταται της ιστορικής ματιάς.

Οι στόχοι λοιπόν αυτής της εργασίας είναι οι παρακάτω:

- να διερευνηθεί ο βαθμός εμπλοκής των γυναικών της περιοχής Καστοριάς στην Εθνική Αντίσταση(41-44) και τον Εμφύλιο(44-49)
- να διαπιστωθούν οι λόγοι/κίνητρα που οδήγησαν στην εμπλοκή τους αυτή(συναισθηματικοί, κοινωνικοί, ιδεολογικοί, πολιτικοί ή άλλοι)
- να διερευνηθεί η σχέση τους με τα υπόλοιπα εμπλεκόμενα πρόσωπα(άνδρες/ γυναίκες οργανωμένες ή μη)
- να αναζητηθεί η εικόνα που είχαν διαμορφώσει άντρες και γυναίκες οργανωμένοι και μη, για τις γυναίκες αγωνίστριες
- να αναζητηθεί ο «εχθρός» μέσα από τα λόγια των γυναικών/ανδρών (Αντίσταση/ Εμφύλιος)
- να διερευνηθεί η πολιτισμική ταυτότητα των γυναικών
- να διαπιστωθεί η εικόνα που έχουν διαμορφώσει οι γυναίκες/άνδρες για τους σκοπούς και τα χαρακτηριστικά του αντιστασιακού αγώνα και του εμφυλίου.

4.5. Μοντέλο Ανάλυσης των Strauss & Corbin και των Miles & Huberman

Το πλήθος των πληροφοριών που συνέλεξα το επεξεργάστηκα στην αρχή με βάση τις κυριολεκτικές απαντήσεις των πληροφορητών στα ερωτήματα που τους τέθηκαν. Έτσι λοιπόν κατέταξα τα δεδομένα μου στις παρακάτω κατηγορίες ώστε να εξυπηρετηθούν καλύτερα οι στόχοι:

-Πολιτιστική ταυτότητα γυναικών ανδρών που συμμετέχουν: μορφωτικό επίπεδο, κοινωνική τάξη, εθνοτική ταυτότητα

-Εικόνα του εχθρού: Ιταλός, Γερμανός, κομιτατζής, Βούλγαρος, χωροφύλακας

-Προσφορά μέσα από πολλαπλούς ρόλους: μάνα, κόρη, σύζυγος, αδερφή, γυναίκα

-Λόγοι ένταξης στον αγώνα/αντίσταση/εμφύλιος: ιδεολογικοί, συναισθηματικοί, επιβίωσης

-Εικόνα για τις γυναίκες που συμμετείχαν ενεργά ή έξω από οργάνωση: από άντρες και γυναίκες

-Συνέπειες της συμμετοχής/δράσης σε Κατοχή/Εμφύλιο: στον άμεσα εμπλεκόμενο, στην οικογένεια, σύγχρονα ή μεταγενέστερα

-Σύγχρονη ματιά: Απογοήτευση ή δικαίωση, συμβουλές προς νεότερους

-Ιστορικά στοιχεία : τοπική και εθνική ιστορία

-Πολιτιστικά στοιχεία: νοοτροπία, ελευθερία γυναικών, έρωτας, εκπαίδευση

Ο συνδυασμός ποσοτικής και ποιοτικής μεθόδου στην έρευνα μεταχειρίζεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το υλικό που έχει συγκεντρωθεί από τον ερευνητή. Οποιαδήποτε μονομέρεια και κυρίως αυτή της ποσοτικής ανάλυσης στις συνεντεύξεις υποτιμά το υποκείμενα τις έρευνας αφού τα αντιμετωπίζει σαν νούμερα. Επιπλέον η ποικιλία των απαντήσεων δε μπορεί να περιοριστεί σε τυπικές νόρμες, καθώς μπορεί να προκύψουν ενδιαφέρουσες άλλου είδους διαφωτιστικές πληροφορίες που θα αφορούν στα κίνητρα των πράξεων ή στις αξίες⁴⁸.

Το μοντέλο ανάλυσης των Strauss & Corbin και των Miles & Huberman οδήγησε αρχικά στην αντιστοίχιση των όσων προέκυψαν από τις συνεντεύξεις με κωδικούς οι οποίοι αναφέρονται σε λειτουργικούς ορισμούς που βοηθούν στην νοηματοδότηση και την κατανόησή τους. Στην πράξη διαπίστωση πως κάποιοι κωδικοί μπορούν να

⁴⁸ Elliot J.,(1987), "Teachers as researches", J. Dunkin(επιμ.),*The International Encyclopedia of Teaching and Teacher Training*,(σελ.171-177), Sydney : Pergamon.

εντάσσονται και σε περισσότερους από έναν λειτουργικούς ορισμούς , χωρίς αυτό να δημιουργεί πρόβλημα⁴⁹.

1.Κωδικός : ΚΑΤΜΟΡ

Λειτουργικός ορισμός: εθνοτική ταυτότητα και μορφωτικό επίπεδο

2. Κωδικός : ΛΟΓΕΝΙΔ

Λειτουργικός ορισμός: ιδεολογικοί λόγοι ένταξης

3.Κωδικός: ΛΟΓΕΝΣΥΝ

Λειτουργικός ορισμός: συναισθηματικοί λόγοι ένταξης

4.Κωδικός : ΛΟΓΕΝΕΠ

Λειτουργικός ορισμός: η επιβίωση λόγος ένταξης

5.Κωδικός : ΕΧΘΓΕΡΜ

Λειτουργικός ορισμός: εχθρός ο Γερμανός

6.Κωδικός: ΕΧΘΙΤ

Λειτουργικός ορισμός: εχθρός ο Ιταλός

7.Κωδικός : ΕΧΘΑΛ

Λειτουργικός ορισμός: εχθρός άλλος(κομιτατζήδες, μάηδες, συγχωριανοί, χωροφυλακή, πείνα κ.ά)

8.Κωδικός : ΦΟΒΘΑΝ

Λειτουργικός ορισμός: φόβος θανάτου(κίνητρο πράξεων)

9.Κωδικός : ΦΟΒΑΝΤ

Λειτουργικός ορισμός: φόβος ανταρτών (κίνητρο πράξεων)

10.Κωδικός : ΦΟΒΣΤΡ

Λειτουργικός ορισμός: φόβος στρατού (κίνητρο πράξεων)

11.Κωδικός : ΠΡΟΣΦΑΓ

Λειτουργικός ορισμός: προσφορά στη σίτιση

12.Κωδικός : ΠΡΟΣΤΕΓ

Λειτουργικός ορισμός: προσφορά στέγης/καταλύματος

13.Κωδικός :ΠΡΟΣΠΛ

Λειτουργικός ορισμός: προσφορά καθαριότητας, πλυσίματος

⁴⁹ Ζωγράφου-Τσαντάκη Μ.,(2010) , Λαογραφικά μουσεία Κεντρικής Μακεδονίας. Αξιοποίηση λαογραφικών συλλογών για προσχολικές και σχολικές ομάδες παιδιών, Διδακτορική διατριβή, (σελ.112. και σελ.331-2), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής εκπαίδευσης, Φλώρινα.

14. Κωδικός : ΔΥΣΤΡΟΦ

Λειτουργικός ορισμός: δυσκολίες εύρεσης τροφής

15. Κωδικός : ΔΥΣΘΕΡΜ

Λειτουργικός ορισμός: δυσκολίες στη θέρμανση

16. Κωδικός : ΣΥΜΕΜΦΑΝ

Λειτουργικός ορισμός: συμμετοχή στον εμφύλιο αναγκαστικά(χωρίς επιλογή)

17. Κωδικός : ΣΥΜΕΜΦΥΣ

Λειτουργικός ορισμός: συμμετοχή στον εμφύλιο ως φυσική ακολουθία, αβίαστα

18. κωδικός : ΕΙΚΓΘΤΓ

Λειτουργικός ορισμός: θετική εικόνα για τις οργανωμένες γυναίκες από γυναίκες

19.Κωδικός : ΕΙΚΑΡΝΓ

Λειτουργικός ορισμός: αρνητική εικόνα για τις οργανωμένες γυναίκες από γυναίκες

20. Κωδικός : ΕΙΚΘΕΤΑ

Λειτουργικός ορισμός: εικόνα θετική για τις οργανωμένες γυναίκες από άνδρες

21. Κωδικός : ΕΙΚΑΡΝΑ

Λειτουργικός ορισμός: εικόνα αρνητική για τις οργανωμένες γυναίκες από άνδρες

22.Κωδικός : ΘΕΤΣΥΝΙΔ

Λειτουργικός ορισμός: θετικές συνέπειες από τη συμμετοχή για την ίδια

23. Κωδικός : ΑΡΝΣΥΝΙΔ

Λειτουργικός ορισμός: αρνητικές συνέπειες από τη συμμετοχή για την ίδια

24. Κωδικός : ΘΕΤΣΥΝΟΙΚ

Λειτουργικός ορισμός: θετικές συνέπειες από τη συμμετοχή για την οικογένεια

25. Κωδικός : ΑΡΝΣΥΝΟΙΚ

Λειτουργικός ορισμός: αρνητικές συνέπειες από τη συμμετοχή για την οικογένεια

26. Κωδικός : ΔΙΚΣΗΜ

Λειτουργικός ορισμός: δικαίωση σήμερα από την προσφορά(ηθικά- υλικά) και από το κράτος

27. Κωδικός : ΑΠΓΣΗΜ

Λειτουργικός ορισμός: απογοήτευση σήμερα από την προσφορά(ηθικά- υλικά)και από το κράτος

28. Κωδικός : ΣΥΓΧΣΥΜΒ

Λειτουργικός ορισμός: Σύγχρονη ματιά στο παρελθόν και συμβουλές προς τους νέους

29. Κωδικός : ΠΛΤΣΤΧΙΣΤ

Λειτουργικός ορισμός: πολιτιστικά στοιχεία ιστορικού ενδιαφέροντος

30. Κωδικός : ΠΛΤΣΤΧΕΚΠ

Λειτουργικός ορισμός: πολιτιστικά στοιχεία που αφορούν στην εκπαίδευση της υπό εξέτασης εποχής

31. Κωδικός : ΠΛΤΣΤΝΟΤΡ

Λειτουργικός ορισμός: πολιτιστικά στοιχεία που αφορούν στη νοοτροπία της εποχής(κατάρα, γάμος, έρωτας κ.ά.)

Οι λειτουργικοί ορισμοί συμβάλλουν στη κατανόηση των κωδικών και στο περιεχόμενο που αυτοί εμπερικλείουν. Επιτυγχάνεται έτσι η ταχύτερη και καλύτερη ταξινόμησή τους στις κατηγορίες που προκύπτουν από το ίδιο το υλικό της έρευνας. Αυτές με τη σειρά τους υποδεικνύουν την τοποθέτησή τους κάτω από τους θεματικούς άξονες που δημιουργούνται και από τους σκοπούς της έρευνας.

4.6. Κατηγορίες

A. Πολιτιστική ταυτότητα γυναικών που συμμετέχουν

Μόρφωση / εθνοτική ταυτότητα / Έμφυλη ταυτότητα / Οικονομική τάξη

B. Αίτια συμμετοχής στην Εθνική Αντίσταση / Εμφύλιο

Ιδεολογία / Πολιτική παράταξη / Οικογενειακή υπόθεση / Αναγκαία επιλογή

Γ. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή

Γερμανός / Ιταλός / Άλλος

Δ. Μορφές συμμετοχής

Άμεση συμμετοχή - Έμμεση συμμετοχή

E. Συνέχιση εμπλοκής και στον Εμφύλιο

Άμεση συμμετοχή - Έμμεση συμμετοχή

ΣΤ. Η εικόνα των οργανωμένων γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο

Εικόνα από άνδρες (αρνητική / θετική)

Εικόνα από γυναίκες (αρνητική / θετική)

Z. Συνέπειες από τη συμμετοχή και επίσημο κράτος

Καταξίωση /Αποκατάσταση /Φυλάκιση /Εξορία /Αδιαφορία

Η. Αποτίμηση του παρελθόντος

Δικαίωση /Απογοήτευση

Συμβουλές στους νέους

Θ. Πολιτιστικά στοιχεία δεκαετίας '40-'50

Ιστορικά στοιχεία, Εκπαίδευση, Νοοτροπία.

Ακολούθως, σχηματίστηκαν πίνακες στους οποίους καταχωρίζονται συνοπτικά τα δεδομένα των συνεντεύξεων στις αντίστοιχες κατηγορίες.⁵⁰

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	ΚΩΔΙΚΟΙ	ΔΕΔΟΜΕΝΑ
Α. Πολιτιστική ταυτότητα γυναικών που συμμετέχουν		
Μόρφωση/ εθνοτική ταυτότητα/ Έμφυλη ταυτότητα/ Οικονομική τάξη	ΚΑΤΜΟΡ	«ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ: ΕΣΚΙ ΣΕΧΙΡ/ ΠΡΟΥΣΑ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ» <i>«Εγώ: Οπότε καταχωρώ πως είστε από τους Κομνηνάδες. Τραπεζούντα! Τραπεζούντα.»</i> <i>«Κ: Όχι από το άλλο το χωριό, από την Κερασώνα είμαι. Η μάννα μου; Δύο και δύο, δύο κορίτσια και δύο αγόρια. Αλλά τα μεγάλωσε μόναχη μες στην πείνα, μες στη φτώχεια...»</i>

⁵⁰ Γρίβα Ε.,(2005), *Το ζήτημα της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών αγγλικής γλώσσας της πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Εμπειρική διερεύνηση των παραμέτρων και των θεσμικών δομών της επιμόρφωσης*, τόμος Α', Διδακτορική διατριβή,(σελ.169), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, , Φλώρινα.

		<p>«Ναι εδώ στο Βογατσικό. Ο μπαμπάς μου ήτανε, ο τσαγκάρης. Η μάνα μου δε δούλευε. κΣ: Σχολείο μόνο το δημοτικό τελείωσα..»</p>
<p>Β. Αίτια συμμετοχής στην Εθνική Αντίσταση/Εμφύλιο</p>		
<p>Ιδεολογία/ Πολιτική παράταξη/ Οικογενειακή υπόθεση/ Αναγκαία επιλογή</p>	<p>ΛΟΓΕΝΙΔ ΛΟΓΕΝΣΥΝ ΛΟΓΕΝΕΠ</p>	<p>«Τώρα πώς βρέθηκα, πώς βρέθηκα στην Εθνική Αντίσταση... Μόλις ήρθαν οι πρώτοι αντάρτες στο Άργος, εκεί στην πλατεία μας έμασαν, μας μίλησαν, ενθουσιάστηκάμε εμείς. Τότε είχα γίνει 20 χρονών εγώ. Λοιπόν, μας έγραψαν ομάδες.»</p> <p>«Κ. Κ : Πολλές είχαν συζύγους. Και φύγαν κατά κει.»</p> <p>« Της Μανακίδου ήταν 100% ιδεολογικοί. Τώρα η Μπάκαρη,ήταν μοιρασμένοι. Οι μισοί ήξερα ότι είναι με τη μια παράταξη κι οι μισοί με την άλλη. Ο Κώστας ο Μπάκαρης ήταν με τη δεξιά ενώ ο Χρήστος, ο αδερφός του ήταν με την άλλη πλευρά. Υπήρχαν αυτά!»</p>

Γ. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή		
Γερμανός/ Ιταλός/ Άλλος	ΕΧΘΓΕΡΜ ΕΧΘΙΤ ΔΥΣΘΕΡΜ ΔΥΣΤΡΟΦ ΕΧΘΑΛ ΦΟΒΑΝΤ ΦΟΒΣΤΡ	<p>«Οι Ιταλοί σκότωσαν δεκατρία άτομα!</p> <p>Ένας από τους δεκατρείς είχε όπλο. Τότε σκότωσαν και τον παπά! Τον παπά του χωριού και ήταν μια στρικιά; Εκεί, σαν ένα δωμάτιο εκεί κάθονταν ο παπάς τότε, τάχα για καλύτερα, κι ονομάζεται ακόμα "του παπά η τρύπα". Εκεί τον πήραν με δεκατρία άτομα... Όταν έγινε η οπισθοχώρηση, ο δικός μου ο μπαμπάς είχε πάρει ένα κάρο. Το είχε εγκαταλείψει ο στρατός,...</p> <p>« Οι Ιταλοί ήταν κι οι Κομιτατζήδες! Οι Κομιτατζήδες έλεγαν τους Ιταλούς πότε έχουμε όπλα. "Έχουμε όπλα, έχουμε όπλα!" Και τι δεν έχουν κάνει!»</p> <p>«Μετά από καιρό ήρθαν οι Γερμανοί. Ήταν πιο άγριοι.»</p>
Δ. Μορφές συμμετοχής		
Άμεση συμμετοχή Έμμεση συμμετοχή	ΠΡΟΣΦΑΓ ΠΡΟΣΤΕΓ ΠΡΟΣΠΛ	«Ξέρω ότι συμμετείχε στη Φανέλα του στρατιώτη και διοργάνωναν εράνους. Μέχρι το '44, γιατί μετά πέθανε ο μικρότερος γιος της από μόλυνση και αποσύρθηκε.»

		«.Κ: Εδώ όταν ξεκίνησε, μπήκαν γυναίκες μέσα. Ήταν κορίτσια στην ΕΠΟΝ που έβγαίνουν με τα μεγάφωνα, με το χωνί. Το τάδε, τάδε, τάδε, έλα... τις εμψυχώναν. Γυναίκες έφυγαν μερικές.»
Ε. Συνέχιση εμπλοκής και στον Εμφύλιο		
Άμεση συμμετοχή Έμμεση συμμετοχή	ΣΥΜΕΜΦΑΝ ΣΥΜΕΜΦΥΣ	«Εδώ στην Καστοριά είχαμε 5-6 γυναίκες που είχαμε, που ήταν αντάρτισσες. Και μάλιστα οι 2-3 είχαν και, ήταν και βαθμοφόρες! Η Μπάκαρη, η Μανακίδου, η Φερδής, η άλλη του Τράντου, η Θέλμα Τράντου, τις οποίες γνώριζα και προσωπικώς εγώ!»
ΣΤ. Η εικόνα των οργανωμένων γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο		
Εικόνα από άνδρες (αρνητική/θετική) Εικόνα από γυναίκες (αρνητική/θετική)	ΕΙΚΑΡΝΑ ΕΙΚΘΕΤΑ ΕΙΚΓΘΤΓ ΕΙΚΑΡΝΓ	« Καλά κορίτσια ήταν, αλλά τα μπήκε ο διάολος στο κεφάλι!» «Τι να πεις όχι! Είχαν και δικαστήρια, λαϊκά δικαστήρια, κάτι γυναίκες εκεί που λές – που ‘ξεραν αυτές από δικαστήρια;- κι έλεγαν εκεί...»
Ζ. Συνέπειες από τη συμμετοχή και επίσημο		

κράτος		
Καταξίωση/ Αποκατάσταση/ Φυλάκιση/Εξορία/ Αδιαφορία	ΘΕΤΣΥΝΙΔ ΑΡΝΣΥΝΙΔ ΘΕΤΣΥΝΟΙΚ ΑΡΝΣΥΝΟΙΚ	«Μόλις τον πήρα εγώ, δεν ήξεράμε, τον έπαιρναν κάθε ώρα στο Βογατσικό. Κάθε μέρα, κάθε μήνα, κάθε δεκαπέντε ! Άμα γίνονταν οι εκλογές, επανάσταση ο Γιάννης από το κόμμα του. Κι αλλιώς εγώ ζορίζομαι! Δεν ήμαν και μαθημένη έτσι. Είχα πολλά ζόρια!»
Η. Αποτίμηση του παρελθόντος		
Δικαίωση/Απογοήτευση Συμβουλές στους νέους	ΔΙΚΣΗΜ ΑΠΓΣΗΜ ΣΥΓΧΣΥΜΒ	«Όχι βρε παιδί μου! Ο άλλος... Βρήκα έναν δάσκαλο στη Σαμαρίνα, ο οποίος ήταν φίλος του μπαμπά μου. Έκατσε 25 χρόνια στις φυλακές και μου είπε μια κουβέντα! Άσε που δεν υπέγραψε ποτέ, λέει: « Δε μισώ κανέναν, στο Άργος, γιατί κυνηγήθηκε πολύ, γιατί οι καταστάσεις είχαν κάνει τους ανθρώπους θηρία! Δεν μισώ κανέναν!». Λέω: «Δάσκαλε μεγάλη κουβέντα! Εγώ δε θα μπορούσα να το πω αυτό»
Θ. Πολιτιστικά στοιχεία δεκαετίας '40-'50		
Ιστορικά στοιχεία Εκπαίδευση Νοοτροπία	ΠΛΤΣΤΧΙΣΤ ΠΛΤΣΤΧΕΚΠ ΠΛΤΣΤΝΟΤΡ	« Σχολείο είχαμε, πότε πάνανάμε, πότε δεν πάνανάμε. Εγώ ως την Τετάρτη δημοτικού πήγα. Ύστερα ούτε έδιναν σημασία, ε, πήγαμε στο Βογατσικό, δεν πήγα... Πήγα ως την Τετάρτη, αλλά ξέρω τη

		<p><i>δουλειά μου, δεν έχω..., αυτά που με χρειάζονται τα ξέρω.»</i></p> <p><i>«Κοίταξε λέω, εγώ δεν πιστεύω ότι υπάρχει Θεός με λέει άλλος, αλλά μη λες ότι τέτοιο, αλλά πιστεύω ότι υπάρχει η θεία δίκη»</i></p> <p><i>«Ναι παιδί μου! Αλλά αν ήταν για θέρο, θέριζαν οι γυναίκες, κάθονταν οι άντρες. Αλλά στο σπίτι οι γυναίκες κάναν κουμάντο»</i></p>
--	--	---

5. Ποσοτική ανάλυση

Στην έρευνα που διεξήγαγα πήραν μέρος δεκαπέντε(15) άτομα. Έξι από αυτά είναι άνδρες και εννέα γυναίκες. Από τις γυναίκες ένα (1) άτομο είναι εγγονή που έδωσε πληροφορίες για τη δράση της γιαγιάς της που έχει πεθάνει το 1998. Από τις υπόλοιπες γυναίκες μία (1) πληροφοριοδότης είναι μέλος οικογένειας που δραστηριοποιήθηκε ενεργά στα υπό εξέταση χρόνια και είναι γεννημένη το 1948. Η διαγενεακή μνήμη τους παράλληλα με την εγκυρότητα και την σπουδαιότητα των πληροφοριών που είχαν να προσφέρουν δε μείωσε στο ελάχιστο την ισότιμη συμμετοχή τους στην έρευνα με αυτή των πληροφορητών που γεννήθηκαν την δεύτερη, τρίτη και αρχές της τέταρτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα. Η ποσοτική ανάλυση σε κάθε μια από τις κατηγορίες που διαμορφώθηκαν δεν είναι άκρως απαραίτητη, μπορεί όμως να λειτουργήσει επικουρικά ή και συμπληρωματικά στην ποιοτική ανάλυση που θα ακολουθήσει.

5.1. Α. Πολιτισμική ταυτότητα γυναικών που συμμετέχουν

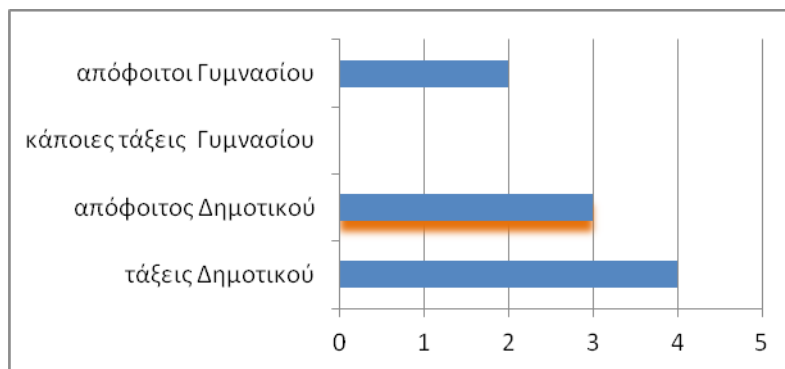
Από τις εννέα (9) γυναίκες της έρευνας πέντε (5) δήλωσαν ντόπιες ελληνόφωνες. Στην περιοχή της Καστοριάς με το επίθετο «ντόπιος» κατανοούν τον σλαβόφωνο πληθυσμό! Η διευκρίνιση λοιπόν είναι αναγκαία ότι οι γυναίκες αυτές είναι ελληνόφωνες. Η εθνοτική ταυτότητα παίζει σημαντικό ρόλο στην ενεργή ανάμειξή τους, ιδιαιτέρως στον Εμφύλιο. Τρεις (3) γυναίκες έχουν προσφυγική καταγωγή [(1) μία Μικρασιάτισσα και δύο (2) ποντιακής καταγωγής], και μια (1) είναι βλάχικης καταγωγής.

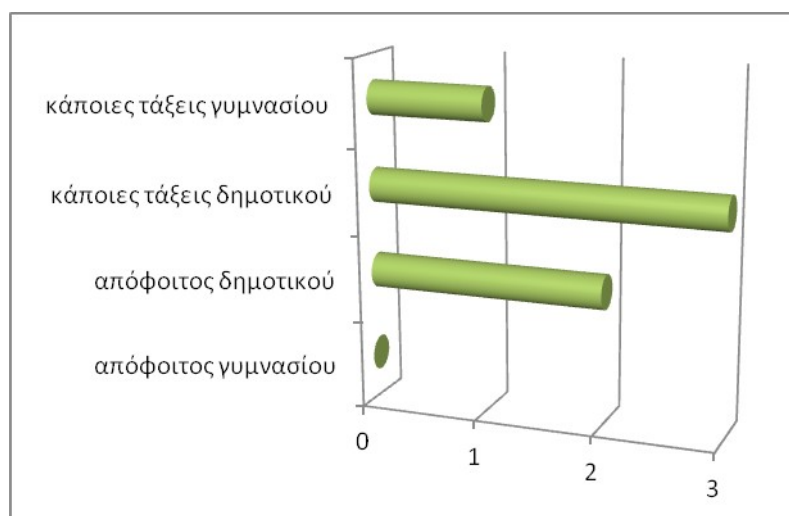
Οι άνδρες πληροφορητές είναι πέντε (5) ντόπιοι ελληνόφωνοι και ένας (1) προσφυγικής καταγωγής, Μικρασιάτης.

Το μορφωτικό επίπεδο των γυναικών δεν έχει ιδιαίτερες αποκλίσεις καθώς δύο (2) είναι απόφοιτες Γυμνασίου, τρεις (3) απόφοιτες Δημοτικού και τέσσερις (4) τελείωσαν κάποιες τάξεις του Δημοτικού.

Οι άνδρες που συμμετείχαν στην έρευνα είναι οι τρεις (3) φοιτήσαντες έως κάποιες τάξεις του Δημοτικού, ένας έως Τρίτη Γυμνασίου και δύο (2) απόφοιτοι Δημοτικού.

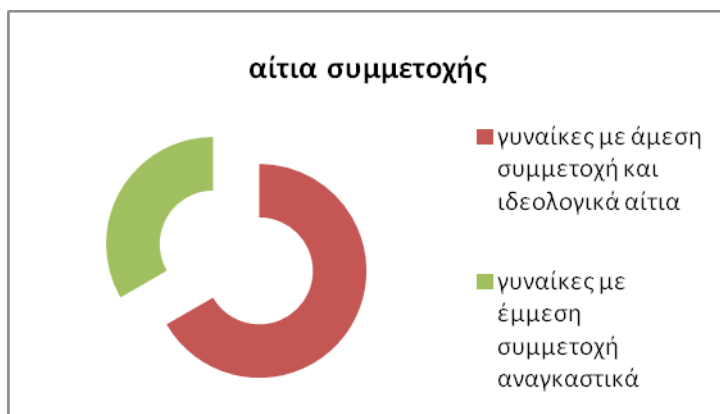
5.2. Β. Αίτια συμμετοχής στη Αντίσταση/Εμφύλιο

Σε αυτή την κατηγορία είναι απαραίτητο να σηματοδοτήσουμε τη λέξη συμμετοχή. Στην έρευνα πολλές φορές εναλλάσσεται η λέξη συμμετοχή με αυτή της προσφοράς. Αυτός που συμμετέχει προσφέρει κιόλας τις υπηρεσίες του. Οι λόγοι που κάποιοι συμμετέχουν/προσφέρουν χωρίζονται στις παρακάτω κατηγορίες: Ιδεολογικοί, συναισθηματικοί, οικογενειακοί, άλλοι(ακούσια, από ανάγκη ή φόβο).

Επίσης , εδώ διευκρινίζω πως κρίνουμε την στάση του ερωτώμενου από την ένταξή του σε κάποια οργάνωση. Στην ποιοτική ανάλυση θα εξετάσουμε παραπάνω τις αιτίες.

Από τις εννέα (9) γυναίκες στην *Αντίσταση* συμμετείχαν ενεργά τρεις (3). Οι υπόλοιπες γυναίκες δέχονταν τις συνέπειες του ρόλου τους και του φύλου τους, σαν κορίτσια, στα σπίτια που πλήττονταν από την έφοδο του εχθρού. Αυτό ενισχύεται από τις μαρτυρίες των ανδρών της έρευνας όπου στην πρώτη φάση της Αντίστασης λένε κατηγορηματικά πως οι γυναίκες δεν είχαν ενεργό ρόλο. Ταυτίζουν όμως την ενεργό συμμετοχή με την ένοπλη ή και την ξεκάθαρα οργανωμένη! Περισσότερα γι' αυτό το θέμα θα ακολουθήσουν στην ποιοτική ανάλυση.

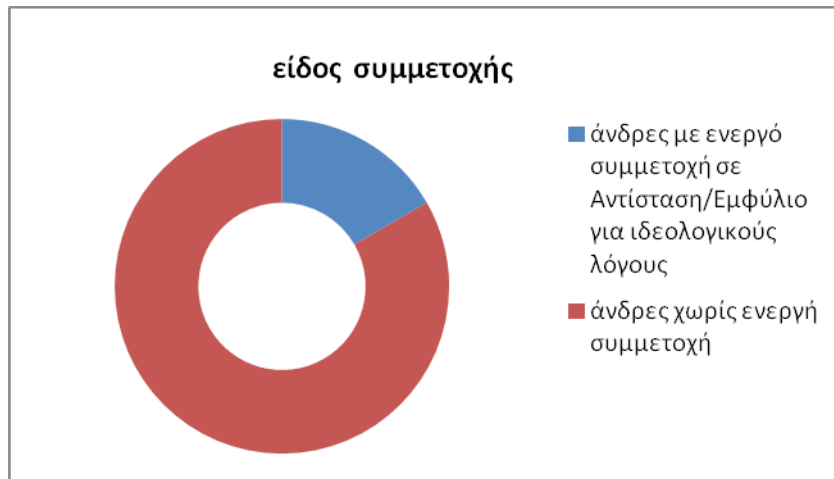
Οι δύο γυναίκες, είχαν ιδεολογικούς λόγους συμμετοχής , ενώ η συμμετοχή της μιας φαντάζει αναγκαστική, σαν έλλειψη επιλογής, λόγω του πολύ μικρού της ηλικίας. Η μία συμμετείχε στην Αντίσταση και οι δύο στον Εμφύλιο.

Από τους έξι (6) άνδρες, ενεργό συμμετοχή έχει ένας (1) και στις δυο φάσεις, Αντίσταση και Εμφύλιο.

Για να ολοκληρώσουμε ποσοτικά την ανάλυση θα αποτυπώσουμε και τους λόγους της μη συμμετοχής.

Οι πέντε (5) άνδρες από τους έξι (6) δεν συμμετείχαν για οικογενειακούς λόγους οι οποίοι οφείλονται στο πολύ νεαρό της ηλικίας, σε οικογενειακές υποχρεώσεις(π.χ. φροντίδα ζώων, αδερφών). Η ιδεολογική τοποθέτηση των γονιών σε κάποιες περιπτώσεις διαφαίνεται από τα συμφραζόμενα, δεν δηλώνεται όμως ευθέως.

5.3. Γ. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή

Στο υπό εξέταση δείγμα οι γυναίκες έβλεπαν σαν εχθρό με τη σειρά που τους ανέφεραν τα παρακάτω:

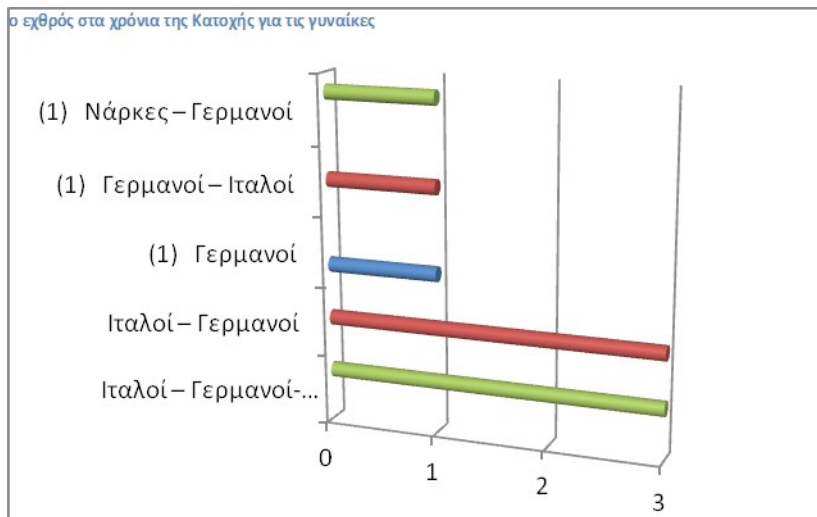
Κατοχή: (3*) Ιταλοί – Γερμανοί- Κομιτατζήδες

(3*) Ιταλοί – Γερμανοί

(1) Γερμανοί

(1) Γερμανοί – Ιταλοί

(1) Νάρκες – Γερμανοί

Εμφύλιος : (4*) Αντάρτες

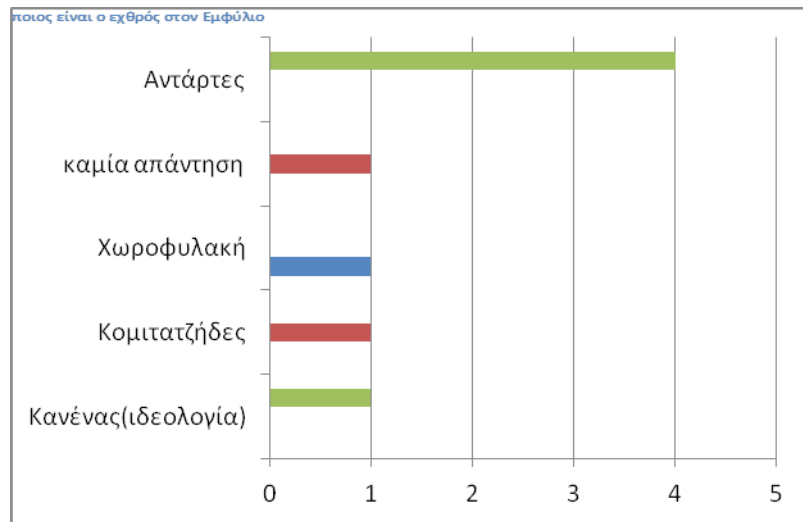
(1) Κανέννας(ιδεολογία)

(1) Μάηδες

(1) Κομιτατζήδες

(1)Χωροφυλακή(επίσημο κράτος)

(1) καμία απάντηση

Οι άντρες στην αντίστοιχη ερώτηση απάντησαν:

Κατοχή : (2) Γερμανοί

(1) Ιταλοί

(2) Ιταλοί – Γερμανοί

(1) Ιταλός – Κομιτατζήδες

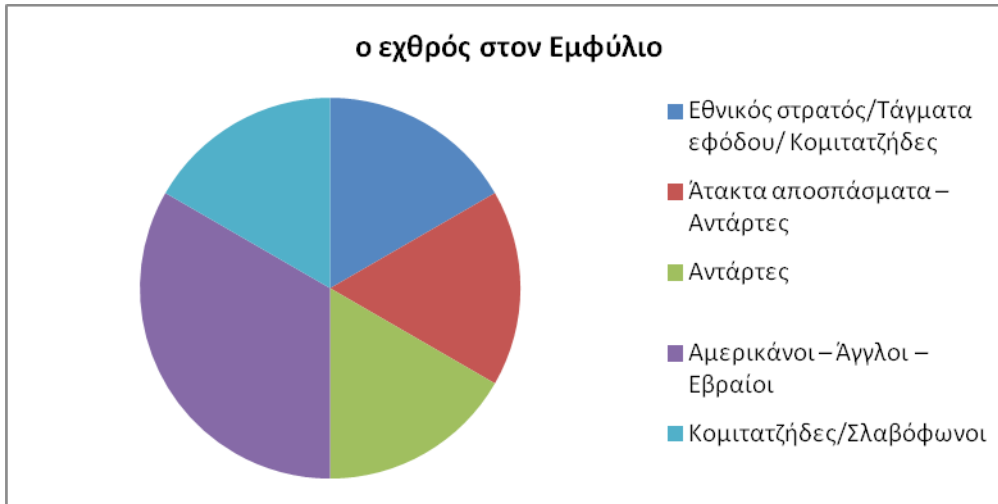
Εμφύλιος : (1) Κομιτατζήδες – Σλαβόφωνοι

(1) Εθνικός στρατός- Τάγματα εφόδου – Κομιτατζήδες(Βουλγαρίζοντες)

(1) Άτακτα αποσπάσματα – Αντάρτες

(1) Αντάρτες

(2) Αμερικάνοι – Άγγλοι – Εβραίοι

5.4. Δ. Μορφές συμμετοχής

Δύο (2) γυναίκες έχουν άμεση συμμετοχή και οι επτά (7) έμμεση. Ένας (1) άντρας είχε άμεση συμμετοχή και στις δυο φάσεις του πολέμου. Οι υπόλοιποι πέντε (5) έχουν έμμεση εμπλοκή.

Οι πίτες είναι πανομοιότυπες με αυτές της Β.Κατηγορίας.

5.5. Ε. Συνέχιση εμπλοκής και στον Εμφύλιο

Οι δύο (2) από τις τρεις (3) γυναίκες που είχαν ενεργή συμμετοχή στην Αντίσταση συνεχίζουν και στον Εμφύλιο. Οι υπόλοιπες επτά (7) συνεχίζουν τον δικό τους αγώνα αυτόν που ορίζει το φύλο τους, η κοινωνική τους τάξη και το επικρατές κλίμα στον τόπο που διαβιούν.

5.6. ΣΤ. Η εικόνα των οργανωμένων γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο

Εικόνα από άνδρες (αρνητική/θετική)

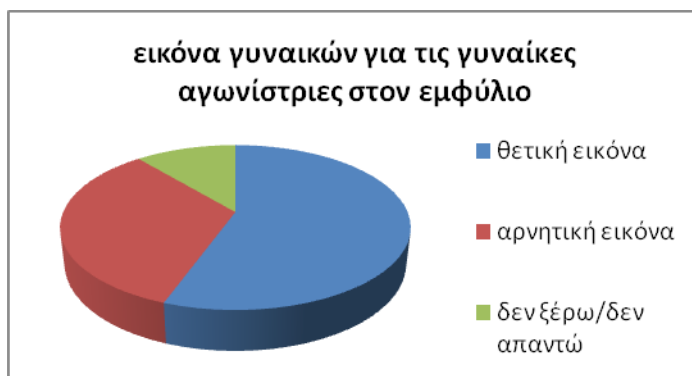
Εικόνα από γυναίκες (αρνητική/θετική)

Η εικόνα που είχαν τότε και τώρα οι ερωτώμενοι/ες για τις γυναίκες που συμμετείχαν στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο είναι ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα στην ποιοτική

ανάλυση. Πάραυτα και στην ποσοτική ανάλυση που υπολείπεται των επεξηγήσεων είναι εντυπωσιακά και ίσως μη αναμενόμενα τα αποτελέσματα: Όλες και όλοι ανεξαιρέτως έχουν θετική εικόνα για τις γυναίκες που αντιτάχθηκαν στον κατακτητή κατά την Αντίσταση (εννέα στις εννέα γυναίκες και έξι στους έξι άντρες). Κατά τον Εμφύλιο όμως που η γυναικεία παρουσία γίνεται μέσα από πιο οργανωμένα σχήματα και με μια ελευθερία πρωτόγνωρη για το γυναικείο φύλο εκείνη την εποχή, η κοινή γνώμη διαφοροποιείται!

Τρεις (3) γυναίκες έχουν ξεκάθαρα αρνητική εικόνα για τις γυναίκες που έλαβαν μέρος στον Εμφύλιο Αγώνα. Μία (1) δεν απάντησε, ενώ οι υπόλοιπες πέντε (5) έχουν θετική εικόνα για τις οργανωμένες γυναίκες.

Οι άνδρες έχουν και οι έξι (6) θετική εικόνα για τις οργανωμένες γυναίκες.

5.7. Ζ. Συνέπειες από τη συμμετοχή και επίσημο κράτος

Καταξίωση/ Αποκατάσταση/ Φυλάκιση/Εξορία/ Αδιαφορία

Από τις εννέα (9) γυναίκες, οι τέσσερις (4) δήλωσαν πως η συμμετοχή είχε συνέπεια τη φυλάκιση και την εξορία, ενώ οι πέντε(5) αναφέρθηκαν πως τους αναγνώρισαν κάποια προσφορά δίνοντάς του λίγα χρήματα ή κυρίως κάποιο υλικά για να ξαναχτίσουν τα σπίτια τους. Οι έξι(6) από τις εννέα (9) θεώρησαν κάποιο είδος ηθικής αποζημίωσης τις συντάξεις Εθνικής Αντίστασης που δόθηκαν το 1981, κι αυτές όχι όπου έπρεπε, σε όλους όσους πρόσφεραν. Οι υπόλοιπες τρεις (3) μίλησαν για πλήρης αδιαφορία του κράτους.

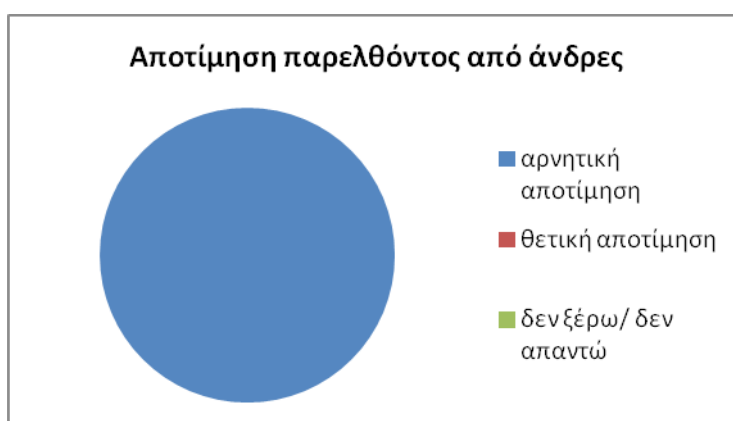
Από τους άντρες οι τέσσερις(4) ανέφεραν τις συντάξεις Εθνικής Αντίστασης, ενώ ο ένας(1) ανέφερε τη βράβευση της μητέρας του('41) σαν αποκατάσταση και ο άλλος(1) το σχέδιο Μάρσαλ.

5.8. Η Αποτίμηση του παρελθόντος

Δικαίωση/ Απογοήτευση

Συμβουλές στους νέους

Οι επτά (7) από τις εννέα (9) γυναίκες δήλωσαν απογοητευμένες από τα χρόνια και τις δυσκολίες που έζησαν. Η μία αισθάνεται ηθική δικαίωση για όσα πέρασε, ενώ μία δεν εξέφρασε άποψη. Οι συμβουλές-προτροπές-το επιμύθιο για τους νέους από τέσσερις γυναίκες υπήρξαν δηλωτικές μιας δύσκολης και απευκαταίας εποχής για όλους, ενώ μία (1) από τις εννέα (9) γυναίκες αναγνώρισε την αλλαγή στον βαθμό της ανεξαρτησίας της σύγχρονης γυναίκας.

Και οι έξι (6) άνδρες νιώθουν απογοήτευση και αποτροπιασμό για εκείνα τα χρόνια. Οι συμβουλές προς τους νέους είναι οι κάτωθι : η κομματική προσήλωση δεν οδηγεί σε καλό, να κοιτάει ο καθένας τη δουλειά του, να εκτιμούν την τωρινή εποχή, ο επικίνδυνος ρόλος της Αμερικής – Αγγλίας, η σημασία της ηθικής καθαρότητας σε βρώμικες εποχές, τόσο κακό που έγινε στον κόσμο για το τίποτα να μην επαναληφθεί! Έχουμε επομένως τέσσερις (4) προτροπές και δύο (2) ιστορικές αναφορές για διαφώτιση των νεώτερων.

5.9. Θ. Πολιτισμικά στοιχεία δεκαετίας '40-'50

Ιστορικά στοιχεία – Πολιτιστικά στοιχεία(Εκπαίδευση, Νοοτροπία)

Εξετάζοντας το σύνολο των πληροφοριών που συλλέχθηκαν από τις γυναίκες διαπίστωσα πως σε τρεις (3) από τις εννέα (9) αναφέρονται κάποια ιδιαίτερα ιστορικά στοιχεία που έχουν να κάνουν με τα γεγονότα της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Τα περισσότερα στοιχεία που υπάρχουν στις εννέα συνεντεύξεις μπορούν καλύτερα να ενταχθούν στην πολιτισμική ταυτότητα της εποχής, φανερώνοντας πολλά για τις διαφυλικές σχέσεις, τη νοοτροπία, τις αξίες και τα ήθη της εποχής.

Από την άλλη και οι έξι (6) συνεντεύξεις των ανδρών φανερώνουν μια επιμονή να αποτυπώσουν την εποχή μέσα από τα καθαυτό ιστορικά γεγονότα, τα πρόσωπα που έπαιξαν ρόλο, τις ημερομηνίες, τον τόπο. Βρίσκουμε αναφορές και σε πολιτισμικά στοιχεία χαρακτηριστικά, αλλά όχι με την απλοχεριά του λόγου των γυναικών.

6. Ποιοτική ανάλυση δεδομένων των άμεσων πληροφοριών των γυναικών πληροφορητριών σύμφωνα με το μοντέλο των Strauss & Corbin και των Miles & Huberman.'

Έπειτα και από την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων των συνεντεύξεων, οι 31 κωδικοί καταχωρίστηκαν σε έξι κατηγορίες και με τη σειρά τους συνέθεσαν επτά θεματικούς άξονες. Για την πληρέστερη εικόνα του θέματος, θα αναλύσουμε πρώτα τα όσα είπαν οι γυναίκες πληροφορήτριες και στη συνέχεια θα αναλύσουμε τον λόγο των ανδρών. Όλα αυτά εξετάζονται κάτω από το πρίσμα των έμφυλων ταυτοτήτων συμπληρωμένα από τα ιστορικά δεδομένα που παραθέτουν οι πρωταγωνίστριες /ές , και τοποθετούνται κάτω από την ομπρέλα των θεματικών αξόνων.

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	ΚΩΔΙΚΟΙ
Α. Πολιτισμική ταυτότητα γυναικών που συμμετέχουν		ΚΑΤΜΟΡ ΠΛΑΤΣΤΧΕΚΠ
Β. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή	Εικόνα του εχθρού	ΕΧΘΓΕΡΜ ΕΧΘΙΤ ΔΥΣΘΕΡΜ ΔΥΣΤΡΟΦ ΕΧΘΑΛ ΦΟΒΑΝΤ ΦΟΒΣΤΡ ΠΛΑΤΣΤΧΙΣΤ
Γ. Αίτια συμμετοχής στην Εθνική Αντίσταση/Εμφύλιο	Λόγοι ένταξης στον Αντιστασιακό αγώνα	ΛΟΓΕΝΙΔ ΛΟΓΕΝΣΥΝ ΛΟΓΕΝΕΠ ΠΛΑΤΣΤΝΟΤΡ ΠΛΑΤΣΤΧΙΣΤ
Δ. Μορφές συμμετοχής	Άμεση συμμετοχή Έμμεση συμμετοχή Ο ρόλος των γυναικών	ΠΡΟΣΦΑΓ ΠΡΟΣΤΕΓ ΠΛΑΤΣΤΧΙΣΤ ΠΡΟΣΠΛ
Συνέχιση εμπλοκής και στον Εμφύλιο	Άμεση συμμετοχή Έμμεση συμμετοχή Ο ρόλος των γυναικών	ΣΥΜΕΜΦΑΝ ΣΥΜΕΜΦΥΣ ΠΛΑΤΣΤΧΙΣΤ ΠΡΟΣΦΑΓ

		ΠΡΟΣΤΕΓ ΠΡΟΣΠΛ
Ε. Συνέπειες από τη συμμετοχή και επίσημο κράτος		ΘΕΤΣΥΝΙΔ ΑΡΝΣΥΝΙΔ ΘΕΤΣΥΝΟΙΚ ΑΡΝΣΥΝΟΙΚ
ΣΤ. Η εικόνα των γυναικών αγωνιστριών	Εικόνα από άνδρες (αρνητική/ θετική) Εικόνα από γυναίκες (αρνητική/ θετική)	ΕΙΚΑΡΝΑ ΕΙΚΘΕΤΑ ΕΙΚΓΘΤΓ ΕΙΚΑΡΝΓ
Ζ. Αποτίμηση του παρελθόντος	Δικαίωση/ Απογοήτευση Συμβουλές στους νέους	ΔΙΚΣΗΜ ΑΠΓΣΗΜ ΣΥΓΧΣΥΜΒ ΠΛΤΣΤΝΟΤΡ

6.1. Α. Πολιτισμική ταυτότητα των γυναικών που συμμετέχουν

Οι γυναίκες που δέχθηκαν να βοηθήσουν στο παρόν εγχείρημα διεξαγωγής αυτής της εργασίας, ήταν στο σύνολο εννέα και προέρχονταν από διαφορετικά μέρη της Καστοριάς. Επίσης δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους. Οι ηλικίες τους ποικίλουν. Το προχωρημένο της ηλικίας τους δεν τους στέρησε τίποτα από τη διαύγεια του πνεύματός τους, ούτε της μνήμης τους. Απλές γυναίκες, “δουλεμένες”, ταλαιπωρημένες και τόσο γεμάτες όρεξη για ζωή που κάνει τα νιάτα να ωχριούν μπροστά τους. Σε κάθε θεματικό άξονα θα αντιστοιχεί αναφορά στο παράρτημα με το απόσπασμα των συνεντεύξεων όπως αυτό έχει επιμεληθεί. Οι πληροφορητές έχουν έναν προσωπικό κωδικό που

απορρέει από τον γενικό πίνακα με τα στοιχεία τους, π.χ. (πρ.2). Κάποτε μοιάζουν να ανησυχούν μήπως έχουν ξεχάσει πράγματα που θα ήταν σημαντικά για την έρευνά μου. (πρ.2)«(...) Να σου πω, ξεχνώ όμως πολύ!(...) Πάω να πάρω τίποτα από μέσα, ώσπου να πάω, ξεχνώ! Κάθομαι περιμένω ύστερα...(γέλιο) Τι παθαίνει ο κόσμος έτσι τώρα, δεν ξέρω...»

Η εθνοτική τους ταυτότητα, η καταγωγή τους, η εκπαίδευση που δέχθηκαν, η οικονομική και κοινωνική τάξη που ανήκαν, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους, στις αποφάσεις τους και στην πορεία που διέγραψαν στη ζωή τους μέχρι σήμερα. Ο δικός τους λόγος είναι πολύ πιο ζωντανός και χρήσιμος. Προσπάθησα να καταγράψω ακριβώς τον τόνο και το ύφος τους, την ντοπιολαλιά, τους ιδιωματισμούς, ώστε να μη χαθεί κι η μελωδικότητα που βγαίνει ή το συναίσθημα! Αυτό βέβαια έχει σαν αποτέλεσμα να μην ακολουθείται το γραμματικά και συντακτικά ορθό στον λόγο των συνεντεύξεων. Η αυθεντικότητα, θεώρησα πως έχει τη σημασία της...

6.1.1. Η εθνοτική ταυτότητα και το κοινωνικό περιβάλλον των γυναικών

Η ποσοτική ανάλυση δείχνει πως πέντε γυναίκες είναι ντόπιες ελληνόφωνες και τέσσερις προσφυγικής καταγωγής από τον Πόντο και την Μικρά Ασία.

Η μικρασιάτισσα πληροφορήτρια(πρ.15) έχει όλα τα χαρακτηριστικά που σκιαγραφούν μια άλλη γνωστή κλασική ηρωίδα, αυτή της Λωξάνδρας από το ομώνυμο βιβλίο της Μαρίας Ιορδανίδου! Η εγγονή της παρουσιάζει με περηφάνια τα προσόντα της γιαγιάς, όπου στο Εσκή Σεχίρ έχει ολοκληρώσει τη γυμνασιακή παιδεία, επιδίδεται σε δεξιότητες που ικανοποιούν την έμφυλη εικόνα της γυναίκας μικρασιάτισσας των αρχών του 20^{ου} αιώνα: μορφωμένη, δεξιοτέχνισσα, ελεύθερη να διαπρέψει σε διαγωνισμούς που είναι καθαρά γυναικείου ενδιαφέροντος και τη καταξιώνουν στα μάτια των οικείων της και του κοινωνικού της περίγυρου! Η προσφυγιά δεν μειώνει την αξία μιας τέτοιας νύφης που βρίσκει την αντίστοιχη μεσαία τάξη στην επαρχία της Καστοριάς, έναν δάσκαλο-δημόσιο υπάλληλο, που εκτιμά το ήθος και τα προσόντα της, και με ανοιχτό πνεύμα δεν εγκλωβίζεται σε κοινωνικά ταμπού απέναντι στους πρόσφυγες. Το προφίλ συμπληρώνεται από την αυστηρότητα και την απαιτητικότητα του χαρακτήρα της, στοιχεία που συνηγορούν στην γυναικεία ηθική, ώστε να είναι μια καλή σύζυγος, μητέρα, νοικοκυρά!

Οι άλλες δύο ποντιακής καταγωγής αδερφές πληροφορήτριες(πρ.12,13) προέρχονται από ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον. Οι γονείς τους ήταν πρόσφυγες, ήρθαν στην Ελλάδα παντρεμένοι μαζί με συγγενείς, και οι ίδιες γεννήθηκαν στους Κομνηνάδες, ένα ορεινό χωριό της Καστοριάς, κοντά στα σύνορα με την Αλβανία. Οι γονείς στην Τραπεζούντα ήταν άνθρωποι αγράμματοι με ικανοποιητικό εισόδημα, είχαν φούρνο και ζούσαν εκεί ικανοποιητικά. Ο τόπος καταγωγής τους δηλώνεται emphatically, έντονα με καμάρι : «*Τραπεζούντα, Τραπεζούντα!*». Η απογοήτευση για τον τόπο εγκατάστασης φαίνεται όταν λένε πως εδώ στην Καστοριά έπρεπε να ασχοληθούμε με «*Με χωράφια, με άγωνα χωράφια*». Τα ζήτητα της άδικης ανταλλαγής όσο αφορά στα ανταλλάξιμα κτήματα που πήραν οι τουρκόφωνοι Πόντιοι της περιοχής δηλώνεται και στη συνέχεια. Διαφαίνεται η δυσαρέσκεια προς το επίσημο ελληνικό κράτος και τους όρους ανταλλαγής. Οι αγροτικές ασχολίες με μια δύσκολη γη καθώς και τα λιγοστά ζώα (όπως οι ίδιες δηλώνουν) περιγράφουν μια κοπιαστική ζωή με δυσκολίες για μια οκταμελή οικογένεια οικογένεια(πέντε παιδιά, μητέρα, πατέρα και η γιαγιά). Η μεγαλύτερης ηλικίας γυναίκα έχει έντονο τόνο ομιλίας και η φωνή της φανερώνει θυμό και δυσαρέσκεια που δεν έχει καταλαγιάσει με τα χρόνια. Πολλές φορές στη συνέντευξη καταχράται το χρόνο που αναλογεί στην αδερφή της καθώς θεωρεί (και μάλλον έτσι αποδεικνύεται) πως η ίδια γνωρίζει και θυμάται καλύτερα με το «*προνόμιο*» (για την έρευνα!) της μεγαλύτερης σε ηλικία αδελφής.

Οι άλλες έξι γυναίκες είναι ντόπιες ελληνόφωνες που γεννήθηκαν και έζησαν στην επαρχία της Καστοριάς. Και στο λόγο αυτών των γυναικών διακρίνεται υπερηφάνεια για την καταγωγή τους. Η μία σπεύδει να δηλώσει πως όσο γνωρίζει στο χωριό ζούσαν Έλληνες «*Όχι, όχι.. Απ' όσο γνωρίζω δεν είχαμε... Από όταν γεννήθηκα αυτούς ξέρω... Εδώ είναι καθεαυτού Έλληνες, ούτε Βουλγάροι[sic], ούτε πρόσφυγες, ούτε...*», ούτε Βούλγαροι (εννοεί τους βουλγαρίζοντες) ούτε πρόσφυγες!(πρ. 7). Πάραυτα ο λόγος κι ο τρόπος είναι φυσικότατος σε αυτή την αναφορά χωρίς συναίσθηση κάποιας ιδεοληψίας. Η δε άλλη πληροφορήτρια, δηλώνει πως η συνέντευξη γίνεται στο χωριό του άντρα της ενώ η ίδια είναι από το διπλανό χωριό με τόνο υπερηφάνειας! Με την ίδια περηφάνια αναφέρει το παλιό όνομα του χωριού, εκδηλώνοντας απορία για τον νεωτερισμό της αλλαγής του ονόματος(πρ.6) «*Λούτσιστα! Τώρα το έβγαλαν Κερασώνα*». Το παλιό παρεμπιπτότως είναι σλάβικης προέλευσης!

Η βλάχικη καταγωγή της γυναίκας από το Άργος Ορεστικό, έχει την προέλευσή της από τη Σαμαρίνα Γρεβενών(πρ.8) Η αναφορά των Βλάχων στην καταγωγή της έχω την αίσθηση πως δηλώνεται χωρίς έπαρση, όμως με καμάρι!

Ο λόγος της γυναίκας από το Βογατσικό είναι ξεχωριστός (πρ.11). Είναι μια συνέντευξη πολύ διαφορετική στο ύφος της, κάτι που θα το διαπιστώσουμε και στους υπόλοιπους θεματικούς άξονες. Υπάρχει θαυμασμός για το χωριό (χωριό της οικογένειας Δραγούμη), σήμερα ανήκει στον Δήμο Ίωνος Δραγούμη, που είχε πολύ κόσμο, πολλούς ιερείς, οικοκυρική σχολή! Η καταγωγή του παππού της από την Κωνσταντινούπολη, προσθέτει επιπλέον λόγους περηφάνιας στην ίδια «Είχα παππού εγώ από την Κωνσταντινούπολη: Ήταν αρχιτέκτονας. Ο παππούς ο Μητσάνης, μέχρι ο Παύλος Μελάς έγραψε στα απομνημονεύματά του: πέρασα κι από το αρχοντικό του Μητσάνη!».

Οι πληροφορίες των τεσσάρων γυναικών που προέρχονται από αγροτικό και κτηνοτροφικό περιβάλλον(πρ. 3, 7, 5, 6) παρουσιάζουν πολλά κοινά στοιχεία. Η θέση της γυναίκας σε αυτά περιγράφεται μέσα από τις ποικίλες αγροτικές δουλειές, χειρωνακτικές, κοπιαστικές, κατανεμημένες μέσα σε όλο το εικοσιτετράωρο, δουλειές μεταποιητικές της πρώτης ύλης, σχεδόν πάντα συνδυασμένες και με την κτηνοτροφία. Δουλειές που δεν γνωρίζανε καθημερινές και σχόλες, δουλειές χωρίς ηλικία για τα θηλυκά μέλη μιας οικογένειας που λογίζονται κυρίως σαν εργατικά χέρια. Τα αγόρια της οικογένειας δεν αναφέρονται καθόλου σε αυτές τις δουλειές. Άλλες φορές θεωρούν οι ίδιες οι γυναίκες πως το μικρό της ηλικίας των αγοριών της οικογένειας και η μειοψηφία τους ανάμεσα σε περισσότερες γυναίκες, τα τοποθετούσε σε ένα αναντίρρητα διαφορετικό πλαίσιο προστασίας. Οι δουλειές για τη σύγχρονη γυναίκα είναι εξαντλητικές ακόμα και στο άκουσμά τους. Ο ρυθμός αναφοράς τους από τις πληροφορήτριες είναι ενδεικτικός του κόπου που κατέβαλαν σε πολύ μικρή ηλικία. Η παιδική ηλικία για τις γυναίκες είναι σχεδόν ανύπαρκτη στις περιγραφές. Τα κορίτσια βοηθούν μια διαρκώς μοχθούσα μητέρα, συχνά ο άντρας είναι απών (πρ.7 στην Αμερική, πρ.6 στον πόλεμο) «(πρ.6)Ο πατέρας μου τον έστειλε ξενιτιά ,γίνονταν ξένος. Σηκώθηκε ύστερα ο εμφύλιος, ήταν κατά τη Δράμα κλεισμένος με τους βαρβάρους, ε ήρθε ύστερα εδώ να ζήσει λίγο με τη μάνα μου με τα παιδιά του, βγήκε ο εμφύλιος, τον πήραν». Έχουμε και την περίπτωση μια γυναίκας, συγγενής, να αναλαμβάνει και τα παιδιά κάποιας άλλης γυναίκας (πρ.7) «: Πηγαινοερχόταν, ναι. Ο μπαμπάς μου είχε τρία κορίτσια, κι εμένα τέσσερα. Η

μάνα μου, πέθανε η αδερφή του, με τρία παιδιά την άφηκε ορφανά τα χρόνια. Και πήγαινε ο μπαμπάς μου εκεί και έρχονταν» που έφυγε από τη ζωή!

Δεν λείπει από τον λόγο των γυναικών και η σύγκριση με τις σύγχρονες γυναίκες, τις ευκολίες που έχουν, τη διαφορετική σχέση που αναπτύσσουν με τα παιδιά τους και όλα αυτά με κάποια δικαιολογημένη κρυφή ζήλια! (πρ.3) «Τι έκαμνάμε; Πάενάμε κουβαλούσαμε το γάλα, έκαμνάμε δουλειές, όχι τώρα να κάνετε να τα δίνεις τα μικρά τι θέλουν. Ούτε τι τρων, ούτε και τι πίνουν. Ό, τι έβρισκάμε έτρωγάμε αλλά είχαμε τα πρόβατα είχαμε και το τυρί, είχαμε και το γάλα, είχαμε και το βούτυρο... Έφκιανάμε βούτυρο, το μάζωνάμε και το χτυπούσαμε με το ξύλο, το ξυλάνι.[sic]». Επίσης διακρίνεται και η κριτική στην υπερβολή που κατά τη γνώμη τους κρύβει η φροντίδα μιας μάνας για το παιδί της σήμερα(πρ.3).

Οι πληροφορήτριες που προέρχονται από μεγαλύτερα χωριά, ημιαστικές-ημιορεινές περιοχές, έχουν ένα διαφορετικό προφίλ. Το περιβάλλον στη μια περίπτωση είναι μεσαίου εισοδήματος για τα δεδομένα της εποχής, βιοτεχνία μάλλινων ειδών(πρ. 8) και στην άλλη ακόμη πιο εύπορο αφού υπάρχει παππούς από την Πόλη αρχιτέκτονας, άλλος παππούς δάσκαλος, μπαμπάς αγρότης (π.χ. σηροτροφία, φακή) και κυνηγός(πρ.11). Αξιοσημείωτη είναι η ονομαστική αναφορά του Παύλου Μελά στο αρχοντικό του αρχιτέκτονα παππού! Δηλώνεται ξεκάθαρα πως δεν υπήρξε πείνα στην οικογένεια στα δύσκολα χρόνια που αφορούν στην έρευνα. Επίσης απόλυτα δηλώνει η συνεντευξιαζόμενη πως οι γυναίκες δε δούλευαν (πρ.11) «Δε δούλευαν οι γυναίκες». Αυτά τα κοινωνικά πλαίσια και στις δύο αυτές περιπτώσεις δημιουργούν συνθήκες ανάπτυξης ανεξαρτησίας και αυτονομίας για τις γυναίκες του σπιτιού με μια φυσικότητα θαυμαστή για την εποχή (πρ.11) «Δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα από το να εργάζεσαι. Εγώ δούλεψα 40 χρόνια, 45 μοδίστρα», που έρχονται σε αντίθεση με τα προηγούμενα πιο φτωχά και απομακρυσμένα από τα κέντρα νοικοκυριά.

6.1.2. Η ταυτότητα των γυναικών μέσα από την εκπαίδευση

Η ταυτότητα των γυναικών δεν είναι ολοκληρωμένη αν δεν λάβουμε υπόψη το μορφωτικό τους επίπεδο. Στην ποσοτική ανάλυση είδαμε πως δύο γυναίκες είναι απόφοιτες εξατάξιου γυμνασίου, τέσσερις παρακολούθησαν κάποιες τάξεις δημοτικού και τρεις είναι απόφοιτες δημοτικού.

Η υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ελλάδα καθιερώθηκε από πολύ νωρίς, το 1926, αλλά η εκπαίδευση των κοριτσιών για πολλά χρόνια δε θεωρούνταν πλεονέκτημα για μια επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά κυρίως είχε κοινωνικό και ηθικό στόχο, να διαμορφώσει άξιες μητέρες και σωστές συζύγους. Η εκπαίδευση ήταν προσαρμοσμένη στον κοινωνικό ρόλο που καλούνταν να παίξει η γυναίκα. Στα υπό εξέταση χρόνια πρέπει να πούμε πως εκπαίδευση με τη σημερινή έννοια δεν υπήρχε. Ο πόλεμος, απελευθερωτικός ή εμφύλιος, δεν επέτρεπε τη συνεχή λειτουργία των σχολείων, ιδιαίτερα στην επαρχία και στα μέρη που εκτυλίχθηκε ο ανταρτοπόλεμος εντονότερα.

Κοινή δήλωση όλων των γυναικών είναι πως υπό κανονικές συνθήκες, υπήρχαν δημοτικά σχολεία ακόμη και σε απομακρυσμένα ορεινά χωριά. Οι γονείς δεν φαίνεται να απαγορεύουν την εκπαίδευση στα κορίτσια, αλλά ούτε και να δείχνουν ιδιαίτερο ζήλο για τη συνέχιση της εκπαίδευσής τους (πρ.5,3) «(πρ.3)Σχολείο είχαμε, τότε πάνε[sic], τότε δεν πάνε. Εγώ ως την Τετάρτη δημοτικού πήγα. Ύστερα ούτε έδιναν σημασία, ε, πήγαμε στο Βογατσικό, δεν πήγα...». Ο σημερινός λόγος εκείνων των κοριτσιών αναδεικνύει ως απόλυτα φυσικό κι επόμενο γεγονός, τη διακοπή της εκπαίδευσής τους προς όφελος της οικονομίας της οικογένειας και του σπιτιού. Τα χωράφια και τα ζώα χρειάζονταν χέρια εργατικά (πρ.7,5) «(πρ.5) Εγώ δεν πήγα. Εγώ πήγα μέχρι πρώτη τάξη, γιατί δε μας επέμεναν και τόσο πολύ, αλλά είχαμε τον πατέρα μας άρρωστο...(...)», ενώ σήμερα παίρνουν εργάτες. Ο πόλεμος φαίνεται ξεκάθαρη αιτία διακοπής της μάθησης (πρ.12), ενώ η οικονομική δυσχέρεια για συνέχιση των σπουδών στα χρόνια της κατοχής είναι μια άλλη αιτία(πρ.11), « (πρ.11) Όλοι μάλωναν οι δάσκαλοι, ήμασταν και οι τρεις έξυπνες..(οι αδερφές) Αλλά δεκατέσσερις – δεκαπέντε δραχμές μεροκάματο έπαιρνε ο πατέρας μου στον αδερφό του στην Καστοριά όταν ήτανε Κατοχή. Πού να σπουδάσεις παιδιά;», που ταυτόχρονα ωθεί στην εκμάθηση μιας τέχνης για τις γυναίκες. Στο συγκεκριμένο προφίλ υπάρχει και η έντονη πεποίθηση πως και οι τρεις αδερφές ήταν πολύ έξυπνες κι έτσι συνέχισαν με επιτυχία στην τέχνη της η κάθε μια. Σε κάποιες οικογένειες φαίνεται να προωθούνται οι σπουδές των μεγαλύτερων αγοριών και να παραμελούνται αυτές των μικρότερων κοριτσιών(πρ.6) «.Ναι τ' αδέρφια μου τα δυο μεγαλύτερα και μια αδερφή μικρότερη. Αυτά πήγαν λίγο παραπάνω σχολείο! Ο αδερφός μου ο Μήτσος πήγε καλά. Αλλά εγώ κι η αδερφή μου...».

Για μια δικαιότερη θεώρηση όμως δε μπορούμε να αποκλείσουμε πως αν δεν υπήρχε ο πόλεμος, τα πράγματα μπορεί και να ήταν διαφορετικά. Ο λόγος σε αυτά τα προφίλ δείχνει συμβιβασμό με εκείνες τις συνθήκες ενώ συγχρόνως δείχνουν οι ίδιες οι γυναίκες αρκετά ως πολύ ικανοποιημένες με τα όσα έμαθαν(πρ.3) «*Πήγα ως την Τετάρτη, αλλά ξέρω τη δουλειά μου, δεν έχω..., αυτά που με χρειάζονται τα ξέρω*» ή με τα ωραία στρόγγυλα γράμματα που γράφουν ανεξαρτήτως ορθογραφίας!(πρ.5) «*Πρώτη τάξη πήγα. Γράμματα δεν ξέρω. Γράφω στρόγγυλα γράμματα ωραία, ορθογραφία τίποτα!*». Δε μπορούμε να ξέρουμε αν ο χρόνος που μεσολάβησε δημιούργησε αυτή τη θεώρηση στα πράγματα. Εντυπωσιάζει το θάρρος της γνώμης-μήπως και θράσος;- της μικρής που ρωτάει τον δάσκαλο μήπως αυτά που μαθαίνει είναι «*ανταρτικά*», αμφισβητώντας την ποιότητα των γνώσεων και προκαλώντας φόβο στον δάσκαλο(πρ.12) «*Ναι, το δημοτικό δεν το 'βγαλα, ύστερα ήτανε τ' ανταρτικά, έλεγαν ανταρτικά, και λέω το δάσκαλο : « -Τι, ανταρτικά θα μας μάθεις; Μου κάνει:-Σώπα, θα μας ακούσουν, ξέρεις τι θα μας κάνουν; -Τι θα μας κάνουν, τους έλεγα, δε μπορούν τίποτα να μας κάνουν!*».

Στο ίδιο προφίλ συναντάμε την πληροφορία πως η μη προσκόμιση κούτσουρου στο σχολείο για τη θέρμανση σήμαινε και μη αποδοχή του μαθητή στο μάθημα. Το ζήτημα της εκπαίδευσης γίνεται έτσι και ταξικό. Επιπλέον, σε ένα τριώροφο κτίσμα τούρκικο, όπως ήταν το σχολείο στους Κομνηνάδες, δεν είχε αποχωρητήριο. Τα αγόρια μπορούσαν κοντά στο σχολείο να κάνουν την ανάγκη τους. Τα κορίτσια όμως ήταν αναγκασμένα να τρέχουν στα βουνά ανεξαρτήτως καιρού!(πρ.12,13) «*Τούρκικο ήταν! Ήτανε στον πέρα μαχαλά. Και το ποτάμι εκεί στην άκρη, και δεν έλεγαν να κάνουν ένα, μια τουαλέτα να πάμε. Τρέχαμε στα βουνά. Χιόνια, αυτά, βροχές, θα, με συγχωρείς κι αν θα κατουρούσες... Ο άντρας πήγαινε όπου ήθελε, οι γυναίκες τρέχαμε στα βουνά!*». Ακόμη και το ζήτημα της απόλυτης ανάγκης για το ανθρώπινο είδος, ήταν και παραμένει έντονα σεξιστικό ζήτημα μέσα στην ηθική μιας κοινωνίας! Η μία απόφοιτος γυμνασίου, φοιτήσασα στο Εσκή Σεχίρ, πέτυχε έναν καλό γάμο αν και πρόσφυγας στο Μαυροχώρι Καστοριάς λόγω ίσως και του κοινωνικού και μορφωτικού της επιπέδου(πρ.15).

Η άλλη πληροφορήτρια είναι της αμέσως επόμενης γενιάς του Εμφυλίου και ευτύχησε να μορφωθεί και να χειραφετηθεί στον εργασιακό χώρο. Οι μαρτυρίες της για τα χρόνια τα δικά της και εκείνα πριν από την ίδια, τα χρόνια της θείας της και άλλων κοριτσιών που είχαν άμεση δράση τα χρόνια του Εμφυλίου, είναι πως όλες οι κοπέλες τότε ήταν

του δημοτικού(πρ. 8) «.Ε ναι, πολύ λίγες ήταν αυτές που εκείνα τα χρόνια πήγαιναν Γυμνάσιο. Ας ήταν τέσσερις!». Σε επίπεδο περιοχής Άργους Ορεστικού με τα βίαις λοιπόν να πήγαιναν τέσσερα κορίτσια γυμνάσιο τα χρόνια της Αντίστασης και του Εμφυλίου.

6.1.3. Άνδρες

Στην εργασία συνεισφέρουν πολύ και σε διαφορετικό επίπεδο οι συνεντεύξεις των ανδρών. Υπάρχει μια απόσταση που θέλει χρόνο και κόπο για να ξεπεραστεί ώστε να υπάρξει κλίμα εμπιστοσύνης και εχεμύθειας. Με τις γυναίκες αυτό συνέβαινε πολύ πιο εύκολα και γρήγορα. Ο καφές και το συνοδευτικό κουλουράκι βοηθούσε να σπάσει ο πάγος. Με τους άντρες λειτούργησε η οικειότητα που δημιουργείται κατά την πόση ενός τσίπουρου. Αν συνοδευόταν κι από καλό μεζέ...

Το ύφος και ο λόγος των ανδρών είναι πιο σοβαρός. Δε συνοδεύεται από επιφωνήματα και από εξάρσεις στον τόνο της φωνής. Υπάρχει μια προσοχή στο λόγο να μην εκτεθούν απέναντι σε μια γυναίκα ξένη που θέλει πληροφορίες για εποχές όχι μόνο παλιές αλλά και δυσερμήνευτες. Αναγνωρίζω έντονα την προσπάθεια να είναι ακριβής ως προς τα ιστορικά γεγονότα, τα πρόσωπα και στο τέλος προσπαθούν γενικά να τοποθετηθούν πολιτικά. Ενίοτε δυσπιστούν ως προς την ικανότητά μου να συγκρατήσω τις πληροφορίες που μου δίνουν(αδυναμία κατανόησης της καταγραφής στο κινητό!) αλλά και εκτίμηση πως η μια συνάντηση δε μπορεί να είναι αρκετή για τη συγκέντρωση πληροφοριών(πρ.4). Ο στόχος της έρευνάς μου , το θέμα της εργασίας, ειπώθηκε αρκετές φορές αλλά δεν ήταν πάντα εύκολο να τους εστιάσω την προσοχή στις γυναίκες. Κάποιες φορές πρόσωπα οικεία σε εκείνους που παρευρίσκονταν, εκνευρίζονταν με την επιμονή τους να πούνε "τα δικά τους" κι όχι αυτό που τους ζητούσα(πρ. 14). Έχω την απορία αν αυτό συνέβαινε επειδή παρασύρονταν από τη δική τους αφήγηση, ή μήπως κατεδείκνυε την υποτίμηση του ρόλου των γυναικών την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Νομίζω πως κλίνω στην εκτίμηση πως ήταν και τα δύο. Όπως και να έχει η επιθυμία τους στο τέλος να ξαναβρεθούμε και να τα ξαναπούμε κάποια στιγμή μου κατέδειξε την επιτυχημένη έκβαση των συναντήσεων.

6.1.4. Η εθνοτική ταυτότητα των ανδρών

Οι πέντε πληροφορητές δηλώνουν ντόπιοι ελληνόφωνες και ένας πρόσφυγας μικρασιάτης. Προέρχονται από την επαρχία της Καστοριάς, του Βοΐου Κοζάνης και ένας

από την πόλη της Καστοριάς. Περήφανοι όλοι για την καταγωγή τους. Ο μικρασιάτης στην καταγωγή αρέσκεται να μιλάει ώρα για την προέλευση του επιθέτου του, τη σημασία του, καθώς και το επάγγελμα του παππού του στην Απολλωνία της Μικράς Ασίας, την οποία αποκαλεί πατρίδα χωρίς να την έχει γνωρίσει (πρ.10) *«Το κανονικό τότε στην πατρίδα ήταν, περνάει ο Εφές που λέγαν, ήταν ο καπετάνιος»*. Ο πατέρας του δούλευε караγωγέας, τον έχασε σε ηλικία 14 ετών κι ανέλαβε τη συντήρηση τεσσάρων γυναικών, της μητέρας του και τριών αδερφών. Το εισόδημα ήταν χαμηλό κι ο κόπος τεράστιος. Δηλώνεται ξεκάθαρα η απόφασή του να κινηθεί στο ήθος της εποχής που θέλει τη γυναίκα στο σπίτι με τα οικιακά και τον άντρα(σε αυτή την περίπτωση ένα μικρό αγόρι!) να γίνεται ο άντρας του σπιτιού! Οι γυναίκες της οικογένειας δε φαίνεται να έχουν το ελεύθερο να αντιταχθούν στην απόφαση του άρρενος της οικογένειας, ανεξάρτητα από το μικρό της ηλικίας. Στη συνέχεια της συνέντευξης αυτό το ήθος φαίνεται και στον τρόπο διασκέδασης του.

Σε άλλη περίπτωση(πρ.9), η καταγωγή από τον Βράχο, τα Όντρια, δηλώνεται σφόδρα, απορώντας σχεδόν πώς δεν κατανόησα αμέσως τη βουνίσια καταγωγή! Στη συνέχεια προσθέτει πως οι ντόπιοι εκείνη την εποχή είχαν φύγει και κατοικούσαν ξένοι στην Καστοριά, *«: Όλοι, όλοι ξένοι! Εδώ είχαν μείνει μόνο κάτι γύφτοι είχαν μείνει(γέλιο). Οι άλλοι είχαν φύγει...»*. Το χιούμορ του σε όλη τη συνέντευξη καθιστά δύσκολη την εξακρίβωση της αλήθειας του λόγου του. Θεωρεί μοναδικής ομορφιάς το χωριό του και μου προτείνει να ανεβούμε παρέα κάποια στιγμή. Η οικογένειά του εκτός από τους γονείς περιλαμβάνει μια αδερφή και μια γιαγιά. Ο πατέρας του έχει λάβει μέρος στον πόλεμο και έχει χάσει τα δάκτυλα των ποδιών του από κρουαγήματα. Πρόκειται για αγροτική οικογένεια που είχε και ζώα. Συντηρούνταν χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα, όπως λέει: *«Στο χωριό ήμασταν, βολευόμασταν»*.

Κυρίως κτηνοτρόφοι με παράλληλες αγροτικές ασχολίες είναι και οι άντρες από το Βογατσικό(πρ. 1,4). Αυτό ειδικά στον έναν πληροφορητή(πρ.1) *«Στα Νάματα πήγαμε τα πρόβατα εμείς. Στο Σισάνι, είχαμε έναν θείο, καθόμασταν εκεί πέρα. Είχαμε γελάδια. Τα πρόβατα τα 'χαμε στα Νάματα. Και μέρα παρά μέρα στο Μπλατς(Βλάστη). Για χαροπούλι»*, δημιουργεί και μη σταθερές συνθήκες εγκατάστασης καθώς μετακινούνται, ανάλογα με τις απαιτήσεις των ζώων.

Το Βογατσικό ήταν μεγάλο χωριό, όπως μας πληροφόρησε και μια γυναίκα συντοπίτισά τους(πρ.11), κάτι που το δείχνει ο μεγάλος αριθμός παιδιών στο σχολείο. Και οι δυο επισημαίνουν πως όποιος είχε καλό κουμάντο, κατά λέξη όποιος ήταν «νοικοκύρης» δεν πεινούσε. Οι ίδιοι ερμηνεύουν με αυτόν τον τρόπο το ότι δεν πείνασαν τα δύσκολα χρόνια. Στον λόγο τους είναι ξεκάθαρα αρσενικού γένους ο νοικοκύρης σε αντιδιαστολή με τους μεροκαματιάρηδες, άρα αποδίδουν κυρίως στους άνδρες την ικανότητα καλής ή κακής διαχείρισης της οικονομίας του σπιτιού.

Ο μεγαλύτερος στην ομάδα των ανδρών πληροφορητής(πρ.14) έχει καταγωγή από τη Ζούζουλη (ορεινό χωριό της Καστοριάς) και έχει γεννηθεί στον Πεντάλοφο (Βόιο Κοζάνης) όπου δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά ο πατέρας του σαν υποδηματοποιός.

Από τις περιγραφές του γιου «Οι δικοί μου; Ο πατέρας μου ήταν καλός υποδηματοποιός. Τότε έκανε νυφιάτικα, γαμπριάτικα παπούτσια, γενικά όλους. Και στους τσομπαναραίους[sic] όταν ήτανε. Είχε και έξι τσιράκια ο πατέρας μου», μοιάζει να τα έβγαζαν πέρα οικονομικά αν και ήταν πολυπληθής οικογένεια. Αξιοσημείωτος είναι ο λόγος του, έμφυλα χρωματισμένος και ξεκάθαρα δηλωτικός της εποχής του ίδιου : «πέντε παιδιά, πέντε αδέρφια και μια αδερφή». Τόσο χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας της εποχής του πολέμου κι έπειτα, να ονοματίζονται παιδιά τα αρσενικά μέλη της οικογένειας! Στη συνέχεια, ο ανθυπολοχαγός που φωνάζει τη μητέρα του την αποκαλεί με το όνομα του ανδρός της «Γιώργαινα». Η σύζυγος σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται να χάνει την προσωπικότητά της μετά το γάμο τουλάχιστον στα γενικότερη κοινωνικά ήθη και έθιμα. Αν αναλογιστούμε τη σημασία που έχει η ονοματοδοσία ειδικά στους ανατολικούς λαούς, αλλά και στον χριστιανικό χώρο, τότε φαίνεται πως αλλάζει η προσωπικότητα του εμπλεκόμενου και ορίζεται παράλληλα ο κάτοχος του καινούριου προσώπου(αυτός που δίνει το όνομα) όπως και οι ευθύνες που απορρέουν γι αυτό⁵¹. Το ανησυχητικό είναι πως αυτή η πορεία είναι μονόδρομη, δεν έχουμε περιπτώσεις ανδρών να οικειοποιούνται το όνομα της συζύγου τους. Όποτε αυτό συμβαίνει γίνεται για να περιπαίξει και να υποτιμήσει τον άνδρα είτε γιατί η προίκα της συζύγου μπορεί να τον χειραγωγή, είτε

⁵¹ Αβραμιώτης Σ., (2007), *Ονοματοδοσία και κατασκευή του εαυτού. Η κατασκευή της ταυτότητας και του εαυτού μέσω των προσωπικών ονομάτων*, Διπλωματική εργασία,(σελ.1-5), Πανεπιστήμιο Αιγαίου Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας.

γιατί ο άντρας αφήνει πρωτοβουλίες ή δέχεται τη γνώμη της συζύγου, είτε γιατί απλώς την αντιμετωπίζει και τη σέβεται ως ξεχωριστή προσωπικότητα!

Ο πληροφορητής από το Επταχώρι Καστοριάς(πρ.2)δηλώνει με καμάρι γέννημα θρέμμα Επταχωρίου, όπως και η σύζυγός του(πρ.5). Η ενασχόληση του ίδιου με τα γελάδια του πατέρα του εξασφαλίζει στην οικογένεια τα προς το ζην, σε ηλικία 13 χρονών το '41. Ο πατέρας του είχε πάει στον πόλεμο, στον εμφύλιο δεν πήρε μέρος. Τη μητέρα του την τίμησε το ελληνικό κράτος για την προσφορά της στην Αντίσταση απέναντι στους Γερμανούς. Ο λόγος του είναι λιτός και σε όλη τη συνέντευξη έχει έντονη την έννοια να αναφέρει τους διοικητές και τους καπετάνιους που βοήθησαν για τη λευτεριά. Τα ονόματα του Δαβάκη και του Γιαννούλη είναι αυτά που του φέρνουν περηφάνια. Φαίνεται πως ανήκαν στην πολυπληθή κοινωνική τάξη των ανθρώπων της επαρχίας, αγρότες και κτηνοτρόφοι, που επιβίωναν και ευχαριστούσαν τον Θεό γι αυτό...

Το μορφωτικό επίπεδο των ανδρών που πήραν μέρος στην έρευνα είναι σχεδόν πανομοιότυπο με ελάχιστες εξαιρέσεις αλλά και κάποιες ιδιομορφίες στην αφήγηση που ευχαριστούν την ερευνήτρια για την τύχη που είχε να γίνει κοινωνός των εμπειριών τους.

Στο Επταχώρι λειτουργούσε δημοτικό σχολείο, όπως και τα υπόλοιπα σχολεία την περίοδο του πολέμου, με πολλές διακοπές για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Η συνειδητοποίηση της χρησιμότητας της παιδείας δεν είναι ακόμη απόλυτα κατανοητή, όταν η επιβίωση και η φροντίδα της οικογένειας αφήνεται σε μεγάλο βαθμό στα παιδικά χέρια αγοριών και κοριτσιών. Οι πατεράδες εκείνη την εποχή μπορεί να υποφέρουν από διάφορες κακουχίες, συχνά κατάλοιπα από τη συμμετοχή τους στον πόλεμο, και τα παιδιά δεν ολοκληρώνουν την εκπαίδευσή τους. Αυτό συνέβη και στην περίπτωση του πληροφορητή μας από το Επταχώρι(πρ. 2).

Ο πληροφορητής μας από τη Ζούζουλη(πρ.14) πηγαίνει μέχρι την τετάρτη δημοτικού στον Πεντάλοφο όπου ζει η οικογένειά του και έχει το εργαστήρι ο πατέρας του. Βοηθάει στο υποδηματοποιείο, έχει μνήμες από εκεί «Υστερα με τη Μικρά Ασία. Τον κάλεσαν δεν ξέρω πόσες φορές, αρρώστησε από ιερά πλευρίτιδα, τον πήρε κι η φαμελιά σθάρνα... και πούλησε τις μηχανές που είχε που έραβε τα φόδρια[sic] τα αυτά, γιατί κι εγώ ήμουν δέκα χρονών βοηθούσα κι εγώ, τον πατέρα μου. Τα θυμάμαι κι εγώ...». Η εκπαίδευση που δέχτηκε μπορεί να ήταν ελλιπής, δεν πήγε όμως χαμένα ούτε έμεινε ανενεργή. Έγραψε δύο

αυτοβιογραφικά βιβλία, δύο ημερολόγια θα λέγαμε, για τα χρόνια που πήρε μέρος στον δημοκρατικό στρατό στην αρχή του πολέμου και στον εθνικό στρατό στη διάρκεια του εμφυλίου. Δηλώνει ανησυχία για την ορθογραφία του. Στην έκδοση των βιβλίων του τον βοήθησε ένας συνταξιούχος δάσκαλος, πρόεδρος πολιτιστικού συλλόγου «Ορεστιάς» του Άργους Ορεστικού. Τα βιβλία του διανθίζονται από πλούσιο φωτογραφικό υλικό που συνέλεγε ο ίδιος αφού αυτό αποτελούσε το χόμπι του μαζί με την εμφάνιση των φωτογραφιών. Οι ιστορίες του εκδόθηκαν σε συνέχειες και σε τοπική εβδομαδιαία εφημερίδα, ενώ δεν αρνήθηκε την παρουσία του και την εξιστόρηση των εμπειριών του σε μαθητές δημοτικού που τον κάλεσαν στον εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου. Όποια αποσπάσματα χρησιμοποιήθηκαν για να συμπληρωθούν οι πληροφορίες στη συνέντευξη, διατηρήθηκαν στον πρωτότυπο τρόπο γραφής από τον ίδιο και φυσικά κατόπιν δικής του παρότρυνσης καθώς η φυσική κούραση της ηλικίας και ο φόβος του Covid-19 περιόρισε τον χρόνο της συνέντευξης.

Στο Βογατσικό ο ένας ερωτηθείς δεν κατάφερε να τελειώσει το σχολείο(πρ.4) ενώ ο άλλος πληροφορητής (πρ.1) προσπαθεί να δώσει εξετάσεις στην τρίτη γυμνασίου στην Καστοριά «*Λίγα λίγα, το τελείωσα. Το '46 μπήκα στο γυμνάσιο. Στην Καστοριά. Εδώ είχε γυμνάσιο, αλλά είχε κλείσει. Το Άργος δεν είχε. Είχε οκτατάξιο η Καστοριά. Εγώ έδωσα στην Τρίτη, γιατί είχα βγάλει το δημοτικό, για τις γιορτές, τα Χριστούγεννα. Πέρασα, έκανα ένα εξάμηνο και πήρα καλούς βαθμούς. Είχα βγάλει 18 και 3/7 στο ενδεικτικό. Αρχαία-Νέα 20. Κι όταν πήγα να εγγραφώ, δεν με επέτρεψαν να μπω μέσα! Είχαν τα μπλόκα τότε... Σας μιλάω για το '47».* Το γυμνάσιο του Βογατσικού είχε κλείσει και η πρόθεσή του να πάει σε άλλο μέρος για να συνεχίσει, δείχνει τη θέληση και το μεράκι του. Δυστυχώς όμως όσο κι αν οι βαθμοί του ήταν υψηλοί- τους θυμάται επακριβώς- δεν του επιτράπηκε η είσοδος! Ο λόγος του είναι αργός και προσεκτικός. Προσπαθεί να ανακαλέσει λεπτομέρειες στην μνήμη του με τη σωστή χρονολογική σειρά και ακρίβεια. Ο φίλος του(πρ.4) του αναγνωρίζει την πρωτοκαθεδρία στη συνέντευξη από σεβασμό τόσο στην ηλικία όσο και στη μόρφωση!

Ο κύριος από τον Βράχο(πρ.9) είναι ιδιαίτερη περίπτωση. Κάνει τις περισσότερες αναφορές στα παιδικά- μαθητικά του χρόνια από όλους τους συνεντευξιαζόμενους. Μέσα από το χιούμορ που τον διακρίνει μεταφέρει απίστευτα περιστατικά που είναι συγχρόνως για γέλια και για κλάματα! «*ΚΣ: Ήταν παιδιά στην Τρίτη θυμάμαι... Κόρη : Με*

μουστάκια! Ο Ζήκος! ΚΣ: (γέλιο) Είχαμε έναν δάσκαλο από το Κωσταράζι, του Νατσούλη πο 'χει τον σταθμό, ο πατέρας πρέπει να 'ταν. Κι είχαμε έναν, τον λέγαν Κωτούλα. Και..δε διάβαζε! «Τι έγινε Κωτούλα;», «Δε διάβασα κύριε!». «Γιατί ρε παιδί μου δε διαβάζεις;», «Ήμουν στα ΤΕΑ!». Φύλαγε όλη νύχτα σκοπιά...(γέλια από όλους!!!) Τελείωσε το δημοτικό σχολείο με τα κόπων και βασάνων και σε ηλικία που ξεπερνούσε τα κλασικά όρια! Φαίνεται πως το διάβασμα του άρεσε, αφού σύμφωνα με την κόρη του έκλεβε βιβλία, πήγαινε στο Όντρι και διάβαζε. Μάλιστα τέσσερις τάξεις παρακολούθησε στο Άργος Ορεστικό και κατόπιν στον Βράχο. Ακολουθούσαν τις επιταγές των μεγάλων και της ιστορίας τα εκπαιδευτικά θέματα της περιοχής. Με ικανοποίηση δηλώνει πως ήταν καλός μαθητής. Βέβαια η μη συνεχής ροή των μαθημάτων είχε σαν αποτέλεσμα να είναι κάποιοι μαθητές δημοτικού με μουστάκια! Ο συμμαθητής του συνεντευξιζόμενου το βράδυ φυλούσε σκοπιά και τη μέρα τον καταπίεζε ο δάσκαλος εκλιπαρώντας τον να μείνει ξύπνιος. Τα υπόλοιπα παιδιά γελούσαν μαζί του κι έσπαγαν πλάκα(στις μέρες μας θα το λέγαμε σχολικό εκφοβισμό).

Αναφέρει πως τα κορίτσια πήγαιναν σχολείο, αλλά δεν συναναστρέφονταν μαζί τους το υπόλοιπο της ημέρας. Τα αγόρια όμως δρούσαν σαν κανονική συμμορία στην ηλικία των 9-10 ετών. Αντίπαλο δέος στα παιχνίδια τους ήταν συχνά οι Αμερικανοί στρατιώτες της βάσης του Άργους Ορεστικού! Με δόλο έκλεβαν πράγματα και όταν τους έπιαναν η τιμωρία έφτανε μέχρι ηλεκτροσόκ ή βάψιμο του προσώπου με λαδομπογιά! Αν και οι ιστορίες λέγονται με απίστευτο χιούμορ, πίσω από το γέλιο κρύβεται η σκληρότητα της εποχής και η απουσία μιας μητρικής φροντίδας και έννοιας με τα σημερινά δεδομένα. Πολλές φορές τον ρώτησα : *κι οι μητέρες σας τι έκαναν;* Η απάντηση είναι πως δεν τους έπαιρναν πάντα είδηση. Επίσης αυτό που βάρυνε περισσότερο στην αξιοπρέπεια των αγοριών ήταν η κατσάδα και το ξύλο από τον πατέρα. Τη μητέρα δε φαίνεται να την υπολόγιζαν ιδιαίτερα *«Μ' έδερνε κι αυτή, κι είχα ανάγκη εγώ! Μετά λέει έχει σπάγκους. Στο Άργος είχαν καπνά πολλά που κάναν τις θηλιές. Τι να τους κάνουμε τους σπάγκους; Να τους πουλήσουμε! Και παίρναμε σπάγκους, τους πουλούσαμε σ' έναν Βλάχο εκεί μ' ένα μαγαζάκι, μας έδινε λεφτά! Κι ήμασταν άνετοι! Μια φορά, τι να τα κάνουμε τα λεφτά; Να πάρουμε κρασί! Ήταν γιορτή...»*. Ήταν άραγε αντιμετώπιση απορρέουσα από την συζυγική σχέση; Μήπως ο ανδρικός λόγος ήταν αυτός που μετρούσε απέναντι στα παιδιά και κυρίως απέναντι στα αρσενικά παιδιά της οικογένειας; Από τις απαντήσεις που πήρα φαίνεται πως αυτό ήταν μια πραγματικότητα.

Τέλος, ο πληροφορητής (πρ.10) δεν καταφέρνει να τελειώσει το δημοτικό, πάει μέχρι την τετάρτη δημοτικού. Είναι όμως όπως φαίνεται ικανό διάστημα ώστε να υπάρχουν εμπειρίες αξέχαστες και δυστυχώς όχι και τόσο ευχάριστες... Στη μνήμη του έχει μείνει η ξυλιά που έφαγε από τη βέργα του δασκάλου στις παλάμες γιατί αργοπόρησε λίγο να μπει στην τάξη κυνηγώντας μια συμμαθήτριά του! Είναι και οι μόνες μνήμες που έχει από το σχολείο. Μάλιστα τις διηγείται με παράπονο για το άδικο της « *Και το θυμάμαι, πόσα χρόνια πέρασαν, αυτή τη σκηνή την έχω στο νου μου, στη μνήμη μου. Μπορεί να πέρασαν κι άλλα πολλά, ξέρω γω, αυτή όμως τη σκηνή, άνοιξε τα χέρια σου και το βάρεμα από τον Γούδα, με τάραξε!*». Άραγε η τιμωρία ήταν υπό το πρίσμα της ευπρέπειας; Μήπως δεν έπρεπε ένα αγόρι να κυνηγάει ένα κορίτσι; Ήταν για την μικρή αργοπορία; Ή μήπως ήταν αφορμή άσκησης εξουσίας χωρίς άλλη ανάγνωση; Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Υπάρχει στον λόγο του και η πληροφορία πως όλες οι γυναίκες ήταν νοικοκυρές με μόνη έννοια την περιποίηση του άντρα τους και της οικογένειας. Και δηλώνει απερίφραστα πως τίποτα άλλο δεν υπήρχε! Μήτε συμμετοχή σε εκδηλώσεις! Ο ίδιος κρίνει κι από τις δικές του αδερφές. Τρεις είχε που τις ανέλαβε, συν τη φροντίδα της μητέρας του. Λέει πως δεν κατάφεραν να κάνουν τις αδερφές του να μορφωθούν κι έμειναν ξύλο « *Δεν είχε τότε ούτε γούνα, ούτε άλλο. Όλες ήταν νοικοκυρές. Κοιτούσαν πώς θα κάνουν κανα[sic] φαί, να κάνουν, να περιποιηθούν τον άντρα τους, να περιποιηθούν την οικογένειά τους. Τίποτα άλλο δεν είχε. Δεν είχε ούτε και εκδηλώσεις, ούτε και ... Ήταν υποχρεωμένες να κάθονται στο σπίτι. Κι εγώ είχα τρεις αδερφές! Ούτε μπορέσαμε να τις ωθήσουμε να πάνε να μάθουν γράμματα, ούτε τίποτα. Έτσι έμειναν ξύλο...»*. Η διατύπωση δείχνει πως έχουν όλοι μερίδιο ευθύνης για την αμορφωσιά των γυναικών. Άραγε εκείνες θα μπορούσαν να διεκδικήσουν το δικαίωμα στη μόρφωση και να αντιστρατευτούν στον κοινωνικό τους ρόλο;

Όπως και να έχουν τα πράγματα, το ελλιπές μορφωτικό επίπεδο δεν στάθηκε εμπόδιο στην επαγγελματική και κοινωνική καταξίωση του καθενός χωριστά. Η πολιτισμική ταυτότητα των συμμετεχόντων σε αυτή την έρευνα διερευνήθηκε μέσα από την καταγωγή τους, την οικονομική τους αυτάρκεια και το μορφωτικό τους επίπεδο. Αυτό αποτελεί την εισαγωγή, την παρουσίαση των δρώντων υποκειμένων σε αυτή την εργασία. Μπορούμε λοιπόν διαυγέστερα να κατανοήσουμε την συμμετοχή τους, τη στάση τους, τον τρόπο σκέψης τους και τη ματιά που μετά από χρόνια ρίχνουν στο παρελθόν, μέσα από τους διάφορους θεματικούς άξονες της εργασίας.

7. Β. Ποιος είναι ο εχθρός σε κάθε εποχή

7.1.Γυναίκες

Ο θεματικός άξονας που αναφέρεται στην εικόνα του εχθρού θέλει να προσδιορίσει σε μια δύσκολη και περίπλοκη εποχή ποιον έβλεπαν ως εχθρό απέναντί τους οι γυναίκες της έρευνας εκείνα τα χρόνια και κατόπιν οι άντρες. Η ματιά στα πράγματα συγκλίνει σε παραπλήσιες απαντήσεις. Έχουν όμως ενδιαφέρον οι μεταξύ τους διαφορές, η ένταση με την οποία προτάσσουν τον έναν εχθρό έναντι του άλλου, η εμμονή σε κάποιον εχθρό που οι υπόλοιποι δεν αναφέρουν. Παρόλο που η ερώτηση προσπαθεί να βρει τον εχθρό στα χρόνια της κατοχής και στα χρόνια του εμφυλίου, οι ερωτηθέντες δεν είναι εύκολο να απεμπλακούν από την εποχή που οι ίδιοι είναι περισσότερο συναισθηματικά «λαβωμένοι». Το ποιον θεωρούν εχθρό τους κάθε φορά εξηγεί και την στάση που τήρησαν κατά τη διάρκεια των χρόνων αυτών, το στρατόπεδο που διάλεξαν οι ίδιοι ή οι γονείς τους ανάλογα με την ηλικία τους.

Η γυναίκα που δίνει συνέντευξη μαζί με τον σύζυγό της(πρ.5), κάτοικοι κι οι δυο Επταχωρίου, αναφέρει πως στην εισβολή των Ιταλών ο πατέρας της ήταν στο μέτωπο κι εκείνη έμεινε με τα πέντε αδέρφια τους πίσω να τα βγάλουν πέρα.

Η μνήμη της πηγαίνει αμέσως στις κακουχίες του Εμφυλίου, ενώ το λογικό θα ήταν να αναφερθεί στους Ιταλούς και τους Γερμανούς που προκάλεσαν την αποχώρηση του πατέρα και τις δυσκολίες. Ο άντρας της την επαναφέρει στη σειρά των πραγμάτων καθώς κι ο ίδιος θέλει διακαώς να αναφέρει τον στρατηγό Δαβάκη που τραυματίστηκε πιο πέρα από το χωριό. Γενικά στην ιστορική σειρά και ακρίβεια ο σύζυγος δυσανασχετεί με τη διήγηση της συζύγου καθώς επιθυμεί να εκμεταλλευτεί τον περισσότερο χρόνο της συζήτησης. Η γυναίκα επιμένει στις δικές της μνήμες αναφέροντας έναν συνηθισμένο τρόπο έκφρασης στους μεγαλύτερους σε ηλικία ανθρώπους, που έχουν την πεποίθηση πως η ίδια η λέξη δείχνει τόσο την ασχήμια όσο άλλες φορές το μεγαλείο: «*Εμφύλιος πόλεμος, τι λένε;*». Οι Γερμανοί περιγράφονται σαν καταστροφείς αφού είναι αυτοί που έκαψαν σπίτια στα διάφορα χωριά της περιοχής, εκτός από την ανεπιτυχή προσπάθεια να κάψουν την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, κάτι που εμπίπτει και στη σφαίρα της θρησκευτικότητας της γυναίκας που περιγράφει. Δηλώνεται καθαρά ο φόβος προς τους

Γερμανούς. Για τους Ιταλούς λέει πως δεν τους πείραξαν αν και ήταν πολλοί σε μια περιοχή κοντά στο χωριό.

Στον Εμφύλιο όμως περιγράφονται ζηηρά οι δυσκολίες που πέρασε η ίδια όταν την επιστράτευσε ο στρατός. Οι αντάρτες είναι ο φόβος κι ο εχθρός στη διάρκεια του Εμφυλίου. Το χωριό ήταν μοιρασμένο, αλλά ο εθνικός στρατός έκανε κουμάντο ενώ οι αντάρτες, όπως συμπλήρωσε ο σύζυγός της *“ήταν στο ποδάρι”*, εννοώντας την έλλειψη σταθερής βάσης και το κρυφτό που έπαιζαν με τον στρατό. Ο εθνικός στρατός λοιπόν έβαζε νεαρές κοπέλες να φορτώνονται πολεμοφόδια, πυρομαχικά και τρόφιμα από το Επταχώρι στον Πεντάλοφο. Το οδικό δίκτυο δεν ήταν κατάλληλο για τα αυτοκίνητα του στρατού κι ο κίνδυνος αντάρτικης ενέδρας μεγάλος. Η κοπέλα ήταν σε ηλικία 16-17 χρονών. Παρά τις δυσκολίες θεωρεί και σήμερα καθήκον της που συνείσφερε και υποχρέωσή της να κάνει ό, τι της έλεγε ο στρατός. Γυναίκες σκληραγωγημένες, ένα με το σκληρό και άκαμπτο του γεωγραφικού χώρου που μεγάλωναν. Το φύλο δε στάθηκε εμπόδιο σε έναν στρατό που δεν ενέταξε τις γυναίκες ισόβαθμα και ισάξια στους κόλπους του, να τις χρησιμοποιήσει σαν εργάτες μέσα σε τρομακτικά δύσκολες κι επικίνδυνες συνθήκες. Στην ερώτησή μου *«πού πήγαιναν τα πολεμοφόδια;»*, φαίνεται να θεωρεί αδιανόητη την περίπτωση να βοηθούσαν τους αντάρτες. Η επανάληψη της λέξης στρατός και η χρήση του βεβαιωτικού δε θέλει να αφήσει περιθώρια αμφιβολίας : *«όπου σ’έστελναν, όπου ήταν ο στρατός. Βέβαια ο στρατός...»*. Τα αναφορικό *όπου* σε διπλασιασμό επίσης φανερώνει την απόλυτη υποταγή στην υπηρεσία του θεσμού που υπηρετούσε το κράτος. Τα ρητορικά ερωτήματα: *«για τους αντάρτες θα πηγαίναμε; Για τους Αλβανούς;»*, φανερώνουν και την ταυτόχρονη υποτίμηση του εχθρού όπως και την ταύτισή του με ένα γειτονικό, εχθρικό κράτος εκείνη την εποχή. Φαίνεται επίσης να μέμφεται και την όποια συνεργασία των ανταρτών με το κομμουνιστικό κόμμα της Αλβανίας, αν και δε δηλώνεται με αυτόν τον τρόπο. Η εικόνα για τον εθνικό στρατό συμπληρώνεται με την εικόνα του ως φύλακα πανταχού παρών για τον φόβο των ανταρτών : *«...εδώ κι εκεί φύλαγαν τώρα να μη μας... Ήταν παντού και φύλαγαν, εδώ εκεί να μη μας πειράξουν...»*

Η πληροφορήτρια από το χωριό Γέρμας(πρ.3) μιλάει λιτά και ξεκάθαρα για τις εποχές και τον εχθρό. Κατά την κατοχή θεωρεί εχθρό τους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Στο χωριό την κατοχή είχαν κυρίως οι Ιταλοί και οι συχνοί βομβαρδισμοί ήταν ο φόβος, που

τους ώθησε να πάνε στο γερμανοκρατούμενο χωριό Βλάστη, όπου το φαινόμενο ήταν λιγότερο έντονο. Δεν έχει κάποια ένταση στο λόγο της που να δείχνει φόβο έντονο ή μίσος απέναντι σε αυτούς τους δύο λαούς. Μάλιστα θα μπορούσε η περιγραφή να ανήκει και σε κάποιον που άκουσε για τα χρόνια εκείνα. Βγαίνει μια συναισθηματική απάθεια σαν να ήταν το απόλυτα φυσικό να είναι αυτοί οι εχθροί και οι υπόλοιποι να υποφέρουν.

Όταν όμως γίνεται αναφορά στα χρόνια του εμφυλίου, τότε διακατέχεται από στεναχώρια για τα όσα εξιστορεί. Πίκρα μαζί με απογοήτευση για τον τρόπο σκέψης και τις ενέργειες των ανθρώπων. Στον εμφύλιο πιστεύει πως ο εχθρός δεν ήταν κάποιο φυσικό πρόσωπο, αλλά η τρέλα των ανθρώπων για δύναμη και εξουσία. Η δεξιά παράταξη εκείνης της εποχής κατά δήλωσή της είχε και την περισσότερη δύναμη. Τα λόγια της είναι απόσταγμα σοφίας μέσα από πολλά δεινά κι από μια ζωή γεμάτη φόβο. Ξεκινώντας τη συνέντευξη δήλωσε πως περνούσαν πολύ δύσκολα τότε και ο τόνος της είναι δηλωτικός και πέρα από κάθε αμφισβήτηση για την αλήθεια των λεγομένων της. Το συμπέρασμά της, που αναφέρεται στη διάρκεια του εμφυλίου, είναι πως «*όποιος ανακατεύονταν περνούσε άσχημα*». Ήδη μου είχε πει πως ο δικός της πατέρας δεν ανακατεύτηκε, ούτε η ίδια. Τα αποφθέγματά της όμως αφορούσαν την οικογένεια συγγενών της και του μετέπειτα άντρα της. Είναι μια γυναίκα που πήρε προίκα τις δυστυχίες και της συνέπειες ενός γάμου με έναν χαρακτηρισμένο ξεκάθαρα αντάρτη, αριστερό. Έζησε τη δύσκολη μεταπολεμική ζωή σε μια Ελλάδα που κατέτρεχε τους νικημένους του Εμφυλίου και τις οικογένειές τους για χρόνια. Ο φόβος της μέχρι το 1980 υπήρξε ο χωροφύλακας... Δύναμη μαζί με αδυναμία η ζωή της. Αδυναμία να αρνηθεί το συνοικέσιο ενός γάμου και δύναμη να μάθει να ζει μέσα σε αυτόν με αγάπη και δημιουργικότητα.

Οι δύο γυναίκες αδερφές από τους Κομνηνάδες Καστοριάς(πρ.12,13), αποτελούν εξαίρεση καθώς καταδεικνύουν σαν φοβερό εχθρό τους Ιταλούς με τους Κομιτατζήδες και σχεδόν φιλεύσπλαχνους τους Γερμανούς. Η γεωγραφική θέση του χωριού, βόρεια συνοριακή γραμμή, δίνει μια πρώτη εξήγηση για τη δράση των Κομιτατζήδων. Η ένταση στην υπόδειξη της συνεργασίας των Ιταλών με τους Κομιτατζήδες είναι τέτοια που δίνει την αίσθηση πως ξαναζεί τις εποχές. Ο χρόνος τελικά δεν έχει καταλαγιάσει τον θυμό της μεγαλύτερης σε ηλικία αδερφής που είχε πιο ενεργό ρόλο εκείνα τα χρόνια και πολλές

φορές καταχράται το δικαίωμα στον χρόνο αφήγησης της μικρότερης αδερφής. Ο τρόπος περιγραφής είναι έντονος, χρησιμοποιεί συγκριτικό βαθμό: «*Οι Ιταλοί μας κατέστρεψαν παραπάνω!*», «*και τι δεν έχουν κάνει!*» και χαρακτηρίζει τους Ιταλούς πονηρούς. Ακολουθεί περιγραφή με έντονο το ποντιακό ιδίωμα στην στη σύνταξη και τον τονισμό, με το κάψιμο των σπιτιών και των αχερώνων από τους Κομιτατζήδες και τους Ιταλούς. Ιδιαίτερη λύπη υπάρχει για την απώλεια των πραγμάτων που είχαν μαζί τους από την Τραπεζούντα παρά για τα σπίτια, κάτι που ο διπλασιασμός του ρήματος της καταστροφής “*κάηκε, κάηκε...*” επιτείνει. Η κυρία που διηγείται δεν φείδεται λέξεων και προβαίνει σε λεπτομερέστατες περιγραφές από τις κατοχικές μέρες του χωριού. Μια τέτοια περιγραφή χρησιμοποιεί για να δείξει ένα γερμανικό ήθος ανθρώπινο όταν με προτροπή του ιερέα μάζεψαν τρόφιμα και τα πρόσφεραν στους Γερμανούς που πενούσαν από το χωριό. Όταν ένας Γερμανός στρατιώτης φέρθηκε με αγνωμοσύνη, δέχθηκε τις επιπλήξεις του ανωτέρου του. «*Δεν μας πείραξαν οι Γερμανοί καθόλου! Δεν πείραξαν κανέναν... δεν μας πείραξαν καθόλου!*». Υπάρχει επανάληψη που αποσκοπεί ίσως να ενδυναμώσει μια ιδιαίτερη άποψη σε έναν αντίθετα διακείμενο στους Γερμανούς κατεκτημένο κόσμο.

Ο εμφύλιος βρίσκει το χωριό διχασμένο. Ένα περιστατικό με αρπαγή κοριτσιών από το γυμνάσιο Νάουσας χρησιμοποιείται για να καταδείξει την αγριότητα των ανταρτών στον Εμφύλιο. Είναι ξεκάθαρα ο εχθρός και μάλιστα αναφέρει δύο ονόματα ονομαστών αριστερών που έγραψαν ιστορία με το κακό που προξένησαν σκοτώνοντας κόσμο (*Φορφόλιας, Φλωράκης*). Συμπληρώνει πως κυνηγούσαν όποιον δεν γινόταν αντάρτης. Η οικογένεια των δύο κυριών στέγαζε και ανεχόταν ανθρώπους κι από τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις (εθνικός στρατός/αντάρτες).

(*πρ.8*) Η μοναδική γυναίκα(από τις πληροφορήτριες) που γεννήθηκε στο τέλος του εμφυλίου στο Άργος Ορεστικό, μεταφέρει τις δικές της εμπειρίες μέσα από την οικογένειά της με διαύγεια για τα γεγονότα και πλήρη γνώση των δρώμενων της Κατοχής και του Εμφυλίου. Πρόκειται για μια οικογένεια με αριστερή δημοκρατική σκέψη που οι συνέπειες της πολιτικής της τοποθέτησης ήταν τα παιδικά βιώματα για την ίδια. Πάντως στην περίοδο της Αντίστασης ο εχθρός είναι ξεκάθαρα ο Γερμανός. Ο Γερμανός ήταν ο εχθρός για τις κοπέλες στο Άργος που καταδικάστηκαν ως εχθροί του κράτους. Αυτόν πολεμούσαν μέσα από την οργάνωσή τους στην ΕΠΟΝ. Τις κατηγόρησαν για

κομμουνισμό. Η θεία της είναι μια από αυτές τις κοπέλες. Επομένως δεν εικάζει αλλά μιλάει με βεβαιότητα. Γι αυτό και την κατηγορία για κομμουνισμό τη θεωρεί μομφή. Οι κοπέλες φυλακίστηκαν στα τέλη του Εμφυλίου. Δεν έχουμε αναφορά στα χρόνια του Εμφυλίου, αλλά σε αυτά που ακολούθησαν μετά την επικράτηση του εθνικού στρατού. Όλα τα χρόνια μέχρι το 1980, οι χαρακτηρισμένοι αριστεροί είχαν εχθρό τον χωροφύλακα και τους αντιφρονούντες συγχωριανούς που εξαντλούσαν την μικροψυχία και την κακία τους με το να ταλαιπωρούν και να εκφοβίζουν τους αριστερά σκεπτόμενους ανθρώπους(περιστατικό με τη γειτόνισσα που έβγαζε τα κεραμίδια). Για τον φόβο των χωροφυλάκων μοιάζει σχεδόν εξομολογητικός ο τόνος : «Τι να πούμε ψέματα; Τρέμαμε! Αφού κυνηγηθήκαμε τόσο...». Η ένταξη της κόρης της στη δημοτική αστυνομία προκάλεσε τρόμο στη γριά μητέρα της που δε μπορούσε να ξεχωρίσει τα διακριτικά της στολής, κι ενστικτωδώς τραβήχτηκε πίσω να προφυλαχτεί! Κατάλοιπα ενός παρελθόντος γεμάτο κατατρεγμούς για την οικογένεια.

Η κυρία από το Βογατσικό(πρ.11) δίνει τις δικές της πληροφορίες για τον εχθρό με έναν πολύ ιδιαίτερο τρόπο. Επαναλαμβάνει στον λόγο της πως από τους αντάρτες έπαθαν πολλά, πάρα πολλά. Αναφέρεται σε Γερμανούς, Ιταλούς, και ξαναγυρνάει ο λόγος της στους αντάρτες. Είναι αυτοί που στοιχειώνουν τη σκέψη της με φόβο. Αντίθετα οι Γερμανοί, και πολύ περισσότερο οι Ιταλοί, παρουσιάζονται με πιο ήπιες περιγραφές. Οι Γερμανοί έκαψαν πενήντα τρία σπίτια, οι αντάρτες επτά και αυτά των ανταρτών λέγονται δυο φορές, πριν και μετά από αυτά των Γερμανών σαν να είναι πιο σημαντικά. Ίσως η εκτίμηση πως ήταν τα καλύτερα σπίτια να αναφέρεται σε αυτά που έκαψαν οι αντάρτες. Η δε φράση «πολλά τραβήξαμε από αυτούς, αλλά τέλος πάντων», εξηγείται κι από τον ξυλοδαρμό επτά ατόμων, εκ των οποίων ο ένας πέθανε. Προκαλεί εντύπωση πως τους αντάρτες τους θεωρεί σαν έναν λαό διαφορετικό : «Δεν ήταν καλός λαός...»! Συνεχίζει να θεωρεί φοβερό πως τα θύματα του ανταρτοπόλεμου υπήρξαν περισσότερα από του αλβανικού μετώπου, ενώ κατά μονάς οι Ιταλοί κι οι Γερμανοί σκότωσαν λίγους στο χωριό.

Οι Γερμανοί ήταν μόνο περαστικοί από το χωριό. Έψαξαν τον πατέρα της που είχε κρυφτεί στο πατάρι κι έφυγαν. Αυτό όμως φτάνει να δικαιολογήσει τον χαρακτηρισμό : «Ευγενέστατοι!»; Οι Ιταλοί πάλι χαρακτηρίζονται «γλυκείς!». Η ήπια έως συμπαθής θεώρηση των εξωτερικών εχθρών της χώρας γίνεται κατανοητή από τη μεγάλη

αντιπάθεια στους αντάρτες. Επιπρόσθετα βαραίνει ο ξυλοδαρμός του πατέρα της από τους αριστερούς για τη μη ένταξή του στο κόμμα(άποψη της ιδίας). Τέλος η εκτιμά πως για τα δεινά που υπέφεραν από τους Ιταλούς και τους Γερμανούς φταίνε πάλι οι αντάρτες(όποιοι αντιστέκονταν στον εχθρό) καθώς τα αντίποινα οφείλονταν σε σφάλματά τους. Μάλιστα λέει: «...καλά ήταν ο κόσμος όλος. Είχαμε συνηθίσει...».

Τα ορεινά και απομακρυσμένα χωριά της Καστοριάς, δύσκολα ακόμη και σήμερα στην πρόσβασή τους, ήταν στις προτιμήσεις κυρίως των ανταρτών. Η πληροφορήτριά μας από την Κερασώνα (Καστανοχώρια)(πρ.6) ήταν αετόπουλο, ή όπως χαρακτηριστικά επεσήμανε ο γιος της, "το e-mail" της εποχής εκείνης. Θυμάται τους Ιταλούς να περνούν από το χωριό χωρίς να μένουν «Οι Ιταλοί καθόλου δε μας ενόχλησαν».

Οι Γερμανοί προκάλεσαν φόβο στο πέρασμά τους από το χωριό κι οι γονείς έκρυβαν τα παιδιά στο δάσος. Όμως δεν πείραξαν κανέναν, «μόνο τα σπίτια μας τα έκαψαν», ή παρακάτω : «Κι οι Γερμανοί δε σταμάτησαν. Ένα βράδυ έκαψαν το χωριό και την άλλη μέρα έφυγαν». Και τις δυο φορές που το αναφέρει αυτό η κ. Β., είναι με τέτοια φυσικότητα ειπωμένο που μας προκαλεί γέλιο, μαζί με τον γιό της, η απάθεια για την απώλεια των υλικών αγαθών! Αν μεταφέρουμε αυτή την πληροφορία στο παρόν, οι αντιδράσεις θα είναι ισοδύναμες με την απώλεια ανθρώπινης ζωής. Φαίνεται ξεκάθαρα πως η πραγματική διάσταση των γεγονότων πρέπει να ερμηνεύεται στην εποχή που αυτά εκτυλίσσονται.

Ο εθνικός στρατός επίσης δεν αποτελεί εχθρό, αν και η οικογένεια έχει πατέρα και γιο στο αντάρτικο. «Δε μας πείραξε ο στρατός. Μας πείραξαν οι χωριανοί μας!» Οι αντάρτες καθόλου δεν τους πείραξαν, μόνο φαγητό ζητούσαν! Ποιος είναι τελικά ο εχθρός, τι προκαλεί φόβο σε αυτό το απομακρυσμένο χωριό; Ένας φόβος ήταν η ύπαρξη ναρκών, από τις οποίες χάθηκαν πολλές ζωές άδικα, όπως περιγράφει και στη συνέχεια «Δυο φορές γλύτωσα από νάρκες!».

Ο μεγάλος εχθρός στα μάτια της αφηγήτριας είναι οι Μάηδες! Είναι οι συγχωριανοί ή από τα γύρω χωριά παλικαράδες, αντικομμουνιστές, παραστρατιωτικά σώματα εξοπλισμένα αρχικά από τους Γερμανούς, που πρόσφεραν υπηρεσίες στον εχθρό και στον εθνικό στρατό καίγοντας τα σπίτια τα αντάρτικα , μαζεύοντας τα ζώα τους προς τα χωριά που ήταν ο στρατός κ.α. Ο εχθρός είναι ο γνωστός που τους προκαλεί συμφορά

και με τον οποίο είναι αναγκασμένοι να συμβιώσουν και μετά τον εμφύλιο, να εργαστούν στα δικά τους χωράφια! Ο καημός, η στεναχώρια, ο θυμός για τα πρόσωπα αυτά φαίνεται να είναι ζωντανός στα μάτια της, χρόνια μετά. Η διήγησή της έχει απίστευτη ζωντάνια! Η οικογένεια χαρακτηρισμένη αριστερή, δεν τύχαινε βοήθειας από τους έχοντες και κατέχοντες υπεύθυνες θέσεις στα γύρω χωριά. Μάλιστα υπάρχει κι ο φόβος της εξορίας για τη μάνα, που καταφέρνει κρυμμένη ανάμεσα στα ζώα να γλυτώσει. «*Διάβασαν την κατάσταση όλη, πήραν την Παύλαινα, πήραν τον Ζώγα, πήραν τη Λάζαινα...*». Ο λόγος της είναι ο λόγος των περισσότερων γυναικών και ανδρών της επαρχίας εκείνης της εποχής, όπου το όνομα του άντρα είναι το δηλωτικό της γυναίκας μετά τον γάμο. Δεν έχει η γυναίκα εκείνης της εποχής μειωτική αίσθηση, όπως η σύγχρονη γυναίκα. Αντιθέτως μπορεί να δηλώνει και περηφάνια.

Η γυναίκα του αριστερού που μένει πίσω, κινδυνεύει πολλαπλά καθημερινά από πολλούς εχθρούς, η ίδια και τα παιδιά της, στον αγώνα της επιβίωσης. Αυτή την όψη θα την αναλύσουμε παραπέρα σε άλλον θεματικό άξονα. Κάθε μια γυναίκα που συμμετείχε στην έρευνα είχε τη δική της ιδιαίτερη ματιά στα χρόνια που πέρασαν. Είναι η σειρά των εχθρών που αναφέρουν ένδειξη για το ποιος τους ενοχλούσε περισσότερο. Πολύ συχνά αναφέρονται συγκριτικά στους εχθρούς, ακόμη κι αν οι αιτίες εμφάνισής τους είναι διαφορετικές, κι οι χρόνοι εμφάνισής τους ποικίλουν.

Η άλλη γυναίκα από το Γέρμα(πρ.7) αναφέρει όλους τους εχθρούς να εμφανίζονται, πρώτα οι Ιταλοί, έπειτα οι Γερμανοί και μαζί τους οι Βούλγαροι. Εμφανίζονταν ξαφνικά και οι κάτοικοι έντρομοι πήγαιναν σε «*έντεχνη μετακίνηση!*». Άλλοτε εμφανίζονταν οι Ιταλοί με τους Κομιτατζήδες. Φόβος υπάρχει «*Άμα σε βρίσκαν ..ε..δε σ'άφηναν!*». Μετά ήρθαν οι αντάρτες στο προσκήνιο, τους οποίους η πληροφορήτρια λέει πως όταν τους έμαθαν δεν τους φοβόταν «*Δεν τους φοβούμασταν. Φοβόταν αυτοί που είχαν το μίσος*». Η άποψη αυτή συγκλίνει σε ένα βαθμό με της πληροφορήτριας που πιστεύει πως άμα δεν ανακατεύονταν κάποιος δεν κινδύνευε. Βέβαια η ερμηνεία είναι στο συναισθηματικό, στο θυμικό επίπεδο και μιλάει για συναισθήματα. Πιστεύει λοιπόν πως το μίσος προκαλούσε τον κίνδυνο στους ανθρώπους. Για άλλους γνωστούς της εχθρός ήταν ο στρατός «*έστελναν στρατό στο σπίτι, στρατιώτες να την πιάσουν!*», για άλλους οι αντάρτες. Η ένταξη ενός ανεψιού στους κόλπους των ανταρτών δημιούργησε ένα

αίσθημα ασφάλειας στο σόι *«γιατί είχαμε τον ανηψιό μας αντάρτη! Και δε φοβούμασταν!»*.

Θεωρεί η γυναίκα πως ο ένας φοβόταν τον άλλον, κάτι που είναι ίσως το βαθύτερο συναίσθημα ενός εμφυλίου. Μια γυναίκα συναισθηματική, ερμηνεύει με αυτόν τον τρόπο τις σχέσεις των ανθρώπων. Δεν παραλείπει να αναλύσει τους λόγους για τους οποίους δεν μπορούσε να κατανοήσει τις μεθόδους των ανταρτών. Δεν αναφέρεται σε απώτερους σκοπούς. Αρχικά ενοχλείται από τις κλοπές που έκαναν *«αλλά όπου πάνε οι αντάρτες, έκλεπταν!»*. Αναφέρει πως υπήρξε αυτήκοος μάρτυρας διαλόγου ανταρτών που ήθελαν *«να σκοτώσουν κόσμο, για να γυρίσουν οι άλλοι να πάνε με αυτούς!»*. Η ίδια πιστεύει πως έτσι θα πετύχαιναν το αντίθετο *«Μα αυτός σε μισάει!»*. Και αναφέρει περιστατικά νέων κοριτσιών και αγοριών που πάρθηκαν με το ζόρι από τους αντάρτες, και που η ίδια βοήθησε να ξεφύγουν και να μη χάσουν τη ζωή τους σε κάποια μάχη *«... έφυγε το κορίτσι και μ' έστειλε χαιρετήματα..., αδελφή, με λέει, εσύ με έσωσες!»*.

7.2. Άνδρες

Σύμφωνα με τους κυρίους στο Βογατσικό(πρ.1,4), ο εχθρός ήταν ο Ιταλός, κι ο Γερμανός. Το χωριό ήταν κάτω από τη φροντίδα του εθνικού στρατού στον Εμφύλιο, και ίσως αυτό να ευθύνεται για 32την απουσία των ανταρτών από την εικόνα του εχθρού. Οι βομβαρδισμοί είναι αυτοί που προκαλούν τρόμο και αναγκάζουν σε μετακινήσεις τους κατοίκους. Οι Ιταλοί αναφέρονται να σκοτώνουν δεκατρία άτομα, λόγω οπλοκατοχής του ενός. Ο κατακτητής Ιταλός και Γερμανός, μονοπωλεί στον φόβο που σκόρπιζε στους ντόπιους είτε με βομβαρδισμούς, είτε σκοτώνοντας. Η καθημερινότητά τους υποφέρει.

Ο πληροφορητής από το Επταχώρι(πρ.2) εμφανίζει σαν εχθρό και τους Βλάχους, οι οποίοι συνεργαζόμενοι με τους Ιταλούς κατατροπώνονται. Οι Ιταλοί έχουν μια πιο ήπια εικόνα, έως θλιβερή, αφού ξεμένουν στο χωριό και ζουν από τη φιλανθρωπία των κατοίκων και σε συνθήκες υγειονομικού κινδύνου: *«Ψοφούσαν και τα παίρναν και τα τρώγαν»*.

Οι αντάρτες είναι ο άλλος εχθρός του εμφυλίου σε ένα χωριό μοιρασμένο κατά τα χρόνια αυτά. Ο πατέρας του τρώει ξύλο από αντάρτες που τον υποπτεύονται για κλοπή

τροφίμων από την αποθήκη τους. Μάλιστα η σοβαρότητα της κατάστασής του αποδεικνύεται από την προσωρινή ανημποριά του *«τον τάζε η μάνα μου με το κουταλάκι»* και λίγο αργότερα *«Γέρεψε ύστερα αλλά έκατσε ενάμισι χρόνο άρρωστος ώσπου πέθανε»*. Οι αντάρτες ζητούν τρόφιμα για να ζήσουν κι ο κόσμος τα δίνει γιατί φοβάται, έτσι τουλάχιστον πιστεύει ο πληροφορητής μας. Ο τόνος του για τους εχθρούς είναι ήπιος ενώ συναισθηματικά ανεβαίνει όταν αναφέρεται στο ελληνικό στράτευμα και τους διοικητές του.

Ιδιαίτερη είναι η τοποθέτηση του πληροφορητή(πρ.10) από την Καστοριά για το ποιος είναι ο εχθρός. Αν το σκεφτεί κανείς, για τους κατοίκους ήταν καθαρά θέμα τύχης το που διαβιούσαν, ο τόπος, ώστε να τύχουν στα χέρια του εθνικού στρατού ή των ανταρτών. Ο μεγάλος ρυθμιστής της ιστορίας, άρα και ο εχθρός αν ενεργεί εις βάρος του κράτους, είναι οι μεγάλες δυνάμεις Αμερική και Αγγλία. Συνεπικουρεί στα σχέδιά τους ο βασιλιάς και κοινός στόχος όλων είναι η εξόντωση των αριστερών.

Πέρα φυσικά από το τυχαίο της ένταξης σε στρατόπεδα, οι κάτοικοι συνέχισαν να προσχωρούν σε παρατάξεις κι από λόγους πρακτικής επιβίωσης. Πιο συγκεκριμένα, ο εθνικός στρατός μαζί με τα τάγματα ασφαλείας είναι ο βασικός εχθρός για πολλούς κατοίκους της περιοχής, που μετά από ξυλοδαμούς για προδοσία, ή γιατί ψήφισαν ΕΔΑ, τους ωθούσαν στα βουνά και στην ουσία στο δεύτερο αντάρτικο.

Οι πληροφορίες δίνονται με τρόπο ακριβή, χωρίς περιττές λεπτομέρειες. Ο πληροφορητής θέλει να δώσει την ακρίβεια των πραγμάτων και κάποιες πληροφορίες που θεωρεί πως κατέχει αποκλειστικά ο ίδιος. Έτσι λοιπόν μιλάει για τους Ιταλούς και τους Βούλγαρους που συνεργάζονται στον έλεγχο της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα στους Κομιτατζήδες αναφέρει και κάποιους ντόπιους Βουλγαρίζοντες που κυνηγήθηκαν από τους αντάρτες για αυτή τους τη στάση. Μάλιστα πιστεύει πως αυτοί ανήκαν ανέκαθεν στη δεξιά παράταξη.

Όσο για τους υπόλοιπους εχθρούς, οι Ιταλοί παρουσιάζονται να φλερτάρουν και να έχουν σχέσεις με γυναίκες ντόπιες *«είχαν και κάτι φιλενάδες εκεί πέρα, ξέρουμε πολλές(γέλιο)»*, ενώ το χαρακτηριστικό τους αυτό το μεσογειακό, απουσιάζει από τους Γερμανούς που χαρακτηρίζονται ψυχροί σαν λαός *«Οι Γερμανοί δεν, ήταν πιο ψυχροί, δεν ήταν τέτοιοι!»*. Οι πιο ψυχροί Γερμανοί όμως ήταν αυτοί που τον πληροφορητή μας

τον έδειραν τόσο άσχημα που επί 6 ημέρες ήταν ακίνητος στο κρεβάτι τυλιγμένος με κρεμμύδια, για την υποψία μιας μικρής κλεψιάς.

Ο επόμενος κύριος από το Άργος Ορεστικό(πρ.14), αναφέρει επίσης στην Καστοριά σαν εχθρούς μαζί με τους Ιταλούς και τους Κομιτατζήδες οι οποίοι βάζανε αυστηρούς περιορισμούς και δέρνανε πολύ κόσμο. Ο ίδιος με την υπόλοιπη οικογένεια, πατέρα, γαμπρό, αδερφή, αδερφό, δοκίμασαν τους βούρδουλες που χρησιμοποιούσαν στο κτήριο που είχαν σαν βάση τους. Φυσικά ανάμεσα στους θύτες υπήρχαν και ντόπιοι από το Άργος. Κάποιοι έχασαν τη ζωή τους εκεί *«Μπροστά στα μάτια μου είδα να πεθαίνουν δύο άτομα, ο Καραγεωργίου και ο Ζτρίβας Γεώργιος. Μας έβαλαν και τους φορτώσαμε σε κάρο σαν να ήταν κούτσουρα»*. Αυτό που κατάλαβε αργότερα ήταν πως αυτός ήταν ένας τρόπος να βγούν οι νέοι στο βουνό, κάτι που έκανε κι ο ίδιος για να γλυτώσει. Στη φάση του εμφυλίου πολέμου υπηρέτησε τη θητεία του στον εθνικό στρατό. Πάραυτα δεν καταφέρεται εναντίον των ανταρτών αλλά κυρίως εναντίον όλων αυτών που με δόλιους τρόπους έστρεφαν τον κόσμο στη μια ή στην άλλη παράταξη ενισχύοντας την εμφύλια διαμάχη και διαιωνίζοντας το μίσος.

Στις αναμνήσεις του ίδιου από τη θητεία του σαν αντάρτης έχει να επισημάνει πως τα στρατεύματα του ΕΔΕΣ παραπληροφορούσαν τον κόσμο διαδίδοντας πως ο ΕΛΑΣ επιδίδονταν σε φαύλες πράξεις και ανήκουστες αγριότητες. Αυτά συνέβαιναν και στα πρώτα χρόνια που ο εχθρός έμοιαζε να είναι ο κατακτητής. Από το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας από τον ίδιο πληροφορητή, δε θα ήταν αβάσιμο να δώσουμε την εικόνα των ανταρτών ως εχθρούς, ως Βούλγαρους, στα μάτια μέρους της αστικής τάξης των Αθηνών, μακριά από τις επάλξεις *«η γυναίκα του διευθυντή μας προκάλεσε όσοι ήμασταν στο βουνό αντάρτες βούλγαροι και πολλά άλλα που δεν κράτησα..»*. Αυτό φαίνεται να ενοχλεί ιδιαίτερα τον νεαρό αντάρτη, που απαντά στις τοποθετήσεις μιας μεγαλοαστής των Αθηνών *«Εμείς ταλαιπωρούμαστε να πολεμάμε βούλγαρους κομιτατζήδες, γερμανούς, ιταλούς και εσείς τα καλοπερνάτε και θέλετε να βγείτε και καλύτεροι Έλληνες»*.

Ένας καινούριος εχθρός προκύπτει για τους ανθρώπους που έχουν δικά τους πρόσωπα μέσα στις επάλξεις, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου. Η απόσταση, η έλλειψη επικοινωνίας και ενημέρωσης είναι αυτά που αναφύονται ως μεγάλος εχθρός για τις σχέσεις των ανθρώπων *«Μάθανε πως ο λόχος τους διαλύθηκε στη μάχη στο Βίτσι και ήρθε η*

μάνα μου και η γυναίκα του Τσιαμίση να μάθουν αν γλιτώσαμε... Όμως ο άντρας της ήταν στην κορυφή του βουνού και ήταν αρκετά μακριά...».

Ο πληροφορητής με καταγωγή από τον Βράχο και παιδικά χρόνια στο Άργος (πρ.9) περιγράφει τον πόλεμο σαν μια παιδική ταινία εποχής, με πρωταγωνιστές μια συμμορία παιδιών εννέα με έντεκα. Σαν παιδί χαζεύει τις βόμβες από τα ιταλικά αεροπλάνα. Οι Γερμανοί χαρακτηρίζονται πιο άγριοι από τους Ιταλούς, ενώ μαζί τους «μπερδεύτηκαν» και Κομιτατζήδες Σλαβόφωνοι από τα διπλανά χωριά. Όσο ήταν στον Βράχο για να αποφύγουν τους πιο άγριους Γερμανούς ανέβηκαν στο βουνό κι από εκεί παρακολουθούσαν το κάψιμο των σπιτιών τους. Είναι εντυπωσιακό πόσο μοιάζει ο ανάλαφρος τρόπος που έβλεπε τα πράγματα με τα όσα περιγράφει ο Πολ Βεν στο βιβλίο του «Και στην αιωνιότητα δε θα πλήττω!». Στα μάτια ενός παιδιού το κάψιμο ενός σπιτιού δε μοιάζει να είναι τόσο τραγικό. Σε άλλες περιγραφές ακόμη και το κουφάρι κάποιου μπορεί να γίνει αντικείμενο παιχνιδιού.

8. Γ. Αίτια συμμετοχής στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο

Ο θεματικός άξονας που αναφέρεται στα αίτια, στους λόγους της συμμετοχής των γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο είναι ίσως από τους πιο δύσκολους να διερευνηθεί. Όσο κι αν φαίνεται πως είναι ξεκάθαρο, το θέμα της εργασίας του προσδίδει ένα αρκετά πολυδιάστατο περιεχόμενο. Η λέξη συμμετοχή μπορεί να ορισθεί ποικιλοτρόπως. Επίσης για το θέμα έχει σημασία να δούμε και τους λόγους μη συμμετοχής των γυναικών. Υπό το πρίσμα των έμφυλων ταυτοτήτων πρέπει να δούμε στη συνέχεια και τα αίτια συμμετοχής (ή μη) που οι άντρες εικάζουν για τις γυναίκες, αλλά και για τον εαυτό τους.

Οι περισσότερες γυναίκες θεωρούν πως δεν είχαν άμεση συμμετοχή στα δύσκολα αυτά χρόνια. Προτιμούν να μιλήσουν για γυναίκες που γνωρίζουν πως έδρασαν ενεργά. Τι σημαίνει όμως δεν συμμετείχα; Είναι συμμετοχή μόνο η ένταξη σε ένα ένοπλο σώμα; Η εγγραφή στην ΕΠΟΝ ή στη Φανέλα του Στρατιώτη είναι η μόνη συμμετοχή; Οι γυναίκες που έπλεναν τα ρούχα των στρατιωτών ή των ανταρτών δεν συμμετείχαν; Αυτές που παρακολουθούσαν συνομιλίες για να τις μεταφέρουν; Οι γυναίκες που φρόντιζαν στρατιώτες πληγωμένους, που τους καθάριζαν τα ρούχα από την ψείρα; Αυτές που φρόντιζαν να συγκατοικήσουν τέσσερις οικογένειες καταφυγόντων στο ίδιο σπίτι

προφυλάσσοντας τους από τους αντάρτες; Όλα τα παραπάνω είναι μερικά από τα όσα προβληματίσαν την έρευνα και σε αυτόν τον θεματικό άξονα η μη οργανωμένη συμμετοχή θεωρήθηκε έμμεση και δικαιολογήθηκε κατά το δοκούν σε κάθε περίπτωση. Το ίδιο ίσχυσε και στις συνεντεύξεις των ανδρών. Οι λόγοι της άμεσης/έμμεσης ανάμειξης των δρώντων υποκειμένων της έρευνας δικαιολογούν αλυσιδωτά τις μορφές ανάμειξής τους, το πώς τις έβλεπαν οι σύγχρονοί τους, πώς τις αντιμετώπισαν σε ιδιωτικό και κρατικό επίπεδο. Τελικά το αν συμμετείχαν και με ποιον τρόπο προσδιόρισε και αυτό που είναι σήμερα. Μέσα λοιπόν από αυτά τα δεδομένα διαβάζουμε καλύτερα το παρόν και κατανοούμε το παρελθόν αυτής της δυτικομακεδονικής κοινωνίας.

8.1. Γυναίκες

Τις πληροφορίες για τη μικρασιάτισσα κυρία(πρ.15) που μετείχε οργανώνοντας εράνους για την οργάνωση Φανέλα του Στρατιώτη, τις δίνει η εγγονή της. Απαντά πως δεν γνωρίζει τους λόγους για τους οποίους συμμετείχε και πρόσφερε στον αγώνα η γιαγιά. (πρ.15) «Δεν ξέρω». Όμως όλη η προσωπικότητα της γιαγιάς της μας δίνει το πορτραίτο μιας μορφωμένης γυναίκας με υψηλά ιδεώδη και αίσθηση χρέους απέναντι στην πατρίδα που την καλοδέχθηκε ερχόμενη από το Εσκή Σεχίρ. Ο δάσκαλος σύζυγός της, τα παιδιά και τα εγγόνια της εμφορούνται από τα ίδια ιδεώδη και τις ίδιες αξίες έως σήμερα. Οπότε οι λόγοι ένταξής της σε βοήθεια της πατρίδας είναι σίγουρα ιδεολογικοί. Άλλωστε πρόκειται για ένα συναισθηματικό άτομο, κάτι που καταδεικνύει και ο λόγος που σταμάτησε τη συμμετοχή της. Έχασε τον μικρό της γιο και συγχρόνως τη διάθεση για προσφορά.

Η ηλικία των 10 – 12 ετών για ένα κορίτσι στην Κατοχή (πρ.3) και στην αρχή του Εμφυλίου δεν συνιστά ηλικία ώριμη ώστε να έχει την ευθύνη για την ενεργή ή όχι συμμετοχή της στον αγώνα που διεξάγεται. Επομένως οι λόγοι της μη ενεργής της συμμετοχής είναι οικογενειακοί. Ο πατέρας της «...δεν ανακατώθηκε». Ο αδερφός του πατέρα της γράφτηκε στο ΚΚΕ κι έπειτα αποχώρησε. Ο αδερφός της «ανακατώθηκε με τα κόμματα..» όταν πήγε στο Γυμνάσιο στην Καστοριά. Αφήνει να εννοηθεί πως η απομάκρυνση από το σπίτι(Γέρμας) ευθύνεται για την ενασχόλησή του με την αριστερά. Η ίδια συμφωνεί με την απόφαση του πατέρα να μην ανακατευτεί, ως τον μόνο τρόπο να

αποφύγει κανείς τις συνέπειες. Οι συνέπειες που έχει κατά νου είναι όσα έζησε στον γάμο της με έναν αριστερό που έκανε εξορία και δε δέχθηκε να υπογράψει ως “σωστός” αριστερός! Όλα αυτά φαίνεται πως τα συζητούσε με τον άντρα της με πολύ χιούμορ «*μας έδιναν και ξύλο! – Καλό ήταν; - Καλό!(γέλιο)*» και του καταλόγιζε πως τον χειραγωγούσε το κόμμα, αντίθετα από την οικογένεια της ίδιας που έμεινε αμέτοχη.

Οι δύο πόντιες αδερφές από τους Κομνηνάδες(πρ.12,13) αρχίζουν διχαστικά την πληροφόρηση, πως όποιος ήθελε μπορούσε να οργανωθεί, να πάει στα βουνά. Η μεγαλύτερης ηλικίας αδερφή που έχει περισσότερες μνήμες από εκείνα τα χρόνια, μιλάει με έντονο τρόπο για τους κομμουνιστές στο χωριό τους, χτυπάει και το χέρι στο τραπέζι, για να δηλώσει τον φανατισμό εκείνων και διαφωνεί πως ελεύθερα πήγαινε κάποιος. Αναφέρει μάλιστα πως όταν μια γειτόνισσα είπε στη μάνα της «*Τι κάθεται Γιώργαινα; Γιατί δε δίνεις τη Μαργαρίτα;*». Η αντίδραση της μάνας φανερώνει και την οικογενειακή στάση πάνω στο θέμα συμμετοχής στο αντάρτικο: «*Θα τη δώσω, λέει*». *Παίρνει η μάνα μου την πέτρα, και την κρατάει από τα μαλλιά κι από την άλλη την κοπανάει στο κεφάλι. Να το αίμα!!!* «*Άντε τώρα, πήγαινε εσύ ανταρτίνα!*» της κάνει». Άρα για λόγους οικογενειακούς δεν έχουμε άμεση συμμετοχή. Ο πατέρας φαίνεται να φοβάται τις συνέπειες από την άρνηση της γυναίκας του. Η δε μητέρα μοιάζει ατρόμητη, κυρίως όταν έχει να κάνει με τα παιδιά της. Μάλιστα είναι ικανή να παίρνει αποφάσεις για την οικογένεια όταν ο σύζυγος μοιάζει αδύναμος. Η προσφυγική καταγωγή της οικογένειας παίζει ρόλο στην τοποθέτησή τους. Στην αρχή της εργασίας υπάρχει η εκτίμηση πως γενικά οι πρόσφυγες δεν ήθελαν να διακινδυνέψουν έναν δεύτερο ξεριζωμό.

Η οικογένεια αυτή δε θέλει μπλεξίματα με τους αντάρτες. Είναι φίλα προσκείμενη στο ελληνικό κράτος και στον εθνικό στρατό. Αυτό φαίνεται στη συνέχεια της συνέντευξης. Όμως για οικογενειακούς λόγους υπάρχει συμμετοχή, ακόμη κι αν οι ερωτώμενες δεν το συνειδητοποιούν ούτε σήμερα κι έτσι δεν τη δηλώνουν. Το σπίτι τους είναι ανοιχτό για όλους «*Μα αντάρτης ήταν, μα πονεμένος ήταν, διψασμένος ήταν, όλοι στο σπίτι μας! Ανοιχτό το σπίτι μας!*». Η καλοσύνη και τα φιλόξενα σπίτια εκείνη την εποχή είναι κάτι που εγείρει ερωτηματικά ως προς την γνησιότητα των προθέσεων τους. Είναι αγνά φιλόξενα αισθήματα, είναι αδυναμία να αρνηθεί κάποιος, είναι υστεροβουλία, φόβος, εκμετάλλευση; Ο “πάπας” της οικογένειας (έτσι τον προσφωνούν) δίνει εντολή στη μικρή κόρη: «*Προσέξτε καλά, ό, τι λένε, έξω δε θα τα βγάλετε! Πρόσεξε(λέει σε μένα), εσύ που είσαι*

πιο μικρή, από πίσω τους θα πας! Ό, τι κάτι λένε, εσύ σε μένα θα 'ρθεις να το πεις». Κι εγώ είτε γάμος γίνονταν, είτε γλέντια αυτά, σαν τον πετεινό γυρνούσα! Πού να ήξεραν; Χόρευα, έλεγα, έφτιαχνα, πήγαινα τον έλεγα: «Πατέρα, αυτό κι αυτό γίνεται!...» Στη συνέντευξη αναφέρει αρκετά περιστατικά που αποδεικνύουν πόσο ζεστά ανέλαβε αυτόν τον ρόλο και πόσο καλά τον εκτέλεσε. Η πολιτική τοποθέτηση της οικογένειας είναι ξεκάθαρη : «Εεε, τους άρχισε ο πατέρας μου αλλά ήταν πολύ μυστικοί! Δεν έλεγαν του μπαμπά μου τα λόγια! Από το σπίτι μας δεν έφευγαν! Ας ήταν κομμουνιστές! Κι εμείς ήμασταν το αντίθετο!».

Υπάρχει στη συνέχεια και η εκτίμηση για τους λόγους της συμμετοχής άλλων κοριτσιών της περιοχής. Κάποια κοπέλα θεωρήθηκε «αθώα» περισσότερο με την έννοια της αφελούς και ακολούθησε τους αντάρτες «μία πήρανε μια αθώα, δεν ήξερε τίποτα η καημένη», ενώ μια άλλη πήγε για να ακολουθήσει τον αγαπημένο της, συνήθης αιτία για νέες κοπέλες «αγαπούσε έναν κι έφυγε εκείνος κι αυτή τον ακολούθησε εκεί.»

Η πληροφορήτρια από το Άργος Ορεστικό(πρ.8) είναι ανεψιά του πρώτου θύματος των πολιτικών διώξεων στο Άργος. Ο θείος της ξυλοκοπήθηκε ως κομμουνιστής μέχρι θανάτου. Η θεία της κοπέλα τότε 16-17 χρονών γράφτηκε στην ΕΠΟΝ. Ο λόγος; «Όχι από κομματική τέτοιο, ανεξάρτητα από κομματική. Αυτές έτσι!... για την απελευθέρωση από τους Γερμανούς, εναντίον των Γερμανών. Ο εχθρός ο Γερμανός ήταν... Υπήρχε ένα κίνημα. Πιο πολύ, δεν μπορώ να πω κι αριστερό, τέλος πάντων ένα κίνημα απελευθερωτικό. Απελευθερωτικό κίνημα ήταν κατά των Γερμανών». Η ΕΠΟΝ υπήρξε κίνημα νέων απευθυνόμενο και στις γυναίκες. Μέσα στους κόλπους της ικανοποιούσαν τη δική τους επιθυμία για προσφορά. Στη δεύτερη φάση, όταν ο Εμφύλιος φούντωσε θεωρήθηκε κι η ΕΠΟΝ όργανο του ΚΚΕ και κυνηγήθηκαν οι ενταγμένοι σε αυτήν με την κατηγορία του κομμουνισμού. Η θεία της γυναίκας που συζητάμε δικάστηκε , καταδικάστηκε και φυλακίστηκε στις φυλακές Αβέρωφ χωρίς να υπογράψει.

Από το χωριό Βογατσικό(πρ.11) η πληροφορία που έχουμε είναι πως μόνο μια γυναίκα έφυγε στο αντάρτικο για συναισθηματικούς λόγους με κάποιον από διπλανό χωριό.

(πρ.11)«Εγώ: Από δω από το χωριό , γυναίκες φύγανε αντάρτισσες;

Κ.Σ: Μία μόνο!

Εγώ: Θυμάστε το όνομα;

Κ.Σ: Αυτή έφυγε με έναν Γερμανιώτη, και μετά από πάρα πολλά χρόνια ήρθε στην Ελλάδα»

Το Γέρμα είχε αντάρτες. Η γυναίκα που μας πληροφορεί (πρ.7) αναφέρεται στο πρώτο και στο δεύτερο αντάρτικο. Εκεί λοιπόν είχε μια ανεψιά που ήταν καπετάνιος στους αντάρτες ο άντρας της και έτρεμε γιατί πήγαινε στρατός στο σπίτι της για να μάθουν πληροφορίες. Είναι ένα είδος έμμεσης συμμετοχής. Οι λόγοι της ίδιας μπορεί να είναι οικογενειακοί, ενώ του άντρα της φαίνονται ιδεολογικοί λόγω της θέσης του στους αντάρτες. Η θεία της όμως που μας δίνει τις πληροφορίες νοιάζεται να αποκαταστήσει και την ηθική της και συμπληρώνει με φρασεολόγιο που σοκάρει από μια μεγάλη γυναίκα: «*Επειδή ήταν ο άντρας της! Δεν ήταν π.....α! Να το πούμε έτσι, επειδή ήταν ο άντρας της...*».

Η δική της μη συμμετοχή δικαιολογείται από ιδεολογική αντίθεση. Δεν πιστεύει και ειρωνεύεται την ισότητα που πρεσβεύει ο κομμουνισμός, με τον τρόπο που θέλει να τα κάνει : «*Να φέρουν..κομμουνισμό(με χαμηλωμένη φωνή). Το πρώτο το ΕΛΑΣ, έφερναν αρνιά εμείς που είχαμε πρόβατα κα τα έδιναν σ' αυτούς που δεν είχαν. Ισότης! (ειρωνία). Δε γίνεται έτσι η ισότης βρε κορίτσι μου... Να σε σκοτώσω, να γυρίσει ο αδερφός σου να 'ρθει με μένα!*». Άλλες κοπέλες που ήξερε τις έπαιρναν με το ζόρι και τις έδιναν όπλα. Από την άλλη ήταν και κοπέλες που φοβόταν να φύγουν από το αντάρτικο για να μην υποστούν συνέπειες. Ενώ λοιπόν δεν συμμετέχει η πληροφορήτρια άμεσα, όποτε μπορεί προσπαθεί να γλυτώσει παιδιά που μένουν στους αντάρτες χωρίς τη θέλησή τους ή τους έχουν πιάσει και μεσολαβεί για τη μη εκτέλεση αντιποίνων «*«Αδελφή με λέει, εσύ με έσωσες!*». Και του λέω του ανεψιού μου: *Πρόσεξε καλά, μη τυχόν και τα σκοτώσετε αυτά τα παιδιά!*» «*Ο ένας λέει ήταν αντάρτης κι έφυγε!*». «*Ε και σαν έφυγε, του λέω; Ο ένας να γλυτώσει κι άλλος να σκοτωθεί θα σου βγάλω τα μάτια του λέω! Δε θα τα πειράξεις τα παιδιά του λέω!*». Και *βγήκαν!*». Αυτά λοιπόν την ευχαριστούν και σίγουρα δεν αμφισβητούν την άμεση συμμετοχή στη δική τους σωτηρία.

Τα Καστανοχώρια ήταν ανταρτοφωλιές. Εκεί η γυναίκα που μας παραχωρεί τη συνέντευξη(πρ.6) λέει πως ο πατέρας της ήταν αντάρτης και στα δυο αντάρτικα και η μητέρα της μεγάλωνε μόνη της τέσσερα παιδιά. Η οικογένεια είναι χαρακτηρισμένη αριστερή, βοηθά τους αντάρτες αλλά δεν είναι η μάνα έτοιμη να παραχωρήσει τα πάντα όπως άλλες φανατικές στο χωριό «: *Κι οι γυναίκες, το χάιρονταν όλοι! Ξεσηκώθηκαν κι οι γυναίκες! Είχαμε κανα δυο τρεις γυναίκες, «μας το καψαν το χωριό, έλεγε η μάνα μου, αυτές».*

Σαν βγήκαν! Ήταν και πολλές γυναίκες έτσι φανατικές! Άφησαν τα παιδιά και βγήκαν στο βουνό! Άφησαν πολλές τα παιδιά εδώ». Μάλιστα την αφηγήτρια την έκρυβε για να μη της την πάρουν «Οι κοπέλες όλες ήτανε , είχαν βγει στο βουνό όλες. Εμένα με έκρυβε η μάνα μου, ήμουν μικρή και με έκρυβε να μη με πάρουν. Γιατί και γω ήμουνα λίγο, Αετόπουλο ήμουν ζωηρό πολύ, έτρεχα κι εγώ! (γελώντας). Νύχτα μέρα τραγουδούσα κι έλεγα : «Ζήτω το Κάπα Κάπα, ζήτω ο κομμουνισμός! Κάτω ο φασισμός!»(με στεντόρια φωνή)». Οι λόγοι της συμμετοχής ήταν κυρίως οικογενειακοί, μαζί με την ιδεολογία του πατέρα που την καθιέρωσε για την οικογένειά του.

Το ένθερμο λοιπόν Αετόπουλο λέει με καμάρι πως είχε άμεση συμμετοχή σαν σύνδεσμος σε επτά χωριά. Με περηφάνια θυμάται πως γνώριζε όλους τους αξιωματικούς «*Ε κι εγώ τους ήξερα όλους τους αξιωματικούς! Τον Άλκη, τον Αρριανό, τον Γιαννούλη απάνω στο αρχηγείο! Πήγαινα σύνδεσμος εγώ εκεί! Επτά χωριά πήγαινα σύνδεσμος!*». Περιγράφει με ενθουσιασμό τα τραγούδια και τους χορούς και τον ενθουσιασμό των γυναικών. Θεωρεί πως οι γυναίκες ήταν ευκολόπιστες και παρασύρονταν σε μεγαλεπήβολα σχέδια, που δεν υπήρχε τρόπος να υλοποιηθούν «*Ο κόσμος το έβλεπε καλό αυτό, οι γυναίκες να είναι με τα όπλα; - Αν το βλέπε!!! Αφού πεινούσαν! Νόμιζαν άμα βγούν πίσω από τη ράχη, θα τα βρουν όλα τα καλά!*».

Τα Επταχώρι ήταν κομβικό σημείο στην επικοινωνία των χωριών του Βοΐου με τα Ιωάννινα και ο στρατός είχε επιστρατεύσει κόσμο σε βοήθεια για το άνοιγμα δρόμων και τη μεταφορά τραυματιών. Είναι άμεση η συμμετοχή της πληροφορήτριας (πρ.5). Δεν είναι ξεκάθαρο αν ήθελε να προσφέρει τις συγκεκριμένες υπηρεσίες, αλλά το μόνο σίγουρο είναι πως μόνο στον εθνικό στρατό θα ήθελε να τις προσφέρει : «*: Ο πατέρας μου εγώ είχε πάει. Κι εμείνάμε εμείς 6 αδέρφια. Οι γυναίκες που κουβαλούσαν τα πυρομαχικά πού τα πήγαιναν; - Από το Επταχώρι στον Πεντάλοφο. Όπου σ' έστελαν, όπου ήταν ο στρατός . Βέβαια ο στρατός, για τους αντάρτες θα πήγαινάμε; Για τους Αλβανούς;*». Είτε λοιπόν είναι με τη θέλησή της η συμμετοχή, είτε για ιδεολογικούς – οικογενειακούς λόγους, το μόνο σίγουρο είναι πως αυτές οι γυναίκες που πρόσφεραν αυτές τις υπηρεσίες θα πρέπει να δοξάζονται σαν ηρωίδες γυναίκες Δυτικομακεδόνισσες.

8.2. Άνδρες

Το σύνολο των ανδρών που ερωτήθηκαν δεν είχαν άμεση συμμετοχή στην Αντίσταση ή στον Εμφύλιο. Ένας μόνο είχε συμμετοχή και στις δύο ιστορικές περιόδους και μάλιστα

με ομολογουμένως αντίστροφη από το σύνηθες πορεία. Οι υπόλοιποι θα εξετάσουμε τους λόγους που κράτησαν την όποια στάση καθώς και τις πληροφορίες που παραθέτουν για τις γυναίκες της εποχής τους και αφορούν στα δικά τους κίνητρα ένταξης ή μη.

Προτάσσεται η συνέντευξη του μεγάλου σε ηλικία άνδρα(πρ.14) που έχει πλήρως την ευθύνη των πράξεών του τότε, εφόσον βρίσκεται στην ηλικία των 19-20 ετών τα χρόνια της κατοχής. Ο λόγος που χρησιμοποιούσαν οι αριστεροί προκειμένου να πείσουν τον κόσμο να συστρατευτεί μαζί τους ήταν θελκτικός και γεμάτος υποσχέσεις : *«Κοίταξε, ωωωω, λαγούς με πετραχήλια μας έταζαν. Δηλαδή, και σαν παιδιά να πούμε, το πήραμε έτσι!»*. Ένας λοιπόν λόγος που είχε ο άντρας αυτός για να ακολουθήσει τους αντάρτες στον αγώνα ήταν και τα όσα έταζαν για μια διαφορετική κοινωνία. Ήταν πιο εύκολο ένας νέος που προέρχονταν από οικογένεια που δυσκολεύονταν να τα βγάλει πέρα, να αναζητά ένα πιο δίκαιο μέλλον. Παρακάτω συμπληρώνει : *«Τώρα πώς βρέθηκα, πώς βρέθηκα στην Εθνική Αντίσταση... Μόλις ήρθαν οι πρώτοι αντάρτες στο Άργος, εκεί στην πλατεία μας έμασαν, μας μίλησαν, ενθουσιάστηκάμε εμείς. Τότε είχα γίνει 20 χρονών εγώ. Λοιπόν, μας έγραψαν ομάδες. Ομάδες λέγονταν δεκαρχίες, δέκα-δέκα δεκαρχία»*. Ο ενθουσιασμός όμως δεν ήταν ο μόνος λόγος ή τουλάχιστον δεν ήταν η πρωταρχική αιτία.

Αυτό που ώθησε τον νέο αυτόν να "πάρει τα βουνά", ήταν η δράση των Κομιτατζήδων κατά τη διάρκεια της κατοχής από τους Ιταλούς *«Αφού έφυγαν, ήρθαν εδώ οι Ιταλοί, ύστερα εκεί έφεραν τους κομιτατζήδες... μας απαγόρευαν, άμα βασίλευε ο ήλιος, έπρεπε να είσαι σπίτι. Και το πρωί μετά τον ήλιο... Ένα βράδυ εμείς, μέσα από την πλατεία που πηγαίναμε στο σπίτι, εγώ κι ένας άλλος- τον μακαρίτη τον σκότωσαν από ξύλο μέσα εκεί στο Σαμαρά το κτήριο- μας πήραν αυτοί εμάς μέσα εκεί. Από το τζαμί μαχαλά που λένε, μέχρι το σπίτι, είχαν κάτι βούρδουλους, μας ψόφησαν στο ξύλο... Λοιπόν, δεν είναι που είχαν πάρει εμένα, είχαν πάρει και τον αδερφό μου, την αδερφή μου, τον πατέρα μου, τον γαμπρό μου και τους χτυπούσαν κάτω. Έχει υπόγειο σ' αυτό που σου λέω. Λιποθυμούσε ο κόσμος, κι έτυχε δυο που τους σκότωσαν από το ξύλο, έναν που ήταν τσοπάνος...»*. Στην ερώτησή μου γιατί τους χτυπούσαν προκύπτει και ο έμφυλος λόγος που χρησιμοποιεί για το ποιος είναι "γνήσιος Έλληνας". Τους γύφτους και τους Βλάχους δεν τους θεωρεί γνήσιους Έλληνες και τέτοιους δεν είχε το χωριό του. Πιστεύει λοιπόν πως οι Κομιτατζήδες έβαλαν εναντίον όσων ήθελαν να εκδιώξουν, να φύγουν στο αντάρτικο, να εκμεταλλευτούν οι

βουλγαρίζοντες την εθνική διχόνοια και να προχωρήσουν στο απώτερο σχέδιό τους «Μας χτυπούσαν αυτοί, είχαν πληροφορίες. Εμείς ήμασταν γνήσιοι Έλληνες. Το χωριό μας δεν ξέρεται εκτός από Ελληνικά, ούτε γιούφτοι ούτε βλάχο κανέναν. Το χωριό μας η Ζούζουλη εκεί. Από την παλιά τη Ζούζουλη εγώ έφυγα». Αυτά βέβαια ο ίδιος τα αντιλήφθηκε αφού έλαβε μέρος στην εμφύλια σύγκρουση. Όσα έπαθε η οικογένειά του από τους κομιτατζήδες τον έκανε να φύγει κρυφά και να ζητήσει την ένταξή του στο ΚΚΕ. Προκαλεί εντύπωση πως ενώ οι νέοι θέλουν να ενταχθούν στο αντάρτικο, η ιδεολογική άγνοια που έχουν «Εγώ για να είμαι ειλικρινής, δεν ήξερα τι θα πει ΚΚΕ...» τους κλείνει σε πρώτη φάση την πόρτα «είχα συνεννοηθεί με άλλους τέσσερις και φύγαμε αντάρτες...όλο Πόντιοι ήταν αυτοί τότε εκεί οι αντάρτες. Μας λένε: Να γραφτείτε στο ΚΚΕ. Του λέμε να μας γράψει στο ΚΚΕ. «Δεν κάνετε εσείς για το ΚΚΕ». Μας έστειλε στο Σκαλοχώρι...». Τελικά εντάχθηκε στην ΕΠΟΝ και υπηρέτησε από το 1943 έως το 1945(Συμφωνία της Βάρκιζας).

Η επάνοδος στην καθημερινότητα στο Άργος Ορεστικό είχε τις δυσκολίες της: «Με πολύ κούραση φτάσαμε στο Άργος Ορεστικό... Βγαίναμε στο καφενείο να βρούμε καμία δουλειά, κανένα μεροκάματο». Αγγίζει σχεδόν τα όρια του αστείου η περιγραφή των περιστατικών και των σκέψεων του αφηγητή της ιστορίας «Μια μέρα στο καφενείο που καθόμασταν έρχεται ο στρατός, το λεγόμενο 15^ο τάγμα, και μας μαζεύει και μας πάει και μας κλείνουν σε μια αποθήκη της ένωσης και είχαν έρθει και αυτοκίνητα. Μας έβαλαν στο αυτοκίνητο και μας πήγαν στη φυλακή της Καστοριάς... είπα με την ιδέα μου πάλι σε κομιτατζήδες πέσαμε!». Μεσολάβησε ένας γνωστός του, αφέθηκε ελεύθερος, κι όταν καλέσανε την κλάση του στον στρατό, παρουσιάστηκε και υπηρέτησε έως το 1949 στον εθνικό στρατό έχοντας την πεποίθηση πως κάνει το χρέος του σαν Έλληνας πολίτης: «Εγώ έπρεπε να παρουσιαστώ στο κέντρο εκπαίδευσής στη Θεσσαλονίκη στο πενήντα σύνταγμα στις 7-9 Σεπτεμβρίου 1947. Έφυγα νωρίτερα και παρουσιάστηκα στο κέντρο στις 8 Σεπτεμβρίου. Όταν είχα περάσει περιοδεύον πήρα το χαρτί Αλέξανδρος Παπανικολάου, ικανός για βαρύ πυροβολικό, εκεί με κατέτασαν(...)». Σε κάθε περίπτωση η κομματική ιδεολογία έλλειπε από τον ίδιο. Αυτό τον βοήθησε να αποτιμά το παρελθόν χωρίς πάθη μέσα φυσικά από το προσωπικό του φίλτρο. Είναι χαρακτηριστικό πως κατά τη διάρκεια της συνέντευξης δυσκολεύτηκε να του αποσπάσω πληροφορίες για τους λόγους ένταξης γνωστών του γυναικών συναγωνιστριών. Ανέφερε περιστατικά με συναγωνίστριες αλλά όχι τους λόγους ένταξής τους.

Στο Βογατσικό οι δύο κύριοι με τους οποίους συζητάμε(πρ.1,4), συμφωνούν ως προς τα κίνητρα που είχαν οι γυναίκες να συμμετάσχουν στο αντάρτικο. Στην πρώτη φάση του πολέμου, στην Κατοχή, δεν αναγνωρίζουν ενεργή συμμετοχή στις γυναίκες μέσα από οργανωμένα σχήματα.

Οι γυναίκες λοιπόν συμμετέχουν στο αντάρτικο επειδή είχαν τους συζύγους τους εκεί «Πολλές είχαν συζύγους. Και φύγαν κατά κει... -είχαν τους συζύγους τους...». Επομένως στερούνται ιδεολογίας πολλές γυναίκες. Υποχρεώνονται, αναγκάζονται από τις οικογενειακές συνθήκες να αναλάβουν δράση. Μήπως υπάρχει λανθάνων έμφυλος λόγος; Ακόμη κι αν αυτό δεν συμβαίνει, η μεγαλύτερη υποτίμηση έρχεται με τον δεύτερο λόγο για τη συμμετοχή των γυναικών που αναγνωρίζουν οι συνεντευξιαζόμενοι : «Κ.Γ: Είχε πιο πολύ λίρα εκεί!(γέλιο). Οι Άγγλοι με τα βαρελάκια τις έριχναν». Η εξήγηση αυτή υποκρύπτει μια γενικότερη κατηγορία εναντίων των ανταρτών. Αν και αναφέρονται στους λόγους ένταξης των γυναικών, η πρόθεσή τους είναι να διηγηθούν όλο το αφήγημα που λέει πως ο Εμφύλιος ήταν καλά ενορχηστρωμένος από τους Άγγλους και η αγγλική λίρα υπήρξε κινητήρια δύναμη σε αυτό το παιχνίδι. Αυτό μαρτυρεί το γέλιο που ακολουθεί και συνηγορεί για να αφαιρέσει την ιδεολογία από τους συμμετέχοντες στον αγώνα τότε. Ένας επιπλέον λόγος είναι ο τρόπος πρόσκλησης σε αγώνα από τις αριστερές δυνάμεις. Είχαν αμεσότητα, ζωντάνια, ξεσήκωναν, κι απ' ό, τι φαίνεται επηρέαζαν άντρες, γυναίκες, παιδιά κάθε ηλικίας : «Η ταξική της ...25..... ξεκίνησε το '43 . Εμείς ήμασταν στο Σάνι ακόμα, εκεί ήρθαν τα πρώτα ανταρτικά σώματα. Ένας Καλαμπούκας από τη Σιάτιστα. Μετά ήρθαμε εδώ, και ήρθαν. Όταν ήρθαν, ήρθαν πρωί πρωί και τραγουδούσαν" τα ρόδα, τα τριαντάφυλλα". Ήρθαν μέσα, μαζεύτηκαν εδώ, άρχισε η συζήτηση και ξεσηκώθηκαν ύστερα κι οι δικοί μας. Γιατί πήγαν πολλοί τότε.

Κ. Γ: Ενθουσίαζε!

Κ.Κ: Όχι μόνο των νέων! Βγήκε ο παππούς μου τότε και φώναζε: «Εύγε, εύγε, εύγε!».

Κ.Γ: Αλλά μετά όταν ξεκίνησε ο εμφύλιος πόλεμος, οι κομμουνιστές είχαν κάτι τραγούδια, που ξεσήκωναν τους νέους! Κι όταν έκαναν καζάνια, εγώ δεν πήγαινα, καθόμασταν σπίτι μας(για να μη παρασυρθούν!)

Εδώ όταν ξεκίνησε, μπήκαν γυναίκες μέσα. Ήταν κορίτσια στην ΕΠΟΝ που έβγαιναν με τα μεγάφωνα, με το χωνί. Το τάδε, τάδε , τάδε, έλα... τις εμπυχώναν. Γυναίκες έφυγαν μερικές.»

Οι άντρες αντάρτες σύμφωνα με τους πληροφορητές μας είχαν κι άλλους λόγους ένταξης. Ο λόγος αυτός συμπληρώνει την άποψη που αναλύσαμε πιο πάνω περί ενορχηστρώσεως ενός αγγλικού σχεδίου. Είναι από μέρους τους η δίψα για εξουσία μέσα από την κομμουνιστική ιδεολογία. Σε αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε και το ελληνικό κράτος με τις δυνάμεις του στρατού και της χωροφυλακής. Με ποιον τρόπο; Εφαρμόζοντας απεχθής μεθόδους εξαναγκασμού φυγής των αριστερών στο βουνό και σε ένοπλο αγώνα. Διαίρει και βασιλεύει! Τα περιστατικά που αναφέρουν είναι ενδεικτικά:

«Κ.Γ: Ο πατέρας μου τότε στον Αλβανικό πόλεμο με τους Ιταλούς, ήταν με τον Βράκα τον Ανδρέα. Και κάθε μέρα έτρωγαν ξύλο από τους αξιωματικούς του στρατού! Ενώ πολεμούσαν, αυτοί τους έδεχναν! Και μια μέρα λέει αυτός ο αξιωματικός στον πατέρα μου : «Γούδα σε θέλει ο διοικητής». «Δε πηγαίνω, του λέει, γιατί θα με δειρεί!». « Δε θα σε δειρεί, πήγαινε!».Λέει ο αξιωματικός: θα πάω εγώ. Πήγε πρώτα αυτός και μετά έστειλε τον πατέρα μου. Ο αξιωματικός του είπε: «Κάτσε παιδί μου. Ξέρουμε ποιους δέρνουμε!». Γιατί ναι μεν πολεμούσαν τους Ιταλούς, αλλά οι κομμουνιστές προχωρούσαν και το σχέδιό τους για τον εμφύλιο!

Ήθελαν εξουσία. Γινόταν οδομαχίες στην Αθήνα μέσα. Μετά για να τους βγάλουν έξω για να έχουν μέτωπο, να γίνονται οι μάχες στα βουνά. Και η αστυνομία, μάζεψαν όλους τους αλήτες από δεξιά και αριστερά και τους κάναν χωροφύλακες. Ξύλο! Κι αναγκάζονταν να βγουν στο βουνό».

Οι αρχικοί λόγοι ένταξης στον αγώνα διαφοροποιούνται από αυτούς στη δεύτερη φάση του πολέμου. Η ιδεολογία στον λόγο του πληροφορητή ταυτίζεται με την κομματική ιδεολογία(ή και ιδεοληψία κατά περίπτωση!) *«Κ.Κ: Όταν ξεκίνησε, ξεκίνησε όλος ο κόσμος. Δεν είχε ιδεολογία τότε, αριστερός και δεξιός! Ξεκίνησε όλος ο κόσμος. Ύστερα το γύρισαν...».* Οι ίδιοι δεν πήραν μέρος σε καμία στιγμή, καθώς ο ένας ήταν αρκετά μικρός κι ο άλλος, όταν τον διάλεξε ο εθνικός στρατός στην αρχή του εμφυλίου για τραυματιοφορέα, δεν τον άφησε ο πατέρας του και πήγε αντ'αυτού.

Η μικρή ηλικία του κυρίου από τον Βράχο(πρ.9), περίπου 12 ετών όταν τέλειωσε ο πόλεμος, δεν του επέτρεψε την άμεση συμμετοχή.

(πρ.9)«Εγώ: Μάζευαν κόσμο μέσα από το χωριό; Ζητούσαν κόσμο να τους ακολουθήσει;

ΚΣ: Είχαν μοιραστεί ο κόσμος για!

Εγώ: Ζητούσαν τον κόσμο να τους ακολουθήσει γιατί, τι να πετύχουν;

ΚΣ: Να φέρουμε ισότητα!(ειρωνεία) Μην έχουμε φτώχεια όπως έχουμε φτώχεια, ισότητα... και ... οι χαζοί πίστεψαν...

ΚΣ: Μετά άρχισαν να μαζώνουν τους άντρες. Τους έπαιρναν και πηγαίναν για επιχειρήσεις. Τότες άρχισαν οι δεξιοί να φεύγουν. Ο πατέρας μου κι εγώ φύγαμε... Ο πατέρας μου ήταν στο Νεστόριο, στα ΤΕΕ κι εγώ ήμουν στο Άργος πιτσιρικάς.»

Ο πατέρας του που ήταν δεξιός έφυγε από το χωριό όταν οι αντάρτες έπαιρναν άντρες για τις επιχειρήσεις. Είναι ενδιαφέρον πως οι άντρες, πατέρας και γιος, έφυγαν αφήνοντας στην αρχή πίσω μητέρα και κόρη. Στην ερώτηση της δικής του κόρης γιατί έγινε αυτό δεν ήξερε να απαντήσει ενώ είπε πως τις γυναίκες τις κατέβασε αργότερα ο στρατός στο Άργος όπου ήταν κι ο ίδιος. Ο πατέρας του ήταν στα ΤΕΕ στο Νεστόριο. Σχολιάζει με μια ελαφριά ειρωνεία - έχει ιδιαίτερο χιούμορ καθ ' όλη τη διάρκεια της συνέντευξης- του λόγους ένταξης των αριστερών στην δεύτερη κυρίως φάση του αγώνα : «Ζητούσαν τον κόσμο να τους ακολουθήσει γιατί, τι να πετύχουν; - ΚΣ: Να φέρουμε ισότητα! (ειρωνεία) Μην έχουμε φτώχεια όπως έχουμε φτώχεια, ισότητα... και ... οι χαζοί πίστεψαν...». Είναι κοινός τόπος σε αρκετές συνεντεύξεις ο χλευασμός του αριστερού αφηγήματος που μιλούσε για ισότητα. Είναι ενδιαφέρον να γνωρίζαμε σήμερα, αν η αντιμετώπιση αυτής της ιδεολογίας τύχαινε της ίδιας κριτικής από τους νέους εκείνης της εποχής, χωρίς τη διαμεσολάβηση των μεγαλύτερων...

Ο συνομιλητής μου από την Μ. Ασία(πρ.10), διετέλεσε για χρόνια πρόεδρος της Π.Ο.Α.Ε. (Πανελλαδική Ομοσπονδία Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης). Ο ίδιος δεν πήρε μέρος ενεργό στα υπό εξέταση χρόνια. Η ματιά του στα πράγματα είναι διαφορετική από των υπόλοιπων πληροφορητών. Προσπαθεί να μιλάει με ακρίβεια και με στοιχεία που είναι κάπως δύσκολα να έχει ο καθένας στη διάθεσή του. Επιπλέον δύσκολα αποχωρίζεται τα έγγραφα με τα ονόματα που επιβεβαιώνουν τα όσα αναφέρει για πρόσωπα που έδρασαν στον νομό. Στην ερώτηση μου αν είχε κάποια συμμετοχή εκείνα τα χρόνια, ανεξάρτητα από το νεαρό της ηλικίας του, η απάντηση είναι απλή και ξεκάθαρη: «Εγώ, κοίταξε να δεις, παρόλο που η ιδέα μου ήταν αριστερή, είχα πολλές τέτοιες, αλλά είχα πολλές συγκυρίες καλές». Κυρίως όμως ήταν λόγοι βιοποριστικοί που καθόρισαν την στάση του. Έχασε τον πατέρα του σε ηλικία 13 ετών και ανέλαβε να ζήσει τη μητέρα

του και τα πέντε αδέρφια του. Δεν ήθελε να εργάζεται καμιά γυναίκα στο σπίτι γιατί αυτό αντέβαινε στα ήθη της κοινωνίας και της εποχής και αμαύρωνε τη δική του έμφυλη ταυτότητα, τον κοινωνικό του ρόλο ως προστάτης της οικογένειας.

Η γενική του τοποθέτηση για τα κίνητρα των ανθρώπων που πήραν μέρος ενεργά στο αντάρτικο είναι παρόμοια και με προηγούμενο συνομιλητή. Αυτό που διαφέρει και είναι αξιοπρόσεχτο είναι ο τρόπος που ονοματίζει τους ανθρώπους, τις παρατάξεις και η καθαρότητα στην έκφραση : *«Και πώς πήρε τα βουνά; Μετά το... ήρθε ο εθνικός στρατός που λέμε, και ξεκίνησαν όσους δημοκρατικοί πολίτες ήταν , τους ωθούσαν είτε με ξύλο είτε με φυλακίσεις, τους εξωθούσαν πώς να βρουν το δεύτερο αντάρτικο! Το δεύτερο αντάρτικο, έτσι δημιουργήθηκε! Κατάλαβες; Γιατί: «Έλα εδώ εσύ! Ψήφισες ΕΔΑ; Ε τότε!μπάμπαμπαμπαμ!»! «Έλα εδώ εσύ! Ήσουν προδότης!».* Κι έτσι αναγκάστηκαν πολλά, τουλάχιστον τα δικά μας τα χωριά εδώ πέρα, και βγήκαν στ' αντάρτικα! - *Τους εξώθησαν να βγούν στ' αντάρτικο. Γιατί δεν ήταν μόνο ο στρατός! Είχαν δημιουργηθεί και τάγματα εφόδου που λέμε! Ήταν ας πούμε μια διμοιρία διάφοροι ας πούμε, εκτός του στρατού, είχαν δημιουργηθεί και διάφορα τάγματα που πηγαίνουν στα χωριά και κάνανε...».* Δημοκρατικοί πολίτες, εθνικός στρατός, είναι μεταγενέστεροι ορολογία και συνήθως φανερώνουν και την αριστερή σκέψη των ανθρώπων που την χρησιμοποιούν. Μάλιστα, οι αριστεροί πολίτες ταυτίζονται με τους δημοκρατικούς πολίτες.

Από τις κοπέλες που ονομάζει ο πληροφορητής αναφέρει πως μία είχε ξεκάθαρα ιδεολογικούς λόγους. Εννοεί πως είχε αριστερή ιδεολογία. Σε άλλη περίπτωση που το περιβάλλον μιας κοπέλας είναι μοιρασμένο ανάμεσα στην δεξιά και την αριστερά, αμφισβητεί τους ξεκάθαρους ιδεολογικούς της λόγους : *«Της Μανακίδου ήταν 100% ιδεολογικοί. Τώρα η Μπάκαρη,ήταν μοιρασμένοι. Οι μισοί ήξερα ότι είναι με τη μια παράταξη κι οι μισοί με την άλλη. Ο Κώστας ο Μπάκαρης ήταν με τη δεξιά ενώ ο Χρήστος, ο αδερφός του ήταν με την άλλη πλευρά. Υπήρχαν αυτά!».* Η μεγάλη του απορία είναι πώς στην Καστοριά που είχε μια μεγάλη οργάνωση της ΕΠΟΝ(αναφέρει γύρω στα εκατό ονόματα!) και όσοι την απάρτιζαν ήταν κατά τον ίδιο «αριστεροί με ψυχή!», μεταστράφηκαν και έγιναν όλοι δεξιοί! Αυτό φαίνεται να μην το καταλαβαίνει και δεν δέχεται την περίπτωση του να φοβήθηκαν. Βέβαια αναφέρει προπαγάνδα υπέρ της δεξιάς μετά τον εμφύλιο, αλλά δεν κατανοεί πώς αυτή ευδοκίμησε.

Ο άντρας με καταγωγή από το Επταχώρι (πρ.2) δεν πήρε μέρος ούτε στην Αντίσταση, ούτε στον Εμφύλιο. Το νεαρό της ηλικίας δεν είναι εμπόδιο. Άλλοι στην ίδια ηλικία συμμετείχαν στο αντάρτικο. Η δεξιά ιδεολογία του πατέρα του παίζει σημαντικό ρόλο στη μη συμμετοχή του. Όταν ένας ξάδερφός του του μιλάει με ενθουσιασμό για το περιβάλλον στην οργάνωση, ο πατέρας του αντιδρά κάπως βίαια «Εγώ είχα έναν ξάδερφο, της Κατσούγκως το παιδί. Είχε έρθει μια μέρα, έκατσε στο δωμάτιο εκεί, ήταν ο πατέρας μου εκεί. Κι εγώ είχα έρθει από τα πρόβατα, εκάθομάσταν εκεί και κουβέντιαζάμε. Μου λεγε ο ξάδερφος : Ά να ρθεις να σε γράψω στο κόμμα, στην ομάδα να είμαστε μαζί, να τραγουδούμε, να πηγαίνουμε εδώ, εκεί... κι ενθουσιάζονταν ο άλλος. Ααα, απλώνει το χέρι στο τζάκι ο πατέρας μου με τη μασιά, απλώνει τη μασιά και τον τραβάει στα ποδάρια! Τον σακάτεψε! « Τσακίσου γρήγορα κι εξαφανίσου από δω, μπάσταρδε, διάολε , θα σε παραχώσω εδώ καταγής!» είπε ο πατέρας μου. Να ορμηνέψει εμένα να φύγω». Αυτή η αντίδραση του πατέρα θυμίζει την αναφορά της πληροφορήτριας για την αντίδραση της μάνας της απέναντι σε μια γειτόνισσα που τόλμησε να προτείνει στην κόρη να γίνει αντάρτισσα.

Στη σύγχρονη εποχή ο πληροφορητής ενθουσιάζεται ακόμη με τις μεθόδους προσέγγισης της ΕΠΟΝ «: Έλεγαν τραγούδια αντάρτικα! Στα τραγούδια ήταν άπιαστοι. Δεν πιάνονταν σε τίποτα απ' τα τραγούδια. Τραγούδια από ψυχή βγαλμένα. Τα τραγούδια ήταν κάτσε καλά. - : Το τραγούδι ήταν πολύ σημαντικό!.Εξυψώνει τον άνθρωπο, τον κάνει άλλον άνθρωπο. Τι να πούν μωρέ, τι να πουν; Εμείς δεν ήμασταν χαζοί. Κάποιους τους άρεσε το τουφέκι στον ώμο.». Οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως ο πατέρας μπορεί και να είχε δίκιο που φοβόταν για τον γιο του. Διαμεσολαβημένη φτάνει στο σήμερα η αντίληψη πως όσοι οργανώθηκαν ήταν "χαζοί" σε αντίθεση με τον ίδιο που έσωσε τη ζωή του γιατί προκρίθηκε σημαντικότερο να βόσκει τα γελάδια του χωριού. Πιο συγκεκριμένα : «Όχι με βρήκαν, αλλά έχει τα γελάδια, βοσκάει τα γελάδια του χωριού και τα δικά μας, και με κάλυψαν» «Οι μισοί γύρισαν. Οι άλλοι μισοί άφησαν χώμα. Εμένα δε με πήραν είχα δυο μπαρμπάδες, ήταν εκεί, είχα και τα γελάδια του χωριού». Διακρίνουμε στον λόγο του δικαίωση για την ορθότητα της τότε στάσης του.

9. Δ. Μορφές Συμμετοχής στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο

Αυτός ο θεματικός άξονας είναι ο πιο λεπτομερής, καθώς οι ομιλήτριες και οι ομιλητές καταθέτουν τις προσωπικές τους ιστορίες μέσα από περιγραφές περιστατικών που σε εμάς τους νεώτερους φαντάζουν κινηματογραφικές λήψεις ευφάνταστων

σεναρίων επικών ταινιών! Ο διαχωρισμός της συμμετοχής σε άμεση και έμμεση έχει αρχίσει και παίρνει άλλη διάσταση πλέον. Οι διαφορές τους αρχίζουν να μοιάζουν ελάχιστες όσο παρεμβάλλονται οι αφηγήσεις. Για το τυπικό κομμάτι της εργασίας θα αναφερόμαστε στον ένοπλο αγώνα και στον ρόλο των συνδέσμων ως άμεση συμμετοχή και όλοι οι υπόλοιποι τρόποι θα κατατάσσονται ως έμμεσοι τρόποι συνεισφοράς.

9.1.1. Άμεσος τρόπος συμμετοχής

Η πληροφορήτρια από το Άργος Ορεστικό(πρ.8) μας περιγράφει τον αγώνα της θείας της, αδερφή της μητέρας της, ενώ η ίδια γεννιέται ένα με δυο χρόνια μετά τη φυλάκισή της στις φυλακές Αβέρωφ.

Η κατηγορία είναι πως η κοπέλα αυτή των 19 ετών ήταν οργανωμένη στην ΕΠΟΝ και κατά το κατηγορητήριο ήταν προδοσία, η ποινή ισόβια και η εκτέλεση θα ήταν άμεση «Τις έπιασαν στην ΕΠΟΝ, δικάστηκαν, τις φυλάκισαν... Δεν ξέρω αν σε ενδιαφέρει, στις φυλακές Αβέρωφ... Ε, όπως πραγματικά τις πιάσανε, τις δικάσανε, τις πήγαν κάτω στις φυλακές... Η θεια μου μπήκε 19 χρονών κοπέλα, μπήκε το '47 και βγήκε το '58. Και βγήκε και 30 χρονών. Μερικές έκατσαν 3-4 χρόνια. Η θεια μου και κάτι άλλες, όπως με την γυναίκα του Κύρκου του Λεωνίδα... Η θεια μου ήταν μαζί.». Μαζί της άλλες δυο κοπέλες από το Άργος Ορεστικό, 20 και 18 ετών. Οι κομμουνιστικές ιδέες με τις οποίες ήταν χρεωμένες ήταν αυτές που θα τις έστελναν στο θάνατο. Το πρότυπο της νέας που αγωνίζεται εναντίον του Γερμανού κατακτητή, είναι ο φόβος του ελληνικού κράτους που παραπαίει και τρώει τα σωθικά του. Οι νέες αυτές πρωτοστάτησαν σε μια εποχή που τη γυναίκα την ήθελε να εκπληρώνει τα χρέη της αθόρυβα και αγόγγυστα κλεισμένη στους τοίχους του σπιτιού της και να βοηθά τον άντρα στις αγροτικές και κτηνοτροφικές του ασχολίες.

Το ευτύχημα είναι πως παρέμενε ζωντανή η αξία των διαπροσωπικών σχέσεων. Έτσι μέσω γνωριμιών με απλούς ανθρώπους, όχι υψηλά ιστάμενα πρόσωπα, δείχνει ευαισθησία η βασίλισσα Φρειδερίκη και δίνει χάρη στις κοπέλες! «Η θεια μου ήταν 19, η άλλη 18 και η μεγαλύτερη 20. Και τις δίκασαν η θεια μου είχε 11 χρόνια... Αυτές τις είχαν δικάσει, τη θεια μου και την άλλη, τις είχαν δικάσει σε ισόβια κάθειρξη, κι από βραδύς τις πήραν για εκτέλεση. Τις έβαλαν για εκτέλεση. Αλλά η άλλη, η Ανθή η γειτόνισά μου, ο πρώτος της ξάδερφος γιατρός, τα είχε με της διευθύντριας των φυλακών την κόρη. Κι αυτή μεσολάβησε μέσω Φρειδερίκης βασίλισσας, και τις έδωσαν χάρη. Έκατσαν 11 χρόνια.». Είναι κι αυτός ένας αξιοσημείωτος ρόλος, λυτρωτικός, μιας γυναίκας σε σημαίνουσα θέση! Οι κοπέλες

εκτίουν πλέον ποινή φυλάκισης στις φυλακές Αβέρωφ. Η θεία της πληροφορήτριας μας, κάθεται έντεκα χρόνια στη φυλακή. Δε δέχεται να υπογράψει κάτι που θα ήταν έμμεση παραδοχή της κατηγορίας που της απέδωσαν. Βγήκε σε ηλικία τριάντα ετών, θύμα του Εμφυλίου, καμάρι για τη δική της οικογένεια που δεν ξεπούλησε τα ιδανικά και τις αξίες της.

Μέσα στην ίδια συνέντευξη αναδεικνύονται κι άλλες γυναικείες μορφές που έχουν έμμεση προσφορά. Αυτές είναι η μητέρα της συνομιλήτριας μας και η γιαγιά της :

«Ο μπαμπάς μου πήγε πρώτα στο Μάραθο Ικαρίας. Εεε, το '47. Μόλις σκότωσαν τον αδερφό του, για προληπτικά μέτρα , να μην αντιδράσει, τον πήραν και τον πήγαν στην Ικαρία. Έκατσε 6 μήνες στην Ικαρία, γύρισε, έπιασε εμένα, κι όταν γεννήθηκα εγώ, τον έστειλαν μετά από έναν μήνα στη Μακρόνησο. Έκατσε 6,7,8 μήνες κι όταν γεννήθηκα εγώ, τότε γύρισε. Το θυμάται η μεγάλη μου η αδελφή όταν γύρισε ο μπαμπάς από την εξορία.

Εγώ: Κι η μητέρα μόνη πίσω με...

Κ : Η μητέρα μου μόνη με τη γιαγιά, την πεθερά, της οποίας είχαν σκοτώσει τον ένα τον γιο 32 χρονών, να κλαίει μέρα νύχτα..». Η γυναίκα που μεγαλώνει μόνη της σε αυτά τα δύσκολα χρόνια την οικογένεια, με τον καημό του άντρα της στην εξορία, με τον χαρακτηρισμό της αριστερής οικογένειας, με την πεθερά που πενθεί από τον χαμό του ενός γιου και την εξορία του άλλου, με την αδερφή στη φυλακή και έντονο πλέον το βιοτικό πρόβλημα, δεν ξέρω σε ποια κατηγορία αγωνίστριας πρέπει να την κατατάξουμε «*Πώς τη συντηρούσε; Όταν έφυγε ο μπαμπάς μου, δεν είχαν μία! Και η μαμά της Ευθυμίας, ένα σόι, μια νύφη από πρώτο ξάδερφο που είχε χηρέψει κι αυτήνα[sic], έπαιρνε από το κράτος – γιατί τον είχαν σκοτώσει τον άντρα της οι Γερμανοί τότε, δεν ξέρω, οι αντάρτες μ' αυτούς κάτι – και της έδιναν μια μικρή σύνταξη. Και πήγε η μαμά μου, την πήρε δυο λίρες και πήρε μαλλί, πήρε αυτά κι έκαμε μερικά κιλίμια και μπόρεσε και ...».* Ποιον κοινωνικό ρόλο να διαλέξει να φέρει εις πέρας; Όλους ανεξαιρέτως με τον καλύτερο δυνατό τρόπο! Οι γυναίκες εκείνα τα χρόνια, έχοντας να αντιμετωπίσουν πολλαπλές δυσκολίες, δε φαίνεται να έχουν τον χρόνο και την πολυτέλεια να κάνουν επιλογές.

Η δεύτερη ομιλήτρια με την οποία είχα την τύχη να συναντηθώ(πρ.6), είχε άμεση συμμετοχή η ίδια ως σύνδεσμος στην παιδική ηλικία. Βέβαια οι ηλικίες τότε μόνο ως νούμερα έχουν τη δυνατότητα να χαρακτηρίζονται παιδικά.

Οι ρόλοι που επωμίζονταν απέχουν πολύ από κάθε έννοια παιδικότητας. Περιγράφει τις καθημερινές δυσκολίες σίτισης και υπόδησης που είχαν οι περισσότεροι εκείνα τα χρόνια στα μέρη που περιγράφουμε, τα Καστανοχώρια στα ορεινά του νομού Καστοριάς. Είναι "ανταρτοφωλιές" κατά την ομολογία των ίδιων. Ο πατέρας της έφυγε στο αντάρτικο μόλις ξέσπασε ο εμφύλιος και η μητέρα της μεγάλωνε μόνη της τέσσερα παιδιά. Η ίδια καυχιέται για τη γνωριμία της με τους γνωστούς καπεταναίους των ανταρτών, κάτι που πέτυχε σαν σύνδεσμος επτά χωριών

«Ερχότανε πολλές φορές, πολλές φορές ερχόταν. Ε κι εγώ τους ήξερα όλους τους αξιωματικούς! Τον Άλκη, τον Αρριανό, τον Γιαννούλη απάνω στο αρχηγείο! Πήγαινα σύνδεσμος εγώ εκεί! Επτά χωριά πήγαινα σύνδεσμος!... Όχι, σημείωμα. Στο αρχηγείο και δυο φορές μέρα έχω πάει. Δυο παιδιά μας έστειλαν. Άντε ένα χώρο, μας έστειλαν εκεί ο Άλκης ο αξιωματικός! Ήταν ο Άλκης ο αξιωματικός, ο Μπουκοβίνας ο αξιωματικός, ο Οδυσσέας ο αξιωματικός, ο Δήμος, ήξερα. Αυτοί όλο μας έστελναν στο αρχηγείο. Το αρχηγείο ήταν πάνω στο άλλο το χωριό, στον Αη- Λια. Αυτοί περνούσαν από μας, ποιος να το πάει το μήνυμα πάνω; Τα πηγαίναμε εμείς». Είναι αξιοσημείωτη η εμπιστοσύνη που τους έδειχναν και πόσο εχέμυθα αποδεικνύονταν τα κορίτσια που δεν είχαν αίσθηση του φόβου «: Δεν είχαμε φόβο! ... Πήγαμε μια φορά, μας λέει ο αξιωματικός, αυτός ο Άλκης, : «Θα πάτε, θα πάρεις το σημείωμα, θα το βάλετε, θα το κρύψετε, θα πάτε να το δώσετε στο αρχηγείο. Δε θα το πείτε σε κανέναν! Και δε θα στο πάρουν». Πού να το κρύψουμε;(...) Μου βγάνει η μάνα μου το μαντήλι απ' το κεφάλι και το βαλε εδώ μέσα το σημείωμα, το 'δεσε καλά. «Δε θα το βγάλετε λέει σε κανέναν!». Η ίδια αναφέρει και την άμεση συμμετοχή των νέων κοριτσιών του χωριού στον ένοπλο αγώνα «: Οι κοπέλες όλες ήτανε , είχαν βγει στο βουνό όλες. Εμένα με έκρυβε η μάνα μου, ήμουν μικρή και με έκρυβε να μη με πάρουν. Γιατί και γω ήμουνα λίγο, Αετόπουλο ήμουν ζωηρό πολύ, έτρεχα κι εγώ! (γελώντας). Νύχτα μέρα τραγουδούσα κι έλεγα : «Ζήτω το Κάπα Κάπα, ζήτω ο κομμουνισμός! Κάτω ο φασισμός!»(με στεντόρεια φωνή).Κ: Τότε ήταν η ΕΠΟΝ! Μπήκε η ΕΠΟΝ ύστερα! Μόνο χορό και μόνο... οοοοο! Εγώ: Αυτές οι κοπέλες της ΕΠΟΝ από πού ήταν, ήταν από την περιοχή; Ή ήταν από αλλού; Κ: Οι δικές μας ,στο χωριό. Παίρναν[sic] κι άλλες με τους αντάρτες μαζί. Εγώ: Είχαν και όπλα; Κ: Είχαν, είχαν, είχαν. Είχαμε πολλά κορίτσια εμείς με όπλα».

Στην ίδια συνέντευξη διακρίνουμε και την έμμεση συμμετοχή του κοριτσιού και της μητέρας του. Η μάνα έχει τέσσερα παιδιά(αργότερα ο γιος φεύγει κι αυτός αντάρτης). Ο πατέρας αρχικά είναι στην ξενιτιά, μόλις επιστρέφει ξεσπά ο εμφύλιος και γίνεται αντάρτης. Μάλιστα αφήνει ερωτηματικά ο τρόπος ένταξής του στον αγώνα γιατί λέει η

πληροφορήτρια «τον πήραν». Η μάνα είχε ζώα να φροντίσει για να ζήσουν, με αυτά έφτιαχναν με την κόρη όλα αυτά με τα οποία γέμιζαν το καθημερινό τους τραπέζι «Ζώα πολλά είχαν! Η μάνα είχε μόνο τότε 40-45 πρόβατα, 5 αγελάδες, γουρούνια, κοτόπουλα, όλα τα είχαν! Είχαν, είχαν... ευτυχώς που ήταν αυτά κι έφτιαχναν λίγο τυρί! Είχαν λίγο τυρί, τυρί και ψωμί όλο τρώγαμε. Ψωμί όχι καθαρό, το φκιανάμε[*sic*] με βρίζα, στάρι, καλαμπόκι...». Ήταν επιφορτισμένες λοιπόν με την οικονομία του σπιτιού. Με αυτά που είχαν συνεισέφεραν και στη φροντίδα των ανταρτών που επισκέπτονταν συχνά το χωριό και ζητούσαν από τον καθένα ανάλογα με το "έχει" του «: Ε άμα είχαν. Άμα δεν είχαν; Σε έλεγαν τρία καταλύματα. Άμα έχεις. Άμα δεν έχεις τι θα κάνεις; Θα δώσεις. Στη μάνα μου έβαλαν πολλές φορές από τρία καταλύματα. Σε άλλους, αυτοί που είχαν λίγο παραπάνω, έβαζαν και παραπάνω καταλύματα. Αλλά όχι πολύ πολύ να φάνε δηλαδή».

Οι περιγραφές λοιπόν αφορούν σε καταλύματα «... Να τα παιδιά τα είπα, ήρθαν ένα βράδυ στη μάνα μου καταλύματα. Βγαίνουμε έξω, ακούμε φωνάζει κάποιος: «Συναγωνίστρια, συναγωνίστρια!». «Τι συναγωνιστά[*sic*]». «Τρία καταλύματα!», σίτιση «Μου λέει εμένα,: «Πήγαινε φέρε το τσανάκι από πάνω – είχαμε καμιά 25 τσανάκια – να βάλουμε το λάχανο, να φαν τα παιδιά». Τι να ρίξει μέσα; Πιπέρι μόνο. Το έτριψε καλά και πιπέρι κόκκινο. Και σαν έκατσαν ορε[*sic*] αγαπούλα μου να τρων, αυτά τα παιδιά..λελε![*sic*] Τρία, και ποιος ήταν, ο Άλκης ο αξιωματικός, με δυο αντάρτες. Η μάνα μου είχε και ψωμί ζεστό στο φούρνο. Δέκα ψωμιά, δεκαπέντε, έφερε κι ένα ψωμί ζεστό. Με λέει εμένα : φέρε κι ένα ψωμί ζεστό. Εμένα είχε από πίσω!» και καθάρισμα ρούχων από την ψείρα «Σ' είπα ένα βράδυ, ήρθαν πάλι εκεί οι αντάρτες, φώναζαν τη μάνα μου, της λένε: «Συναγωνίστρια, να μας κάψεις τον φούρνο, κάτι να ψήσουμε... Τον έκαψα τον φούρνο, έβαλα και την πάνα στο νερό, έτοιμη να 'ρθουν... Βλέπω ένας αντάρτης έρχεται μ' ένα δέμα ρούχα, κάτι παλιόρουχα! Αυτά έβραζαν ψείρα! «Αετόπουλο, λέει τον έκαψες;» «Τον έκαψα»... Τα έκαν'[*sic*] όλα εκεί, αυτός τον γιόμισε τον φούρνο μέσα από τα ρούχα, το 'κλεισε κανά[*sic*] μισάωρο, τα 'βγαλε. «Θα μου το κάψεις πάλι, λέει». Ακόμα μια φορά! Όχι μόνο εγώ, κι άλλα φουρνιά.». Η αντίδραση της μικρής που κοπιάζει και δεν μπορεί να απολαύσει το φαγητό, τα ψωμιά, είναι όμορφο να αποτυπωθεί: «Έβαλάμε[*sic*] να φάμε, κι εμένα με κακοφάνηκε γιατί μας φάγαν[*sic*] όλο το ψωμί το ζεστό. « Μάνα λέω, όλο το ψωμί μας το φάγαν[*sic*] οι αντάρτες!». « Μη φωνάζεις λέει αυτή, θα μας βγάλουν στην ολομέλεια!». (γέλιο)». Δεν είναι ξεκάθαρες οι διαθέσεις των γυναικών αυτών προς τους αντάρτες. Είναι δυσδιάκριτο αν βοηθούσαν από ιδεολογική ταύτιση, από συμπάθεια, από φόβο ή από όλα αυτά μαζί.

9.1.2. Έμμεση συμμετοχή στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο

Η πιο σύντομη αναφορά σε έμμεση συμμετοχή την εποχή της Αντίστασης είναι αυτή της γυναίκας που είναι οργανωμένη στη Φανέλα του Στρατιώτη(πρ.15) και συνέδραμε διοργανώνοντας εράνους για τις ανάγκες των στρατιωτών.

(πρ.15)«Ξέρω ότι συμμετείχε στη Φανέλα του στρατιώτη και διοργάνωναν εράνους. Μέχρι το '44, γιατί μετά πέθανε ο μικρότερος γιος της από μόλυνση και αποσύρθηκε.»

Η μη δραστηριοποίηση της αφηγήτριας από τον Γέρμα(πρ.3) στα χρόνια της αντίστασης και του εμφυλίου δε σημαίνει πως δεν πρόσφερε όπως μπορούσε. Οι γυναίκες της οικογένειας αναλαμβάνουν τις δουλειές του σπιτιού, τα ζώα, την επεξεργασία του γάλακτος, την ανατροφή των παιδιών *«Τι έκαμνάμε[sic] Πάενάμε[sic] κουβαλούσαμε το γάλα, έκαμνάμε δουλειές... αλλά είχαμε τα πρόβατα είχαμε και το τυρί, είχαμε και το γάλα, είχαμε και το βούτυρο... Έφκιανάμε[sic] βούτυρο, το μάζωνάμε[sic] και το χτυπούσαμε με το ξύλο, το ξυλάνι[sic]»*. Όλες οι δουλειές είναι χειρωνακτικές και απαιτούν μεγάλη δύναμη κι υπομονή. Γίνονται καταφυγόντες[*sic*] και αναγκάζονται να ζήσουν φιλοξενούμενοι 18 άτομα σε ένα δωμάτιο, να μαγειρέψουν πολλές νοικοκυρές σε υποτυπώδη μαγειρεία, να προσφέρουν με τη σειρά τους καταφύγιο σε άλλους καταφυγόντες για να αποφύγουν κινδύνους ή να βοηθήσουν στα σχέδια του εθνικού στρατού *«Όταν είχε 'ρθει η Καστοριά εδώ, τους είχαμε όλους εδώ. Γιατί είχαν έρθει τότε, ήρθαν εδώ»*. Με όλους αυτούς τους τρόπους αποτυπώνεται η προσφορά των γυναικών σε οικογενειακό, κοινοτικό, εθνικό επίπεδο.

Οι πληροφορήτριες ποντιακής καταγωγής από τους Κομνηνάδες[*sic*] (πρ.12, 13) παρουσιάζουν τον τρόπο που η δική τους οικογένεια πρόσφερε στον αγώνα ενάντια στον εχθρό, σε όποιον θεωρούσαν εχθρό τα χρόνια του Εμφυλίου(αντάρτες).

Η μια αδελφή ήταν μικρή και δεν είχε ουσιαστικό ρόλο εκείνα τα χρόνια. Η κυρία όμως που σχεδόν μονοπωλεί τη συζήτηση αναφέρει τον ρόλο που της ζήτησε ο πατέρας της να παίξει: παρακολούθηση των ανταρτών και πιστή αναφορά στον πατέρα *«Έλεγε ο μπαμπάς μου : «Προσέξτε καλά, ό, τι λένε, έξω δε θα τα βγάλετε! Πρόσεξε(λέει σε μένα), εσύ που είσαι πιο μικρή, από πίσω τους θα πας! Ό, τι κάτι λένε, εσύ σε μένα θα 'ρθεις να το πεις»*. Το χρέος το αναλαμβάνει και το φέρνει εις πέρας χωρίς να γνωρίζουμε το πώς μεταχειρίζεται ο πατέρας της τις πληροφορίες, μια που στο σπίτι του μπεινοβγαίνουν

αντάρτες και στρατιώτες του εθνικού στρατού. Δικές της πληροφορίες μετά από παρακολούθηση σώζουν τη ζωή κάποιων συγχωριανών της, αφού τους ειδοποιούν εγκαίρως «Βλέπω κι άλλοι πέντε εκεί πέρα αντάρτες. Έκατσα, συζήτησαν, είπαν το τι θα κάνουν, ποιον θα πιάσουν, τι θα κάνουν... Τ' άκουσα εγώ και λέει : «τώρα ας φύγω γιατί τελείωσα να πάω στο χωριό». Θα πας στο χωριό μέσα; Σαν τον λαγό γύρισα πίσω, πάω στον ξάδερφό μου , Θεόφιλε του λέω ο Βάσος αυτό κι αυτό κάνει. Και πόσους θα σκοτώσουν λέω, τον έδωσαν χαρτιά και θα τα πάει».

Η μάνα των γυναικών που μας αφηγούνται είναι μια γυναίκα που συμμετέχει στα ιστορικά δρώμενα του τόπου της και της οικογένειάς της με ιδιαίτερο δυναμισμό. Προκαλεί εντύπωση κάποιες φορές με τη δράση της, που βάζει σε δευτεραγωνιστή τον άντρα της, που αν και είναι παρών, φαντάζει άτολμος και φοβισμένος. Η γυναίκα αυτή έχει να θρέψει μαζί με τον άντρα της πέντε παιδιά και μια πεθερά. Έχει ήδη ζήσει τον ξεριζωμό ως πρόσφυγας από την Τραπεζούντα. Δεν επιτρέπει ούτε το άκουσμα της πρότασης της γειτόνισσας να γίνει η μεγάλη της κόρη αντάρτισσα και της επιτίθεται βίαια. Ο τρόμος του άντρα της για τις συνέπειες στον ίδιο είναι ολοφάνερη « Της λέει ο μπαμπάς μου «Τι έκανες βρε[sic] Ελένη; Τι έκανες; Θα με κλείσεις φυλακή!». «Ποιος θα με κάνει; Αυτή θα με διατάξει εμένα; Να στείλω εγώ τη Μαργαρίτα ανταρτίνα;[sic] Τι λες ; τον λέει. Μη φοβάσαι!».

Στις αναφορές για τις συγκεντρώσεις στο σπίτι τους προσφέρουν κατάλυμα, τροφή, πλύσιμο και μαντάρισμα ρούχων. Αυτά όλα είναι εφικτά λόγω της οικονομίας και της πρόνοιας των γυναικών κυρίως του σπιτιού. Αυτές μπορούν να κάνουν το θαύμα τους και να φτάσουν τα αγαθά για όλους. Τα μικρά κορίτσια ωριμάζουν πιο γρήγορα εξαιτίας των πολλαπλών ρόλων που αναλαμβάνουν αλλά δεν παύει να αναγνωρίζουν και ένα είδος "παιχνιδιού" σε όλα όσα αναλαμβάνουν. Η γυναίκα λοιπόν στις δυσκολίες είναι πάντα μπροστάρισσα[sic]. Επιδεικνύει ηρωισμό και αυτοθυσία όταν γυρνώντας από το χωράφι αντιλαμβάνεται έναν σοβαρά τραυματισμένο στρατιώτη μέσα στο χαράκωμα. Οι σύντροφοί του φοβούνται να τον πλησιάσουν και να τον βοηθήσουν. Η μητέρα των κοριτσιών αψηφώντας κινδύνους και... λογική, παίρνει βοηθό την κόρη της(αφηγήτρια) και προσφέρει όπως μπορεί και ξέρει τις πρώτες βοήθειες μέχρι την έλευση κάποιου ειδικού οχήματος του στρατού «Πάμε, τώρα η μάνα μου μπήκε μες στο χαράκωμα, κι οι στρατιώτες να τη φωνάζουν : «βγες έξω! Θα σκοτωθείς!». «Άντε αφήστε με ήσυχη, θα

σκοτωθώ!». Πήγε τον πήρε, να τραβάει δεν μπορεί, πήγα κι εγώ, τραβήξαμε, το σβάρνισάμε[sic] και βγήκε έξω. «Βγάλε το ζιλέ σου» μου λέει. Βγάζω το ζιλέ μου. Του το δένει δυνατά. «Βγάλε και το μαντήλι!». Βγάζω και το μαντήλι, άντε τη μια την κάλτσα, άντε την άλλη την κάλτσα... τέτοια πράγματα. Έρχονται κι οι άλλες, βγάζουν και οι άλλες».

Οι άλλοι τρόποι προσφοράς είναι το πλύσιμο και σιδέρωμα ρούχων αξιωματικών, του εθνικού στρατού όπως φαίνεται με τη μομφή της προστυχιάς να αιωρείται από τους συγχωριανούς «Κι έτσι ήταν στρατός, έπλενάμε[sic] ρούχα στρατιωτικά, αλλά και μας κατηγορούσαν. Έλεγε εκεί ένας ανθυπολοχαγός και λέει: «Κοίταξε, εγώ έχω εργοστάσιο στην Αθήνα. Έχω κορίτσια, παιδιά, άντρες, γυναίκες, ξέρω εγώ τι κάνουν εκεί μέσα στο εργοστάσιο; Δεν κάνουνε προστυχιές; Που ξέρουμε εμείς; Εσείς εδώ είναι κι η μάνα σας, ο πατέρας σας. Κι εδώ έρχονται φέρνουν δυο στρατιώτες τα ρούχα και τα πλένετε κι είστε πρόστυχοι; Αυτοί που τα λένε αυτά, αυτοί είναι πρόστυχοι. Εσείς κάνετε τη δουλειά μας».

Ένας άλλος άχαρος, αλλά πολύ σημαντικός ρόλος που είχαν αναλάβει ήταν με προεξάρχουσα μια γριά από τη Βασιλειάδα να ξεπλένουν τα νεκρά σώματα των νεκρών στρατιωτών και να τα ετοιμάζουν για ταφή. Ο νεκρός συνεχίζει να είναι σεβαστό πρόσωπο από τα ομηρικά ακόμα χρόνια. Τραγική φιγούρα η γριά γυναίκα που αναγνωρίζει το νεκρό σώμα του γιου της ανάμεσα στα άλλα, και το αφήνει τελευταίο για να μπορέσει να το κλάψει «! Ήταν μια γριά από τη Βασιλειάδα, ήμασταν κανα εννιά κορίτσια από την Καλλιθέα, και με τους τενεκέδες κουβαλούσαμε νερό κι αυτή τα 'πλενε. Και ήρθε η σειρά, "να το παιδί μου λέει σκοτωμένο"! «Εσύ παιδί μου κάτσε εκεί, τελευταίο θα σε κλάψω!». Όλους τους στρατιώτες που είναι εδώ παραχωμένοι τους έκλαιγε, μοιρολογούσε... Αυτή η γυναίκα, αυτήν έπρεπε να την είχαν στο έτσι όλοι!(σε τιμητική θέση). Ήταν από τη Βασιλειάδα. Και πολύ έτσι, αλλά... Μερικοί ήτανε...». Αν η προσφορά του παιδιού της στην πατρίδα δεν είναι άμεση συμμετοχή της Ελληνίδας μάνας και ύψιστη προσφορά, τότε ποια άλλη προσφορά μπορεί να είναι ίσης αξίας;

Η συνομιλήτριά μου από το Βογατσικό (πρ.11) έχει γενικά μια ιδιαίτερη ματιά στα χρόνια της κατοχής και του Εμφυλίου, μάλλον εξιδανικευμένη και από απόσταση. Δεν είχε ανάμειξη η οικογένειά της, το χωριό ήταν υπό την προστασία του στρατού και γενικώς δεν πλήγηκαν ιδιαίτερα. Στο λόγο της υπάρχει νοσταλγία για τα περασμένα παρά τις δυσκολίες της καθημερινής ζωής με την έλλειψη ανέσεων σε ότι αφορά κυρίως το νοικοκυριό. Είναι τόσο ευχαριστημένη με την επιλογή της να ασχοληθεί με την

ραπτική, με την δεξιότητά της σα μοδίστρα, με την οικονομική ανεξαρτησία που της πρόσφερε ένα επάγγελμα τον καιρό που οι περισσότερες γυναίκες ήταν ανεπάγγελτες, που τα χρόνια του πολέμου μοιάζει να την προσπερνούν χωρίς να την αγγίζουν. Χαίρεται να μιλάει για το παρελθόν και την πελατεία της.

Ιδιαίτερως χαίρεται για τα χρόνια που είχαν καταφυγόντες στο σπίτι τους και απορεί με τη συνεργασία των γυναικών και την αγάπη που είχαν μεταξύ τους «Ήταν τότε ντόμπλεξ[*sic*], και Κωσταραζινοί[*sic*] και Γερμανιώτες[*sic*]. Κι απορώ πώς, πώς δε μαλώναμε; Πού μαγειρεύαμε; -Κ.Σ: Όχι, με δικά τους έξοδα αλλά πώς μαγειρεύανε; Είχαμε ένα μαγειρείο έξω, μαγειρείο τα λέγανε τότε, τέσσερις νοικοκυρές σε μια κουζίνα; Κι αγάπη να δεις!!!». Ο εμφύλιος τη βρήκε να δουλεύει και να μεταποιεί ρούχα που έδινε η ΟΥΝΔΡΑ σαν βοήθεια στους παθόντες από τον Εμφύλιο Έλληνας. Ήταν αυτά τα ρούχα που μπορούσε να πλησιάσει ο καθένας. Βοηθούσε λοιπόν η γυναίκα αυτή έμμεσα στην οικονομία του σπιτιού και της κοινότητας με μεγάλη επιτυχία «Εμείς δε σταματήσαμε ποτέ να δουλεύουμε. - Κ.Σ: Κοίταξε μας έδιναν από την Ούνδρα[*sic*] που το 'λεγαν τότε. Τα ξηλώναμε, τα πλέναμε, είχαμε κι άλλα.. -Εγώ: Τα μεταποιούσατε; - Κ.Σ: Τα φτιάχναμε εμείς. Αφού στην Καστοριά, μια κυρα Αλεξάνδρα, καλή της ώρα, γυναίκα αγιογράφου μας έλεγε: « Τα καινούρια τα υφάσματα τα κάνετε καλά. Αμα και τα παλιά, ακόμα καλύτερα! Κάναμε πάρα πολύ καλή δουλειά . Οι άλλες δούλευαν στα χωράφια οι γυναίκες στο χωριό». Συνέβαλε με το δικό της παράδειγμα ώστε να αποτελέσει πρότυπο για τη μια της αδερφή, και για άλλες κοπέλες του χωριού στις οποίες δίδαξε την ραπτική τέχνη και τις έδωσε το εισιτήριο για μια ανεξάρτητη ζωή και για ισχυροποίηση της προσωπικότητάς τους σε δύσκολους καιρούς.

Ο εθνικός στρατός στο Επταχώρι επέταξε νέες της περιοχής για να διευκολύνει το έργο του και τις επιχειρήσεις του. Νέες κοπέλες 15, 16 χρονών έκαναν δουλειά βαριά που κι ένας άντρας θα δυσκολευόταν. Πιο συγκεκριμένα: «: Κουβαλούσαμε τα πολεμοφόδια με τις πλάτες μας -Κ. κ : Φορτώνομαστε[*sic*] εδώ τα πολεμοφόδια άστα, δοξάζω τον Θεό. Παλικάρια ήμασταν . Στη σειρά μας εμείς ήμασταν 17 χρονών,16 χρονών ...Μας είπαν να κουβαλούμε πολεμοφόδια. Τι κουράγιο είχαμε; Κι όμως, κι όμως τα κάναμε όλα. -Οι γυναίκες που κουβαλούσαν τα πυρομαχικά πού τα πήγαιναν; - Κ.Κ : Από το Επταχώρι στον Πεντάλοφο. Όπου σ' έστελαν[*sic*], όπου ήταν ο στρατός...».

Εκτός όμως από τις πορείες με τα πολεμοφόδια και τον δημοκρατικό στρατό να παραμονεύει σε κάθε τους βήμα, οι γυναίκες αντικατέστησαν στα δύσβατα ορεινά

μονοπάτια τα μηχανήματα διάνοιξης δρόμων :« Εμάς μας είχαν με το σκαπάνη και με το φτυάρι να κάνουμε δρόμους να περνάν αυτοκίνητα. Γένεται δρόμος με το σκαπάνι και με το φτυάρι; Τότε δεν γένονταν. Μας μάζευαν τότε από κει και μας έβαζαν να φέρνουμε και τους τραυματίες». Υπάρχουν μαρτυρίες που λένε πως ο στρατός πλήρωνε ένα ημερομίσθιο κάποιες δραχμές σε όσους χρησιμοποιούσε σε αυτά τα έργα διάνοιξης δρόμου. Το κουβάλημα των τραυματιών ήταν πιο δύσκολο από ότι φαντάζεται κανείς. Κι αυτό διότι οι όποιες φωνές ή τα αγκομαχητά ενός τραυματία μπορούσαν να προδώσουν τη διέλευση των γυναικών στους αντάρτες που παραμόνευαν «ήταν οι αντάρτες..Εμείς από δω ήμασταν οι δεξιοί, εκεί ήταν οι αντάρτες. Και του λέγαμε, του βουλώναμε το στόμα να μη φωνάζει. Τον μακαρίτη..». Όταν κάποιος τραυματίας πέθαινε την ώρα που τον κουβαλούσαν, το βάρος του πολλαπλασιαζόταν και δυσκόλευε τις γυναίκες που τον κουβαλούσαν «Στα Πηγάρια, ως τα Πηγάρια ξεψύχησε κι αυτός κι έγινε βαρύς σαν κούτσουρο, που να τον κουβαλήσεις... Τι 'μαν[σις], δεκατέσσερα χρονών κορίτσι, δεκαπέντε...». Τις μάθαιναν πρώτες βοήθειες για να μπορούν να αντιμετωπίζουν σωστά τους τραυματίες: Κι ένας ο καημένος: νερό κορίτσια, νερό!! Ούτε το στόμα δεν το έβρεχάμε[σις]. Απαγορεύονταν να δώσεις νερό στον τραυματία!».

Επιπλέον η νέα αυτή γυναίκα είχε κι άλλο ρόλο προσφοράς. Συμμετείχε στην οικονομία του σπιτιού της υποκαθιστώντας τον άρρωστο πατέρα της με τη βοήθεια του μικρού της αδερφού «Όχι, κι εγώ δεν είχα βοήθεια. Ο μεγάλος μου ο αδερφός έφυγε απ' το σχολείο, πήγε στην Αθήνα. Ο πατέρας είχε έλκος και δε μπορούσε να κάνει τίποτα στα ζωντανά. Όλο εγώ ήμουν εκεί. Εγώ κι ο άλλος ο μικρότερος ο αδερφός μου». Όλους αυτούς τους ρόλους τους ανέλαβε αγόγγυστα ανεξάρτητα από τον τεράστιο κόπο που έπρεπε να καταβάλει. Έχει αίσθηση του χρέους της απέναντι στον ελληνικό στρατό.

Μέσα από τον λόγο της ηλικιωμένης γυναίκας από το Γέρμα(πρ.7) αναφύονται τομείς πολύπλευρης προσφοράς γυναικών καθημερινών χωρίς απαραίτητα ένταξη σε οργανωμένους θεσμούς από τη μια ή την άλλη μεριά. Η Ελληνίδα που στέκεται όρθια όταν ο εχθρός εισβάλλει, που κρατάει στα μετόπισθεν όρθια τα σπίτια, τις οικογένειες που θα δώσουν τη νέα ελληνική γενιά αυτού του τόπου αγωνίζονται σε περισσότερα εμπόλεμα μέτωπα, πολεμούν περισσότερους εχθρούς φανερούς και αφανέρωτους. Η μητέρα της κυρίας Νούλης είναι μια γυναίκα που μεγαλώνει μόνη της τέσσερα κορίτσια. Ο άντρας της είναι στην Αμερική και πηγαινοέρχεται. Η ηθική της την ωθεί να μεγαλώσει

σαν δικά της και τα τρία ορφανά της αδερφής του άντρα της. Φαίνεται να είναι και γαλαντόμος προς όποιον έχει ανάγκη κάτι που φαίνεται στα λόγια του άντρα τη: «Ματί[sic], θα με φτωχαίνεις πάλι, θα φύγω!» Δε μπορούσε, το χέρι της το 'χε ανοιχτό!». Ήταν μόνιμα σε στρατιωτική ετοιμότητα οι γυναίκες για να εκκενώσουν τα χωριά και να κρυφτούν όπου τους έλεγε ο στρατός για να γλυτώσουν γυναίκες, παιδιά, ζωντανά, μέσα σε σύγχυση και πανικό «Σηκωνόμασταν νύχτα, έλα εσύ, τι να πάρεις; Οι μάνες που 'χαν μικρά παιδιά τι; Εγώ ήμουν κορίτσι. Ψωμί να πάρει, τυρί να πάρει.. Τα τυριά είχαν τότε.. Τα ζώα να τα βγάλουν από τ'αχούρι[sic], να φύγουν κι αυτά, να τα πάρουμε... Είχε πέντε παιδιά, παίρνει τα τέσσερα τα παιδιά, γιομώζει[sic] τα τουρβάδια[sic] ψωμί- ο άντρας της δεν ήταν- απολνάει[sic] τα ζώα από τ'αχούρι, και το μικρό το κορίτσι το ξέχασε...».

Μας ενημερώνει στη συνέχεια για κοπέλες που τις έπαιρναν με το ζόρι για το βουνό «Τις έπαιρναν με το ζόρι!!! Τις έφτιαχναν αντάρτισσες με όπλα! Ήταν μία Κατερίνα σαν εσένα ψηλή, με το πολυβόλο». Άλλη γυναίκα εκμεταλλεύεται τον πόθο ενός καπετάνιου αντάρτη και με δόλο τον προδίδει στον εθνικό στρατό για να τον πιάσουν «Έκατσε ως που έκατσε αυτός, κι έφυγε. «Που θα πας τώρα; Τον ρώτησε αυτή». «Θα πάω στο Γέρμα» «Από πού θα πας;». «Από τη Ζιάζια[dsic]» Αυτό το μέρος το λέγαν[sic] Ζιάζια. Παίρνει τηλέφωνο αυτή, που πήρε, και μπήκαν ενέδρα, κύκλωσαν αυτό το μέρος, τον είδαν, αρχίνισαν να πυροβολούν!». Οι μάνες φροντίζουν για τη σίτιση των κοριτσιών τους που ήταν στ' αντάρτικο «κι οι μάνες έστελναν τα τουρβάδια[sic], έβαναν καμιά πίτα, έβαναν..». Ενώ πολλές φορές οι γυναίκες που έμεναν πίσω δέχονταν τις αρνητικές συνέπειες εξαιτίας της συμμετοχής των ανδρών στο αντάρτικο. Ζώντας με τον φόβο και τις συχνές ενοχλήσεις του εθνικού στρατού, συχνά αποφασίζουν τον δρόμο της ξενιτιάς, αφήνοντας πίσω αγαπημένα πρόσωπα «Μη φοβάσαι της λέει ο λοχαγός, κι ό, τι θέλεις θα σε δώσω, μη φοβάσαι». Αυτή όμως φοβόταν και ύστερα στο τέλος έφυγαν. Κι η ανεψιά μου έφυγε, κι αυτήν έφυγε, κι η συννυφάδα μου έφυγε... Άφησε τους παππούδες εδώ».

9.2. Άντρες

Μέσα από τον λόγο των ανδρών αναδεικνύονται οι πολλαπλοί ρόλοι συμμετοχής των γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο. Μορφές δραστηριοποίησης των γυναικών πέρα από χρονικούς περιορισμούς, προσφορά όπου υπάρχει ανάγκη, ακόμη και σε αντιπάλους γιατί η γυναίκα δε μπορεί να απεκδυθεί όσους ρόλους ενσαρκώνει άμα τη

γέννησή της. Το χρέος απέναντι σε όλους τους γύρω της εκδηλώνεται και ατσαλώνει την όποια αίσθηση μπορεί να έχει κανείς περί αδυναμίας του γυναικείου φύλου. Θα εξετάσουμε πάλι τις συνεντεύξεις υπό το πρίσμα της άμεσης και της έμμεσης συμμετοχής στον αγώνα τον εθνικό ή τον εμφύλιο.

Στο ορεινό Επταχώρι οι μαρτυρίες του άντρα πληροφορητή(πρ.2) συνηγορούν με τα όσα έχει καταμαρτυρήσει η γυναίκα συντοπίτισσά του. Η μάνα του κι άλλες δυο γυναίκες κουβαλούσαν πολεμοφόδια το 1940 στους στρατιώτες και βραβεύτηκαν γι' αυτή τους τη δράση από το ελληνικό κράτος αργότερα «-Στο χωριό βραβεύσαν κάποιες γυναίκες για τη δράση τους; Κ.Ν: τη μάνα τη δικιά μου κι άλλες δύο. Γυρνούσαν φορτωμένες πολεμοφόδια». Η μητέρα του είχε στην ευθύνη της το μεγάλωμα των παιδιών, τη φροντίδα της οικογένειας και όποτε χρειαζόταν τη φροντίδα του χτυπημένου από τους αντάρτες συζύγου «Έφτιαξε το σπίτι ο πατέρας μου, αρρώστησε, τον πήραν τον χτύπησαν, τον είχαν φτιάξει όπως είναι το πανταλόνι μου(μαύρο).Έκανε 35 μέρες έτσι..(σαν φυτό, ακούνητος, χωρίς επαφή). Οι αντάρτες τον χτύπησαν. Ούτε γκιχ , ούτε τίποτα. Τον τάζε η μάνα μου με το κουταλάκι...». Οι προηγούμενες αναφορές κατατάσσονται στην έμμεση συμμετοχή των γυναικών. Άμεση συμμετοχή καταδεικνύουν τα περιστατικά με γυναίκες αντάρτισσες που την ώρα του ένοπλου αγώνα έχασαν την ζωή τους καθώς αντιμετώπιστηκαν ισάξια από τους άντρες στρατιώτες του εθνικού στρατού «Και γυναίκες βέβαια. Γυναίκες άντε, άντε!(κρυφόγελο). Ήταν μια κοπέλα που ήταν αρχηγός. Εδώ στο Ρέντη πέρα είχε γίνει μια μάχη, τους είχε κυκλώσει ο στρατός. Και ξέρεις που πάει;(η κοπέλα). Ανέβηκε σ' ένα δέντρο πάνω στην κορυφή, να μη την βρουν καταγής και την πελεκήσουν. Κι έκατσε εκεί, αγκάλιασε την κορυφή και έκατσε εκεί. Που στα τσακίδια την είδαν, την είδε ένας φαντάρος. Τι να είναι εκεί απάνω, τι να είναι εκεί απάνω, πάει λέει στον Λοχαγό, κοιτούν με τα κιάλια... γυναίκα! Γυναίκα;;; Μπάμ! Πάρτη κάτω! Την σκότωσαν.. Ζουρλαίνεται ο κόσμος!».

Οι πληροφορίες που μας δίνει ο πληροφορητής μας από τον Βράχο(πρ.9)μας σκιαγραφούν τις γυναίκες των ορεινών χωριών που έχουν έμμεση συμμετοχή, διακινδυνεύουν τη ζωή τους κατεβαίνοντας από τα βουνά. Οι άντρες με τα παιδιά παραμένουν σε ασφάλεια. Οι γυναίκες εισέρχονται στα σπίτια τους βράδυ, ετοιμάζουν ψωμί κι άλλες τροφές και ξανανεβαίνουν στα βουνά να συναντήσουν τις οικογένειες «Κουβαλούσαν πράματα, πηγαίναν[*sic*] το βράδυ, ζυμώναν[*sic*], φουρνίζαν[*sic*], τα βγάζαν[*sic*] κι

ερχόταν εδώ στον Πολύφυτο, απάνω στο βουνό που ήμασταν». Η οικογένειά του προσφέρει καταφύγιο σε αξιωματικούς του εθνικού στρατού που τους κυνηγούσαν οι αντάρτες, μέχρι να τους φυγαδεύσουν κάποιοι άλλοι προς τα Γιάννενα. Ο κίνδυνος αφορά όλα τα μέλη, η ευθύνη όμως και η κούραση βαραίνει τις γυναίκες του σπιτιού «Και θυμάμαι φιλοξενούσαμε εμείς πολλούς σπίτι ... Τους σκοτώναν[sic]! Θυμάμαι που όταν, γιατροί ήταν αξιωματικοί εδώ, μέναν[sic] στο σπίτι. Είχαμε μεγάλο, καλό σπίτι και φιλοξενούσαμε». Η φράση «είχαν βγει στο κλαρί» χρησιμοποιείται για να δηλώσει κατά λέξη την άμεση συμμετοχή των γυναικών που γνωρίζει ο ίδιος μέσα στον αγώνα του βουνού «Αλλά γυναίκες ύστερα με το αντάρτικο, αυτές οι 20χρονης όλες είχαν βγει στο κλαρί! Πολεμούσαν όλες!(κάποιο γέλιο αδιευκρίνιστο)...- Κι είχαν βαθμό! Λοχίας, αξιωματικός...». Παρατηρούμε πως ο δημοκρατικός στρατός όχι μόνον έδινε χώρο στις γυναίκες στο πεδίο της μάχης ισότιμα, αλλά αναγνωρίζοντας την αξιοσύνη τους τις έκανε και βαθμοφόρους.

Τις ίδιες αναφορές για την έμμεση συμμετοχή των γυναικών στον αγώνα να κρυφτούν και να γλυτώσουν από τον κατακτητή, την έχουμε και από τους πληροφορητές μας στο Βογατσικό. Εντυπωσιάζει η αφήγηση και των δυο για τη μητέρα του κυρίου Κώστα και μια ακόμη γυναίκα που βρήκαν το σθένος και παρουσιάστηκαν στον Πεντάλοφο στα αρχηγεία των Γερμανών και παρακάλεσαν για τη ζωή 115 συντοπιτών τους, που θα τους εκτελούσαν ως αντίποινα για τον θάνατο ενός Γερμανού και την αιχμαλωσία άλλων δύο. Σε μια περιγραφή που θα έκοβε την ανάσα στον κινηματογράφο, οι γυναίκες αυτές βγήκαν μπροστά με παρρησία και κατάφεραν την ματαιώση της εκτέλεσης «Αν δεν τους φέρετε πίσω τάδε του μηνός, 115 θα εκτελεσθούν όλοι. Για δυο Γερμανούς, κι έναν που σκότωσαν, να εκτελεσθούν 115. Και τότε δυο γυναίκες, η μητέρα η δικιά μου και η Αμαλία η Τακαντζιά, μαζί με τον αρχιμανδρίτη Καστοριάς, πήγαν στο Ζουπάνι[sic] (Πεντάλοφος), εκεί είχαν τα αρχηγεία. -Εγώ: Το ΕΛΑΣ. - Κ.Κ: Και με τα πολλά τα παρακάλια, προβληματίστηκαν οι γυναίκες, είναι δυνατόν τώρα για δυο άτομα να χάσουμε 115 και δέκα εκατόν εικοσιπέντε άτομα;».

Επίσης έκαναν πολλές εργασίες που διευκόλυναν τον στρατό στη διέλευσή του «Κ.Γ: Και στα χωριά πέρα από τον Αλιάκμονα, βλέπεις έργα! Που οι γυναίκες φορτωμένες πηγαίνουν[sic] πολεμοφόδια!». Αναμφίβολα και πέρα από ό,τι άλλο έκαναν, εργάζονταν στα χωράφια ή στα ζώα που είχε κάθε οικογένεια «Οι γυναίκες τότε δούλευαν, δούλευαν πολύ. - Είχαν μια σειρά. Γι αυτό και οι μεγάλες αγροτικές οικογένειες χρειάζονταν τα χέρια. -Κ.Κ: Χωρίς χέρια δε γίνονταν τίποτα. Πρώτα οι γυναίκες ήταν. Οι άντρες πήγαιναν και στα πρόβατα και

ξέφευγαν λίγο. Αλλά οι γυναίκες ήταν τσαπί» . Όσον αφορά στην άμεση_συμμετοχή των γυναικών, αυτή επικεντρώνεται στον εμφύλιο και τις γραμμές της ΕΠΟΝ και του δημοκρατικού στρατού «Εδώ όταν ξεκίνησε, μπήκαν γυναίκες μέσα. Ήταν κορίτσια στην ΕΠΟΝ που έβγαιναν με τα μεγάφωνα, με το χωνί. Το τάδε, τάδε , τάδε, έλα... τις εμψυχώναν[sic]. Γυναίκες έφυγαν μερικές».

Ο αφηγητής(πρ.10) με τη μικρασιατική καταγωγή παρουσιάζει στοιχεία μοναδικά. Πολύ σημαντικές οι πληροφορίες που παίρνουμε για την άμεση συμμετοχή των γυναικών της Καστοριάς αφορά σε ονόματα γυναικών στρατευμένων στον δημοκρατικό στρατό και κάποιων βαθμοφόρων «Ε, στην Καστοριά είχαμε 5-6 γυναίκες που είχαμε, που ήταν αντάρτισσες. Και μάλιστα οι 2-3 είχαν και ήταν και βαθμοφόρες! Η Μπάκαρη, η Μανακίδου, η Φερδή, η άλλη του Τράντου, η Θέλμα Τράντου, τις οποίες γνώριζα και προσωπικώς εγώ! (...)Αυτή που ξέρω πολύ καλά που πήγε, που τελείωσε το γυμνάσιο, ήταν η Μανακίδου η Αλίκη. Αυτή ήταν ανθυπολοχαγός, ενώ η Μπάκαρη είχε φθάσει, έγινε και υπολοχαγός! Διότι έδειξε λίγη δράση.(...) Είναι και γυναίκες πώς! (ψάχνει!). Σπάλα Ευγενία να! Σιμώτα Αγνή...(...)Σπάλα Μαίρη, Γκάντα Όλγα, πολλές γυναίκες, πάρα πολλές γυναίκες». Οι υπόλοιπες γυναίκες της πόλης της Καστοριάς που δεν είχαν χωράφια να δουλέψουν ή ζώα να φροντίσουν έμεναν στο σπίτι και φρόντιζαν την οικογένεια. Αυτή την κατάσταση θέλησε να διατηρήσει κι ο ίδιος για την μητέρα και τις αδερφές του μετά το θάνατο του πατέρα τους, κι ανέλαβε όλες τις υποχρεώσεις για δουλειά ώστε να διαβιεί η οικογένεια με τις αρχές και τις συνήθειες της εποχής «: Η μητέρα μου, ήμασταν πέντε αδέρφια κι η μητέρα μου έξι. Κι ανέλαβε το παιδί όλη την ευθύνη, για να μπορέσουμε να ορθοποδήσουμε. Ούτε άφησα και τη μάνα μου να πάει πουθενά να δουλέψει, ούτε τίποτα. Ανέλαβα εγώ τότε, 14 ετών παιδί, όλα τα... και έτρεχα δεξιά και αριστερά όλες τις δουλειές τις έκανα!». Στο λόγο του δεν αναγνωρίζουμε έμμεση συμμετοχή για τις γυναίκες της Καστοριάς.

Οι γυναίκες μέσα στον αγώνα, έχοντας δηλαδή άμεση συμμετοχή στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο, υπάρχουν σε πολλές διηγήσεις του κυρίου(πρ.14) από το Άργος Ορεστικό που παραχωρεί τη συνέντευξη, καθώς είναι κι ο μόνος που έχει λάβει ενεργό μέρος και στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο. Στη διήγησή του λοιπόν οι μορφές συμμετοχής είναι ως νοσοκόμες «Για παράδειγμα, η αδερφή σου η Βασίλω, πρόσφερε σαν νοσοκόμα» ,ως σύνδεσμοι «την Τίγκα που πήγαινε τα σημειώματα στους αντάρτες», μέσα από οργανώσεις «Κοίταξε, οι γυναίκες βοηθούσαν. Ήταν ένα σωματείο χριστιανικής οργανώσεως. Μαζεύονταν

λοιπόν οι κοπέλες και βοηθούσαν τους τραυματίες, βοηθούσαν πάντα, γιατί έτυχε να τα δω στον εμφύλιο όταν ήμουν στρατιώτης...». Αυτού του είδους η προσφορά μαζί με τον ένοπλο αγώνα είναι ξεκάθαρα άμεση συμμετοχή «Και να κουβαλάνε, και πυρομαχικά, και αυτά, και τραυματίες, και σκοτωμένους! (...) Φορτωμένες, Στον Πεντάλοφο έχεις πάει; Πήγες σ' αυτό το ύψωμα που είναι φορτωμένες; (άγαλμα) Έχω εγώ φωτογραφία εκεί... Δείχνει από το '40 είναι αυτές οι φωτογραφίες. Αλλά δεν πρόσφεραν μόνο στο '40, αλλά και στον εμφύλιο, με το στρατό πρόσφεραν πάρα πολλά! Όχι μόνο...».

Μαρτυρίες από την πρώτη γραμμή διανθίζουν το λόγο του και περισσότερο τα όσα καταγράφει στα βιβλία του «Φέρε το βιβλίο! Δες (δείχνει φωτογραφία), εκεί είναι μια αντάρτισσα, η πρώτη αντάρτισσα που βγήκε από την Αθήνα (...)Βοηθούσανε! Εδώ, όταν χτυπηθήκαμε κανα [sic]δου φορές με τους Γερμανούς, όταν οπισθοχώρησαν από δω η μεραρχία η ανταρτικιά[sic], κι οπισθοχώρησαν κι ήρθαν μέχρι κάτω στα Μετέωρα, η ομάδα της ΕΠΟΝ, όλο γυναίκες, κι αυτές εκεί...». Συνεχίζει τις διηγήσεις «Μέχρι και την τοποθεσία Βάλιακάρδα[sic] ακολουθούσε και το νοσοκομείο. Ήταν και η αδερφή μου νοσοκόμα από κει και πέρα σκορπίσαμε, όλοι κρύβονταν μέσα στις φτέρες. Περνούσαν οι Γερμανοί, άλλους πιάνανε και άλλους δεν βρίσκανε.(...) Βλέπουμε μια συναγωνίστρια καθόταν σε μια κομμένη οξιά, δίνει το σύνθημα ο λοχαγός καρφώνουν την συναγωνίστρια και αμέσως... (...) (Πεντάλοφος) Εκεί οι δικοί μας πιάσανε δυο συναγωνίστριες. Η μια τα είχε κάνει πάνω της από τον φόβο της, ήταν και μερικοί σκοτωμένοι. Στο χωριό αυτό είχαν συνεργείο, ράβανε στολές για τους αντάρτες. Εκεί πήγαμε και στο χωριό Ντότσκο (Δοτσικό) κοντά στη Σαμαρίνα».

Πλήθος είναι και οι διηγήσεις που αφορούν σε έμμεση συμμετοχή στα δύσκολα χρόνια «Ρίχναν[sic] φουρνέλα, μάζευαν τα κοριτσάκια 14-15 χρονών, τα πλήρωναν 14 δραχμές πρόνοια εργασία να παίρνουν τις πέτρες από δω να τις ρίχνουν εκεί για ν' ανοίξουν δρόμους να περνάνε. Από απέναντι ένα μυδράλιο αντάρτες, έβαζαν ξάπλα τα κορίτσια, αγόρια ό, τι ήταν...». Ο ρόλος της μάνας που κάνει ό, τι μπορεί για να συνδράμει στο παιδί της είναι εκπληκτικός «Την ώρα που περνούσαμε εμείς, τέτοια ώρα το βράδυ, απ' τα James μες στα χώματα γιατί οι φωνάζω εγώ. Είχα κάτσει ντιπ τελευταίος στο James, και φώναζα : Μάνα!!! Μ' άκουσε η μάνα μου, τ' αφήνει τα γκιούμια καταή[sic] κι έτρεχε! Πού να μας προλάβει.. «Στην Καστοριά πάμε!» φωνάζω. Πώς ήρθε η μάνα μου το πρωί, προτού να ξημερώσει, εμείς ξεκινήσαμε για τη Μεσοποταμία, στην Αγιά Άννα για να χτυπήσουμε τους αντάρτες, μ' έφερε καθουρμά, πίτα μ' έφερε... (συγκίνηση στη φωνή)». Στην αφήγηση υπάρχει η πληροφορία για τη βασίλισσα Φρειδερίκη και τη βοήθεια που πρόσφερε στέλνοντας δώρα στους

στρατιώτες του εθνικού στρατού. Από το δικό της πόστο εκτιμάται κι αυτό ως έμμεση συμμετοχή μιας γυναίκας στον αγώνα.

Αυτό όμως που διανθίζει όμορφα τις μορφές συμμετοχής που έχουν οι νέες κοπέλες στον αγώνα είναι η πληροφορία για τις νέες κοπέλες που αλληλογραφούσαν με στρατιώτες που έβρισκαν σε αγγελίες σε περιοδικά ποικίλης ύλης της εποχής εκείνης. Η ηθική και συναισθηματική συμπαράσταση που παρείχαν ήταν μεγάλης σημασίας για τους νέους που διακινδύνευαν τα νιάτα τους και είχαν μεγάλη ανάγκη να ερωτευτούν και να νιώσουν επιθυμητοί! Ήλπιζαν να τους περιμένει κάποια κοπέλα κάποια στιγμή, όταν αυτό το κακό θα τελείωνε «πήγα κι εγώ μαζί τους στη Φλώρινα να γνωρίσω μια κοπέλα άγνωστη που αλληλογραφούσαμε. Ένας λοχίας έστειλε γράμμα στο περιοδικό «Θησαυρός» και έβαλε το δικό μου όνομα ότι ζητάμε αλληλογραφία. Πήρα από δεκαεπτά κοπέλες από πολλά μέρη της Ελλάδος. Όλες μου γράφανε αν μου δοθεί ευκαιρία να γνωριστούμε. Οι περισσότερες ήταν του Γυμνασίου, με πολλές ανταλλάξαμε και φωτογραφίες. Με τρεις γνωριστήκαμε, μια από τη Φλώρινα που ήθελα να γνωρίσω από το πρώτο της γράμμα μου έγραφε «αγαπητέ άγνωστε Αλέκο». Πήρα τον «Θησαυρό» να τον κόψω να τον κάνω για ράφια σαν κέντημα για να φαίνεται ωραίο και εκεί πρόσεξα ότι ζητούσαν αλληλογραφία πολλοί φαντάροι. Δεν ήξερα ποιον να διαλέξω. Έκλεισα τα μάτια και έβαλα στην τύχη το δάχτυλο μου και η τύχη μου έδειξε εσένα και παίρνω το θάρρος και σου γράφω. Η αλληλογραφία προχώρησε πολύ...».

10. Ε. Συνέπειες από τη συμμετοχή και το επίσημο κράτος

Η συμμετοχή ή όχι των ανθρώπων στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο καθόρισε την μετέπειτα ζωή τους, τη ζωή των μελών της οικογένειάς τους, τη ζωή των παιδιών τους και σε πολλές περιπτώσεις την ίδια την ύπαρξη της ζωής τους σε αυτόν τον κόσμο με την αφαίρεση ή όχι μιας ζωής!

10.1. Γυναίκες

Η κυρία από το Γέρμα(πρ.3) σε προηγούμενα κομμάτια της συνέντευξής της ανέφερε πως ο δικός της πατέρας δεν ανακατεύτηκε και γι' αυτό δεν τον κυνήγησε κανένας. Βέβαια ο αδερφός της στο γυμνάσιο ανακατεύτηκε με τα πολιτικά(αριστερά). Πάραυτα δεν είχαν διώξεις ως οικογένεια αριστερή. Το μέλλον όμως επιφύλασσε για την ίδια δυσάρεστες εμπειρίες. Ο σύζυγός της πριν ακόμη γνωριστούνε, είχε φυλακιστεί ως αριστερός. Εκτέλεσε την ποινή του για τις πεποιθήσεις του(!)χωρίς να υπογράψει. Αυτό τον κατατάσσει στους γνήσιους ιδεολόγους αριστερούς κατά την εκτίμηση των ομοίων

του, και σε "χαζομάρα" για όσους δεν ενστερνίζονται τις θυσίες για ιδεολογικούς λόγους, ούτε τη σοβαρότητα με την οποία κάποιοι άνθρωποι τους υιοθετούν «Ανακατώθηκα με το κόμμα. Αυτοί εδώ ήταν εκεί σχολειό. Ο θκος[sic] μου(άντρας), ένας ανεψιός της αδερφής του πάλι παιδί κι αυτό...- Τον έβαλαν φυλακή, τον δίκασαν, ήταν κομμουνιστής κανονικός, όχι... (γέλιο) - Εγώ: Οργανωμένος! - Κ: Τον ήλεγα[sic]: «Είσαι χαζός;» Τον δικάσαν[sic] εννιά χρόνια φυλακή, κι ούτε υπογραφή έβαλε, ούτε τίποτα. Κι έκατσε μέχρι τα εννιά, πάλι τώρα τον Ιούνιο...».

Μέσα από τη διήγηση προκύπτουν και πολιτιστικά στοιχεία που αφορούν το θεσμό του γάμου και τα περιθώρια επιλογής που είχε μια κοπέλα στην επιλογή του συντρόφου της «Ήρθαν εδώ ύστερα, τον πήρα εγώ, τότε τις έδιναν όπως να 'ναι τις γυναίκες, όχι όπως τώρα που τον διαλέγω, τον θέλω, τον παίρνω και τον αφήνω πάλι! - Εγώ: Τότε πάρε αυτόν και μη μιλάς! - Κ: Και μη μιλάς!(γέλιο)Κούτσουρο εσύ, κούτσουρος[sic] αυτός, αντάμα!(γέλια) - Εγώ: Σε τι ηλικία παντρευτήκατε; - Κ: 23 χρόνια είχα. 32 είχε αυτός.(το 1955).Εννιά χρόνια διαφορά είχαμε. Ε, καλά ήτανε.».

Οι συνέπειες της εμπλοκής του συζύγου της με το ΚΚΕ φάνηκαν από την αρχή του γάμου τους. Οι σύζυγοι λοιπόν των αριστερών υπέστησαν τις τρομοκρατικές καταστάσεις των μετεμφυλιακών χρόνων με κύριο εκτελεστικό όργανο την χωροφυλακή «Μόλις τον πήρα εγώ, δεν ήξεράμε[sic], τον έπαιρναν κάθε ώρα στο Βογατσικό. Κάθε μέρα, κάθε μήνα, κάθε δεκαπέντε ! Άμα γίνονταν οι εκλογές, επανάσταση ο Γιάννης από το κόμμα του. Κι αλλιώς εγώ ζορίζομαν[sic]! Δεν ήμαν[sic] και μαθημένη έτσι. Είχα πολλά ζόρια!

Εγώ: Φοβόσασταν;

Κ: Πολύ!!!

... Ύστερα μια φορά γίνηκαν οι εκλογές. «Λέλε[sic] Παναγία μου» λέω πάλι. Ήρθε από τα πρόβατα, τότε αντάμα ήμασταν ακόμη, κανα[sic] δυο τρία χρόνια θα είχαμε, και τον πήραν η αστυνομία στο αυτοκίνητο. Τον λεν: Τι είσαι; - Ε, κομμουνιστής λέει. Καλά που δεν τον έριξαν από την γέφυρα κάτω! Τον κατέβασαν κάτω, τον μαζώνουν ύστερα. Ήταν ένας αξιωματικός, κάθονταν εδώ, είχε Μάηδες τότε πως τους ήλεγαν[sic]. Κι ήταν αυτός εδώ. Τους έμασαν[sic] σ' ένα σπίτι, πάνω απ' το σχολειό εδώθε, τους είπαν τι τους είπαν κι ήρθαν εδώ. Την άλλη την ημέρα, πάλι το δικό του αυτός! Κι έδινάμε[sic] και παράδες! Δε μπορούσες να μιλήσεις καν! Το ΚΚΕ παράδες! Κατάλαβες;

Κ: Ήρθε το πραξικόπημα. Δεν έκαναν πουθενά έρευνα, ήρθαν εδώ σε μένα, άνω κάτω όλα!... Έβλεπα χωροφύλακα κι έτρεμε η ψυχή μου! Καταλαβαίνεις; - Όχι, όχι δε γίνεται τίποτα, ας ήρθαν, δεν πειράζει! – Γιατί δεν πειράζει; Ήταν ένα βιβλίο τρανό, και το χάμε μέσα. Και σηκώνομαι εγώ, πααίνω[sic], πατώ επάνω και σήκωνα τα κεσέδια[sic]! Αυτή του δουλειά έκανα».

Η παροιμία που θέλει να παιδεύονται τα παιδιά από τις αμαρτίες των γονιών τους βρίσκει τέλεια εφαρμογή στο μεταπολεμικό σκηνικό της ελληνικής επαρχίας κυρίως, όπου τα πρόσωπα κι οι καταστάσεις είναι γνωστές και η καθημερινή συναναστροφή δεν αφήνει τα πρόσωπα να ξεχαστούν. Τα παιδιά της αφηγήτριας (πρ.3) βιώνουν αυτή την άσχημη πραγματικότητα «Κ: Δυο παιδιά έκαμα εγώ. -Αυτά κουβαλούσαν καθόλου φόβο; - Κ: Αυτά μικρά κουβαλούσαν, και σχολειό που πάαιναν[sic], τα κατατυράννησαν κι αυτά! - Εγώ: Στο σχολειό τα συμπεριφέρονταν άσχημα; -- Κ: Στο Γυμνάσιο ήταν! Εδώ στο σχολειό, ο τρανός ήταν πρώτος μαθητής. Έρχεται ο διευθυντής να δώσει επιδότηση! Και λέει στα παιδιά : «Ποιος είναι ο καλύτερος μαθητής μέσα εδώ;». «Ο Παπαδημητρίου». Λέει ,αυτός θα πάρει την επιδότηση. Λέει ο δάσκαλος: - Είναι ο μπαμπάς του κομμουνιστής! Κατάλαβες; Γιατί ήταν από δω ο δάσκαλος. Παπαδημητρίου κι αυτός ήταν. Αυτός ήξερε, η πεθερά μου τον είχε ανεψιό από πρώτη ξαδέρφη. Ύστερα έριξαν και κλήρο και πέφτει πάλι του Γιώργου! Δεν τον έδωκαν! Και δεν έδωκε κανέναν! Δεν έδωκε κανέναν, κατάλαβες; Μια επιδότηση τότε ήταν κανα δυο τρία χιλιάρικα. Ήταν μια χαρά. Ε, και τέτοια γίνονταν... Και κει στο Τσοτύλι, κι εκεί δεν τα χανε καλά. Μας μάλωναν και κει πολύ λέει . Μας μάλωναν πολύ». Αναφορά υπάρχει και στις γενικότερες συνέπειες που υπέστησαν οι εμπλεκόμενοι αριστεροί στον εμφύλιο με την αναγκαστική ή προαιρετική προσφυγιά τους στα ανατολικά κράτη της Ευρώπης «Κ: Έφυγαν αυτοί, όσοι έφυγαν έξω, έφυγαν. Από δω δεν απέμειναν. Από εκεί ύστερα ήρθαν όταν έδωσαν άδεια, χαρτιά έφτιασαν, ήρθαν».

Μια άλλη διάσταση στις σχέσεις των ανθρώπων τόσο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου όσο και μεταπολεμικά, είναι η διστακτικότητα των συγγενών, των συγχωριανών μιας περιοχής να συναναστραφούν με τους αριστερούς συγγενείς και γείτονές τους. Ο τρόμος της αμαύρωσης της δικής τους υπόληψης φαίνεται να είναι ισχυρή «Τότε πήγαμε στην Κοζάνη (σε ομιλία του Παπανδρέου) κι ήταν μια νυφαδιά δεξιά πολύ! Κι τους είπα να ευχαριστούμε που ήρθε ο Παπανδρέου, γιατί δυο φορές καλημέρα σας λέγαμε και δε λέγατε εσείς. Με λέει: θα έρθω και στο σπίτι! - Έλα του λέω! Δεν έρχονταν για να μη χαρακτηριστούν αριστεροί! Δε φάνηκε να έρθει! Μα δε μπορούσαμε να βγούμε έξω! Και τον Γιάννο δε τον ζύγωναν οι χωριανοί ακόμη!». Δε γίνεται να μας αφήσει αδιάφορος ο απογοητευτικός

τόνος στη φωνή της κ. Μαλαματής που φαίνεται να στεναχωριέται κυρίως για λογαριασμό του συζύγου της και του αποκλεισμού του από τους δικούς του συγγενείς. Η εποχή Παπανδρέου (αρχές δεκαετίας '80) είναι κοινός τόπος στις διηγήσεις των αριστερά διακείμενων ερωτηθέντων και αναφέρεται ως λυτρωτικός σταθμός για το τέλος των διώξεων εναντίον τους.

Τέλος έχουμε και στοιχεία για όσα το κράτος έκανε για τους παλινοστούντες (πρόσφυγες) του εμφυλίου «*Εγώ: Τους βοήθησε καθόλου το κράτος αυτούς; - Κ: Καλά τότε ήρθαν αναγνωρισμένοι αυτοί: όμως έφεραν και πολύ πράγμα από εκεί . Τα λεφτά που είχαν, τα πήραν πράγματα κι έφυγαν από εκεί. Πολύ πράγμα έφεραν! Ύστερα τους κόπηκε σύνταξη από εκεί. Κι έπαιρναν καλά χρήματα.*

Εγώ: Ο δικός σου ο άντρας;

Κ: Τίποτα, ούτε δραχμή! Η απογοήτευση από την απουσία του κράτους σε κάποιου είδους βοήθειας προς τους ανθρώπους που καταπονήθηκαν και υπέφεραν από την στέρηση βασικών δικαιωμάτων της αξιοπρέπειάς τους είναι έκδηλη.

Οι αδερφές από τους Κομνηνάδες(πρ.12, 13)έχουν δηλώσει πως στα χρόνια του εμφυλίου φιλοξενούσαν στο σπίτι τους και αντάρτες και στρατιώτες. Ήταν φίλα προσκείμενη ,η οικογένεια στη δεξιά παράταξη όπως δήλωσαν οι ίδιες. Πρόσφεραν καταφύγιο στους αξιωματικούς του στρατού, τους τάζαν, τους έπλεναν τα ρούχα. Το χωριό όμως σύμφωνα με τις ίδιες πάλι γυναίκες είχε και πολλούς φανατικούς αντάρτες. Φαίνεται λοιπόν πως η προσήλωση η δική τους στον εθνικό στρατό είχε παρεξηγηθεί από τους συγχωριανούς τους « *-Κι έτσι ήταν στρατός, έπλενάμε[sic] ρούχα στρατιωτικά, αλλά και μας κατηγορούσαν. Έλεγε εκεί ένας ανθυπολοχαγός και λέει: «Κοίταξε, εγώ έχω εργοστάσιο στην Αθήνα. Έχω κορίτσια, παιδιά, άντρες, γυναίκες, ξέρω εγώ τι κάνουν εκεί μέσα στο εργοστάσιο; Δεν κάνουνε πρόστυχιές; Που ξέρουμε εμείς; Εσείς εδώ είναι κι η μάνα σας, ο πατέρας σας. Κι εδώ έρχονται φέρνουν δυο στρατιώτες τα ρούχα και τα πλένετε κι είστε πρόστυχες; Αυτοί που τα λένε αυτά, αυτοί είναι πρόστυχοι. Εσείς κάνετε τη δουλειά μας*

Εγώ : Εσάς κατηγορούσαν;

ΚΧ: Κι ερχόταν και στο σπίτι μας κοιμόταν.

Εγώ: Οι αντάρτες σας κατηγορούσαν;

ΚΧ: Όχι, όχι από το χωριό μας οι χωριανοί. Συγγενείς μας, συγγενείς».

Η οικογένειά τους είχε ζήσει προσφυγιά, από Τραπεζούντα οι γονείς, έστησαν τη ζωή τους και μετά τον εμφύλιο ξαναβρέθηκαν σε δύσκολη θέση να πρέπει να βρουν πόρους να ζήσουν *«Εγώ πάντα πήγαινα, ο πατέρας μου δούλευε στο Μύλο, οι αδελφές μου πλέναν ρούχα ξένα. Πώς θα ζούσαμε κι εδώ; Με εδώ, εκεί. Εγώ πήγαινα στο χωριό, να 'ναι καλά πάλι οι συγγενείς, να μαζευότανε τα ζευγάρια, έσπερνα, τελειώνα και μετά κατέβαινα. Και πάλι είχαν εκείνο το μίσος! Μερικοί».*

Κάποιες κοπέλες κατά τα λεγόμενά τους, τις πήρανε στο αντάρτικο, τις έδωσαν όπλα - χωρίς αυτές να θέλουνε- κι έχασαν τη ζωή τους. Όσες επέζησαν γνώρισαν την προσφυγιά στα ανατολικά κράτη *«Εγώ: Υπήρχαν κορίτσια που φύγανε ή πήραν πάνω στο βουνό; Πήραν και όπλα;*

ΚΧ: Φύγανε, τους δώσαν[sic] και όπλα. Και μία πήρανε μια αθώα, δεν ήξερε τίποτα η καημένη. Του Τσιατάλα[sic].

(...)Εγώ: Αυτές οι γυναίκες που πήγαιναν, ή όσες πήγαν από το χωριό, ξαναγύρισαν;

ΚΧ: Καμία! Σκοτώθηκαν.

Εγώ: Έφυγαν μετά;

ΚΧ: Έφυγαν! Τους μάζεψαν όλους. Στη Σλίμνιτσα[sic], από κει στη Βιτόβα[sic]...

Εγώ: Μοιράστηκαν στα ανατολικά κράτη...»

Μπορεί να φαίνεται κάπως αχνά, όμως μέσα από τις περιγραφές αυτών των δυο γυναικών διαφαίνονται και πιο "μύχιες" πτυχές των συνεπειών της συμμετοχής των αριστερών που θεωρούνται και οι ηττημένοι του εμφυλίου. Η αντιμετώπιση των συγγενών τους από την Ουγγαρία δεν έμοιαζε ιδιαίτερα ευγενική! Πρωτίστως οι εδώ συγγενείς έπρεπε να δηλώσουν πως δέχονται τους συγγενείς τους πίσω! *« (...)Πρώτα φέραμε τα παιδιά...(..)Τα τρία του θείου μου, οι δυο οι εξαδέρφες μου, κι άλλη πια ήτανε... - Η: Ήρθανε πολύ αργά όμως, ήρθανε μετά από αρκετά χρόνια..(..).Το στενάχωρο είναι πως υπέβαλλαν τα παιδιά σε δοκιμασίες-τρικ προκειμένου να αλλάξουν απόψεις και πιστεύω και να ενστερνιστούν τις δικές τους. Η αποδοχή από τους οικείους συνοδευόταν – θεωρητικά τουλάχιστον – και στην απόταξη των αριστερών ιδεών και τη σύνταξη με τις δεξιές «Παρακάλα εσύ το Θεό σου!». «Εμείς ο Θεός δε δίνει τις καραμέλες». «κοίταξε,*

παρακαλέστε!» και θουρρρ, ρίχνει τις καραμέλες ο πατέρας μου. «Είδες ποιος ρίχνει τις καραμέλες;»(...)Σαν ήρθαν εδώ, ύστερα βάλανε μυαλό. Μετά από κει κάνανε χαρτιά πως τους θέλουμε, και ήρθανε οι γονείς τους. Όλο το σόι μας κατά κει ήταν»!

Στην ερώτηση αν δέχθηκαν βοήθεια από το κράτος σε αυτά τα δύσκολα χρόνια ή αργότερα, η απάντηση ήταν πως αυτοί δεν πήραν βοήθεια γιατί έφυγαν από το χωριό και κατέβηκαν στην πόλη της Καστοριάς, ενώ οι υπόλοιποι «ΚΠ: Ε, όταν πήγαν στο χωριό, δεν τους έκανε τα σπίτια, δεν τους έδιναν λεφτά, 30δραχμές το άτομο; Μη κοιτάς εμείς μείναμε εδώ(Καστοριά)».Είναι φυσικό επόμενο οι άνθρωποι που είχαν ενεργό δράση οι ίδιοι ή οι οικογένειές τους να έχουν περισσότερες εμπειρίες να διηγηθούν σχετικά με τις συνέπειες αυτής τους της συμμετοχής.

Η εξορία ήταν ακόμη μια εμπειρία που δεν μπόρεσε να αποφύγει η οικογένεια της πληροφορήτριας, μαζί και με τόσους άλλους αριστερούς «Αφού μου έλεγε τώρα ο μπαμπάς μου, όταν ήταν στη Μακρόνησο, τους χτυπούσανε. Η τιμωρία τους ήταν να κατεβάζουν την πέτρα από το βουνό, χωρίς νόημα. Αυτό κάναν [sic]όλη την ημέρα, κατέβαζαν την πέτρα. Μετά τους χτυπούσανε, τους άφηναν εκεί στα πατάκια στην παραλία, κι έβαζαν παπάδες να τους εξομολογήσουν. Είχαν φτάσει σε τέτοιο σημείο.

Εγώ : Όταν πήγε ο πατέρας σας ήταν με τη μητέρα σας μαζί;

Κ: Ε βέβαια! Ο μπαμπάς μου πήγε πρώτα στο Μάραθο Ικαρίας. Εεε, το '47. Μόλις σκότωσαν τον αδερφό του, για προληπτικά μέτρα , να μην αντιδράσει, τον πήραν και τον πήγαν στην Ικαρία. Έκατσε 6 μήνες στην Ικαρία, γύρισε, έπιασε εμένα, κι όταν γεννήθηκα εγώ, τον έστειλαν μετά από έναν μήνα στη Μακρόνησο. Έκατσε 6,7,8 μήνες κι όταν γεννήθηκα εγώ, τότε γύρισε. Το θυμάται η μεγάλη μου η αδελφή όταν γύρισε ο μπαμπάς από την εξορία.

Από ένα γνήσια αριστερό σπίτι εκείνα τα χρόνια δεν έλειπε η φυλάκιση με την κατηγορία του κομμουνισμού, άρα του εχθρού του κράτους «Κ: Αυτές ήταν... η θεια μου ήταν 19, η άλλη 18 και η μεγαλύτερη 20. Και τις δίκασαν η θεια μου είχε 11 χρόνια... Αυτές τις είχαν δικάσει, τη θεια μου και την άλλη, τις είχαν δικάσει σε ισόβια κάθειρξη, κι από βραδύς τις πήραν για εκτέλεση. Τις έβαλαν για εκτέλεση. Αλλά η άλλη, η Ανθή η γειτόνισσά μου, ο πρώτος της ξάδερφος γιατρός, τα είχε με της διευθύντριας των φυλακών την κόρη. Κι αυτή μεσολάβησε μέσω Φρειδερίκης βασιλίσσας, και τις έδωσαν χάρη. Έκατσαν 11 χρόνια.

Εγώ: Ποιο ήταν το κατηγορητήριο για τέτοια ποινή;

Κ: Η ανάμειξη στην ΕΠΟΝ.

Τα βασανιστήρια άφησαν μόνιμα σημάδια σε όσους τα υπέμειναν και σίγουρα τα χρόνια που έχασαν οι άνθρωποι αυτοί δεν μπορούν να γυρίσουν πίσω «Κοίταξε δεν... πέρα από τα βασανιστήρια... γιατί τη θεια μου την πήραν από βραδύς και της βγάλαν[sic] όλες τις τρίχες από το κεφάλι. Κι η θεια μου επί δυο χρόνια ούρλιαζε! Τα βράδια αναστάτωνε τη φυλακή. Είχε πάθει κι από τα βασανιστήρια κι ένα είδος αμνησίας. Αφού τα βλάχικα τα μιλούσε τέλεια και μετά από αυτά τα περιστατικά, δεν μπόρεσε να ξαναθυμηθεί. Μας έλεγε κι αυτήν αλλά περισσότερο μας έλεγαν οι άλλες ότι τα βράδια ούρλιαζε συνέχεια, επί δυο χρόνια. Από τα πολλά βασανιστήρια! Αλλά και μέσα στις φυλακές δεν ακούσαμε ότι ή δε της συμπεριφερόταν καλά. Υπήρχε μια σύμπτωση μεταξύ τους. Τώρα η καθεμιά είχε κάνει τη φίλη της, τον κύκλο της εκεί μέσα. Όχι δε μας έχουν πει για άσχημη συμπεριφορά».

Μια μορφή νίκης σε έναν σύγχρονο πόλεμο είναι να πλήξει κανείς την ηθική αξιοπρέπεια του αντιπάλου του. Απέναντι σε γυναίκες που η ισοτιμία δεν είναι καν ζητούμενο, η νίκη αυτού του είδους μοιάζει παιχνιδάκι για τον αντίπαλο που δεν έχει ηθικούς φραγμούς «Αυτή η Σκαπαρλή, μια φιλόλογος στο Άργος, ήταν στο χώρο της αριστεράς, δημοσίευσε ένα άρθρο σε μια τοπική εφημερίδα, στην Ορεστίδα. Επειδή ήταν η μάνα της αριστερή, την έβαζε με το ζόρι ο γυμνασιάρχης στο γραφείο να εξομολογηθεί. Κι εκεί που την έβαζε στο γραφείο της ρίχτηκε ο παπάς. Βλέπω μια μέρα στην Ορεστίδα, το κατήγγειλε αυτή. Και την παίρνω τηλέφωνο. Αυτή νόμισε είμαι καμιά από αυτές που θέλουν να τη βρίσουν. Και λέει το τι τράβηξε η μάνα μου! Είχαν ατιμάσει τόσα κορίτσια οι δεξιοί! Η Λευθερία, του Λάλα η μάνα, της Ντίνας. Πόσα κορίτσια ατίμασαν! Έλεγε η μάνα μου, η Κυράτσα, -Σώπα ρε Κυράτσα! Και πόσες άλλες να σε πω εγώ, να σε πω ονόματα στο Άργος. Ο άλλος που σου λέω τώρα, ο αδελφός του βουλευτή που έβγαλε το σπυρί, ο πατέρας της κοπέλας ήταν στη φυλακή γιατί αυτούς τους κυνηγούσαν σαν σλαβόφωνους. Η μάνα της κοπέλας δούλευε στο σπίτι σαν υπηρεσία. Ατίμασε και την κόρη, μένει η κόρη έγκυος και είπανε ότι πήρε φαρμάκι και ξεψύχησε στην αυλή του γαμπρού μου του Κώστα του Τάμπα. Μετά από χρόνια μαθεύτηκε η αλήθεια. Η αδερφή αυτουνού, το έκανε το κορίτσι ένα κέικ και το βαλε ποντικοφάρμακο. Και πάει το κορίτσι! Ποιος θα τους δικάζε αυτούς; Ε; Ποιος θα τους δικάζε; Είχε αυτός δυο εξαιρετικές κοπέλες. Ερχότανε στην τράπεζα, με φιλούσαν... Τι έφταιγαν τα κορίτσια γι αυτά τα εγκλήματα που έφτιαχναν; Δεν έφταιγαν σε τίποτα τα παιδιά!».

Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η "ρετσινιά" για τις κοπέλες που είχαν φυλακιστεί λόγω κοινωνικών φρονημάτων ήταν δεδομένος και σε μεγάλο βαθμό αδύνατο να

καμφθεί σε μια μικρή επαρχιακή κωμόπολη «Κ: Κοίταξε, θα σου πω. Όταν επανήλθανε, αυτές τις κοπέλες δεν τις παντρευότανε κανένας. Ήταν πολύ δύσκολο να τις παντρευτούν. Ή τις έπαιρνε κανένας αριστερός,, ή.. Υπήρχε αυτή η προκατάληψη, κατάλαβες;».

Στα χρόνια που ακολούθησαν το τέλος του εμφυλίου, η επινοητικότητα των "νικητών" του εμφυλίου(όσο μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως ένας εμφύλιος μπορεί να έχει νικητές!), ξεπερνάει την φαντασία πολλών ανθρώπων, τόσο από επίσημους φορείς όπως η χωροφυλακή «(...) Και τι τραβούσαμε! Στις εκλογές τον μπαμπά αυτός της ασφάλειας τον είχε κάθε βράδυ στο τμήμα. Τον λέει μια μέρα : « Πρόσεξε καλά γιατί θα σε καθαρίσω και θα αφήσω την οικογένεια μόνη πίσω!». Ένα βράδυ γυρνούσε ο μπαμπάς μου δηλαδή πριν από το σπίτι, στα 200 μέτρα, κανά πέντε άτομα του βάζουν το κεφάλι στην πέτρα και πατούσαν από πάνω. Ο μπαμπάς μου τους είδε ποιοι ήταν, τον είχαν κάνει μαύρο!», όσο κι από την τρελή της γειτονιάς: «Εποχές... μιλάμε '57, '58, '60. Που μπορούσαμε εμείς... Είχαμε μια γειτόνισσα τρελή δίπλα, έπαιρνε μια φούρκα, μας έριχνε όλα τα κεραμίδια. Τα έριχνε κάτω κι έλεγε: «Άμα θέλετε κομμουνιστές, κομμούνια, πάτε στην αστυνομία!». Ποιος τολμούσε; Όταν θέλαμε, είχαμε ανάγκη, παίρναμε έναν γαμπρό της μάνας μου δεξιό για να πάμε. Τρέμαμε! Και μόλις βγήκε το ΠΑΣΟΚ, πήγε να τα ρίξει(η γειτόνισσα), φωνάζει ο αδερφός μου τη χωροφυλακή, : «Άμα θες λέει, ξαναρίξτα!» (γέλιο), ή τον κλητήρα της Αγροτικής Τράπεζας : «Το Άργος όλο ντουμάνιασε, "ένας κομμουνιστής στην Τράπεζα"! (γέλια) - Κόρη: Αλήθεια; - Κ: Α, δεν το ξέρεις αυτό; Μας είχαν φάει! Και να σου πω κι ένα ωραίο! Εν τω μεταξύ, ήταν ένας στην Αγροτική κλητήρας. Αυτός πηδούσε από τα πεζούλια να 'ρθει να συλλάβει τον μπαμπά μου, τον θείο μου. Και όταν ήρθε να καλέσει τον αδερφό μου για την Τράπεζα να παρουσιαστεί, πήγε εκεί στη γειτονιά, ήταν μια γειτόνισσα και λέει: «Αυτό είναι το σπίτι του Ταμπούρα;». Βγαίνει και η μάνα μου : «Ρε κοπρόσκυλο του λέει, όταν πηδούσες από το πεζούλι να συλλάβεις τον άντρα μου, τον θείο μου, αλλά πού μπορούσες να φανταστείς εσύ μια μέρα πως τα παιδιά των αριστερών θα τα φωνάζεις για να πιάσουν δουλειά στην Τράπεζα!».

Την ίδια την αφηγήτρια την περίμενε άσχημη συμπεριφορά προς το άτομό της από καθηγητές του Γυμνασίου. Την έβρισκαν τα απόνερα της αριστερής ιδεολογίας της οικογένειας «Ε, κοίταξε, θα σου πω εγώ κάτι. Το έλεγα τις προάλλες εδώ στην πλατεία. Ήμουν πολύ καλή στα φιλολογικά τα μαθήματα. Είχαμε έναν καθηγητή ο οποίος ήταν διευθυντής ο οποίος ήταν φασίστας ρε παιδί μου, ο οποίος ήξερε..ήξερε ότι εγώ ήμουν από αριστερή οικογένεια. Μια 21^η Μαΐου, Αγίου Κωνσταντίνου, λέω δε θα το ξεχάσω ποτέ, έχω κλάψει εκείνη την ημέρα, έχω σκοτωθεί, πήγε στο γραφείο, και μ' έναν συμμαθητή μου εκεί πέρα, μου λέει :

«Ταμπούρα παιδί μου, εσύ θα γράψεις ποιοι φωνασκούνε μέσα». Εμείς για πλάκα γράψαμε 2-3 ονόματα, μόλις τον είδαμε να έρχεται, τα σθήσαμε. «Ποιον έγγραψες;» «Κανέναν». «Ποιον έγγραψες;» «Κανέναν». «Ε βέβαια λέει, εσένα δεν ξέρουμε το παρελθόν σου!». Πώ πώ! Να κλαίω όλη την ημέρα! Ούτε κανέναν φίλο είχα, ούτε τίποτα.. Καλεί η μάνα μου τον αδερφό της, είχε πεθάνει ο μπαμπάς μου τότε, και λέει ο θείος μου θα πάω στον Εισαγγελέα. Καλά λέει η μάνα μου θα πας στον Εισαγγελέα, αλλά αν δεν της δώσει απολυτήριο; Ήμουν πρώτη στα φιλολογικά, ήρθε ο Επιθεωρητής και με σήκωσε στον πίνακα να βγάλω το άγνωστο κείμενο. Και μου λέγαν όλοι από κάτω: « Μη το βγάζεις βρε!». Όταν έλεγα εγώ ότι είχα 10 στα αρχαία, δεν πίστευε κανένας.(...)Ε μας κυνηγούσαν πολύ, ξέραν ας πούμε».

Για μια ακόμη φορά μνημονεύεται η κυβέρνηση Παπανδρέου που έδωσε συντάξεις Εθνικής Αντίστασης και ο νόμος Κουτσόγιωργα με τον εκδημοκρατισμό των προσλήψεων στον δημόσιο τομέα «Ε κοίταξε, αυτές, την εθνική αντίσταση, ναι, όπως η Άνθη. Η θεια μου η Ντότα γιατί δεν έπαιρνε εθνική αντίσταση; Δεν ξέρω γιατί. Πότε το έκανε το ΠΑΣΟΚ αυτό; Πήραν μερικές. Της νύφης μου η γιαγιά, ναι αυτές πήρανε.

(...)Κοίταξε, έχει να κάνει, με τον νόμο Κουτσόγιωργα μπήκαμε. Αλλιώς δε θα μπορούσαμε να μπούμε! Έτσι μπήκαμε. Ποιος αριστερός! Όταν ο αδερφός μου μπήκε το '81 στην Τράπεζα, δηλαδή πήγε έδωσε εξετάσεις, πτυχιούχος της Βιομηχανικής ήταν, και πέρασε και τράπεζα και εφορία, πέρασε δηλαδή τον Μάρτιο και το ΠΑΣΟΚ βγήκε 18 Οκτωβρίου το '81. Το Άργος όλο ντουμάνιασε, "ένας κομμουνιστής στην Τράπεζα"! (γέλια)».

Η μη ενεργής συμμετοχή της γυναίκας από το Βογατσικό(πρ.11), που διεύθυνε κυρίως ο εθνικός στρατός, δεν έχει και πολλά να συμπληρώσει στο κάδρο των συνεπειών πέρα από την φυγή μιας αντάρτισσας στην Τσεχοσλοβακία και την μετά από χρόνια επάνοδό της και τον ξυλοδαρμό του πατέρα της από τους αντάρτες εξαιτίας του οποίου φαίνεται να υπέφερε τα επόμενα χρόνια.

(πρ.11)«Εγώ: Από δω από το χωριό, γυναίκες φύγανε αντάρτισσες;

Κ.Σ: Μία μόνο!

Εγώ: Θυμάστε το όνομα;

Κ.Σ: Αυτή έφυγε με έναν Γερμανιώτη, και μετά από πάρα πολλά χρόνια ήρθε στην Ελλάδα,

Εγώ: Αυτή είχε φύγει λοιπόν αντάρτισσα.

Κ.σ.: Έζησε πολλά χρόνια στο εξωτερικό, στην Τσεχοσλοβακία! Και τώρα έρχονται στο χωριό κάθε καλοκαίρι!

(...)Κ.Σ. :Πολύ αργότερα, τους έδωσαν μια σύνταξη. Πάρα πολύ αργότερα! Αλλά απορούμε, κι αυτό μου λέει η μικρή μου αδερφή, πώς βγαίναμε; Πώς βγαίναμε; Τραχανά, με πέτουρα, ξέρεις τι είναι τα πέτουρα; Με τραχανά, με πέτουρα, με φακή, με φασόλια, με μακαρόνια.. Εμείς όπως είχαμε και το κυνήγι και το μεροκάματο του μπαμπά, σαρδέμπορος είχε δουλέψει.. Και να ερχόταν κανένας να δουλέψει, «Κάνετε συνεδρίαση!» έλεγαν οι αντάρτες..αυτές οι οικογένειες που ήταν αντάρτες. Τι συνεδρίαση να κάνουμε! Εδώ είχαμε δει τον Χάρο με τα μάτια! Οκτώ μήνες κάθησε ο μπαμπάς μου ώσπου να συνέλθει από τα πόδια του! Και στο τέλος όταν πέθανε, πέθανε 85 χρονών, είπαν ότι αυτό το πόδι πρέπει να τον χτύπησε κάποιος! Από τον Απρίλιο, πέρασε...

Εγώ: Τον είχαν χτυπήσει οι αντάρτες;

Κ.Σ.: Τον είχαν χτυπήσει αυτόν κι ακόμα οκτώ. Ο ένας πέθανε.»

Η μαρτυρία της επόμενης πληροφορήτριας(πρ.7) είναι για όσα άτομα γνώριζε να έχουν κάποια ενεργό συμμετοχή στον αγώνα εναντίον του όποιου εχθρού αναγνώριζε. Η ίδια δε συμμετείχε κι η ματιά της ήταν μέσα από το πρίσμα της βοήθειας που μπορούσε να δώσει, χωρίς να αντιλαμβάνεται ιδιαίτερα τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς και τις προσηλώσεις σε αυτούς. Αναφέρει λοιπόν τον φόβο και τον αγώνα της γυναίκας του αντάρτη που φυλακίστηκε κι έμεινε σπίτι με τα παιδιά της και τους στρατιώτες να την ενοχλούν για να αποσπάσουν πληροφορίες «*Η ανηψιά[sic], ο άντρας της ήταν καπετάνιος στους αντάρτες. Κι ύστερα αφού τελείωσε το πρώτο, τους απόλυσαν, τους πήγαν φυλακή. Κι αυτήν έμεινε εδώ με τα παιδιά της.(...)Υστερα αυτοί από δω, έστειλαν στρατό στο σπίτι, στρατιώτες να την πιάσουν! Αυτή η καημένη λαχταρούσε, φοβόταν!*».

Όποτε μπορούσε να βοηθήσει το έκανε κι έτσι βρέθηκε να χαίρει εκτιμήσεως από ανθρώπους που τους βοήθησε, κι οι οποίοι της έστειλαν χαιρετίσματα με την πρώτη ευκαιρία «*Το δωκα[sic] ένα φουστάνι, το θανε[sic], πάει έπλυνε τα ρούχα του, το θράδυ μου το 'φερε. «Πόθεν είσαι βρε κορίτσι μου, το λέω. Πώς και τι βγήκες αντάρτισσα; Πώς σε λένε;». !».* «*Να φύγεις!, λέω Να φύγεις, θα σκοτωθείς, λέω!*».Κάθε μέρα σκοτώνονταν! Έφυγε! Έφυγε, πάει στο χωριό και μ' έστειλε χαιρετισμούς!».

Αναφέρει επίσης οικογένειες αριστερών που

γνώρισαν την ξενιτειά «Πολλοί δεν ξαναγύρισαν. Ο δικός μου ο κουνιάδος στη Δύση. Ο άλλος έμεινε στην Πολωνία, πήρε Πολωνέζα εκεί. Του έστειλε γράμμα αυτός ο Άγγελος ο Χορωφτιάκας. Φτώχεια βρε κορίτσι μου ήταν τότε. Για να υπηρετήσει το στρατό, τον έστειλαν οι γονείς να πάει χωροφύλακας, να πληρώνεται, δεν είχαν να στείλουν! Το κράτος μετά τον πόλεμο έδωσε χρήματα και υλικά για να ξαναφτιάξουν τα σπίτια τους «: Μόνο μας έδωσε να φτιάξουμε ένα δωμάτιο, και λίγο χώρο να συμμαζευτούμε. Μας έδωσαν υλικά, όχι λεφτά. Κεραμίδια, ξύλα, τα τούβλα τα φτιάχναμε με πλιθιά. Έκοβάμε[sic] λάσπη. Εγώ σ' αυτό το σπίτι το πέρα, εκεί κάθομαν[sic]. Τώρα ήρθα εδώ. Πλιθιά έκοψάμε[sic] με τον άντρα μου. Ήταν καμένο, το κάψαν τελευταία, και κόψαμε 3000 πλιθιά, σε λάσπες, και το σκέπασάμε[sic] κι έκατσάμε[sic]».

Σε κάποιες περιπτώσεις επαναπατρισμού παλινοστούντων μπορεί και να προέκυπταν περιουσιακά ζητήματα με τους εναπομείναντες εδώ συγγενείς. Στην περίπτωση της αφηγήτριας μας που έμεινε πολλά χρόνια με την πεθερά, φρόντισαν να ξεκαθαρίσουν τέτοια ζητήματα κι όταν γύρισαν τα υπόλοιπα παιδιά από το εξωτερικό, βρέθηκαν προ τετελεσμένων καταστάσεων «Αλλά την είπα: «Μάνα, ό, τι θες σε κοιτάζω, αλλά να μας κάνεις μια διαθήκη. Χωράφια, δώσε και τα' άλλα τα παιδιά σου που είναι στο εξωτερικό, αλλά το σπίτι να μας το γράψεις γιατί δε μπορούμε να φτιάξουμε άλλο! Και την πήρε ο άντρας μου και μας πάει στην Κλεισούρα και μας έφτιαξε διαθήκη, και το σπίτι μας το έγραψε εμάς. Κι ήρθαν τα παιδιά από τη Ρωσία, κι ένας γείτονας τον λέει τον κουνιάδο μου: Μη τυχόν και πας σαπέρα[sic] κι ανοίξεις διαθήκες και τέτοια, η μπάμπω τα 'φτιαξε. «Ας τα 'φτιαξε λέει. Ό, τι έχει ο Θύμιος έχω κι εγώ».

Η συνέντευξη στον Σπήλιο Καστοριάς υπήρξε ανέλπιστα αποκαλυπτική. Η αφήγηση της γυναίκας (πρ.6) που υπήρξε σύνδεσμος σε χωριό "ανταρτοφωλιά" έχει να επισημάνει συνέπειες για την άκρως αριστερή οικογένειά της κυρίως μεταπολεμικά όταν χρειάστηκε να πάνε για δουλειά στους ανθρώπους αυτούς τους συγχωριανούς τους, τους Μάηδες, που τους έπιναν το αίμα και κατά τη διάρκεια των δύσκολων χρόνων του πολέμου «Κ: Δε μας πείραξε ο στρατός. Μας πείραξαν οι χωριανοί μας! Ήθελαν να τα πάρουν τα ζώα μας. Ήθελαν να μάσουν[sic], να ζήσουν. Ήταν πολλοί, ήταν Σκαλοχώρι, ήταν από 5-6 χωριά, ήταν Ασπρούλα ήταν πολλά χωριά. Όλα από δυο από τρεις είχαν τέτοιους φαγάδες... Γιος: Για τους Μάηδες λες τώρα; -Κ: Όταν μας έκαψαν, ναι, ήταν από πολλά χωριά! Νόστιμο, Ανηρό.. εδώ.. Εδώ είχαμε τρεις. -Κ: Ναι, ναι, ναι και πήγαίναμε[sic], δούλευάμε[sic] σε αυτούς πάλι! Εγώ δούλευα όλο σε αυτούς. Μας έκαψαν, μας χάλασαν τι μας έκαναν, δεν είχα που να πάω, δουλειά ήθελάμε[sic]! Δεν είχαμε τίποτα, ούτε τσαπί να σκάψουμε!».

Μετάπειτα συνέπειες της αριστερής τους ιδεολογίας υπήρξε το φακέλωμα των παιδιών τους, το διαπίστωσαν στον στρατό, και τα προσκόμματα που έβρισκαν στην επιθυμία του συζύγου της να γίνει ιερέας «Ο Στέργιος ας πούμε ο αδερφός μου, στο στρατό ήταν στο 2^ο Γραφείο, τον φάκελό του τον είχαν. Και διάβασε και έλεγε:(...)-Ο παππούς του βρίσκεται εκεί, ο αδερφός του πατέρα του ήταν αξιωματικός του Δημοκρατικού Στρατού του λεγόμενου, και τώρα βρίσκεται στη Βουλγαρία... Υπήρχαν αυτά τα στοιχεία, άρα ο φάκελος σε ακολουθούσε. Κι ο πατέρας μας, όταν ήθελε να γίνει παπάς, υπήρχε πρόβλημα! - Ξεκίνησε να γίνει μια φορά και τον έκοψαν, έγινε ένας ντόρος μέσα ότι είχε τον αδερφό του έξω, κι ήταν κι αυτός δήθεν τάχα... Ήταν ήσυχος αυτός, δεν ήταν πουθενά. Αλλά επειδή δεν ανακατεύονταν πουθενά, νόμιζαν είναι κομμουνιστής. Τον έκοψαν για έξι χρόνια. Κι ύστερα ήρθαν ζήτηξαν[sic] και τον έκαναν».

Αναφερόμενη σε τυχόν αναγνώριση ή βοήθεια από το κράτος μιλάει για πρώτη ύλη που τους δόθηκε, όχι τίποτα σπουδαίο κατά την εκτίμησή της. Όμως αξιοσημείωτο είναι πως η βοήθεια από την ΟΥΝΡΑ δεν μοιράστηκε σε αριστερές οικογένειες ή δόθηκε σε αυτές χάριν αστεϊσμού ζευγάρι αρβύλες με δύο αριστερά υποδήματα! «Το κράτος όταν έφτιαξε ένα σπιτάκι το κράτος της έδωσε κανα[sic] 5 κυβικά ξύλα και το χτίσαμε το σπίτι. Αυτό, άλλο όχι, τίποτα. Το κράτος έδινε όμως πιο μπροστά. Έδινε κάτι ΟΥΝΔΡΕΣ που ελεγάμε[sic], αλλά δε μας έδιναν εμάς. Η μάνα μου πάει μια φορά, νέα ήτανε, είχε στείλει κάτι παπούτσια παλιά δέμα είχαν στείλει, τα πήρε! Ήρθε στο σπίτι, λέει στον πατέρα μου: «Κοίτα τι μ' έδωσαν, θα πάω να τα πετάξω». «Κάτσε λέει ο πατέρας μου θα σε χτυπήσουν, θα σε σκοτώσουν! Δεν τα πάει. Αριστερά, αριστερά το θυμάμαι. Έδιναν κι άλλα πράγματα!».

10.2. Άντρες

Οι συνέπειες που αφηγούνται οι άντρες πληροφορητές δεν προσθέτουν ιδιαίτερα διαφορετικές πληροφορίες από τις γυναίκες. Η ματιά τους όμως εστιάζει περισσότερο στην κρατική συνδρομή και σε περιγραφές από το πεδίο μάχης. Λείπει η ματιά της καθημερινότητας που ενδιαφέρει περισσότερο τη γυναίκα και την ευαισθησία που την διακρίνει.

Οι συνέπειες για τον κύριο Νίκο(πρ.2) είναι πολύ ξεκάθαρες και με βάση αυτές δικαιολογεί και την προσπάθεια του πατέρα του να μην τον αφήσει να πάρει μέρος σε καμιά πολεμική διένεξη. Συγκεκριμένα, η βίαιη αρπαγή των παιδιών από τους αντάρτες

είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια της ζωής τους «Κ. Ν : Οι αντάρτες, ναι. Τα επιστράτευσαν τριάντα έξι. - Χωρίς να θέλουν αυτά δηλαδή τα πήραν;

Κ.Ν : Χωρίς να θέλουν. Αφού αυτοί που ήθελαν είχαν πάει πιο νωρίς. Πήγαν αρκετοί. Καμιά δεκαριά άτομα, δώδεκα είχαν πάει πριν. Κι ύστερα έκαμαν επιστράτευση 36 άτομα

- Αυτοί ξαναγύρισαν μετά στο χωριό;

Κ. Ν : Οι μισοί γύρισαν. Οι άλλοι μισοί άφησαν χώμα. Εμένα δε με πήραν είχα δυο μπαρμπάδες, ήταν εκεί, είχα και τα γελάδια του χωριού».

Η αναγκαστική προσφυγιά προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό τη ζωή των εμπλεκόμενων
«- Πώς έφτασε στη Ρουμανία;

Κ.Ν: Στον πόλεμο με τη μαμά της. Το 'χε πάρει μαζί. Η μάνα τους είχε τα κορίτσια. Πέθανε κι αυτή. Δε βαριέσαι...(...) Το επίσημο κράτος ανεγνώρισε με κάποια καθυστέρηση βέβαια, την προσφορά κάποιων γυναικών της Δυτικής Μακεδονίας ενώ σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει η αίσθηση πως ανταμείφθηκαν λάθος άνθρωποι «Στο χωριό βραβεύσαν κάποιες γυναίκες για τη δράση τους;

Κ.Ν: τη μάνα τη δικιά μου κι άλλες δύο. Γυρνούσαν φορτωμένες πολεμοφόδια

- Πότε βραβεύτηκαν;

Κ. Ν: Δε θυμάμαι, ο Καραμανλής ήτανε. Σοφία Σερδένη λεγόταν».

Ο πληροφορητής(πρ.14) μου που έχει άμεση συμμετοχή στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο, έχει πολύ ξεκάθαρη ματιά πάνω στην κυρίαρχη συνέπεια από τη συμμετοχή κάποιου που ήταν ο θάνατος. Το κράτος βρήκε άλλο τρόπο να δείξει την αναγνώριση της προσφοράς τους, χωρίς αυτό να σημαίνει πως ικανοποίησε τους συγγενείς « Το μόνο που έκαναν τιμές ένεκεν για τον αδερφό του που σκοτώθηκε στο Βίτσι, δώσανε μια οδός το όνομα Νικολάου Παπανικολάου, το μόνο αυτό. Ήταν 15 χρονών, τον πήραν μα το ζόρι για τραυματιοφορέα, έπεσε τι βόμβα έπεσε εκεί που ήταν και σκοτώθηκε». Ο ίδιος που διακινδύνευσε τόσο με την άμεση συμμετοχή του δεν ικανοποιήθηκε σε αίτημά του για να καλυτερεύσει τη ζωή του μετά «: Α, έχω πολλά παράπονα. Και τι να πρωτοπώ! Με τη μακαρίτισσα τη γυναίκα μου για να τα βγάλουμε πέρα, τρεις δουλειές δούλευα. Τέσσερα χρόνια αφότου χώρισα από τον πατέρα μου, αγόρασα αυτό το οικόπεδο, κάνω αίτηση στην τράπεζα να μου δώσουν δάνειο για να το κάνω διώροφο να βάζω και τον καπνό, δε μ' έδωσαν δάνειο!».

Όσο ήταν αντάρτης είδε πως μπορούσε να χάσει κάποιος τη ζωή του από αυστηρότητα ποινών, από συκοφαντία και μαζί να υποφέρουν οι συγγενείς τους «Δικάστηκε ένας συναγωνιστής σε θάνατο αλλά δεν τον εκτελέσανε, τον κάνανε μετάθεση μακριά και διέδωσαν ότι τον σκότωσαν.(...) Την άλλη μέρα πήγαμε στη μεραρχία να μάθουμε για τον αδελφό της κοπέλας. Μάθαμε καλά νέα ότι ο αδερφός της ζει..πήγαμε στο σπίτι, κι είπαμε τα νέα στη γιαγιά...(...)».

Η προσφυγιά και ο θάνατος είναι οι άμεσες συνέπειες που επισημαίνει κι ο άλλος πληροφορητής(πρ.9) από τον Βράχο.

«Εγώ: Είχαμε κανένα περιστατικό με κάποια γυναίκα εκεί στο Άργος, τότε με τους αντάρτες;

ΚΣ: Στα χωριά τους παίρναν όλους. Τα παιδιά όλους, τους καθάρισαν[sic] όλους. Στην αρχή πηγαίναν[sic] οι κοπέλες οι μεγάλες για να πολεμήσουν. Μετά μάσαν[sic] τα μικρά. Όλη η οικογένεια έφευγε.

Εγώ Μήπως κάποια έφευγε γιατί αγαπούσε;

ΚΣ: Μωρέ αγαπηθήκαν μετά εκεί, έγινε χαμός!

Εγώ: Μετά αυτοί που τους είχαν μαζέψει, ξανάρθαν πίσω;

ΚΣ: Μείναν και πολλοί απάνω, αλλά ήρθαν.

Εγώ: Μείναν στα ανατολικά τα κράτη;

ΚΣ: Πολλοί πήγαν στην Τσεχοσλοβακία και στην Ρωσία. Βουλγαρία, αυτά, πολλοί λίγοι, όσοι είχαν τη γλώσσα.

Εγώ: Μετά τον πόλεμο το κράτος βοήθησε να ξαναφτιάξετε τη ζωή σας; Έδωσε βοήθεια;

ΚΣ: Πήγαμε στα χωριά, το δικό μας το είχαν κάψει οι Γερμανοί. Πήγαμε σε ένα από αυτούς που είχαν φύγει στο παραπέτασμα. Πήγαμε εκεί μείναμε, κι έδωνε στέγαση, σανίδια, πράματα, τα υλικά για να κάνεις τα δωμάτια. Κι έτσι είχαν φτιάσει αυτοί που είχαν χάσει τα σπίτια τους, τα φτιάσαν. Εμάς μας έδωσαν μετά από 10.000 τότες για να φτιάξουμε σπίτια καινούρια.»

Η βοήθεια που πρόσφερε το κράτος περιορίζεται ξανά σε μια υλική συνδρομή.

Οι φίλοι μας (πρ.4,1) από το Βογατσικό αναφέρουν στην κουβέντα μας τη συνδρομή του επίσημου κράτους με το τέλος του πολέμου εναντίον των Γερμανών με τη βοήθεια από το αμερικανικό σχέδιο Μάρσαλ, με την ΟΥΝΡΑ.

(πρ.4,1) «Εγώ: Βοήθησαν οι πολιτικοί μετά;

Κ.Γ: Με το σχέδιο Μάρσαλ.

Κ.Κ: Ποιος; Βοήθησαν η Αμερική πάλι.

Κ.Γ: Ε, όσοι δεν είχαν σπίτια, τότε με το σχέδιο Μάρσαλ, τους έκαναν ένα σπιτάκι. Κι αυτό καλό ήταν.

Κ.Κ: Έδωσαν ζώα, έδωσαν αλέτρια. Η ΟΥΝΔΡΑ τότε.

Εγώ: Πού τα έδινε όμως;

Κ.Γ: Στην κοινότητα, κι η κοινότητα τα μοίραζε.

Εγώ: Τα μοίραζε όμως ίσα;

Κ.Γ: Δίκαια!(συνωμοτικό γέλιο)

Κ.Κ: Όχι, όχι, δίκαια γίνονταν η μοιρασιά.

Εγώ: Αν ήταν χαρακτηρισμένος κάποιος, αν είχε κομμουνιστή στην οικογένεια έπαιρνε;

Κ.Κ: Κοίταξε, τότε είπαμε ότι δεν υπήρχε αριστερός. Αυτά δόθηκαν πριν τον εμφύλιο.

Είναι ενδιαφέρουσα η μαρτυρία του ενός πληροφορητή για τη βοήθεια που έδωσε το κράτος στους στρατιώτες που βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή του πυρός. Η μεταφορά του διαλόγου του με τον γνωστό του είναι διαφωτιστική «Κ.Γ: Ο Νίκος ο Κουντσιώτης ξέρεις τι μου έλεγε; Ήταν τρία χρόνια στον εμφύλιο, στον Γράμμο, συνέχεια στον πόλεμο. Μας έλεγαν λέει, όταν τελειώσει ο πόλεμος, θα περνούμε στον δρόμο και θα μας προσκυνούν γιατί πολεμήσαμε. Τελείωσε ο πόλεμος λέει και κατεβήκαμε στη Λάρισα και λέμε : "λεφτά για τα εισιτήρια". « Να δοξάζεις το Θεό που είσαι εν ζωή, ζητάς και τα εισιτήρια!». Και το μαζέψαμε για το χωριό από τη Λάρισα με τα πόδια! Αυτό ήταν το ευχαριστώ! Κι αν τους έδιναν λεφτά θα τα έδιναν στον στρατιώτη; Θα τα έτρωγαν αυτοί! Μόνιμη αδικία!».

11. ΣΤ. Η εικόνα των γυναικών αγωνιστριών

Είναι ενδιαφέρουσα η εικόνα που είχαν τόσο οι γυναίκες όσο και οι άντρες για τις γυναίκες που έλαβαν ενεργά δράση στην κατοχική Ελλάδα και στον εμφύλιο αγώνα έπειτα. Βέβαια πρέπει να λάβουμε υπόψη πως η εικόνα που καταθέτουν σήμερα μπορεί πιθανόν να διαφέρει από την εικόνα της εποχής εκείνης, να είναι διαμεσολαβημένη από πρόσωπα και καταστάσεις. Όπως και να 'χει παραμένει ενδιαφέρουσα και κάποιες φορές εκπλήσσει και τους οικείους τους ακόμη. Αυτό ίσως να φανερώνει πως μια άλλη γνώμη κυριαρχούσε εντός της οικογένειας και η συνέντευξη μπορεί να αποκάλυψε κάτι καινούριο. Οι αναλύσεις στο λόγο τους ξεκαθαρίζουν τις απόψεις και βάζουν στο προσκήνιο κι άλλες εκδοχές.

11.1. Γυναίκες

Η πληροφορήτρια που πήρε μέρος στον αγώνα κάτω από τις διαταγές του εθνικού στρατού, είναι πολύ ξεκάθαρη για την εικόνα των γυναικών που συμμετείχαν.

...(πρ.5) Κ. Κ : Εμάς μας είχαν με το σκαπάνη και με το φτυάρι να κάνουμε δρόμους να περνάν αυτοκίνητα. Γένεται δρόμος με το σκαπάνη και με το φτυάρι; Τότε δεν γένονταν. Μας μάζευαν τότε από κει και μας έβαζαν να φέρνουμε και τους τραυματίες.

Κ. Κ : Δεν ήταν ανήθικες».

Η αμεσότητα του λόγου της αφηγήτριας(πρ.3) που είδε γυναίκες αντάρτισσες στη γειτονιά της και στο χωριό της γενικότερα δίνει ξεκάθαρα την εικόνα.

«: Καλά κορίτσια ήταν, αλλά τα μπήκε ο διάολος στο κεφάλι!

Κ: Να πολεμήσουν , τι έκαμναν, έκαμναν. Ποιος τις ξέρει τι έκαμναν! Ίσα ξέραμε».

Δεν αμφισβητεί την καλοσύνη και το ήθος των γυναικών ανταρτισσών. Ίσως ο "διάολος" αυτός να είναι μια παρόρμηση, μια νεανική τρέλα. Ο τρόπος σκέψης που οδηγεί σε συμπεριφορές, καλές ή κακές, μοιάζει να μην βαραίνει όσο η ποιότητα της ψυχής. Θεωρεί πιθανό να μην γνώριζε αν κάνανε κάτι κακό ή μεμπτό ηθικά «Ποιος τις ξέρει τι έκαμναν! Ίσα ξέραμε». Αναμφισβήτητα όμως η εικόνα τους ήταν καλή, οι κοπέλες ήταν φιλικές, κοινωνικές, καταδεκτικές, συναναστρέφονταν τις υπόλοιπες γυναίκες του χωριού και ήταν δεκτικές στα πειράγματα και τις πλάκες τους «Και έβγαινάμε[sic], κάθομάσταν[sic] το βράδυ. Και τις έλεγε η μάνα: - Πόθεν κατουράτε; Είχαν παντελόνια! –

Μασούρι βάζετε, τι βάζετε; Και γελούσαν! Ήμασταν καλά, δε μας μάλωναν, είχαμε σχέσεις καλές». Το παντελόνι είναι επανάσταση στα χρόνια που ακολουθούν και το ντύσιμο είναι δείγμα ηθικής της γυναίκας ακόμη και στις μέρες μας. Όσο πιο κλειστή είναι η κοινωνία τόσο πιο δύσκολα παρεισφρέουν νεωτερισμοί και τόσο πιο δύσκολα γίνονται αποδεκτοί από το κοινωνικό σύνολο. Επίθετα που χρησιμοποιεί η αφηγήτρια για να περιγράψει τις κοπέλες αυτές είναι «πολύ θαρραλέα, ήταν τρανή». Τέλος προσθέτει μια πληροφορία για τον θάνατο ενός αντάρτη από τους συναγωνιστές του, με την κατηγορία πως πείραξε μια γυναίκα συναγωνίστρια. Αυτή η ενέργεια αντί να ενδυναμώσει το αδιάβλητο της υπόληψης των ανταρτών στην κοινή γνώμη, δέχεται την υποτίμηση και την αμφισβήτηση από τη γυναίκα που το διηγείται «Οι ίδιοι, οι ίδιοι, γιατί πείραξε μια γυναίκα. Τάχατε ηθικοί αυτοί!».

Οι αδερφές από τους Κομνηνάδες υιοθετούν στον λόγο τους στερεότυπα για το γυναικείο φύλο και δίνουν άλλοθι και άφεση στις επιλογές και τις ενέργειες των ανταρτισσών «*Τι θα έφτιανε η ανταρτίνα;[sic]*». Αυτή η ερώτηση που απευθύνεται ρητορικά αλλά δεν είναι για όλους αυτονόητη η απάντησή της, μπορεί να σημαίνει και την πίστη πως οι γυναίκες δεν ήταν για τέτοιου είδους ρόλους. Επίσης η αντίδραση της μητέρας τους στην πρόταση της γειτόνισσας, πέρα από την υπερβολή που έχει στα μάτια μας σήμερα, τελειώνει με την πρόταση «*Άντε τώρα, πήγαινε εσύ ανταρτίνα!*». Αυτή η προτροπή δείχνει την άσχημη εικόνα που έχει η μάνα για τις αντάρτισσες και της εύχεται κάτι κακό, είναι ο αντικομμουνισμός της, ή η αγάπη για την κόρη και ο φόβος μήπως τη χάσει; Όπως και να 'χει δεν είναι θετική η εικόνα για τις αντάρτισσες. Τα επίθετα «*αθώα, καημένη*» τα χρησιμοποιεί για να περιγράψει μια γνωστή τους κοπέλα που πήγε ανταρτίσσα. Της αφαιρεί όποια προσωπική επιλογή μπορεί να είχε κάνει και το "λάθος" της δικαιολογεί η αθωότητά της και η έλλειψη προσωπικότητας! Την επιλογή της αριστερής ιδεολογίας τη θεωρούν "εξυπνάδα", κι έτσι μιλάνε για τους παλινοστούντες συγγενείς τους. Χρόνια μετά με τον γυρισμό τους στην Ελλάδα «*βάλανε μυαλό*», συμμορφώθηκαν δηλαδή με τις δικές τους δεξιές ιδέες που περιλαμβάνει και τη θρησκευτικότητα. Οι συγγενείς τους στο χωριό τις κατηγορούσαν για τη βοήθεια που πρόσφεραν στον στρατό. Στην ερώτησή μου πως έβλεπαν οι ίδιοι συγγενείς τις κοπέλες αντάρτισσες, απάντησαν «*Εκείνες τις πήραν οι αντάρτες σου λέει!(ειρωνεία) Κατάλαβες; Είναι, είναι, τραβήξαμε πολλά, πάρα πολλά!*». Ο θυμός τους είναι προς τους συγγενείς τους - που προφανώς είχαν αριστερές ιδέες- και

στην κριτική που δέχονταν άδικα κατά την άποψή τους σε σχέση με τις αντάρτισσες που είχαν το άλλοθι της αρπαγής τους.

Η αφηγήτρια από το Άργος Ορεστικό(πρ.8), προερχόμενη από οικογένεια αριστερή, μιλάει για τις οργανωμένες στην ΕΠΟΝ κοπέλες που φυλακίστηκαν έχοντας την πεποίθηση πως μάχονταν τον Γερμανό κατακτητή.

Ήταν ιδεολόγοι, με αξιοπρέπεια και αρχές που δεν πρόδωσαν, ούτε δέχθηκαν να υπογράψουν. Αυτό δηλώνεται με καμάρι και είναι η απόδειξη της πίστης τους στις αρχές τους «. Καμιά δεν υπέγραψε! Καμιά δεν υπέγραψε! Ήταν όλες ...Έτσι ξεκίνησε η ΕΠΟΝ. -Δεν πρόδιδαν τις αξίες τους ...συνειδητοποιημένες, δε θα υπέγραφε καμιά. Κι εκείνη την εποχή, δηλαδή, λίγοι υπέγραφαν». Λέει επίσης «Γιατί όλες ήταν ηθικές κοπέλες, ούτε είχαν ακουστεί στο Άργος,, ούτε..». Η κοινή γνώμη που δεν κακοχαρακτήριζε αυτές τις κοπέλες, τις καταδίκασε σε κοινωνικό αποκλεισμό μετά την αποφυλάκιση «Κ: Κοίταξε, θα σου πω. Όταν επανήλθαν, αυτές τις κοπέλες δεν τις παντρευότανε κανένας. Ήταν πολύ δύσκολο να τις παντρευτούν. Ή τις έπαιρνε κανένας αριστερός,, ή.. Υπήρχε αυτή η προκατάληψη, κατάλαβες;». Σε συνέχεια της αφήγησής της θεωρεί πως οι κοπέλες που βρέθηκαν στο βουνό με τους αντάρτες μπορεί και να λειτούργησαν πιο ελεύθερα, σε καμιά περίπτωση όμως δεν πιστεύει πως σπίλωσαν την ηθική τους «: Κοίταξε, τα ήθη εκείνη την ώρα, ειδικά οι αντάρτες σέβονταν πολύ τις αντάρτισσες. Υπήρχαν αυτοί οι νόμοι ότι δεν μπορούσε να πάει να πειράξει αντάρτης την κοπέλα, εντάξει. Ήταν ηθικές όλες».

Η πληροφορήτρια από το Βογατσικό(πρ.11) δεν είχε συναναστραφεί με αντάρτισσες και γενικά απείχε από τις διάφορες μορφές συμμετοχής τα υπό εξέταση χρόνια.

(πρ.11) Εγώ: Γενικά για τις γυναίκες, πώς βλέπαν τις γυναίκες που πήγαιναν αντάρτισσες; Πώς τις βλέπαν οι άλλες γυναίκες;

Κ.Σ: Οοο, δεν τις είχαν με καλό μάτι! Αλλά δεν πήγαν άλλες αντάρτισσες. Μόνο μες στο χωριό είχαν κάθε τρεις και λίγο...

Εγώ: Ερχότανε και ζητούσαν πράγματα;

Κ.Σ: Συγκεντρώσεις έκαναν καλέ και μιλούσε μια από όλες. Ήταν οι περισσότερες αμόρφωτες και δεν ήξεραν ούτε τίποτα!

Εγώ : Και τι λέγαν;

Κ.Σ : Να φανταστείς μια γειτόνισσά μου έλεγε: « Τσε μεις αγωνιζομάστε, τσε μεις αγωνιζόμαστε, τρεις φορές και σταματούσε. Δεν είχε τίποτα άλλο να πει.

Κ.Σ.: Μόνο αυτή πήγε από το χωριό μας, άλλη δεν πήγε! Άλλη δεν πήγε, όχι! Αυτή είχε Γερμανιώτη σου λέω και πέθανε νωρίτερα. Του Αγίου Χριστοφόρου είχε βάλει μια φωτογραφία στην Εκκλησία...Χριστόφορο τον έλεγαν..αλλά ζει ακόμα.».

Πάραυτα μεταφέρει την κοινή γνώμη της εποχής της «*Οσο, δεν τις είχαν με καλό μάτι!*». Μάλιστα το συμπέρασμα που βγάζει από τα όσα είχε ακούσει να λένε σε δημόσιες συγκεντρώσεις, τις θεωρούσε αμόρφωτες, χωρίς γνώσεις «*Συγκεντρώσεις έκαναν καλέ και μιλούσε μια από όλες. Ήταν οι περισσότερες αμόρφωτες και δεν ήξεραν ούτε τίποτα!*»- Κ.Σ : Να φανταστείς μια γειτόνισσά μου έλεγε: « *Τσε μεις αγωνιζομάστε[sic], τσε μεις[sic] αγωνιζόμαστε, τρεις φορές και σταματούσε. Δεν είχε τίποτα άλλο να πει*».

Στον Γέρμα(πρ.7), η αφηγήτρια είχε μέσα στο σόι της, στη γειτονιά της, ανθρώπους που αγωνίζονταν με τους αντάρτες, γυναίκες χαρακτηρισμένες αριστερές και η άποψη της είναι αληθινή χωρίς εμπάθειες. Ο λόγος της σοκάρει όταν εκφράζει την άποψή της για μια κοπέλα αριστερή που συμπαθεί «*Επειδή ήταν ο άντρας της! Δεν ήταν π.....α!*» και συνεχίζει προσπαθώντας να βρεί ποιος μπορεί να φταίει που παρασύρθηκε. Η συμπάθεια που δείχνει στην κοπέλα μετατοπίζει την ευθύνη σε κάποιον άλλον και αφαιρώντας την ευθύνη των επιλογών της την κάνει υποχείριο, έτοιμη να παρασυρθεί «*Εδώ αυτήν ποιος ξέρει ποιος την έβαλε...*».

Θαυμάζει το παράστημα και τον λόγο κάποιας αντάρτισσας που είναι μορφωμένη και κρατάει πολυβόλο «*Τις έπαιρναν με το ζόρι!!! Τις έφτιαχναν αντάρτισσες με όπλα! Ήταν μία Κατερίνα σαν εσένα ψηλή, με το πολυβόλο -Αυτές ήξεραν γράμματα; - Ήξεραν, ήξεραν*». Την ευθύνη της γυναίκας αγωνίστριας για την ένταξή της στην ΕΠΟΝ ή τη φυγή της στο βουνό, τη συνοδεύει η ίδια περιγραφή με τις προηγούμενες. Η γυναίκα φαίνεται για την κυρία Νούλα πως παρασύρετε και δεν έχει την πυγμή να αρνηθεί, ούτε τη δύναμη να απαλλαγεί από κάτι που δεν θέλει. Η άποψη της ενισχύεται από την κοπέλα αντάρτισσα που της ζήτησε ένα φουστάνι και φοβόταν τώρα για τη ζωή της. Αυτή την κοπέλα την συμβούλεψε η κυρία Νούλα να φύγει για να σώσει τη ζωή της. Στη διήγηση αναφέρεται με τις εξής φράσεις και επίθετα: «*δεν είχε ρούχα το καημένο*», «*έρμη*», επαναλαμβάνει τον τόνο της φωνής της «*. Δε βγήκα, με πήραν!*»(κλαψιάρικος ο τόνος της φωνής)». Στην

συνέντευξη διηγείται για μια γυναίκα που δεχόταν το ενδιαφέρον ενός καπετάνιου αντάρτη. Το προφίλ της γυναίκας είναι ημιτελές «Αυτός πάνε[sic] σε μια γυναίκα στο Τσιρίλοβο, ή στο Τσιρίλοβο ή στη Λιθιά. Κι αυτός μπαρμπάκωνε[sic], κι αυτόν δεν τον δέχονταν αυτή η γυναίκα, δε θα τον ήθελε.. Άντρα είχε δεν είχε δεν ξέρω!». Η γυναίκα αυτή πρόδωσε τον αντάρτη στους στρατιώτες, ανέλαβε ενεργό δράση. Ο τρόπος παρουσίασής της από την αφηγήτρια είναι κάπως προβληματικός. Ενώ αξιολογεί ως σημαντικό το αφήγημα της πράξης, δεν ενισχύει τον καίριο ρόλο της γυναίκας είτε από έλλειψη ισχυρής μνήμης, είτε από αδυναμία διαχείρισης της ερωτικής σχέσης με τον καπετάνιο που φαίνεται να είναι παράνομη για τις κοινωνικές συμβάσεις της εποχής.

Η ίδια η αφηγήτρια(πρ.6) ως αετόπουλο ήταν πολύ ζωηρή, μετέφερε μηνύματα σε επτά χωριά και φαίνεται ιδιαίτερα περήφανη που εκπλήρωνε τα καθήκοντά της. Η φωνή της είναι παθιασμένη όταν λέει για όσα τους υπόσχονταν οι κομμουνιστές και θεωρεί τουλάχιστον αφέλεια την ευπιστία κάποιων γυναικών. Βάζει και τον εαυτό της ανάμεσα σε αυτές «Κ: (...) Άντε και μεις πώς χαιρόμασταν! Πώς χαιρόνταν οι γυναίκες!... Κ: Τότε ήταν η ΕΠΟΝ! Μπήκε η ΕΠΟΝ ύστερα! Μόνο χορό και μόνο... οοοοο! Μαζί με την ευθυμία που τις προκαλούσαν αυτές οι συγκεντρώσεις, τώρα τουλάχιστον, η αφηγήτρια θεωρεί πως υπήρξε αφέλεια, ευπιστία ίσως και ανοησία από την πλευρά των γυναικών τότε. Η διήγησή της κρύβει και κάποια πικρία για όσα πίστεψαν, για όσα τράβηξαν. Το καμάρι της βέβαια για τις ένοπλες κοπέλες του χωριού είναι φανερό «Κ: Είχαν, είχαν, είχαν. Είχαμε πολλά κορίτσια εμείς με όπλα.

Εγώ: Ο κόσμος το έβλεπε καλό αυτό, οι γυναίκες να είναι με τα όπλα;

Κ: Αν το 'βλεπε!!! Αφού πεινούσαν! Νόμιζαν άμα βγουν πίσω από τη ράχη, θα τα βρουν όλα τα καλά!».

Αυτό που δεν φαίνεται να μην καταλαβαίνει πως μπορούσαν και το έκαναν είναι η εγκατάλειψη των παιδιών τους προκειμένου να πολεμήσουν «:Τα άφησαν τα παιδιά μόνα τους, πώς τα άφησε Αντώνη, Η Ντίκου τα' άφησε...».

11.2. Άντρες

Οι άντρες πληροφορητές δίνουν το δικό τους χρώμα στη σκιαγράφηση της εικόνας των γυναικών που αγωνίστηκαν εκείνα τα χρόνια. Μπορεί να έπαιξε ρόλο και η

παρουσία μου σαν γυναίκα, πάντως η ματιά τους είναι πολύ πιο ήπια από εκείνη που φανταζόμουν για άνδρες εκείνης της εποχής. Πάντως χωρίς τη δική τους εκτίμηση ο πίνακας θα ήταν ημιτελής και η απεικόνιση παραπλανητική.

Η εικόνα που έχει αυτός ο πληροφορητής (πρ.10) για τις κοπέλες που συμμετείχαν είναι ξεκάθαρη και τιμά ιδιαίτερα τις αγωνίστριες αυτές της πρώτης γραμμής. Η γνώμη του έχει αξία ιδιαίτερη γιατί τις γνώριζε σε προσωπικό επίπεδο, δεν ήταν γνώμες άλλων ανθρώπων.

(πρ. 10)ΚΠ: Ναι, βεβαίως! Με την ανοχή του κράτους! Άντε στην υγεία σας! Εδώ στην Καστοριά είχαμε 5-6 γυναίκες που είχαμε, που ήταν αντάρτισσες. Και μάλιστα οι 2-3 είχαν και, ήταν και βαθμοφόρες! Η Μπάκαρη, η Μανακίδου, η Φερδής, η άλλη του Τράντου, η Θέλμα Τράντου, τις οποίες γνώριζα και προσωπικώς εγώ!

Εγώ: Αυτές ήταν μορφωμένες γυναίκες; Ανάλογα και την εποχή πάντοτε.

ΚΠ: Πιο μορφωμένη ήταν η Λίτσα η Μανακίδου. Η Μπάκαρη δεν ξέρω σε τι βαθμό μόρφωση είχε, πάντως το μισό το Γυμνάσιο πρέπει να το τελείωσε! Η Θέλμα η Τράντου κι αυτή δεν ήταν ας πούμε, τότε βγάζαν το δημοτικό και είχαν και του σπιτιού δουλειές. Δεν πηγαίναν πολλά κορίτσια στο γυμνάσιο. Αυτή που ξέρω πολύ καλά που πήγε, που τελείωσε το γυμνάσιο, ήταν η Μανακίδου η Αλίκη. Αυτή ήταν ανθυπολοχαγός, ενώ η Μπάκαρη είχε φθάσει, έγινε και υπολοχαγός! Διότι έδειξε λίγη δράση».

Εγώ: Γι' αυτές τις γυναίκες που συμμετείχαν στο αντάρτικο, ο κόσμος τι άποψη είχε; Τι λέγαν γι' αυτές;

ΚΠ: Κοίταξε, όλοι πιστεύαν ότι είναι αυστηρά στα αντάρτικα, δεν... Γιατί είχαν ακουστεί τότε ορισμένα, ότι έκανε αυτό ο τάδε στο τάδε σημείο και τον τιμώρησαν, κι όχι μόνο αυτό, και μέχρι και εκτελέσεις γινόταν. Άρα ήταν αυστηρά τα θέματα ηθικής, δεν ήταν τόσο αστεία.

Σμπόνιας: Δε μου λες, δεν τις λέγαν π.....ς[sic] δηλαδή οι αντίπαλοι;

ΚΠ: Αυτοί οι οποίοι ήταν αντίπαλοι, αυτοί εκ των υστέρων μπορεί να τα έλεγαν, αλλά τότε εκεί πέρα δεν μπορούσαν να τα πούνε, ήξεραν τότε ότι είναι αυστηρά, πολύ αυστηρά τα θέματα αυτά.

Σμπόνιας: Κοίταξε, οι δεξιοί, ακόμα και σήμερα τις λένε έτσι!

Εγώ: Αυτό το ξέρω. Παρόλα αυτά, σε όλες τις διηγήσεις από όλες τις πλευρές, άνδρες-γυναίκες, κανένας δεν τις κατηγορήσε.

Σμπόνιας: Εδώ την Μερκούρη είπαν έτσι!

Αυτό που μπορούμε να λάβουμε υπόψη είναι πως ο άντρας αυτός πιστεύει πως οι κατηγορίες για την ηθική των αγωνιστριών έγιναν εκ των υστέρων, καθώς ακόμη κι οι αντίπαλοι δε θα τολμούσαν να πουν τότε κάτι ανυπόστατο.

Οι πληροφορίες που πήρα από τους κυρίους στο Βογατσικό(πρ.1,4) ήταν λιτές και ξεκάθαρες. Εκτίμησαν τη δουλειά που πρόσφεραν εκείνα τα χρόνια οι γυναίκες στο σπίτι, στα χωράφια, στις δουλειές του στρατού και στη σωτηρία ανθρώπων από τον κατακτητή.

(πρ.1, 4) «Κ.Κ: Πάντως να λέμε ότι οι γυναίκες δούλεψαν αδρά!

Κ.Γ: Και στα χωριά πέρα από τον Αλιάκμονα, βλέπεις έργα! Που οι γυναίκες φορτωμένες πηγαίνουν[sic] πολεμοφόδια!

Κ.Κ: Ποια γυναίκα; Άνδρες πήγαν και έσωσαν εκατόν είκοσι πέντε άτομα; Γυναίκες πήγαν».

Η τόσο λιτή διατύπωση ανοίγει μεγάλο ζήτημα για το φίλτρο της σκέψης των ομιλητών. Ξεκινάει με συμπερασματικό επίρρημα «πάντως» που εκφράζει παραχώρηση στη σκέψη, σαν να γίνεται με παραχώρηση η εκτίμηση των γυναικών. Νομίζω πως το ζήτημα προκύπτει από την έμφυλη διάσταση της αναγνώρισης της αξίας κάποιου ανθρώπου στη δουλειά. Η αμειβόμενη δουλειά, που φέρνει χρήμα στην οικογένεια είναι στερεοτυπικά αυτή που αναγνωρίζεται ως σημαντική. Στερεοτυπικά η δουλειά και μόνον αναφέρεται στον άνδρα εκείνης της εποχής. Η γυναίκα δεν δουλεύει, εκπληρώνει τις φυλετικές της υποχρεώσεις μέσα από τους κοινωνικούς της ρόλους. Επομένως δύσκολα της αναγνωρίζεται η αξία της προσφοράς της, σχεδόν σαν παραχώρηση!

Είναι σημαντικό πως ο κύριος με καταγωγή από τα Όντρια (πρ.9) διαθέτει ένα χιούμορ ιδιαίτερο για την ηλικία του και κάποιες φορές αυτό δυσκολεύει την ανάγνωση των πληροφοριών που καταθέτει. Όπως και να 'χει, η συνάντηση μαζί του υπήρξε ιδιαίτερα ευχάριστη. Μας πληροφορεί για τα λαϊκά δικαστήρια που στήνονταν από αντάρτες στα ανταρτοκρατούμενα χωριά. Σε αυτά ο ρόλος των γυναικών ήταν δυναμικός. Η ικανότητά

τους όμως αμφισβητείται κι ο ρόλος τους απαξιώνεται από τον συνομιλητή μας «Είχαν και δικαστήρια, λαϊκά δικαστήρια, κάτι γυναίκες εκεί που λές – που ΄ξεραν αυτές από δικαστήρια;- κι έλεγαν εκεί... -ΚΣ : Ήταν και κανένας άντρας αλλά πιο πολύ γυναίκες. Και τι ήταν, ας έλεγε: το θέλησαν αρνί το ξανθό το γαλανό(γέλιο) οι αριστεροί που λες, αυτά γίνονταν!». Πολύ πιθανόν ο χλευασμός προς την ικανότητα ή μη των γυναικών να δικάζουν, να ενισχύεται και να διακωμωδείται κι από την σαθρή αιτιολόγηση της δίκης. Φυσικά το κομματικό υπόβαθρο και κίνητρο στα μάτια ενός δεξιού ανθρώπου όπως ο συνομιλητής μας δεν είναι αδιάφορο της ματιάς που ρίχνει στα γεγονότα, όσο παλιά κι να είναι. Η ένοπλη συμμετοχή των γυναικών είναι το δεύτερο στοιχείο που αναφέρει, χωρίς να αστειεύεται για την ικανότητα του χειρισμού των όπλων ή τη σημασία της συμβολής τους στον αγώνα. Αμφισβητεί την πρόσληψη των στρατιωτικών βαθμών «ΚΣ: Κι είχαν βαθμό! Λοχίας, αξιωματικός..

Εγώ: Κανονικά όπως στον στρατό;

ΚΣ: Ναι, ναι, ναι! Μέχρι ταγματάρχης πήγαιναν!».

Συνδυάζει λοιπόν την εξουσία που προσλαμβάνει η γυναίκα αντάρτισσα (δικαστική και στρατιωτική) και δηλώνει πως έκαναν κατάχρηση εξουσίας, προκαλούσαν φόβο και δεν τολμούσε κανείς να τις μιλήσει «ΚΣ: Όπλα, ζωσθήρες πολλές εκεί. Κι είχαν πάρει αέρα! (Γέλιο)

Εγώ: Για πείτε, τι εννοείτε;

Κόρη: Άμα της λέρωσες τη μπουγάδα, σου ρίχνανε!

ΚΣ: Που να πεις κουβέντα!

Εγώ : Επειδή είχαν όπλο είχαν και δύναμη;

ΚΣ: Οι γυναίκες τώρα ναι...(γέλιο) με τόσα προσόντα!».

Ολοκληρώνεται η εικόνα για τις γυναίκες με την πληροφορία πως ο κόσμος θεωρούσε τις γυναίκες του δημοκρατικού στρατού «Εγώ: Τι έλεγε ο κόσμος γι όλες αυτές τις γυναίκες που ήταν στο αντάρτικο;

ΚΣ: Ε, ήταν λίγο..(γέλιο)

Εγώ: Τις θεωρούσαν λίγο ελευθέρων ηθών;

ΚΣ: Ναι, πιο πολύ!(γέλιο)

Εγώ: Λένε όμως πως δεν τις άφηναν, ούτε τους άντρες, να έχουν σχέσεις για να μη κακοχαρακτηριστούν! Τις τοποθετούσαν αλλού σε περίπτωση δεσμού.

ΚΣ: Ε τώρα κι αυτοί πρέπει να πούνε κάτι κι αυτοί. Ε τώρα τι να βρεις άκρη!»

Αυτή του η τελευταία δήλωση πρέπει να επισημάνουμε πως είναι μεταφορά της κοινής γνώμης της εποχής του, δεν εκφράζει προσωπική αντίληψη, δέχεται όμως και συμφωνεί με αυτήν. Η τελευταία του πρόταση δηλώνει και μια γενικότερη ίσως θέση πως δε μπορεί εύκολα να έχει άποψη κάποιος για πρόσωπα και καταστάσεις που δεν ήταν παρών. Μπορεί όμως να υιοθετεί τις περιρρέουσες απόψεις, ειδικά αν αυτές εξυπηρετούν την προσωπική κομματική αντίληψη των πραγμάτων.

Ο συζητητής μας από το Άργος Ορεστικό(πρ.14) είναι ο πλέον αρμόδιος να δώσει την εικόνα των γυναικών αγωνιστριών, αφού συναναστράφηκε μαζί τους και ως αντάρτης και ως στρατιώτης. Σε όλη την συνέντευξη και στα βιβλία του, περιγράφει αγνές σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών στα πλαίσια συνεργασίας τους στον δημοκρατικό στρατό «Κοίταξε, έχουμε κοιμηθεί αλλά κεφάλι με κεφάλι με τις συναγωνίστριες! Γιατί λένε μερικοί τα είχατε καλά με τις συναγωνίστριες! Τέτοια πράγματα, είχε τιμωρία!», «Τιμωρούνταν, δεν πείραζαν καμιά φορά γυναίκα. Αν έτυχε σε άλλα μέρη... Εμείς εκεί τον κύκλο που είχαμε, δεν είχαμε τέτοιο περιστατικό καμιά φορά! Εγώ όταν ήμουν αντάρτης φύλαξα και γυναίκες – τάχα γκεσταπίτισσες- στον Πεντάλοφο. Τις λυπούμαν[sic] αλλά τι να τις κάνω, δεν μπορούσα να τις βοηθήσω τα καημένα τα κορίτσια! Αλλά αθώωθηκαν ύστερα. Έγιναν παράνομα πολλά». Απαντάει λοιπόν για την αυστηρότητα που πολλές φορές αντιμετώπιζαν οι αντάρτες τα περιστατικά σχέσεων μέσα στους κόλπους του. Η μαρτυρία του έχει σημασία γιατί δε στηρίζεται σε εικασίες. Από την άλλη δεν αποκλείει άλλου είδους συμπεριφορά σε άλλες αντάρτικες ομάδες.

Από τις περιγραφές του δεν λείπουν και οι διηγήσεις ερωτικών πειραγμάτων ανάμεσα στους νέους και τις νέες Μάλιστα στις διηγήσεις του υπηρετεί ως στρατιώτης «ΚΑ: Κοίταξε, ο στρατός δεν πείραζε ούτε γυναίκες, ούτε αιχμαλώτους αντάρτες». Αυτό κάνει και την εικόνα τους πιο αληθινή «! Ξέχασα να σου πω! Εκεί πάνω σ' ένα αυτό που καταλάβαμε, ήταν όλο συναγωνίστριες! Είχαν πλένει τα εσώρουχά τους και τα 'χαν κρεμάσει στα σμάρια εκεί πέρα.

Το καταλάβαμε εμείς το ύψωμα, και τα εσώρουχα τους! Φωνάζανε αυτοί που τα παίρνανε: «Ελάτε να τα πάρετε!». Σπάζαμε και πλάκα σαν παιδιά! Αλλά είχαμε και διάθεση. Ο λοχαγός μας έλεγε : «Θα τα αφήσουμε στη θρύση, να 'ρθείτε να τα πάρετε δε σας πειράζουμε!». Να δείξουμε το καλό παράδειγμα!». Ακόμη «(...) Ήταν δυο συναγωνίστριες καλοντυμένες στο χακί και πολύ όμορφες. Τις φωνάζουμε αλτ. Σταματήσανε και μας φωνάζουν αμέσως μη μας σκοτώσετε, είμαστε αδέρφια. Ήρθαμε να παραδοθούμε. Ήρθαν κοντά μας, άρχισαν να μας λένε από πού είναι η καταγωγή τους. (...) Ήταν στην περιοχή των Πρεσπών, στους φούρνους ζυμώνανε ψωμί γι' αυτό ήταν αφράτες, όπως μας είπαν οι ίδιες».

Υπάρχουν πολλά περιστατικά που φανερώνουν έναν έμφυτο ιπποτισμό στη συμπεριφορά απέναντι σε γυναίκες συναγωνίστριες ή αντάρτισσες όταν υπηρετεί σαν στρατιώτης «Εμένα με παραδόθηκαν πολλές γυναίκες, τις συνόδεψα. Εγώ από δω από το Βίτσι την έφερα εδώ, την πήγα στην γέφυρα. (...) Τότε ήταν και κρύο, Δεκέμβριος μήνας, ήταν μια αυτή και μια από την Ήπειρο. (...) Της έδωσα τη χλαίνη, εγώ ήμουν χειμωνιάτικα, είχα και ένα άλλο πέτσινο, χωρίς μανίκια, της το έδωσα... (...) Στο χωριό Βογατσικό κάναμε στάση. Ζεστάναμε το φαγητό, φάγαμε, δώσαμε και στους αντάρτες και στις κοπέλες. Ήταν μια μέρα βροχερή και φουσούσε πολύ κρύος αέρας. Οι συναγωνίστριες ήταν με ψιλά και κρύωναν. Εγώ τις λυπήθηκα. Τις έδωσα τη χλαίνη και τυλίχτηκαν».

Σε όλη τη συνέντευξη φαίνεται να αγαπά και να σέβεται τις γυναίκες, ακόμη και να εκτιμά την αξία της ύπαρξής τους στη ζωή ενός άνδρα «Ξέρεις πώς πολεμούσαν! Άντε οι συναγωνίστριες από δω! Όταν ήμουν στρατιώτης από δω κι από κει, να μας φωνάζουνε!». Σε άλλο σημείο της εργασίας που εξετάσαμε τις μορφές προσφοράς των γυναικών, ο ίδιος πληροφορητής αναφέρει την χαρά που πρόσφεραν οι κοπέλες που αλληλογραφούσαν με στρατιώτες. Ο ίδιος αλληλογραφούσε ταυτόχρονα με δεκαεπτά κοπέλες και κατέβαλε προσπάθεια να γνωρίσει κάποιες από αυτές. Είναι βέβαιο πως επεδίωκε την παρουσία τους στη ζωή του, τηρούσε όμως και τους ηθικούς κανόνες με τους οποίους είχε γαλουχηθεί.

Οι γυναίκες αγωνίστριες στην πρώτη γραμμή της μάχης, στα βουνά, είχαν περισσότερη ελευθερία από τις άλλες γυναίκες. Όσα δηλώνει ο πληροφορητής μας από το Επταχώρι(πρ.2) στη συνέντευξη του, επιβεβαιώνουν όσα κι άλλοι έχουν δηλώσει πιο πριν. «Έλεγαν τραγούδια αντάρτικα! Στα τραγούδια ήταν άπιαστοι. Δεν πιάνονταν σε τίποτα απ'»

τα τραγούδια. Τραγούδια από ψυχή βγαλμένα. Τα τραγούδια ήταν κάτσε καλά. Γι αυτό όμως είχανε και πολύ κόσμο, και πολλές γυναίκες. Δίνανε και πολύ ρόλο στη γυναίκα...».

Αυτό όμως δεν ήταν το μόνο κίνητρο που είχαν, καθώς το τραγούδι και ο χορός έπαιζαν τον δικό τους ρόλο « *Κ. Ν : Ναι, ναι τις άφηναν να είναι και πιο ελεύθερες - Κ. Ν : Το τραγούδι ήταν πολύ σημαντικό!.Εξυψώνει τον άνθρωπο, τον κάνει άλλον άνθρωπο. Τι να πούν μωρέ, τι να πουν; Εμείς δεν ήμασταν χαζοί. Κάποιους τους άρεσε το τουφέκι στον ώμο», «Κ. Ν : Ναι αλλά αφού πήγαν τις άρεσε. Τις άρεσε να είναι ελευθερία, να έχουν τις σφαίρες ζωσμένες εδώ». Οι γυναίκες σκιαγραφούνται από τον ίδιο μέσα από αυτά που τις έθελξαν στον ένοπλο αγώνα κατά τη γνώμη του: το τραγούδι και η δύναμη που δίνουν τα όπλα. Διακηρύσσει πως οι ίδιοι δεν ήταν χαζοί, γι αυτό δεν παρασύρθηκαν στο αντάρτικο. Επομένως οι γυναίκες ήταν! Εδώ πρέπει να χρησιμοποιήσω όλα τα στοιχεία της συνέντευξης και να τα συνδυάσω με τα όσα δηλώνει ο κύριος Νίκος.*

Ο θαυμασμός του για το τραγούδι γενικά και τα αντάρτικα ιδιαίτερα μοιάζουν σαν τον ήχο των Σειρήνων στα δικά του αυτιά. Φαίνεται πως καταβάλει ιδιαίτερη προσπάθεια για να μη παρασυρθεί(τον βοηθά κι ο πατέρας του που χτυπάει με τη μασιά τον ξάδερφο του!) γιατί το τραγούδι το υμνεί «*Κ. Ν : Έλεγαν τραγούδια αντάρτικα! Στα τραγούδια ήταν άπιαστοι. Δεν πιάνονταν σε τίποτα απ' τα τραγούδια. Τραγούδια από ψυχή βγαλμένα. Τα τραγούδια ήταν κάτσε καλά!*».

Εκείνη την εποχή λέει πως δεν μπορούσε να πει κανείς τίποτα για τις γυναίκες που συμμετείχαν στο αντάρτικο λόγω φόβου «*Στα χωριά τι λέγαν γι' αυτές τις γυναίκες; Τι λέγαν;*

Κ. Ν : Τι να πουν, μπορούσες να πεις κουβέντα;

Μεταξύ σας τι σχολιάζατε; Τι λέγατε; Α, αυτές οι έτσι , οι αλλιώς; Πώς τις βλέπατε;

Κ. Ν : Φοβόσουν να πεις τίποτα. Δεν έλεγες

(εγγονή κ. Νίκου): Ναι καλά τώρα, μας έπεισες!

Κ. Ν : Θα σε πετσοκόψουν!

(εγγονή κ. Νίκου): Με τον πατέρα σου αν έκανες κάποια κουβέντα ας πούμε..

Κ. Ν : Πώς να τις βλέπαμε;

(εγγονή κ. Νίκου): Μήπως ότι δεν ήταν σωστές ή καλές;

Κ. Ν : Αυτές ήθελαν να παν!

Πάντως είναι κατηγορηματικός ως προς το ήθος των ανταρτισσών το οποίο επιβεβαιώνει και η σύζυγός του και συμπληρώνει πως κάποιες ήταν και μορφωμένες
«Πώς τις βλέπατε αυτές τις γυναίκες;

Κ. Ν: Ε ξέρω εγώ τι ήταν;

Ρωτάμε αν ακουγόταν κάτι γι' αυτές

Κ. Ν : Ήταν, ήταν, ήταν λεβεντιά !Ήθελαν να πάνε!

Κ. Κ : Δεν ήταν ανήθικες.

Ήταν μορφωμένες;

Κ.Ν.: Ήτανε πέντε – έξι. Τραγούδι, τραγούδι. Το τραγούδι...

Η αγάπη του κι ο θαυμασμός του για το τραγούδι δηλώνεται κατ' επανάληψη είτε δένει με το περιεχόμενο της απάντησης είτε όχι!

12. Ζ. Αποτίμηση του παρελθόντος

Ο θεματικός άξονας που ζητάει την αποτίμηση του παρελθόντος είναι πιο "ελεύθερος" σε περιεχόμενο. Η συνέντευξη φτάνει προς το τέλος, έχει εδραιωθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης και τολμώ να πω φιλικότητας. Ο αναστοχασμός του παρελθόντος έχει φέρει στο προσκήνιο ανάμεικτα συναισθήματα. Έχει ξυπνήσει πάθη και σε συνδυασμό με την ωριμότητα της ηλικίας εκφράζονται απόψεις πολιτικές και κοινωνικές. Συχνά γίνεται και σύγκριση με την σύγχρονη εποχή. Καλούνται οι ερωτώμενοι να αξιολογήσουν την αξία της καταγραφής και της διάσωσης των προσωπικών τους εμπειριών προς όφελος των νεότερων γενεών. Τέλος στην παρότρυνση να προσθέσουν ελεύθερα ό, τι θέλουν, ανταποκρίνονται καθένας "κατά το δοκούν". Σε αυτόν τον θεματικό άξονα λοιπόν θα "πέσει η αυλαία" και η αποτύπωση θα έχει έναν πιο προσωπικό χαρακτήρα, καθώς οι συνεντευξιαζόμενοι θα αναφέρονται με τα μικρά τους ονόματα.

12.1. Γυναίκες

Η κυρία Μαλαματή από τον Γέρμα(πρ.3) έζησε τη ζωή της με έναν σύζυγο αριστερό, που στη νεαρή του ηλικία εξορίστηκε για τις κομματικές του επιλογές, και στην μεταπολεμική Ελλάδα κυνηγήθηκε από τις δεξιές δυνάμεις του τόπου. Το κυνηγητό, οι συνέπειες των επιλογών του καθόρισε την ποιότητα της ζωής της οικογένειάς του και κυρίως της συντρόφου του από την οποία πήραμε όλες τις πληροφορίες.

Τα χρόνια που πέρασαν τα αποτιμά ως πολύ άσχημα και την ευθύνη την ρίχνει στην κομματική ανάμειξη του συζύγου της *«Περνούσαμε πολύ άσχημα τότε! Όσοι ανακατώνονταν περνούσαν άσχημα. Όσοι δεν ανακατώνονταν δεν τους πείραζε κανένας. Κατάλαβες;»*. Το κόμμα που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη ζωή τους δεν έδειξε κάποιο ανθρώπινο ενδιαφέρον(οι σύντροφοι)σε δύσκολες προσωπικές στιγμές για τους δικούς του ανθρώπους *«Τίποτα εκεί! Έφυγε 2 χρόνια πάει στο νοσοκομείο, κι ούτε ήρθαν, αυτό τον ήλεγαν. Δυο χρόνια είχε πάει στο νοσοκομείο, είχαμε τα πρόβατα, είχε πάθει φυματίωση, κρύωσε. Ούτε ήρθε κανένας! Ύστερα κουβαλιούνταν. –Κουβαλιούνται τώρα, λέω. Κανένα κόμμα δεν έχει προκοπή. Μόνο για το μπήξιμο ήταν»*.

Η κυρία Μαλαματή για χρόνια ζούσε με τον τρόπο στη θέα του χωροφύλακα *«Έβλεπα χωροφύλακα κι έτρεμε η ψυχή μου! Καταλαβαίνεις;»*. Αυτός ο τρόμος καθορίζει και το βλέμμα της στο παρελθόν *«Δεν υπήρχε χειρότερη ζωή!»*.

Πλησιάζοντας στο σήμερα οι συνέπειες της αριστερής δράσης του πατέρα της οικογένειας τυράννησαν και τα παιδιά κατά τη διάρκεια των σχολικών τους χρόνων *«Αυτά μικρά κουβαλούσαν, και σχολειό που πάεναν[sic], τα κατατυράννησαν κι αυτά!»*. Η αισιοδοξία είναι έτοιμη να διαφανεί στο τέλος της συνέντευξης, όμως η εκτίμηση για την παιδεία της χώρας αφήνει μια στυφή επίγευση *« Τώρα, άλλαξε η ζωή!. Θέλει ο καθένας καλύτερη ζωή. Αλλά τώρα τα φκιασαν[sic] κι αυτά μη χειρότερα τα γράμματα!»*.

Οι κυρίες Χρυσαιγή και Παρθένα(πρ.12,13) είναι αδερφές προσφυγικής καταγωγής από τους ορεινούς Κομνηνάδες, πολύ κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Η αναδρομή στο παρελθόν τους πάει πιο πίσω από τα χρόνια του πολέμου και του εμφυλίου, στα

χρόνια της εγκατάστασης τους στην Ελλάδα σαν πρόσφυγες από την Τραπεζούντα. Απογοήτευση και θυμός είναι τα κυρίαρχα συναισθήματα «ΚΠ: Και για όλα τα άλλα χωριά ήταν δύσκολα. Και δρόμοι δεν υπήρχαν τότε! Ήτανε μη χειρότερα! (...)

ΚΧ: Ψεύτικα ζούσαμε στα χωριά, άγωνα χωράφια. Από την Οινόη και πάνω δεν έπρεπε να στείλουμε κόσμο, ας τα έφτιαχναν βοσκοτόπια

ΚΠ: Παντού πρόσφυγες βάλανε από την Τουρκία.

ΚΧ: Κι όλα ο Βενιζέλος τα 'κανε!. Ο κερατάς και πήρε πλοία. Έλεγε ο μπαμπάς μου: « Τον κερατά! Τώρα να 'ναι, θα τον γδάρω!

ΚΠ: Όλοι τους το ίδιο είναι!».

Η προσφυγιά κόντευε να γίνει καθημερινότητα για την οικογένεια, αφού συνεχίστηκε και κατά την Αντίσταση και τον Εμφύλιο «Το μόνο χωριό εμείς φύγαμε. όταν έγινε ο ιταλικός πόλεμος. Ούτε Διποταμία, ούτε Άνεμος, ούτε Χιονάτο.. Αφήσαμε τα σπίτια μας και φύγαμε, γεμάτα!

ΚΠ: Και πήγαν τα βρήκαν άδεια!

ΚΧ: Ευτυχώς ήταν ο θείος μου, ας πούμε, ο πατέρας μου έπαιρνε την οικογένεια τη δικιά του, η μάνα μου κι ο θείος μου καθαλούσαν τ' άλογα, ερχόταν έπαιρναν ψωμί. Ωσπου να κατέβαιναν και να φκιάνανε, πλιάτσικο μας κάνανε τα σπίτια. Τα γύρω χωριά. Φεύγαμε, ερχόμασταν και που δεν πήγαμε

ΚΧ: Τόσο δεν υπόφεραν τα άλλα τα χωριά Πολυάνεμος, Διποταμία, Άνω Φτεριά, Κάτω Φτεριά ... Δεν τραβήξαν στο ανταρτικό. Στον πολεμο, ε, αυτοί μπόρεσαν και πήραν τα πράγματά τους. Οι Οινοίτες πάλι τα πράγματά τους όλοι τα είχαν. Πηγαينوερχόταν, κουβαλούσαν. Αλλά εμείς πού εκεί επάνω!».

Έχουν τη δική τους εκτίμηση για το ποιος φταίει για τον Εμφύλιο και τον αλληλοσπαραγμό. Η οικογένεια συμμετείχε με τον τρόπο της και τα κορίτσια της οικογένειας κακοχαρακτηρίστηκαν από κάποιους συγγενείς τους. Μάλιστα άλλαξαν και τον τόπο διαμονής τους και εγκαταστάθηκαν στην Καστοριά. Την άποψή τους τη διατυπώνουν με πάθος και σθένος σαν να ξαναζούνε τα χρόνια εκείνα «ΚΠ: Ήτανε, διοικούσε η Ρωσία, διοικούσε η Βουλγαρία κι αυτά τα ανατολικά τα κράτη, αυτοί διοικούσαν.

Εγώ: Εννοείτε πως θέλανε να είναι κομμάτι των κρατών αυτών;

ΚΧ: Ναι, ναι!

ΚΠ: Ναι, στα ανατολικά τα κράτη, αυτό είναι! Και μετά βοηθούσαν κι οι Άγγλοι, βοηθούσαν κι οι Αμερικάνοι. Τι σαν είναι Αμερικάνοι, οι κομμουνιστές βοηθούσαν κι αυτουμούς. Λίρες και τέτοια πράματα δίνανε κι έφτιαναν... Μοίραζαν τον κόσμο...

Η(γιος): Ακόμα τώρα οι παλιοί το κρατάνε εκεί πέρα. Αντάρτες, τέτοιο, το κρατάνε».

Η κυρία Αγορίτσα μεγάλωσε στο Άργος Ορεστικό, με καταγωγή από τη Σαμαρίνα, και προέρχεται από πολύπαθη αριστερή οικογένεια. Μας μίλησε κυρίως για τη θεία της που φυλακίστηκε και γλύτωσε το θάνατο έπειτα από χάρη που έδωσε η βασίλισσα Φρειδερίκη. Η οικογένειά της έχει θυσιάσει πολλούς ανθρώπους στην αριστερή ιδεολογία και καμαρώνει ακριβώς για την καθαρότητα της ιδεολογίας και την προάσπιση των αρχών και των αξιών τους «*Κ: Υπήρχε ένα κίνημα. Πιο πολύ, δεν μπορώ να πω κι αριστερό, τέλος πάντων ένα κίνημα απελευθερωτικό.*

Κ: Κοίταξε γι αυτούς τότε είχε μεγάλη αξία. Κι επειδή εμείς όλοι στον κύκλο μας κι όλοι στο σόι είμαστε αριστεροί, το βλέπαμε βρε παιδί μου ότι πραγματικά ξεκίνησαν να βοηθήσουν την πατρίδα κατά των Γερμανών. Μετά πώς κατηγορήθηκαν και πώς φτάσαμε εκεί πέρα..

Εγώ: Μήπως κάποια στιγμή μετά ένιωσαν, ή μπορεί να μετάνιωσαν;

Κ: Όχι, καμιά δεν μετάνιωσε!(κατηγορηματική!). Καμιά δεν μετάνιωσε, καμιά!

(...)Κ: Όχι, εγώ πιστεύω ότι αυτοί οι παλιοί δεν μετάνιωσαν καθόλου! Αυτοί ήταν ιδεολόγοι όλοι. Διότι αν ήθελαν υπέγραφαν, όλοι».

Η πληροφορήτρια μας εκφράζει τα συναισθήματα που προκαλούσε η μεταπολεμική τρομοκρατία της χωροφυλακής στην οικογένειά της. Πιστεύει πως ήταν λάθος των περισσότερων αριστερών να μη μιλήσουν στα παιδιά τους για την ιδεολογία τους «*Αλλά και στο Γυμνάσιο, είχαμε μεγάλο κυνηγητό. (...) Να, ο Σάκης, ο ξάδερφός μου, ήταν να του δώσουν τη σημαία. Κι επειδή ήταν αριστερός ο πατέρας του, την έδωσαν στου δάσκαλου . «Δε ξέρουμε πως στους αριστερούς θα δίνουμε και τη σημαία!». (γέλια) Μεγάλο κυνήγι, μεγάλο. Δε μας άφηναν σε ησυχία! Τον μπαμπά μου όλη την ώρα τον είχαν στην ασφάλεια», «... Το μεγάλο σφάλμα των αριστερών αυτό ήταν : ότι δεν μίλησαν ποτέ τα παιδιά για αριστερά. Οι άνθρωποι είχαν τρομοκρατηθεί. Κι ένα πρωί η μάνα μου την πήρε ο ύπνος και δε βγήκε να το βγάλει το χαρτί. Κι εμείς τόσο χαζοί ήμασταν που δεν καταλαβαίναμε από τι σπίτι ήμασταν!».*

Ακολουθεί ένα συμπέρασμα ηθικής φύσης από την πληροφορήτρια που θα μπορούσε να είναι η κληρονομιά της στα παιδιά και στα εγγόνια της «Θα μου πεις όμως πως οι μετέπειτα γενιές δε χρωστάνε τίποτα για τα λάθη των παππούδων. Αλλά πολλές φορές το ήθος μεταφέρεται! Είχε κυκλοφορήσει ένα βιβλίο: "Έτσι άρχισε ο εμφύλιος". Το είχα στείλει στις κόρες του θείου Φόρη, θα με σκότωνε η γιαγιά σου- χάθηκε δήθεν στη Ρωσία, δεν έφτασε ποτέ- και ανέφερε, το ΚΚΕ το είχε εκδώσει, για έναν Αργίτη, ο οποίος έκανε εγκλήματα στο Άργος. Και γυρίζει ο ένας ο γιος και του λέει : Καλά ρε πατέρα, τέτοια πράγματα έκανες; Τουλάχιστον εμείς, ξέρεις τι είπα; Εγώ τα λυπάμαι αυτά τα παιδιά! Δεν έφταιγαν τα παιδιά για τίποτε. Τουλάχιστον είμαστε υπερήφανοι για τους γονείς μου και για το άλλο μου το σόι, δεν κάναμε τέτοια πράγματα... Δεν αδικήσαμε κανέναν, δεν σκοτώσαμε κανέναν, κυνηγηθήκαμε και δεν κυνηγήσαμε κανέναν. Εγώ δε μπορώ να πω πως δεν έκαναν κι οι αριστεροί λάθη. Γίναν[sic] σφάλματα κι από τη μια, κι από την άλλη μεριά. Εμφύλιος ήταν, αδελφός τον αδελφό, είναι δυνατόν; Αλλά ειδικά στο Άργος είχαμε πάρα πολύ κακό κόσμο! Στην Καστοριά δε γίναν τόσα πολλά, στο Άργος γίνανε πολλά. Στο Άργος πολύ, πολύ πολύ. Η Καστοριά δεν είχε».

Όσο δημοκρατική και ανοιχτόμυαλη σκέψη κι αν έχει κάποιος άνθρωπος, ως γονιός δεν είναι εύκολο να αποφύγει να περάσει τις ιδέες του και τα θέλω του, έστω και ακούσια, στα παιδιά του. Η κυρία Αγορίτσα σε μια προσωπική εκμυστήρευση φανερώνει τα όνειρα που είχε και τους φόβους της και πώς η ζωή και η τύχη έπαιξαν με κάποιο τρόπο μαζί της «Κ: Εμείς θα σου πω τώρα τι δε θέλαμε! Θα σου πει η Τασούλα!(γέλιο).

Κόρη: Αστυνομικό και παπάδες. Και με κάνανε εμένα αστυνομικό και τον Παναγιώτη(γαμπρός, σύζυγος Τασούλας) παπαδοπαίδι.

Κ: Όταν με είπε η Τασούλα ότι έχει πεθερό παπά, εκεί είναι που δε μπορούσα να το δεχτώ! Εγώ να συμπεθεριάσω με παπά!

Κ: Να σε πω την αλήθεια θα με πείραζε οι κόρες μου να ψηφίσουν Δεξιά. Δε θα το ήθελα!

Κόρη: Θα τρίζουν τα κόκκαλα του παππού μου!

Κ: Ψηφίστε ό, τι άλλο θέλετε!

Κόρη: Ε όχι και ό, τι άλλο θέλετε! Δεν είσαι και τόσο δημοκρατική! Ψηφίστε ό, τι άλλο θέλετε αλλά ΣΥΡΙΖΑ!».

Στο Βογατσικό συνάντησα την κυρία Θεοδώρα(πρ.11), μια από τις καλύτερες μοδίστρες της εποχής του πολέμου, του εμφυλίου και των μετέπειτα χρόνων. Σε χρόνια

δύσκολα για τις γυναίκες, εκείνη και οι αδερφές της μαθαίνουν την τέχνη της ραπτικής και της κομμωτικής και δουλεύοντας με έντονους ρυθμούς καταφέρνουν σχεδόν να αποστασιοποιηθούν από τη ζοφερή πραγματικότητα που ζουν οι υπόλοιπες ανεπάγγελτες γυναίκες. Η ζωή της και η διήγησή της περιστρέφεται γύρω από την επιτυχημένη επαγγελματική της πορεία. Οι διηγήσεις της είναι υλικό πρώτης τάξεως για σκηνοθέτη ταινίας εποχής «Δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα από το να εργάζεσαι. Εγώ δούλεψα 40 χρόνια, 45 μοδίστρα. Έβγαλα 45 μαθήτριες, είχα πελατεία όλους τους εκπαιδευτικούς, όλες τις κυρίες των αξιωματικών, κι όταν πήγα και στην Καστοριά 2 χρόνια, είχα και εισαγγελέα και αρχηγό της φυλακής, και δήμαρχο και νομάρχη, όλη την καλή την κοινωνία...».

Περιγράφει εκείνα τα χρόνια και τα όσα ακολούθησαν, μέσα από τον άλλο σημαντικό ρόλο, πέραν της μοδίστρας, αυτόν της συζύγου και μητέρας και πάντα σε συνάρτηση με το παρόν «Κ.Σ : Ήταν πολύ δύσκολα. Τώρα ήρθαν του κόσμου τα καλά στον κόσμο, πάρα πολλά καλά, αλλά ήρθαν και κακά. Καμιά νύφη δεν παντρεύεται να μην είναι έγκυος! Ταλαιπωρία είναι τα γεράματα! Ήμουν πάρα πολύ γερή! Αυτά που τα έκανα όλα! Να κάνεις τόσα πράγματα, με παιδιά, με σίδερο με κάρβουνα! Το ρεύμα ήρθε μετά και το ρεύμα και το νερό! Και νερό κουβάλησα και ρεύμα άργησε να 'ρθει, σκέψου πόσο είχα κουραστεί ως τότε... Αλλά είχα ξαναγιώσει μετά μ' αυτά. Γάμους είχαμε, γλέντια είχαμε τις αποκριές, το νέο έτος. Αυτά ήταν τα γλέντια μας! Και στις πόρτες καθόμασταν τα βράδια, όλες στη γειτονιά αγαπημένες, καθόμασταν και κάναμε κουβέντα . Στην Καστοριά δούλευαν γούνα. Εμείς πήγαμε '60 με την αδερφή μου. Ήταν η γούνα στο ζενίθ, αφού έλεγαν, «τρίχα και λίρα». Και ράβαμε σε κάτι σπίτια πλούσια! Κι αυτή που είχε τον αγιογράφο τον άντρα έλεγε : «αυτά είναι σπίτια κορίτσια μου , όχι τα δικά μας!». Κι όμως ήταν παλιό αρχοντικό, ήταν αυτοί πολύ καλοί άνθρωποι κι εμείς δεν εξαιρούσαμε. Αλλά η πελατεία μας ήταν τόσο καλή, τόσο αριστοκρατική, έχουμε τις καλύτερες αναμνήσεις!». Ο ρυθμός της διήγησης που μας χαρίζει, μας ταξιδεύει σε ταινίες εποχής τύπου "PEPERMINT"(1999).

Η κυρία Νούλα από τον Γέρμα(πρ.7) κάνει μια εκτίμηση του παρελθόντος, των χρόνων της κατοχής και του εμφυλίου που μας διηγήθηκε:

«Κ.Ν : Δύσκολη ζωή, δύσκολη ζωή... Ο ένας φοβόταν από τον άλλον!», «Αυτό, αυτό! Θα φέρουν την ισότης[sic]! Ποιος θα φέρει ισότης μα; Ποιος βρε καλό μου κορίτσι θα φέρει ισότης; Τα δίνεις όλα εσύ; Δεν τα δίνεις!». Ο φόβος του άλλου, η έλλειψη εμπιστοσύνης δεν αφήσανε και

πολλά περιθώρια στη γυναίκα αυτή να μιλάει για ωραία χρόνια ! Η πολιτική της σκέψη την οδηγεί να ασκήσει κριτική στην κομμουνιστική ιδεολογία και στη δυνατότητα να βρει εφαρμογή σε μια ανθρώπινη κοινωνία, κάτι που θεωρεί αδύνατο.

Νιώθει δικαιωμένη από τον αγώνα που έκανε στη ζωή της. Εκπλήρωσε άψογα τον κοινωνικό της ρόλο ως νύφη εκείνης της εποχής (μήπως είναι ζητούμενο και σήμερα;) αφού έζησε εικοσιπέντε χρόνια με την πεθερά μέσα στο σπίτι. Μάλιστα η φράση που λέει «...Εφαγα σκατά εγώ! Αλλά την είπα: «Μάνα, ό, τι θες σε κοιτάζω, αλλά να μας κάνεις μια διαθήκη. Χωράφια, δώσε και τα' άλλα τα παιδιά σου που είναι στο εξωτερικό, αλλά το σπίτι να μας το γράψεις γιατί δε μπορούμε να φτιάξουμε άλλο!», δεν αφήνει περιθώρια παρανόησης της ποιότητας ζωής που είχε ως γυναίκα, σύντροφος, μάνα... Αισθάνεται βέβαια δικαιωμένη αφού κατάφερε να έχει ένα σπίτι για τα παιδιά της. Είναι κι αυτό ένα από τα στερεότυπα του επιτυχημένου γονιού στην Ελλάδα, να έχει εξασφαλίσει τη στέγη των παιδιών του.

Αυτό όμως που θέλει η κυρία Νούλα να επισημάνει τελειώνοντας τη συνάντησή μας είναι να μιλήσει για την ελευθερία που έχει η σύγχρονη γυναίκα και η οποία οφείλεται κατά την άποψή της στην οικονομική ανεξαρτησία που εξασφαλίζει το επάγγελμα στη γυναίκα «Εγώ! Πώς σας φαίνονται κυρία Νούλα τώρα οι εποχές με τότε;

Κ.Ν : Τώρα καλύτερα είναι η ζωή, καλύτερα ζουν τώρα... Αλλά ένα με πειράζει, που παντρεύεστε και χωρίζετε! Γνωρίζονται τα παιδιά, δε με φαίνεται και σωστό αυτό!

Κ. Ν: Δεν έφευγε, που να πήγαινε; Τώρα γεμάτος ο τσεβρές(τσέπη)! (...)Δεν είχε ελευθερία η γυναίκα κορίτσι μου τότε! Δεν είχε! Δεν υπήρχαν καφετέριες, καφενεία!

Η ελευθερία λοιπόν κι η ανεξαρτησία οδηγεί σε μια ευκολία στη διάλυση των συζυγικών σχέσεων. Αυτό στεναχωρεί την ηλικιωμένη γυναίκα καθώς θυμάται και συγκρίνει τις δικές της εποχές και την υπομονή που έκανε. Καταλαβαίνει την αλλαγή στα ήθη δεν κατανοεί όμως την υπερβολή. Τελευταίο αφήνει ένα παράπονο να αναδυθεί από τον λόγο της, με τον γλυκό ιδιαίτερα λογικό της τρόπο «Οι νύφες μου δεν ζούνε με μένα. Δε κάθονται οι νύφες με τις πεθερές τώρα! Όσο καλές και να είναι και οι νύφες και οι πεθερές, δε σε θέλουν να είσαι στα ποδάρια τους(...)».

Η κυρία Βασιλική από τον Σπήλιο(πρ.6), στα Καστανοχώρια Καστοριάς, ήταν σύνδεσμος, συναναστρέφονταν με αντάρτες οικογενειακώς και πρόσφεραν βοήθεια όλα τα χρόνια. Κυνηγήθηκαν από τους συγχωριανούς τους, τους Μάηδες και τίποτα στη ζωή δεν τους χαρίστηκε «... Μην τα ξεχνάτε αυτά τα χρόνια, μην τα θυμάστε, να μην τα δείτε ούτε τα παιδιά σας, ούτε τα εγγόνια σας!(μεγάλη ένταση στη φωνή, σαν ξόρκισμα κακού!).Κανείς να μην τα δει! Δύσκολα αγαπούλα μου, δύσκολα!». Είναι εντυπωσιακό πως με δύο προτάσεις εντελώς αντίθετες ως προς το περιεχόμενο, καταφέρνει να δώσει τις δυσκολίες εκείνων των χρόνων «μην τα ξεχνάτε, μην τα θυμάστε»!

Κατά την ίδια οι αντάρτες δεν είχαν πιθανότητα να κερδίσουν σε αυτά που διεκδικούσαν αφού «... Δεν ήξεραν που να πάνε από ψείρα. Πώς είχαν να κάνουν προκοπή αυτοί; Έβγαλαν του κόσμου τα παιδιά τα σκότωσαν όλα.. Αι μωρέ, δεν ήταν καλό πράμα κι αυτό... Κλιάματα[sic] ο κόσμος που καναν[sic], πωπωπωπω[sic]...

... Δεν ήταν καλή η ζωή μας, καθόλου, καθόλου, καθόλου...».

Απορεί με τους γονείς τους δικούς της και των άλλων συνομηλίκων της εκείνα τα χρόνια «Τι να γράψετε μωρέ , αυτά να μην ακούγονται καλύτερα! Εδώ στο Σκαλοχώρι σύνδεσμος ,νύχτα πήγα. Νόστιμο, Δαμασκησιά, Μεσόλογο , Ανθηρό, λελε[sic], τι γινόταν, τι γινόταν! Δε μας λυπούνταν[sic]οι γονείς που ήμασταν μικρά παιδιά και γυρνούσαμε έξω. Καθόλου! Που αυτά τα παιδιά (σύγχρονα) ... Ούτε εμείς φοβόμασταν, ούτε οι γονείς! Σαν παραπανίσιοι είχαμε γίνει όλοι! Τι ήμασταν δεν ξέρω... Τα θυμάμαι τώρα και... Τώρα τα παιδιά πώς τα μεγαλώνει ο κόσμος...».

Τέλος κάνει και μια κριτική στην οικονομία της Ελλάδας τότε και σήμερα. Προφανώς αναφέρεται και στην αξία του χρήματος «Αλλά πιο μπροστά δουλειά! Δουλεύαμε , βγάζαμε λεφτά ρε παιδί μου εμείς τότε!(έντονα) Τώρα δε βγαίνουν τα λεφτά! Έβγανάμε[sic] λεφτά! Τρία παιδιά μεγάλωσα εγώ. Τρία παιδιά πώς βγήκαν πέρα; Τώρα δεν περισσεύουν λεφτά! Λεφτά]! Από πρόβατα, από γάλα, έπαιρνάμε[sic], από τα' αρνιά που τα σφάζαμε παίρναμε. Από τα μοσχάρια που τα σφάζαμε παίρναμε, από καρύδια, από κάστανα, από φασόλια, από πατάτα, απ' όλα παίρναμε! Τώρα... από πουθενά!».

Το Επταχώρι είναι ο τόπος που μας περιγράφει η κυρία Κλεοπάτρα(πρ.5) στα δύσκολα χρόνια της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Στα ενενήντα ένα της χρόνια, γερή, δυνατή, κάνει ένα απολογισμό του παρελθόντος που είναι συγχρόνως μάθημα στάσης ζωής

στους νεότερους «Κ: Αυτά που περάσαμε εμείς στο χωριό κορίτσι μας να μην τα περάσει ούτε ο εχθρός.

-Τώρα ζάει[sic] ο κόσμος, τώρα γεράσαμε όμως. Ο άνθρωπος περνάει πολλά παιδιά...

Κ: Να μη γίνουν χειρότερα. Να μη γίνουν άλλα κακά. Ήμασταν και μικρά...

Ο Εμφύλιος ήταν δράμα, τι να σας πω.. Να σκοτώνει ο αδερφός τον αδερφό. Είναι άλλο χειρότερο πράγμα;

Έφτιαχνά με[sic]! Με τα χέρια μας τα κάναμε όλα, αργαλειό. Τώρα τα βρίσκουν όλα έτοιμα κι όλο αρρώστιες έχουν. Αλλά δοξάζω το Θεό, είμαστε ενενήντα χρόνια και οι δυο, παλικάρια είμαστε!».

12.2. Αντρες

Ο λόγος των ανδρών παραμένει σταθερός στο ιστορικό του πλαίσιο ακόμη και στο τέλος της συνέντευξης. Δεν έχουμε παρά ελάχιστες αναφορές σε κοινωνικές αλλαγές σε αντίθεση με τον λόγο των γυναικών. Τηρουμένων των αναλογιών και με την παρέα των ανδρών αναπτύχθηκε μια οικειότητα που οδήγησε στην υπόσχεση μιας ακόμη συνάντησης εν ευθέτω χρόνω!

Ο κύριος Νίκος από το Επταχώρι (πρ.2) έχει μια ανησυχία σε όλη τη συζήτηση να αναφέρει όλους όσους πρόσφεραν στον αγώνα και το δικαιολογεί αναλόγως και στο τέλος της συνέντευξης. Η αντιπάθειά του για τους κομμουνιστές εκείνης της εποχής διατηρείται και δίνει πάλι μια εξήγηση στο γιατί δεν τους ακολούθησε σαν νέος «Εγώ τι να το δω, όσο βλέπω πάει προς το καλύτερο αλλά από μέσα οι παλιοί εμείς, οι παλιοί ακόμα βράζει. Ενώ εσείς οι νέοι δε θυμάστε κάτι το κακό», «Τι καλύτερο να βρουν, που ήταν ξυπόλητοι του κερατά, που δεν είχαν ψωμί να φαν. Το τουφέκι το 'χαν με σκοινί δεμένο. Πέντε σφαίρες στην τσέπη είχαν. Ξυπόλητοι ξέρεις τι θα πει;(…) Τι να νιώσω, τι να νιώσω! Αφού βλέπω πως είναι ξυπόλητοι αυτοί τι θα φτιάσω; Άρα θα ξυποληθώ κι εγώ». Το παρόν όμως το βλέπει καλύτερο κι αυτό μέσα από τα μάτια ενός άνδρα ενενήντα ενός ετών έχει την αξία του κι αφήνει κάποια αισιοδοξία «: Δεν είμαστε χωρισμένοι όπως ήμασταν. Δεν είμαστε τώρα χωρισμένοι...».

Ο κύριος Αλέκος από το Άργος Ορεστικό(πρ.14) είναι μια ζωντανή ιστορική παρακαταθήκη για τον νομό Καστοριάς. Υπηρέτησε πρώτα σαν αντάρτης κι έπειτα σαν στρατιώτης. Είχε την πρόνοια να καταγράψει τις εμπειρίες του με τον δικό του τρόπο και τη βοήθεια κάποιων συντοπιτών του. Με διάθεση και όσο κουράγιο διέθετε(λόγω ηλικίας, ενενήντα επτά ετών) μας εμπιστεύτηκε τις σκέψεις του και προτάσσει την

αλήθεια των λόγων του «Και μερικοί με λεν, κάτι καθηγήτριες: εσύ προοδευτικός άνθρωπος έφυγες, πρόδωσες τον αγώνα να πας στη δεξιά; Λέω: «Εγώ ούτε πρόδωσα, ούτε έκανα τίποτα, ούτε ψευδώνυμο είχα ούτε τίποτα. Ήξερα ότι..

ΚΑ: Είδα και καλά, είδα και άσχημα... τα γράφω όλα».

Πρώτα υπηρέτησε ως αντάρτης που όπως είδαμε σε άλλον θεματικό άξονα εξωθήθηκε κυρίως διωκόμενος από τους Κομιτατζήδες. Από εκείνα τα χρόνια καταγράφει «Φοβόμασταν ο ένας τον άλλον. Εμένα με έλεγαν να προσέχω τον άλλον και τον άλλον του έλεγαν να προσέχει εμένα.

(...)Προχωράμε για το χωριό Επταχώρι.(...)Απέναντι από εμάς ήταν και μια διμοιρία του ΕΔΕΣ. Καλοντυμένοι, με θερινά ρουχά. Εκεί βρήκα και έναν από το Άργος Ορεστικό.Λεγόταν Γιώργος Σαρρής. Τον ρωτώ πώς βρέθηκε στο ΕΔΕΣ και ποιο σκοπό έχει η οργάνωση του ΕΔΕΣ. Μου απάντησε, να διώξουμε τον Γερμανό κατακτητή και του λέω και εγώ τον ίδιο σκοπό έχουμε κι εμείς. Τον χαιρέτησα και πήγα στη μονάδα μου να κάνουμε πρόβα.(...)».

Όσα διαπίστωσε στα χρόνια που έκανε αντάρτης, τον ωρίμασαν και τον βοήθησαν ώστε να κρατηθεί μακριά από ιδεολογικούς φανατισμούς. Καταθέτει λοιπόν στο διάστημα που υπηρετεί ως φαντάρος, κατά τη διάρκεια του δεύτερου αντάρτικου, τα παρακάτω «(...)Αυτά μας έκαναν οι υπαίτιοι και από τη μια πλευρά και από την άλλη. Τα δικά τους λάθη τα πλήρωσε ο αθώος ελληνικός λαός. Σκοτώθηκαν αδέρφια με αδέρφια. Ρημάχτηκαν πόλεις και χωριά γιατί δεν βρέθηκαν άνθρωποι στην εξουσία να χειριστούν καλά. Το μεγαλύτερο λάθος ήταν από το ΚΚΕ που δημιούργησε το δεύτερο αντάρτικο και το δεύτερο και μεγαλύτερο λάθος που έκανε το επίσημο κράτος μας που λέγεται Ελλάδα, λέω γι' αυτούς που διοικούσαν και έβρισκαν αυτούς τους επιτήδειους να κυνηγάνε τον λαό και να τον αναγκάζουν να βγαίνει στο βουνό και δυνάμωσε το αντάρτικο και τραβήξαμε αυτά που γράφω πιο πάνω και κάθε ελληνικό σπίτι να έχει από ένα θύμα ή δυο ή ακόμα ολόκληρες οικογένειες. Είδαν πολλά τα μάτια μου, αλλά θα περιοριστώ σ' αυτό το λόγο».

Στο τέλος του βιβλίου του σταματάει κάπως απότομα και αφήνει μια πικρία. Αυτή την πικρία την είδαμε σε προηγούμενο θεματικό άξονα και αφορά κυρίως τη στάση του επίσημου κράτους απέναντι στον ίδιο, σε ανθρώπους που πολέμησαν και σε αυτούς που βοήθησε το κράτος μεταπολεμικά «(...)Και όπως έγινε, βρεθήκαμε στην αγκαλιά των γονιών μας με πολλή αγάπη μπήκαμε στην πολιτική ζωή κι άρχισαν τα προβλήματα, ήμασταν χωρίς δουλειά και δε θέλω να προχωρήσω γιατί θα στεναχωρηθώ».

Ο κύριος Παναγιώτης(πρ.10),Μικρασιάτης στην καταγωγή, είχε για χρόνια μια θέση ιδιαίτερη για το θέμα που εξετάζει η εργασία αυτή. Ο ίδιος όπως αναφέρει και τη συνέντευξη εξαιτίας κάποιων καλών συγκυριών δεν συμμετείχε ενεργά ούτε στην Αντίσταση, ούτε στον Εμφύλιο. Δούλευε από ηλικία δεκατεσσάρων ετών, όταν έχασε τον πατέρα του, για να ζήσει τη μητέρα του και τις αδερφές του. Καταθέτει λοιπόν σήμερα αποκρυσταλλωμένη την άποψή του για τον χαρακτήρα του πολέμου τότε «*Επομένως ήταν πρόβλημα μεγάλο για τον τότε εμφύλιο, να μη πούμε για πολιτικά. Για μας ήταν πάντοτε εμφύλιος, έτσι τον βλέπουμε εμείς στην πόλη μας μέσα, το βλέπουμε σαν εμφύλιο. Δεν το βλέπουμε όπως ήταν ορισμένοι ας πούμε που είχαν διάφορες ιδέες εξτρεμιστικές δεξιές και τα ρέστα. Κι ένας απλός πολίτης, ένας μέτριος άνθρωπος δημοκρατικός, τον έβλεπε τον αγώνα αυτόν εμφύλιο. Καταλάβατε; Υπήρχαν πολλές διαφωνίες, αλλά τέλος πάντων αυτό ήταν. Τουλάχιστον για την πλευρά την δική μου ήταν 100% εμφύλιος*».

Περιγράφει στη συνέχεια πώς το ελληνικό κράτος τότε άφησε να πάρουν τέτοια άσχημη τροπή τα πράγματα «*Δυστυχώς τότε το κράτος, διότι ήταν ξένες δυνάμεις Αμερική και Αγγλία, δεν άφηνε. Σου λέει βαράτε τους μέχρι εξοντώσεώς τους! Γι' αυτό και ήρθε κι ο Βαν Φλιτ τότε στην Καστοριά, και πήγε και πιο πάνω στο Νοσοκομείο, στη Μεσοποταμία και τα ρέστα. Όπως κι ο βασιλιάς που ήρθε τότε μετά. Όλοι ήθελαν με πάση θυσία να τον εξοντώσουν τον κόσμο αυτόν, ο οποίος πήρε τα βουνά*».

Πώς ξεσηκώθηκε πιο συγκεκριμένα ο κόσμος και βγήκε στο βουνό το αναφέρει λιτά και κατανοητά «*Και πώς πήρε τα βουνά; Μετά το... ήρθε ο εθνικός στρατός που λέμε, και ξεκίνησαν όσους δημοκρατικοί πολίτες ήταν, τους ωθούνταν είτε με ξύλο είτε με φυλακίσεις, τους εξωθούνταν πώς να βρουν το δεύτερο αντάρτικο! Το δεύτερο αντάρτικο, έτσι δημιουργήθηκε! Κατάλαβες; Γιατί: «Έλα εδώ εσύ! Ψήφισες ΕΔΑ; Ε τότε! μπάμπαμπαμπαμ!»! «Έλα εδώ εσύ! Ήσουν προδότης!»». Κι έτσι αναγκάστηκαν πολλά, τουλάχιστον τα δικά μας τα χωριά εδώ πέρα, και βγήκαν στ' αντάρτικα.*

Εγώ :Τους εξώθησε ο εθνικός στρατός ε;

ΚΠ: Τους εξώθησαν να βγούν στ' αντάρτικο. Γιατί δεν ήταν μόνο ο στρατός! Είχαν δημιουργηθεί και τάγματα εφόδου που λέμε! Ήταν ας πούμε μια διμοιρία διάφοροι ας πούμε, εκτός του στρατού, είχαν δημιουργηθεί και διάφορα τάγματα που πηγαίνουν στα χωριά και κάνουνε...».

Ο κύριος Παναγιώτης από τη θέση που κατείχε γνώριζε κάποια στοιχεία περισσότερα για την δράση της αριστεράς στην Καστοριά και τα μοιράζεται μαζί μας. Αυτές οι

πληροφορίες φυλάσσονται από τον ίδιο και είναι κατανοητή η προσπάθειά του να τα διαφυλάξει. Αυτή την αξία των στοιχείων συναισθανόμενη θεώρησα χρέος προς την τοπική ιστορία να τα αναφέρω όπως απομαγνητοφωνήθηκαν «Άρα λοιπόν η Καστοριά δεν είχε, ενώ ήθελαν να πάνε, αν ήθελαν να πάνε ας πούμε στ' αντάρτικα, δεν μπορούσαν. Η λίμνη, τα καράβια, ήταν όλα επιστρατευμένα... Επομένως αν ήθελε κανένας να αυτοκτονήσει, τότε μόνο μπορούσε να το κάνει αυτό το πράγμα, να πάει εκεί πέρα. Εκτός αυτοί που ήταν ορισμένοι, που έτυχε να είναι στα χωριά ή πήγαν καμιά φορά με άδεια και παρέμειναν εκεί άμα τους άφησε... Σπάνια πράγματα δηλαδή! Αλλά παρόλα αυτά το αντάρτικο είχε 100 αντάρτες ένστολους! Όλα αυτά στην Κατοχή που λέμε! Οι αντάρτες της Καστοριάς ήταν γύρω στους εκατό! Που κανένας δεν το πιστεύει, πώς έφευγαν; Πώς έφευγαν;

Αυτό είναι τότε που ήτανε εδώ ο Γραμματέας της Περιφερειακής Ενώσεως Καστοριάς, ήταν ο Περικλής Αντωνόπουλος. Δια Επιτροπής του κομμουνιστικού κόμματος, Θόδωρος Μαργιόλης Λευτέρης Γραμματέας περιφερειακής επιτροπής του ΕΑΜ. Βαγγέλης Υφαντής, για στρατιωτικά θέματα, από το Γέρμα. Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου Φώτης, από το Γέρμα, γραμματέας της περιφερειακής επιτροπής του ΚΚΕ, Λεωνίδα Πούπτης δάσκαλος από το Άργος Ορεστικό, Ιωάννης Κυραζάκης δάσκαλος από το Χιλιόδεντρο. Κώστας Πατσιόπουλος από το Δισπηλιό, Ανδρέας Αθανασιάδης από το Βογατσικό, Γιάννης Πατσούρας μόνιμος υπαξιωματικός του στρατού από το Άργος Ορεστικό, πρωταγωνιστής της δημιουργίας του ΕΛΑΣ Βοΐου-Γράμμου '42-'43. Αυτά είναι ορισμένα στοιχεία τα οποία δεν τα έχει ο καθένας. Κι εδώ άμα θέλεις να δεις, είναι δικά μου αρχεία. Οργανωμένοι Καστοριανοί αγωνιστές στο κομμουνιστικό κόμμα, στο ΕΑΜ, στην ΕΠΟΝ και στην ΕΘΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ. Και είναι τα ονόματα των Καστοριανών που δεν τα έχει κανένας, μόνο ο Ε..... (ο συνεντευξιζόμενος) τα έχει!

ΚΠ: Ε όχι, να τα διαβάσουμε ναι. Δεν τα έχω δώσει πουθενά!».

Τα ονόματα των γυναικών που αναφέρει ο κύριος Παναγιώτης τα αναφέραμε στο αντίστοιχο κομμάτι της εργασίας. Τώρα, στις πληροφορίες του συνομιλητή μας διαπιστώνουμε και κάποια μεγέθη που έχοντας την σύγχρονη εικόνα της πόλης είναι δύσκολο να τα αντιληφθούμε, πόσο μάλλον να τα κατανοήσουμε «Να σας πω εγώ; Ορισμένοι ντόπιοι, επειδή τους έλεγαν τότε Βουλγάρους, για να ξεβουλγαριστεί[sic], έλεγε ότι είναι με τη Νέα Δημοκρατία, με την ΕΡΕ. Εγώ τους έλεγα κίόλας, τους πείραζα : «Αρε, σκατοβούλαρε!». Αλλά παρόλα αυτά αυτοί ήξεραν τον σκοπό τους!

ΚΠ: Η Καστοριά τότε, η ΕΠΟΝ ήταν μεγάλη οργάνωση στην Καστοριά. Μη κοιτάς μετά που γύρισαν κι έγιναν δεξιοί. Ήταν αυτοί σε αριστερό χώρο, ήταν Επονίτες με ψυχή και με τέτοια.. Αλλά ύστερα δεν ξέρω τι συνέβη και...».

Οι ερωτήσεις για τη δική του εξήγηση πάνω στα πράγματα γίνονται ακριβώς γιατί τα όσα γνωρίζει "εκ των έσω" μπορούν ίσως να απαντήσουν το ερώτημα πώς όλοι αυτοί οι δημοκρατικοί κατά τον ίδιο πολίτες, μεταστράφηκαν και είναι σήμερα οπαδοί της δεξιάς ιδεολογίας. Απαντά λοιπόν με τον εξής τρόπο «Μεταστράφηκαν γιατί έγινε ο εμφύλιος και η προπαγάνδα πήγε υπέρ της δεξιάς παράταξης, ότι αυτοί είναι καλοί και οι άλλοι δεν είναι... Και οι περισσότεροι Καστοριανοί ενώ ήταν Επονίτες σε μεγάλο βαθμό, βλέπεις ότι γύρισαν κι έγιναν δεξιοί, κι όχι μόνο έγιναν δεξιοί, υπερδεξιοί!».

Τελειώνοντας μια άκρως ενδιαφέρουσα και αποκαλυπτική όπως αποδείχτηκε κουβέντα με τον συνομιλητή μας, ο ίδιος θέλει εκ νέου να δηλώσει ποιος πραγματικά ήταν ο ρυθμιστής των πραγμάτων στην Ελλάδα, τη χρονική περίοδο που μας αφορά. Μάλιστα δεν κρύβει και κάποια αγανάκτηση για μια κατάσταση που δε φαίνεται να διαφοροποιείται ιδιαίτερα και στη συνέχεια της ιστορίας μας «ΚΠ: Κοίταξε κυρία Αντωνία, είτε το θέλουμε, είτε δεν το θέλουμε, ρόλο έπαιζε ο πρεσβευτής της Αγγλίας, ο πρεσβευτής της Αμερικής! Τελείωσε, και μη προχωράς πιο πέρα, μη προχωράς πιο πέρα! Κι ο Κίσινγκερ που ήταν, κι εκείνος στα ίδια σκατά ήταν, και μετά όλοι που ήταν... Αυτοί διοικούσαν, αυτοί ανέβαζαν, αυτοί κατέβαζαν. Και βρήκαν και κόσμο, συνεργάτες που δεν ήθελαν να σηκώσουν το ανάστημά τους, γιατί τους άρεζε κι αυτούς που επήραν την καρέκλα τώρα και άστο να πάει στο διάολο που λέω!».

Ο Βράχος, ένα χωριό στα λεγόμενα Όντρια της Καστοριάς, είναι ο τόπος για τον οποίο καμαρώνει ο κύριος Σωτήρης. Ιδιαίτερα ευχάριστος συνομιλητής, με πολύ χιούμορ που πολλές φορές μπερδεύει στην αποτύπωση του ύφους του.

(πρ.9 Φτάνοντας όμως προς το τέλος της κουβέντας μας δηλώνει με σοβαρότητα τα άσχημα χρόνια του εμφυλίου που έζησε «Ποιος θα σε χαρακτήριζε; Ζούγκλα ήταν εκεί πάνω! Η δουλειά είναι ότι αν είχες μίσος για κάποιον, αυτό πείραζε τώρα. Αφού είναι αδερφός, τι να τον κάνεις; Ένας αδερφός εδώ, ο άλλος εκεί. Χτυπιούνταν, μαλώναν[sic]. Θυμάμαι στου Παύλου το σπίτι, ο αδερφός του παππού. Εκεί οι μισοί ήταν αριστεροί, οι μισοί ήταν δεξιοί. Και γινόταν ο

χαμός! Τα αδέρφια. Μαλώναν[*sic*], μαλώναν[*sic*]. Αυτός ο Παύλος ήταν δεξιός, οι άλλοι ήταν αριστεροί. Σκοτώθηκαν όλοι.

ΚΣ: Μη συζητάς! Αυτά που λέμε τώρα, πρόσφυγες και Παλαιστίνιοι και χαμπέρια, τώρα ζουν καλά. Είχαμε φτώχεια, φτώχεια πολύ».

Στη συζήτηση μαζί του δεν ήταν πολλές φορές που αναφέρθηκε στον ρόλο των γυναικών στα χρόνια εκείνα. Από τις λίγες του αναφορές είναι κι αυτές προς το τέλος, που κάνει μια γενίκευση για τις αγροτικές οικογένειες «Κόρη : Επάνω όμως νομίζω πως οι οικογένειες ήταν μητριαρχικές. Κάναν[*sic*] κουμάντο οι γυναίκες.

ΚΣ: Έτσι ήταν. Και σήμερα έτσι είναι. Χαμπέρια! Πάντα, ειδικά και στις γεωργικές οικογένειες, όλο οι άντρες ήταν έξω. Ή θα ήταν βοσκός, ή κτηνοτρόφος, γεωργός, όλο έξω!

Εγώ: Πήγαιναν όμως και οι γυναίκες και βοηθούσαν.

ΚΣ: Ναι παιδί μου! Αλλά αν ήταν για θέρο, θέριζαν οι γυναίκες, κάθονταν οι άντρες. Αλλά στο σπίτι οι γυναίκες κάναν κουμάντο.

Κόρη: Και τις δουλειές όλες...».

Ο κύριος Γιώργος κι ο κύριος Κώστας(πρ.1,4)από το Βογατσικό, θέλησαν να προσθέσουν τη δική τους εκδοχή για τον υπαίτιο των δεινών της Ελλάδας εκείνα τα χρόνια.

(πρ.1, 4)«Εγώ: Οι Άγγλοι κατά την περίοδο το εμφυλίου...

Κ.Γ: Αυτοί μας έβαλαν!

Κ.Κ: Από την αρχή, όχι...

Κ.Γ: Αυτοί ήταν ο σατανάς!

Κ.Κ!: Ποιος τροφοδοτούσε τους αντάρτες; Ποιος τροφοδοτούσε το στρατό;

Κ.Γ: Η Αγγλία, η Αμερική, οι Εβραίοι!

Κ.Γ: Σκότωνε αδερφός τον αδερφό!

Κ.Γ: Δεν μπορώ να καταλάβω ένα πράγμα, ο άνθρωπος εδώ και εκατομμύρια χρόνια δε μπορέσαμε να βάλουμε μια σειρά στη ζωή μας, να μη σκοτώνουμε ο ένας τον άλλον, να κοιτάει ο καθένας τη δουλειά του!

Εγώ: Όσο λέει υπάρχει αδικία, δεν πρόκειται να υπάρξει ειρήνη!

Κ.Κ: Ο άνθρωπος φταίει, εμείς φταίμε!

Κ.Γ : Οι πολιτικοί είναι οι μεγαλύτεροι εγκληματίες.

Κ.Κ: Ο στρατός δε θέλει τον πόλεμο. Οι από πίσω, οι πιο τρανοί τον θέλουν. Γιατί δε θα δούμε ποτέ χαΐρι; Γιατί κοιτάζουμε τα κόμματα. Πότε θα μας έρθει το μυαλό; Όταν θα είναι αργά!».

Τα χρόνια που έζησαν κι οι δύο, οι εμπειρίες που έζησαν, δυστυχώς δεν είναι αρκετά ώστε να δώσουν απαντήσεις στα ερωτήματα που βασανίζουν χρόνια την ανθρωπότητα
«Κ.Γ: Δεν μπορώ να καταλάβω ένα πράγμα, ο άνθρωπος εδώ και εκατομμύρια χρόνια δε μπορέσαμε να βάλουμε μια σειρά στη ζωή μας, να μη σκοτώνουμε ο ένας τον άλλον, να κοιτάει ο καθένας τη δουλειά του!

Εγώ: Όσο λέει υπάρχει αδικία, δεν πρόκειται να υπάρξει ειρήνη!

Κ.Κ: Ο άνθρωπος φταίει, εμείς φταίμε!

Κ.Γ : Οι πολιτικοί είναι οι μεγαλύτεροι εγκληματίες.

Κ.Κ: Ο στρατός δε θέλει τον πόλεμο. Οι από πίσω, οι πιο τρανοί τον θέλουν. Γιατί δε θα δούμε ποτέ χαΐρι; Γιατί κοιτάζουμε τα κόμματα. Πότε θα μας έρθει το μυαλό; Όταν θα είναι αργά!».

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε χάρη στη συνεργασία που είχα με ένα δείγμα δεκαπέντε ανθρώπων από την Καστοριά. Το σημαντικό για την εργασία ήταν πως είχαν ζήσει σχεδόν όλοι την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου. Είχαν όλοι μνήμες, είτε συμμετείχαν άμεσα είτε όχι. Η πνευματική τους διαύγεια ήταν άριστη και η προθυμία τους να μοιραστούν μαζί μου τις βιωματικές εμπειρίες μιας μακρινής και τόσο δύσκολης εποχής ήταν πολύτιμη συνεισφορά. Δεν γίνεται να μη σημειώσω για άλλη μια φορά τις

δυσκολίες αυτών των συναντήσεων λόγω της πανδημίας του Covid-19. Η πανδημία βρίσκεται στο απόγειο της δεύτερης φάσης της και οι αλλαγές στις κοινωνικές συμπεριφορές που θα επέλθουν, κάνουν ακόμη πιο πολύτιμη την εμπειρία της συνάντησής μου με αυτούς τους ανθρώπους.

Η λειτουργία της μνήμης και πολλές φορές της διαγενεακής μνήμης, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάλυση και κατανόηση του υλικού των συνεντεύξεων. Οι πληροφορητές την δεκαετία '40-'50 στο σύνολο τους ήταν στην παιδική και εφηβική ηλικία, ένας σε ηλικία στρατεύσιμη, μία εγγονή δίνει πληροφορίες για τη γιαγιά της και μια γυναίκα γεννημένη στο τέλος του εμφυλίου δίνει πληροφορίες για την επονίτισσα θεία της κι όχι μόνο. Υπάρχει αναμφισβήτητη αξία στις εμπειρίες που καταθέτουν, όμως η λειτουργία της μνήμης και ο μηχανισμός της μετάδοσης των εμπειριών από γενιά σε γενιά μέσα στην οικογένεια και στην κοινωνία, μπορεί να φωτίσει και να ερμηνεύσει καλύτερα την εποχή που εξετάζουμε.

Πιο χρήσιμο εργαλείο για την ευόδωση των συνεντεύξεων ήταν το αμοιβαίο ενδιαφέρον για το θέμα της συνέντευξης. Η διαίσθηση έπαιξε τον ρόλο της στην αποκάλυψη των στρωμάτων της μνήμης, ειδικά για γεγονότα που είτε τα έχουν ζήσει χωρίς να έχουν καλή επίγνωση της σημασίας και της έκτασής τους, είτε τα έμαθαν από άλλους. Σύμφωνα και με τον Thompson P.(2002), πολλές φορές η εντύπωση της διαμεσολαβημένης εμπειρίας είναι πιο έντονη από την άμεση εμπειρία, ειδικά αν αυτή έχει αποτελέσει κομμάτι μιας κοινοτικής ή συλλογικής μνήμης. Μάλιστα, κατά τον David Jenkins η μνήμη είναι ασθενέστερη όταν αφορά σε συμβάντα που δεν έχουν ανακληθεί από τα μέλη μιας κοινότητας. Η ζωντάνια σε τέτοιες περιγραφές επισημάνθηκε στις αφηγήσεις μελών της ίδιας οικογένειας για περιστατικά που προηγήθηκαν της δικής τους ικανότητας να αντιλαμβάνονται τον κόσμο.

Το θέμα της εργασίας είναι υπό το κοινωνιολογικό πρίσμα των έμφυλων ταυτοτήτων η θέαση της συμμετοχής των γυναικών κατά την Αντίσταση 1941-1944 και τον Εμφύλιο 1946-1949. Έχει ήδη προαναφερθεί η εννοιολόγηση της συμμετοχής σε άμεση και έμμεση. Γενικά θα έλεγα πως αξιολόγησα κοινωνιολογικά ακόμη και την μη συμμετοχή των γυναικών. Ο ρόλος όμως μιας κοινωνικής ομάδας όπως αυτή των γυναικών και η αξιολόγησή του θα ήταν ατελής χωρίς την εξέταση του λόγου των ανδρών κάτω από το

ίδιο πρίσμα. Η προσφορά τους στην ολοκλήρωση της εικόνας είναι μεγάλης σημασίας. Εκ των πραγμάτων τα γεγονότα και τα λεγόμενα τους αναφέρονται και συγκριτικά. Η συμβολή των ατομικών βιωμάτων στην συλλογική εικόνα διαπιστώθηκε περίτρανα. Δεν μπορούμε να απομονώσουμε την συλλογική μνήμη και εμπειρία από την ατομική⁵².

Η γνωριμία με τους/τις πληροφορητές/τριες, έγινε στον θεματικό άξονα που σκιαγραφήθηκε η πολιτισμική ταυτότητα όλων μέσα από την καταγωγή, το βιοτικό, το κοινωνικό και το μορφωτικό τους επίπεδο. Η σημασία και η συμβολή αυτού του άξονα δημιουργεί ένα ακόμη πρίσμα, έναν ακόμη τρόπο θεώρησης των υπόλοιπων θεματικών αξόνων. Το πολιτισμικό υπόβαθρο των ανθρώπων έπαιξε αναμφισβήτητα ρόλο στον τρόπο σκέψης και πράξης του καθενός και της καθεμιάς ξεχωριστά, έως και τις σύγχρονες διατυπώσεις τους για το παρελθόν.⁵³

Οι πέντε λοιπόν γυναίκες είναι ντόπιες ελληνόφωνες, μία βλάχικης καταγωγής και τρεις προσφυγικής, δύο Πόντιες και μία Μικρασιάτισσα. Οι γυναίκες που έζησαν προσφυγιά οι ίδιες ή οι γονείς τους φάνηκε πως δεν ήταν διατεθειμένες να διακινδυνέψουν μια δεύτερη προσφυγιά ή έναν δυνάστη πάνω από το κεφάλι τους. Ακολούθησαν λοιπόν τις υποδείξεις του εθνικού στρατού να αποφεύγουν τη συναναστροφή με τις αντάρτικες δυνάμεις που κλόνιζαν τη σταθερότητά τους. Όπου μπόρεσαν πρόσφεραν βοήθεια στην εθνική γραμμή. Ακόμη κι αν οι αποφάσεις των πολιτικών αρχών δεν ήταν κι οι καλύτερες για τις ίδιες.

Όλες οι γυναίκες διαβιούσαν στην επαρχία της Καστοριάς, μέσα στην πόλη καμιά. Μία κατοικούσε στο Βογατσικό και μία στο Άργος Ορεστικό. Το δε βιοτικό επίπεδο ήταν μεν αρκετά χαμηλό καθώς ήταν αγροτικές και κτηνοτροφικές κατά βάση οικογένειες, δεν διέφεραν όμως σε σχέση με τους περισσότερους συντοπίτες τους. Δεν ανέφερε κάποια γυναίκα εικόνες πείνας όπως θα είχαμε σε μεγάλες πόλεις. Όταν κάτι δεν πήγαινε καλά συνήθως αφορούσε τους περισσότερους. Η γυναίκα στις αγροτικές οικογένειες δούλευε όλο το εικοσιτετράωρο, μέσα και έξω από το σπίτι. Η δουλειά δε γνώριζε ηλικία, αργίες και σχόλες. Διαφορετικά ζούσαν οι γυναίκες στο Βογατσικό και στο Άργος Ορεστικό που

⁵² Μπουσχότεν Ρ. Β.,(2003), *Ανάποδα Χρόνια, Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, (σελ.209), Πλέθρον Λαϊκός Πολιτισμός/ Τοπικές κοινωνίες.

⁵³ Βερβενιώτη, Τ. (2013). *Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική.*,(σελ.48), Αθήνα : Κουκκίδα.

ήταν κωμοπόλεις σε σχέση με τον τρόπο ζωής στα χωριά. Σε αυτές οι δουλειές τους απέδιδαν ένα ικανοποιητικό εισόδημα με λιγότερο κόπο για τις γυναίκες της οικογένειας. Εκεί φάνηκε πως οι άντρες ήταν αυτοί που έφεραν την ευθύνη της οικονομίας του σπιτιού χωρίς απαραίτητα την άμεση συμμετοχή των υπόλοιπων μελών. Το ίδιο διαπιστώθηκε και στην Μικρασιάτισσα από το Μαυροχώρι, καθώς η ίδια υπήρξε σύζυγος δημοσίου υπαλλήλου.(βλ. κεφ. 2.3)

Το μορφωτικό επίπεδο των γυναικών της έρευνας ήταν το στοιχειώδες για τις τέσσερις από τις εννέα συμμετέχουσες στην έρευνα, ως φοιτήσασες έως την τρίτη ή τετάρτη δημοτικού, τρεις απόφοιτες δημοτικού και δύο απόφοιτες γυμνασίου. Στοιχειώδης εκπαίδευση εννοούμε να γνώριζαν γραφή και ανάγνωση. Είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη το μη συνεχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας μέσα στην εμπόλεμη κατάσταση είτε αυτή ήταν αντίσταση στον κοινό εχθρό, είτε ήταν εμφύλιος. Η εκπαίδευση της γυναίκας δεν ήταν προτεραιότητα για τις οικογένειες εκείνης της εποχής και των περιοχών της επαρχίας ειδικότερα. Όπως φάνηκε από τις συνεντεύξεις, ούτε οι ίδιες οι κοπέλες είχαν ζήλο και θέληση να μορφωθούν. Αντιθέτως όσα ήξεραν τα θεωρούσαν ως αρκετά. Οι γνώσεις τους εκτιμήθηκαν, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, σε σχέση με την επαγγελματική τους ιδιότητα και δεν διαπίστωσαν οι ίδιες ανεπάρκεια σε αυτόν τον τομέα στη ζωή τους.⁵⁴

Η μόρφωση καθόρισε και την εξέλιξη της ζωής τους. Οι πιο μορφωμένες πέτυχαν μια επαγγελματική και οικογενειακή σταδιοδρομία λιγότερο κοπιαστική από τις υπόλοιπες. Η επιλογή ενός επαγγέλματος, η εκμάθηση μιας τέχνης, εξασφάλισε την ανεξαρτησία στη γυναίκα και το δικαίωμα της επιλογής του συντρόφου, κι όχι της επιβολής. Μέσα από τις συνεντεύξεις δε διαφαίνεται ξεκάθαρα αν η μόρφωση επηρέασε την ένταξη σε κάποια οργάνωση ή όχι. Υπήρξαν αναφορές και για οργανωμένες μορφωμένες γυναίκες αλλά και για λιγότερο μορφωμένες. Από τις συμμετέχουσες στην έρευνα γυναίκες, η μια απόφοιτη γυμνασίου ήταν στη Φανέλα του Στρατιώτη και η άλλη ανήκει στην αριστερή ιδεολογία, σε οικογένεια με έντονα οργανωμένη αριστερή δράση. Εντύπωση προκάλεσε

⁵⁴ Κλαδούχου Ε., 2005, «Εκπαίδευση και φύλο στην Ελλάδα: Σχολιασμένη καταγραφή της βιβλιογραφίας», (σελ.16), «Η ανισότητα των φύλων στην ελληνική κοινωνία με έμφαση στον εργασιακό τομέα, πολιτικές και δομές στήριξης της ισότητας στην Ελλάδα», Μεταπτ. Διατριβή, σχολή κοινωνικής ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ftp.aegean.gr/social-anthropology

η αναφορά στον λόγο αρκετών γυναικών στο ζήτημα της κατάρας.⁵⁵ Ανεξάρτητα από το μορφωτικό επίπεδο και την θρησκευτικότητα της καθεμιάς, ήταν βαθιά η πεποίθησή τους πως οι κατάρες τους σε ανθρώπους που βασάνισαν τον κόσμο, έπιασαν βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα.

Οι πολιτισμικές ταυτότητες των ανδρών δεν παρουσίασαν ιδιαίτερη ποικιλία. Ένας είναι μικρασιατικής καταγωγής και μένει στην πόλη της Καστοριάς. Είναι ιδεολόγος αριστερός αλλά δεν έλαβε μέρος ούτε στην Αντίσταση ούτε στον Εμφύλιο. Η επιταγμένη Καστοριά δεν άφηνε περιθώρια συμμετοχής στο αντάρτικο. Αυτό περιέγραψε ο ίδιος στη συνέντευξή του. Ελευθερία κινήσεων υπήρχε στην επαρχία της Καστοριάς. Η καταγωγή του ίσως να έπαιξε ρόλο στη μη ένταξή του εκείνη την εποχή, όχι όμως από τον φόβο μιας καινούριας προσφυγιάς, αλλά από τη συνέπεια των αρχών του και του ήθους του. Μετά τον θάνατο του πατέρα του ανέλαβε τις οικογενειακές υποχρεώσεις για να μη δουλέψει η μητέρα του κι οι αδερφές του. Οι υπόλοιποι πέντε άντρες είναι ντόπιοι ελληνόφωνες που καμαρώνουν για την καθαρότητα της καταγωγής τους. Τέσσερις διαβιούσαν στην ορεινή επαρχία και ένας στο Άργος Ορεστικό. Προέρχονται από αγροτικές και κτηνοτροφικές οικογένειες οι τέσσερις. Ο κύριος από το Άργος με καταγωγή από τη Ζούζουλη, που διέμεινε για κάποια χρόνια στον Πεντάλοφο, είχε πατέρα βιοτέχνη. Το βιοτικό επίπεδο των ανδρών ήταν παρόμοιο με αυτό των γυναικών. Όταν περιγράφανε την πείνα εκείνων των χρόνων, το έκαναν σε σύγκριση με την αφθονία του παρόντος. Η πείνα τους δεν ήταν η πείνα των μεγάλων αστικών κέντρων. Οι δυο άντρες είναι κάτοικοι του Βογατσικού. Αυτή η ακμάζουσα εκείνα τα χρόνια κωμόπολη, υπήρξε η γενέτειρα των Δραγούμηδων και η περιοχή που πολιτεύονταν. Ο στρατός είχε την κωμόπολη υπό την προστασία του. Τα ορεινά χωριά των άλλων πληροφορητών, ο Σπήλιος, ο Βράχος, ο Πεντάλοφος, το Επταχώρι, γνώρισαν από κοντά τους αντάρτες και τον εθνικό στρατό, λόγω του απομακρυσμένου της περιοχής.⁵⁶

⁵⁵ Σοβιτσιλής Α., (2016), «Η Κληρονομημένη κατάρα (άρά) στον οίκο των Λαβδακιδών», Α Κύκλος Προγράμματος Μεταπτ. Σπουδών, Φιλοσοφική σχολή, τμήμα Φιλολογίας, Τομέας κλασικών σπουδών, Θεσσαλονίκη : Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, <http://ikee.lib.auth.gr/record/283345/files/GRI-2016-16719.pdf>(Προσπελάστηκε : 25/11/2020)

⁵⁶ Δημόπουλος Δ.Β., (2009), Σχολικός Σύμβουλος ε.τ., «Τα καστανοχώρια Σπήλιος και Κερασώνα Καστοριάς και το μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου», «Πικρές παιδικές αναμνήσεις από τον εμφύλιο του χωριού μου»(Σπήλιος), Κάσσου Σ.- Τακαλιού Α., (2009), «Ένα χωριό στον Εμφύλιο, Ο Πεντάλοφος και ο Βυθός Βοΐου Κοζάνης στον εμφύλιο πόλεμο», Θεσσαλονίκη : ΖΗΤΗ.

Το μορφωτικό επίπεδο των ανδρών δεν φανέρωσε ιδιαίτερη αγάπη για μόρφωση, δεν υπήρξε απόφοιτος γυμνασίου, ενώ μόλις ένας παρακολούθησε μέχρι τρίτη γυμνασίου. Οι δυσκολίες των χρόνων έπαιξαν κι εδώ τον αποτρεπτικό τους ρόλο. Οι δουλειές που ακολούθησαν όλοι οι πληροφορητές δεν απαιτούσαν κάποια ιδιαίτερη μόρφωση. Οι υπόλοιποι άντρες, δύο αποφοίτησαν από το δημοτικό και τρεις παρακολούθησαν κάποιες τάξεις του δημοτικού. Το μορφωτικό επίπεδο, και στην περίπτωση των ανδρών, δεν καθόρισε την ένταξή τους σε κάποια οργάνωση. Ούτε τα όσα ανέφεραν για τις γυναίκες αγωνίστριες οδηγούν σε ασφαλή συμπεράσματα. Τα επαγγέλματα με τα οποία ασχολήθηκαν ήταν κυρίως ελεύθερα επαγγέλματα, ή και του δημοσίου, χωρίς τη χρεία ιδιαίτερων προσόντων, όπως επιστάτης.

Διαπιστώθηκε από τις συνεντεύξεις πως οι άντρες πληροφορητές είχαν να διηγηθούν περισσότερες ιστορίες από τα σχολικά τους χρόνια. Διηγήθηκαν περιπέτειες μαζί με τους συνομηλικούς τους, επικίνδυνα παιχνίδια με τον φόβο του εχθρού ή των ξένων δυνάμεων(Ιταλοί, Αμερικάνοι). Τα δε περιστατικά με πρωταγωνιστές σκληρούς και άδικους εκπαιδευτικούς είναι αυτά που εντυπώθηκαν στη μνήμη τους καλύτερα. Οι γυναίκες δε φάνηκε να είχαν το προνόμιο του παιχνιδιού, καθώς η ξεγνοιασιά τους τελείωνε με την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους στο σπίτι, στα χωράφια, στα ζώα. Η παιδική ηλικία για τις γυναίκες φαίνεται να υπήρχε μόνο στο σχολείο.⁵⁷ Η υπόλοιπη ζωή τους ήταν υποχρεώσεις. Τα απαραίτητα εργατικά χέρια στο σπίτι και στις εξωτερικές δουλειές διαπιστώθηκε πως ήταν ο λόγος που δεν πίεζαν τις γυναίκες από την οικογένεια να ολοκληρώσουν την εγκύκλια εκπαίδευση.⁵⁸

Η οικονομία του σπιτιού και της οικογένειας έπαιξε ρόλο στην προσπάθεια της γυναίκας να αυτονομηθεί στον εργασιακό χώρο, να γίνει ανεξάρτητη οικονομικά και να καλυτερεύσει τις συνθήκες ζωής της. Τρεις γυναίκες που προέρχονται από περιβάλλον με πιο ψηλό μορφωτικό υπόβαθρο, σταδιοδρομούν διαφορετικά από τις υπόλοιπες που συνέχισαν την παράδοση της οικογένειας από την οποία προέρχονταν. Η μία απόφοιτος

⁵⁷ Φέρβελη, Π., 2009. Το ομαδικό παιχνίδι και η συμβολή του στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Πτυχιακή εργασία. Ιωάννινα: Τ.Ε.Ι. Ηπείρου. Σχολή Επαγγελματιών Υγείας & Πρόνοιας. Τμήμα Βρεφονηπιοκομίας.

⁵⁸ Γκασούκα Μ.,(2018), *Η Ελληνίδα Αγρότισσα, αποτύπωση της συμμετοχής, προβλήματα, προκλήσεις και προτάσεις πολιτικής για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών στον αγροτικό τομέα και την ελληνική ύπαιθρο*,(σελ.19-21),Υπουργείο Εσωτερικών Γενική Γραμματεία Ισότητας Των Φύλων, <http://www.isotita.gr/wp-content/uploads/2018/02> (Προσπελάστηκε 15/11/2020)

γυμνασίου παντρεύτηκε δάσκαλο και ανέπτυξε φιλανθρωπικό και πολιτιστικό έργο, η άλλη κατάφερε να γίνει τραπεζικός υπάλληλος, ενώ αυτή που είχε παππού δάσκαλο και παππού αρχιτέκτονα, έμαθε την τέχνη της ραπτικής και σταδιοδρόμησε με επιτυχία.

Οι ερωτηθέντες σε αυτή την έρευνα κλήθηκαν να περιγράψουν τον εχθρό που βλέπουν σε κάθε εποχή, Αντίσταση ή Εμφύλιο. Στη ροή της συνέντευξης συχνά οι εποχές δεν ήταν ευδιάκριτες και οι απαντήσεις περιέγραφαν τον εχθρό που ήταν συνολικά ο πιο επίφοβος για τους ερωτώμενους, και καμιά φορά αναφέρονται όλοι μαζί χωρίς χρονικούς περιορισμούς. Αυτή η ερώτηση ακούμπησε πολύ στο συναίσθημα, αφού ο φόβος ανάμεικτος με το μίσος, την αντιπάθεια και την πικρία, ήταν τα συναισθήματα που κυριάρχησαν στους ερωτώμενους όταν αναλογίστηκαν τον εκάστοτε εχθρό. Η σειρά αναφοράς των εχθρών και η ένταση με την οποία αναφέρθηκαν σε αυτούς είναι χρήσιμη. Ο λόγος των γυναικών στις συνεντεύξεις υπήρξε ιδιαίτερα συναισθηματικός και συνοδεύτηκε από έντονη κίνηση στην προσπάθειά τους να πείσουν κάποια που δεν είχε ζήσει τότε, όπως εμένα. Οι άντρες στάθηκαν πιο συγκρατημένοι στη διατύπωση των αντιπαθειών τους και είδαν πιο σφαιρικά το ζήτημα.⁵⁹

Στην ποσοτική ανάλυση την περίοδο της Κατοχής, οι γυναίκες αναφέρθηκαν περισσότερες φορές στους Γερμανούς σαν τον χειρότερο εχθρό και δευτερευόντως στους Ιταλούς. Μάλιστα διαπιστώθηκε μια συμπάθεια προς τους Ιταλούς και το ταμπεραμέντο τους. Οι Ιταλοί παρουσιάστηκαν πιο εχθρικοί όταν δηλώνονταν η συνεργασία τους με άλλους, όπως οι Κομιτατζήδες⁶⁰ ή οι Βλάχοι. Μετά την οπισθοχώρηση, πολλοί Ιταλοί δέχθηκαν ακόμη και την φροντίδα των κατοίκων της Καστοριάς στις διάφορες περιοχές.

Την περίοδο του Εμφυλίου οι περισσότερες γυναίκες διαπιστώθηκε πως φοβόντουσαν τους αντάρτες ακόμη κι αν είχαν βοηθήσει κάποιους από αυτούς. Η απάντηση του «κανένας» στη θέση των εχθρών ειπώθηκε γιατί η γυναίκα αυτή δήλωσε πως εχθρός ήταν ο τρόπος σκέψης των ανθρώπων! Αυτή η απάντηση φανέρωσε την

⁵⁹ Κωστούλας Κ.,(2017), *Έμφυλη Ταυτότητα: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση*, <https://socialpolicy.gr/2017/10> (Προσπελάστηκε 15/11/2020)

⁶⁰ <https://ethniki-antistasi-dse.gr/komitatzides-ohranites.html>, Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Αντίστασης και του Δ.Σ.Ε., Κρατάμε τη φλόγα αναμμένη, Οι κομιτατζήδες της Καστοριάς και η ΟΧΡΑΝΑ, (Προσπελάστηκε 6/12/20).

παρέμβαση της σκέψης και του συναισθήματος. Οι υπόλοιποι εχθροί ήταν επίσης σημαντικό να επισημανθούν γιατί αναφέρθηκαν με πολύ μεγάλη ένταση, μεγαλύτερη από αυτή των ξένων εισβολέων. Αυτοί ήταν οι Μάηδες(Μονάδες Άμυνας Υπαίθρου)⁶¹, οι Κομιτατζήδες και η χωροφυλακή, και για την μετεμφυλιακή της στάση.

Οι άντρες από την άλλη κατά τη διάρκεια της Κατοχής αναφέρθηκαν ισομερώς σε Γερμανούς και Ιταλούς, ενώ μία αναφορά έγινε και σε Κομιτατζήδες ως συνεργάτες των Ιταλών. Στον εμφύλιο δύο άνδρες προερχόμενοι από το Βογατσικό, χωριό υπό την προστασία του εθνικού στρατού, διέκριναν τον εχθρό έξω από τα εθνικά σύνορα, τις Μεγάλες Δυνάμεις Αμερική ,Αγγλία, και τους Εβραίους. Η προσθήκη του στερεότυπου της εβραϊκής φυλής πίσω από κάθε συνομωσία και κακό, ήταν σίγουρα η σύγχρονη ματιά πάνω στο παρελθόν. Αγγλία και Αμερική θεωρήθηκαν υποκινητές με ταυτόχρονη χρηματοδότηση και εξοπλισμό των αντιμαχόμενων πλευρών.⁶²Οι αντάρτες ήταν οι εχθροί για άλλους δύο πληροφορητές, ενώ άλλος άντρας είδε τον εχθρό στους Σλαβόφωνους και τους -Κομιτατζήδες κι έτερος πληροφορητής στον εθνικό στρατό, στα τάγματα εφόδου και στους Κομιτατζήδες(Βουλγαρόφωνους).

Διαπιστώθηκε ποικιλία στην εικόνα του εχθρού που εξηγεί και τη σύγχυση των ανθρώπων σε μια ιδιαίτερος συγχυσμένη εποχή, με δρώσες υπόγειες δυνάμεις από περιοχή σε περιοχή, ανάλογα με τις εξουσιαστικές δυνάμεις του δημοκρατικού ή του εθνικού στρατού και των όποιων παρασιτικών δυνάμεων. Ο εμφύλιος υπήρξε αποτέλεσμα όλων αυτών των μη ξεκάθαρων στοιχείων και της έλλειψης ξεκάθαρων θέσεων και δράσεων. Οι συνεντεύξεις των άμεσα εμπλεκόμενων το κατέδειξαν. Ιδιαίτερα ο άντρας που πολέμησε και στις δύο θέσεις με κάπως αντίστροφη πορεία! Πρώτα ως αντάρτης και μετέπειτα ως στρατιώτης.

Η εντύπωση που είχα αρχικά πως η πείνα και οι κακουχίες θα είχαν την θέση ενός εχθρού, δεν διαπιστώθηκε στο λόγο κανενός. Υπήρξε διαρκής αναφορά, ειδικά στις γυναίκες, στις δυσκολίες της καθημερινότητας. Εντυπωσιακά εύκολα έδωσαν “ άφεση αμαρτιών” στους ξένους κατακτητές, όσον αφορά σε καταστροφές υλικών αγαθών όπως σπίτια, προίκες κ.α. Το κακό όμως που τους έκαναν οι συγχωριανοί τους, οι συντοπίτες

⁶¹ Όπ. π., Δημόπουλος Β., (σελ.43-44)., Όπ. π., Μαργαρίτης Γ., Η πολύμορφη στρατιά της κυβερνητικής παράταξης, (σελ. 227-230).

⁶² Όπ. π., Μαργαρίτης Γ., κεφ.22 Η αμερικανική στήριξη, (σελ.421-423).

τους, ήταν ηθικής κυρίως τάξης και γι' αυτό ασυγχώρητο για τις περισσότερες πληροφορήτριες. Έτσι είναι ο εμφύλιος πόλεμος. Δεν είναι εύκολο να ξεπεραστεί και πότισε με έχθρα και τις επόμενες γενιές. Σε αυτό φαίνεται να συντέλεσε η εσκεμμένα ελλιπής ιστορική ενημέρωση μεταξύ των μελών των οικογενειών λόγω της σκληρότητας των γεγονότων, και η απουσία μιας επίσημης ιστορίας του εμφυλίου πολέμου με αντικειμενική έκθεση των αιτιών, των γεγονότων και των συνεπειών. Η διαγενεακή διαχείριση της «τραυματικής μνήμης» βρίσκει πλήρη εφαρμογή και εξηγεί τις διαπιστώσεις αυτής της εργασίας(βλ.κεφ.1).

Η συμμετοχή των γυναικών και των ανδρών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο δεν μπορεί να νοείται μονοσήμαντα ως ένοπλη ανάμειξη. Από τις συνεντεύξεις διαπιστώθηκε πως λίγοι και λίγες ήταν αυτοί που μπόρεσαν να μείνουν ανεπηρέαστοι από τις παράπλευρες συνέπειες του αντιστασιακού ή εμφυλίου αγώνα. Όλοι από το προσωπικό τους μετερίζι αγωνίζονταν. Διαπιστωμένη εμπλοκή στον αγώνα είχαν τρεις γυναίκες, δύο στην Αντίσταση και μία στον εμφύλιο. Οι λόγοι ήταν κυρίως ιδεολογικοί, άσχετα αν οι πρωταγωνίστριες και οι πρωταγωνιστές είχαν ίδια βούληση ή ακολουθούσαν την ιδεολογία της οικογένειας.⁶³ Το μικρό της ηλικίας δεν εξασφάλιζε ελευθερία βούλησης σε όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνα και τα όποια συμπεράσματα θα ήταν παρακινδυνευμένα.

Ο τόπος διαμονής μαζί με την καταγωγή και τη μόρφωση, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην απόφαση της ένταξης σε οργανωμένα σχήματα και καθόρισαν και το στρατόπεδο της επιλογής των πληροφορητών. Τα χωριά της Καστοριάς ήταν μοιρασμένα, άλλα υπό τον έλεγχο των ανταρτών κι άλλα υπό του εθνικού στρατού. Τα πιο απομακρυσμένα και τα πιο ορεινά χαρακτηρίζονταν ως «ανταρτοφωλιές». Η πόλη της Καστοριάς, το Άργος Ορεστικό, το Βογατσικό, που αναφέρθηκαν στις συνεντεύξεις, είχαν εθνικό στρατό και σε αυτά δρούσαν και όσοι συνεργάστηκαν μαζί τους και αναφέρθηκαν στην εργασία ως εχθροί από κάποιους : Κομιτατζήδες, Αμερικάνοι, Ιταλοί. Τα όσα έζησαν στις διάφορες περιοχές οι κάτοικοι, τους ώθησαν να αναλάβουν δράση ή να μείνουν αμέτοχοι, να συνταχθούν με τον αγώνα των αριστερών δυνάμεων ή να ακολουθήσουν τις υποδείξεις του εθνικού στρατού και να φυλαχθούν από κάθε τι κομμουνιστικό.

⁶³ Όπ. π., Βερβενιώτη Τ., (σελ.112-113).

Οι γυναίκες που δεν αναμείχθηκαν άμεσα και ενεργά με βάση τις πολιτικές νόρμες, διεξήγαγαν τον αγώνα της επιβίωσης της οικογένειας, της προσφοράς βοήθειας στον αντάρτη, στον στρατιώτη. Αγώνας κατά του εχθρού ήταν και η προσπάθεια να διασώσει κάποιος την οικογένεια, τα ζώα και να διασφαλίσει το ανθρώπινο δυναμικό της μεταπολεμικής γενιάς της Ελλάδας. Υπέφερε ο κόσμος από τις έντεχνες μετακινήσεις λόγω του φόβου του εισβολέα και των βομβαρδισμών. Έγινε πρόσφυγας, καταφυγόντας⁶⁴ και ζητιάνος, παρείσακτος σε διπλανά ή μακρινά χωριά με πρόθυμους ή εχθρικά διακείμενους κατοίκους, που υποχρεώθηκαν να μοιραστούν τα σπίτια και τα νοικοκυριά τους με άγνωστους ανθρώπους για μήνες.

Ένας από τους άντρες της εργασίας είχε ενεργή, άμεση συμμετοχή στην Αντίσταση και στον εμφύλιο. Ένας ακόμη είχε αναλάβει τη συντήρηση της οικογένειας που είχε μείνει ορφανή από πατέρα. Οι υπόλοιποι ασχολήθηκαν με τα ζώα της οικογένειας ή ήταν μικροί σε ηλικία για να έχουν κάποια ανάμειξη. Η καθημερινότητά τους δε φαίνεται να είχε πολλές δραστηριότητες ή υποχρεώσεις όπως αυτή των γυναικών.

Από τις συνεντεύξεις προέκυψε πως στις γυναίκες, οι όποιες ιδεολογικές ή κομματικές γραμμές της οικογένειας, καταρρίπτονταν αμέσως μόλις προέκυπτε ανάγκη να εκπληρώσουν κάποιον από τους ρόλους τους κοινωνικούς που ενσάρκωναν ήδη στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Έγιναν έτσι μάνα, αδερφή, φίλη, σωτήρας, νοσοκόμα, πλύστρα, τροφός, στους έχοντες χρεία των πιο απλοϊκών πραγμάτων για τη διατήρηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ζωής σε καιρό ειρήνης.(Βλ.κεφ.3.2).

Ο θεματικός άξονας που αφορά σε μορφές συμμετοχής και δράσης των γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο ήταν ο πιο πλούσιος σε ερευνητικό υλικό. Κυρίως οι γυναίκες περιέγραψαν με τόση ζωντάνια τις δραστηριότητές τους που μετέφεραν κι εμένα την ίδια στο παρελθόν, στη δική τους πραγματικότητα. Υπήρξαν γυναίκες που στα πλαίσια της Αντίστασης στον εξωτερικό εχθρό, τον Γερμανό, οργανώθηκαν στην ΕΠΟΝ και κυνηγήθηκαν ως κομμουνίστριες, φυλακίστηκαν, και θα έχαναν τη ζωή τους αν δεν λάβαινε χώρα η παρέμβαση γνωστών ανθρώπων στη βασίλισσα. Μια γυναίκα σε σημαντική θέση έδωσε χάρη και έσωσε άλλες γυναίκες που βρέθηκαν με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, παλεύοντας μέσα από την οργάνωσή τους τον εχθρό της

⁶⁴ Όπ. π., Κάσσο Σ. – Τακαλιός Α., *Οι συμμοριόπληκτοι*, (σελ.100).

πατρίδας. Τα βασανιστήρια και τα χρόνια στην φυλακή δεν ξεχάστηκαν ούτε από τις ίδιες, ούτε από τους δικούς τους. Υπήρξαν γυναίκες που έδωσαν τη ζωή τους στον αγώνα με αυτοθυσία και αυταπάρνηση. Άλλες διακινδύνεψαν σαν σύνδεσμοι, κυκλοφορώντας ανάμεσα στους αντάρτες, μικρά κορίτσια, μεταφέροντας μηνύματα μέσα στο δάσος, μέσα στη νύχτα.

Έξω από οργανώσεις, κοπέλες κατασκόπευαν αντάρτες προς όφελος του εθνικού στρατού. Γυναίκες και μικρά κορίτσια έφτιαχναν καταλύματα για άνδρες αγωνιστές του δημοκρατικού ή του εθνικού στρατού, ακόμα και κατά την απουσία κάποιου συζύγου από το σπίτι. Όλος ο γυναικείος πληθυσμός όταν χρειάστηκε, έπλυνε ρούχα να φύγουν οι ψείρες, μαγείρευε από το υστέρημα της τροφής του, έσφαξε τα ζώα του, διακινδύνευσε την υπόληψη και τη ζωή του σε έναν αγώνα εθνικό στην αρχή και εμφύλιο στη συνέχεια (για κάποιους εμφύλιο από την αρχή). Κάποιες κοπέλες που δεν συμμερίζονταν την ανάμειξη των γυναικών -κι όχι μόνο- στην εμφύλια κυρίως διαμάχη, προσπάθησαν να σώσουν όσες είχαν πάρει οι αντάρτες χωρίς τη θέλησή τους στο στρατόπεδό τους. Και τα κατάφεραν.

Άλλες πάλι επιδόθηκαν στην εκμάθηση και την άσκηση ενός επαγγέλματος μέσα σε δύσκολες για τη γυναίκα εποχές, ώστε να συνεισφέρουν στην οικογένεια και να ανεξαρτητοποιηθούν.⁶⁵ Μέσα από οργανώσεις έκαναν εράνους, έπλεξαν για τους στρατιώτες. Αλληλογραφούσαν με τα στρατευμένα νιάτα, χαρίζοντάς τους ελπίδα και ερωτικά σκιρτήματα ώστε να ομορφαίνουν τις σκέψεις και τα όνειρά τους μέσα από την προσμονή μιας επικείμενης γνωριμίας.

Όσες γυναίκες έμειναν έξω από τους άμεσους κινδύνους των πεδίων των συγκρούσεων, έκαναν αγώνες με τους εκάστοτε διεκδικητές των χωριών τους, των σπιτιών τους, της περιουσίας τους. Στάθηκαν φύλακες των μελών της οικογένειάς τους, που συνήθως περιελάμβανε και τα πεθερικά ή τους γονείς. Ήταν πιο δύσκολα όλα όταν ο άντρας του σπιτιού έλειπε είτε υπερασπιζόμενος την ελευθερία της πατρίδας, είτε ήταν στην ξενιτιά, είτε ήταν εξόριστος ή βρισκονταν στη φυλακή. Ακόμα πιο δύσκολες για την οικογένεια ήταν οι καταστάσεις, όταν την έννοια της ελευθερίας την υπερασπιζόταν κάποιο μέλος της μέσα από τους κόλπους του δημοκρατικού στρατού. Η οικογένεια που

⁶⁵ Όπ. π., Βερβενιώτη Τ., ...και εργαζόμενη, (σελ.87).

έμενε πίσω, είχε να αντιμετωπίσει και την έχθρα των αντιφρονούντων που ταυτιζόταν με αυτήν του επίσημου κράτους και των παραστρατιωτικών παρακλαδιών του (Μάηδες, κοιμητοζήδες, τάγματα εφόδου, χωροφυλακή).

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην προσφορά της γυναίκας, της κοπέλας, του κοριτσιού της Δυτικής Μακεδονίας. Για την προσφορά αυτή και τον ρόλο της, έγινε αναφορά στις διηγήσεις των ανδρών με βαθύ σεβασμό και θαυμασμό, και με περισσή απλότητα σαν κάτι αναμενόμενο, από τις ίδιες της γυναίκες. Οι γυναίκες διηγήθηκαν τις δυσκολίες που είχαν να κουβαλούν πέτρες, να προσπαθούν με το τσαπί να ανοίξουν δρόμο για να περάσουν τα αυτοκίνητα του στρατού προς την Ήπειρο. Έπρεπε να μεταφέρουν πολεμοφόδια και τρόφιμα μέσα από απάτητα μονοπάτια και με τους αντάρτες να καιροφυλαχτούν στα δάση. Να μεταφέρουν τραυματίες και ενίοτε πεθαμένους, με το βάρος τους να πολλαπλασιάζεται. Να προσφέρουν βοήθεια σε τραυματισμένους και να τηρούν βασικές αρχές πρώτων βοηθειών, πέρα από συναισθηματισμούς, προς όφελος της υγείας των ανθρώπων που μετέφεραν.

Η Δυτικομακεδόνισσα γυναίκα είναι στο περιθώριο της ιστορίας, παραγκωνισμένη από την γυναίκα Ηπειρώτισσα την πολυτραγουδισμένη. Η βοήθεια που έφτανε στην Ήπειρο, έφτανε εκεί από τη διαδρομή της Δυτικής Μακεδονίας : Πεντάλοφος – Επταχώρι - Γιάννενα. Τις πληροφορίες αυτές τις επιβεβαιώνουν και μια σειρά από συνεντεύξεις γυναικών που μου δάνεισε ως βοηθητικό υλικό ο κ.Κούστας Α., κάτοικος Πενταλόφου, με ιδιαίτερη αγάπη στην ιστορία του τόπου, για τον οποίο κάνει άοκνη συλλογή ιστορικών τεκμηρίων. Τη δράση των γυναικών επιβεβαίωσε και η βράβευση γυναικών του Πενταλόφου και του Επταχωρίου από την ελληνική κυβέρνηση. Η δημόσια ιστορία, μέσα από ένα μνημείο που στήθηκε εκεί, διατρανώνει στις νεώτερες γενιές της περιοχής την γενναιότητα των γυναικών της Δυτικής Μακεδονίας.

Το σημείο σύγκλισης που κάνει εντύπωση σε όλες τις παραπάνω αναφορές στις συνεντεύξεις είναι πως οι γυναίκες όποια συμμετοχή κι αν είχαν, όποιον κοινωνικό ή προσωπικό ρόλο κι αν ενδύθηκαν, το έκανα με την πεποίθηση της υποχρέωσής τους προς την οικογένεια, τον τόπο, το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Οι δυσκολίες δεν τις πτόησαν και δεν διαμαρτυρήθηκαν στην ανάληψη της όποιας ευθύνης. Η ανάγκη και το καθήκον τέθηκε πάνω από όλα. Δεν είδαν διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στα φύλα. Οι

άντρες πληροφορητές δήλωσαν το θαυμασμό τους σε όσα έκαναν οι γυναίκες καθημερινά για να τα βγάλουν πέρα στα δύσκολα εκείνα χρόνια. Αναγνώρισαν τις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει ο γυναικείος πληθυσμός, αλλά η σύντομη περιγραφή και αναφορά που κάνουν σε αυτές δείχνει πως τα θεωρούσαν όλα αυτά αναμενόμενα και αυτονόητα.

Η παγκόσμια ιστορική ματιά που άρχισε να αλλάζει από το 1960 κι έπειτα (Big boom)⁶⁶ έχει πολλά να ανακαλύψει για τις σχεδόν κινηματογραφικές, αν όχι θρυλικές, γυναικείες παρουσίες της περιοχής της Καστοριάς. Εκτιμώ πως το περιεχόμενο των συνεντεύξεων μπορεί να εκπλήξει ευχάριστα σύγχρονους παραγωγούς ταινιών. Το μεγαλείο της συμμετοχής των γυναικών στους αγώνες της περιοχής δρομολόγησε το μέλλον το δικό τους, των οικογενειών τους και της κοινωνίας ευρύτερα. Τόσο οι πράξεις όσο και η απραξία τους, είχαν συνέπειες. Η επιλογή του ανθρώπου με τον οποίο συνέδεσαν τη ζωή τους οι γυναίκες αυτές, δεν ήταν συνήθως δική τους ευθύνη. Δεν είχαν τις περισσότερες φορές ούτε αυτό το δικαίωμα της επιλογής. Η δράση του πατέρα, του αδερφού, του ανεψιού επηρέασαν τη ζωή των γυναικών σε καθοριστικό βαθμό. Για τον λόγο αυτόν, οι συνέπειες της συμμετοχής των γυναικών συνεξετάζονται με αυτές των ανδρών.

Υπάρχει ένας κανόνας που βγαίνει από το σύνολο των συνεντεύξεων, κι αυτός είναι πως οι αριστεροί πολίτες, ή οι χαρακτηρισμένοι αριστεροί, λόγω της συμμετοχής ενός μέλους ακόμα και της ευρύτερης οικογένειας, δέχθηκαν τις αρνητικές συνέπειες για τις επιλογές τους εκείνη την εποχή και στα μετέπειτα χρόνια. Η ζωή όμως και των υπολοίπων πολιτών, της δεξιάς ή και ανεξάρτητα από πολιτική παράταξη, δεν ήταν ονειρεμένη. Οι εποχές ήταν δύσκολες. Αν ο υπόλοιπος κόσμος είχε να επουλώσει τις πληγές ενός πολέμου, η Ελλάδα προσπαθούσε να ξανασταθεί στα πόδια της μέσα από τα πάθη, το μίσος ενός εμφυλίου και την υπεροψία και την εκδικητικότητα ενός νικητή, που έριχνε αλάτι στις πληγές του ίδιου του σώματός του υπονομεύοντας το μέλλον της χώρας και δηλητηριάζοντας για χρόνια τους πολίτες της. Πολλές είναι οι περιγραφές και σε αυτόν τον θεματικό άξονα. Επικρατεί η απογοήτευση για την μη αναγνώριση του μόχθου των ανθρώπων που θυσίασαν τους δικούς τους ανθρώπους στον βωμό της ελευθερίας από έναν εξωτερικό εχθρό και από έναν άλλον εχθρό που απειλούσε την

⁶⁶ Kessler- Harris A.,(2007) *Τι είναι ιστορία του κοινωνικού φύλου σήμερα;*(σελ.180-210), Cannadine C., (επιμ.) *Τι είναι η ιστορία σήμερα;*, Αθανασίου Κ.,(μτφρ.), Αθήνα : νήσος.

ελευθερία της σκέψης και της αυτοδιάθεσής τους. Μέσα σε όλες αυτές τις δυσχέρειες είναι εύκολο να φανταστούμε τις επιπλέον δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι γυναίκες σε μια κοινωνία επαρχιακή όπως της Καστοριάς, και μια εποχή που υπολείπεται ακόμη της ισότιμης αναγνώρισής τους παγκόσμια. Ο λόγος τους είναι ιστορική παρακαταθήκη σε όλους εμάς.

Οι χαρακτηρισμένες αριστερές οικογένειες υπέφεραν σε όλους τους τομείς. Γυναίκα που δεν ανακατεύτηκε η ίδια ή ο πατέρας της, αλλά ο αδερφός, προκύπτει πως δεν είναι περίβλεπτη νύφη, και γίνεται μέσω ενός συννοικεσίου σύζυγος ενός κομμουνιστή. Ενός ιδεολόγου που βασανίστηκε, φυλακίστηκε αλλά δεν υπέγραψε. Δεν είχε λόγο στην επιλογή του γαμπρού, υπέμεινε από τότε τον φόβο, την ανασφάλεια, τη στεναχώρια καθώς έπαιρνε η χωροφυλακή συχνά πυκνά τον άντρα της και τον ανέκρινε. Τον βασάνιζαν και γυρνούσε σπίτι, μέχρι την επόμενη φορά που θα καρδιοχτυπούσαν πάλι γυναίκα και παιδιά για τη ζωή του. Η ζωή τους υπέστη τις συνέπειες της επιλογής του συζύγου, αφού η οικογένεια αντιμετωπιζόταν ως δημιούργημα αυτού του αριστερού, ανεξάρτητα από τη μοναδικότητα των ανθρώπων που την αποτελούσαν.

Υπήρξαν αναφορές σε γυναίκες που αρπάχθηκαν χωρίς τη θέλησή τους από ομάδες ανταρτών. Κάποιες έχασαν τη ζωή τους στα πεδία των μαχών. Άλλες ελευθερώθηκαν με την παρέμβαση γυναικών που τις συμπόνεσαν, όπως μας πληροφόρησαν σε κάποιες συνεντεύξεις. Το κέρδος ήταν μια αμοιβαία εκτίμηση. Γυναίκες που πήραν μέρος οι ίδιες σε επιχειρήσεις, αν κατάφεραν να σώσουν τη ζωή τους, βρέθηκαν διωκόμενες σε ανατολικά κράτη. Να σημειωθεί πως πολλές φορές ακολούθησαν τον άντρα τους ή απλά το αγαπημένο τους πρόσωπο. Έγιναν δεκτές πίσω στην Ελλάδα μετά από χρόνια, και μετά από πρόσκληση συγγενών που δεν ήταν πάντα πρόθυμοι να πράξουν κάτι τέτοιο. Στην πατρίδα τους, πολλές φορές χλευάστηκαν για τις απόψεις τους και αναγκάστηκαν σε υιοθέτηση μιας κοινά αποδεκτής δεξιάς νοοτροπίας, τουλάχιστον στο τυπικό κομμάτι.

Η προσφορά των γυναικών που έπλεναν, μαγείρευαν, έγινε κάποιες φορές αφορμή αρνητικών σχολίων ηθικής τάξης από συγχωριανούς. Οι γυναίκες ήταν ο εύκολος στόχος για τέτοιου είδους σχόλια. Ο ανδρικός πληθυσμός δεν φάνηκε να δέχθηκε πλήγμα στην ηθική του, ούτε καν για την μη ανάμειξή του, κάτι που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως δειλία και φυγοπονία τουλάχιστον. Η ηθική των γυναικών δέχθηκε πλήγμα εντελώς

στερεοτυπικά, κάτι που φαίνεται μέσα από τον λόγο κυρίως των ίδιων των γυναικών. Ξαφνιάζουν οι απαντήσεις των ανδρών πληροφορητών ευχάριστα! Ένας πληροφορητής άφησε κάποια υπονοούμενα για την ηθική και την ελευθερία των εμπλεκόμενων γυναικών, συγκαλυμμένα με χιούμορ. Κατά τα λοιπά, όλοι μίλησαν με θαυμασμό για τις αγωνίστριες του δημοκρατικού στρατού και πολύ παραπάνω για τις γυναίκες που βοήθησαν στην Αντίσταση.

Αυτό που διαπιστώθηκε είναι πως όσο και να εκτίμησαν τη γυναικεία προσφορά, δεν την αξιολόγησαν ποτέ ισάξια των ανδρών μαχητών. Έδωσαν στις γυναίκες βοηθητικό ρόλο, επικουρικό. Κάποιοι κατέκριναν την ελευθερία που είχαν οι αγωνίστριες στο βουνό και φαντάστηκαν πως και οι σχέσεις τους με τους άντρες συναγωνιστές τους θα ήταν πιο ελεύθερες. Ο λόγος όμως του μοναδικού πληροφορητή που έζησε μαζί με τις συναγωνίστριες υπήρξε απόλυτα διαφωτιστικός για την ηθική τους και περιέγραψε μια αδερφική σχέση. Ξεκάθαρα δηλώθηκε κι από αντιφρονούντες, πως οι κοπέλες αυτές δεν ήταν ανήθικες. Οι γυναίκες ακούστηκαν πιο επικριτικές, όσες φορές όμως αναφέρθηκαν σε πρόσωπα που γνώρισαν, δεν είχαν κάτι άσχημο να πούνε. Η προβολή των αγωνιστριών σε ρόλους παραδοσιακά ανδρικούς ήταν αυτή που προκάλεσε μια ειρωνική κι ίσως χλευαστική κριτική. Οι γυναίκες στη σύνθεση ενός λαϊκού δικαστηρίου ή η βαθμοφόρος στον δημοκρατικό στρατό, υπήρξε δύσκολο να γίνουν αποδεκτές από ανθρώπους έξω από τη φιλοσοφία της αριστερής ιδεολογίας. Το μορφωτικό επίπεδο των ανταρτισσών αμφισβητήθηκε από τους περισσότερους άνδρες και γυναίκες, αν και το μορφωτικό επίπεδο των πληροφορητών αφήνει ερωτηματικά για την αντικειμενικότητα της εκτίμησης. Ιδιαίτερη αίσθηση έκαναν οι εντυπώσεις που είχαν οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες, ακόμη κι η γυναίκα που ήταν σύνδεσμος και προέρχονταν από αριστερή οικογένεια, πως οι γυναίκες παρασύρονταν πιο εύκολα και υπήρξαν ευκολόπιστες έως αφελείς στις υποσχέσεις των ανταρτών.

Οι γυναίκες που είχαν άμεση εμπλοκή με οργανώσεις όπως αυτή της ΕΠΟΝ, ή ανέπτυξαν δράση ως σύνδεσμοι μέσα από χαρακτηρισμένες αριστερές οικογένειες, είναι αυτές που υπέφεραν σε διάφορα επίπεδα. Οι κοπέλες που κατηγορήθηκαν για κομμουνιστική δράση ενώ μάχονταν ενάντια στον Γερμανό κατακτητή, πλήρωσαν με φυλάκιση για τη δράση τους αυτή ή κι εξορία. Παραλίγο να εκτελεσθούν. Τα βασανιστήρια που υπέστησαν τις σημάδεψαν για πάντα(εφιάλτες, αμνησία). Οι κοπέλες

που ανήκαν σε αριστερό περιβάλλον, εξαιτίας της δράσης τη δική τους ή των γονιών τους, δέχθηκαν την εκδίκηση των δεξιών δυνάμεων και των συνεργατών του κράτους εκείνα τα χρόνια και τα μεταπολεμικά. Τα σπίτια τους και η περιουσία τους καταστράφηκαν ή περιήλθαν προς εκμετάλλευση στα χέρια συγχωριανών εχθρών, και οι ίδιες έπεσαν στην ανάγκη των πρώην εχθρών τους. Οι κοπέλες αυτές δεν ήταν ποτέ περίοπτες νύφες, εκτός κι αν κάποιος επίσης αριστερός τις διεκδικούσε. Η υπόληψή τους είχε αμαυρωθεί από τα ιδεολογικά τους πιστεύω.

Στα πλαίσια της προάσπισης της ιδεολογίας τους, διαπιστώθηκε πως οι αριστεροί εκτίμησαν την συνέπεια όσων υπέφεραν, βασανίστηκαν, εξορίστηκαν, αλλά δεν επέλεξαν να ξεπουλήσουν τα πιστεύω και τις αρχές τους και δεν συνυπέγραψαν την αποποίησή τους. Έδειξαν περηφάνια για τη στάση τους αυτή. Τα παιδιά τους τα επόμενα χρόνια δέχθηκαν αδικίες και κακομεταχείριση στην εκπαιδευτική διαδικασία ενώ δεν έλειψαν κι οι προκλήσεις εκφοβισμού από κακούς γείτονες. Ακόμη πιο ακραίες υπήρξαν οι αναφορές για βιασμούς και διαφθορές κοριτσιών αριστερών οικογενειών, από φορείς του επίσημου μεταπολεμικού κράτους(ιερείς, χωροφύλακες, εκπαιδευτικούς). Ο διορισμός σε δημόσια θέση ήταν άπιαστο όνειρο για τους ίδιους και κάποιες φορές για τα παιδιά τους.

Τα πράγματα, όπως επισημάνθηκε, άλλαξαν για τους αριστερούς πολίτες και την πολιτική σκηνή της χώρας από την εκλογή του Ανδρέα Παπανδρέου και της σοσιαλιστικής κυβέρνησής του, το 1980. Αναγνωρίστηκε η προσφορά κάποιων ανθρώπων και δόθηκαν συντάξεις Εθνική Αντίστασης. Πολλά υπήρξαν τα παράπονα βέβαια για τη δίκαιη απονομή τους ή όχι στους σωστούς ανθρώπους. Σταμάτησαν οι διώξεις των αριστερών που είχαν ενταθεί απaráμιλλα κατά την επταετία της δικτατορίας, που ήρθε να διορθώσει και να αποτελειώσει όσα δεν είχε προφτάσει ο εμφύλιος. Ο λόγος τους έδειξε πως απελευθερώθηκαν κι έδωξαν τον φόβο από πάνω τους. Απέκτησαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν θέσεις στον δημόσιο τομέα. Αργότερα αναγνωρίστηκε κι η προσφορά κάποιων γυναικών κατά την Αντίσταση στα ορεινά χωριά της Δυτικής Μακεδονίας, Πεντάλοφο Βοΐου και Επταχώρι Καστοριάς.

Οι συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις, γυναίκες και άντρες, δεν φαίνονται ιδιαίτερα ευχαριστημένοι από τη συμβολή του κράτους στην προσπάθεια να ξαναφτιάξουν τη ζωή

τους. Φαίνεται πως δόθηκαν κάποια χρήματα ή κάποια υλικά ώστε να ξαναχτίσουν τα σπίτια τους που κάηκαν κατά τον πόλεμο. Δεν ήταν αρκετά για κανέναν. Επίσης αναφέρθηκε κάποια βοήθεια από την ΟΥΝΡΑ, οργάνωση ελεγχόμενη από τις Η.Π.Α. προς χώρες πληγείσες από τις δυνάμεις του Άξονα. Άνθρωποι που υπηρέτησαν στον εθνικό στρατό δεν έτυχαν κάποιας μεταχείρισης που να φαίνεται πως εκτιμήθηκε η προσφορά τους στη χώρα. Το παράπονο αυτό δυστυχώς τους στοιχειώνει.

Τέλος, οι πληροφορητές κλήθηκαν να αποτιμήσουν τα χρόνια εκείνα της Κατοχής και του Εμφυλίου. Όταν όμως έκαναν αναδρομή στο παρελθόν, δεν αναφέρθηκαν μόνον σε αυτά τα χρόνια, αλλά και σε όσα ακολούθησαν. Άλλωστε οι ερωτήσεις που δέχθηκαν αφορούσαν και στις μετέπειτα εμπειρίες τους. Οι θεματικοί άξονες είχαν μια εσωτερική σύνδεση που έκανε τον αφηγηματικό τους λόγο να ρέει και τις πληροφορίες να υπερκαλύπτουν τα ζητούμενα. Κάποιοι αφηγητές θέλησαν να κάνουν σύγκριση του παρελθόντος με το σήμερα σε κοινωνικό, ιστορικό ή πολιτιστικό επίπεδο. Έσπευσαν άλλοι να επαναλάβουν αυτά που θεώρησαν πιο σημαντικά για τις νέες γενιές. Ελεύθερα εκφράστηκαν, και μου πρότειναν μια νέα συνάντηση για περαιτέρω κουβέντα. Σεβόμενη λοιπόν την εκτίμησή τους προσπάθησα να αποδώσω όσο το δυνατόν πιστότερα το απαύγασμα της σοφίας και της εμπειρίας τους. Την παρακαταθήκη τους στους νεώτερους.

Το σύνολο των ερωτηθέντων γυναικών εκτίμησαν τα χρόνια εκείνα ως τα χειρότερα που μπορούσε να ζήσει κάποιος, ιδιαίτερα αν ήταν γυναίκα. Οι ιστορικές δυσκολίες ανακατεύτηκαν στην μνήμη τους με τις καθημερινές δυσκολίες του αγώνα της επιβίωσης και τα χρόνια εκείνα ευχήθηκαν να μην τα ξαναζήσει κανείς, ούτε ο εχθρός κάποιου. Αιτίες αυτής της αντίληψης στάθηκαν οι απώλειες, ο φόβος, οι δυσκολίες, η έλλειψη ελευθερίας επιλογής συντρόφου, η έλλειψη αναγνώρισης της προσφοράς, η διαστρέβλωση της αγνότητας των κινήτρων, η διάψευση των προσδοκιών, η εκδικητική συμπεριφορά των συγχωριανών και του κράτους και η αλαζονεία του νικητή. Πιο ειδικά, απογοητεύτηκαν από τη στάση συγγενών, συγχωριανών, από μέλη του κόμματος, από το κράτος και τα όργανά του. Κούρασαν οι κακουχίες τις γυναίκες αυτές και δεν τις αποζημίωσε ισάξια το μέλλον που στήθηκε μπροστά τους. Όπως ήταν αναμενόμενο δήλωσαν όλες τον αποτροπιασμό τους για την εμφύλια διαμάχη, καθώς αυτή η περίοδος αναδείχθηκε η δυσκολότερη και πιο βίαιη μέσα από τις δηλώσεις τους.

Οι πληροφορήτριες διατήρησαν την ιδεολογία της εποχής εκείνης, ακόμη κι αν εξαιτίας της παιδεύτηκαν και στα μελλοντικά χρόνια. Κάποιες ζήτησαν από τα παιδιά τους να μην σχετισθούν με αστυνομικό ή παπά και φυσικά να μην ψηφίσουν δεξιό κόμμα! Αναγνώρισαν την βελτίωση της θέσης της γυναίκας σήμερα. Δήλωσαν χαρά που η ζωή των γυναικών έχει διευκολυνθεί πολύ από τις ανέσεις που έχει ένα σύγχρονο νοικοκυριό. Μάλιστα κοινός τόπος στον λόγο των γυναικών αυτών που είναι μεγάλης ηλικίας πια, διαφάνηκε το παράπονό τους για την ευκολία της διάλυσης των σύγχρονων γάμων. Δήλωσαν ικανοποίηση για την ελευθερία της επιλογής του συντρόφου από τη γυναίκα, αλλά της καταλόγισαν ευθύνη για τη μη διατήρηση της οικογένειας. Το ίδιο μεμπτό θεώρησαν και τη συχνή εναλλαγή συντρόφων. Μια αιτία που αναφέρθηκε ήταν η οικονομική ανεξαρτησία της σύγχρονης γυναίκας. Άσκησαν κριτική και στις σχέσεις γονέων και παιδιών και εξέφρασαν την ικανοποίηση για τη φροντίδα που λαμβάνουν τα παιδιά σήμερα, σε σχέση με τα δικά τους παιδικά χρόνια, που δεν είχαν ουσιαστικά παιδική ηλικία. Διαπιστώθηκε λοιπόν μια συναισθηματική και κριτική ματιά προς ένα παρελθόν που ενώ κρίθηκε ως χειρίστο λόγω των ιστορικών συνθηκών, είχε περισσότερη ηθική για τις γυναίκες. Ταυτόχρονα θεωρήθηκε απαραίτητη η γνώση αυτού του παρελθόντος από τους νεώτερους, ανεξάρτητα από την ασχήμια του.

Οι άντρες πληροφορητές απάντησαν με λιγότερο συναισθηματισμό και ενδιαφέρθηκαν για τα ιστορικά στοιχεία και την αποτύπωση της δικής τους αλήθειας και στο τέλος της συνέντευξης. Όλοι αποτίμησαν με τον χειρότερο τρόπο τα χρόνια του πολέμου και ιδίως τα χρόνια του εμφυλίου. Κάποιοι έσπευσαν να δηλώσουν ξανά τη σπουδαιότητα του ρόλου της γυναίκας σε εκείνη την εποχή. Διαισθάνθηκαν ίσως πως στις διηγήσεις τους δεν μίλησαν όσο έπρεπε για τον γυναικείο πληθυσμό. Αναφορές έγιναν σε πρόσωπα σημαντικά στην Αντίσταση και επέμειναν στην αναφορά τους, ώστε να μην ξεχαστούν, ενώ το παρόν το έκριναν καλύτερο, αφού δεν διέκριναν χωρισμό στο έθνος σήμερα. Κάποιος ανέφερε δύο σημαντικά λάθη, του ΚΚΕ για την δημιουργία του δεύτερου αντάρτικου, και του επίσημου κράτους που με διάφορους τρόπους ώθησε τον κόσμο στο βουνό. Η δυσκολία να στήσει δική του δουλειά μετά τον πόλεμο και η μη στήριξη από το κράτος τον στεναχώρησε και απέφυγε περαιτέρω συζήτηση. Συμφώνησε για τον ρόλο του κράτους κι άλλος πληροφορητής, υπέδειξε ως υπεύθυνους του Εμφυλίου, την Αμερική και την Αγγλία, μαζί με όσους γηγενείς ζήλεψαν την εξουσία.

Απόρησε για την πολιτική πορεία πολλών Καστοριανών, ανδρών και γυναικών, που ανήκαν σε αριστερές οργανώσεις. Η σύγχρονη εικόνα της πόλης δε φανερώνει αυτό το παρελθόν στην πολιτική αποτίμηση του πληθυσμού.

Δυο ακόμη συνομιλητές κατέληξαν σε υπόδειξη της Αμερικής, της Αγγλίας και των Εβραίων ως υπεύθυνους για τον Εμφύλιο στην Ελλάδα και συγχρόνως επισήμαναν πως οι πολιτικοί είναι οι μεγαλύτεροι εγκληματίες που επιζητούν τον πόλεμο και τη διχόνοια, μαζί με όσους ανθρώπους επιμένουν να ανήκουν σε κόμματα. Η φτώχεια και οι άθλιες συνθήκες ζωής παραλληλίστηκαν στον λόγο έτερου συνομιλητή με αυτές των σύγχρονων προσφύγων και μεταναστών προς τη χώρα μας, και μάλιστα θεωρήθηκαν χειρότερες εκείνες του παρελθόντος. Σε αυτές τις δυσκολίες οι γυναίκες επιφορτίστηκαν με το μεγαλύτερο βάρος των υποχρεώσεων στο σπίτι, στα χωράφια, και στα ζώα, έναντι του χρόνου που αφιέρωναν οι άντρες.

Οι πληροφορητές, όλοι μου ήταν άγνωστοι. Η καταγωγή μου δεν είναι από την Καστοριά και θέλω να πιστεύω πως αυτό το στοιχείο λειτούργησε ως *tabula rasa* για την υποδοχή και την επεξεργασία των πληροφοριών που συνέλεξα. Βρήκα όλες τις ιστορίες πολύ ενδιαφέρουσες και με συνεπήρε η οικειότητα που απέκτησα με τους ανθρώπους αυτούς. Πίστεψα στην αλήθεια τους και δέχθηκα αδιαμαρτύρητα και χωρίς ενδοιασμούς όσα μου εμπιστεύτηκαν. Με συγκίνησαν οι προσκλήσεις τους για νέες συναντήσεις, αφού συμμερίστηκα την ανάγκη τους για επικοινωνία. Συναισθάνθηκαν το ειλικρινές ενδιαφέρον μου για τη ζωή τους και την μοναδικότητα της γνώσης που είχαν να μου μεταλαμπαδεύσουν. Δεν γνώριζαν αν ήξερα, αν είχα άποψη πάνω στην τοπική ιστορία, και κατέβαλαν προσπάθεια να με διαφωτίσουν, οι άντρες κυρίως, επί των ιστορικών πραγμάτων και οι γυναίκες επί των πολιτισμικών, κοινωνικών, ιστορικών,... επί των πιο "γυναικείων" θεμάτων εν ολίγοις!

Η ύπαρξη ανδρών και γυναικών εξυπηρέτησε την αναζήτηση του θέματος της συμμετοχής των γυναικών στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο μέσα από την κοινωνιολογική θεώρηση των έμφυλων ταυτοτήτων. Δεν μου επέτρεψε το σύνολο των αφηγήσεων και τα διαφορετικά περιβάλλοντα να κάνω γενικεύσεις σε ευρύτερο επίπεδο, μπόρεσα όμως να το χρησιμοποιήσω ενδεικτικά. Η ακρίβεια των ιστορικών στοιχείων των συνεντεύξεων σε σχέση με οποιοδήποτε αφήγημα, εθνικό ή τοπικό, είναι

δευτερεύουσας σημασίας. Το προσωπικό βίωμα και η αντίληψη για τα τεκταινόμενα είναι η αλήθεια της καθεμιάς και του καθενός και είναι το ζητούμενο της εργασίας αυτής.

Με αυτές τις καταγραφές έγινε εφικτό να περισωθεί ένα κομμάτι τοπικής ιστορίας και να το αφήσουμε παρακαταθήκη στα παιδιά, στα εγγόνια σε όλους εμάς και όλους εσάς που ψηλαφούμε το παρελθόν με την περιέργεια και τη φιλομάθεια ενός μικρού παιδιού, που δεν εγκλωβίζεται σε στερεότυπα, και αμφισβητώντας καλοπροαίρετα, επιδιώκει την εξέλιξή του και την πρόοδό του σε «αυτόν τον κόσμο τον μικρό, τον μέγα».

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το σύνολο των συνεντεύξεων έδωσαν ένα πλούσιο υλικό, ικανό να ανοίξει ενδιαφέρουσες συζητήσεις σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα. Η πρόκληση να μεταχειριστεί κανείς αυτά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, υπήρξε μεγάλη. Εντοπίστηκαν ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά στοιχεία που κατανεμήθηκαν στην εργασία για να φωτίσουν καλύτερα κάποιες πτυχές. Δημιούργησαν όμως και ερωτήματα που θα μπορούσαν να εξελιχθούν σε ξεχωριστές όψεις μιας άλλης εργασίας ή ακόμη και αυτοτελές θέμα.

Οι πολιτισμικές ταυτότητες που αφορούν σε καταγωγή, μόρφωση, βιοτικό επίπεδο, επάγγελμα, νοοτροπία εγείρουν προβληματισμούς και σκέψεις για το παρελθόν, που η απάντηση χωρίς διερεύνηση θα χαρακτηρίζονταν τουλάχιστον από επιπολαιότητα.

Η μόρφωση των γυναικών ήταν η στοιχειώδης για τις περισσότερες γυναίκες αυτής της εποχής. Καστοριανές αγωνίστριες υπήρξαν και απόφοιτες γυμνασίου και απόφοιτες δημοτικού. Οι περισσότερες όμως μαρτυρίες μιλάνε για απαίδευτες και αμόρφωτες γυναίκες που είχαν θέσεις ευθύνης στις αριστερές οργανώσεις. Άλλες μαρτυρίες μιλάνε για κορίτσια και αγόρια που έλκονται από την αριστερή ιδεολογία κατά την φοίτησή

τους στο Γυμνάσιο. Τελικά η γνώση και η μόρφωση είναι μέσο προσέλκυσης σε μια ιδεολογία ή η άγνοια βοηθάει στην αποφυγή εμπλοκής με τα πολιτικά;

Στον λόγο των περισσότερων κυριαρχεί η πεποίθηση πως όποιος δεν ανακατευόταν δεν θα δέχονταν συνέπειες. Αυτή η συνειδητή στάση ζωής από πολλούς προκαλεί ηθικούς και ιδεολογικούς προβληματισμούς. Αν η επικρατέστερη άποψη σε μια χώρα, σε μια δύσκολη στιγμή, είναι η μη συμμετοχή σε κοινούς αγώνες, τότε ποιος βρίσκεται υπερασπιστής της ελευθερίας της και της ύπαρξής της; Είναι αυτό αποτέλεσμα του μορφωτικού τους επίπεδου; Πόσο μπορεί να τους ενδιέφερε η υστεροφημία;

Ο τρόπος θεώρησης του παρελθόντος είναι διαφορετικός στις γυναίκες από τους άνδρες; Ο πιο λεπτομερής και συναισθηματικός λόγος ανήκει στο γυναικείο φύλο, ενώ η ιστορική ακρίβεια και η λιτότητα χαρακτηρίζει τον λόγο του άντρα. Τι ρόλο παίζει στην αφήγηση περασμένων χρόνων η ενεργής συμμετοχή του αφηγητή;

Οι άντρες στις συνεντεύξεις τους τείνουν να μην αναγνωρίζουν ιδεολογία στην ένταξη γυναικών στην αριστερή παράταξη. Οι γυναίκες από την άλλη θέλοντας να ελαφρύνουν την ευθύνη για την προσχώρηση των γυναικών στο αντάρτικο, τις παρουσιάζουν αφελείς και αγράμματες. Η ασυνείδητη θα έλεγα προσπάθεια να δώσουν μια ελαφρότητα στις επιλογές των γυναικών, αποδυναμώνει και υποτιμά τη σπουδαιότητα της συμβολής τους στον όποιον αγώνα διεξήγαγαν. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός τους είτε θεωρείται εθνικός, είτε δημοκρατικός-αριστερός, είναι στάση ζωής και δεν μπορεί να έχει λανθασμένο αντίκτυπο στην ιστορική εικόνα της εποχής. Πόσο ηθικά μεμπτό ήταν για μια γυναίκα να είναι ενεργό μέλος μιας οργάνωσης;

Οι γυναίκες όσες δεν βγαίνουν στο αντάρτικο με το όπλο, μένουν πίσω να φροντίζουν οικογένεια, χωράφια, ζώα και τον κάθε κατατρεγμένο, ρισκάρουν την ακεραιότητα και την υπόληψή τους ποικιλοτρόπως. Τελικά ποιες γυναίκες αναλαμβάνουν μεγαλύτερη ευθύνη και πόσο βαραίνουν αυτές οι επιλογές στην κοινή γνώμη τότε και σήμερα;

Τι αντίκτυπο μπορεί να έχουν στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου οι σκληρές πολεμικές σκηνές και οι δυσκολίες που έζησαν σε μια τρυφερή ηλικία; Πόσο επηρέασε τη ματιά των αφηγητών ένα παρελθόν που απουσιάζουν τα παιδικά χρόνια;

Η διερεύνηση της πεποίθησης της πραγματοποίησης της κατάρας και της δύναμης της θα ήταν μια ενδιαφέρουσα κοινωνιολογική έρευνα. Στα βάθη των αιώνων, η αρχαιοελληνική «αρά» γίνεται το όργανο απόδοσης της δικαιοσύνης όπου οι νόμοι δεν επαρκούν και δεν ενεργοποιούνται.

Το εκπαιδευτικό σύστημα κατά την Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Άνδρες και γυναίκες εκπαιδευτικοί. Τρόπος διαχείρισης της τάξης μέσα από τις εμπειρίες των μαθητών της Δυτικής Μακεδονίας.

Ο θεσμός του γάμου μέσα στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο. Ο ερωτισμός, οι σχέσεις, τα συνοικέσια και η συμβολή της αλληλογραφίας. Οι ρόλοι των φύλων στην οικονομία της οικογένειας.

Όλα τα παραπάνω θέματα προς συζήτηση ή προς παραπάνω διερεύνηση, αποδεικνύουν την πολυπλοκότητα της εποχής της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Επίσης φαίνεται πως οι έμφυλες ταυτότητες συνεχίζουν να έχουν ισχυρό ρόλο στην ερμηνεία των οποιονδήποτε κοινωνικών και ιστορικών καταστάσεων. Ταυτόχρονα καταδεικνύουν μια εποχή ανεξερεύνητη σε πολλούς τομείς. Είναι δύσκολο ένας Εμφύλιος πόλεμος να εξετασθεί διεξοδικά και με ειλικρίνεια στις αιτίες του, και τις συνέπειές του. Είναι όμως εξίσου απαραίτητο για τις σύγχρονες και τις μέλλουσες γενιές. Ας ευχηθούμε να δείξουμε κάποια στιγμή υπευθυνότητα, να αναλάβουμε τις ευθύνες μας και να δρομολογήσουμε ένα μέλλον που θα ικανοποιεί όλους εξίσου, άνδρες και γυναίκες σε αυτήν την χώρα. Κι έτσι μου έρχεται στο νου η κρητική μαντινάδα που ο Σεφέρης πρότεινε να γραφτεί στο κατώφλι της Βουλής των Ελλήνων :

«Την τύχη του κάθε λαός,

την κάνει μοναχός του.

Κι όσα του καν' η τρέλα του,

δεν του τα καν' ο εχθρός του!».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβραμιώτης Σ., (2007), *Ονοματοδοσία και κατασκευή του εαυτού. Η κατασκευή της ταυτότητας και του εαυτού μέσω των προσωπικών ονομάτων*, Διπλωματική εργασία,(σελ.1-5), Πανεπιστήμιο Αιγαίου Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας.
- Αθανασίου Α., (2006). (Επιμ. – εισαγ.)Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική, Μαρκέτου Π., Μηλιώρη Μ. & Τσεκένης Α., (μτφρ.) (σελ. 313-334). Αθήνα : νήσος.
- Αλβανός Ρ., (2019). Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες Κράτος και Πολιτικές Ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου, (σελ. 102-111), Θεσσαλονίκη : Επίκεντρο.
- Βερβενιώτη, Τ. (2013). Η γυναίκα της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική. Αθήνα : Κουκκίδα.
- Βερβενιώτη Τ., Βουτυρά Ε., Δαλκαβούκης & Β.,Ρ.Β. Μπουσχότεν,(2008), Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, (σελ.11). Αθήνα : Επίκεντρο.
- Βερβενιώτη Τ., Κ. Μπάδα, Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Ε. Νάκου, Π. Πανταζής & Π. Χαντζαρούλα (επιμ.), (25-27 Μαΐου 2012), Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21^ο αιώνα Προφορική ιστορία και άλλες βιο.ιστορίες, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Βόλος.
- Butler J., (2006). Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική. Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία, (σελ.381-407) Αθήνα : νήσος.
- Cannadine D. (2007). (Επιμ.), Αθανασίου Κ. (μτφρ), *Τι είναι ιστορία σήμερα;* Kessler-Harris A. Τι είναι η ιστορία του κοινωνικού φύλου σήμερα; (σελ.181-210). Αθήνα : Νήσος.

- Γιαννακόπουλος Κ., (2003). Έμφυλη τάξη και αταξία: 'φυσικός' ανδρισμός και άσκηση εξουσίας, Γκέφου-Μαδιανού Δ., (επιμ.) Εαυτός και "Άλλος". Ενωσιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο, (σελ. 11-12) Αθήνα : Gutenberg.
- Γλέζος Μ., (2009), *Εθνική Αντίσταση 1940-1945, Τ. Α'*,(σελ.61-63), Αθήνα : Στοχαστής.
- Connell, R. W. (2006). Το κοινωνικό φύλο.(Ε. Κοτσιφού, Μεταφρ.) (σελ.42) Αθήνα: Επίκεντρο.
- Connell and Kahn, R.L.,(1968), "Interviewing", στο Lindzey, G. and Aronson, E., (eds), *The Handbook of Social Psychology*, τομ. 2, Research Methods, New York : Addison-Welsey.
- Γρίβα Ε.,(2005), Το ζήτημα της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών αγγλικής γλώσσας της πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Εμπειρική διερεύνηση των παραμέτρων και των θεσμικών δομών της επιμόρφωσης, τόμος Α', Διδακτορική διατριβή,(σελ.169), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, , Φλώρινα.
- Δημόπουλος Δ.Β., (2009), Σχολικός Σύμβουλος ε.τ., «Τα καστανοχώρια Σπήλιος και Κερασώνα Καστοριάς και το μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου», "Πικρές παιδικές αναμνήσεις από τον εμφύλιο του χωριού μου"(Σπήλιος), Κάσσου Σ.- Τακαλιού Α., (2009), «Ένα χωριό στον Εμφύλιο, Ο Πεντάλοφος και ο Βυθός Βοΐου Κοζάνης στον εμφύλιο πόλεμο», Θεσσαλονίκη : ΖΗΤΗ.
- Elliot J.,(1987), "Teachers as researches", J. Dunkin(επιμ.),*The International Encyclopedia of Teaching and Teacher Training*,(σελ.171-177), Sydney : Pergamon.
- Ένγκελς, Φ. (1984). Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους. (σελ.7-8, 80) Αθήνα: Σύγχρονη εποχή.
- Ζαφειρίου Μ., (2017) *Το έθιμο του Κληδονάη Μεταβίβαση και Αναβίωση του στο πέρασμα του χρόνου*, (σελ.12-13) Διπλωματική εργασία, Α.Π.Θ.,Τ.Ε.Φ.Α.Α. Θεσσαλονίκη.
- Ζωγράφου-Τσαντάκη Μ.,(2010) , Λαογραφικά μουσεία Κεντρικής Μακεδονίας. Αξιοποίηση λαογραφικών συλλογών για προσχολικές και σχολικές ομάδες παιδιών, Διδακτορική διατριβή, (σελ.112. και σελ.331-2), Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής εκπαίδευσης, Φλώρινα.
- Κηπουροπούλου Γ., (2014), Η συμμετοχή και η δράση της γυναίκας στην Εθνική Αντίσταση(1941-1944). Η περίπτωση της Φλώρινας,(κεφ.4.), Διδακτορική διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παιδαγωγική Σχολή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Κλαδούχου Ε., 2005, «Εκπαίδευση και φύλο στην Ελλάδα: Σχολιασμένη καταγραφή της βιβλιογραφίας», (σελ.16), «Η ανισότητα των φύλων στην ελληνική κοινωνία με έμφαση στον εργασιακό τομέα, πολιτικές και δομές στήριξης της ισότητας στην Ελλάδα», Μεταπτ. Διατριβή, σχολή κοινωνικής ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, ftp.aegean.gr/social-anthropology
- Λιάκος Α.,(2018). Η δημοκρατία και η ιστορία, (σελ.44-49), Αθήνα : Πόλις.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1993). Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων – Παιδικά Αναγνώσματα στο Νηπιαγωγείο, Αθήνα : Οδυσσεάς.
- Μιχάλη Μ.,(2019). Κείμενα και έμφυλες ταυτότητες: Κατασκευή του φύλου σε μαθητικά γραπτά στο πλαίσιο του μαθήματος της Λογοτεχνίας, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών επιστημών, τμήμα μεσογειακών σπουδών, κατεύθυνση Γλωσσολογίας.

- Μπουσχότεν Ρ. Β.,(2003), *Ανάποδα Χρόνια, Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, (σελ.209), Πλέθρον Λαϊκός Πολιτισμός/ Τοπικές κοινωνίες.
- Μπωβουάρ Σ. Ντε, (2009), *Το Δεύτερο Φύλο*, Κωνσταντίνου Τζ. (μτφρ.), Έρωτα Λ. (επιμ.), Αθήνα : Μεταίχμιο.
- Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society*.Aldershot, Hants: Gower in association with New Society.
- Okin, S. M. (1997). *Families and Feminist Theory: Some Past and Present Issues*. Στο Η. L. Nelson (Επιμ.), *Feminism and Families* (σελ.16). New York and London: Routledge.
- Portelli A.,(1991), «The Death of Luigi Trastulli and Other Stories», «The death of Luigi Trastulli:Memory and the Event», «What Makes Oral History Different» και «The Time of My Life: Functions of Time in Oral History», Νέα Υόρκη: Albany.
- Σοβιτολής Α., (2016), «Η Κληρονομημένη κατάρα (άρα)στον οίκο των Λαβδακιδών», Α Κύκλος Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, Φιλοσοφική σχολή, τμήμα Φιλολογίας, Τομέας κλασικών σπουδών, Θεσσαλονίκη : Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, <http://ikee.lib.auth.gr/record/283345/files/GRI-2016-16719.pdf>(Προσπελάστηκε : 25/11/2020)
- Συμεωνίδη Ε., «Η αξία της προφορικής ιστορίας και των ιστορικών αρχείων», *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης(ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο, (5-7 Οκτωβρίου 2012).
- Τάσσου Μ., (2018), «Ο νομός της Φλώρινας την περίοδο της Κατοχής: η περίπτωση των ΑΣΚΙ»,(σελ.110-111), Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Ιστορία, Τοπική ιστορία: Έρευνα και Διδακτική», Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Τατσικά Μ., (2014), «Προφορική Ιστορία : Αναμνήσεις από την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο στη Δυτική Μακεδονία (νομός Καστοριάς)»,(σελ.18), Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Thompson P.,(2002), «Φωνές από το παρελθόν – Προφορική Ιστορία», Μπουσχότεν Ρ.Β. – Ποταμιάνος Ν. (μτφρ.) Μπάδα Κ. – Μπουσχότεν Ρ. Β. (επιμ.), Αθήνα: Πλέθρον.
- Tong, R. (2009). *Feminist Thought. A More Comprehensive Introduction*.United States of America: Westview Press.
- Volkan, V. D. (2001). *Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity*. *Group Analysis*, 34(1), 79–97
- Φέρβελη, Π., 2009. *Το ομαδικό παιχνίδι και η συμβολή του στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Πτυχιακή εργασία. Ιωάννινα: Τ.Ε.Ι. Ηπείρου. Σχολή Επαγγελματιών Υγείας & Πρόνοιας. Τμήμα Βρεφονηπιοκομίας.*
- Φίκα Ι.-Κ., (2017), «Διερεύνηση του ρόλου και της συμμετοχής των γυναικών στην Εθνική Αντίσταση και στον Εμφύλιο μέσα από προφορικές μαρτυρίες. Μελέτη περιπτώσεων στην περιοχή της Θεσσαλίας»,Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Παν. Πελοποννήσου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Fischer Ch., *Ιστορικός Costache St, Ιστορικός Δρ Μακρυγιάννη Χ., Εκπαιδευτικός, Μια εισαγωγή στην Προφορική Ιστορία. Όταν οι εμπειρίες των εν ζωή ανθρώπων γίνονται ιστορία, Όμιλος Ιστορικού*

Διαλόγουκαι Έρευνας (ΟΙΔΕ), Ηλεκτρονική διεύθυνση: ahdr.mide@ahdr.info, Ιστοσελίδα: <http://www.ahdr.info> (Προσπελάστηκε 11/1/2000).

Ιστοσελίδες

Γκασούκα Μ.,(2018), *Η Ελληνίδα Αγρότισσα, αποτύπωση της συμμετοχής, προβλήματα, προκλήσεις και προτάσεις πολιτικής για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών στον αγροτικό τομέα και την ελληνική ύπαιθρο*, Υπουργείο Εσωτερικών Γενική Γραμματεία Ισότητας Των Φύλων, <http://www.isotita.gr/wp-content/uploads/2018/02> (Προσπελάστηκε 15/11/2020)

Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), <https://www.efsyn.gr/node/212612>. (Προσπελάστηκε 26/10/2019).

Εφημερίδα «Ρούμελη» (έντυπο του ΕΑΜ Φθωτιδοφωκίδας-Ευρυτανίας) <https://www.prologos.gr> (Προσπελάστηκε 22/10/ 2019)

Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Αντίστασης και του Δ.Σ.Ε., Κρατάμε τη φλόγα αναμμένη, Οι κοιμητήριδες της Καστοριάς και η ΟΧΡΑΝΑ, <https://ethniki-antistasi-dse.gr/komitatzides-ohranites.html>, (Προσπελάστηκε 6/12/20).

Κωστούλας Κ.,(2017), *Έμφυλη Ταυτότητα: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση*, <https://socialpolicy.gr/2017/10> (Προσπελάστηκε 15/11/2020)

Μαυρογορδάτος, Γ., Θ., *Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο : η ανάγκη συμμάχων*, <https://www.kathimerini.gr/816027/gallery/epikairothta/ereynes/h-ellada-ston-a-pagkosmio-polemo-h-anagkh-symmaxwn>, (Προσπελάστηκε 5-11-1919).

Πανοπούλου Α., Τσιγκάκης Κ., (1992). *Ελληνικός νεανικός Τύπος*, παράρτημα του περιοδικού Μνήμων αρ. 8, Αθήνα : Εταιρεία μελέτης νέου Ελληνισμού. <https://docplayer.gr/39278297-Ellinikos-neanikos-typos.html>. (Προσπελάστηκε 22/1019).

Πουλόπουλος Κ., *Η οργάνωση Εθνική Αλληλεγγύη*, Ιστορικό αρχείο Εθνικής Αντίστασης, <https://ethniki-antistasi-dse.gr/h-ethniki-allhleggyh.html> (Προσπελάστηκε 24/10/2019).

<https://www.inred.gr/i-mana-tou-antarti/> (Προσπελάστηκε 7/11/2019).

<https://edromos.gr/lefteri-nea/>. (Προσπελάστηκε 22/11/2019).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η Νεολαία. Όπως σημειωνόταν στον υπότιτλο, ήταν το επίσημον Όργανον της Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας της Ελλάδος 26. Οι λόγοι που επέβαλαν την έκδοσή της αναφέρονται στο προγραμματικό της άρθρο όπου, μεταξύ άλλων, τονίζεται ότι: «Η έκδοσις επισήμου οργάνου της Εθνικής οργανώσεως Νεολαίας ήτο απαραίτητος, διά να διαβιβάζωνται εις όλα τα μέλη, τα απανταχού της Ελλάδος, αι σκέψεις, αι αποφάσεις, αι οδηγίαι και αι συμβουλαί του Μεγάλου Αρχηγού μας, όσαι αφορούν τους νέους και ιδιαιτέρως την Εθνικήν Νεολαίαν, επί της οποίας το Κράτος της 4ης Αυγούστου στηρίζει τας ελπίδας του» 27. Για άγνωστους όμως λόγους, η εφημερίδα σταμάτησε να εκδίδεται ύστερα από λίγους μήνες. Το τελευταίο, εικοστό, φύλλο της κυκλοφόρησε στις 27 Μαΐου Ίσως η όλη εμφάνιση της εφημερίδας να μην ικανοποιούσε την Ε.Ο.Ν. που αποφάσισε τη διακοπή της έκδοσής της σκοπεύοντας να αναλάβει μια νέα εκδοτική πρωτοβουλία στο μέλλον. Ύστερα από πολλούς σχεδιασμούς, το φθινόπωρο του 1938, κυκλοφόρησε το περιοδικό Η Νεολαία. Σε εμφανή θέση του υπήρχε η ένδειξη «Περίοδος Β'» για να φαίνεται ότι αποτελούσε συνέχεια της έκδοσης που είχε επιχειρηθεί στις αρχές του Στην ουσία όμως επρόκειτο για ένα νέο έντυπο , δύο χρόνια μετά την ίδρυση της Ε.Ο.Ν., και το τελευταίο στις 26 Απριλίου 1941, μια μόλις μέρα πριν τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής μπουν στην Αθήνα. Όλο αυτό το διάστημα κυκλοφόρησαν 133 συνολικά τεύχη. Ως παράρτημα του περιοδικού 26. Βλ το λήμμα αρ «Μεταξύ μας», εφ. Η Νεολαία, αρ. φύλλου 1, 14 Ιανουαρίου 1938, σ Βλ το λήμμα αρ. 36. Για το περιοδικό βλ και το κατατοπιστικό άρθρο της Αθανασίας Μπάλλα, «Το περιοδικό της Ε.Ο.Ν. Η Νεολαία: Σκοποί και απήχηση», ό.π., σ ΧΟΡΗΓΙΑ : ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ Κεντρική διάθεση εκδόσεων: Βιβλιοπωλείο «Νεφέλη», Μαυρομιχάλη 9, Αθήνα, τηλ ISBN ISSN

ΣΤΟ ΣΤΙΒΟ ΜΕ ΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ
ΓΕΜΕΛΙΩΝΕΤΑΙ Η ΑΝΤΡΕΙΩΜΗΝ ΑΤΡΙΑΝΗ ΓΕΝΕΑ

http://ioannismetaxas.gr/Periodiko_Neolaia.html (φωτογραφίες)

194

Ο 'Αρχηγός θέλει γερά σώματα και γερές ψυχές

«Οι ήρωες είναι οι άνθρωποι που αντιστέκονται, που αγωνίζονται, που παλεύουν, που φέρνουν την αρετή, την πίστη, την πίστη στην Πατρίδα, στην Ελλάδα, στην ανθρωπότητα...»

«Οι ήρωες είναι οι άνθρωποι που αντιστέκονται, που αγωνίζονται, που παλεύουν, που φέρνουν την αρετή, την πίστη, την πίστη στην Πατρίδα, στην Ελλάδα, στην ανθρωπότητα...»

«Οι ήρωες είναι οι άνθρωποι που αντιστέκονται, που αγωνίζονται, που παλεύουν, που φέρνουν την αρετή, την πίστη, την πίστη στην Πατρίδα, στην Ελλάδα, στην ανθρωπότητα...»

195

Η ΝΕΟΛΑΙΑ Ο ΓΠΕΡΦΑΝΟΣ ΜΙΧΑΛΑΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΜΟΥΤΣΟΣ

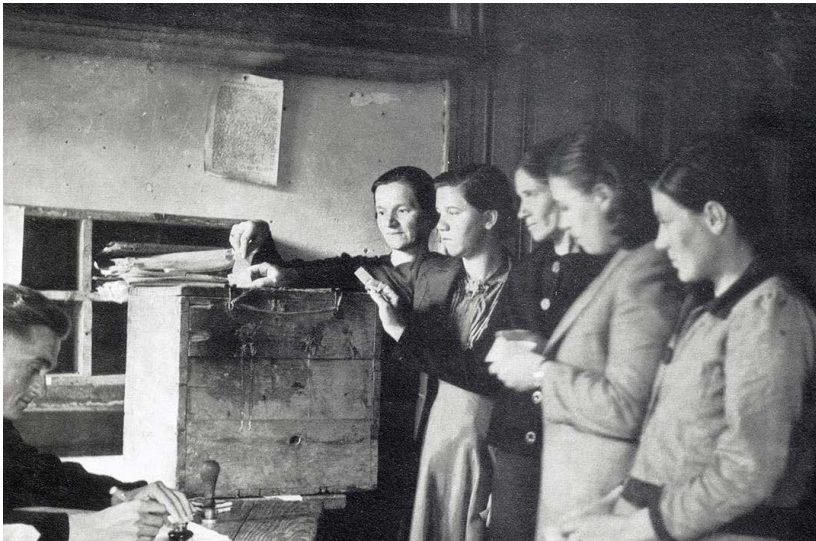
«Ο Γπέρφανος είναι ο άνθρωπος που αντιστέκεται, που αγωνίζεται, που παλεύει, που φέρνει την αρετή, την πίστη, την πίστη στην Πατρίδα, στην Ελλάδα, στην ανθρωπότητα...»

«Ο Μούτσος είναι ο άνθρωπος που αντιστέκεται, που αγωνίζεται, που παλεύει, που φέρνει την αρετή, την πίστη, την πίστη στην Πατρίδα, στην Ελλάδα, στην ανθρωπότητα...»

«Ο Γπέρφανος είναι ο άνθρωπος που αντιστέκεται, που αγωνίζεται, που παλεύει, που φέρνει την αρετή, την πίστη, την πίστη στην Πατρίδα, στην Ελλάδα, στην ανθρωπότητα...»

Στα πλαίσια του καθολικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης και της εξάλειψης των φυλετικών διακρίσεων, υποχρεώνονται να παρακολουθούν τα μαθήματα όλοι οι μαθητές και όλες οι μαθήτριες. Επιπροσθέτως, σε μια προσπάθεια να αναπτυχθεί η οικολογική συνείδηση των παιδιών και να έρθουν κοντύτερα στο φυσικό τους περιβάλλον, κάθε σχολείο πρέπει να καλλιεργεί ένα μικρό κήπο. Νυχτερινά σχολεία Εκπαίδευση ΑμΕΑ, Μέση εκπαίδευση, Εκπαίδευση χωρίς φυλετικά κριτήρια κ.ά.(...) Παρά τα μεγαλόπνοα όμως σχέδια, η εκπαιδευτική πολιτική των συγκεκριμένων ετών στάθηκε περισσότερο στα εξωτερικά (οργάνωση - διοίκηση) και λιγότερο στα εσωτερικά χαρακτηριστικά (προγράμματα -μέθοδοι) της εκπαίδευσης αδυνατώντας να επιφέρει την προσδοκώμενη ανατροπή⁴. Άλλωστε δέχτηκε εντονότατη κριτική από διανοούμενους της εποχής ενώ το καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936 προχώρησε όπως ήταν φυσικό σε ολοκληρωμένη μεταβολή του εκπαιδευτικού συστήματος που είχε διαμορφωθεί το 1929,

Γυναίκες ψηφίζουν για πρώτη φορά για το Εθνικό Συμβούλιο, που συγκροτείται από την ΠΕΕΑ, 23 Απριλίου 1944

Φωτ.: Σπύρος Μελετζής
Από: Σπύρος Μελετζής, Με τους αντάρτες στα βουνά, Αθήνα 2002

<http://www.venizelos-foundation.gr/images/content/Bechlivani.pdf>]

χρειάστηκαν δεκαετίες έντονων γυναικείων αγώνων για να μπορέσουν οι Ελληνίδες να αποκτήσουν δικαίωμα ψήφου. Για πρώτη φορά ψήφισαν στις [δημοτικές εκλογές της 11ης Φεβρουαρίου 1934](#). Εκλογικό δικαίωμα δεν δόθηκε σε όλες, αλλά μόνο σε όσες είχαν κλείσει τα 30 χρόνια και διέθεταν τουλάχιστον απολυτήριο Δημοτικού.(...) Σε βουλευτικές εκλογές, οι Ελληνίδες ψήφισαν για πρώτη φορά στις [19 Φεβρουαρίου](#) του 1956. Ήταν η απαρχή της εφαρμογής στην πράξη της καθολικής ψηφοφορίας, που είχε κατοχυρωθεί ήδη στο Σύνταγμα του 1864, με την αναγνώριση της ιδιότητας του πολίτη στις γυναίκες. Πέρασε σχεδόν ένας αιώνας μέχρις ότου καταφέρουν οι Ελληνίδες να φτάσουν στην κάλπη, έχοντας κατακτήσει πλήρως το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις βουλευτικές εκλογές του 1956, με τη [Λίνα Τσαλδάρη](#) της [ΕΠΕ](#) και τη Βάσω Θανασέκου της «Δημοκρατικής Ένωσης» να εισέρχονται στο Ελληνικό Κοινοβούλιο.(...) Πρωτεργάτης στον αγώνα για τη συμμετοχή των γυναικών στα πολιτικά πράγματα της χώρας στάθηκε το φεμινιστικό κίνημα. Η Καλλιρρόη Παρρέν, εκδότρια του περιοδικού [Εφημερίς των Κυριών](#), ήταν η πιο σημαντική φωνή έκφρασης αυτών των διεκδικήσεων. Η ισότητα των δυο φύλων και η απαίτηση για τη χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, οδήγησε στη σύσταση πολλών γυναικείων οργανώσεων, με αποτέλεσμα κατόπιν πιέσεων τους να φτάσουμε στο προεδρικό διάταγμα της [5ης Φεβρουαρίου](#) του 1930 που αναγνώριζε το δικαίωμα του εκλέγειν για τις Ελληνίδες, αλλά μόνο για τις

δημοτικές και κοινοτικές εκλογές και μόνο για τις εγγράμματες άνω των 30 ετών. Η πλήρης κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών ψηφίστηκε στις **28 Μαΐου** του 1952, χωρίς όμως τελικά να συμμετάσχουν στις εκλογές του Νοεμβρίου, γιατί δεν είχαν ενημερωθεί οι εκλογικοί κατάλογοι. Το 1953, σε επαναληπτική εκλογή στη Θεσσαλονίκη, εξελέγη η πρώτη γυναίκα βουλευτής. Ήταν η **Ελένη Σκούρα** («Ελληνικός Συναγερμός»), που μαζί με τη Βιργινία Ζάννα («Κόμμα Φιλελευθέρων»), υπήρξαν οι δυο πρώτες γυναίκες υποψήφιες για το βουλευτικό αξίωμα.

Το γυναικείο κίνημα πέτυχε τη μεγαλύτερη νίκη του, όταν στο Σύνταγμα του 1975 καθιερώθηκε η αρχή της ισότητας των δυο φύλων.(...)

Πηγή: <https://www.sansimera.gr/articles/8>

Σοσιαλιστική Ζωή, αρ. 44, Ιούνιος 1932

Βιβλιοθήκης της Βουλής

Ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών ιδρύεται το 1919 από την Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννού, η οποία από το 1928 έως το 1935 αναλαμβάνει τη σύνταξη των «γυναικείων σελίδων» της Σοσιαλιστικής Ζωής.

«Μάνα του αντάρτη». Την ιστορία της αφηγείται ο Ευάγγελος Μαχαίρας, συνθέτης του εμβατηρίου, στο βιβλίο του “Πενήντα χρόνια μετά” (έκδοση “Σύγχρονη εποχή”) βλ.επε παραρτήμα

...τον Αύγουστο του 1944, όταν οι Γερμανοί εκτέλεσαν μαζί με άλλους πατριώτες την **Βασιλική Σταυροπούλου**, τη “Μάνα του αντάρτη”. Ήταν η γυναίκα που ενέπνευσε το ομώνυμο τραγούδι που έγινε γνωστό σ’ όλη την Ελλάδα. Ενας αντιπροσωπευτικός τύπος της Ελληνίδας που πρωτοστάτησε στον απελευθερωτικό αγώνα ήταν σαν η Βασιλική Σταυροπούλου, από το Βασαρά της

Λακωνίας”, γράφει ο Ε. Μαχαίρας. Οι στίχοι άρεσαν στους αντάρτες, συνεχίζει ο Ευάγγ. Μαχαίρας. Όλοι έβλεπαν σ’ αυτούς τη δική τους μάνα...

Η οργάνωση των γυναικών στην κατοχική Ελλάδα

(...)Παράλληλα λαμβάνει χώρα μια γιγάντια προσπάθεια πλήρωσης του κενού της ειδικής στρατιωτικής ένδυσης από δεκάδες γυναικείες οργανώσεις που δραστηριοποιήθηκαν κάτω από την Οργάνωση «**Η Φανέλα του Στρατιώτη**» που ιδρύθηκε το 1939 από μια ομάδα Αθηναίων κυριών και τέθηκε αργότερα υπό την αιγίδα της πριγκίπισσας Φρειδερίκης. Σκοπός της πρωτοβουλίας αυτής, στην οποία συμμετείχε όλος σχεδόν ο γυναικείος πληθυσμός της χώρας, ήταν η συγκέντρωση ρουχισμού για τον μαχόμενο ελληνικό στρατό στα αλβανικά σύνορα όπου ο δριμύς χειμώνας αποδεικνυόταν ο χειρότερος εχθρός. Σύμφωνα με τα στοιχεία της εποχής, τα πλεκτά μάλλινα είδη που παραδίδονταν στην οργάνωση για προώθηση στο μέτωπο, έφταναν καθημερινά τις τρεις χιλιάδες. Παρόμοιος αριθμός φτάνει στα γραφεία της ΕΟΝ, που έχει αναλάβει την Πολιτική Άμυνα, και στο ειδικό τμήμα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού(...)

Ο **Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός** με την έγκαιρη και πλήρη προετοιμασία, την αυταπάρνηση και την υψηλή επιστημονική κατάρτιση των διπλωματούχων και εθελοντριών αδελφών αναδεικνύεται ο σπουδαιότερος βοηθός και συνεργάτης του κράτους στην τιτάνια εθνική προσπάθεια. Συγκροτεί και αποστέλλει στην πρώτη γραμμή πλήρως εξοπλισμένα και επαρκώς πλαισιωμένα κινητά χειρουργεία μετώπου, καταρτίζει μόνιμα νοσοκομεία εκστρατείας και νοσοκομεία διακομιδής τραυματιών και ασθενών στρατιωτών, ενώ διαθέτει σε νοσοκομεία του μετώπου αλλά και των μετόπισθεν εθελόντριες αδελφές καθώς και υγειονομικό υλικό. Συνιστά την «Επιτροπή και Τμήμα Βοήθειας Μαχομένων - Το Δέμα του Στρατιώτη» για την ετοιμασία, και αποστολή χιλιάδων μάλλινων ενδυμάτων για την πρόληψη κρουσπαγημάτων και επανιδρύει το «Γραφείο Αιχμαλώτων». Οργανώνει την «Επιτροπή Κυριών και Τμήμα Ψυχαγωγίας του Στρατιώτη» και τις «Γωνίες του Τραυματία» για την ψυχαγωγία και απασχόληση των τραυματιών. Από τις 2.836 αδελφές νοσοκόμες του ΕΕΣ που επάνδρωσαν τα 58 στρατιωτικά νοσοκομεία, τους προκεχωρημένους υγειονομικούς σχηματισμούς, τα πλωτά νοσοκομεία, τους Σταθμούς Πρώτων Βοηθών και Παθητικής Αεράμυνας, πολλές ήταν αυτές που έχασαν τη ζωή τους στον βωμό του πατριωτικού καθήκοντος.

Το **Λύκειο Ελληνίδων** ήταν ένας άλλος φορέας που η συνεισφορά του στον αγώνα υπήρξε σημαντική. Από τις αρχές τους 1939 οργανώθηκαν στις εγκαταστάσεις του μαθήματα παθητικής αεράμυνας όπου εκπαιδεύτηκαν ως νοσοκόμες εκατοντάδες μέλη του, ενώ οργανώνονται σεμινάρια εκμάθησης βασικών αγροτικών λειτουργιών για την καλλιέργεια κηπευτικών σε πάρκα, πλατείες και άλλους δημόσιους χώρους στο πλαίσιο της εκστρατείας για την αυτάρκεια τροφίμων στα μετόπισθεν και τη σίτιση του στρατού στο μέτωπο. Παράλληλα δίδονται μαθήματα διαφώτισης του αμάχου πληθυσμού σε περίπτωση χημικού πολέμου, ενώ με την ίδρυση του «Τμήματος Μεριμνης Στρατιώτη» τα μέλη επιδίδονται σε έναν πόλεμο «πλεκτικής» για τα παιδιά που πολεμούν. Καθιερώνονται τα περίφημα «Πλεκτικά Τεία» όπου οι Αθηναίες αστές ανταποκρίνονται στις εκκλήσεις της πολιτείας πλέκοντας ασταμάτητα, υπό το βλέμμα της αφίσας της Βάσως Κατράκη, ενώ πίνουν το τσάι τους.

Αναμνηστική φωτογραφία μελών του Λυκείου των Ελληνίδων
Αρχείο ΕΡΤ, Συλλογή Πέτρου Πουλίδη

http://foundation.parliament.gr/VoulhFoundation/VoulhFoundationPortal/images/site_content/voulhFoundation/image/Ektheseis/Feminismos/2/2a/enotita%201%208%20small.jpg

Λαϊκά συσσίτια

Η **Εκκλησία**, η οποία θέτει στη διάθεση της πατρίδος όλα τα τιμαλφή αφιερώματα της Παναγίας της Τήνου, πρωτοστατεί μαζί με πολλές γυναικείες οργανώσεις και κοινωνικούς φορείς σε εράνους και λαϊκά συσσίτια όπου σιτίζονται οι οικογένειες που ο πόλεμος τους στέρησε τα προς το ζην, ενώ εύπορες αστικές οικογένειες καλούνται να φιλοξενήσουν αυτούς που έχουν ανάγκη.

Κανένα παράδειγμα αυτοθυσίας, ηρωισμού και λεβεντιάς δεν πλησιάζει ωστόσο αυτό της γυναικείας Ηπειρώτικης προσφοράς. Σκληρή, αγέλαστη, μαυροφορεμένη με τα γουρνοτσάρουχα και τα σεγκούνια της η **Ηπειρώτισσα** παραστάθηκε σε όλον τον αγώνα. Ζαλώνεται κασόνια ασήκωτα με πυρομαχικά και προμήθειες από διάσελο σε διάσελο, από κορφοβούνι σε κορφοβούνι «να μην αφήσει τα παιδιά εκεί ψηλά χωρίς» και όταν τα γαϊδούρια κολλούν ξυλιασμένα στις λάσπες και στο χιόνι, μεταφέρει στις πλάτες της τους τραυματίες και θάβει τους νεκρούς. Και η προσφορά της γίνεται θρύλος, αφήσια, τραγούδι και ταινία που προβάλλεται χωρίς διακοπή σε κεντρικό θέατρο του Πικαντίλυ στο Λονδίνο, για να εμψυχωθεί ο χειμαζόμενος πληθυσμός της βρετανικής πρωτεύουσας που μετρά καθημερινά εκατοντάδες νεκρούς από τους ναζιστικούς βομβαρδισμούς.

* Η κ. Μαρίνα Πετράκη είναι ιστορικός και ερευνήτρια.

<https://www.kathimerini.gr/502233/article/epikairothta/ellada/o-polemos-toy-1940-sta-metopis8en>

<https://ethniki-antistasi-dse.gr/h-ethniki-allhleggyh.html>

Από το βιβλίο του Βασιλείου Δ. Δημόπουλου, σχολικού συμβούλου ε.τ., "Τα Καστανοχώρια Σπήλιος και Κερασώνα Καστοριάς και το μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου" (εκδ. Σπήλιος 2009), πληροφορούμαστε τα κάτωθι:

«...Τα χωριά Σπήλιος, Άγιος Ηλίας(Αι – Λιας) και Κερασώνα,(...) είναι ενταγμένα γεωγραφικά στα Καστανοχώρια των νομών Κοζάνης και Καστοριάς, της Δυτικής Μακεδονίας. Διοικητικά και μέχρι το 1972, οι Κοινότητες Σπήλιου, Αγίου Ηλία και Νοστήμου, υπάγονταν στην επαρχία Βοΐου του Νομού Κοζάνης. Με αποφάσεις των Κοινοτικών τους συμβουλίων οι παραπάνω Κοινότητες υπήχθησαν στη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Καστοριάς. Από 1-1-1999, σύμφωνα με τον νόμο 2539,ΦΕΚ 244/4-12-97, "Συγκρότηση Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης" σχέδιο "Καποδίστριας", οι Κοινότητες Σπήλιου, Αγίου Ηλία και Νοστήμου αποτελούν Δημοτικά Διαμερίσματα του Δήμου Άργους Ορεστικού, με πρωτεύουσα το Άργος Ορεστικό του νομού Καστοριάς. Εκκλησιαστικά εξακολουθούν να ανήκουν στην Ιερά Μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης...».

«...Το Βόιο απλώνεται στη Δυτική Μακεδονία ξεκινώντας από τα νότια του νομού Καστοριάς, περνάει στα δυτικά του νομού Κοζάνης και καταλήγει στα βόρεια του νομού Γρεβενών. Είναι ένα βουνό που σχηματίζεται από επιμέρους ορεινούς όγκου μες και δεν ξεχωρίζει στο τοπίο λόγω της γειτνίασης του με τους μεγάλους ορεινούς όγκους της Πίνδου.Στα βορειοδυτικά ενώνεται με τον Γράμμο μέσω του αυχένα της Λυκόραχης και στα δυτικά χωρίζεται από τον Γράμμο από τον ποταμό Σαραντάπορο(...)Το βόρειο τμήμα του, μεταξύ των νομών Καστοριάς και Κοζάνης, ονομάζεται Όντρια όρη και το νότιο τμήμα του, μεταξύ Επταχωρίου και Δοτσικού, Τάλιαρος(...)». <https://www.naturagraeca.com/ws/122,184,322,1,1.%CE%92%CF%8C%CE%B9%CE%BF>»

ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΙΑΖΟΜΕΝΩΝ						
Συνεντευξιαζόμενος	Έτος γέννησης	Διαμονή	Καταγωγή	Εθνοτική ταυτότητα	Συμμετοχή	Φύλο
Προφίλ 1 Δ. Κ.	1931	Βογατσικό	Βογατσικό	Εντόπιος	όχι	Άνδρας
Προφίλ 2 Σ. Ν.	1929	Επταχώρι/Καστοριά	Επταχώρι	Εντόπιος	όχι	Άνδρας
Προφίλ 3 Π.Δ. Μ.	1932	Γέρμας	Γέρμας	Εντόπια	έμμεση	Γυναίκα
Προφίλ 4 Γ. Γ.	1938	Βογατσικό	Βογατσικό	Εντόπιος	όχι	Άνδρας
Προφίλ 5 Σ. Κ.	1929	Επταχώρι/Καστοριά	Επταχώρι	Εντόπια	έμμεση	Γυναίκα
Προφίλ 6 Π. Ζ. Β.	1933	Σπήλιος,Καστανοχώρια	Σπήλιος	Εντόπια	Άμεση, σύνδεσμος	Γυναίκα
Προφίλ 7 Π.Λ. Ν.	1927	Γέρμας	Γέρμας	Εντόπια	έμμεση	Γυναίκα
Προφίλ 8 Τ.Μ. Α.	1948	Άργος Ορεστικό, Καστοριά	Σαμαρίνα	Βλάχα	όχι	Γυναίκα
Προφίλ 9 Μ. Σ.	1937	Άργος Ορεστικό,Καστοριά	Βράχος (Όντρια)	Εντόπιος	Όχι	Άνδρας
Προφίλ 10 Ε. Π.	1928	Καστοριά	Καστοριά	Μικρασιάτης	όχι	Άνδρας
Προφίλ 11 Σ. Θ.	1932	Βογατσικό	Βογατσικό	Εντόπια	όχι	Γυναίκα
Προφίλ 12 Φ. Π.	1937	Καστοριά	Κομνηνάδες	Πόντια	όχι	Γυναίκα
Προφίλ 13 Τ. Χ.	1930	Καστοριά	Κομνηνάδες	Πόντια	έμμεση	Γυναίκα
Προφίλ 14 Π.Α.	1923	Άργος Ορεστικό	Ζούζουλη	Εντόπιος	άμεση	Άνδρας
Προφίλ 15 Δ.Ε.	1904(†1998)	Μαυροχώρι, Καστοριά	Εσκή Σεχίρ	Μικρασιάτισσα	έμμεση	Γυναίκα

ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Α. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ

Η εθνοτική ταυτότητα και το κοινωνικό περιβάλλον των γυναικών

(πρ.15)«ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ: Μικρασιάτισσα ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ: ΕΣΚΙ ΣΕΧΙΡ/ ΠΡΟΥΣΑ επάγγελμα γονέα: πιλοποιός, επάγγελμα ιδίας: οικιακά, Επάγγελμα συζύγου: δάσκαλος, μεσαίας οικονομικής κατάστασης,

δεξιότητες σε ζαχαροπλαστική, αριστοτέχνισσα στο πλέξιμο (κάθε λογής, βραβεία σε σχετικά περιοδικά, συλλογή των περιοδικών αυτών), ράψιμο / αυστηρή και απαιτητική!».

(πρ.12,13)«Άλλοι ήρθαν το '22. Ο μπαμπάς μου ήρθε το '24. Άργησε πολύ, ήταν στρατιώτης. Δεν ήρθε νωρίς. Η μαμά μου με έναν θείο πρώτο ξάδερφο του πατέρα μου, η αδερφή της ήταν παντρεμένη με αυτόν, τους έφερε αυτός.

Εγώ: Από ποια περιοχή;

ΚΧ: Τραπεζούντα! Τραπεζούντα.

Με τι ασχολούνταν εκεί οι γονείς;(Τραπεζούντα)

Κχ: Στην Τραπεζούντα είχανε φούρνο.

Εγώ: Κι όταν ήρθαν εδώ στους Κομνηνάδες;

Κ: Με χωράφια, με άγωνα χωράφια!

Εγώ: Και τι βάζατε στους Κομνηνάδες; Τι καλλιεργούσατε;

Κ: Οι Κομνηνάδες έβαζε φακή, μ' αυτά ζούσαν και την πουλούσαν. Φκιάναμε και το ψωμί, καλαμπόκι, βρίζα, αυτά ήταν.

Εγώ: Ζώα είχατε;

Κ: Είχαμε! Πολλά όμως όχι! Από 5-10 κεφάλια. Κοπάδι να είχε μεγάλος τσέλιγκας, όχι!»

«Ήσασταν μεγάλη οικογένεια;

ΚΠ: Πέντε παιδιά είχε η μάνα μου η γιαγιά μου, ο μπαμπάς μου κι η μάνα μου.

ΚΧ: Ήτανε τέσσερα κορίτσια κι ένα αγόρι. Πέντε, πέντε παιδιά.»

(πρ.7)«Που γεννηθήκατε;

Κ.Ν: Εδώ στο Γέρμα. Η μάνα, ο πατέρας από εδώ.

Εγώ: Οι γονείς σας με τι ασχολούνταν; Ποια ήταν η δουλειά τους;

Κ.Ν: Ο μπαμπάς μου πήγαινε πιο πολύ στην Αμερική. Η μάνα μου στο σπίτι, στη δουλειά, στα χωράφια.

Εγώ: νά, κι ύστερα ήρθε ο μπαμπάς από την Αμερική κι έκαμε εμένα στα πενήντα Κι ο μπαμπάς στην Αμερική πηγαينوερχόταν;

Κ. Ν : Πηγαينوερχόταν, ναι. Ο μπαμπάς μου είχε τρία κορίτσια, κι εμένα τέσσερα. Η μάνα μου, πέθανε η αδερφή του, με τρία παιδιά την άφηκε ορφανά τα χρόνια. Και πήγαινε ο μπαμπάς μου εκεί και έρχονταν. Ερχόταν άνοιγε μαγαζί..Η μάνα δεν ήταν γραμματισμένη. Τότε ο κόσμος δεν ήταν.. Κι εκεί η γειτονιά φτωχιές, όλο έδινε! Ο πατέρας μου έλεγε: « Ματί, θα με φτωχάινεις πάλι, θα φύγω!» Δε μπορούσε, το χέρι της το 'χε ανοιχτό! Τέτοια είμαι κι εγώ να πάρει η ευχή!

Όχι, όχι.. Απ' όσο γνωρίζω δεν είχαμε... Από όταν γεννήθηκα αυτούς ξέρω... Εδώ είναι καθεαυτού Έλληνες, ούτε Βουλγάροι, ούτε πρόσφυγες, ούτε...».

(πρ.6)«Κ: Τότε ποιος φορούσε παπούτσια, ξυπόλυτα τα παιδιά όλα! Να μη τα λέμε αυτά! Μπομπομπομπομπό! Νηστικά όλα! Λάδι, ζάχαρη, καραμέλα, πού να δεις! Πού να δεις! Τίποτα δεν είχαμε.... Η μάνα μου τέσσερα παιδιά μόναχη πώς τα μεγάλωνε;

Εγώ: Εδώ στο χωριό ήσασταν;

Κ: Όχι από το άλλο το χωριό, από την Κερασώνα είμαι.

Εγώ: Ποιο ήταν το παλιό το όνομα;

Κ: Λούτσιστα! Τώρα το έβγαλαν Κερασώνα.

Και είχε τέσσερα κορίτσια η μητέρα σας;

Κ: Η μάνα μου; Δύο και δύο, δύο κορίτσια και δύο αγόρια. Αλλά τα μεγάλωσε μόναχη μες στην πείνα, μες στη φτώχεια...

Εγώ: Μόνη της γιατί; Ο πατέρας σας;

Γιος: Είχε φύγει στο αντάρτικο!

Κ: Ο πατέρας μου τον έστειλε ξενιτιά, γίνονταν ξένος. Σηκώθηκε ύστερα ο εμφύλιος, ήταν κατά τη Δράμα κλεισμένος με τους βαρβάρους, ε ήρθε ύστερα εδώ να ζήσει λίγο με τη μάνα μου με τα παιδιά του, βγήκε ο εμφύλιος, τον πήραν.»

Εγώ: Με τι ασχολούνταν στα χωριά, με αγροτικές δουλειές, με ζώα;

Κ: Ζώα πολλά είχαν! Η μάνα είχε μόνο τότε 40-45 πρόβατα, 5 αγελάδες, γουρούνια, κοτόπουλα, όλα τα είχαν! Είχαν, είχαν... ευτυχώς που ήταν αυτά κι έφτιαχναν λίγο τυρί! Είχαν λίγο τυρί, τυρί και ψωμί όλο τρώγαμε. Ψωμί όχι καθαρό, το φκιανάμε με βρύζα, στάρι, καλαμπόκι...».

(πρ.8)«Κ: 1948.Γεννήθηκα στο Άργος Ορεστικό.

Εγώ: Το Άργος έχει αρκετό κόσμο από Σαμαρίνα τελικά.

Κ: Οι περισσότεροι εκεί είναι. Βλάχοι εκεί είμαστε. (...)

Εγώ: Ποιο ήταν το επάγγελμά σας;

Κ: Τραπεζικός υπάλληλος. Σε σύνταξη βέβαια.

Εγώ: Το επάγγελμα των γονιών σας;

Κ: Ασχολούμασταν με βιοτεχνία μάλλινων ειδών, κιλίμια, φλοκάτες, τέτοια.».

(πρ.11)«Δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα από το να εργάζεσαι. Εγώ δούλεψα 40 χρόνια, 45 μοδίστρα. Έβγαλα 45 μαθήτριες, είχα πελατεία όλους τους εκπαιδευτικούς, όλες τις κυρίες των αξιωματικών, κι όταν πήγα και στην Καστοριά 2 χρόνια, είχα και εισαγγελέα και αρχηγό της φυλακής, και δήμαρχο και νομάρχη, όλη την καλή την κοινωνία. Κι ύστερα μ'έμαθαν και παντρεύτηκα, κι έρχονταν εδώ(Βογατσικό) κι ήμαν πολύ ευτυχισμένη. Μόνο που το σπίτι αυτό είχε δουλειές, γιατί ο άντρας μου ήταν ταχυδρομικός, στην ΕΛΤΑ. Ήταν πολύ εργατικός, πήρε σύνταξη...

Εγώ : Εδώ στο Βογατσικό κυρία Ρούλα;

Κ.Σ : Ναι εδώ στο Βογατσικό.

Το χωριό ήταν πολύ ωραίο, επτά παπάδες είχε κάποτε!

Εγώ: Εσείς εδώ γεννηθήκατε , στο Βογατσικό;

ΚΣ: Βέβαια, εδώ! Είχα τρεις αδερφές, ήμασταν τρεις αδερφές κι είχαμε κι έναν μοναχογιό είχαμε, αλλά πέθανε... Έχει 4-4.5 χρόνια. Μικρότερος από εμένα 10 χρόνια.

Εγώ: Οι γονείς σας τι δουλειά κάνανε;

ΚΣ: Ο μπαμπάς μου ήτανε, ο τσαγκάρης. Η μάνα μου δε δούλευε.

Δε δούλευαν οι γυναίκες. Η μάνα μου ήταν κόρη δασκάλου από το Κωσταράζι, και πώς έτυχε να πάει κι ο Γιάννης(ο γιος, δάσκαλος στο επάγγελμα) στο Κωσταράζι. Και εκτός αυτού, σε διακόπτω κιόλας, όποιος ήταν εργατικός... Οι άλλοι όλοι στο χωριό με τα χωράφια. Βάζαμε κι εμείς , μια χρονιά βάλαμε και φακή, μια χρονιά βάλαμε και ένα μεγάλο... Βάζαμε και κουκούλια!

Εγώ : Μεταξοσκώληκες.

ΚΣ: Ναι! Πολύ περίεργο πράγμα! Ακόμα το θυμάμαι! Ήμουνα 10 χρονών όταν κόβαμε τις μουριές! Πώς γίνεται αυτό το πράγμα να κλώθει γύρω-γύρω; Ύστερα ήταν κατοχή, το βγάζαμε στο ταβά με ζεστό νερό και μια σκούπα. Κι έβγαινε εκείνο, το κάναμε κλωστή και το κάναμε καρούλια. Και το βάφαμε, καφέ, μπλε , άσπρο, μαύρο! Και τότε το εμπόριο ήταν με είδος, πάρε εσύ αυτά τα καρούλια, δώσε μου αυγά, πάρε αυτά τα καρούλια δώσε μου το άλλο... κι έτσι δεν είχαμε οικονομικό πρόβλημα... Η αλήθεια είναι ήταν πείνα, αλλά εμείς δεν είχαμε.. Ήτανε και κυνηγός ο μπαμπάς μου και δε μας έλειπε και το κρέας! Τέλος πάντων...»

Η ταυτότητα των γυναικών μέσα από την εκπαίδευση

(πρ.3)Εγώ : Τότε εδώ είχατε σχολείο;

Κ: Σχολείο είχαμε, πότε πένανάμε, πότε δεν πένανάμε. Εγώ ως την Τετάρτη δημοτικού πήγα. Ύστερα ούτε έδιναν σημασία, ε, πήγαμε στο Βογατσικό, δεν πήγα... Πήγα ως την Τετάρτη, αλλά ξέρω τη δουλειά μου, δεν έχω..., αυτά που με χρειάζονται τα ξέρω.

Εγώ: Σταματούσατε γιατί σας είχαν κι ανάγκη;

Κ: Δουλειές πολλές! Μα με τα χέρια όλο δουλειές! Πάνεαν ήφερναν δεμάτια, εγώ κατέβαζα το γάλα κάτω, να το πάρω στα πράματα(ζώα) να φύγουν. Αυτήν ήταν η δουλειά! Να βαραίνουμε τα πρόβατα, να τ'αρμέγουμε!

(πρ. 7)Εγώ: Εσείς πήγατε σχολείο;

Κ. Ν : Δημοτικό.

Εγώ: Μέχρι ποια τάξη; Πόσες τάξεις ήταν τότε;

Κ. Ν : Το τελείωσα, Πρώτη, Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη, Πέμπτη, Έκτη. Στην ηλικία μου δεν πήγαινε κανένας να μάθει γράμματα. Μόλις φεύγαμε από το σχολείο, να βοσκούμε αρνιά, βόδια.. Άντε σιγά - σιγά στα χωράφια και να θερίζουμε. Έτσι ήταν τότε

Εγώ: Αυτό θέλανε, πώς να σταθούν τα σπίτια, και πώς να βγει η δουλειά; Τώρα παίρνουν εργάτες, τότε είχαν τα παιδιά.

(πρ. 11)Εγώ: Εσείς πήγατε σχολείο κυρία Ρούλα;

ΚΣ: Σχολείο μόνο το δημοτικό τελείωσα..

Εγώ: Πήγατε όμως, γιατί δεν πήγαιναν όλοι

Κ.Σ: Με άριστα το δεκατέσσερα. Όλοι μάλωνα οι δάσκαλοι, ήμασταν και οι τρεις έξυπνες..(οι αδερφές) Αλλά δεκατέσσερις – δεκαπέντε δραχμές μεροκάματο έπαιρνε ο πατέρας μου στον αδερφό του στην Καστοριά όταν ήταν Κατοχή. Πού να σπουδάσεις παιδιά; Ε, αδικηθήκαμε και οι τρεις, η μεγάλη έμαθε κομμώτρια, η μικρή έμαθε κοντά μου την τέχνη και κάναμε πολύ σπουδαία δουλειά, πολύ σπουδαία δουλειά!

Εγώ: Εσείς μόνη σας μάθατε να ράβετε ή πήγατε κάπου και μάθατε, σε κάποια σχολή;

Κ. Σ: Όχι σε σχολή, σε μοδίστρα πήγα. Ήταν τέσσερις-πέντε μοδίστρες στο χωριό, πήγα σε μια εγώ, επειδή έπαιρνα πολύ, μέχρι πρόβες μ' άφηνε να κάνω! Το κάτι άλλο, δε θέλω να σας παινευτώ αλλά ήμουνα το κάτι άλλο! Αυτές οι πελάτισσες έρχονταν επί χρόνια, ώσπου βγήκαν τα έτοιμα. Ποδιές, σουτιέν, σώβρακα, όλα, όλα έπρεπε να τα ράψουν οι μοδίστρες αυτά.

(πρ.6)Κ: Ε, ήμασταν μικρά, στα χωράφια ύστερα ξεκινήσαμε. Ύστερα κι αυτήν ησύχασε. Ήμασταν μικρά τότε, εγώ ήμουν 9 χρονών. Στην Κατοχή ήμουν μικρή, τι λέω. Στον εμφύλιο ήμουν 9. Άιντε ξεκινήσαμε κι εμείς λίγο να μεγαλώνουμε, να βοηθάμε...

Εγώ: Σχολείο πήγατε;

Κ: Δεν πήγα σχολείο... Πήγα μέχρι...

Εγώ: Είχε εδώ σχολείο; Ένα που μας έδειξε πριν ένας γνωστός;

Κ: ...Τρίτη τάξη. Όχι και την Τρίτη τάξη δεν την έβγαλα γιατί ήταν η δασκάλα με τους πολέμους μέσα, μ'αυτά και δεν κάνανε κι οι δασκάλοι να μάθουν καλά τα παιδιά γράμματα.

Εγώ: Πότε κάνατε και πότε δεν κάνατε...

Κ: Πότε κάναμε και πότε δεν κάναμε...Πότε ερχόταν πότε έφευγαν... Δεν πήγα, δεν πήγα σχολείο...

Εγώ : Τα αδέρφια σας ήταν μεγαλύτερα από εσάς;

Κ : Ναι τ' αδέρφια μου τα δυο μεγαλύτερα και μια αδερφή μικρότερη. Αυτά πήγαν λίγο παραπάνω σχολείο! Ο αδερφός μου ο Μήτσος πήγε καλά. Αλλά εγώ κι η αδερφή μου...

(πρ.5)«Στο Επταχώρι εκείνα τα χρόνια σχολείο είχε;

Κ. Κ : Είχαμε σχολείο.

Εσάς τα κορίτσια σας έστελναν στο σχολείο;

Κ. Κ: Πως, μας έστελναν.

Μέχρι τι τάξη;

Κ.Κ : Εγώ δεν πήγα. Εγώ πήγα μέχρι πρώτη τάξη, γιατί δε μας επέμεναν και τόσο πολύ, αλλά είχαμε τον πατέρα μας άρρωστο, είχε έλκος στομάχου, δεν πήγαμε να τον κοιτάξουν, κι οι γιατροί δεν ήταν και πολύ επιστήμη τότε, κι υπόφεραμε πολύ. Ήμασταν έξι αδέρφια, εμείς βαστούσαμε, είχαμε πρόβατα, είχαμε γελάδια, είχαμε ζευγάρι βόδια που κάναμε τα χωράφια.. Είχαμε δουλειές τυράννιες, όλο έξω στις καλύβες. Καλύβες σαν σπίτια τα 'χαμε, έξι καλύβες σαν γειτονιά που λέμε εμείς, σαν μαχαλάς ήταν εκεί. Ό, τι χρειάζονταν εγώ σαν πιο μικρή που ήμουν από εκεί πέρα..

Κ. Κ : Βοηθούσα δηλαδή τι πρέπει να κάνω. Δεν ήξερα και πολλά, μικρό παιδί. Αφού δεν πήγα σχολείο. Πρώτη τάξη πήγα. Γράμματα δεν ξέρω. Γράφω στρόγγυλα γράμματα ωραία, ορθογραφία τίποτα!

Άλλα κορίτσια τα στέλναν στο σχολείο;

Όχι, κι εγώ δεν είχα βοήθεια. Ο μεγάλος μου ο αδερφός έφυγε απ'το σχολείο, πήγε στην Αθήνα. Ο πατέρας είχε έλκος και δε μπορούσε να κάνει τίποτα στα ζωντανά. Όλο εγώ ήμουν εκεί. Εγώ κι ο άλλος ο μικρότερος ο αδερφός μου. Τόσα τραβήξαμε αλλά δοξάζω τον θεό μέρα-νύχτα, μια χαρά είμαι!»

(πρ.12,13)*Εγώ: Εσάς σχολείο σας έστειλαν; Είχε στους Κομνηνάδες;*

Κ.Π: Εγώ εδώ πήγα.(Καστοριά)

Κ.Χ : Πηγαίναμε, το χιόνι να!

Εγώ : Είχε Δημοτικό δηλαδή στο χωριό;

ΚΧ: Είχαμε Δημοτικό σχολείο, ο κάθε μαθητής είχε και το διαμέρισμά του. Μεγάλο σχολείο, τριώροφο, όλοι εκεί μέσα. Αλλά καμπινέδες γιοκ! (γέλιο). Τρέχαμε στα βουνά!

Η: Τριώροφο σχολείο;

Εγώ: Μήπως είχε κάποιο παλιό κτίσμα, τούρκικο, βουλγάρικο... Αυτοί είχαν τέτοια κτίρια.

ΚΧ: Τούρκικο ήταν! Ήτανε στον πέρα μαχαλά. Και το ποτάμι εκεί στην άκρη, και δεν έλεγαν να κάνουν ένα, μια τουαλέτα να πάμε. Τρέχαμε στα βουνά. Χιόνια, αυτά , βροχές, θά , με συγχωρείς κι αν θα κατουρούσες... Ο άντρας πήγαινε όπου ήθελε, οι γυναίκες τρέχαμε στα βουνά!

Εγώ: Το τελειώσατε το δημοτικό εκεί; Ήταν εξατάξιο;

Κ.Π: Ναι τα ίδια ήταν όπως τώρα, τα νήπια αυτά, όλα! Πηγαίναμε στο σχολείο ένα ξύλο. Κι αν δεν είχαμε, μας γυρνούσε πίσω ο δάσκαλος! Και το χιόνι να! Αλλά πηγαίναμε να φέρνουμε ξύλα.

Η: Παίρναν ένα ξύλο και πηγαίνανε στο σχολείο να το κάψει ο δάσκαλος στη σόμπα.

ΚΧ: Ο κάθε μαθητής από ένα ξύλο

Εγώ: Α, για να...

ΚΧ: Ζεσταθούμε, σόμπες.

Η: Αυτό το ζήσαμε κι εμείς εδώ. Με το ξύλο πηγαίναμε εδώ πέρα. Ο καθένας μας είχε ένα ξύλο και πήγαινε στη σόμπα.

Εγώ: Ναι ε;

Η: Ναι, αν δεν είχες ξύλο δεν πήγαινες στο σχολείο.

ΚΧ: Μας γυρνούσαν πίσω! Τότε δεν ήταν και πετρέλαιο.

Κ.Π : Ήταν ο πλούσιος το είχε, και κείνο...

Εγώ: Τον δάσκαλο πιστεύω θα τον πλήρωνε το κράτος. Εδώ τους έδιναν και διπλούς μισθούς για να έρθουν εδώ, στη Μακεδονία. Ηλία σου έχω νέα. (ενημέρωση για την ιστορία της εκπαίδευσης των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα!)

Η: Αυτές πάντως μάθαν καλά, ξέρουν να διαβάζουν. Η μάνα μου πήγε μέχρι την Τετάρτη δημοτικού, κι η θεια μου το τελείωσε. Μέχρι Τετάρτη, μετά έγινε ο πόλεμος!

ΚΧ: Ναι, το δημοτικό δεν το 'βγαλα, ύστερα ήτανε τ' ανταρτικά, έλεγαν ανταρτικά, και λέω το δάσκαλο : « Τι, ανταρτικά θα μας μάθεις;». Μου κάνει: «Σώπα, θα μας ακούσουν, ξέρεις τι θα μας κάνουν;». «Τι θα μας κάνουν;» τους έλεγα «δε μπορούν τίποτα να μας κάνουν!».

(πρ.15)ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

(πρ8)Εγώ: Και το μορφωτικό σας επίπεδο;

Κ: Απόφοιτος Λυκείου. Το εξατάξιο Γυμνάσιο. Λύκειο έγραφε το απολυτήριο. Στο Άργος.

Εγώ: Οι κοπέλες ήταν μορφωμένες κοπέλες;

Κ: Όχι! Όχι, όλες τότε ήταν του δημοτικού. Αυτές που ξέρω δηλαδή εγώ, 7-8 που δικάστηκαν, όλες του δημοτικού. Το μορφωτικό επίπεδο αυτό ήτανε.

Εγώ: Ναι αλλά και εκείνη την εποχή αυτό ήταν και το σύνηθες.

Κ: Ε ναι, πολύ λίγες ήταν αυτές που εκείνα τα χρόνια πήγαιναν Γυμνάσιο. Ας ήταν τέσσερις!

ΑΝΤΡΕΣ

Η εθνοτική ταυτότητα των ανδρών

(πρ.1, 4)«Εγώ: Πότε γεννηθήκατε κύριε Κώστα;

Κ.Κ: Το 1931.Και τον πόλεμο τον έζησα από το '40 έως το '49 όλον μαζί!

Κ.Γ: Αυτό είναι βιβλίο ολόκληρο! Πρέπει να καθίσεις και να τα γράψεις.

Εγώ: Ήσασταν εδώ στο χωριό συνέχεια; Ο πληθυσμός του χωριού ήταν γηγενής;

Κ.Γ: Ήταν άλλα τρία χωριά εδώ, καταφυγόντες. Τους έφερε ο στρατός και τους άφησε.

Κ,Κ: Επί ανταρτών ήρθαν τα χωριά αυτά εδώ. Το '43 εμείς φύγαμε και πήγαμε Σισάνι.

Κ.Γ: Τότε εγώ ήμουν μικρός, το '43 ήμουν τέσσερα χρονών, κι έβλεπα τον κόσμο εδώ κάτω ήταν μια τρύπα, πήγαιναν να κρυφτούν. Γέμισε η τρύπα, κι εγώ έμεινα απ' έξω! Άρχισα να φέρνω γύρα! «Φύγε μου λεγαν, θα μας προδώσεις!» Χαζός ήμουν να φύγω; Φεύγουν και ξεκινούν κάτω για τη Λούρη, τον Αλιάκμονα. Κι εγώ από πίσω! Στο δρόμο έχασα το παπούτσι!

Κ.Κ: Σάματις είχαμε και παπούτσι;

Κ.Κ: Στα Νάματα πήγαμε τα πρόβατα εμείς. Στο Σισάνι, είχαμε έναν θείο, καθόμασταν εκεί πέρα. Είχαμε γελάδια. Τα πρόβατα τα 'χαμε στα Νάματα. Και μέρα παρά μέρα στο Μπλατς(Βλάστη). Για χαροπύλι.

Εγώ : Εκείνα τα χρόνια προλάβατε καθόλου σχολείο; Είχε νομίζω το Βογατσικό.

Κ.Κ: Είχε πώς δεν είχε! Όταν πήγαινα εγώ σχολείο, είχε 209 παιδιά, κορίτσια και αγόρια. 209. Και τώρα δεν έχουμε παιδί να πάει σχολείο!

Κ.Γ: Δεν παντρεύονται, δε γεννούν...

Εγώ: ήταν το εξατάξιο δημοτικό εδώ;

Κ.Κ: Ναι αλλά ήταν πληθυσμός πολύς! Ήταν 3.500 τότε.

Εγώ: Εσείς κύριε Κώστα το τελειώσατε;

Κ.Κ: Λίγα λίγα, το τελείωσα. Το '46 μπήκα στο γυμνάσιο. Στην Καστοριά. Εδώ είχε γυμνάσιο, αλλά είχε κλείσει. Το Άργος δεν είχε. Είχε οκτατάξιο η Καστοριά. Εγώ έδωσα στην Τρίτη, γιατί είχα βγάλει το δημοτικό, για τις γιορτές, τα Χριστούγεννα. Πέρασα, έκανα ένα εξάμηνο και πήρα καλούς βαθμούς. Είχα βγάλει 18 και 3/7 στο ενδεικτικό. Αρχαία-Νέα 20. Κι όταν πήγα να εγγραφώ, δεν με επέτρεψαν να μπω μέσα! Είχαν τα μπλόκα τότε... Σας μιλάω για το '47.

Εγώ: Η οικογένεια ήταν αγροτική; Ζώα είχατε;

Κ.Κ: Ζώα είχαμε, ναι.

Κ.Γ: Ζώα και χωράφια.

Κ.Κ: Κτηνοτροφία και γεωργία.

Εγώ: Τουλάχιστον είχατε να φάτε:

Κ.Κ: Εδώ στα χωριά ναι!

Κ.Γ: Όσοι ήταν νοικοκυραίοι, δεν πείραζαν, αλλά κάτι μεροκαματιάρηδες, που όσα έβγαζαν τα τρωγαν, μετά πείνασαν. Και ζητιάνευαν μετά. Αλλά ο νοικοκύρης, ποτέ δεν πεινάει. Είδες Κώστα;».

(πρ. 2)«...κ Νίκο πότε γεννηθήκατε;

Το 1929.

Εσείς ήσασταν πάντα στο Επταχώρι; Εκεί γεννηθήκατε;

κ. Κ: Εμείς εκεί, εκεί μένουμε

κ. Ν: Πάντα, πάντα. Εκεί.

Στο Επταχώρι εκείνα τα χρόνια σχολείο είχε;

Κ.κ-κ.Ν : Είχε, είχε.

Κ. Κ : Είχαμε σχολείο.

Κ. Νίκος: Δημοτικό.

Κ.Ν: Ναι, ναι, ναι, ναι

Οι γονείς σας πήραν μέρος στον πόλεμο τότε;

Κ. Κ : Ο πατέρας μου εγώ είχε πάει. Κι εμείνάμε εμείς 6 αδέρφια»

(πρ.14)«Το 40 ήμουν εγώ 17 χρονών. Ένας δάσκαλος από τον Πεντάλοφο ήταν ανθυπολοχαγός και είχε γίνει η επιστράτευση, δηλαδή είχαμε ετοιμαστεί για τον πόλεμο, είδες πως είχαν τορπιλίσει την Έλλη και είχε αφήσει τα ρούχα εκεί σε μας. Ήταν γνωστός ο δάσκαλος με την οικογένειά μου. Η ώρα τέσσερις το πρωί, ξημέρωμα 28^{ης} Οκτωβρίου, ήρθε χτύπησε την πόρτα ο ανθυπολοχαγός για να πάρει τα ρούχα γιατί ήθελαν να φύγουν για το μέτωπο. Χτύπησε δυνατά την πόρτα, ξυπνήσαμε όλοι. Ήμασταν οικογένεια μεγάλη.

Εγώ: Πόσα αδέρφια;

ΚΑ: Πέντε παιδιά, πέντε αδέρφια είχα και μια αδερφή. Λοιπόν ξυπνήσαμε όλοι, «Γιώργαινα λέει, γρήγορα τα ρούχα! Οι Ιταλοί μας κήρυξαν τον πόλεμο!».

Εγώ: Να δούμε λίγο με τι ασχολούνταν οι γονείς σας;

ΚΑ: Οι δικοί μου; Ο πατέρας μου ήταν καλός υποδηματοποιός. Τότε έκανε νυφιάτικα, γαμπριάτικα παπούτσια, γενικά όλους. Και στους τσομπαναραίους όταν ήτανε. Είχε και έξι τσιράκια ο πατέρας μου. Ύστερα με τη Μικρά Ασία. Τον κάλεσαν δεν ξέρω πόσες φορές, αρρώστησε από ιερά πλευρίτιδα, τον πήρε κι η φαμελιά σβάρνα...και πούλησε τις μηχανές που είχε που έραβε τα φόδια τα αυτά, γιατί κι εγώ ήμουν δέκα χρονών βοηθούσα κι εγώ, τον πατέρα μου. Τα θυμάμαι κι εγώ...

Αυτά κοίταξε δεσποινίς, αυτά τα έχω βιβλία εγώ βγαλμένα. Το ένα εκδίδονταν και στην εφημερίδα Ορεσιτίδα και πήρα πολλά συγχαρητήρια γιατί έγραφα αλήθειες, αυτά που έζησα. Βέβαια ήμουν ανορθόγραφος...() (η κόρη έφερε και τα βιβλία).

Εγώ : Σχολείο που πήγατε που είπατε μέχρι Τετάρτη δημοτικού;

ΚΑ: Στον Πεντάλοφο. Εκεί γεννήθηκα εγώ. Ήμασταν από τη Ζούζουλη αλλά ο πατέρας μου είχε μαγαζί εκεί στον Πεντάλοφο.

Μας ενημερώνει και το διαπιστώνουμε πως σε όλη τη διάρκεια των ετών που περιγράφει, αποθανάτιζε τα μέρη και τους ανθρώπους. Με μια Kodak μηχανή. Είχε τρέλα με τη φωτογραφία και τα εμφάνιζε μόνος του σε δωματιάκι που μετέτρεπε σε σκοτεινό θάλαμο..»

(πρ.9)«Κύριε Σωτήρη πότε γεννηθήκατε;

ΚΣ : Εγώ το '37.

Εγώ: Εδώ στην Καστοριά;

ΚΣ: Όχι παιδί μου, στο Βράχο!

Εγώ: Στο Βράχο;

ΚΣ: Ε βέβαια! Βουνίσιος!(γέλιο)

Κόρη: Θα μας πεις εσύ πως γεννηθήκαμε Καστοριά! Ντροπή!

Εγώ: Τελικά δεν ξέρω τι πληθυσμό είχε η Καστοριά, όλοι ήταν από τα χωριά!

ΚΣ : Όλοι, όλοι ξένοι! Εδώ είχαν μείνει μόνο κάτι γύφτοι είχαν μείνει(γέλιο). Οι άλλοι είχαν φύγει...

Κόρη: Ρατσιστές δεν είμαστε!

ΚΣ: Στη Γαλλία, στην Αμερική, με τη γούνα, αυτοί είχαν μείνει, κι ότι ήρθαμε εμείς οι άλλοι.

Τα αεροπλάνα που ερχόταν τα Ιταλικά και βομβάρδιζαν. Μετά από καιρό ήρθαν οι Γερμανοί. Ήταν πιο άγριοι.

Λοιπόν, μετά θυμάμαι ο πατέρας μου πάει στο μέτωπο, και γύρισε, ήταν τραυματίας. Είχαν κόψει τα δάκτυλα από τα πόδια.

Κόρη: Από τα κρουπαγήματα. Μακεδονομάχος.

ΚΣ: Κρουπαγήματα. Μετά, όταν ήρθαν οι Γερμανοί. Με τους Ιταλούς δεν είχαμε πρόβλημα. Στο χωριό ήμασταν, βολευόμασταν.

Εγώ: Με τι ασχολούνταν ο πατέρας;

ΚΣ: Γεωργοί! Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, αυτό ήταν.

Εγώ: Εσείς είχατε πάει δημοτικό πάνω στο χωριό;

ΚΣ: Είχε δημοτικό πιο μπροστά..

Εγώ: Εσείς πήγατε;

ΚΣ: Ε πιτσιρικάδες ήμασταν. Έγινε πόλεμος, δεν είχαμε αυτό...

Κόρη: Μέχρι τι τάξη πήγες;

ΚΣ: Έκτη.

Κόρη: Έβγαλες και το δημοτικό όλο;

ΚΣ: Ωρε συ!

ΚΣ: Εμ τι! Ήμουν καλός μαθητής εγώ.

Εγώ: Μα ήταν βασική παιδεία.

Κόρη: Παιδί μου πήγαινε έκλεβε βιβλία, πήγαινε στο Όντρι και διάβαζε! Του άρεσε, αυτό δε (μου έχεις πει;). Και του Γιώργου έπαιρνες πολλές φορές!

Κόρη: Άρα, δημοτικό στο Άργος ήσουνα;

ΚΣ: Ως Τετάρτη.

Εγώ: Ε τότε δε γίνονταν κι όλες οι τάξεις!

ΚΣ: Καλά πιο μεγάλος! Χάσαμε χρονιά

Εγώ: Δεν ήταν συνεχόμενα τα μαθήματα, σαν τον κορονοϊό!

Κόρη: Ααααα! Ε τώρα το κατάλαβα! Δεν το 'χα. Τώρα το 'χω!

ΚΣ: Ήταν παιδιά στην Τρίτη θυμάμαι,

Κόρη : Με μουστάκια! Ο Ζήκος!

ΚΣ: (γέλιο) Είχαμε έναν δάσκαλο από το Κωσταράζι, του Νατσούλη πο 'χει τον σταθμό , ο πατέρας πρέπει να 'ταν. Κι είχαμε έναν, τον λέγαν Κωτούλα. Και..δε διάβαζε! «Τι έγινε Κωτούλα;», «Δε διάβασα κύριε!». «Γιατί ρε παιδί μου δε διαβάζεις;», «Ήμουν στα ΤΕΑ!». Φύλαγε όλη νύχτα σκοπιά...(γέλια από όλους!!!)

Κόρη: Και πήγαινε και Τρίτη δημοτικού! Δηλαδή... Βρε τον Κωτουλάκο!

ΚΣ: Τραγουδούσαμε εμείς : « Ρε Κωτούλα να σε παντρέψουμε...». (συνεχίζονται τα γέλια)

Εγώ: Στο σχολείο τα κορίτσια τα στέλνανε;

ΚΣ: Ναι, ναι.»

(πρ.10)«Εγώ: Κύριε Εφόπουλε το Μπότης;

ΚΠ: Παναγιώτης - Μπότης.

Εγώ: Είναι εδώ τοπικό;

Σμπόνιας: Ο Εφόπουλος είναι Απολλωνιαδίτης! Εφόπουλος, το Εφές είναι τούρκικο.

ΚΠ: Ήταν ο παππούς μου τότε, τον έλεγαν Εφέ, περνάει ο Εφές με τα ζωνάρια, με τα μαχαίρια, τα είχε...

Σμπόνιας: Κι εδώ έγινε Εφόπουλος.

ΚΠ: Όταν ήρθαν είχαμε το όνομα Γκιουζέλ Γιωργή. Κατάλαβες; Και τον λένε εκεί πέρα : Γκιουζέλ Γιωργή, πώς θα το ονομάσουμε; Πάρτε λέει από το Εφές που είστε, το Εφόπουλος». Κι έτσι πήρα το Εφόπουλος!

Σμπόνιας: Αντί να πούνε Ομορφόπουλος , είπαν Εφόπουλος.

ΚΠ: Το κανονικό τότε στην πατρίδα ήταν, περνάει ο Εφές που λέγαν, ήταν ο καπετάνιος.

Σμπόνιας: Ακόμα το Εφές, υπάρχει στα τούρκικα.

ΚΠ:Το επίθετο ήταν όμως Γκιουζέλιγιωργή! Ομορφογιώργης! Στην υγειά σας!

Σμπόνιας: Ο Μπότης ήταν που λες χρόνια Πρόεδρος της ΠΟΑΕ, στην Πανελλήνια Οργάνωση Αντιστασιακών , από το 1995 μέχρι πέρυσι.

Εγώ: Κύριε Μπότη, εδώ στην Καστοριά, οι γυναίκες τότε στην Κατοχή, με τι ασχολούνταν;

ΚΠ: Δεν είχε τότε ούτε γούνα, ούτε άλλο. Όλες ήταν νοικοκυρές. Κοιτούσαν πώς θα κάνουν κανα φαί, να κάνουν, να περιποιηθούν τον άντρα τους, να περιποιηθούν την οικογένειά τους. Τίποτε άλλο δεν είχε. Δεν είχε ούτε και εκδηλώσεις, ούτε και ... Ήταν υποχρεωμένες να κάθονται στο σπίτι. Κι εγώ είχα τρεις αδερφές! Ούτε μπορέσαμε να τις ωθήσουμε να πάνε να μάθουν γράμματα, ούτε τίποτα. Έτσι έμειναν ξύλο..

Εγώ: Εσείς πήγατε σχολείο;

ΚΠ: Τελείωσα το δημοτικό με την χειρότερη διαγωγή !

Σμπόνιας: Επίμεμπτως λέγεται! Γιατί;

ΚΠ: Ήμουν ζαβολιάρης!

Σμπόνιας: Τι ζαβολιά έκανες; Πείραξες τη δασκάλα;

Εγώ: Γυναίκες δασκάλες είχατε ή άντρες;

ΚΠ: Το μόνο που θυμάμαι έτσι, από το σχολείο, το θυμάμαι αυτό πολλές φορές, στην Τετάρτη τάξη που ήμασταν, κυνηγούσα εγώ μια Καλαμπαλίκη, μια Κούλα Καλαμπαλίκη, και μπαίνοντας στην τάξη μέσα, ένας Γούδας τότε δάσκαλος λέει: «Τι έγινε;». «Με κυνηγούσε ο Εφόπουλος!». Μπαίνω μέσα εγώ, μου λέει: «Άνοιξε το χέρι σου!». Ανοίγω το χέρι μου και μου δίνει μια στο χέρι! Ποποπο! «Άνοιξε και το άλλο το χέρι!». Αυτά τα θυμάμαι έτσι, τα μόνα που θυμάμαι έτσι ήταν... Οι βέργκες αυτές τόσο πονούσαν, τι να σου πω...

Σμπόνιας: Από κρανιά!

Εγώ: Τις κάνανε παραγγελία στους ίδιους τους μαθητές!

ΚΠ: Και το θυμάμαι, πόσα χρόνια πέρασαν, αυτή τη σκηνή την έχω στο νου μου, στη μνήμη μου. Μπορεί να πέρασαν κι άλλα πολλά, ξέρω γω, αυτή όμως τη σκηνή, άνοιξε τα χέρια σου και το βάρεμα από τον Γούδα, με τάραξε!

Εγώ: Τα τελειώσατε όμως το δημοτικό. Οι αδερφές σας δεν πήγαν. Ο πατέρας σας με τι ασχολούνταν;

ΚΠ: Ο πατέρας μου ήταν καραγωγέας, είχε, πρώτα δούλευε στο ΣΤΑΘΕΟΣ στην ξυλεία, αλλά ήταν πολλά τα ξύλα που φόρτωνε πολύ, να τα πηγαίνει στα κάρα. Κι αναγκάστηκε να πάρει ένα άλογο κι ένα κάρο και να κάνει μεταφορές.

Εγώ: Δυσκολευτήκατε στην Κατοχή και μετά σαν οικογένεια;

ΚΠ: Ο πατέρας μου πέθανε στην Κατοχή, το Φεβρουάριο μήνα του '42. Τότε εγώ ήμουν 13 ετών στα 14. Πέθανε ο πατέρας μου και ανέλαβα εγώ μετά από τρεις μέρες το άλογο και το κάρο, γιατί είχε πάρει κι ορισμένες παραγγελίες κάτι πέτρες εκεί όπου είναι το super στον Αη Γιώργη εκεί πέρα, όλο αυτό το κτίριο έπειτα από βομβαρδισμούς τις πέτρες τις είχαν βάλει όλες εκεί πέρα. Και τις πήρε ο μπαμπάς μου, να τις πετάξει στο Χασάν κατί, εκεί μπροστά που πίνουν τον καφέ γιατί ήταν βάλτος. Δυο μέρες ο μπαμπάς μου πέθανε. Αυτές οι πέτρες όμως έμειναν, αμανάτι. Και τις πήρα εγώ τότε, κι έγινα μεταφορέας.

Εγώ: Και το σπίτι το κρατούσε η μητέρα και τα κορίτσια;

ΚΠ: Η μητέρα μου, ήμασταν πέντε αδέρφια κι η μητέρα μου έξι. Κι ανέλαβε το παιδί όλη την ευθύνη, για να μπορέσουμε να ορθοποδήσουμε. Ούτε άφησα και τη μάνα μου να πάει πουθενά να δουλέψει, ούτε τίποτα. Ανέλαβα εγώ τότε, 14 ετών παιδί, όλα τα... και έτρεχα δεξιά και αριστερά όλες τις δουλειές τις έκανα!».

B. ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΕΧΘΡΟΣ ΣΕ ΚΑΘΕ ΕΠΟΧΗ

(πρ.5) Οι γονείς σας πήραν μέρος στον πόλεμο τότε;

Κ. Κ : Ο πατέρας μου εγώ είχε πάει. Κι εμείνάμε εμείς 6 αδέρφια

Τα νέα πώς τα μαθαίνατε;

Κ.Ν: Τα συζητούσαν στα καφενεία. Ο Δαβάκης τραυματίστηκε στο χωριό, πιο πέρα απ'το χωριό. Στο μοναστήρι της Φούρκας. Εκεί τον πυροβόλησε..

Κ.Κ : Εμφύλιος πόλεμος, τι λένε;

Τις γυναίκες στο χωριό τις βάλανε να βοηθήσουν;

Κ. Ν : ε βοηθούσαν, φορτώνονταν

Κ. κ : Φορτώνομαστε εδώ τα πολεμοφόδια άστα, δοξάζω τον Θεό. Παλικάρια ήμασταν . Στη σειρά μας εμείς ήμασταν 17 χρονών,16 χρονών ...Μας είπαν να κουβαλούμε πολεμοφόδια. Τι κουράγιο είχαμε; Κι όμως, κι όμως τα κάναμε όλα

Μετά από τους Ιταλούς οι Γερμανοί ήταν πιο ζόρικοι; Είχατε πάνω στο χωριό;

Κ. Ν: Είχαμε ναι. Πέρασαν, πέρασαν μια φορά το 'καψαν κι ησύχασαν.

Οι Γερμανοί το έκαψαν το Επταχώρι; Όλα τα σπίτια ή υπήρχαν και κάποια που τα άφησαν;

Κ.Κ : Υπήρχαν κάτι σαν κοτέτσια που δεν τα έκαψαν. Τα παλιά τα σπίτια είχαν μείνει και λένε οι παππούδες εμείς δε φεύγουμε από 'δω. Εκεί έμειναν και το ξανάφτιαξαν, στο Επταχώρι Την Αγία Παρασκευή τρεις φορές προσπάθησαν να την κάψουν και δεν το πέτυχαν

Κ.Ν: Κάψαν , απ' τον Πεντάλοφο κατέβηκαν Τσοτύλι και ξαναγύρισαν πίσω στα Γιάννενα οι Γερμανοί.

Οι γυναίκες που κουβαλούσαν τα πυρομαχικά πού τα πήγαιναν;

Κ.Κ : Από το Επταχώρι στον Πεντάλοφο. Όπου σ' έστελαν, όπου ήταν ο στρατός . Βέβαια ο στρατός, για τους αντάρτες θα πήγαινάμε; Για τους Αλβανούς;

Κ. Ν : Αυτά ήταν μετά με τον ανταρτοπόλεμο, όχι με τους Ιταλούς

Εσας ήρθε ο στρατός και σας είπε να πάτε στον Πεντάλοφο;

Κ.Κ:Ήταν μοιρασμένος ο στρατός. Εδώ κι εκεί φύλαγαν τώρα να μη μας...Ήταν παντού και φύλαγαν, εδώ εκεί να μη μας πειράζουν. Και μας έστελναν να πάμε τρόφιμα

Από ποιον σας προφύλαγαν όμως;

Κ. Ν : από τους αντάρτες

Που είχαν κέντρο οι αντάρτες τότε;

Κ. Ν : Δεν είχαν κέντρο τότες, ήταν στο ποδάρι

Κ. Κ : Οι Ιταλοί ήταν πολλοί τότες. Οι Ιταλοί δε μας πείραξαν. Αλλά είχαν πιάσει σαν χωριό πάρα πολλά άτομα. Στο Φραξ ήτανε πέρα

Εσείς τι φοβόσασταν περισσότερο τότε, στην ηλικία που ήσασταν;

Κ.κ : Εμείς φοβόμασταν τους Γερμανούς

(πρ.3)«Περνούσαμε πολύ άσχημα τότε! Όσοι ανακατώνονταν περνούσαν άσχημα. Όσοι δεν ανακατώνονταν δεν τους πείραζε κανένας

Εδώ περισσότερο έρχονταν οι Ιταλοί! Οι Γερμανοί ύστερα ήρθαν. Είχαν μια κατοχή κατά το Μπλατς(Βλάστη) αυτού μέσα, ήταν γερμανικό. Κατά δω ήταν ιταλικό. Στο ιταλικό βομβάρδιζαν πολύ, σε μας εδώ. Εκεί δεν πάεναν να βομβαρδίσουν και πήγαμε στο Μπλατς

Και με τον εμφύλιο, ποιος ήταν ο εχθρός τελικά;

Κ: Κανέναν δεν ήταν! Έτσι βάραινε στα κεφάλια τον κόσμο. Η δεξιά είχε περισσότερο δύναμη!»

(πρ.12, 13)«Εγώ: Όταν μπήκαν οι Γερμανοί, εσείς ήσασαν πάνω στο χωριό;

ΚΧ: Γερμανοί, Ιταλοί...

Εγώ: Τους θυμάστε δηλαδή;

ΚΧ: Οι Ιταλοί μας κατάστρεψαν πάραπάνω!

ΚΧ: Οι Ιταλοί ήταν κι οι Κομιτατζήδες! Οι Κομιτατζήδες έλεγαν τους Ιταλούς πότε έχουμε όπλα. "Έχουμε όπλα, έχουμε όπλα!" Και τι δεν έχουν κάνει!

ΚΧ: Ήταν Κομιτατζήδες, γυρνούσαν με του Ιταλούς. Κι όταν ήρθανε κάψανε το χωριό μας, ιδέ τώρα, έστρωσάμε άσπρα πανιά με κόκκινα, και σου λέει εδώ θα ειδοποιήσω στην Ιταλία να φέρνανε αεροπλάνα να 'φερναν και να ρίχναν και να σκότωναν, και τους μάζεψαν το χωριό όλους τους άντρες και τους μάζεψαν και τους είχανε στο σπίτι μας δίπλα με τον θείο μας. Και μας είπαν πρώτα, στα σπίτια μέσα δε θα βάλετε πράματα τα καλά ό, τι έχετε, θα κάψουν τα σπίτια! Αλλά αυτοί πονηροί ήταν οι Ιταλοί, έκαιγαν τις αχερώνες όπου είχαν τα πράγματά τους, μπαρούλα, είχαμε φορέματα, αυτά, απ' την Τουρκία φέραν οι γονείς μας πράματα. Τα βάζανε εκεί μέσα. Ήρθαν οι Ιταλοί, κάψανε τις αχερώνες! Κήκε, κήκε,....

ΚΧ: Κοίταξε, από τη Σλιμνίτσα, ολόκληρο τάγμα(Γερμανοί), όταν πέρασαν στο δρόμο, από 'δω μέχρι εκεί που ήτανε πράσινο, έγινε χώμα. Ήρθαν στο χωριό, πήρανε τηλέφωνο, έδωσάμε, λέει αυτό κι αυτό, μη φοβάστε! Μη φοβάστε! Αλλά ο παπάς, ο πρόεδρος, κάτι γέροι, μάζεψαν αυγά, κοτόπουλα, ψωμί, τυρί, βέβαια έλεγαν: νηστικοί θα 'ναι. Πέρασανε, ούτε έτσι κοιτούσαν οι Γερμανοί, ούτε τίποτα! Καθόλου, καθόλου στο χωριό. Τα παίρναν και φεύγαν. Τώρα ήρθε ένας φουκαράς Γερμανός είδε το κοτόπουλο στη βρύση, έπινε νερό. Έριξε και το σκότωσε. Τι το ήθελε! Σαν τον πλακώνει ο λοχαγός στο ξύλο! Τον λέει ο πατέρας μου: «Κρίμα είναι άστον!». «Γιατί λέει, μας δώσατε. Γιατί να το κάνει αυτό αυτός;». Έφαγε ξύλο: Κρίμα είναι, «χτύπα εμένα τον κάνει». Σταμάτησε πια ύστερα και λέει: «Άλλη φορά δε θα πειράξετε τίποτα! Δε μας πειράξαν οι Γερμανοί καθόλου! Πέρασαν από το χωριό το δικό μας, κατεβήκανε από τα δικά μας τα χωράφια δηλαδή, περάσανε το ποτάμι, στον Πολυάνεμο, κι από κει φύγανε... Δεν πείραξαν κανέναν. Αυτό με τον Εβραίο και ύστερα με τον κουμπάρο μας που ήξερε τα αλβανικά, γλύτωσε το χωριό μας, δε μας πείραξαν καθόλου!

ΚΧ: Ε πως!

Εγώ: Ήρθαν αντάρτες; Ήρθαν ομάδες πάνω στα χωριά; Τι σας είπαν;

ΚΧ: Ελαφρό χέρι έχει ο Φορφόλιας κι ο άλλος πώς λεγόταν...

ΚΠ: Δέντιας;

ΚΧ: Όχι, όχι βρε, βουλευτής ήτανε! Εκείνοι ήτανε... Ελάτε, ελάτε λέει Μακίρηδες, εμείς ελαφρύ χέρι έχουμε! Ο Φορφόλιας κι ο... ο Φλωράκης! Αυτοί, αυτοί αν δε σκότωσαν κόσμο!

Εγώ: Αυτοί δε θα ήθελαν να σας έχουν με το μέρος τους;

ΚΧ: Άμα γινόσουν κομμουνιστής, αντάρτης, σε ήθελαν. Άμα δεν ήσουν;

Εγώ: Ποιος ήταν ο εχθρός;

ΚΠ: Ο στρατός!

ΚΠ: Στη Νάουσα, οι αντάρτες πήρανε το γυμνάσιο.

ΚΧ: Βέβαια, το γυμνάσιο όλο, κορίτσια, παιδιά! Τα πήρανε στο βουνό αντάρτες! Ο διοικητής, αυτόν τον Σεπετινό που λέμε, με τον διοικητή ήτανε. Και τον είδε, του λέει τι κάνεις; «Τι να κάνω Ανέστη, τι να κάνω! Πήραν την αδερφή μου λέει, πάει ανταρτίνα». «Σώπα του λέει». «Θα προσπαθήσουμε να την βρούμε». «Πού θα την βρεις;». Είχε τύχει, μετά ένα μήνα, αυτούς που κλέψανε, κάπου τους πήρανε και κάτι έγινε, πήγανε οι στρατιώτες, τους πιάσανε, τους φέραν μέσα, στο ελληνικό το έδαφος. Πάει ένας λέει : « Τι είναι αυτοί». «Αυτοί είναι από τη Νάουσα που κλέψανε». «Στάσου από τη Νάουσα; Άνοιξε ένα χαρτί, κοιτάζει, η Τάδε ποια είναι;». «Εγώ είμαι». Εκείνη κατουρήθηκε από τον φόβο!. Πάει στον αδερφό της και λέει : «Τάξε μου!». «Έχασες την αδερφή σου αλλά εγώ την βρήκα». (...)

(πρ. 8)Κ: ...για την απελευθέρωση από τους Γερμανούς, εναντίον των Γερμανών. Ο εχθρός ο Γερμανός ήταν. Αυτές γι' αυτό δικάστηκαν. Αυτές άσχετα αν μετά τις έριξαν μομφή για...

Κ : Εποχές... μιλάμε '57, '58, '60. Που μπορούσαμε εμείς... Είχαμε μια γειτόνισσα τρελή δίπλα, έπαιρνε μια φούρκα, μας έριχνε όλα τα κεραμίδια. Τα έριχνε κάτω κι έλεγε: «Αμα θέλετε κομμουνιστές, κομμούνια, πάτε στην αστυνομία!». Ποιος τολμούσε; Όταν θέλαμε, είχαμε ανάγκη, παίρναμε έναν γαμπρό της μάνας μου δεξιό για να πάμε. Τρέμαμε! Και μόλις βγήκε το ΠΑΣΟΚ, πήγε να τα ρίξει(η γειτόνισσα), φωνάζει ο αδερφός μου τη χωροφυλακή, : «Αμα θες λέει, ξαναρίξτα!» (γέλιο).

Κ: Όχι μωρέ! Όχι! Αυτά γινόταν μόνο με τους ντόπιους, με τους Βούλγαρους! Εμείς ακόμη κι οι Βλάχοι, οι Ρουμάνοι, κάποιοι κατηγορήθηκαν – δικοί μας Βλάχοι – με το ρουμάνικο το στοιχείο, για να κάνουν το Ρουμάνικο το κράτος. Εμείς κομμουνιστές δεν κατηγορήθηκαν για τέτοιο πράγμα.

Κόρη: Όταν πέρασα στη Δημοτική Αστυνομία, φοράω το μπουφάν κι είχε στο μπράτσο το σήμα της Κουμπελίδικης(Βυζαντινή Εκκλησία της Καστοριάς). Και ήταν η γιαγιά μου, στο Άργος έμενε αλλά την είχαμε φέρει στην Καστοριά. Κι όταν με βλέπει με τη στολή, τραβήχτηκε πίσω, γιατί νόμισε ότι ήμουν αστυνομικός! Φοβήθηκε! Γιαγιά της λέω, δεν είμαι κανονική αστυνομικός (είχε και λίγη άνοια). Αυτή είναι η Κουμπελίδικη! Και μετά κατάλαβε και φιλούσε την Κουμπελίδικη, εδώ το σήμα!

Κ: Τους χωροφύλακες τους φοβόμασταν πολύ! Τι να πούμε ψέματα; Σου λέω βάζαμε τον ανεψιό τον δεξιό για να πάει. Τρέμαμε! Αφού κυνηγηθήκαμε τόσο...»

(πρ.11)Κ. Σ: Από τους αντάρτες πάθαμε πάρα πολλά! Πάρα πολλά! Έκαψαν επτά σπίτια οι αντάρτες, έκαψαν πενήντα τρία οι Γερμανοί κι επτά οι αντάρτες...κι ήταν σπίτια όλα καλά! Τα καλύτερα! Πολλά τραβήξαμε από αυτούς αλλά τέλος πάντων..

Εγώ: Φοβόσασταν εσείς από τους αντάρτες;

Κ.Σ : Φοβάμαι πως δεν πέθανε(τον θάνατο, την απώλεια ζωής όταν είδε το περιστατικό που ακολουθεί).. Επτά άτομα από το χωριό , τους καλύτερους τους πήραν, τους έδειραν τόσο πολύ που ένας πέθανε από το ξύλο... Δεν ήταν καλός λαός... Κι ύστερα τι έκαναν, ύστερα έφεραν την εξουσία... Για τον Άρη Βελουχιώτη δεν ξέρω αν έχεις ακουστά;

Κι από τότες έχει πεθάνει κόσμος, έχει σκοτωθεί κόσμος..Σκότωσαν οι Ιταλοί, σκότωσαν οι Γερμανοί, σκότωσαν οι αντάρτες, σκότωσαν....πάρα πολύς κόσμος..

Εγώ: Εδώ όμως ήταν ο στρατός...

Κ.Σ.: Πενήντα θύματα πρέπει να είχαμε..Στην Αλβανία δεν είχαμε πολλά, τέσσερα-πέντε. Πιο πολλά είχαμε στον ανταρτοπόλεμο, πάρα πολλά.. Οι Ιταλοί σκότωσαν μαζεμένους δεκατρείς. Οι Γερμανοί σκότωσαν..δέκα..

Εγώ: Τους Γερμανούς τους είδατε εδώ στο χωριό;

Κ.Σ.: Περαιστικούς. Μόνιμοι δεν καθόντουσαν. Όταν έκαψαν το χωριό και πέρασαν κι από το σπίτι μας, ο μπαμπάς μου ανέβηκε στο ταβάνι. Πάνω ξέρεις τώρα, ήταν σοφίτα κλεισμένη. Κι έρχονταν και μόλις έβλεπαν πως ήμασταν μικρά, ε πόσο ήμασταν, είχα δυο αδέρφια πιο μικρά, ένα πέντε κι ένα δέκα χρόνια.. το '44 έφυγαν αυτοί.. Αν περνούσαν το '43, ήμουν 10-11 χρονών, η άλλη 13, τ' άλλα πιο μικρά. Ευγενέστατοι! Άμα δε γινότανε η επανάσταση, δε θα γινότανε αυτά τα κακά να σκοτωθεί τόσος κόσμος! Γιατί όσο κόσμο σκότωσαν στο αντάρτικο, δεν σκότωσαν οι Γερμανοί! Πολλοί στο αντάρτικο, πάρα πολλοί! Αδερφός τον αδερφό!

Εγώ: Τον είχαν χτυπήσει οι αντάρτες;

Κ.Σ.: Τον είχαν χτυπήσει αυτόν κι ακόμα οκτώ. Ο ένας πέθανε.

Εγώ: Για ποιο λόγο, τι ήθελαν;

Κ.Σ. : Τίποτα! Γιατί δεν γράφτηκαν στο κόμμα! Κανένας λόγος δεν υπήρχε! Ήταν ήσυχος, δεν ήθελε να ανακατευτεί! Και ποιος γνωμικός(γνωστικός) ήθελε να ανακατευτεί; Αυτές ήταν μεγάλες αποφάσεις.

Εγώ: Οι γυναίκες τραβούσαν πολλά εκείνη την εποχή; Δυσκολεύονταν περισσότερο τότε;

Κ.Σ. : Να σου πω, στο σπίτι μας ήμασταν πολύ αγαπημένοι, και με τους ανταρτοπληκτους, πάλι πολύ καλά περάσαμε. Τ'άλλα τα σπίτια δεν ακούγονταν, καλά ήταν ο κόσμος όλος. Είχαμε συνηθίσει. Και τους Γερμανούς όταν έρχονταν, και τους Ιταλούς όταν έρχονταν, είχαμε συνηθίσει. Αρκεί να μην είχε προηγηθεί από τους αντάρτες σφάλμα...

Κ.Σ. :Όλους τους φοβόμασταν! Οι Ιταλοί είχαν γίνει πολύ γλυκείς στο τέλος! Εγώ είχα πάει στην Καστοριά και ήμουν στη θεία μου εκεί, ήταν ένας, τον αγαπούσε όλη η γειτονιά! Αλλά δε θυμάμαι γιατί σκοτώθηκε, πέθανε, δεν ξέρω... Ήταν ένας καλός!».

(πρ.6)«Κ: Εμ πώς δεν τους είδαμε! Τους Γερμανούς και τους Ιταλούς! Πώς δεν τους είδαμε!(γέλιο) Από τους Γερμανούς μας έκρυβαν, μας έκρυβαν μέσα στα δάση οι γονείς μας εκεί. Δεν πείραζαν οι Γερμανοί, δεν έκαναν καμιά ζημιά, μόνο τα σπίτια μας τα έκαψαν. Έκαψαν καμιά δέκα σπίτια μες στην Κερασώνα, εδώ δεν ξέρω έκαψαν κανένα; Δεν ξέρω εδώ σε τούτο το χωριό, αλλά σε μας έκαψαν δέκα. Οι Ιταλοί πέρασαν, δεν μας έκαναν τίποτα. Οι Ιταλοί πέρασαν μόνο, μας είδαν τους είδαμε εκεί, κι εγώ τους θυμάμαι... δε μας έκαναν τίποτα.

Όταν έβγαιναν οι αντάρτες, γύριζαν εδώ μέσα. Δυο φορές γλύτωσα από νάρκες!

Κ : Δε φοβόμασταν καθόλου! Δεν μας πείραζαν οι αντάρτες , δε μας έλεγαν τίποτα οι αντάρτες! Κι ο στρατός άμα περνούσε δε μας έκανε κάτι, τίποτα έτσι, δυσκολία, όχι, όχι. Οι αντάρτες καθόλου δε μας πείραζαν! Τίποτα, τίποτα, ήθελαν να φαν. Μόνο που τους δίναμε να τρων.

Κ: Αυτοί εδώ ήτανε πάλι, αυτοί εδώ, Μάηδες αυτοί. Αυτοί ήταν παληκαράδες, αυτοί γύριζαν εδώ μέσα, κι όπου έβρισκαν... Η μάνα μου είχε 40 πρόβατα, 5 γελάδια είχε, γουρούνια είχε, φορτηγό ζώο είχε... ήρθαν ένα βράδυ, σ' αυτό το χωριό πέρα. Είχαμε τον πρόεδρο από μες στο χωριό μας, τον γραμματέα μες στο χωριό μας, ήρθε ο γραμματέας κι ο πρόεδρος μας συγκέντρωσαν μια αυτή από κάτω Μάηδες, καμιά 40-30,

ήταν τόσοι Αντώνη; Ήταν πολλοί! Ήρθαν στο χωριό, μας έκαψαν τα σπίτια τα ανταρτικά όλα, δέκα. Το χωριό μας είχε χωρίσει σε δυο παρατάξεις. Ήρθαν τα έκαψαν τα δικά μας τα ανταρτικά τα σπίτια! Και όλα διαταγή στο κοπάδι στα πρόβατα να πάνε όλα Τσοτύλι! Τα προβατάκια όλα αυτά που τα βοσκούσα! Τα γελάδια όλα να πάνε Τσοτύλι! Τα γουρούνια; Είχαμε και γουρουνάκια...

Εγώ: Στο Τσοτύλι ήταν ο στρατός.

Κ: Τα πήραν και τα έσφαξαν όλα! Όσα ήθελαν από τα ανταρτικά τα σπίτια. Από τα άλλα ήρθαν και πήραν λίγα... Πάει κι η μάνα μου, πήρε και μένα να πάμε να τους παρακαλέσουμε να μας δώσουν μια αγελάδα λέει, με τι να οργώσουμε τώρα; Για να με λυπηθούνε κι εμένα, με πήρε κοντά. Πήγε και του λέει του πρόεδρου: «Δώσε και μένα μια αγελάδα και μια κατσίκα να κοιτάξω κι εγώ τα παιδιά μου». Σαν πετιέται και της λέει: «Ε Ντίναϊνα, (τον πατέρα μου τον λέγαν Κώστα, τον άντρα σου τον έχεις στρατιωτικό υπεύθυνο!» λέει. «Ε και να είναι, τι φταίω εγώ;» Που να της δώσουν!

Δεν έπαθάμε πολλά από τους Γερμανούς.

Εγώ: Μόνο τα σπίτια που κάψανε...

Κ: Οι Ιταλοί καθόλου δε μας ενόχλησαν...

Κ: Όχι μόνο πέρασαν. Σε μας δε σταμάτησαν καθόλου. Κι οι Γερμανοί δε σταμάτησαν. Ένα βράδυ έκαψαν το χωριό και την άλλη την μέρα έφυγαν.

Κ: Άργος όταν κρύβονταν; Από τους Γερμανούς ο Πασχάλης ο Βασσάλης που ήταν πρόεδρος μας πήρε εμάς και πήγαμε κρύφτηκάμε στο δυο μέρες στο Κουβάτσι πέεεερα στου Μάρκου τη γούρνα που σου λέω. Κρύβονταν αυτός όχι από τους Γερμανούς, αυτός μόνο με τους Μάηδες ύστερα. Με τον εμφύλιο αυτός έκανε πολλά

Κ: Δε μας πείραξε ο στρατός. Μας πείραξαν οι χωριανοί μας! Ήθελαν να τα πάρουν τα ζώα μας. Ήθελαν να μάσουν, να ζήσουν. Ήταν πολλοί, ήταν Σκαλοχώρι, ήταν από 5-6 χωριά, ήταν Ασπρούλα ήταν πολλά χωριά. Όλα από δυο από τρεις είχαν τέτοιους φαγάδες...

Γιος: Για τους Μάηδες λες τώρα;

Κ: Όταν μας έκαψαν, ναι, ήταν από πολλά χωριά! Νόστιμο, Ανθηρό.. εδώ.. Εδώ είχαμε τρεις.

Γιος: Στο Βογατσικό πόσο έκατσε;

Κ: 15 μέρες. Φεύγοντας, μας σήκωσαν από δω καθίσαμε στο Άργος κανα δυο μέρες στο ποτάμι μέσα. Ήρθε ένας εκεί με την κατάσταση, ποιοι να φύγουν για εξορία. Είχαν και τη μάνα μου. Η μάνα μου κατάλαβε και πήγε μπήκε στα ζώα πλάγιασε. Ήταν τα ζώα πολλά γελάδια και δεν την είδαν, δεν την ζήτηξαν! Διάβασαν την κατάσταση όλη, πήραν την Παύλινα, πήραν τον Ζώγα, πήραν τη Λάζαινα, πήραν πολλοί από το Σκαλοχώρι. Ήταν 4-6, έφυγαν

(πρ.7).«: Ήρθαν οι Ιταλοί πρώτα. Ύστερα ήρθαν οι Γερμανοί. Κοντά στους Γερμανούς και τους Ιταλούς ήρθαν και Βουλγάροι! Ήρθαν εδώ, πατούσαν τα σπίτια, έκλεβαν. Μόλις άκουγαμε έρχονταν οι Ιταλοί κι οι Γερμανοί, έφευγάμε, πήγαινάμε στα βουνά! Νύχτα! « Έντεχνη μετακίνηση! Έντεχνη μετακίνηση!» Σηκωνόμασταν

Άντε πάλι, άλλη βραδιά, «έρχονται οι Κομιτατζήδες, έρχονται οι Ιταλοί!». Έφυγάμε! Πήραν αυτοί που ήρθαν από δω, φόρτωσαν από τα χωριά, από το χωριό μας τα σπίτια, γεννήματα..Αδειανό άμα το βρήκαν, ό,τι πήραν, ό,τι βρήκαν πήραν, έφυγαν...

Εγώ: Αυτοί μόνον έκλεβαν ή πείραζαν κιόλας τους κατοίκους;

Κ. Ν : Άμα σε βρίσκαν..ε...δε σ'άφηναν!

Κ. Ν : Μετά αφού φύγαν οι Ιταλοί κι οι Γερμανοί, τότε κινούσαν, στρεφόντουσαν οι αντάρτες! Αλλά ύστερα τους έμαθάμε και δεν τους φοβόμασταν τους αντάρτες. Δεν τους φοβούμασταν. Φοβόταν αυτοί που είχαν το μίσος. Αλλά αυτοί πήραν τις οικογένειές τους κι έφυγαν. Μήνες ήταν εδώ γυναίκες από αυτή τη μεριά. Οι παπούδες, ξέρω γω, οι νέες έφυγαν. Πήραν τα παιδιά τους κι έφυγαν αυτοί!

Ύστερα αυτοί από δω, έστειλαν στρατό στο σπίτι, στρατιώτες να την πιάσουν! Αυτή η καημένη λαχταρούσε, φοβόταν! Άνοιξε την πόρτα, άφηκε τα παιδιά και πήγε πέρα στη μάνα της! Αυτοί είχαν έρθει να της μιλήσουν. «Μη φοβάσαι, της λέει..»

Εγώ: Σ' αυτήν πήγαν επειδή ήταν ο άντρας της;

Μια φορά βγαίνει η αδερφή μου- σκότωσαν τον γαμπρό μου από την αδερφή οι αντάρτες, δάσκαλος- Αυτός ο Μπαντζούκος που γίνονταν καπετάνιος, που να τον ξέρεις εσύ, αυτός πάει το βράδυ στο σπίτι και του λέει: «Θανάση θα ρθεις το βράδυ να πάμε να σε ρωτήσουν κάτι» «Δεν έρχομαι» λέει αυτός, «δεν έρχομαι, θα με σκοτώσουν». «Όχι βρε Θανάση έλα». Πετιέται κι η αδερφή μου και λέει: «Ε βρε Θανάση, αφού είναι ο Κωνσταντίνος, θα μας κάνουν κακό;» «Τσιτσιάννα θα με σκοτώσουν, της λέει της αδερφής μου, δεν φεύγω!». «Μη φεύγεις!». Με το ζόρι τον σήκωσαν, τον πήραν. Τον πάνε στο βουνό, στην Αγιά Τριάδα, κι αυτόν και τον αδερφό του. Όλη την ημέρα τους είχαν εκεί, αυτός ο Μπατσούκος, ο γκαβός που λέμε! Αλλά τι έπαθε κι αυτός! Αποκοιμήθηκε αυτός ο γκαβός που σου λέω. Λέει ο γαμπρός μου στον αδερφό του: «Δεν τον σκοτώνουμε και να φύγουμε;». «Έχουμε οικογένεια!» λέει αυτός! Είχε τη γυναίκα του και το κορίτσι του τότε. Κι αδερφή μου! Την αδερφή μου δεν τη λογάριάζε, γιατί είχαμε τον ανηψιό μας αντάρτη! Και δε φοβούμασταν! Τους πήραν και τους πάνε στον Πεντάλοφο!

Κι ήταν ήσυχος ο γαμπρός μου, δεν έκαμε τέτοια! Δεν ανακατεύονταν! Αλλά τους φοβούνται!

Αυτοί τι λέγαν, για ποιον λόγο το κάνανε αυτό; Δηλαδή απέναντι σε ποιους πολεμούσαν; Οι αντάρτες, όσοι πήγαν από το χωριό αντάρτες, τι λέγανε, τι πήγαιναν να πετύχουν;

Κ.Ν: Τι πήγαιναν να πετύχουν; Να σκοτώσουν κόσμο, για να γυρίσουν οι άλλοι να πάνε με αυτούς! Το άκουσα με τα αφτιά μου! Να σκοτώσουμε αυτόν για να γυρίσει ο άλλος να έρθει Κ.Ν: Να φύγουν!!! Πήγαν βάρεσαν στην Σέλτσα(Εράτυρα?)..ή δεν ξέρω που, ξεχνώ. Πήραν από τα μαγαζιά, πήραν παπούτσια όσοι είχαν, πήραν πράματα, πήραν, πήραν ?/μαζί μας... Μα αυτός σε μισάει! Δεν έρχεται με εσένα! Τα νέα τα παιδιά, έφυγαν.

Να πας να της πεις χαιρετήματα, να της πεις έφυγα!». Έφυγε το κορίτσι και μ' έστειλε χαιρετήματα. Πάν αυτά... Αλλά όπου πάνε οι αντάρτες, έκλεπταν! Οι πόρτες μας το βράδυ δε κλειούσαν. "Μπάκα,μπάκα, μπάκα, μπάκα!"(ήχος χτυπηματος πόρτας). Γίδα, τραχανά, τυρί, ψωμί, ξέρω γω..Αυτουμούς που ξεραμε εδώ...

Ο ένας φοβόταν από τον άλλον! Αυτές, ξέρω στη γειτονιά που ήταν, η ανεψιά μου όταν άκουγε στρατό έτρεμε! Μ

Κι η ανεψιά μου έφυγε, κι αυτήν έφυγε, κι η συνουφάδα μου έφυγε..

Εγώ: Όταν φύγανε με τους αντάρτες στο τέλος;

Κ.Ν: Έφυγαν νωρίτερα! Νωρίτερα, πιο νωρίς! Ε,φοβούνται! Να μη πάρουν τα παιδιά, να μη φύγουν,..πήραν τα παιδιά τους κι έφυγαν. Κι άφησαν τις γερόντισσες εδώ, αυτές τι να κάνουν, τις άφηκαν! Κι ύστερα που εκτοπιστήκαμε, της συνουφάδας μου η μάνα..»

Κι εγώ τέτοια ήμουν! Κι άλλα παιδιά που ήταν μέσα στα χαντάκια στην Κορησσό, και τα πιασαν οι αντάρτες, και τα φεραν εδώ. «Πόθεν είστε βρε παιδιά;» πήγα τα βρήκα στον ανεψιό μου εκεί, ήταν τα σπίτια μαζί. «Από την Κορησσό!(με φοβισμένη κι αδύναμη φωνή)». «Αντάρτες είστε;» «Όχι, μας πιάσανε!» «Ε, μη φοβάστε!» «Εγώ λέει το ένα ήμουν αντάρτης κι έφυγα, θα με σκοτώσουν!» « Μη φοβάσαι του λεω, δε σε σκοτώνουν! Αλλά να μπορέσετε, φύγετε, λέω. Θα σκοτωθείτε!». Κι ο ένας ζάει και με στέλνει χαιρετίσματα! «Αδελφή με λέει, εσύ με έσωσες!». Και του λέω του ανεψιού μου: Πρόσεξε καλά, μη τυχόν και τα σκοτώσετε αυτά τα παιδιά!» «Ο ένας λέει ήταν αντάρτης κι έφυγε!». «Ε και σαν έφυγε, του λέω; Ο ένας να γλυτώσει κι άλλος να σκοτωθείς θα σου βγάλω τα μάτια του λέω! Δε θα τα πειράξεις τα παιδιά του λέω!». Και βγήκαν!»

ΑΝΔΡΕΣ

(πρ.1, 4)Κ.Γ: Και Ιταλοί και Γερμανοί, και Γάλλοι πέρασαν!

Κ.Κ: Πρώτα οι Γερμανοί πέρασαν, και μετά άφησαν τους Ιταλούς εδώ. Το '43 πήγαμε στο Σησάνι.

«Είχε φύγει το σαράντα για τον Όλυμπο... Τότες, περνούσαν τα στρατεύματα από δω. Είχε ένα χιόνι εκείνη την χρονιά! Τη μέρα καθαρίζαμε, το βράδυ γέμιζε πάλι! Πολλά χιόνια! Κι όταν έγινε η οπισθοχώρηση, ήταν ο Δαβάκης, κι είχε φτιάξει τα ντουθάρια αυτός, έγινε η οπισθοχώρηση, και μέσα στα σπίτια είχαμε τον ασυρματιστή. Συνενιόταν με τα τάγματα. Λέει στον δικό μου τον μπαμπά: «Πάρε την οικογένειά σου και φεύγα! Γιατί εδώ ενδέχεται να γίνει δεύτερη γραμμή, να πολεμήσουμε! Και σηκωθήκαμε νύχτα, και πηγαίνουμε στη σπηλιά, εδώ στα μαντριά. Όχι μόνον εμείς, όλο το χωριό.

Τώρα ήμαστε στο '41. Και ανεβοκατέβαιναν οι γυναίκες, έπαιρναν ψωμιά, έπαιρναν διάφορα. Κάτσαμε πολλές μέρες. Ύστερα έγινε η οπισθοχώρηση, ο στρατός οπισθοχωρούσε κι ήρθαν γερμανικά αεροπλάνα, βομβάρδισαν την Ντέκουλα, τη Νεάπολη, τη γέφυρα, κι επειδή είχε κίνηση στο προσήλιο, έριξαν κι εκεί βόμβες. Ήρθανε την Τρίτη τ' απόγευμα, ήταν καλός ο καιρός, Απρίλιος μήνας, κι είχαμε βγει όλοι έξω, σωθήκαμε από θάυμα!

Κ. Γ: Τότε το '41 αλώνιζάμε με τα ζώα, πιο κάτω απ'το χωριό. Στου πάππου μου του Ζώη το χωράφι.. και φωνάζει ο Τριαντάφυλλος ο Οικονόμου: «Βρε Γούλα, βρε Γούλα..Γερμανοί έρχονται!». Αυτοί βγάζουν τα άλογα από τ' αλώνι και έρχονται στο χωριό να ξεσηκώσουν τις οικογένειες να φύγουνε...

Κ.Κ: Οι Ιταλοί σκότωσαν δεκατρία άτομα!

Εγώ: Γιατί; Ως αντίποινα ή τυχαία;

Κ. Κ: Ένας από τους δεκατρείς είχε όπλο. Τότε σκότωσαν και τον παπά! Τον παπά του χωριού και ήταν μια στρικιά; Εκεί, σαν ένα δωμάτιο εκεί κάθονταν ο παπάς τότε, τάχα για καλύτερα, κι ονομάζεται ακόμα "του παπά η τρύπα". Εκεί τον πήραν με δεκατρία άτομα... Όταν έγινε η οπισθοχώρηση, ο δικός μου ο μπαμπάς είχε πάρει ένα κάρο. Το είχε εγκαταλείψει ο στρατός, με δυο ρόδες, κι είχαμε τα βόδια, το έφτιαζάμε και κουβαλούσαμε ξύλα. Κι αυτό το κάρο, πήρε τα δεκατρία άτομα που είχαν σκοτώσει οι Ιταλοί και τα έφερε στο χωριό. Με το κάρο αυτό... ».

(πρ.2)« Κ.Ν : Ο Δαβάκης.Ήρθαν οι Ιταλοί, τους πήρανε οι Βλάχοι, εδώ πάνω από την Αετομηλίτσα και το Γράμμο, ήρθαν στο Επταχώρι να πιάσουν πίσω μεριά τα Γρεβενά. Με τ' αυτοκίνητο οι Βλάχοι αυτοί οι δυο ήλεγαν πως σε 24 ώρες θα έπιναν καφέ στην Αθήνα. Το 'χαν δεσμευμένο.

Οι Βλάχοι τους βοηθούσαν τους Ιταλούς;

Κ.Ν: Ναι, αυτοί οι δυο οι Βλάχοι ήταν ακόλουθοι. Αλλά που να ξέρουν πως θα φαν τα μούτρα τους. Μόλις βγήκαν και σκοτώθηκε ο Διάκος, τότε άγριεψαν κι οι δικοί μας

Κ. κ : Αυτό που ζήσαμε εμείς να μη τα περάσουν οι εχθροί μας

Κ.Ν : Τους πελεκήσαμε, τους πελεκήσαμε. Θύματα, θύματα.. Εμείς είχαμε δυο θύματα κι αυτοί εκατό. Άγριεψαν, άγριεψαν, εμείς τότε μπορεί να ήμασταν μύγες

Εσείς σαν εχθρό τότε βλέπατε και τους Βλάχους;

Κ. Ν: Ναι, ναι, ναι, ναι..τότε αντί να πάν στο βουνό, πάν στη Σαμαρίνα κι έβγαине κι άλλος στρατός, από τα Γρεβενά στη Σαμαρίνα. Τους πετσόκοψαν. Από κει έφυγαν ύστερα κάτ, πέρασαν τα βουνά από πίσω και τους έφτασαν στο Καλπάκι. Στο Καλπάκι, δεν ξέρω αν πήγες στα Γιάννενα καμιά φορά, για να βγεις απ' το στενό αυτό, δεν ξέρω πόσα χλμ είναι, είναι έτσι, βουνό από δω, βουνό από κει. Αλλά είναι 4,5 χλμ σε μάκρος, ο στρατός από μπροστά στο δρόμο, από το ένα το ύψωμα, ο στρατός από το άλλο το ύψωμα, τους άφησαν τους Ιταλούς, μπήκαν μέσα στο ρέμα, στο λούκι αυτό, μπαμ από μπροστά τους πλάκωσε, τους επελέκησε(με ιδιαίτερη έμφαση) εκεί μέσα. Εκεί βρήκαν το θάνατο ο λόχος...

Έφτιαξε το σπίτι ο πατέρας μου, αρρώστησε, τον πήραν τον χτύπησαν, τον είχαν φτιάξει όπως είναι το πανταλόνι μου(μαύρο).Εκανε 35 μέρες έτσι..(σαν φυτό, ακούνητος, χωρίς επαφή). Οι αντάρτες τον χτύπησαν. Ούτε γκιχ , ούτε τίποτα. Τον τάζιζε η μάνα μου με το κουταλάκι..

Γιατί τον χτύπησαν οι αντάρτες;

Κ. Ν : Τον χτύπησαν γιατί είχαν μια αποθήκη οι αντάρτες στο χωριό και προτού να γίνει η ανταρσία αυτή, την σήκωσαν την αποθήκη, την πήγαν μακριά από το χωριό σ' ένα βουνό μέσα κι έφκιασαν την παράγκα..

Αυτοί είχαν βλήματα μέσα; Είχαν πολεμοφόδια; Τι είχαν;

Κ. Ν: Τρόφιμα είχαν.

Ο κόσμος τους τα έδινε; Τους φοβόταν;

Κ. Ν : Τι να κάνουν; Τι να κάνουν; Πάαιναν στο σπίτι, έρχονταν και τους έλεγαν θέλουμε 5 ψωμιά, ψωμιά του φούρνου, σπιτίσια καρβέλια, πως το λεν... Έχεις δεν έχεις...θα τα πας. Πήγαιναν ψωμιά, πήγαιναν αλεύρια, πήγαιναν τι πήγαιναν.. Πήγαν στην αποθήκη, δεν ήξεραν που ήταν ο στρατός, οι Γερμανοί. Γύρισαν πίσω και μάζεψαν, νόμισαν πως ο πατέρας μου πήγε στην αποθήκη. Αλλά δεν είχε πάρει τίποτες. Έφαγε το ξύλο τσάμπα και βερεσέ. Τα 'χε πάρει άλλος. Δε βαριέσαι.. Γέρεψε ύστερα αλλά έκατσε ενάμισι χρόνο άρρωστος ώσπου πέθανε.

Κ. Ν : Σχεδόν 2 χρόνια κόντεψαν να κλείσουν στο χωριό. Είχαν κάνει αμπριά μέσα στο χώμα. Ήταν καμιά εκατοστή άτομα μέσα εκεί, εκατόν είκοσι. Έρχονταν στο χωριό. Μάζευαν ψωμιά, αλεύρια, χαμπέρια, ήταν τύπου.. από οικογένειες όλοι. Φτώχεια είχαν..Φίδι, χελώνες έτρωγαν, βατράχια έτρωγαν, ψόφια αρνιά, κατσίκια έτρωγαν. Ψοφούσαν και τα παίρναν και τα τρώγαν...».

(πρ.10)*«ΚΠ: Στην αρχή, ο κόσμος ήταν παγωμένος, δεν ήξερε ποιον δρόμο να πιάσει.*

Εγώ: Ο εχθρός δεν ήταν κοινός;

ΚΠ: Ο εχθρός ήταν, αυτοί που ήταν μέσα στην πόλη, έβλεπαν τον εχθρό έξω στο βουνό. Από και όμως ορισμένα χωριά που ήταν αντάρτικα, τον έβλεπαν τον κίνδυνο από την άλλη πλευρά. Έτσι ήταν ο κόσμος διαμοιρασμένος, δεν ήταν..

ΚΠ: Το κράτος, κοίταξε... Το κράτος είχε πάρει την γραμμή του, δεν ήθελε γιατί, απ' ότι είχαμε πληροφορίες τότε ας πούμε, είχε γίνει το αντάρτικο και θέλανε να βρουν μια λύση να μπορέσουν να μη πάρει τόσο δεξιά η ροή της Ελλάδος. Κατά κάποιο τρόπο να 'ρθουν να συνεννοηθούν κατά κάποιο τρόπο να είναι πιο ομαλά τα πράγματα, να είναι ... Να μπορέσει κι ο λαός να ζήσει λίγο πιο ήρεμα και πιο καλά. Δυστυχώς τότε το κράτος, διότι ήταν ξένες δυνάμεις Αμερική και Αγγλία, δεν άφηνε. Σου λέει βαράτε τους μέχρι εξοντώσεώς τους! Γι' αυτό και ήρθε κι ο Βαν Φλιτ τότε στην Καστοριά, και πήγε και πιο πάνω στο Νοσοκομείο, στη Μεσοποταμία και τα ρέστα. Όπως κι ο βασιλιάς που ήρθε τότε μετά. Όλοι ήθελαν με πάση θυσία να τον εξοντώσουν τον κόσμο αυτόν, ο οποίος πήρε τα βουνά.

ΚΠ: Και πώς πήρε τα βουνά; Μετά το... ήρθε ο εθνικός στρατός που λέμε, και ξεκίνησαν όσους δημοκρατικοί πολίτες ήταν, τους ωθούσαν είτε με ξύλο είτε με φυλακίσεις, τους εξωθούσαν πώς να βρουν το δεύτερο αντάρτικο! Το δεύτερο αντάρτικο, έτσι δημιουργήθηκε! Κατάλαβες; Γιατί: «Ελα εδώ εσύ! Ψήφισες ΕΔΑ; Ε τότε!μπάμπαμπαμπαμ!»! «Ελα εδώ εσύ! Ήσουν προδότης!». Κι έτσι αναγκάστηκαν πολλά, τουλάχιστον τα δικά μας τα χωριά εδώ πέρα, και βγήκαν στ' αντάρτικα.

Εγώ :Τους εξώθησε ο εθνικός στρατός ε;

ΚΠ: Τους εξώθησαν να βγούν στ' αντάρτικο. Γιατί δεν ήταν μόνο ο στρατός! Είχαν δημιουργηθεί και τάγματα εφόδου που λέμε! Ήταν ας πούμε μια διμοιρία διάφοροι ας πούμε, εκτός του στρατού, είχαν δημιουργηθεί και διάφορα τάγματα που πηγαίνουν στα χωριά και κάνουνε...

ΚΠ: Έπαιξε ρόλο αυτό γιατί δεν ήθελαν ο εθνικός στρατός να έχουν τα χωριά αυτά κόσμο. Κι αφού δεν ήθελαν κόσμο, έπρεπε να τους πολεμήσουν..

ΚΠ: Μέχρι το τέλος του '43. Ο Ραβάλι, ήταν φρούραρχος εδώ πέρα.

Σμπόνιας: Ο Ραβάλι ήτανε Ιταλός. Τον έλεγχο τον είχαν οι Ιταλοί και οι Βούλγαροι. Τους είχαν δώσει τους Βούλγαρους..

ΚΠ: Βούλγαροι ήτανε οι Κομιτατζήδες τότε, οι οποίοι ήταν γύρω στις τρεις με τέσσερις χιλιάδες σε όλο το νομό.

Εγώ: Ήταν Βουλγαρίζοντες;

ΚΠ: Βουλγαρίζοντες! Είχε έρθει και μάλιστα από τη Βουλγαρία ο οργανωτής τους, ένας Κάλτσεφ, ο οποίος ήταν βαθμός λοχαγού, ταγματάρχης.. Αυτός ήταν επικεφαλής τότε απάνω στα θέματα... Αλλά αυτοί ήταν όλοι Βουλγαρίζοντες, κι έβαζαν όμως τη σημαία τη βουλγάρικη στα χωριά εδώ πέρα, στη Βασιλειάδα, στη Σουβίθρο, στα χωριά αυτά τα δικά μας.

Σμπόνιας: Και στο Δενδροχώρι

ΚΠ: Εδώ στην Καστοριά ήταν αυτοί οι Βουλγαρίζοντες, Κοντόπουλος, Χριστόπουλος, αυτοί ήταν όλοι Βουλγαρίζοντες. (...) Όταν ήρθαν οι αντάρτες, τους έπιασαν τότε και τους κυνήγησαν αυτούς. Τους έβαλαν φυλακή, μαζί και τον Κάλτσο(Κάλτσεφ),έγιναν κι ορισμένες δίκες, δικάστηκαν σαν προδότες. Βέβαια! Τον δε τον Σέκο τον δικάσανε, αλλά είχε πάει ένας ταγματάρχης της χωροφυλακής στη δίκη για να τον στηρίξει, και τον στείλανε εξορία στην Αθήνα! Στην Αθήνα εξορίστηκε, ναι!

Σμπόνιας: Αυτοί μετά Μπότη έγιναν δεξιοί;

ΚΠ: Ήταν δεξιοί και τότε. Αυτοί όλοι δεξιοί ήταν!

ΚΠ: Οι Ιταλοί είχαν καλές φιλίες με τις γυναίκες! Είχαν και κάτι φιλενάδες εκεί πέρα, ξέρουμε πολλές! (γέλιο) Οι Γερμανοί δεν, ήταν πιο ψυχροί, δεν ήταν τέτοιοι!

ΚΠ: Εγώ έφαγα ξύλο από τον φρούραρχο των Γερμανών μαζί με άλλους Γερμανούς. Έφαγα πολύ ξύλο, μέχρι που ήμουν επί 6 μέρες στο κρεβάτι ακίνητος μόνο με κρεμμύδια! Σε όλο μου το σώμα. (κομπρέσες) Εμένα με είχαν τυλίξει με κρεμμύδι.»

(πρ.14)«Εν τω μεταξύ στην Καστοριά, ήταν οι Ιταλοί. Ιδρύσανε και τους Κομιτατζήδες. Είχαν βγει πολλοί κομιτατζήδες κι από εδώ.

Αφού έφυγαν, ήρθαν εδώ οι Ιταλοί, ύστερα εκεί έφεραν τους κομιτατζήδες... μας απαγόρευαν, άμα βασιλεύει ο ήλιος, έπρεπε να είσαι σπίτι. Και το πρωί μετά τον ήλιο... Ένα βράδυ εμείς, μέσα από την πλατεία που πηγαίναμε στο σπίτι, εγώ κι ένας άλλος- τον μακαρίτη τον σκότωσαν από ξύλο μέσα εκεί στο Σαμαρά το κτήριο- μας πήραν αυτοί εμάς μέσα εκεί. Από το τζαμί μαχαλά που λένε, μέχρι το σπίτι, είχαν κάτι θούρδουλους, μας ψόφησαν στο ξύλο. Δεν είναι μόνο αυτό, αλλά πήραν και τη...

Εγώ: Αυτό ποιοι το έκαναν;

ΚΑ: Οι κομιτατζήδες, με τους Ιταλούς.

Εγώ: Τους ξέρατε αυτούς;

ΚΑ: Λοιπόν, δεν είναι που είχαν πάρει εμένα, είχαν πάρει και τον αδερφό μου, την αδερφή μου, τον πατέρα μου, τον γαμπρό μου και τους χτυπούσαν κάτω. Έχει υπόγειο σ' αυτό που σου λέω. Λιποθυμούσε ο κόσμος, κι έτυχε δυο που τους σκότωσαν από το ξύλο, έναν που ήταν τσοπάνος...

Ούτε ψωμί, ούτε καρβάνα, μας είπαν εκεί στο Βιτάκι: Πού πάτε εσείς; Γυρίστε πίσω! Πού να γυρίσουμε πίσω; Θα μας ψοφήσουν στο ξύλο οι Βουλγάροι κι οι κομιτατζήδες! Είχε και ντόπιους κι από δω, κι απ' το Άργος.

Είκοσι μήνες στο αντάρτικο

(...)Οι κομιτατζήδες κάνανε ό,τι θέλανε. Μας είχαν απαγορεύσει την κυκλοφορία από το απόγευμα προτού βασιλέψει ο ήλιος μέχρι το πρωί όταν έβγαινε. Όλο το βράδυ οι κομιτατζήδες κάνανε όργια. Πηγαίνανε στα σπίτια των γνησίων Ελλήνων, τους Κατσαούνηδες και τους Πόντιους, και τους επαίρνανε τις προίκες που είχαν για τα κορίτσια τους. Πολλά κορίτσια τα παίρνανε στο κτήριο του Σαμαρά. Εκεί ήταν το φρουραρχείο των κομιτατζήδων και εκεί κάνανε τα όργια. Τα είδα με τα μάτια μου γιατί μεταξύ των παθόντων είχανε και εμένα, τον πατέρα μου, τον αδερφό μου, την αδερφή μου και τον αρραβωνιαστικό της. Αυτά όλα γίνονταν από τους Αργίτες κομιτατζήδες. Αυτοί κατέδιδαν στους απάνθρωπους κομιτατζήδες.

Εκεί, στο φρουραρχείο των κομιτατζήδων, μας κατέβαζαν στο υπόγειο, μας χτυπούσαν με το θούρδουλα μέχρι θανάτου και μας έριχναν με τον κουβά νερό για να συνέλθουμε. Μπροστά στα μάτια μου είδα να πεθαίνουν δύο άτομα, ο Καραγεωργίου και ο Ζτρίβας Γεώργιος. Μας έβαλαν και τους φορτώσαμε σε κάρο σαν να ήταν κούτσουρα. Τέτοια αγριότητα δεν την περίμενα αλλά όπως κατάλαβα στη συνέχεια και θα καταλάβατε κι εσείς, πολλοί από αυτούς ήταν βαλτοί να χτυπάνε για να βγάζουν τους νέους στο βουνό. Έτσι κι εγώ δεν μπορούσα να αντέξω τους βάρβαρους κομιτατζήδες.

(...)Πραγματικά βγήκε πατέρας και κόρη και κρατάω τον πατέρα και στέλνω την κόρη να φωνάξει τον αδερφό της να παραδοθεί, να παραδώσει και το όπλο του και δε θα τον κάναμε τίποτα. Η κοπέλα πήγε αλλά δεν γύρισε. Μας φοβόταν πολύ. Η προπαγάνδα του ΕΔΕΣ τους έλεγε ότι εμείς οι ΕΛΑΣΙΤΕΣ σκοτώνουμε και ατιμάζουμε και είχαν κάνει όλα τα χωριά να μας φοβούνται. Τους έλεγαν ότι θα του πάρουμε τα σπίτια τους. Τα σπίτια στα χωριά του βάλτου, όποιος έχει πάει ξέρει, ότι είναι μέσα στο χώμα. (Δεκέμβρης του '43, Αμπελάκια Θεσσαλίας)

(...)Εγώ σαν πυροβολητής δεν μπήκα σε κανένα σπίτι γιατί ήμουν το παρατηρητήριο, έξω από ένα σπίτι που ο Χούτας το είχε σαν αποθήκη για τρόφιμα και φάρμακα. Το σπίτι αυτό αποτελούσαν ο πατέρας, η μάνα,

δύο αγόρια και δυο κορίτσια. Από τα αγόρια το ένα ήταν στο ΕΔΕΣ και το άλλο στο ΕΛΑΣ. Τα κορίτσια ήταν στο σπίτι. Ήταν πολύ όμορφα και οι αντάρτες οι δικοί μας όταν μπήκαν για έρευνα και τα κορίτσια βγήκαν στο προαύλιο του σπιτιού μιλήσαμε και μας φοβούνταν πάρα πολύ γιατί εκεί δρούσε ο Ζέρβας και μας κακοδιαφήμιζε ότι ατιμάζαμε, σκοτώναμε και τους αδειάζαμε τα σπίτια. Στο σπίτι αυτό τους πήραμε μια ελληνική σημαία και τα φάρμακα που τα είχε το ΕΔΕΣ. Στην έρευνα ήταν και ένας χωριανός μου Τηλέμαχος Παπούλιας τον οποίο τον είχα και γεμιστή.

(...)Κάθισα στο σαλόνι, ήρθε ο γιατρός και όλη η οικογένεια. Με σύστησε στη γυναίκα του, στον μπατζανάκη του, διευθυντής τραπέζης, και τη γυναίκα του, όλοι μορφωμένοι. Όλοι άκρα δεξιά. Μόλις αρχίσαμε να κάνουμε συζήτηση η γυναίκα του διευθυντή μας προκάλεσε όσοι ήμασταν στο βουνό αντάρτες βούλγαροι και πολλά άλλα που δεν κράτησα. Της λέω εμένα που με βλέπεις σήμερα αντάρτη έφαγα ξύλο από τους βούλγαρους κομιτατζήδες που δρούσαν στα μέρη μας. Έτσι βρέθηκα αντάρτης για να τους πολεμήσουμε. Εμείς ταλαιπωρούμαστε να πολεμάμε βούλγαρους κομιτατζήδες, γερμανούς, ιταλούς και εσείς τα καλοπερνάτε και θέλετε να βγείτε και καλύτεροι Έλληνες. Εσείς οι Αθηναίοι οι καλύτεροι Έλληνες. Αυτοί που βρίσκονται στα σύνορα, εμείς η επαρχία πάντα υπερασπιζόμαστε την Ελλάδα. Όταν εμείς τραβάμε τα ατράβηχτα με τυράννια και με ανέχεια, εσείς στην Αθήνα γλεντάτε. Δε θέλω να πω περισσότερα, γιατί άλλοι πολεμάνε κι άλλοι δοξάζονται. Έτσι είναι δυστυχώς.

Από την πρώτη γραμμή του Εμφυλίου Πολέμου. Τότε στρατιώτης, από 7-9-47 μέχρι τον Δεκέμβριο 1949

(...)Το πρωί που ξημέρωσε είδαμε που βρισκόμασταν αλλά μας φαινόταν σαν να βγαίνει από αλλού ο ήλιος. Ήμασταν αρκετά κοντά στα πολ(Δομοκό). Ήταν πολίτες ανταρτόπληκτοι, πολύ περιορισμένοι και φοβισμένοι. Στα μέρη αυτά ήταν ένα απόσπασμα, ο Σούρλας, που τον τρέμανε όλοι. Όχι μόνο οι αριστεροί αλλά και οι δεξιοί. Δεν τους αφήνανε να πάνε στις δουλειές τους, στα χωράφια τους. Από τότε που πήγε ο λόχος μας τους βάλαμε πολύ ωραία σειρά. Δεν επιτρέπαμε στον Σούρλα να μπαίνει στο χωριό και να κρύβονται οι Έλληνες πολίτες από τα αποσπάσματα του Σούρλα. Δεν είναι ανάγκη να σας γράψω τι τραβούσαν στην περιοχή. Εμείς ελληνικός στρατός με έναν πολύ καλό λοχαγό βάλαμε κάποια σειρά.

(...)Εμείς ήμασταν ελαφρύ τάγμα, δεν είχαμε βαριά πολυβόλα όπως είχαν τα άλλα τάγματα. Αφού στο κούτσουρο που βρισκόμασταν απέναντι από το χωριό Φούρκα στην περιοχή της Ηπείρου, μας χώριζε μια χαράδρα αρκετά μεγάλη αφού είχαμε πληροφορίες ότι οι αντάρτες έρχονταν και θα περνούσαν με 600 αγόρια και κορίτσια παιδομάζωμα από τα χωριά και τα πήγαιναν στην Αλβανία.(...)

(...) Δίπλα από το δικό μου αντίσκηνο ήταν ο μεγάλος ασύρματος. Ακούω να λέει ότι στο Μελισσοτόπι βρίσκεται του Παπανικολάου η μάνα και του Τσιαμίση η γυναίκα. Μάθανε πως ο λόχος τους διαλύθηκε στη μάχη στο Βίτσι και ήρθε η μάνα μου και η γυναίκα του Τσιαμίση να μάθουν αν γλιτώσαμε. Ο λοχαγός μας απαντούσε στον ασύρματο. Δεν ήμασταν κοντά, εγώ όμως άκουσα και βγήκα με τον ασύρματο στο χέρι που το καθάριζα και λέω εδώ είμαι, πού είναι η μάνα μου, θέλω να τη δω. Μου έδωσαν άδεια να κατεβώ στο χωριό Μελισσότοπι. Βρήκα τη μάνα μου, με είδε, με αγκάλιασε, με φίλησε, με έσφιξε στην αγκαλιά της αλλά με στεναχώρησε του Τσιαμίση η γυναίκα που άρχισε να κλαίει. Όμως ο άντρας της ήταν στην κορυφή του βουνού και ήταν αρκετά μακριά. Δεν μπορούσαμε να την πείσουμε ότι ήταν καλά αλλά ήταν ψηλά και δεν μπορούσε να κατέβει. Τη βάλαμε να επικοινωνήσει με τον άνδρα της και πάντα με τον φόβο άραγε θα μας δουν μια μέρα να γυρίζουμε ζωντανοί στο σπίτι.»

(πρ.9)«ΚΣ: Ας ξεκινήσουμε από τον πόλεμο. Πρώτα ξεκίνησε από την Ιταλία, ήμουν πιτσιρικάς, δε θυμάμαι επιστράτευση κι αυτά. Τα αεροπλάνα που ερχόταν τα Ιταλικά και βομβάρδιζαν. Μετά από καιρό ήρθαν οι Γερμανοί. Ήταν πιο άγριοι.

ΚΣ: Ναι! Πολύ ψηλά που λες τα αεροπλάνα κι έριχναν βόμβες. Στον αέρα, όπου να 'ταν! Ήρθαν οι Γερμανοί μετά, μας ρήμαξαν! Είχαν τον γιο σε μια γυναίκα, είχαν κόψει το πόδι με το αεροπλάνο, κι ένα κοριτσάκι είχαν σκοτωθεί!

ΚΣ: Κρυοπαγήματα. Μετά, όταν ήρθαν οι Γερμανοί. Με τους Ιταλούς δεν είχαμε πρόβλημα. Στο χωριό ήμασταν, βολευόμασταν

ΚΣ: Γεωργοί! Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, αυτό ήταν. Με τους Γερμανούς μπερδεύτηκαν κι οι Κομιτατζήδες. Σλαβόφωνοι..

Εγώ: Οι οποίοι ήταν από το χωριό;

ΚΣ: Διπλανά χωριά. Κι άρχισαν να κάνουν επιδρομές οι Γερμανοί. Τότες φύγαμε από το χωριό και πήγαμε πάνω στο βουνό. Όλο το χωριό εκεί...

ΚΣ: Βγαίνουν οι γυναίκες που λες, εκεί να κλαίνει! Τι χαμός, τι να πω... Φέρναν αντάρτες από τις επιχειρήσεις, στα κάρα πεταγμένους, τους πηγαίνουν στην εκκλησία. Κεφάλια κομμένα, μη συζητάς!

Κόρη: Το σπίτι σας ποιοι σας το κάψανε;

ΚΣ: Οι Γερμανοί. Μετά θα ήταν αυτοί μοιρασμένοι. Εμείς είχαμε αυτά τα χωριά : Λάγγα, Βράχο, αυτά.. Ήταν από το Πετροπουλάκι και τους πήγε ένας αυτούς και γνωριζόμασταν. Κάψε τον Μέλλιο, κάψε το αυτό, δεν τα καίγανε όλα με τη σειρά, διαλέγανε. Θυμάμαι, ήμασταν απάνω στα Όντρια, ένα βουνό μεγάλο κι είχαμε μια λάκα έτσι, κι είχαμε τις καλύβες, ινδιάνοι. Και βγαίναμε στα 100 μέτρα εκεί και βλέπαμε το χωριό. Και : «άντε, κάηκε το σπίτι του Μέλλιου, άντε κάηκε το.. ξέραμε ποιο καίγεται, ναι!» (γέλιο)».

Γ. ΑΙΤΙΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΜΦΥΛΙΟ

(πρ.3)«Περνούσαμε πολύ άσχημα τότε! Όσοι ανακατώνονταν περνούσαν άσχημα. Όσοι δεν ανακατώνονταν δεν τους πείραζε κανένας. Κατάλαβες;

Εμείς ο μπαμπάς μου δεν ανακατώθηκε.

Ύστερα του Γιάννη ο μπαμπάς, (αδερφός της κυρίας Μαλαματής) ήταν στο Γυμνάσιο, ήταν στην Καστοριά σαπέρα εκεί, ανακατώθηκαν με τα κόμματα ύστερα...

Στα νησιά, στα νησιά μέσα! «Έτρωγάτε ψάρια;» τον ρωτούσα. «Έτρωγάμε, μας έδιναν και ξύλο». «Καλό ήταν;» λέω. «Καλό!». (γελώντας στην ανάμνηση της κουβέντας). Τον γελούσα! «Άντε μωρε Γιάννη, ανακατώθηκατε εκεί και σας έκαναν ό,τι σας έκαναν. Γιατί δεν έκαμαν και μας;» του λεγα. Κι ο θείος μου ο Νικόλας, του μπαμπά μου ο αδερφός ανακατώθηκε. Πάει πρώτα στο ΚΚΕ, ύστερα έφυγε. Ύστερα τους φοβόταν. Πάει στο Βογατσικό και κάθονταν με τη φαμελιά του. Εμείς δεν έφυγάμε από δω, εκάθομασταν. Και ούτε υπογραφή έβαλε ούτε τίποτα!»

(πρ.12,13) «ΚΠ: Όποιος ήθελε πήγαινε.

ΚΧ: Κοίταξε, αυτοί... όχι όποιος θένει κι όποιος ήθελε, αλλά αυτοί οι κομμουνιστές του χωριού μας ήτανε... (χτυπάει τη γροδιά στο τραπέζι, υποδεικνύοντας τον φανατισμό).

Εγώ: Α, είχατε πάνω αρκετούς!

Η: Ναι, είχε κομμουνιστές και έχει ακόμα.

ΚΧ: Είχαμε, είχαμε. Και ήρθε μία, λέει τη μάνα μου : «Τι κάθεται Γιώργαινα; Γιατί δε δίνεις τη Μαργαρίτα;». «Θα τη δώσω, λέει». Παίρνει η μάνα μου την πέτρα, και την κρατάει από τα μαλλιά κι από την άλλη την κοπανάει στο κεφάλι. Να το αίμα!!! «Άντε τώρα, πήγαινε εσύ ανταρτίνα!» της κάνει.

Γιος: Μαργαρίτα είναι η μεγαλύτερη αδερφή. Γεννηθείσα το '25 αυτή.

ΚΧ: Της λέει ο μπαμπάς μου : «Τι έκανες βρε Ελένη; Τι έκανες; Θα με κλείσεις φυλακή!». «Ποιος θα με κάνει; Αυτή θα με διατάξει εμένα; Να στείλω εγώ τη Μαργαρίτα ανταρτίνα; Τι λες ; τον λέει. Μη φοβάσαι!»

Η: Και μετά ήτανε και το παιδομάζωμα, αλλά μετά.

Εγώ: Τι λέγανε στις κοπέλες για να τις πείσουν να αφήσουν τα παιδιά; Να πάει μαζί τους για να κάνει τις

ΚΠ: Να πολεμήσουν.

ΚΧ: Να πολεμήσουν!

ΚΧ: Και γινότανε κομμουνιστές. Ερχόταν αλλά κανένας δεν τους έβαζε μέσα, όλοι στον μπαμπά μου ερχόταν. Μα ανάρτης ήταν, μα πονεμένος ήταν, διψασμένος ήταν, όλοι στο σπίτι μας! Ανοιχτό το σπίτι μας! Είχαμε τρεις αγελάδες, είχαμε 20 πρόβατα, είχαμε βουτύρατα... είχαμε τις αγελάδες...

ΚΧ: (γέλιο). Ήρθαν στο σπίτι, καθόταν κι έτρωγαν. Έλεγε ο μπαμπάς μου : «Προσέξτε καλά, ό, τι λένε, έξω δε θα τα βγάλετε! Πρόσεξε(λέει σε μένα), εσύ που είσαι πιο μικρή, από πίσω τους θα πας! Ό, τι κάτι λένε, εσύ σε μένα θα 'ρθεις να το πεις». Κι εγώ είτε γάμος γίνονταν, είτε γλέντια αυτά, σαν τον πετεινό γυρνούσα! Πού να ήξεραν; Χόρευα, έλεγα, έφτιαχνα, πήγαινα τον έλεγα: «Πατέρα, αυτό κι αυτό γίνεται! Έφτυσαν, λέω εγώ, την Μαργαρίτα, την άλλη την αδερφή μου, τις εξεδέρφες μου, τις βάλανε στη σειρά οι κομμουνιστές και τις έφτυναν! Αλλά τον έναν τον είπα: "Εσένα νε δεις τι θα σε κάνω! Εγώ θα σε σκοτώσω! Θα δεις και θα το πω και στον θείο σου"».

Η: Και τον σκότωσε...(γέλιο)

ΚΧ: Και πήγα στο σπίτι, αυτό κι αυτό του λέγω. Πάπα τον λέγαμε, δε μπορώ να πω πατέρα! «Πάπα αυτό κι αυτό κάνουνε». Ήρθε ο κομμουνιστής, ο Κυριάκος, ο Θάνος κι ακόμη ένας. Εεε, τους άρχισε ο πατέρας μου αλλά ήταν πολύ μυστικοί! Δεν έλεγαν του μπαμπά μου τα λόγια! Από το σπίτι μας δεν έφευγαν! Ας ήταν κομμουνιστές! Κι εμείς ήμασταν το αντίθετο!

Εγώ: Γραφείο πληροφοριών και το e-mail της εποχής.

Η: Χαμός γινότανε!

Εγώ: Υπήρχαν κορίτσια που φύγανε ή πήραν πάνω στο βουνό; Πήραν και όπλα;

ΚΧ: Φύγανε, τους δώσαν και όπλα. Και μία πήρανε μια αθώα, δεν ήξερε τίποτα η καημένη. Του Τσιατάλας.

ΚΠ: Ώρες ώρες... Ε και ή άλλη της Παντελάβας η κόρη που έφυγε;

ΚΧ: Ε καλά αυτή...Ξέρεις τι κάνανε;

ΚΠ: Αγαπούσε έναν κι έφυγε εκείνος κι αυτή τον ακολούθησε εκεί.»

(πρ.8)« Εσένα σ' ενδιαφέρει πιο πολύ στην Αντίσταση. Η θεία μου για παράδειγμα που την πήραν, άφησε δυο παιδιά από πίσω. Στο Τρίκερι την πήγαν μαζί με άλλες από Καστοριά, από Άργος... σύνολο επτά γυναίκες.

Εγώ : Να δούμε και τους λόγους για τους οποίους εξορίστηκαν

Κ: Αυτές που πήγαν, πήγανε γιατί ήταν Επονίτισσες. Τις έπιασαν στην ΕΠΟΝ, δικάστηκαν, τις φυλάκισαν... Δεν ξέρω αν σε ενδιαφέρει, στις φυλακές Αβέρωφ. Δεν ξέρω αν σε ενδιαφέρει, επειδή αυτούς τους κυνηγούσαν πιο πολύ για αριστερούς. Δεν ξέρω αν σ' ενδιαφέρει αυτό το κομμάτι. Στην ΕΠΟΝ όμως ήταν.

Εγώ: Στην ΕΠΟΝ τότε πήγαινε διάφορος κόσμος.

Κ: Όχι από κομματική τέτοιο, ανεξάρτητα από κομματική. Αυτές έτσι!

Εγώ: Ήταν ένα κύμα της εποχής των νέων ουσιαστικά...

Κ: ...για την απελευθέρωση από τους Γερμανούς, εναντίον των Γερμανών. Ο εχθρός ο Γερμανός ήταν. Αυτές γι' αυτό δικάστηκαν. Αυτές άσχετα αν μετά τις έριξαν μομφή για...

Εγώ: Πώς όμως από μόνες τους, κάποιες κοπέλες στο Άργος μπορούσαν να γραφτούν στην ΕΠΟΝ;

Κ: Υπήρχε ένα κίνημα. Πιο πολύ, δεν μπορώ να πω κι αριστερό, τέλος πάντων ένα κίνημα απελευθερωτικό.

Εγώ: Νομίζω μετά πήρε την ταμπέλα..

Κ: Μετά πήρε την ταμπέλα... Κάπως έτσι ιδρύθηκε, βοηθούσαν πιο πολύ το έργο της ΕΛΑΣ. Κατάλαβες; Και βοηθούσαν σε συσκέψεις, κάπου να βοηθήσουν με τρόφιμα, κάπως έτσι ξεκίνησε. Απελευθερωτικό κίνημα ήταν κατά των Γερμανών.

Κ: Ναι, ο φόβος του κομμουνισμού, γιατί τον αδερφό του μπαμπά μου, τον πιάσαν από βραδύς στην Ασφάλεια, τον χτύπησαν πολύ και το πρωί ξεψύχησε. Το πρώτο θύμα που είχαμε στο Άργος. Κι έλεγε κι η μαμά μου: «Πολυξένη, πες την αδερφή σου την Ντότα να φυλάγεται λίγο γιατί θα τις πιάσουν την οργάνωση της ΕΠΟΝ!».

(πρ.7)«Υστερα , πότε ήρθαν αυτοί, ήμασταν στο χωριό να πούμε. Η ανηψιά, ο άντρας της ήταν καπετάνιος στους αντάρτες. Κι ύστερα αφού τελείωσε το πρώτο, τους απόλυσαν, τους πήγαν φυλακή. Κι αυτήν έμεινε εδώ με τα παιδιά της. Με τον μπαμπά της μιλούσε, με τη μάνα μου.. γιατί η μάνα μου τα μεγάλωσε ορφανά. Πέθανε η μάνα του και τ' άφησε το κορίτσι 6 χρόνια, το παιδί τέσσερα και τ' άλλο το κορίτσι έξι μήνες. Και τα μεγάλωσε η μάνα μου και την έλεγαν μάνα! Και τα 'χε ?(-11) Υστερα αυτοί από δω, έστειλαν στρατό στο σπίτι , στρατιώτες να την πιάσουν! Αυτή η καημένη λαχταρούσε, φοβόταν! Άνοιξε την πόρτα, άφηκε τα παιδιά και πήγε πέρα στη μάνα της! Αυτοί είχαν έρθει να της μιλήσουν. «Μη φοβάσαι, της λέει..»

Εγώ: Σ' αυτήν πήγαν επειδή ήταν ο άντρας της;

Κ.Ν: Επειδή ήταν ο άντρας της! Δεν ήταν πουτάνα! Να το πούμε έτσι, επειδή ήταν ο άντρας της...

Κι ήταν ήσυχος ο γαμπρός μου, δεν έκαμε τέτοια! Δεν ανακατεύονταν! Αλλά τους φοβούνταν

Κ.Ν: Να φέρουν..κομμουνισμό(με χαμηλωμένη φωνή). Το πρώτο το ΕΛΑΣ, έφερναν αρνιά εμείς που είχαμε πρόβατα κα τα έδιναν σ' αυτούς που δεν είχαν. Ισότης! (ειρωνία). Δε γίνεται έτσι η ισότης βρε κορίτσι μου... Να σε σκοτώσω, να γυρίσει ο αδερφός σου να 'ρθει με μένα!

Τις έπαιρναν με το ζόρι!!! Τις έφτιαχναν αντάρτισσες με όπλα! Ήταν μία Κατερίνα σαν εσένα ψηλή, με το πολυβόλο.

Πήραν και παιδιά, πήραν και κορίτσια! Ένα κορίτσι ήρθε στη μάνα μου.

Αντάρτες είστε;» «όχι, μας πιάσανε!» «Ε, μη φοβάστε!». «Εγώ λέει το ένα ήμουν αντάρτης κι έφυγα, θα με σκοτώσουν!». « Μη φοβάσαι του λεω, δε σε σκοτώνουν! Αλλά να μπορέσετε, φύγετε, λέω. Θα σκοτωθείτε!». Κι ο ένας ζάει και με στέλνει χαιρετίσματα! «Αδελφή με λέει, εσύ με έσωσες!». Και του λέω του ανειψιού μου: Πρόσεξε καλά, μη τυχόν και τα σκοτώσετε αυτά τα παιδιά!» «Ο ένας λέει ήταν αντάρτης κι έφυγε!». «Ε και σαν έφυγε, του λέω; Ο ένας να γλυτώσει κι άλλος να σκοτωθείς θα σου βγάλω τα μάτια του λέω! Δε θα τα πειράξεις τα παιδιά του λέω!». Και βγήκαν!»

(πρ.6) «Κ: Η μάνα μου; Δύο και δύο, δύο κορίτσια και δύο αγόρια. Αλλά τα μεγάλωσε μόναχη μες στην πείνα, μες στη φτώχεια...

Εγώ: Μόνη της γιατί; Ο πατέρας σας;

Γιος: Είχε φύγει στο αντάρτικο!

Κ: Ο πατέρας μου τον έστειλε ξενιτιά ,γίνονταν ξένος. Σηκώθηκε ύστερα ο εμφύλιος, ήταν κατά τη Δράμα κλεισμένος με τους βαρβάρους, ε ε ήρθε ύστερα εδώ να ζησει λίγο με τη μάνα μου με τα παιδιά του, βγήκε ο εμφύλιος, τον πήραν.

Κ: Ερχότανε πολλές φορές, πολλές φορές ερχόταν. Ε κι εγώ τους ήξερα όλους τους αξιωματικούς! Τον Άλκη, τον Αρριανό, τον Γιαννούλη απάνω στο αρχηγείο! Πήγαινα σύνδεσμος εγώ εκεί! Επτά χωριά πήγαινα σύνδεσμος!

Οι κοπέλες όλες ήτανε , είχαν βγει στο βουνό όλες. Εμένα με έκρυβε η μάνα μου, ήμουν μικρή και με έκρυβε να μη με πάρουν. Γιατί και γω ήμουνα λίγο, Αετόπουλο ήμουν ζωηρό πολύ, έτρεχα κι εγώ! (γελώντας). Νύχτα μέρα τραγουδούσα κι έλεγα : «Ζήτω το Κάπα Κάπα, ζήτω ο κομμουνισμός! Κάτω ο φασισμός!»(με στεντόρια φωνή).

Εγώ: Τι ονειρεύονταν, τι έκαναν δηλαδή;

Κ: Τι έφτιαχναν; Ένα βράδυ ήρθε ένας και μας λέει εδώ σε αυτό το μέρος, συναγωνιστές και συναγωνίστριες, θα γίνει όλο κάμπος και θα κάνουμε φαρμακεία, νοσοκομεία, γυμνάσια, τα ζώα θα τα πουλήσετε όλα, θα βάλουμε καζάνια, δε θα δουλεύετε στα χώματα... Ά ντε και μεις πώς χαιρόμασταν! Πώς χαίρονταν οι γυναίκες!

Εγώ: Μια καλύτερη ζωή...

Κ : Κανα δυο γυναίκες είχαμε, : « Συναγωνιστά, λέγαν , εγώ στα καζάνια θα βγω».

Εγώ: Κλείναν και θέσεις!

Κ: Πώς χαιρόμασταν, πώς χαιρόμασταν!

Εγώ: Είχαν όμως ωραία τραγούδια..

Γιος : Και χορούς! Τους μάθαιναν χορό. Χορό δε σας μάθαιναν;

Εγώ: Ο κόσμος το έβλεπε καλό αυτό, οι γυναίκες να είναι με τα όπλα;

Κ: Αν το βλέπε!!! Αφού πεινούσαν! Νόμιζαν άμα βγούν πίσω από τη ράχη, θα τα βρουν όλα τα καλά!

Εγώ: Τις γυναίκες ειδικά...

Κ: Κι οι γυναίκες, το χαίρονταν όλοι! Ξεσηκώθηκαν κι οι γυναίκες! Είχαμε κανα δυο τρεις γυναίκες, «μας το καψαν το χωριό, έλεγε η μάνα μου, αυτές». Σαν βγήκαν! Ήταν και πολλές γυναίκες έτσι φανατικές! Άφησαν τα παιδιά και βγήκαν στο βουνό! Άφησαν πολλές τα παιδιά εδώ.

Γιος : Εδώ ήταν ανταρτοφωλιές. Δεν τολμούσε να ρθει ο στρατός!

Κ: Ο στρατός Νεάπολη, Δαμασκησιά, Τσοτύλι, αλλού δεν πήγε. Υστερα Άργος. Αλλού δε βλέπαμε στρατό εμείς.

Γιος: Δεν ξέραν από πού θα τους έρθει. Ξαφνικά θα τους τη στήνανε, γι αυτό είχαν πιάσει μόνο τα μεγάλα κέντρα εδώ.

Κ: Δε μας πείραξε ο στρατός. Μας πείραξαν οι χωριανοί μας! Ήθελαν να τα πάρουν τα ζώα μας. Ήθελαν να μάσουν, να ζήσουν. Ήταν πολλοί, ήταν Σκαλοχώρι, ήταν από 5-6 χωριά, ήταν Ασπρούλα ήταν πολλά χωριά. Όλα από δυο από τρεις είχαν τέτοιους φαγάδες...

Γιος: Για τους Μάηδες λες τώρα;

Κ: Όταν μας έκαψαν, ναι, ήταν από πολλά χωριά! Νόστιμο, Ανθηρό.. εδώ.. Εδώ είχαμε τρεις.»

(πρ.5) «Κ. κ : Αυτό που ζήσαμε εμείς να μη τα περάσουν οι εχθροί μας

Κ.Ν: Ναι, ναι, ναι, ναι

Οι γονείς σας πήραν μέρος στον πόλεμο τότε;

Κ. Κ : Ο πατέρας μου εγώ είχε πάει. Κι εμείνάμε εμείς 6 αδέρφια

Οι γυναίκες που κουβαλούσαν τα πυρομαχικά πού τα πήγαιναν;

Κ.Κ : Από το Επταχώρι στον Πεντάλοφο. Όπου σ' έστελαν, όπου ήταν ο στρατός . Βέβαια ο στρατός, για τους αντάρτες θα πήγαινάμε; Για τους Αλβανούς;

Κ. Ν : Οι μισοί γύρισαν. Οι άλλοι μισοί άφησαν χώμα. Εμένα δε με πήραν είχα δυο μπαρμπάδες, ήταν εκεί, είχα και τα γελάδια του χωριού

Κ. Κ : Εμάς μας είχαν με το σκαπάνη και με το φτυάρι να κάνουμε δρόμους να περνάν αυτοκίνητα. Γένεται δρόμος με το σκαπάνι και με το φτυάρι; Τότε δεν γέρονταν. Μας μάζευαν τότε από κει και μας έβαζαν να φέρνουμε και τους τραυματίες.

Κ. Κ: Πόσα παλικάρια ήρθαν οι μάνες και τα πήραν...»

ΑΝΔΡΕΣ

(πρ.14)«ΚΑ: Οι δικοί μου; Ο πατέρας μου ήταν καλός υποδηματοποιός. Τότε έκανε νυφιάτικα, γαμπριάτικα παπούτσια, γενικά όλους. Και στους τσομπαναραίους όταν ήτανε. Είχε και έξι τσιράκια ο πατέρας μου.

Υστερα με τη Μικρά Ασία. Τον κάλεσαν δεν ξέρω πόσες φορές, αρρώστησε από ιερά πλευρίτιδα, τον πήρε κι η φαμελιά σθάρνα...και πούλησε τις μηχανές που είχε που έραβε τα φόδια τα αυτά, γιατί κι εγώ ήμουν δέκα χρονών βοηθούσα κι εγώ, τον πατέρα μου. Τα θυμάμαι κι εγώ...

ΚΑ: Κοίταξε, ωωωω, λαγούς με πετραχήλια μας έταζαν. Δηλαδή, και σαν παιδιά να πούμε, το πήραμε έτσι!

Αφού έφυγαν, ήρθαν εδώ οι Ιταλοί, ύστερα εκεί έφεραν τους κομιτατζήδες... μας απαγόρευαν, άμα βασίλευε ο ήλιος, έπρεπε να είσαι σπίτι. Και το πρωί μετά τον ήλιο... Ένα βράδυ εμείς, μέσα από την πλατεία που πηγαίναμε στο σπίτι, εγώ κι ένας άλλος- τον μακαρίτη τον σκότωσαν από ξύλο μέσα εκεί στο Σαμαρά το κτήριο- μας πήραν αυτοί εμάς μέσα εκεί. Από το τζαμί μαχαλά που λένε, μέχρι το σπίτι, είχαν κάτι θούρδουλους, μας ψόφησαν στο ξύλο. Δεν είναι μόνο αυτό, αλλά πήραν και τη...

Εγώ: Αυτό ποιοι το έκαναν;

ΚΑ: Οι κομιτατζήδες, με τους Ιταλούς.

Εγώ: Τους ξέρατε αυτούς;

ΚΑ: Λοιπόν, δεν είναι που είχαν πάρει εμένα, είχαν πάρει και τον αδερφό μου, την αδερφή μου, τον πατέρα μου, τον γαμπρό μου και τους χτυπούσαν κάτω. Έχει υπόγειο σ' αυτό που σου λέω. Λιποθυμούσε ο κόσμος, κι έτυχε δυο που τους σκότωσαν από το ξύλο, έναν που ήταν τσοπάνος...

Εγώ: Γιατί, για να πάτε με το μέρος τους; Γιατί σας χτυπούσαν;

ΚΑ : Μας χτυπούσαν αυτοί, είχαν πληροφορίες. Εμείς ήμαστε γνήσιοι Έλληνες. Το χωριό μας δεν ξέρει εκτός από Ελληνικά, ούτε γιούφτοι ούτε θλάχο κανέναν. Το χωριό μας η Ζούζουλη εκεί. Από την παλιά τη Ζούζουλη εγώ έφυγα. Οι γυναίκες πρόσφεραν πολλά τότε... Να τελειώσω λίγο με την εθνική Αντίσταση. Εν τω μεταξύ μόλις μας πήρανε, ήρθε ένα εδώ, τον Γκεγκέλα, τότε ήταν δήμαρχος, και μας έβγαλε. Γνωρίζονταν με τον γαμπρό μου καλά, ήρθε και μας έβγαλε μαύρους στο ξύλο. Μας έβαλαν τομάρια από πρόβατα για να φύγει η μαυρίλα αυτή. Αφού συνήλθαμε, ύστερα από λίγες μέρες εγώ, είχαμε καπνά να βάλουμε, είχα ένα χωράφι εδώ κάτω. Βάζαμε καπνά, εβγάλαμε το ρασάντι, πήγαμε στο χωράφι κι από εκεί είχα συνεννοηθεί με άλλους τέσσερις και φύγαμε αντάρτες. Φύγαμε αντάρτες, λοιπόν, μόλις φτάσαμε μια βρύση ήταν εκεί κάτω, εκεί είχαμε συνάντηση, πήγαμε στη γέφυρα της Αμμουδάρας, την παλιά, όχι την καινούρια. Μόλις κατεβήκαμε εκεί, βρήκαμε κάτι, του Κολοκοτρώνη το συγκρότημα ήταν, όλο Πόντιοι ήταν αυτοί τότε εκεί οι αντάρτες. Μας λένε: Να γραφτείτε στο ΚΚΕ. Εγώ για να είμαι ειλικρινής, δεν ήξερα τι θα πει ΚΚΕ. Ήξερα για κομμουνιστικό κόμμα, γιατί είχαν πιάσει μια παρτίδα εδώ, αλλά κάτω στον κάμπο όταν πήγαμε... Λοιπόν, πήγαμε στο Βιτάνι, εκεί βρήκαμε έναν καπετάν Παπαφλέσσα με γένια μέχρι κάτω. Του λέμε να μας γράψει στο ΚΚΕ. «Δεν κάνετε εσείς για το ΚΚΕ». Μας έστειλε στο Σκαλοχώρι. Από το Σκαλοχώρι μας έστειλαν να πάμε για τη Λάγγα. Νυχτώσαμε σ' ένα χωριό Αη Λια...

ΚΑ: Ήταν αρχές και δεν είχε εκεί. Λοιπόν, μόλις πήγαμε εκεί που λες, βράδιασε. Τώρα που να κοιμηθούμε; Τι να φάμε; Ούτε ψωμί, ούτε καραβάνα, μας είπαν εκεί στο Βιτάνι: Πού πάτε εσείς; Γυρίστε πίσω! Πού να γυρίσουμε πίσω; Θα μας ψοφήσουν στο ξύλο οι Βουλγάροι κι οι κομιτατζήδες! Είχε και ντόπιους κι από δω, κι απ' το Άργος.

(...)Στη συνέχεια εμείς, αφού παραδώσαμε τα όπλα, κάναμε τη γιορτή της ΕΠΟΝ στις 23.2.1945 κάναμε γλέντι με τη μουσική της μεραρχίας συναγωνιστές και συναγωνίστριες, περάσαμε ωραία. (...)Την επομένη... ξεκινάμε από τα Τρίκαλα. Φορτώσαμε σ' ένα άλογο τα πράγματα... Στο δρόμο βρήκαμε κι άλλους συναγωνιστές με ζώα φορτωμένα καλά όπλα να τα κρύψουν... Εμείς πήραμε το δρόμο... φτάσαμε Κοζάνη... Με πολύ κούραση φτάσαμε στο Άργος Ορεστικό... Βγαίναμε στο καφενείο να βρούμε καμιά δουλειά, κανένα μεροκάματο. Μια μέρα στο καφενείο που καθόμασταν έρχεται ο στρατός, το λεγόμενο 15° τάγμα, και μας μαζεύει και μας πάει και μας κλείνουν σε μια αποθήκη της ένωσης και είχαν έρθει και αυτοκίνητα.

Μας έβαλαν στο αυτοκίνητο και μας πήγαν στη φυλακή της Καστοριάς... είπα με την ιδέα μου πάλι σε κοιτατζήδες πέσαμε. Μας έβαλαν σε παράταξη στο προαύλιο της φυλακής και μας λένε ό,τι έχουμε στις τσέπες να το βγάλουμε και να το αφήσουμε κάτω. Εγώ είχα ένα ημερολόγιο με όλα τα χωριά που πέρασα, 363 χωριά, και πολλές φωτογραφίες ενθύμια(...) εκείνη την ώρα είχε πάρει τηλέφωνο ο μακαρίτης ο Ζάχος, πατέρας του Μιχαήλ Ζάχου και λέει στον διοικητή: πήρατε ένα καλό παιδί δικό μας, τον Αλέξανδρο Παπανικολάου, σας παρακαλώ να τον αφήσετε ελεύθερο!(...) Εγώ έπρεπε να παρουσιαστώ στο κέντρο εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη στο πενήντα σύνταγμα στις 7-9 Σεπτεμβρίου 1947. Έφυγα νωρίτερα και παρουσιάστηκα στο κέντρο στις 8 Σεπτεμβρίου. Όταν είχα περάσει περιοδεύον πήρα το χαρτί Αλέξανδρος Παπανικολάου, ικανός για βαρύ πυροβολικό, εκεί με κατέτασαν(...)

Τώρα πώς βρέθηκα, πώς βρέθηκα στην Εθνική Αντίσταση... Μόλις ήρθαν οι πρώτοι αντάρτες στο Άργος, εκεί στην πλατεία μας έμασαν, μας μίλησαν, ενθουσιάστηκάμε εμείς. Τότε είχα γίνει 20 χρονών εγώ. Λοιπόν, μας έγραψαν ομάδες. Ομάδες λέγονταν δεκαρχίες, δέκα- δέκα δεκαρχία.»

Ο πατέρας του είχε ήδη στρατιωτική συμμετοχή όποτε τον κάλεσε η πατρίδα και ζούσε με τις συνέπειες στην υγεία του, προσπαθώντας να θρέψει την οικογένειά του. Επομένως υπάρχουν έντονα οι λόγοι ευσυνειδησίας και χρέους απέναντι στην πατρίδα «Οι δικοί μου; Ο πατέρας μου ήταν καλός υποδηματοποιός. Τότε έκανε νυφιάτικα, γαμπριάτικα παπούτσια, γενικά όλους. Και στους τσομπαναραίους όταν ήτανε. Είχε και έξι τσιράκια ο πατέρας μου. Ύστερα με τη Μικρά Ασία. Τον κάλεσαν δεν ξέρω πόσες φορές, αρρώστησε από ιερά πλευρίτιδα, τον πήρε κι η φαμελιά σβάρνα...και πούλησε τις μηχανές που είχε που έραβε τα φόδρια τα αυτά, γιατί κι εγώ ήμουν δέκα χρονών βοηθούσα κι εγώ, τον πατέρα μου. Τα θυμάμαι κι εγώ...».

(πρ.1,4)«Εγώ: Εμένα λοιπόν με ενδιαφέρει να μάθω για τις γυναίκες γενικά εκείνης της εποχής, για όσες έφυγαν αντάρτισσες, και πώς τις έβλεπε κι ο κόσμος. Πώς αποφάσιζαν και πήγαιναν, τι θέλανε να πετύχουν;

Ειδικά η γυναίκα, που είναι πιο δύσκολο για εκείνη την εποχή να αφήσει το σπίτι της και να πάρει τα βουνά.

Κ. Κ : Πολλές είχαν συζύγους. Και φύγαν κατά κει.

Κ.Κ: Η ταξική της ...25..... ξεκίνησε το '43 . Εμείς ήμασταν στο Σάνι ακόμα, εκεί ήρθαν τα πρώτα ανταρτικά σώματα. Ένας Καλαμπούκας από τη Σιάτιστα. Μετά ήρθαμε εδώ, και ήρθαν. Όταν ήρθαν, ήρθαν πρωί πρωί και τραγουδούσαν τα ρόδα, τα τριαντάφυλλα. Ήρθαν μέσα, μαζεύτηκαν εδώ, άρχισε η συζήτηση και ξεσηκώθηκαν ύστερα κι οι δικοί μας. Γιατί πήγαν πολλοί τότε.

Εγώ: Ήταν κι ένας τρόπος προσέγγισης και ξεσηκωμού το τραγούδι. Ειδικά στους νέους ανθρώπους.

Κ. Γ: Ενθουσίαζε!

Κ.Κ: Όχι μόνο των νέων! Βγήκε ο παππούς μου τότε και φώναζε: «Εύγε, εύγε, εύγε!».

Κ.Γ: Αλλά μετά όταν ξεκίνησε ο εμφύλιος πόλεμος, οι κομμουνιστές είχαν κάτι τραγούδια, που ξεσήκωναν τους νέους! Κι όταν έκαναν καζάνια, εγώ δεν πήγαινα, καθόμασταν σπίτι μας(για να μη παρασυρθούν;)

Εγώ: Λέμε βέβαια τώρα οι κομμουνιστές, και πως οι άνθρωποι ενθουσιάζονταν, αλλά πόσοι είχαν ιδεολογία κομμουνιστική; Δεν ήταν λογικό να ενθουσιαστούν; Μήπως τελικά ήταν πως θα μπορούσε ο καθένας να ζήσει καλύτερα;

Κ.Γ: Αυτός ένας Μίχας που είναι από... τέλος πάντων, είμαστε εκδορείς κάτω στο σφαγείο, και τον ακούγαμε μια φορά έλεγε: Ήταν ένας πολεμούσε και φώναζε: « Για την Ελλάδα!» και του απάντησε ο άλλος: «Μωρέ άσε την Ελλάδα, να σκοτώσουμε κανέναν να πάρουμε τα τσαρούχια!».

Εγώ: Σε κάποια μέρη πήγαιναν οι αντάρτες και ζητούσαν να πάρουν κόσμο από τα σπίτια. Εδώ;

Κ.Κ: Όταν ξεκίνησε, ξεκίνησε όλος ο κόσμος. Δεν είχε ιδεολογία τότε, αριστερός και δεξιός! Ξεκίνησε όλος ο κόσμος. Υστερα το γύρισαν...

Κ.Γ: Ο πατέρας μου τότε στον Αλβανικό πόλεμο με τους Ιταλούς, ήταν με τον Βράκα τον Ανδρέα. Και κάθε μέρα έτρωγαν ξύλο από τους αξιωματικούς του στρατού! Ενώ πολεμούσαν, αυτοί τους έδερναν! Και μια μέρα λέει αυτός ο αξιωματικός στον πατέρα μου : «Γούδα σε θέλει ο διοικητής». «Δε πηγαίνω, του λέει, γιατί θα με δειρεί!». « Δε θα σε δειρεί, πήγαινε!». Λέει ο αξιωματικός: θα πάω εγώ. Πήγε πρώτα αυτός και μετά έστειλε τον πατέρα μου. Ο αξιωματικός του είπε: «Κάτσε παιδί μου. Ξέρουμε ποιους δέρνουμε!». Γιατί ναι μεν πολεμούσαν τους Ιταλούς, αλλά οι κομμουνιστές προχωρούσαν και το σχέδιό τους για τον εμφύλιο!

Εδώ όταν ξεκίνησε, μπήκαν γυναίκες μέσα. Ήταν κορίτσια στην ΕΠΟΝ που έβγαιναν με τα μεγάφωνα, με το χωνί. Το τάδε, τάδε , τάδε, έλα... τις εμπυχώναν. Γυναίκες έφυγαν μερικές.

Εγώ: Μάλλον είχαν περισσότερη ελευθερία εκεί;

Κ.Κ: είχαν τους συζύγους τους...

Κ.Γ: Είχε πιο πολύ λίρα εκεί!(γέλιο). Οι Άγγλοι με τα βαρελάκια τις έριχναν.

Κ.Γ: Ήθελαν εξουσία. Γινόταν οδομαχίες στην Αθήνα μέσα. Μετά για να τους βγάλουν έξω για να έχουν μέτωπο, να γίνονται οι μάχες στα βουνά. Και η αστυνομία, μάζεψαν όλους τους αλήτες από δεξιά και αριστερά και τους κάναν χωροφύλακες. Ξύλο! Κι αναγκάζονταν να βγουν στο βουνό.

Κ.Κ: Κοίταξε, όταν ξεκίνησε ο εμφύλιος, μάζευαν άτομα από εδώ να πάνε για τραυματιοφορείς. Να παίρνουν από το στρατό τραυματίες και να τους κατεβάζουν. Κι έπιασαν και μένα να με στείλουν. Με λέει ο μπαμπάς μου, κάτσε εσύ, να πάω εγώ. Όταν γύρισε από κει, έφερε και τα δυο τα άρβυλα αριστερά! Βρε τι τα κουβαλούσες;»

(πρ. 10)«ΚΠ: Στην αρχή, ο κόσμος ήταν παγωμένος, δεν ήξερε ποιον δρόμο να πιάσει.

Εγώ: Δεν είχαν εμπιστοσύνη στο κράτος, στον στρατό;

ΚΠ: Είπαμε ότι ό, τι ιδέες είχε ο καθένας, ότι ήταν προγραμματισμένος ο νους του. Αν ήταν σε δημοκρατική πλευρά, το έβλεπε από την πλευρά την δική του. Ήταν σε δεξιά παράταξη, έβριζε, έκανε ας πούμε.

Εγώ: Το κράτος δε βοήθησε σε αυτή την κατάσταση;

ΚΠ: Το κράτος, κοίταξε... Το κράτος είχε πάρει την γραμμή του, δεν ήθελε γιατί, απ' ότι είχαμε πληροφορίες τότε ας πούμε, είχε γίνει το αντάρτικο και θέλανε να βρουν μια λύση να μπορέσουν να μη πάρει τόσο δεξιά η ροή της Ελλάδος. Κατά κάποιο τρόπο να 'ρθουν να συνεννοηθούν κατά κάποιο τρόπο να είναι πιο ομαλά τα πράγματα, να είναι ... Να μπορέσει κι ο λαός να ζήσει λίγο πιο ήρεμα και πιο καλά. Δυστυχώς τότε το κράτος, διότι ήταν ξένες δυνάμεις Αμερική και Αγγλία, δεν άφηνε. Σου λέει βαράτε τους μέχρι εξοντώσεώς τους! Γι' αυτό και ήρθε κι ο Βαν Φλιτ τότε στην Καστοριά, και πήγε και πιο πάνω στο Νοσοκομείο, στη Μεσοποταμία και τα ρέστα. Όπως κι ο βασιλιάς που ήρθε τότε μετά. Όλοι ήθελαν με πάση θυσία να τον εξοντώσουν τον κόσμο αυτόν, ο οποίος πήρε τα βουνά.

Εγώ: Είχε και τις πιο δημοκρατικές ιδέες.

ΚΠ: Και πώς πήρε τα βουνά; Μετά το... ήρθε ο εθνικός στρατός που λέμε, και ξεκίνησαν όσους δημοκρατικοί πολίτες ήταν, τους ωθούσαν είτε με ξύλο είτε με φυλακίσεις, τους εξωθούσαν πώς να βρουν το δεύτερο αντάρτικο! Το δεύτερο αντάρτικο, έτσι δημιουργήθηκε! Κατάλαβες; Γιατί: «Έλα εδώ εσύ! Ψήφισες ΕΔΑ; Ε τότε!μπάμπαμπαμπαμ!»! «Έλα εδώ εσύ! Ήσουν προδότης!». Κι έτσι αναγκάστηκαν πολλά, τουλάχιστον τα δικά μας τα χωριά εδώ πέρα, και βγήκαν στ' αντάρτικα.

Εγώ :Τους εξώθησε ο εθνικός στρατός ε;

ΚΠ: Τους εξώθησαν να βγούν στ' αντάρτικο. Γιατί δεν ήταν μόνο ο στρατός! Είχαν δημιουργηθεί και τάγματα εφόδου που λέμε! Ήταν ας πούμε μια διμοιρία διάφοροι ας πούμε, εκτός του στρατού, είχαν δημιουργηθεί και διάφορα τάγματα που πηγαίνουν στα χωριά και κάνουνε...

Εγώ: Αυτό έπαιξε ρόλο, η καταγωγή τους;

ΚΠ: Έπαιξε ρόλο αυτό γιατί δεν ήθελαν ο εθνικός στρατός να έχουν τα χωριά αυτά κόσμο. Κι αφού δεν ήθελαν κόσμο, έπρεπε να τους πολεμήσουν..

Εγώ: Δεν ήταν ιδεολογία απαραίτητα;

ΚΠ: Της Μαννακίδου ήταν 100% ιδεολογικοί. Τώρα η Μπάκαρη, ήταν μοιρασμένοι. Οι μισοί ήξερα ότι είναι με τη μια παράταξη κι οι μισοί με την άλλη. Ο Κώστας ο Μπάκαρης ήταν με τη δεξιά ενώ ο Χρήστος, ο αδερφός του ήταν με την άλλη πλευρά. Υπήρχαν αυτά!

Εγώ: Έπαιξε ρόλο το "πού και πώς μπορώ να ζήσω καλύτερα";

ΚΠ: Δεν υπήρχε τότε ζωή, να ζήσω και να ζήσω! Θα είσαι με το ΕΑΜ, με τον ΕΛΑΣ ή θα πας με τους Γερμανούς. Ή αν είσαι με τον εμφύλιο, είναι άλλο πάλι αυτό. Αλλάζει ο ΕΛΑΣ στην Κατοχή κι άλλο στον Εμφύλιο.

ΚΠ: Ο πατέρας μου πέθανε στην Κατοχή, το Φεβρουάριο μήνα του '42. Τότε εγώ ήμουν 13 ετών στα 14. Πέθανε ο πατέρας μου και ανέλαβα εγώ μετά από τρεις μέρες το άλογο και το κάρο, γιατί είχε πάρει κι ορισμένες παραγγελίες κάτι πέτρες εκεί όπου είναι το super στον Αη Γιώργη εκεί πέρα, όλο αυτό το κτίριο έπειτα από βομβαρδισμούς τις πέτρες τις είχαν βάλει όλες εκεί πέρα. Και τις πήρε ο μπαμπάς μου, να τις πετάξει στο Χασάν κατί, εκεί μπροστά που πίνουν τον καφέ γιατί ήταν βάλτος. Δυο μέρες ο μπαμπάς μου πέθανε. Αυτές οι πέτρες όμως έμειναν, αμανάτι. Και τις πήρα εγώ τότε, κι έγινα μεταφορέας.

ΚΠ: Η μητέρα μου, ήμασταν πέντε αδέρφια κι η μητέρα μου έξι. Κι ανέλαβε το παιδί όλη την ευθύνη, για να μπορέσουμε να ορθοποδήσουμε. Ούτε άφησα και τη μάνα μου να πάει πουθενά να δουλέψει, ούτε τίποτα. Ανέλαβα εγώ τότε, 14 ετών παιδί, όλα τα... και έτρεχα δεξιά και αριστερά όλες τις δουλειές τις έκανα!

ΚΠ: Η Καστοριά τότε, η ΕΠΟΝ ήταν μεγάλη οργάνωση στην Καστοριά. Μη κοιτάς μετά που γύρισαν κι έγιναν δεξιοί. Ήταν αυτοί σε αριστερό χώρο, ήταν Επονίτες με ψυχή και με τέτοια.. Αλλά ύστερα δεν ξέρω τι συνέβη και...

Εγώ: Εσείς τι πιθανολογείται να έγινε, για ποιο λόγο μεταστράφηκαν αυτοί;

ΚΠ: Μεταστράφηκαν γιατί έγινε ο εμφύλιος και η προπαγάνδα πήγε υπέρ της δεξιάς παράταξης, ότι αυτοί είναι καλοί και οι άλλοι δεν είναι... Και οι περισσότεροι Καστοριανοί ενώ ήταν Επονίτες σε μεγάλο βαθμό, βλέπεις ότι γύρισαν κι έγιναν δεξιοί, κι όχι μόνο έγιναν δεξιοί, υπερδεξιοί!

ΚΠ: Όχι από φόβο, έτσι πήραν το θέμα πατριωτικά, αφού, ξέρω γω τι από φόβο, τι να σου πω.

Εγώ: Εσείς είχατε κάποια συμμετοχή; Παρόλο που ήσασταν μικρός.

ΚΠ: Εγώ, κοίταξε να δεις, παρόλο που η ιδέα μου ήταν αριστερή, είχα πολλές τέτοιες, αλλά είχα πολλές συγκυρίες καλές.»

(πρ.2)«Κ. Ν : Οι μισοί γύρισαν. Οι άλλοι μισοί άφησαν χώμα. Εμένα δε με πήραν είχα δυο μπαρμπάδες, ήταν εκεί, είχα και τα γελάδια του χωριού

Εσάς δε σας βρήκαν να σας πάρουν; Κρυφτήκατε;

Κ. Ν : Όχι με βρήκαν, αλλά έχει τα γελάδια, βοσκάει τα γελάδια του χωριού και τα δικά μας, και με κάλυψαν

Κ.Ν: Ναι στο στρατό. Αργύρης: «Όχι δε γίνεται θα με σκοτώσουν, θα με κάνουν θα με φκιάσουν..» Εδώ πάνω στον πλάτανο σκοτώθηκε..(εννοεί στο Επταχώρι)Δε βαριέσαι.. Σε λίγες μέρες...

Κι η γυναίκα του; Ήταν οργανωμένη; Ήταν στα βουνά;

Κ. Ν : Οργανωμένη ήταν βέβαια. Στο χωριό ήταν, όχι στα βουνά. Αφού έφυγε ο άντρας της κατά το βουνό, έφυγε Έφκαν, σκόρπισαν. Πήγε κατ' εδώ, κατ' εκεί, πάει μέσα. Πάν μέσα(μαζί με τα κορίτσια), γύρισαν (το μέσα για τον κύριο Νίκο δηλώνει πολλακίς τις πορείες μέσω Αλβανίας σε Πολωνία, Ρουμανία, Τσεχία). Παντρεύτηκε, έμαθε που σκοτώθηκε ο άντρας της, πήρε άλλον άντρα, πήγε στην Κομοτηνή. Πέθανε κι αυτή κι ο άντρας

Που να ξέρεις; Εγώ είχα έναν ξάδερφο, της Κατσούγκως το παιδί. Είχε έρθει μια μέρα, έκατσε στο δωμάτιο εκεί, ήταν ο πατέρας μου εκεί. Κι εγώ είχα έρθει από τα πρόβατα, εκάθομάσταν εκεί και κουβέντιαζάμε. Μου λεγε ο ξάδερφος : Ά να ρθεις να σε γράψω στο κόμμα, στην ομάδα να είμαστε μαζί, να τραγουδούμε, να πηγαίνουμε εδώ, εκεί...κι ενθουσιάζονταν ο άλλος. Ααα, απλώνει το χέρι στο τζάκι ο πατέρας μου με τη μασιά, απλώνει τη μασιά και τον τραβάει στα ποδάρια! Τον σακάτεψε! « Τσακίσου γρήγορα κι εξαφανίσου από δω, μπάσταρδε, διάολε , θα σε παραχώσω εδώ καταγής!»είπε ο πατέρας μου. Να ορμηνέψει εμένα να φύγω.

Κ. Ν : Έλεγαν τραγούδια αντάρτικα! Στα τραγούδια ήταν άπιαστοι. Δεν πιάνονταν σε τίποτα απ' τα τραγούδια. Τραγούδια από ψυχή βγαλμένα. Τα τραγούδια ήταν κάτσε καλά.

Γι αυτό όμως είχανε και πολύ κόσμο, και πολλές γυναίκες. Δίνανε και πολύ ρόλο στη γυναίκα...

Κ. Ν : Ναι, ναι τις αφήναν να είναι και πιο ελεύθερες

Είχε ξεκινήσει κι από πριν αυτές. Το τραγούδι ήταν πολύ σημαντικό μέσο προσέλευσης. Κάτι άλλο λέγανε; Ότι θα σας βρούνε δουλειά ή ότι θα σας κάνουν σπίτια;

Κ. Ν : Το τραγούδι ήταν πολύ σημαντικό!.Εξυψώνει τον άνθρωπο, τον κάνει άλλον άνθρωπο. Τι να πούν μωρέ, τι να πουν; Εμείς δεν ήμασταν χαζοί. Κάποιους τους άρεσε το τουφέκι στον ώμο.»

Δ. ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ

ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

(πρ. 8)«Κ: Εσένα σ' ενδιαφέρει πιο πολύ στην Αντίσταση. Η θεια μου για παράδειγμα που την πήραν, άφησε δυο παιδιά από πίσω. Στο Τρίκερι την πήγαν μαζί με άλλες από Καστοριά, από Άργος... σύνολο επτά γυναίκες.

Εγώ : Να δούμε και τους λόγους για τους οποίους εξορίστηκαν

Κ: Αυτές που πήγαν, πήγανε γιατί ήταν Επονίτισσες. Τις έπιασαν στην ΕΠΟΝ, δικάστηκαν, τις φυλάκισαν... Δεν ξέρω αν σε ενδιαφέρει, στις φυλακές Αβέρωφ. Δεν ξέρω αν σε ενδιαφέρει, επειδή αυτούς τους κυνηγούσαν πιο πολύ για αριστερούς. Δεν ξέρω αν σ' ενδιαφέρει αυτό το κομμάτι. Στην ΕΠΟΝ όμως ήταν.

Κ: Όχι εγώ τώρα, επειδή η αδερφή της μάνας μου ήταν στην ΕΠΟΝ, ήταν κι αυτές, τις συνέλαβαν τότε το '47, τις πέρασαν στρατοδικείο.

Εγώ: Τι ηλικία είχαν;

Κ: Αυτές ήταν... η θειά μου ήταν 19, η άλλη 18 και η μεγαλύτερη 20. Και τις δίκασαν η θειά μου είχε 11 χρόνια... Αυτές τις είχαν δικάσει, τη θειά μου και την άλλη, τις είχαν δικάσει σε ισόβια κάθειρξη, κι από βραδύς τις πήραν για εκτέλεση. Τις έβαλαν για εκτέλεση. Αλλά η άλλη, η Ανθή η γειτόνισσά μου, ο πρώτος της ξάδερφος γιατρός, τα είχε με της διευθύντριας των φυλακών την κόρη. Κι αυτή μεσολάβησε μέσω Φρειδερίκης βασιλίσσας, και τις έδωσαν χάρη. Έκατσαν 11 χρόνια.

Κ: Μετά πήρε την ταμπέλα... Κάπως έτσι ιδρύθηκε, βοηθούσαν πιο πολύ το έργο της ΕΛΑΣ. Κατάλαβες; Και βοηθούσαν σε συσκέψεις, κάπου να βοηθήσουν με τρόφιμα, κάπως έτσι ξεκίνησε. Απελευθερωτικό κίνημα ήταν κατά των Γερμανών.

Κ: Ε, όπως πραγματικά τις πιάσανε, τις δικάσανε, τις πήγαν κάτω στις φυλακές... Η θεια μου μπήκε 19 χρονών κοπέλα, μπήκε το '47 και βγήκε το '58. Και βγήκε και 30 χρονών. Μερικές έκατσαν 3-4 χρόνια. Η θεια μου και κάτι άλλες, όπως με την γυναίκα του Κύρκου του Λεωνίδα... Η θεια μου ήταν μαζί.

Κ: Ε βέβαια! Ο μπαμπάς μου πήγε πρώτα στο Μάραθο Ικαρίας. Εεε, το '47. Μόλις σκότωσαν τον αδερφό του, για προληπτικά μέτρα, να μην αντιδράσει, τον πήγαν και τον πήγαν στην Ικαρία. Έκατσε 6 μήνες στην Ικαρία, γύρισε, έπιασε εμένα, κι όταν γεννήθηκα εγώ, τον έστειλαν μετά από έναν μήνα στη Μακρόνησο. Έκατσε 6,7,8 μήνες κι όταν γεννήθηκα εγώ, τότε γύρισε. Το θυμάται η μεγάλη μου η αδελφή όταν γύρισε ο μπαμπάς από την εξορία.

Εγώ: Κι η μητέρα μόνη πίσω με...

Κ: Η μητέρα μου μόνη με τη γιαγιά, την πεθερά, της οποίας είχαν σκοτώσει τον ένα τον γιο 32 χρονών, να κλαίει μέρα νύχτα..

Εγώ: Πώς συντηρούσε η γιαγιά την οικογένεια; Η βιοτεχνία δούλευε;

Κ: Πώς τη συντηρούσε; Όταν έφυγε ο μπαμπάς μου, δεν είχαν μία! Και η μαμά της Ευθυμίας, ένα σόι, μια νύφη από πρώτο ξάδερφο που είχε χηρέψει κι αυτήνα, έπαιρνε από το κράτος – γιατί τον είχαν σκοτώσει τον άντρα της οι Γερμανοί τότε, δεν ξέρω, οι αντάρτες μ' αυτούς κάτι – και της έδιναν μια μικρή σύνταξη. Και πήγε η μαμά μου, την πήρε δυο λίρες και πήρε μαλλί, πήρε αυτά κι έκαμε μερικά κιλίμια και μπόρεσε και ...

Εγώ: Σαν ανταποδοτικό εμπόριο.

Κ: Κάπως έτσι για να μπορέσει, να μπορέσει να κρατηθεί.

Κ: Του Ζήση του Βάρα, σκότωσαν την πρώτη κομμουνίστρια στο Άργος, οργανωμένη στην ΕΠΟΝ, αυτή πρέπει να ήταν 30άρα! Ήταν η Χαΐδω, αδερφή του πατέρα του, η πρώτη γυναίκα που εκτέλεσαν στο Άργος. Και μετά σκότωσαν τον αδερφό του πατέρα του. Ζήσης, Τζήκας κι αυτός. Ο Ζήσης μπορεί να σε πει πολλά. Αυτή είχανε πει πως ήταν πολύ γερή, του Χάτσιου του γιατρού, αδερφή της μάνας του. Αυτή ήταν, η Χριστίνα η Κούπητη, κι αυτές ήταν οι πρώτες που εκτέλεσαν στο Άργος. (...)

(πρ.6)«Κ: Τότε ποιος φορούσε παπούτσια, ξυπόλυτα τα παιδιά όλα! Να μη τα λέμε αυτά! Μπομπομπομποπό! Νηστικά όλα! Λάδι, ζάχαρη, καραμέλα, πού να δεις! Πού να δεις! Τίποτα δεν είχαμε...

Εγώ: Κυρία Βασιλική εσείς πότε γεννηθήκατε;

Κ: Εγώ είμαι το '33. Τα θυμήθηκα όμως όλα, όλα αυτά τα θυμήθηκα, και πώς περάσαμε με τη μάνα μου τη συγχωρεμένη... Η μάνα μου τέσσερα παιδιά μόναχη πώς τα μεγάλωνε;

Κ: Η μάνα μου; Δύο και δύο, δύο κορίτσια και δύο αγόρια. Αλλά τα μεγάλωσε μόναχη μες στην πείνα, μες στη φτώχεια...

Εγώ: Μόνη της γιατί; Ο πατέρας σας;

Γιος: Είχε φύγει στο αντάρτικο!

Κ: Ο πατέρας μου τον έστειλε ξενιτιά, γίνονταν ξένος. Σηκώθηκε ύστερα ο εμφύλιος, ήταν κατά τη Δράμα κλεισμένος με τους βαρβάρους, ε ε ήρθε ύστερα εδώ να ζησει λίγο με τη μάνα μου με τα παιδιά του, βγήκε ο εμφύλιος, τον πήραν.

Εγώ: Με τι ασχολούνταν στα χωριά, με αγροτικές δουλειές, με ζώα;

Κ: Ζώα πολλά είχαν! Η μάνα είχε μόνο τότε 40-45 πρόβατα, 5 αγελάδες, γουρούνια, κοτόπουλα, όλα τα είχαν! Είχαν, είχαν... ευτυχώς που ήταν αυτά κι έφτιαχναν λίγο τυρί! Είχαν λίγο τυρί, τυρί και ψωμί όλο τρώγαμε. Ψωμί όχι καθαρό, το φκιανάμε με βρύζα, στάρι, καλαμπόκι...

Το Αλβανικό όλο το θυμάμαι! Το Αλβανικό, δεν χαλαστήκαμε, κάτι πήραμε από τ' αλβανικό. Έγινε η οπισθοχώρηση και άφησαν πράγματα! Τα μάζευε ο κόσμος... κάτι κουβέρτες, κάτι σιδερικά, κάτι άλλα... τα μάζευαν ιιιι, τα χάρηκαν! Αντίσκηνα είχαν αφήσει κι η μάνα μου πήρε ένα αντίσκηνο, έκοψε ένα τόσο κομμάτι τετράγωνο κι έβγαλε την κλωστή κι αμπάλωνε τα παιδιά της. Τ' αντίσκηνο! Άντε άμα το 'χανε. «Τ' αντίσκηνο! Πού μου το χάσατε!» μας μάλωνε. Χρόνια με τ' αντίσκηνο... Ε, ύστερα σιγά σιγά... Ήρθε ο εμφύλιος ύστερα, άιντέ!

Κ: Αντάρτες, καταλύματα... Να τα παιδιά τα είπα, ήρθαν ένα θράδυ στη μάνα μου καταλύματα. Βγαίνουμε έξω, ακούμε φωνάζει κάποιος: «Συναγωνίστρια, συναγωνίστρια!». «Τι συναγωνιστά;» . «Τρία καταλύματα!». Όχι μια φορά μόνο! «Τι να σας βάλω ρε παιδιά, κι εγώ δεν έχω, λέει». «Ό, τι έχεις, ό, τι υπάρχει συναγωνίστρια». Τα ι να βάλει η μάνα; Τάιζε γουρούνια τότε όμως κι έφτιαχνε τα λουκάνικα. Τα κρέμαγαν έξω στέγγωναν κι έτσι γίνονταν αυτά μπακαλιάδες. Τα τηγάνιζε, τυρί, αυγά, κι ένα λάχανο απ' το τουρσί που λες, βάζαμε και πολλά λάχανα, περίπου 25- 30 λάχανα μεγάλες σαρμοκάλες. Ένα λάχανο, που να το βάλει να το φάνε τώρα; Πιάτα δεν είχε! Αν θυμάσαι, δε θυμάσαι, στα τσανάκια που πλέναμε το γάλα, μαζεύαμε το βούτυρο, βάζαμε το γάλα στα τσανάκια..., μαζεύαμε την κορφή πάνω από το γάλα κι έκαναμε βούτυρο. Μου λέει εμένα,: «Πήγαινε φέρε το τσανάκι από πάνω – είχαμε καμιά 25 τσανάκια – να βάλουμε το λάχανο, να φαν τα παιδιά». Τι να ρίξει μέσα; Πιπέρι μόνο. Το έτριψε καλά και πιπέρι κόκκινο. Και σαν έκατσαν ορε αγαπούλα μου να τρων, αυτά τα παιδιά..λελε! Τρία, και ποιος ήταν, ο Άλκης ο αξιωματικός, με δυο αντάρτες. Η μάνα μου είχε και ψωμί ζεστό στο φούρνο. Δέκα ψωμιά, δεκαπέντε, έφερε κι ένα ψωμί ζεστό. Με λέει εμένα: φέρε κι ένα ψωμί ζεστό. Εμένα είχε από πίσω! Έβαλάμε να φάμε, κι εμένα με κακοφάνηκε γιατί μας φάγαν όλο το ψωμί το ζεστό. «Μάναλέω, όλο το ψωμί μας το φάγαν οι αντάρτες!». «Μη φωνάζεις λέει αυτή, θα μας βγάλουν στην ολομέλεια!». (γέλιο)

Εγώ: Αυτούς τους ξέρατε δηλαδή, τους ήξερε η μητέρα σας.

Κ: Ερχότανε πολλές φορές, πολλές φορές ερχόταν. Ε κι εγώ τους ήξερα όλους τους αξιωματικούς! Τον Άλκη, τον Αρριανό, τον Γιαννούλη απάνω στο αρχηγείο! Πήγαινα σύνδεσμος εγώ εκεί! Επτά χωριά πήγαινα σύνδεσμος!

Κ: Όχι, σημείωμα. Στο αρχηγείο και δυο φορές μέρα έχω πάει. Δυο παιδιά μας έστευαν. Άντε ένα χώρο, μας έστευαν εκεί ο Άλκης ο αξιωματικός! Ήταν ο Άλκης ο αξιωματικός, ο Μπουκοβίνας ο αξιωματικός, ο Οδυσσέας ο αξιωματικός, ο Δήμος, ήξερα. Αυτοί όλο μας έστελναν στο αρχηγείο. Το αρχηγείο ήταν πάνω στο άλλο το χωριό, στον Αη- Λια. Αυτοί περνούσαν από μας, ποιος να το πάει το μήνυμα πάνω; Τα πηγαίναμε εμείς.

Κ: Δεν είχαμε φόβο! Νύχτα, στα δάση μέσα τρέχαμε, αλλά ήταν ανοιχτός ο δρόμος, ανοιχτά τα δάση, τα ζώα έξω ήταν... Πήγαμε μια φορά, μας λέει ο αξιωματικός, αυτός ο Άλκης, : «Θα πάτε, θα πάρεις το σημείωμα, θα το βάλετε, θα το κρύψετε, θα πάτε να το δώσετε στο αρχηγείο. Δε θα το πείτε σε κανέναν! Και δε θα στο πάρουν». Πού να το κρύψουμε; Παπούτσια όχι, εσώρουχα όχι, κάλτσα όχι. Ένα αργαλίσιο που έφκιανάμε, δε θα ξέρετε τι είναι κι αυτό, ένα γύρω πάνω τέτοιο, πώς σκιάζω τον κόρακα τώρα στ' αμπέλι. Έτσι ήταν και τότε. Μου βγάνει η μάνα μου το μαντήλι απ' το κεφάλι και το βαλε εδώ μέσα το σημείωμα, το δεσε καλά. «Δε θα το βγάλετε λέει σε κανέναν!». Πήγαμε μαζί με μια άλλη. Μια κοπέλα εκεί. Πάνω κοντά στον Αη Λια, μας βγήκε ένας αντάρτης. Κι αυτός κατάλαβε, γνώριζε και μένα γιατί η μάνα μου ήταν από τον Αη Λια. «Τι θέλετε εδώ, που πάτε;» λέει. Α, μας έδωσαν και μια δραχμή, κι αν σας πει κανένας που πάτε, πάμε να πάρουμε μανέστρα να πείτε. «Πού πάτε λέει εδώ;» «Να πάμε να πάρουμε μανέστρα από το μαγαζί». Είχε κάθε χωριό κι από ένα μαγαζί. « Δεν έχουμε εμείς εδώ μανέστρα, έχουμε κριθαράκι!». Πού ξέραμε εμείς τώρα! Δεν ήξεράμε! «Α, εμείς μανέστρα θέλουμε, μανέστρα μας είπαν!». Άρχισαν να μας παίρνουν τα παράπονα, μη μας πάρουν το σημείωμα φοβόμασταν! Κατάλαβες; «Άει, πάτε, πάτε όπου θέλετε!». Σαν κάνουμε μες στο χωριό, τρεχάλα, βγήκαμε απάνω, στον Γιαννούλη, ο αρχηγός. Κατέβηκε απ' το σπίτι, το ξέραμε το σπίτι, ήταν δυο κοπέλες και τις φώναζάμε, μας άνοιξαν. «Θα κατεβεί τώρα αυτός λένε, σας άκουσε». Μας λέει: «Τι θέλετε τέτοια ώρα εδώ;» Νύχτα ήταν, αργά. «Ένα σημείωμα έχω». «Πού είναι το σημείωμα;». Έβγαλα το μαντήλι εγώ, με το πήρε. «Φύγετε γρήγορα, νυχτώσατε» λέει. Φύγαμε. Ήρθαμε εδώ, μας την πήραν την δραχμή! Ένας αντάρτης. Λέει η μάνα μου : «Την δραχμή τι την έκαμτέ;». «Μας την πήραν βρε μάνα λέω, μας την πήρε ο αντάρτης λέω τη δραχμή». «Ου, να ξεπατωθεί, λέει. Εγώ έλεγα να πάρουμε κανένα σπίρτο». Θα περνούσαμε όλο το καλοκαίρι με το σπίρτο. Δεν είχαμε ούτε σπίρτο. Άναβαν τα τζάκια, ποιος άναβε τα τζάκια φωτιές, έβλεπες που καπνίζαν, να πας να πάρεις λίγο στην κεραμίδα, να ανάψει κι η μάνα μου... όλο έτσι παενάμε. « Πήγαινε, καπνίζει εκεί λέει, να πάρεις φωτιά».. Να μη τα θυμάσαι καθόλου...

Κ: Ε άμα είχαν. Άμα δεν είχαν; Σε έλεγαν τρία καταλύματα. Άμα έχεις. Άμα δεν έχεις τι θα κάνεις; Θα δώσεις. Στη μάνα μου έβαλαν πολλές φορές από τρία καταλύματα. Σε άλλους, αυτοί που είχαν λίγο παραπάνω, έβαζαν και παραπάνω καταλύματα. Αλλά όχι πολύ πολύ ναν φάνε δηλαδή...

Εγώ: Πιο νέες κοπέλες έβαζαν να βοηθήσουν; Δηλαδή στο βουνό...

Κ: Οι κοπέλες όλες ήτανε, είχαν βγει στο βουνό όλες. Εμένα με έκρυβε η μάνα μου, ήμουν μικρή και με έκρυβε να μη με πάρουν. Γιατί και γω ήμουνα λίγο, Αετόπουλο ήμουν ζωηρό πολύ, έτρεχα κι εγώ! (γελώντας). Νύχτα μέρα τραγουδούσα κι έλεγα : «Ζήτω το Κάπα Κάπα, ζήτω ο κομμουνισμός! Κάτω ο φασισμός!»(με στεντόρια φωνή).

Κ: Τότε ήταν η ΕΠΟΝ! Μπήκε η ΕΠΟΝ ύστερα! Μόνο χορό και μόνο...οοοοο!

Εγώ: Αυτές οι κοπέλες της ΕΠΟΝ από πού ήταν, ήταν από την περιοχή; Ή ήταν από αλλού;

Κ: Οι δικές μας, στο χωριό. Παίρναν κι άλλες με τους αντάρτες μαζί.

Εγώ: Είχαν και όπλα;

Κ: Είχαν, είχαν, είχαν. Είχαμε πολλά κορίτσια εμείς με όπλα.

Κ :Τα άφησαν τα παιδιά μόνα τους, πώς τα άφησε Αντώνη, Η Ντίκου τα' άφησε...

Κ: Τι να τα πεις τα παιδιά; Σ' είπα ένα βράδυ, ήρθαν πάλι εκεί οι αντάρτες, φώναζαν τη μάνα μου, της λένε: «Συναγωνίστρια, να μας κάψεις τον φούρνο, κάτι να ψήσουμε». Τι να ψήσουν; Ρούχα! Σαν άρχισα εγώ, : « Μώρε μάνα τι να ψήσουν;» «Αρνιά, κατσίκια, ξέρω εγώ! Άναψε τον φούρνο». Εγώ τον έκαψα τον φούρνο στη μάνα μου όταν ζύμωνα ψωμί και τα ξερα όλα. Βοηθούσα πολύ στη μάνα μου εγώ μικρή. Και ζύμωμα από τα έξι τα χρόνια μ' έβαλε! Το προζύμι, πίτα. Τον άναψα τον φούρνο εγώ, χάρηκα θα φέρουν αρνιά, θα φέρουν κατσίκια, θα φάω και 'γω λέω! Το χάρηκα πάρα πολύ! Τον έκαψα τον φούρνο, έβαλα και την πάνα στο νερό, έτοιμη να ρθουν... Βλέπω ένας αντάρτης έρχεται μ' ένα δέμα ρούχα, κάτι παλιόρουχα! Αυτά έβραζαν ψείρα! «Αετόπουλο, λέει τον έκαψες;» «Τον έκαψα». Το έδωσα και την πάνα εκεί να το καθαρίσει, να δω τα ταψιά και γω, πάω να δω τα ταψιά. Πάω στη μάνα μου λέω: « Μώρε μάνα δεν έφερε ταψιά αυτός, πούναι τα αρνιά και τα κατσίκια;» «Ήταν μέσα λέει κι αυτά». Πάλι δε μ' έκοψε εμένα. Και τα αρνιά και τα κατσίκια είναι μέσα λέει. Τώρα; Τα έκαν όλα εκεί, αυτός τον γιόμισε τον φούρνο μέσα από τα ρούχα, το 'κλεισε κανα μισάωρο, τα βγαλε. «Θα μου το κάψεις πάλι, λέει». Ακόμα μια φορά! Όχι μόνο εγώ, κι άλλα φουρνιά.

Κ: Είχαν... Είχα και γω έναν αδερφό, από τα 18 τα χρόνια με τον πήραν πάνω. Κι ήρθαν ένα βράδυ αυτός να δει τη μάνα μου. Κι ήρθαν να μάσουν καλαμπόκια, σtάρια τότε. Έμασαν, κι είχε ένα παλτό επάνω μόνον. Μανδύας. «Άντε βρε μάνα λέω, δεν κρυώνει;». Κι η μάνα μου κάτι τον έδωσε τότε «Ντύσου καλά τον λέει – κρύωνε...». Δυο φορές έκαψα τον φούρνο....

! Τους πήραν τότε όλους εκεί, τους χώρισαν, έμασάμε τα ζώα ύστερα, μας πήγαν Βογατσικό, έκατσάμε, δε μας έβαζαν μέσα, ήρθε ο αστυνομικός και μας έβαλαν. Άνοιξαν τα σπίτια τους για 15 μέρες κι ύστερα από κει ήρθε ο Πασχάλης ο πρόεδρος από την Νεάπολη και μας πήρε στη Νεάπολη. Ύστερα εκεί είχε ανοίξει ένα εργοστάσιο με κεραμίδια με κοπέλες που δούλευαν. Δούλεψα εκεί στο κεραμαρείο 2-3 χρόνια, πέρασε ο καιρός, ήρθαμε. Ήρθαμε Δαμασκησιά, δεν έκατσάμε ένα χρόνο και γυρίσαμε. Και μας λένε τώρα στα χωριά σας στα σπίτια σας. Και ξεκινήσάμε πάλι να δουλεύουμε τα αγροτικά όλοι.»

Έμμεση συμμετοχή στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο

(πρ.3)«Τι έκαμνάμε; Πάενάμε κουβαλούσαμε το γάλα, έκαμνάμε δουλειές, όχι τώρα να κάνετε να τα δίνεις τα μικρά τι θέλουν. Ούτε τι τρων, ούτε και τι πίνουν. Ό, τι έβρισκάμε έτρωγάμε αλλά είχαμε τα πρόβατα είχαμε και το τυρί, είχαμε και το γάλα, είχαμε και το βούτυρο... Έφκιανάμε βούτυρο, το μάζωνάμε και το χτυπούσαμε με το ξύλο, το ξυλάκι.

Κ: Δουλειές πολλές! Μα με τα χέρια όλο δουλειές! Πάεναν ήφερναν δεμάτια, εγώ κατέβαζα το γάλα κάτω, να το πάρω στα πράματα(ζώα) να φύγουν. Αυτήν ήταν η δουλειά! Να βαραίνουμε τα πρόβατα, να τ'αρμέγουμε!

Κ: Όλη όλη την οικογένεια, τις οικογένειες. Τα ζώα στα βουνά ήτανε, εδώ, εκεί... Και σ'ένα δωμάτιο τόσο δα, ήμασαν 18 άτομα! Να κοιμηθούμε, να σηκωθούμε...

Κ: Μας έδιναν ..ήξεράμε κανέναν στο Μπλατς, άλλοι έτσι.. Αλλά έπαιρνάμε και μεις! Όταν είχε 'ρθει η Καστοριά εδώ, τους είχαμε όλους εδώ. Γιατί είχαν έρθει τότε, ήρθαν εδώ. Είχαμε, και εμείς είχαμε...

Κ: Δεν είχαν κουζίνες που έχουν τώρα, μαγειριά που είχαν, κάθε μία την κατσαρόλα της στο τζάκι εκεί, κι εκεί έτρωγάμε. Αλλά ήμασαν καλά, καλά ζούσαμε. Δε καθόμασταν χώρια, καθόμασταν μαζί, και συζητούσαμε. Πέρασάμε καλά! (...)Τότε οι γυναίκες οι περισσότερες αγράμματες ήταν, εγώ αν ήθελα πήγαινα σχολείο, αν δεν ήθελα δεν πάνα. Δεν τα 'χα όρεξη! Η μάνα μου ήξερε γράμματα, η θεια μου δεν

ήξερε τίποτα. Τότε είχαμε δουλειές όπως φασόλια, καλαμπόκια, μπιστόνια βάζαμε, πεπόνια, ό,τι ήθελες βάζαμε»

(πρ. 12, 13)«Εγώ: Ήσασταν μεγάλη οικογένεια;

ΚΠ: Πέντε παιδιά είχε η μάνα μου η γιαγιά μου, ο μπαμπάς μου κι η μάνα μου.

ΚΧ: Ήτανε τέσσερα κορίτσια κι ένα αγόρι. Πέντε, πέντε παιδιά.

Εγώ: Α, είχατε πάνω αρκετούς!

Η: Ναι, είχε κομμουνιστές και έχει ακόμα.

ΚΧ: Είχαμε, είχαμε. Και ήρθε μία, λέει τη μάνα μου : «Τι κάθεσαι Γιώργαινα; Γιατί δε δίνεις τη Μαργαρίτα;». «Θα τη δώσω, λέει». Παίρνει η μάνα μου την πέτρα, και την κρατάει από τα μαλλιά κι από την άλλη την κοπανάει στο κεφάλι. Να το αίμα!!! «Αντε τώρα, πήγαινε εσύ ανταρτίνα!» της κάνει.

Γιος: Μαργαρίτα είναι η μεγαλύτερη αδερφή. Γεννηθείσα το '25 αυτή.

ΚΧ: Της λέει ο μπαμπάς μου : «Τι έκανες βρε Ελένη; Τι έκανες; Θα με κλείσεις φυλακή!». «Ποιος θα με κάνει; Αυτή θα με διατάξει εμένα; Να στείλω εγώ τη Μαργαρίτα ανταρτίνα; Τι λες ; τον λέει. Μη φοβάσαι!»

ΚΧ: Και γινότανε κομμουνιστές. Ερχόταν αλλά κανένας δεν τους έβαζε μέσα, όλοι στον μπαμπά μου ερχόταν. Μα αντάρτης ήταν, μα πονεμένος ήταν, διψασμένος ήταν, όλοι στο σπίτι μας! Ανοιχτό το σπίτι μας! Είχαμε τρεις αγελάδες, είχαμε 20 πρόβατα, είχαμε βουτύρατα... είχαμε τις αγελάδες...

Εγώ: φαγητό κυρίως θέλανε;

ΚΠ: Που είπε ένας: « Σπάσε δυο αυγά να φάω!» Και τους αντάρτες, εκείνοι που πολεμούσαν, δώστε πατάτες να φάνε! Έτσι λέγανε.

ΚΧ: (γέλιο). Ήρθαν στο σπίτι, καθόταν κι έτρωγαν. Έλεγε ο μπαμπάς μου : «Προσέξτε καλά, ό,τι λένε, έξω δε θα τα βγάλετε! Πρόσεξε(λέει σε μένα), εσύ που είσαι πιο μικρή, από πίσω τους θα πας! Ό,τι κάτι λένε, εσύ σε μένα θα 'ρθεις να το πεις». Κι εγώ είτε γάμος γίνονταν, είτε γλέντια αυτά, σαν τον πετεινό γυρνούσα! Πού να ήξεραν; Χόρευα, έλεγα, έφτιαχνα, πήγαινα τον έλεγα: «Πατέρα, αυτό κι αυτό γίνεται! Έφτυσαν, λέω εγώ, την Μαργαρίτα, την άλλη την αδερφή μου, τις εξαδέρφες μου, τις βάλανε στη σειρά οι κομμουνιστές και τις έφτυναν! Αλλά τον έναν τον είπα: "Εσένα νε δεις τι θα σε κάνω! Εγώ θα σε σκοτώσω! Θα δεις και θα το πω και στον θείο σου"».

ΚΧ: Χωριανοί, χωριανοί! Είχαν σπίτι αλλά μαζευόταν. Καφενεία ήταν τρία, το σπίτι μας ήταν καφενείο! Όλος ο κόσμος εκεί μέσα ήταν. Έλεγε δε θα πείτε τίποτα

Εγώ: Υπήρχαν κορίτσια που φύγανε ή πήραν πάνω στο βουνό; Πήραν και όπλα;

ΚΧ: Φύγανε, τους δώσαν και όπλα. Και μία πήρανε μια αθώα, δεν ήξερε τίποτα η καημένη. Του Τσιατάλας.

ΚΠ: Ώρες ώρες... Ε και ή άλλη της Παντελάβας η κόρη που έφυγε;

ΚΧ: Ε καλά αυτή...Ξέρεις τι κάνανε;

ΚΠ: Αγαπούσε έναν κι έφυγε εκείνος κι αυτή τον ακολούθησε εκεί.

Τον ακολούθησα από πίσω, σαν τη γάτα. Όπου πήγαινε, τον βλέπω, πήγε κάτω στο ποτάμι, κανα 20 λεπτά μακριά από τον μύλο, 30 ήτανε. Βλέπω κι άλλοι πέντε εκεί πέρα αντάρτες. Έκατσα, συζήτησαν, είπαν το τι θα κάνουν, ποιον θα πιάσουν, τι θα κάνουν... Τ' άκουσα εγώ και λέει : «τώρα ας φύγω γιατί τελείωσα να πάω στο χωριό». Θα πας στο χωριό μέσα; Σαν τον λαγό γύρισα πίσω, πάω στον ξάδερφό μου, Θεόφιλε του λέω ο Βάσος αυτό κι αυτό κάνει. Και πόσους θα σκοτώσουν λέω, τον έδωσαν χαρτιά και θα τα πάει.

ΚΧ: Ύστερα έγινε. Εμείς ήρθαμε εδώ κάτω, τη γιαγιά μου δεν την άφησαν. Είχαμε και μια σκρόφα, γουρούνα, με 12 γουρουνάκια, και μεγάλα ήταν. Και λέει ο θείος μου : « Γιωρίκα άσε τη μάνα μου!». «Γοργόρη λέει, η μάνα μου είναι πάνω απ' το κεφάλι μου! Πρώτα τη μάνα μου!». «Γιωρίκα λέει, ας κάτσω κι εγώ με το Γοργόρη, είναι κρίμα. Ας είμαι εγώ μαζί τους». «Καλά θα σ' αφήσω μάνα αλλά εγώ η ψυχή μου ξέρεις που θα πάει;». Την αφήσαμε, πήγαν οι αντάρτες, πήραν..., πήγαινε να πει τον αντάρτη: "άσε θα 'ρθουν τα παιδιά". «Φύγε παλιόγρια!», και την έριξαν. Τους λέει η θεία μου: «Δε ντρέπεστε; Αυτή σχεδόν η μάνα σας, η γιαγιά σας είναι. Τι την κάνετε; Έτσι ξέρει, έτσι λέει!». Αλλά μετά από κει μαζέψανε, έγινε μια οπισθοχώρηση, και πηγαίναμε πάλι, παίρναμε πράγματα, τι θα τρώγαμε; Κατεβήκαμε στη Μεσοποταμία πανάθεμά τους! Ανθρωποι δεν ήταν αυτοί!

ΚΧ: Και τώρα; Καθόμαστε έξω... Κανένας δεν ήρθε να μας βάλει μέσα! Άρχισε να χιονίζει. Κατά τις 8 Οκτωβρίου φύγαμε στον Ιταλικό και στο ανταρτικό πάλι 28 Οκτωβρίου. Και χιόνιζε και τι κάνω τώρα! Σηκώνω το κάρο έτσι(δείχνει) βάζω ένα ξύλο από κάτω, και έστρωσα μαζί με την αδελφή μου κουρέλια. Ξάπλωσάμε να κοιμόμαστε. Τι θα φτιάναμε; Κρύο! Είχαμε άλλα ρούχα, τα παίρναμε.

ΚΧ: Στην Μεσοποταμία καθίσαμε ένα-δυο μήνες. Τρεις. Βέβαια, καθίσαμε πάρα πολύ στον δεύτερο, στον ανταρτοπόλεμο.

ΚΠ: Ναρκοπόλεμος ήταν τότε. Ήταν όλο νάρκες και λέγαν οι γυναίκες ότι είναι έγκυες, και βάζανε νάρκες οι κομμουνιστές και σκοτωνότανε έτσι με τ' αυτοκίνητα και ο κόσμος. Το στρατό που βλέπεις εδώ κάτω(στρατιωτικά κοιμητήρια), κανένας δεν πήγε με ματωμένο κορμί! Ήταν μια γριά από τη Βασιλειάδα, ήμασταν κανα εννιά κορίτσια από την Καλλιθέα, και με τους τενεκέδες κουβαλούσαμε νερό κι αυτή τα 'πλενε. Και ήρθε η σειρά, "να το παιδί μου λέει σκοτωμένο"! «Εσύ παιδί μου κάτσε εκεί, τελευταίο θα σε κλάψω!». Όλους τους στρατιώτες που είναι εδώ παραχωμένοι τους έκλαιγε, μοιρολογούσε... Αυτή η γυναίκα, αυτήν έπρεπε να την είχαν στο έτσι όλοι!(σε τιμητική θέση). Ήταν από τη Βασιλειάδα. Και πολύ έτσι, αλλά... Μερικοί ήτανε...

Εγώ: Στη Μεσοποταμία, αφού δε σας βάλανε σε σπίτι, πώς τα βγάzaτε πέρα να συντηρήσετε;

ΚΠ: Τα βγάzaμε..., ζητιάνευάμε! Γιατί; Τι να κάνεις; Άμα δεν έχεις να φας!

ΚΧ: Ύστερα το σπίτι μας έγινε εδώ και πιο πέρα η αδερφή μου κάθεται τώρα. Κέντρο διερχομένων ήτανε! Ερχόταν έτρωγαν, έπιναν, τους βάζαμε μέσα πάλι, δε μπορούσαμε. Ερχόταν στην Καστοριά να ψούνιζαν, και τους βάζαμε μέσα στο σπίτι. Τι να έφτιανάμε

! Κι έτσι ήταν στρατός, έπλενάμε ρούχα στρατιωτικά, αλλά και μας κατηγορούσαν. Έλεγε εκεί ένας ανθυπολοχαγός και λέει: «Κοίταξε, εγώ έχω εργοστάσιο στην Αθήνα. Έχω κορίτσια, παιδιά, άντρες, γυναίκες, ξέρω εγώ τι κάνουν εκεί μέσα στο εργοστάσιο; Δεν κάνουνε προστυχιές; Που ξέρουμε εμείς; Εσείς εδώ είναι κι η μάνα σας, ο πατέρας σας. Κι εδώ έρχονται φέρνουν δυο στρατιώτες τα ρούχα και τα πλένετε κι είστε πρόστυχοι; Αυτοί που τα λένε αυτά, αυτοί είναι πρόστυχοι. Εσείς κάνετε τη δουλειά μας

Εγώ : Εσάς κατηγορούσαν;

ΚΧ: Κι ερχόταν και στο σπίτι μας κοιμόταν.

Εγώ: Οι αντάρτες σας κατηγορούσαν;

ΚΧ: Όχι, όχι από το χωριό μας οι χωριανοί. Συγγενείς μας, συγγενείς.

Πάμε, τώρα η μάνα μου μπήκε μες στο χαράκωμα, κι οι στρατιώτες να τη φωνάζουν : «βγες έξω! Θα σκοτωθείς!». «Άντε αφήστε με ήσυχη, θα σκοτωθώ!». Πήγε τον πήρε, να τραβάει δεν μπορεί, πήγα κι εγώ, τραβήξαμε, το σβάρνισάμε και βγήκε έξω. «Βγάλε το ζηλε σου» μου λέει. Βγάζω το ζηλέ μου. Του το δένει δυνατά. «Βγάλε και το μαντήλι!». Βγάζω και το μαντήλι, άντε τη μια την κάλτσα, άντε την άλλη την κάλτσα... τέτοια πράγματα. Έρχονται κι οι άλλες, βγάζουν και οι άλλες»

(πρ.11)«Κ. Σ : Και ωραία ήταν κι ο καιρός που φιλοξενούσαμε τους καταφυγόντες. Τρεις οικογένειες είχαμε από τη Γέρμαν στο επάνω πάτωμα. Αργότερα ήρθε το '73 η Ταξιαρχία, όλο το επάνω πάτωμα, μεγάλο είναι το σπίτι μου, θα στο δείξω όταν φύγεις από 'δω. Και στο τέλος ήρθαν οι Κωσταραζινοί.

Εγώ: Ααα

Κ.Σ: Ήταν τότε ντόμπλεξ, και Κωσταραζινοί και Γερμανιώτες. Κι απορώ πώς, πώς δε μαλώναμε; Πού μαγειρεύαμε;

Κ.Σ: Όχι, με δικά τους έξοδα αλλά πώς μαγειρεύανε; Είχαμε ένα μαγειρείο έξω, μαγειριό τα λέγανε τότε, τέσσερις νοικοκυρές σε μια κουζίνα; Κι αγάπη να δεις!!! Ακόμα έχουμε επαφές, αλλά πέθαναν οι περισσότεροι. Κατσάνου λέγονταν αυτή η οικογένεια η μεγάλη. Η Αμαλία(δασκάλα) κάποιον θα πρόφτανε, υπάρχει και μια δασκάλα..

Εγώ: Από δω από το χωριό, γυναίκες φύγανε αντάρτισσες;

Κ.Σ: Μία μόνο!

Εγώ: Θυμάστε το όνομα;

Κ.Σ: Αυτή έφυγε με έναν Γερμανιώτη, και μετά από πάρα πολλά χρόνια ήρθε στην Ελλάδα, με τρεις

Κ.Σ.: Έζησε πολλά χρόνια στο εξωτερικό, στην Τσεχοσλοβακία! Και τώρα έρχονται στο χωριό κάθε καλοκαίρι!

Εγώ: Μέσα στα χρόνια της Κατοχής και στον Εμφύλιο, εσείς δουλεύατε;

Κ. Σ: Εμείς δε σταματήσαμε ποτέ να δουλεύουμε

Κ.Σ: Κοίταξε μας έδιναν από την Ούνδρα που το 'λεγαν τότε. Τα ξηλώναμε, τα πλέναμε, είχαμε κι άλλα..

Εγώ: Τα μεταποιούσατε;

Κ.Σ: Τα φτιάχναμε εμείς. Αφού στην Καστοριά, μια κυρα Αλεξάνδρα, καλή της ώρα, γυναίκα αγιογράφου μας έλεγε: « Τα καινούρια τα υφάσματα τα κάνετε καλά. Αμα και τα παλιά, ακόμα καλύτερα! Κάναμε πάρα πολύ καλή δουλειά . Οι άλλες δούλευαν στα χωράφια οι γυναίκες στο χωριό.

Αλλά απορούμε, κι αυτό μου λέει η μικρή μου αδερφή, πώς βγαίναμε; Πώς βγαίναμε; Τραχανά, με πέτουρα, ξέρεις τι είναι τα πέτουρα; Με τραχανά, με πέτουρα, με φακή, με φασόλια, με μακαρόνια.. Εμείς όπως είχαμε και το κυνήγι και το μεροκάματο του μπαμπά, σαρδέμπορος είχε δουλέψει.. Και να ερχόταν κανένας να δουλέψει, «Κάνετε συνεδρίαση!» έλεγαν οι αντάρτες..αυτές οι οικογένειες που ήταν αντάρτες. Τι συνεδρίαση να κάνουμε! Εδώ είχαμε δει τον Χάρο με τα μάτια! Οκτώ μήνες κάθησε ο μπαμπάς μου ώσου να συνέλθει από τα πόδια του! Και στο τέλος όταν πέθανε, πέθανε 85 χρονών, είπαν ότι αυτό το πόδι πρέπει να τον χτύπησε κάποιος! Από τον Απρίλιο, πέρασε...

Κ.Σ.: Δεν ξέρω αν τα κατάφερα, οι γυναίκες έπλεκαν είχαν αργαλειό, κεντούσαν τα προικιά όλα..Να δεις τι προικιά είχα εγώ!»

(πρ.5)«Όχι, κι εγώ δεν είχα βοήθεια. Ο μεγάλος μου ο αδερφός έφυγε απ'το σχολείο, πήγε στην Αθήνα. Ο πατέρας είχε έλκος και δε μπορούσε να κάνει τίποτα στα ζωντανά. Όλο εγώ ήμουν εκεί. Εγώ κι ο άλλος ο μικρότερος ο αδερφός μου.

κ. Κ : Κουβαλούσαμε τα πολεμοφόδια με τις πλάτες μας

Κ. κ : Φορτώνομαστε εδώ τα πολεμοφόδια άστα, δοξάζω τον Θεό. Παλικάρια ήμασταν . Στη σειρά μας εμείς ήμασταν 17 χρονών,16 χρονών ...Μας είπαν να κουβαλούμε πολεμοφόδια. Τι κουράγιο είχαμε; Κι όμως, κι όμως τα κάναμε όλα

Οι γυναίκες που κουβαλούσαν τα πυρομαχικά πού τα πήγαιναν;

Κ.Κ : Από το Επταχώρι στον Πεντάλοφο. Όπου σ' έστελαν, όπου ήταν ο στρατός . Βέβαια ο στρατός, για τους αντάρτες θα πήγαινάμε; Για τους Αλβανούς;

Κ. Ν : Αυτά ήταν μετά με τον ανταρτοπόλεμο, όχι με τους Ιταλούς

Εσάς ήρθε ο στρατός και σας είπε να πάτε στον Πεντάλοφο;

Κ.Κ: Ήταν μοιρασμένος ο στρατός. Εδώ κι εκεί φύλαγαν τώρα να μη μας...Ήταν παντού και φύλαγαν, εδώ εκεί να μη μας πειράζουν. Και μας έστελναν να πάμε τρόφιμα.

Κ. Κ : Εμάς μας είχαν με το σκαπάνη και με το φτυάρι να κάνουμε δρόμους να περνάν αυτοκίνητα. Γένεται δρόμος με το σκαπάνι και με το φτυάρι; Τότε δεν γένονταν. Μας μάζευαν τότε από κει και μας έβαζαν να φέρνουμε και τους τραυματίες.

κ. Κ.: Να σου πω που έσκαβάμε το δρόμο με το φτυάρι και το τσαπί να περάσουμε από τη μία, μας ήφερναν και μας πήγαιναν να κουβαλήσουμε τους τραυματίες... Κι ένας ο καημένος: νερό κορίτσια, νερό!! Ούτε το στόμα δεν το έβρεχά με. Απαγορεύονταν να δώσεις νερό στον τραυματία!

Κ. Κ.: Από πέρα από το Τράνζινο (?) ήταν οι αντάρτες..Εμείς από δω ήμασταν οι δεξιοί, εκεί ήταν οι αντάρτες. Και του λεγαμε, του βουλώναμε το στόμα να μη φωνάζει. Τον μακαρίτη..Που τον πήγαμε στου (Σίλα?) το σπίτι, ξεψύχησε κι αυτός. Στα Πηγάρια, ως τα Πηγάρια ξεψύχησε κι αυτός κι έγινε βαρύς σαν κούτσουρο, που να τον κουβαλήσεις... Τι 'μαν, δεκατέσσερα χρονών κορίτσι, δεκαπέντε... Αυτά να μην τα περάσει κανείς...

κ. Κ : Όχι τίποτα. Σαν πάγαινα με του σκαμπάνι, το φτυάρι, να περάσουν αυτοκίνητα, όλο με τον δρόμο πηγαίναμε..

Εγώ : Γιαγιά, πλέξιμο κάνατε για τους στρατιώτες;

Εγγονή/κόρη: Η προγιαγιά (μάννα της κ. Κλεοπάτρας) έκανε. Κι όχι μόνο. Ζυμώνανε, κουβαλούσανε..

κ. Κ: Έφτιαχνά με. Με τα χέρια μας τα κάναμε όλα, αργαλειό.»

(πρ.7)«Εγώ: Κι ο μπαμπάς στην Αμερική πηγαινοερχόταν;

Κ. Ν : Πηγαινοερχόταν, ναι. Ο μπαμπάς μου είχε τρία κορίτσια, κι εμένα τέσσερα. Η μάννα μου, πέθανε η αδερφή του, με τρία παιδιά την άφηκε ορφανά, κι ύστερα ήρθε ο μπαμπάς από την Αμερική κι έκαμε

εμένα στα πενήντα τα χρόνια. Και πήγαινε ο μπαμπάς μου εκεί και έρχονταν. Ερχόταν άνοιγε μαγαζί..Η μάνα δεν ήταν γραμματισμένη. Τότε ο κόσμος δεν ήταν.. Κι εκεί η γειτονιά φτωχιάς, όλο έδινε! Ο πατέρας μου έλεγε: « Ματί, θα με φτωχύνεις πάλι, θα φύγω!» Δε μπορούσε, το χέρι της το 'χε ανοιχτό! Τέτοια είμαι κι εγώ να πάρει η ευχή!

Σηκωνόμασταν νύχτα, έλα εσύ, τι να πάρεις; Οι μάνες που 'χαν μικρά παιδιά τι; Εγώ ήμουν κορίτσι. Ψωμί να πάρει, τυρί να πάρει.. Τα τυριά είχαν τότε.. Τα ζώα να τα βγάλουν από τ'αχούρι, να φύγουν κι αυτά, να τα πάρουμε... Θυμάμαι μια περίπτωση, νύχτα, είχα μια αδερφή που είχε σπίτι πιο κάτω απ' το δικό μου, είχε ο πατέρας μου οικόπεδο κι έφκιασε εκεί. Είχε πέντε παιδιά, παίρνει τα τέσσερα τα παιδιά, γιομώζει τα τουρβάδια ψωμί- ο άντρας της δεν ήταν- απολνάει τα ζώα από τ' αχούρι, και το μικρό το κορίτσι το ξέχασε..... Έρχεται πάνω εκεί που ήταν ένας ανήφορος, βγαίνει απάνω.. «Πουν' το κορίτσι;» λέει η μάνα μου. «Ιχιχιχιχι!!!» λέει καημένη, τρέχει κάτω, το παίρνει, κι ήρθε πάνω, πήγαμε νύχτα μακριά.. Κι αυτό ήταν ψέματα! Δεν ήρθε τίποτα! Κατεβήκαμε στο σπίτι

Υστερα , πότε ήρθαν αυτοί, ήμασταν στο χωριό να πούμε. Η ανηψιά, ο άντρας της ήταν καπετάνιος στους αντάρτες. Κι ύστερα αφού τελείωσε το πρώτο, τους απόλυσαν, τους πήγαν φυλακή. Κι αυτήν έμεινε εδώ με τα παιδιά της. Με τον μπαμπά της μιλούσε, με τη μάνα μου.. γιατί η μάνα μου τα μεγάλωσε ορφανά. Πέθανε η μάνα του και τ' άφησε το κορίτσι 6 χρόνια, το παιδί τέσσερα και τ'άλλο το κορίτσι έξι μήνες. Και τα μεγάλωσε η μάνα μου και την έλεγαν μάνα! Και τα 'χε...

Κ.Ν: Τις έπαιρναν με το ζόρι!!! Τις έφτιαχναν αντάρτισσες με όπλα! Ήταν μία Κατερίνα σαν εσένα ψηλή, με το πολυβόλο

Κ.Ν: Όχι, όχι..Ο στρατός είχε τους δίνανε. Αυτοί(οι αντάρτες) σηκώνονταν νύχτα και ...έφτιαναν ... να τους πιάσουν τους αντάρτες εδώ. Κι αυτόν που τον σκότωσαν εδώ, τον Κώστα τον Μπαντζούκα, τον Γκαβό τον λέγαμε.. Αυτός πάανε σε μια γυναίκα στο Τσιρίλοβο, ή στο Τσιρίλοβο ή στη Λιθιά. Κι αυτός μπαρμπάκωνε, κι αυτόν δεν τον δέχονταν αυτή η γυναίκα, δε θα τον ήθελε.. Άντρα είχε δεν είχε δεν ξέρω! Έκατσε ως που έκατσε αυτός,κι έφυγε. «Που θα πας τώρα; Τον ρώτησε αυτή». «Θα πάω στο Γέρμα» «Από πού θα πας;». «Από τη Ζιάζια» Αυτό το μέρος το λέγαν Ζιάζια. Παίρνει τηλέφωνο αυτή , που πήρε, και μπήκαν ενέδρα, κύκλωσαν αυτό το μέρος, τον είδαν, αρχίνισαν να πυροβολούν! Τι κάνει αυτός; Βγάνει την τσάντα και καίει τα χαρτιά του! Με την τσάντα, ήταν σε λέω πολύ...ήταν καπετάνιος! Ήταν πολιτικός στα χωριά. Τον τραυμάτισαν! Τον έπιασε ο στρατός, δεν ξέρω τώρα μόναχος σκοτώθηκε, αυτοί τον σκοτώσαν, δεν ξέρω... Πάντως τον έπιασαν, τον πήραν σκοτωμένο. Τι κάνει; Από το χωριό μας, δυο, έφυγαν, πάνε εθελοντές στο στρατό, με τ' αποσπάσματα. Ο Παπαθανασίου, αυτός ένας Παπαθανασίου, από το Άργος, είχε πολλά άτομα εθελοντές, κι έρχονταν στα χωριά να πιάσει αντάρτες. Κι αυτοί πάεναν εκεί σ'αυτούς. Στην Κοτύλι, κάποιος γνωστός είπε τους σκότωσαν. Αυτούς τους συγχωριανούς που έφυγαν(.....) Ακούστηκε τους σκότωσαν, τους σκότωσαν, οικογένειες με φαμελιά, δεν ξέρω πόσα παιδιά η μία και πόσα η άλλη...δεν τις άκουσαν τις γυναίκες, έφυγαν! Κι ύστερα αυτόν που σε λέω τον Λαγό πουβτον σκότωσαν, πάν πήραν το μουλάρι από τον Μάντακα, Μάντακα τον ήλεγαν τον Γιώργο αυτόν, γιατί τον σκότωσε ο Μπαντζούκας τον Γιώργο αυτόν. Δεν τον σκότωσε ο Μπαντζούκας, τον σκότωσαν οι άλλοι. Και τον έβαλαν πάνω στο σαμάρι. Και τον ήφεραν στην πλατεία. Ο μπαμπάς του ήταν κλητήρας στο χωριό τότε, δε ξέρω αν ξέρεις, ήταν κλητήρας και περνούσε από τα σπίτια κι έκραζε στα σπίτια να πει. Στο παζάρι αυτός τα να δει, το παιδί του, πάνω στο μουλάρι! Τον έστειλαν τότε, γύριψε ο στρατός τυρί από το χωριό, ήρθε και στη μάνα μου. Ακούστηκε σκότωσαν τον Μήτσο.. « Βρε Γρηγόρη του λέει, αλήθεια;» . «Αλήθεια μωρε Ντάφεννα». Τον πατέρα μου τον λέγαν Τριαντάφυλλο και τη μάνα μου Ντάφεννα ύστερα, ήταν Ματή. Πάω στην αδερφή μου, την Τσιτσιάννα. «Έλα τη λέει να δεις που σκότώσαμε τον Μπαντζούκα». «Δε μπορώ να ρθω να δω τέτοια πράγματα, λέει». Δεν πάανε. Εν τω μεταξύ η αδερφή μου είχε τον ανεψιό μας ψηλά, αντάρτης, τραυματισμένος στο χέρι! Και τον είχε στο σπίτι! Δεν πάει.

Τον πήγαν και τον πάνε στην Κορησσό. Αυτές εκεί, η παπαδιά- είχαν σκοτώσει και τον παπά και το παιδί της στην Κοτύλι- βγήκαν να πάρουν το αίμα πίσω.. Αυτά χαμένα πράγματα είναι.....

Μια φορά που η γυναίκα είχε άντρα, κι αυτός χαμένος, γιατί σου λέω ήταν πολλά κορίτσια σαπέρα οι οικογένειες, κι οι μάνες έστελναν τα τουρβάδια, έβαναν καμιά πίτα, έβαναν.. Αυτός ο άντρας της έβγαине και τα παιρνε! Έβγαине κάτω εκεί και τα έπαιρνε τα τουρβάδια! Ε δεν ήταν σωστό αυτό! Κι αυτή, μόνη γυναίκα με δυο παιδιά γειτόνισσα, άκουγε στρατό κι έτρεμε... Ποιος ξέρει ποιος είπε, καναν λοχογό, « να πας σ' αυτή τη γυναίκα, αυτή έχει τον άντρα που παίρνει τα ψωμιά και τα φαγιά!», και πήγε αυτός-ήταν καλός άνθρωπος-. Αυτήν άμα τον είδε φοβήθηκε. «Μη φοβάσαι της λέει, δε σε κάνω τίποτα. Μια ερώτηση θα σε κάνω. Μη φοβάσαι της λέει, δεν πειράζουμε κόσμο. Γιατί φοβάσαι;». « Είναι ο άντρας μου ανάρτης και κάνει τέτοια πράγματα!». « Δεν τα κάνεις εσύ, τα κάνει ο άντρας σου. Άκου τι θα σου πω, της λέει. Όταν έρχεται εδώ ο στρατός να μη φοβάσαι δε σε πειράζει». « Φοβούμαι πως θα βγει η ψυχούλα μου, κα τα δυο παιδιά μου, και τι να τα δώσω να φάνε..» «Μη φοβάσαι της λέει ο λοχαγός, κι ό,τι θελεις θα σε δώσω, μη φοβάσαι». Αυτή όμως φοβόταν και ύστερα στο τέλος έφυγαν. Κι η ανεψιά μου έφυγε, κι αυτήν έφυγε, κι η συννυφάδα μου έφυγε..

Κ. Ν: Άφησε τους παππούδες εδώ. Η αδερφή άφησε τη γουνα της και το μπαμπά της γερό, πήγε στα χωριά της κι αυτή κι έφυγε. Τότε έφυγαν, κρύφτηκαν, έφυγαν. Η συννυφάδα μου έφυγε νωρίτερα, με την ανηψιά μου την Καλλή και κάτι άλλες».

ΑΝΤΡΕΣ

(πρ.2)«Κ. Ν :Όχι , όχι οι γυναίκες ήταν με τις οικογένειες. Δεν πήγαν εθελόντριες με τ'ανάρτικα. Σε μας έμασαν μια φορά. Έμασαν 36 παιδιά

Κ. Ν : Οι μισοί γύρισαν. Οι άλλοι μισοί άφησαν χώμα. Εμένα δε με πήραν είχα δυο μπαρμπάδες, ήταν εκεί, είχα και τα γελάδια του χωριού

Κ. Κ: Πόσα παλικάρια ήρθαν οι μάνες και τα πήραν...

Εσάς δε σας βρήκαν να σας πάρουν; Κρυφτήκατε;

Κ. Ν : Όχι με βρήκαν, αλλά έχει τα γελάδια, βοσκάει τα γελάδια του χωριού και τα δικά μας, και με κάλυψαν

Άρα γυναίκες με το ζόρι δεν έπαιρναν;

Κ.Ν : Παίρναν, παίρναν, αν παίρναν λέει!

-Στο χωριό βραβεύσαν κάποιες γυναίκες για τη δράση τους;

Κ.Ν: τη μάνα τη δικιά μου κι άλλες δύο. Γυρνούσαν φορτωμένες πολεμοφόδια

Κ. Ν : Ήταν οι δικοί μας 2 χρόνια στον Πεντάλοφο, κι όταν γύρισαν τα βρήκαν όλα καμένα τα σπίτια. Αγωνίστηκαν να τα ξαναφτιάξουν όλα χωρίς βοήθεια από κανέναν. Έφτιαξε το σπίτι ο πατέρας μου, αρρώστησε, τον πήραν τον χτύπησαν, τον είχαν φτιάξει όπως είναι το πανταλόνι μου(μαύρο).Έκανε 35 μέρες έτσι..(σαν φυτό, ακούνητος, χωρίς επαφή). Οι αντάρτες τον χτύπησαν. Ούτε γκιχ , ούτε τίποτα. Τον τάζιζε η μάνα μου με το κουταλάκι..

Κ.Ν: Ναι στο στρατό. Αργύρης: «Όχι δε γίνεται να με σκοτώσουν, θα με κάνουν να με φκιάσουν..» Εδώ πάνω στον πλάτανο σκοτώθηκε..(εννοεί στο Επταχώρι)Δε βαριέσαι.. Σε λίγες μέρες...

Κι η γυναίκα του; Ήταν οργανωμένη; Ήταν στα βουνά;

Κ. Ν : Οργανωμένη ήταν βέβαια. Στο χωριό ήταν, όχι στα βουνά. Αφού έφυγε ο άντρας της κατά το βουνό, έφυγε Έφκαν, σκόρπισαν. Πήγε κατ' εδώ, κατ' εκεί, πάει μέσα. Πάν μέσα(μαζί με τα κορίτσια), γύρισαν (το μέσα για τον κύριο Νίκο δηλώνει πολλάκις τις πορείες μέσω Αλβανίας σε Πολωνία, Ρουμανία, Τσεχία). Παντρεύτηκε, έμαθε που σκοτώθηκε ο άντρας της, πήρε άλλον άντρα, πήγε στην Κομοτηνή. Πέθανε κι αυτή κι ο άντρας

Ήταν άλλοι οργανωμένοι στην ΕΠΟΝ; Και γυναίκες οργανωμένες στην ΕΠΟΝ είχε στο χωριό;

Κ. Ν : Και γυναίκες βέβαια. Γυναίκες άντε, άντε!(κρυφόγελο). Ήταν μια κοπέλα που ήταν αρχηγός. Εδώ στο Ρέντη πέρα είχε γίνει μια μάχη, τους είχε κυκλώσει ο στρατός. Και ξέρεις που πάει;(η κοπέλα). Ανέβηκε σ' ένα δέντρο πάνω στην κορυφή, να μη την βρουν καταγής και την πελεκήσουν. Κι έκατσε εκεί, αγκάλιασε την κορυφή και έκατσε εκεί. Που στα τσακίδια την είδαν, την είδε ένας φαντάρος. Τι να είναι εκεί απάνω, τι να είναι εκεί απάνω, πάει λέει στον Λοχαγό, κοιτούν με τα κιάλια... γυναίκα! Γυναίκα;;; Μπάμ! Πάρτην κάτω! Την σκότωσαν.. Ζουρλαίνεται ο κόσμος».

(πρ.9)«ΚΣ: Κουβαλούσαν πράματα, πηγαίνουν το βράδυ, ζυμώναν, φουρνίζουν, τα βγάζαν κι ερχόταν εδώ στον Πολύφυτο, απάνω στο βουνό που ήμασταν. Θα σε πάω μια φορά στα Όντρια να δεις που...(γέλιο)

ΚΣ: Ε ναι!(γέλιο). Μετά που λες άρχισαν το ΕΛΑΣ να μοιράζεται. Ήρθαν στη Βάρκιζα τα γεγονότα, ήρθε η κυβέρνηση. Μετά άρχισαν θυμάμαι να έρχονται αξιωματικοί. Τους κυνηγούσαν οι αριστεροί, και πηγαίνουν για το Ζέρβα κι ερχόταν. Και θυμάμαι φιλοξενούσαμε εμείς πολλούς σπίτι ... Τους σκοτώναν! Θυμάμαι που όταν, γιατροί ήταν αξιωματικοί εδώ, μέναν στο σπίτι. Είχαμε μεγάλο, καλό σπίτι και φιλοξενούσαμε. Από κει τους παίρναν μετά χωριανοί, τους πηγαίνουν στο Επταχώρι κι από κει φεύγαν στον Ζέρβα στα Γιάννενα, στην Ήπειρο.

Εγώ : Το Επταχώρι το είχε και το φυλούσε ο στρατός, είχε αντάρτες;

ΚΣ: Είχε αντάρτες! Αλλά τους πηγαίνουν αυτούς νύχτα, νύχτα, νύχτα, ως τα Γιάννενα! Τους πήγαίνουν ως το Επταχώρι, τους περιλαβαίνουν άλλοι μετά και τους πηγαίνουν στα Γιάννενα! Εκεί ήταν δεξιόι κι αριστεροί μοιρασμένοι. Αυτό συνέχισε πολύ καιρό.

ΚΣ: Μετά άρχισαν να μαζώνουν τους άντρες. Τους έπαιρναν και πηγαίνουν για επιχειρήσεις. Τότες άρχισαν οι δεξιόι να φεύγουν. Ο πατέρας μου κι εγώ φύγαμε... Ο πατέρας μου ήταν στο Νεστόριο, στα ΤΕΕ κι εγώ ήμουν στο Άργος πιτσιρικάς

ΚΣ: Α ναι! Μετά φύγαμε και πήγαμε σ' ένα άλλο σπίτι εκεί. Ήμασταν μία, δύο, τρεις, μια οικογένεια σ' ένα δωμάτιο. Εμείς ήμασταν έξι άτομα σ' ένα δωμάτιο. Άλλη οικογένεια εφτά άτομα σ' ένα δωμάτιο. Και γινόταν ο χαμός! Αποχέτευση δεν υπήρχε, τι συζητάς!

ΚΣ: Που λες τότες παίρναν τους άντρες. Όσοι ήταν κομιτατζήδες που λέω, φυλακή όλοι ήταν. Τους πηγαίνουν φυλακή, γίνονταν κατασχέσεις, αλλά όχι γυναίκες, δεν... Αλλά γυναίκες ύστερα με το αντάρτικο, αυτές οι 20χρονες όλες είχαν βγει στο κλαρί!

Κόρη: Αααα!

ΚΣ: Πολεμούσαν όλες!(κάποιο γέλιο αδιευκρίνιστο)

ΚΣ: Κι είχαν βαθμό! Λοχίας, αξιωματικός..

Εγώ: Κανονικά όπως στον στρατό;

ΚΣ: Ναι, ναι, ναι! Μέχρι ταγματάρχης πηγαίνουν

ΚΣ: Στα χωριά τους παίρναν όλους. Τα παιδιά όλους, τους καθάρισαν όλους. Στην αρχή πηγαίνουν οι κοπέλες οι μεγάλες για να πολεμήσουν. Μετά μάσαν τα μικρά. Όλη η οικογένεια έφευγε.

Εγώ: Μήπως κάποια έφευγε γιατί αγαπούσε;

ΚΣ: Μωρέ αγαπηθήκαν μετά εκεί, έγινε χαμός!»

(πρ.1, 4)«Κ.Κ: Άλλοτε ήταν αυτό! Τώρα ήμαστε στο '41. Και ανεβοκατέβαιναν οι γυναίκες, έπαιρναν ψωμιά, έπαιρναν διάφορα. Κάτσαμε πολλές μέρες..

Κ.Κ: ...κι άλλαζαν με σιτάρι. Οι δικοί μας πολλοί είχαν τα χρήματα με τ' αυτοκίνητο.

Εγώ: Από το χωριό πήγε μετά κανένας αντάρτης;

Κ.Κ: Μετά, μετά!

Εγώ: Γυναίκες πήγανε;

Κ.Γ: Πήγαν και γυναίκες.

Κ.Κ: Γυναίκα δεν πήγε καμιά στρατό, στον εμφύλιο πήγανε!

Κκ.Γ: Η μητέρα του Βουνέ, του Γκούρα, ποιες άλλες πήγανε;

Κ.Κ: Μετά ρε έφυγαν! Τώρα ακόμα είμαστε στην αρχή! Το '43.

Εγώ: Πώς έγινε αυτή η αλλαγή στα πράγματα; Πώς το βιώσατε εδώ στο χωριό;

Κ.Κ: Το '44, ήταν οι Γερμανοί. Περνούσε η φάλαγγα, από Νεάπολη πήγαινε Καστοριά. Τελευταία μοτοσυκλέτα ήταν τρεις Γερμανοί. Ήτανε βάρκες...(οχήματα). Βγήκανε δικοί μας εδώ, να αρχινήσουν να ξεσηκώνονται τα πρώτα... Σκοτώνουν τον έναν τον Γερμανό, και τους δυο τους πήραν αιχμαλώτους. Κι έφυγαν. Οι Γερμανοί περίμεναν, είδαν που δεν ήρθε η μοτοσυκλέτα, γύρισαν βρήκαν τον σκοτωμένο, πήραν και τη μηχανή κι έφτασαν τα james, τα γερμανικά τότε στην άκρα του χωριού. Κι όποιος άντρας έρχονταν, μέσα! Τότε πήραν 115 άντρες. Οι Γερμανοί.

Εγώ: Ξεκλήρισμα κανονικά!

Κ.Κ: Και λέει: «Αν δεν τους φέρετε πίσω τάδε του μηνός, 115 θα εκτελεσθούν όλοι. Για δυο Γερμανούς, κι έναν που σκότωσαν, να εκτελεσθούν 115. Και τότε δυο γυναίκες, η μητέρα η δικιά μου και η Αμαλία η Τακαντζιά, μαζί με τον αρχιμανδρίτη Καστοριάς, πήγαν στο Ζουπάνι (Πεντάλοφος), εκεί είχαν τα αρχηγεία.

Εγώ: Το ΕΛΑΣ

Κ.Κ: Και με τα πολλά τα παρακάλια, προβληματίστηκαν οι γυναίκες, είναι δυνατόν τώρα για δυο άτομα να χάσουμε 115 και δέκα εκατόν εικοσιπέντε άτομα; Μέχρι τελευταία στιγμή δεν τους έπειθαν. Ήταν ασ πούμε στις 20, στις 19 το βράδυ, ένα αυτοκίνητο γεμάτο με Βογοσιώτες, είκοσι άτομα, πήγαν για πρώτη εκτέλεση. Την επόμενη μέρα θα γίνονταν όλες. Μέσα ήταν ο Θωμάς ο Σαρακατσάνος, του Γιάννη εδώ πέρα. Απέναντι, για το σπίτι του Βλέντα, ήταν η αδερφή του. Και τη χαιρέτησε και της λέει: «Με πάνε για εκτέλεση» και τότε τρελάθηκε η γυναίκα! Πήγαν κάτω στη Εκείνη την ώρα όμως, πέφτουν ξανά οι Γερμανοί στο Άργος. Βάρνει ο Γερμανός μια μοτοσυκλέτα για να τους προλάβει. Όταν πέρασε η μοτοσυκλέτα από εδώ, δεν ακουμπούσε καταγής! Δεν πήγε πολύ χαμηλά, άρχισε από πάνω να φωνάζει και σταμάτησαν κι έτσι γλύτωσαν.

Κ.Κ: Το '40 όταν ξεκίνησε ο πόλεμος, τον πατέρα μου, αν και ήταν μεγάλος, τον επιστράτευσαν, τον πήραν στο Άργος και τον είχαν να χτυπάει την καμπάνα όταν έρχονται τα αεροπλάνα τα ιταλικά. Δυο φορές την εβδομάδα εγώ όμως πήγαινα στο Άργος, είχα ένα γαϊδουράκι, μα έβρεχε, μα χιόνιζε, να του πάω ψωμί να φάει!

Κ.Κ: Οι γυναίκες τότε δούλευαν, δούλευαν πολύ.

Εγώ: Είχαν μια σειρά. Γι αυτό και οι μεγάλες αγροτικές οικογένειες χρειάζονταν τα χέρια.

Κ.Κ: Χωρίς χέρια δε γίνονταν τίποτα. Πρώτα οι γυναίκες ήταν. Οι άντρες πήγαιναν και στα πρόβατα και ξέφευγαν λίγο. Αλλά οι γυναίκες ήταν τσαπί .

Κ. Κ : Πολλές είχαν συζύγους. Και φύγαν κατά κει.

Κ.Κ: Εδώ όταν ξεκίνησε, μπήκαν γυναίκες μέσα. Ήταν κορίτσια στην ΕΠΟΝ που έβγαιναν με τα μεγάφωνα, με το χωνί. Το τάδε, τάδε , τάδε, έλα... τις εμψυχώναν. Γυναίκες έφυγαν μερικές.

Εγώ: Μάλλον είχαν περισσότερη ελευθερία εκεί;

Κ.Κ: είχαν τους συζύγους τους...

Κ.Γ: Είχε πιο πολύ λίρα εκεί!(γέλιο). Οι Άγγλοι με τα βαρελάκια τις έριχναν.

Εγώ Οι Άγγλοι κατά την περίοδο το εμφυλίου...

Κ.Γ: Αυτοί μας έβαλαν!

Κ.Κ: Από την αρχή, όχι...

Κ.Γ: Αυτοί ήταν ο σατανάς!

Κ.Κ!: Ποιος τροφοδοτούσε τους αντάρτες; Ποιος τροφοδοτούσε το στρατό;

Κ.Γ: Η Αγγλία, η Αμερική, οι Εβραίοι!

Κ.Κ: Πάντως να λέμε ότι οι γυναίκες δούλεψαν αδρά!

Κ.Γ: Και στα χωριά πέρα από τον Αλιάκμονα, βλέπεις έργα! Που οι γυναίκες φορτωμένες πηγαίνουν πολεμοφόδια!

Κ.Κ: Ποια γυναίκα; Άνδρες πήγαν και έσωσαν εκατόν είκοσι πέντε άτομα; Γυναίκες πήγαν

Κ.Κ: Κοίταξε, όταν ξεκίνησε ο εμφύλιος, μάζευαν άτομα από εδώ να πάνε για τραυματιοφορείς. Να παίρνουν από το στρατό τραυματίες και να τους κατεβάζουν. Κι έπιασαν και μένα να με στείλουν. Με λέει ο μπαμπάς μου, κάτσε εσύ, να πάω εγώ. Όταν γύρισε από κει, έφερε και τα δυο τα άρβυλα αριστερά! Βρε τι τα κουβαλούσες;»

(πρ. 10)«ΚΠ: Ναι, βεβαίως! Με την ανοχή του κράτους! Άντε στην υγεία σας! Εστην Καστοριά είχαμε 5-6 γυναίκες που είχαμε, που ήταν αντάρτισσες. Και μάλιστα οι 2-3 είχαν και, ήταν και βαθμοφόρες! Η Μπάκαρη, η Μανακίδου, η Φερδή, η άλλη του Τράντου, η Θέλμα Τράντου, τις οποίες γνώριζα και προσωπικώς εγώ! δώ

Εγώ: Αυτές ήταν μορφωμένες γυναίκες; Ανάλογα και την εποχή πάντοτε.

ΚΠ: Πιο μορφωμένη ήταν η Λίτσα η Μανακίδου. Η Μπάκαρη δεν ξέρω σε τι βαθμό μόρφωση είχε, πάντως το μισό το Γυμνάσιο πρέπει να το τελείωσε! Η Θέλμα η Τράντου κι αυτή δεν ήταν ας πούμε, τότε βγάζαν το δημοτικό και είχαν και του σπιτιού δουλειές. Δεν πηγαίνουν πολλά κορίτσια στο γυμνάσιο. Αυτή που ξέρω πολύ καλά που πήγε, που τελείωσε το γυμνάσιο, ήταν η Μανακίδου η Αλίκη. Αυτή ήταν ανθυπολοχαγός, ενώ η Μπάκαρη είχε φθάσει, έγινε και υπολοχαγός! Διότι έδειξε λίγη δράση.

Εγώ: Τότε κι αυτές με ποιον τρόπο τις προσέλκυαν;

ΚΠ: Κοιτάχτε να δείτε, τότε αυτές ορισμένες έτυχε και να είναι έξω, να έχουν στα... φέρ' ειπείν η Μπάκαρη είχανε χτήματα πιο πέρα από το Μανιάκοι..

Εγώ: Πορεία; Λεύκη

Σμπόνιας: Κολοκυνθού; Κορομηλιά;

ΚΠ: Α, Πορεία εκεί πέρα μου φαίνεται. Και έτυχε ας πούμε κοντά στους αντάρτες, μπήκε στο αντάρτικο.

Εγώ: Τι καταγωγής κάτοικοι είχαν εκεί τα κτήματα; Γιατί τώρα έχει αρκετούς Σλαβόφωνους .

ΚΠ: Όλοι αυτοί ήταν. Δεν άλλαξε ο πληθυσμός τους εκείνος. Αυτοί που άλλαξαν είναι αυτοί που πήγαν στα Γραμμοχώρια. Άλλοι πήγαν στη Νεάπολη, άλλοι πήγαν στο Μανιάκοι, άλλοι ήρθαν στην Καστοριά..

ΚΠ: Οι βαθμοφόροι ήταν μετά όταν ήρθαν τα πράγματα και τότε ήρθαν βαθμοφόροι στην Καστοριά. Τρία άτομα, τέσσερα ήταν στην Καστοριά, δεν ήταν παραπάνω. Κι αυτά τυχαία, γιατί δεν μπορούσαν να βγουν. Αντάρτισσα δε μπορούσε να γίνει, πώς θα γίνονταν; Έτυχε και να είναι έξω, και κατάλαβες; Την έπιασε ας πούμε το τέτοιο, όπως ήταν και η .. Μπάκαρη. Η Μπάκαρη, τους είχε δώσει το κράτος τότε κάτι κτήματα, εκεί πέρα στην Πορεία, και Εγώ: Ανάμεσα σε αυτούς γυναίκες έχουμε;

ΚΠ: Είναι και γυναίκες πώς! (ψάχνει!). Σπάλα Ευγενία να! Σιμώτα Αγνή...

Σμπόνιας: Από Βογατσικό;

ΚΠ: Από Βογατσικό ήταν ο μπαμπάς της, αλλά ήτανε εδώ μαραγκός, ήτανε..

Εγώ: Το κομμουνιστικό κόμμα δέχονταν να δώσει θέση σε γυναίκες. Αναγνώριζε την ισότητα.

ΚΠ: Το κομμουνιστικό κόμμα πρωτοστατούσε σε τέτοια!

Σμπόνιας: Η πρώτη ψηφοφορία των γυναικών έγινε στους Κορυσάδες στις εκλογές που έκανε εκεί η πρώτη ΠΕΕΑ.

ΚΠ: Οι πρώτοι που έδωσαν ψήφο ήταν το κομμουνιστικό κόμμα! Ε ποιος ήταν η ΠΕΕΑ; Το κομμουνιστικό κόμμα τις έκανε.

πήγαινε στα κτήματα, και τότε και ...

κομμουνιστικό κόμμα τις έκανε! Αν δεν ήταν αυτό θα τις έκανε ο Σβώλος; (μια έξαψη και συνεχίζει την ανάγνωση) Σπάλα Μαίρη, Γκάνιτα Όλγα, πολλές γυναίκες, πάρα πολλές γυναίκες

ΚΠ: Εγώ έφαγα ξύλο από τον φρούραρχο των Γερμανών μαζί με άλλους Γερμανούς. Έφαγα πολύ ξύλο, μέχρι που ήμουν επί 6 μέρες στο κρεβάτι ακίνητος μόνο με κρεμμύδια! Σε όλο μου το σώμα.(κομπρέσες) Εμένα με είχαν τυλίξει με κρεμμύδι

Εγώ: Κύριε Μπότη, εδώ στην Καστοριά, οι γυναίκες τότε στην Κατοχή, με τι ασχολούνταν;

ΚΠ: Δεν είχε τότε ούτε γούνα, ούτε άλλο. Όλες ήταν νοικοκυρές. Κοιτούσαν πώς θα κάνουν κανα φαί, να κάνουν, να περιποιηθούν τον άντρα τους, να περιποιηθούν την οικογένειά τους. Τίποτε άλλο δεν είχε. Δεν είχε ούτε και εκδηλώσεις, ούτε και ... Ήταν υποχρεωμένες να κάθονται στο σπίτι. Κι εγώ είχα τρεις αδερφές! Ούτε μπορέσαμε να τις ωθήσουμε να πάνε να μάθουν γράμματα, ούτε τίποτα. Έτσι έμειναν ξύλο..

Εγώ: Και το σπίτι το κρατούσε η μητέρα και τα κορίτσια;

ΚΠ: Η μητέρα μου, ήμασταν πέντε αδέρφια κι η μητέρα μου έξι. Κι ανέλαβε το παιδί όλη την ευθύνη, για να μπορέσουμε να ορθοποδήσουμε. Ούτε άφησα και τη μάνα μου να πάει πουθενά να δουλέψει, ούτε τίποτα. Ανέλαβα εγώ τότε, 14 ετών παιδί, όλα τα... και έτρεχα δεξιά και αριστερά όλες τις δουλειές τις έκανα!

Εγώ: Εσείς είχατε κάποια συμμετοχή; Παρόλο που ήσασταν μικρός.

ΚΠ: Εγώ, κοίταξε να δεις, παρόλο που η ιδέα μου ήταν αριστερή, είχα πολλές τέτοιες, αλλά είχα πολλές συγκυρίες καλές.

Αυτοί τι είχαν κάνει τότε; Πήγαν καμιά δεκαριά Παοτζήδες στην Πεντάβρυσσο, μετά από το Άργος επάνω από ένα ποντιακό χωριό, από το Μελάνθιο. Πάνε στο Μελάνθιο και αφοπλίζουν τους αντάρτες. Ορισμένοι αντάρτες, δεν ξέρω πώς πρόλαβαν και έφυγαν, πήγαν στο Νεστόριο και ειδοποίησαν τα τμήματα τότε εκεί πέρα και πάνε το τμήματα από το Νεστόριο κι από κάτω απ' το Βόιο και κυκλώνουν το χωριό και είπαν ή θα παραδοθείτε ή δε θα μείνει κανένας! Και βγήκαν οι γυναίκες, φώναζαν εκεί πέρα "τι είναι αυτά τα πράματα" κι αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Και πέρασαν στρατοδικείο, από τους αντάρτες στη Λάγγα. Περνούν στρατοδικείο, τους τέσσερις τους εκτέλεσαν, τον Θόδωρο τον δίκασαν κάμποσα χρόνια αλλά δεν τον εκτέλεσαν.»

(πρ.14)«Για παράδειγμα, η αδερφή σου η Βασίλω, πρόσφερε σαν νοσοκόμα.

ΚΑ: Ναι πρόσφερε.

Κόρη: Ό, τι άλλο θυμάσαι από γυναίκες, την Τίγκα που πήγαινε τα σημειώματα στους αντάρτες

Εγώ: Οι γυναίκες βοήθησαν καθόλου εκεί, βοηθούσαν στους τραυματίες;

ΚΑ: Κοίταξε, οι γυναίκες βοηθούσαν. Ήταν ένα σωματείο χριστιανικής οργανώσεως. Μαζεύονταν λοιπόν οι κοπέλες και βοηθούσαν τους τραυματίες, βοηθούσαν πάντα, γιατί έτυχε να τα δω στον εμφύλιο όταν ήμουν στρατιώτης, έτυχε να τα δω και στην Κοζάνη, να τα δω και στην Αθήνα. Γιατί συνόδεψα τους αξιωματικούς τους τραυματίες. Ν' αφήσω το σαράντα τώρα...

Οι γυναίκες πρόσφεραν πολλά τότε

Κόρη: Πες για τις ξαδέρφες σου τι κάνανε. Για την Πάτρα, τη Μάρθα, την αδερφή σου... Πες γι' αυτές.

ΚΑ: Όταν ήμασταν εμείς φαντάροι, είχε δρόμο, αλλά δρόμος για να πάνε τα αυτοκίνητα ή τα ταγκς, δε περνούσαν. Ρίχναν φουρνέλα, μάζευαν τα κοριτσάκια 14-15 χρονών, τα πλήρωναν 14 δραχμές πρόνοια εργασία να παίρνουν τις πέτρες από δω να τις ρίχνουν εκεί για ν' ανοίξουν δρόμους να περνάνε. Από απέναντι ένα μυδράλιο αντάρτες, έβαζαν ξάπλα τα κορίτσια, αγόρια ό, τι ήταν... Αλλά πώς το λένε όλη η περιοχή αυτή, όλα τα χωριά τα δικά μας οι γυναίκες πρόσφεραν πολλά! Είχε πάρει ο Πεντάλοφος, Ζώνη, να πέφτουν οβίδες μες στο σωρό! Από τους άντρες και τις γυναίκες τους είχαν πάρει. Γιατί

αρχίσαμε να πετάμε χειροβομβίδες, έφυγαν. Αλλά φαινόμασταν σαν η μύγα μες στο γάλα. Είχε τρία δάχτυλα χιόνι, είχε... Αλλά εκείνο που θυμάμαι, ένας φουκαράς στη Μεσοποταμία, το πρωί είχε χτυπήσει τη φάλαγγα εδώ στην Αγία Άννα, και φύγαμε εμείς απ! Ήρθαμε. δρόμοι ήταν όλο χωματόδρομοι, φτάνουμε εδώ και μόλις την είδα τη μάνα μου «Μάνα!!!» Η μάνα μου, καθόμασταν σε ένα σπίτι απάνω, και πάνω ήταν μια διασταύρωση. Όλες οι γυναίκες τότε πήγαιναν στο Ντολτσό για νερό. Για πόσιμο νερό μόνο αυτό στο Ντολτσό είχαμε. Την ώρα που περνούσαμε εμείς, τέτοια ώρα το βράδυ, απ' τα James μες στα χώματα γιατί οι φωνάζω εγώ. Είχα κάτσει ντιπ τελευταίος στο James, και φώναζα : Μάνα!!! Μ' άκουσε η μάνα μου, τ' αφήνει τα γκιούμια κατάη κι έτρεχε! Πού να μας προλάβει.. «Στην Καστοριά πάμε!» φωνάζω. Πώς ήρθε η μάνα μου το πρωί, προτού να ξημερώσει, εμείς ξεκινήσαμε για τη Μεσοποταμία, στην Αγία Άννα για να χτυπήσουμε τους αντάρτες, μ' έφερε καθουρμά, πίτα μ' έφερε... (συγκίνηση στη φωνή). Εν πάση περιπτώσει χωρίσαμε. Μόλις πήγαμε στη Μεσοποταμία,

Κόρη: Τι κάνανε, πες!

ΚΑ: Και να κουβαλάνε, και πυρομαχικά, και αυτά, και τραυματίες, και σκοτωμένους! Εκεί στην Κυψέλη, κάναμε μια

ΚΑ: Φορτωμένες, Στον Πεντάλοφο έχεις πάει; Πήγες σ' αυτό το ύψωμα που είναι φορτωμένες; (άγαλμα) Έχω εγώ φωτογραφία εκεί... Δείχνει από το '40 είναι αυτές οι φωτογραφίες. Αλλά δεν πρόσφεραν μόνο στο '40, αλλά και στον εμφύλιο, με το στρατό πρόσφεραν πάρα πολλά! Όχι μόνο..

Εγώ: Αντάρτισσες πήγανε;

ΚΑ: Εκεί ήταν το λάθος του κράτους...

Κόρη: Εσύ όταν ήσουν στο αντάρτικο, είχες συντρόφισσες γυναίκες;

ΚΑ: Είχα!

Κόρη : Πες γι' αυτές τι θυμάσαι!

ΚΑ: Φέρε το βιβλίο! Δες (δείχνει φωτογραφία), εκεί είναι μια αντάρτισσα, η πρώτη αντάρτισσα που βγήκε από την Αθήνα. Εδώ εμείς είμαστε υποδειγματική ομάδα του γενικού στρατηγείου. Αλλά έχω και μια άλλη όταν απολυθήκαμε, είχα μια από την Πτολεμαΐδα, μια από τα Γρεβενά, είχαμε κορίτσια, είχαμε...

ΚΑ: Βοηθούσανε! Εδώ, όταν χτυπηθήκαμε κανα δυο φορές με τους Γερμανούς, όταν οπισθοχώρησαν από δω η μεραρχία η ανταρτικά, κι οπισθοχώρησαν κι ήρθαν μέχρι κάτω στα Μετέωρα, η ομάδα της ΕΠΟΝ, όλο γυναίκες, κι αυτές εκεί. Εγώ ερχόμουνα με άδεια από κάτω, καλοντυμένος σαν Εγγλέζος, λοιπόν, μόλις με είδε ο λοχαγός,: « έλα εδώ» με λέει. Ήταν μια Πόντια, μια χοντρή, είχε το οπλοπολυβόλο. Από την Πτολεμαΐδα, λέει: Πάρε το οπλοπολυβόλο, και μας κατέβασαν ντιπ χαμηλά, εγώ με τις συναγωνίστριες

Είκοσι μνήμες στο αντάρτικο

(...Ιούνιος του '43) Φτάσαμε στο χωριό Λούβρη του βουνού το βράδυ κουρασμένοι περπατώντας δέκα ώρες. Μας μοίρασαν στα σπίτια κατάλυμα μας έδωσαν φάγαμε πολύ. Καλός ο κόσμος του χωριού αλλά εμείς τους αφήσαμε πολλά ζούζουλα, ψείρα πάρα πολύ που όπου κοιμόμασταν τους γεμίσαμε ψείρα.(...)

(...)Φτάσαμε στο Καρπενήσι...ήρθε διαταγή να φύγουμε...δύο χωριά κοντά το ένα λέγεται μεγάλο και το άλλο μικρό. Φτάσαμε αργά το απόγευμα. Εγκατασταθήκαμε στο σχολείο του χωριού. Μας είχαν ετοιμάσει συσσίτιο. Φάγαμε και βγάλαμε τα ρούχα μας να μας τα ζεματίσουν, να μας πλένουν γιατί είχαμε ψείρες (...)

(...)(χωριό Κεράσοβο) Στην αρχή θέλαμε να παίζουμε θέατρο και μας χρειάζονταν δύο κοπέλες για κάποιο ρόλο. Το χωριό είχε πάρα πολλά κορίτσια και πολύ λίγα αγόρια. Εν τέλει ο παπάς του χωριού μας έστειλε δυο κορίτσια που πήραν μέρος στο θέατρο και είχαμε πολύ επιτυχία. Σιγά σιγά γίναμε μια οικογένεια, τους φτωχούς τους δίναμε ψωμί και συσσίτιο και σαν ΕΠΟΝ κάναμε πολιτιστικές εκδηλώσεις διότι αυτός ήταν ο σκοπός μας, να ψυχαγωγούμε το κόσμο και τους συναγωνιστές και να πηγαίνουμε και σε άλλα χωριά.

(...) (χωριό Καλύβια) Πήγαμε και οι τρεις στη στάνη, κοιμηθήκαμε, καθήσαμε όλη μέρα και το βράδυ κατεβήκαμε στη γριά να πάρουμε τις πληροφορίες που θέλαμε. Πήραμε καλές πληροφορίες. Ήταν αρκετοί Γερμανοί με πενήντα αυτοκίνητα, έξι τεθωρακισμένα από τα μικρά και είχαν πολλούς Ιταλούς, κόβανε πευκόξυλα και τα φορτώνανε.

(...) Έφτασα στο τέρμα κοντά στα Μετέωρα(...)Εμαθα και λίγα για τους δικούς μου. Μέχρι και την τοποθεσία Βάλιακάρδα ακολουθούσε και το νοσοκομείο. Ήταν και η αδερφή μου νοσοκόμα από κει και πέρα σκορπίσαμε, όλοι κρύβονταν μέσα στις φτέρες. Περνούσαν οι Γερμανοί, άλλους πιάνανε και άλλους δεν βρίσκανε.

(...)(Αθήνα) Σε λίγο μαθαίνει μια κυρία ότι ένα παιδί αντάρτης από τη Μακεδονία, είναι πολύ άρρωστος και ήρθε με πήρε στο σπίτι της. Ήταν κι αυτή από την Καβάλα, μακεδόνισσα μια γυναίκα αρχόντισσα και πολύ ανθρωπιστής. Μου φέρθηκε σαν να ήταν μάνα μου. Με τοποθέτησε σ' ένα δωμάτιο κοντά στο παράθυρο για να βλέπω τη θάλασσα και ο πυρετός με έπιανε τις πρωινές ώρες ως τις τρεις το μεσημέρι χαμένος στον πυρετό 40-41 C και έβλεπα ένα όνειρο που όταν σταματούσε ο πυρετός σταματούσε και το όνειρο. Επί μια βδομάδα συνέχεια ερχόντουσαν εθελόντριες κοπέλες μου βάζανε κομπρέσα, μου κάνανε παρέα αλλά ο πυρετός με έλιωσε. Ηκυρία που με πήρε στο σπίτι της ήταν από την Καβάλα και ο άντρας της ήταν παλιός κομμουνιστής και όπως μου έλεγε η ίδια ήταν μαζί με τον Ζαχαριάδη εξορία στο Νταχάου και το παιδί της καθοδηγητής του ΕΑΜ. Θυμάμαι την κουβέντα της και τη συμβουλή της να μη γίνω κομμουνιστής και πολλά θα τραβήξω και η οικογένειά σου θα σε χάσει όπως εγώ ούτε άντρα έχω και ούτε παιδί.

Δυο χρόνια αναμνήσεις από την πρώτη γραμμή του Εμφυλίου πολέμου. Τότε στρατιώτης

(...)Η βασίλισσα Φρειδερίκη, εμένα μου έστειλε ένα πολύ ωραίο αμερικάνικο πουλόβερ. Όλοι οι αξιωματικοί του λόχου μου ζητούσαν να τα ανταλλάξουμε αλλά εγώ δεν το άλλαξα.(...)

(...)(Ιούλιος '48, Πολύκαστρο, ύψωμα Πόρτες) Βλέπουμε μια συναγωνίστρια καθόταν σε μια κομμένη οξυά, δίνει το σύνθημα ο λοχαγός καρφώνουν την συναγωνίστρια και αμέσως αέρα καθαλικεύουμε το ύψωμα δεν προλάβαμε να ανεβούμε οι στρατιώτες μας κάνουν επίθεση κόντεψαν να μας ανατρέψουν

(...)(ύψωμα στο χωριό Κυψέλη-Όντρια) Εμείς αφού καθίσαμε μερικές μέρες ξεκινάμε για άλλη αποστολή, βλέπουμε ετοιμασίες. Φέρανε αγκαρία πολλούς άντρες με τα ζώα τους και πολλές γυναίκες και τους βάλανε πίσω από εμάς σ' ένα λιβάδι. Ήταν από όλα τα χωριά, από τον Πεντάλοφο, το Βυθό, το Δίλοφο, το Επταχώρι και από το χωριό Ζούζουλη. Ήταν σαν ανταρτόπληκτοι όλοι στον Πεντάλοφο.

(...)(Όντρια)Στο ορεινό χειρουργείο προσφέρονταν οι πρώτες βοήθειες στους τραυματίες στα φορεία και τους παίρνανε οι πολίτες γυναίκες και άντρες τραυματίες στα φορεία και τους μετέφεραν τρεις τέσσερις ώρες δρόμο και ανήφορος φορτωμένοι ανά δύο άτομα, ένας μπροστά, ένας πίσω φτάνανε κατακουρασμένοι και στεναχωρημένοι που ακούγανε τους τραυματίες μας φάγανε τα σκυλιά. Άλλος έκλεγε, άλλος έλεγε σκοτώστε με. να ακούω...

(...)Εγώ δεν κάθισα με τη φάλαγγα που θα πήγαινε για την προκοπάνια, πήγα κι εγώ μαζί τους στη Φλώρινα να γνωρίσω μια κοπέλα άγνωστη που αλληλογραφούσαμε. Ένας λοχίας έστειλε γράμμα στο περιοδικό «Θησαυρός» και έβαλε το δικό μου όνομα ότι ζητάμε αλληλογραφία. Πήρα από δεκαεπτά κοπέλες από πολλά μέρη της Ελλάδος. Όλες μου γράφανε αν μου δοθεί ευκαιρία να γνωριστούμε. Οι περισσότερες ήταν του Γυμνασίου, με πολλές ανταλλάξαμε και φωτογραφίες. Με τρεις γνωριστήκαμε, μια

από τη Φλώρινα που ήθελα να γνωρίσω από το πρώτο της γράμμα μου έγραφε «αγαπητέ άγνωστε Αλέκο». Πήρα τον «Θησαυρό» να τον κόψω να τον κάνω για ράφια σαν κέντημα για να φαίνεται ωραίο και εκεί πρόσεξα ότι ζητούσαν αλληλογραφία πολλοί φαντάροι. Δεν ήξερα ποιον να διαλέξω. Έκλεισα τα μάτια και έβαλα στην τύχη το δάχτυλο μου και η τύχη μου έδειξε εσένα και παίρνω το θάρρος και σου γράφω. Η αλληλογραφία προχώρησε πολύ αλλά εγώ θα μπω στη συνέχεια της ιστορίας μου.

(...) Μόλις ξημέρωσε η διμοιρία μας πήγε για εξερεύνηση στο χωριό Πολυκέρασο. Κατέχονταν από τους αντάρτες αλλά όταν πήγαμε εμείς είχαν φύγει. Με την έρευνα που κάναμε στα σπίτια, βρήκαμε συγκεντρωμένα στάρι και βρίζα. Δεν πρόλαβαν να τα πάρουν οι ομάδα μας, πήγε σ'ένα σπίτι. Ήταν μια γριά και δεν άνοιγε την πόρτα. Δεν ήξερε ελληνικά, μας μιλούσε σλαβικά. Εμείς δεν καταλαβαίναμε τι μας έλεγε. Βρήκαμε έναν στρατιώτη δικό μας, ήξερε να μιλάει τα σλαβικά. Μίλησε με τη γριά, μας έλεγε πως έχει και αυτή στρατιώτη εθνοφρουρό, που υπηρετούσε στην Καστοριά. Την παρακαλέσαμε να μας ανοίξει. Ήρθε μας άνοιξε. Μόλις μπήκαμε μέσα στη σάλα, είδαμε συγκεντρωμένα εκατό ζευγάρια μάλλινες κάλτσες που δεν πρόλαβαν να πάρουν οι αντάρτες. Τα μαζέψαμε και τα πήραμε όπως ήταν βρεγμένα. Οι δικοί μας στρατιώτες τα μοιράστηκαν αλλά για εμάς δεν έφτασαν.

(...)(Πεντάλοφος) Εκεί οι δικοί μας πιάσανε δυο συναγωνίστριες. Η μια τα είχε κάνει πάνω της από τον φόβο της, ήταν και μερικοί σκοτωμένοι. Στο χωριό αυτό είχαν συνεργείο, ράβανε στολές για τους αντάρτες. Εκεί πήγαμε και στο χωριό Ντότσικο (Δοτσικό) κοντά στη Σαμαρίνα».

E. ΣΥΝΕΠΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΗΜΟ ΚΡΑΤΟΣ

(πρ.3)«Ανακατώθηκε με το κόμμα. Αυτοί εδώ ήταν εκεί σχολειό. Ο θκος μου(άντρας), ένας ανεψιός της αδερφής του πάλι παιδί κι αυτό,...αυτοί ήταν

Τον έβαλαν φυλακή, τον δίκασαν, ήταν κομμουνιστής κανονικός, όχι...(γέλιο)

Εγώ: Οργανωμένος!

Κ: Τον ήλεγαν: «Είσαι χαζός;» Τον δίκασαν εννιά χρόνια φυλακή, κι ούτε υπογραφή έβαλε, ούτε τίποτα. Κι έκασε μέχρι τα εννιά, πάλι τώρα τον Ιούνιο...

Ήρθαν εδώ ύστερα, τον πήρα εγώ, τότε τις έδιναν όπως να 'ναι τις γυναίκες, όχι όπως τώρα που τον διαλέγω, τον θέλω, τον παίρνω και τον αφήνω πάλι!

Εγώ: Τότε πάρε αυτόν και μη μιλάς!

Κ: Και μη μιλάς!(γέλιο)Κούτσουρο εσύ, κούτσουρος αυτός, αντάμα!(γέλια)

Εγώ: Σε τι ηλικία παντρευτήκατε;

Κ: 23 χρόνια είχα. 32 είχε αυτός.(το 1955).Εννιά χρόνια διαφορά είχαμε. Ε, καλά ήτανε. Μόλις τον πήρα εγώ, δεν ήξεράμε, τον έπαιρναν κάθε ώρα στο Βογατσικό. Κάθε μέρα, κάθε μήνα, κάθε δεκαπέντε ! Άμα γίνονταν οι εκλογές, επανάσταση ο Γιάννης από το κόμμα του. Κι αλλιώς εγώ ζορίζομαι! Δεν ήμαν και μαθημένη έτσι. Είχα πολλά ζόρια!

Εγώ: Φοβόσασταν;

Κ: Πολύ!!!

Κ: Τι τον έκαμναν; Τον ρωτούσαν: είσαι, τι είσαι, τι κάνεις ; - Δεν ξέρω τίποτα! Όλο αυτή τη δουλειά! Τι τον έκαναν; Σάμπως τα λεγε; Για όλα να μην φοβούμαι! Δεν τα λεγε... Ύστερα μια φορά γίνηκαν οι εκλογές.

«Λέλε Παναγία μου» λέω πάλι. Ήρθε από τα πρόβατα, τότε αντάμα ήμασταν ακόμη, κανα δυο τρία χρόνια θα είχαμε, και τον πήραν η αστυνομία στο αυτοκίνητο. Τον λεν: Τι είσαι; - Ε, κομμουνιστής λέει. Καλά που δεν τον έριξαν από την γέφυρα κάτω! Τον κατέβασαν κάτω, τον μαζώνουν ύστερα. Ήταν ένας αξιωματικός, κάθονταν εδώ, είχε Μάηδες τότε πως τους ήλεγαν. Κι ήταν αυτός εδώ. Τους έμασαν σ'ένα σπίτι, πάνω απ'το σχολειό εδώθε, τους είπαν τι τους είπαν κι ήρθαν εδώ. Την άλλη την ημέρα, πάλι το δικό του αυτός! Κι έδινάμε και παράδες! Δε μπορούσες να μιλήσεις καν! Το ΚΚΕ παράδες! Κατάλαβες;

Κ: Ήρθε το πραξικόπημα. Δεν έκαναν πουθενά έρευνα, ήρθαν εδώ σε μένα, άνω κάτω όλα!... Έβλεπα χωροφύλακα κι έτρεμε η ψυχή μου! Καταλαβαίνεις; - Όχι, όχι δε γίνεται τίποτα, ας ήρθαν, δεν πειράζει! – Γιατί δεν πειράζει; Ήταν ένα βιβλίο τρανό, και τοχαμε μέσα. Και σηκώνομαι εγώ, παένω, πατώ επάνω και σήκωνα τα κεσέδια! Αυτή του δουλειά έκανα

Κ: Δυο παιδιά έκαμα εγώ.

-Αυτά κουβαλούσαν καθόλου φόβο;

Κ: Αυτά μικρά κουβαλούσαν, και σχολειό που πάεναν, τα κατατυράνισαν κι αυτά!

Εγώ: Στο σχολειό τα συμπεριφέρονταν άσχημα;

Κ: Στο Γυμνάσιο ήταν! Εδώ στο σχολειό, ο τρανός ήταν πρώτος μαθητής. Έρχεται ο διευθυντής να δώσει επιδότηση! Και λέει στα παιδιά : «Ποιος είναι ο καλύτερος μαθητής μέσα εδώ;». «Ο Παπαδημητρίου». Λέει ,αυτός θα πάρει την επιδότηση. Λέει ο δάσκαλος: - Είναι ο μπαμπάς του κομμουνιστής! Κατάλαβες; Γιατί ήταν από δω ο δάσκαλος. Παπαδημητρίου κι αυτός ήταν. Αυτός ήξερε, η πεθερά μου τον είχε ανεψιό από πρώτη ξαδέρφη. Ύστερα έριξαν και κλήρο και πέφτει πάλι του Γιώργου! Δεν τον έδωκαν! Και δεν έδωκε κανέναν! Δεν έδωκε κανέναν, κατάλαβες; Μια επιδότηση τότε ήταν κανα δυο τρία χιλιάδικα. Ήταν μια χαρά. Ε, και τέτοια γίνονταν... Και κει στο Τσοτύλι, κι εκεί δεν τα χάνε καλά. Μας μάλωναν και κει πολύ λέει. Μας μάλωναν πολύ.

Κ: Έφυγαν αυτοί, όσοι έφυγαν έξω, έφυγαν. Από δω δεν απέμειναν. Από εκεί ύστερα ήρθαν όταν έδωσαν άδεια, χαρτιά έφτιασαν, ήρθαν.

Εγώ: Τους βοήθησε καθόλου το κράτος αυτούς;

Κ: Καλά τότε ήρθαν αναγνωρισμένοι αυτοί: όμως έφεραν και πολύ πράγμα από εκεί. Τα λεφτά που είχαν, τα πήραν πράγματα κι έφυγαν από εκεί. Πολύ πράγμα έφεραν! Ύστερα τους κόπηκε σύνταξη από εκεί. Κι έπαιρναν καλά χρήματα.

Εγώ: Ο δικός σου ο άντρας;

Κ: Τίποτα, ούτε δραχμή!

Μετά ήρθε ο Παπανδρέου και πήραμε ένα θάρρος, μας έδωσε και μια σύνταξη και το καλύτερο ήταν αυτός. Αλλά δεν τον άφηκαν τον άνθρωπο! Το ρήμαξαν από δίπλα αυτοί οι νηστικοί να παίρνουν, που έτρωγαν, κι αυτός αρχίνησε να ερωτεύεται, τα 'χασε! Τότε πήγαμε στην Κοζάνη (σε ομιλία του Παπανδρέου) κι ήταν μια νυφαιδιά δεξιά πολύ! Κι τους είπα να ευχαριστούμε που ήρθε ο Παπανδρέου, γιατί δυο φορές καλημέρα σας λέγαμε και δε λέγατε εσείς. Με λέει: Θα έρθω και στο σπίτι! - Έλα του λέω! Δεν έρχονταν για να μη χαρακτηριστούν αριστεροί! Δε φάνηκε να έρθει! Μα δε μπορούσαμε να βρούμε έξω! Και τον Γιάννο δε τον ζύγωναν οι χωριανοί ακόμη!»

(πρ.12,13)«Εγώ: Υπήρχαν κορίτσια που φύγανε ή πήραν πάνω στο βουνό; Πήραν και όπλα;

ΚΧ: Φύγανε, τους δώσαν και όπλα. Και μία πήρανε μια αθώα, δεν ήξερε τίποτα η καημένη. Του Τσιατάλας.

ΚΠ: Ωρες ώρες... Ε και ή άλλη της Παντελάβας η κόρη που έφυγε;

ΚΧ: Ε καλά αυτή...Ξέρεις τι κάνανε;

ΚΠ: Αγαπούσε έναν κι έφυγε εκείνος κι αυτή τον ακολούθησε εκεί.

(...)Εγώ: Αυτές οι γυναίκες που πήγαιναν, ή όσες πήγαν από το χωριό, ξαναγύρισαν;

ΚΧ: Καμία! Σκοτώθηκαν.

Εγώ: Έφυγαν μετά;

ΚΧ: Έφυγαν! Τους μάζεψαν όλους. Στη Σλίμνιτσα, από κει στη Βιτόβα...

Εγώ: Μοιράστηκαν στα ανατολικά κράτη...

Η: Από αυτή την πλευρά ήταν στα ανατολικά τα κράτη.

ΚΧ: Ρουμανία, Ουγγαρία, Τσεχία, αυτά τα μέρη όλοι τα γυρίσαν

Εγώ: Αυτοί ξανάρθανε μετά από χρόνια;

ΚΧ: Ναι! Τους κάναμε χαρτιά και τους φέραμε. Η θεία μου..

Η: Μένουν εδώ δίπλα.

ΚΧ: Είναι τα παιδιά εδώ. Πρώτα φέραμε τα παιδιά και κάνει ο πατέρας μου: «Άντε θα πάμε στην Εκκλησία», και κάνει ο ένας: «Ναι, θα πάμε να ακούσουμε το θόδι πώς κάνει:μου, μου..». Έτσι τα λέγανε! Αφού δεν υπάρχει Θεός, δεν έχει αυτό, εκείνο... «Να λέει, τώρα θα δεις λέει». «Τι θα δω;» λέει ο πατέρας μου. «Άντε, παρακαλέστε τον Στάλιν σας να σας ρίξει καραμέλες!». Τα τρία του θείου μου, οι δυο οι εξαδέρφες μου, κι άλλη πια ήτανε...

Η: Ήρθανε πολύ αργά όμως, ήρθανε μετά από αρκετά χρόνια.

ΚΧ: 5-6 χρόνια.. Και λέει για παρακαλέστε! Παρακαλάνε, δε ρίχνει κανείς. «Βρε παρακαλέστε!». Δεν ρίχνει κανένας. «Παρακάλα εσύ το Θεό σου!». «Εμείς ο Θεός δε δίνει τις καραμέλες». «κοίταξε, παρακαλέστε!» και βουρρρ, ρίχνει τις καραμέλες ο πατέρας μου. «Είδες ποιος ρίχνει τις καραμέλες;». Υστερα τα μεγάλα βέβαια, ο Παντελής, αυτοί κατάλαβαν ότι κάτι είναι. «Είδες τι ψέματα μας έλεγαν» λέει. Κάνει η εξαδέρφη μου η έξυπνη «Βάσω, πάμε Παντελή, πάμε να φύγουμε». «Και που θα πάτε, πώς θα πάτε;». «Πάμε Παντελή, πάμε να φύγουμε». «Και πού θα πάτε, πώς θα πάτε;». «Βουνό με βουνό, θα πάμε στην Ουγγαρία. Εκεί καλύτερα ζούσαμε» τους έλεγε. Έλεγαν τα μωρά. Σαν ήρθαν εδώ, ύστερα βάλανε μυαλό. Μετά από κει κάνανε χαρτιά πως τους θέλουμε, και ήρθανε οι γονείς τους. Όλο το σόι μας κατά κει ήταν.

Εγώ: Εσείς μετά από όλα αυτά νιώθετε ότι σας βοήθησε το κράτος; Μετά όταν τελείωσαν όλα.

ΚΧ: Όχι. Κανένας.

ΚΠ: Ε, όταν πήγαν στο χωριό, δεν τους έκανε τα σπίτια, δεν τους έδιναν λεφτά, 30δραχμές το άτομο; Μη κοιτάς εμείς μείναμε εδώ(Καστοριά).

Εγώ: Όσοι γύρισαν στο χωριό δηλαδή βοηθήθηκαν;

ΚΠ: Στο χωριό βοηθήθηκαν.

ΚΧ: Δίνανε , πάλι ύστερα άρχισαν τα ίδια! Για να έδιναν... Εγώ πάντα πήγαινα, ο πατέρας μου δούλευε στο Μύλο, στη , οι αδελφές μου πλέναν ρούχα ξένα. Πώς θα ζούσαμε κι εδώ; Με εδώ, εκεί. Εγώ πήγαινα στο χωριό, να 'ναι καλά πάλι οι συγγενείς, να μαζευότανε τα ζευγάρια, έσπερνα, τελείωνα και μετά κατέβαινα. Και πάλι είχαν εκείνο το μίσος! Μερικοί.

Η: Ακόμα τώρα οι παλιοί το κρατάνε εκεί πέρα. Αντάρτες, τέτοιο, το κρατάνε.

ΚΧ: Χωριανοί μας. Ένας αντάρτης. Αρμένης ήταν ο ρουφιάνος. Ο Αρμένικός μας. Πάρα πολύ υποφέραμε. Κι ο μπαμπάς μου είπε «δεν ξαναπατάω, ορίστε εδώ είναι άδεια!». (...) Ο ένας δεν πάω, ο άλλος δεν πάω... στο καλό να πάτε! Κι έτσι ήταν στρατός, έπλενάμε ρούχα στρατιωτικά, αλλά και μας κατηγορούσαν. Έλεγε εκεί ένας ανθυπολοχαγός και λέει: «Κοίταξε, εγώ έχω εργοστάσιο στην Αθήνα. Έχω κορίτσια, παιδιά, άντρες, γυναίκες, ξέρω εγώ τι κάνουν εκεί μέσα στο εργοστάσιο; Δεν κάνουνε προστυχίες; Που ξέρουμε εμείς; Εσείς εδώ είναι κι η μάνα σας, ο πατέρας σας. Κι εδώ έρχονται φέρνουν δυο στρατιώτες τα ρούχα και τα πλένετε κι είστε πρόστυχε; Αυτοί που τα λένε αυτά, αυτοί είναι πρόστυχοι. Εσείς κάνετε τη δουλειά μας

Εγώ : Εσάς κατηγορούσαν;

ΚΧ: Κι ερχόταν και στο σπίτι μας κοιμόταν.

Εγώ: Οι αντάρτες σας κατηγορούσαν;

ΚΧ: Όχι, όχι από το χωριό μας οι χωριανοί. Συγγενείς μας, συγγενείς».

(πρ.8)*Κ: Όχι εγώ τώρα, επειδή η αδερφή της μάνας μου ήταν στην ΕΠΟΝ, ήταν κι αυτές, τις συνέλαβαν τότε το '47, τις πέρασαν στρατοδικείο.*

Εγώ: Τι ηλικία είχαν;

Κ: Αυτές ήταν... η θειά μου ήταν 19, η άλλη 18 και η μεγαλύτερη 20. Και τις δίκασαν η θειά μου είχε 11 χρόνια... Αυτές τις είχαν δικάσει, τη θειά μου και την άλλη, τις είχαν δικάσει σε ισόβια κάθειρξη, κι από βραδύς τις πήραν για εκτέλεση. Τις έβαλαν για εκτέλεση. Αλλά η άλλη, η Ανθή η γειτόνισά μου, ο πρώτος της ξάδερφος γιατρός, τα είχε με της διευθύντριας των φυλακών την κόρη. Κι αυτή μεσολάβησε μέσω Φρειδερίκης βασιλίσσας, και τις έδωσαν χάρη. Έκατσαν 11 χρόνια.

Εγώ: Ποιο ήταν το κατηγορητήριο για τέτοια ποινή;

Κ: Η ανάμειξη στην ΕΠΟΝ.

Εγώ: Στην ΕΠΟΝ τότε πήγαινε διάφορος κόσμος.

Κ: Ε, όπως πραγματικά τις πιάσανε, τις δικάσανε, τις πήγαν κάτω στις φυλακές... Η θεια μου μπήκε 19 χρονών κοπέλα, μπήκε το '47 και βγήκε το '58. Και βγήκε και 30 χρονών. Μερικές έκατσαν 3-4 χρόνια. Η θεια μου και κάτι άλλες, όπως με την γυναίκα του Κύρκου του Λεωνίδα... Η θεια μου ήταν μαζι.

Κ: Ναι βρε! Η ΕΠΟΝ έτσι ξεκίνησε. Άσχετα αν μετά, αν κυνηγήθηκαν κι έκαναν, όλοι οι δοσίλογοι στο Άργος κ όλοι οι ρουφιάνοι που τους λέγανε. Έτσι ξεκίνησε η ΕΠΟΝ.

Εγώ: Και το κέρδος τους ποιο ήταν;

Κ: Μα αυτός ο θείος μου που τον σκότωσαν ήταν ταγματасφαλίτης στις Πρέσπες. Τον είχαν δώσει και όπλο! Κατάλαβες; Τόσο ας πούμε πατριώτης. Και μετά τους έβγαλαν και εχθρούς της Πατρίδας! Τους καθάριζαν μετά, όπως τους σύμφερε!

Εγώ: Και η συμπεριφορά των υπολοίπων στις γυναίκες, μάνες, αδερφές που έμεναν πίσω ποια ήταν;

Κ: Πολλές βγήκαν και στο αντάρτικο ας πούμε. Αυτές όσες έμειναν στο Άργος, που ήταν στην ΕΠΟΝ, αυτές πιάστηκαν όλες και κατέληξαν στις φυλακές Αβέρωφ.

Εγώ: Κάποιες από αυτές φύγανε έξω μετά;

Κ: Όχι, όχι. Αυτές που ξέρω εγώ στο Άργος όχι. Αυτές όλες επέστρεψαν από τις φυλακές στο Άργος. Ήταν 6-7 κοπέλες, ξέρω και τα ονόματα, τα ξέρω όλα.

(...)Κοίταξε δεν... πέρα από τα βασανιστήρια... γιατί τη θεία μου την πήραν από βραδύς και της βγάλαν όλες τις τρίχες από το κεφάλι. Κι η θεία μου επί δυο χρόνια ούρλιαζε! Τα βράδια αναστάτωνα τη φυλακή. Είχε πάθει κι από τα βασανιστήρια κι ένα είδος αμνησίας. Αφού τα βλάχικα τα μιλούσε τέλεια και μετά από αυτά τα περιστατικά, δεν μπόρεσε να ξαναθυμηθεί. Μας έλεγε κι αυτήν αλλά περισσότερο μας έλεγαν οι άλλες ότι τα βράδια ούρλιαζε συνέχεια, επί δυο χρόνια. Από τα πολλά βασανιστήρια! Αλλά και μέσα στις φυλακές δεν ακούσαμε ότι ή δε τη συμπεριφερόταν καλά. Υπήρχε μια σύμπνοια μεταξύ τους. Τώρα η κάθεμια είχε κάνει τη φίλη της, τον κύκλο της εκεί μέσα. Όχι δε μας έχουν πει για άσχημη συμπεριφορά.

Εγώ: Ήταν δύσκολα και γι' αυτές μετά; Το κράτος πώς συμπεριφέρονταν σε αυτούς/ές;

Κ: Κοίταξε, θα σου πω. Όταν επανήλθαν, αυτές τις κοπέλες δεν τις παντρευόταν κανένας. Ήταν πολύ δύσκολο να τις παντρευτούν. Ή τις έπαιρνε κανένας αριστερός,, ή.. Υπήρχε αυτή η προκατάληψη, κατάλαβες;

Εγώ: Οι χαρακτηρισμοί, πέρα από το κομμάτι του κομμουνιστή και τα λοιπά, υπήρξαν κι άλλοι χαρακτηρισμοί για το ήθος τους;

Κ: Όχι, όχι. Για... όχι, όχι! Μόνον αυτό. Γιατί όλες ήταν ηθικές κοπέλες, ούτε είχαν ακουστεί στο Άργος,, ούτε..

Εγώ: Αυτές μετά, έστω το '80, βρήκαν κάποιο τρόπο από τη κυβέρνηση να αναγνωρισθεί η προσφορά τους;

Κ: Ε κοίταξε, αυτές, την εθνική αντίσταση, ναι, όπως η Άνθη. Η θεία μου η Ντότα γιατί δεν έπαιρνε εθνική αντίσταση; Δεν ξέρω γιατί. Πότε το έκανε το ΠΑΣΟΚ αυτό; Πήραν μερικές. Της ύψης μου η γιαγιά, ναι αυτές πήρανε.

Κ: Όχι, εγώ πιστεύω ότι αυτοί οι παλιοί δεν μετάνιωσαν καθόλου! Αυτοί ήταν ιδεολόγοι όλοι. Διότι αν ήθελαν υπέγραφαν, όλοι. Αφού μου έλεγε τώρα ο μπαμπάς μου, όταν ήταν στη Μακρόνησο, τους χτυπούσανε. Η τιμωρία τους ήταν να κατεβάζουν την πέτρα από το βουνό, χωρίς νόημα. Αυτό κάναν όλη την ημέρα, κατέβαζαν την πέτρα. Μετά τους χτυπούσανε, τους άφηναν εκεί στα πατάκια στην παραλία, κι έβαζαν παπάδες να τους εξομολογήσουν. Είχαν φτάσει σε τέτοιο σημείο.

Εγώ: Όταν πήγε ο πατέρας σας ήταν με τη μητέρα σας μαζί;

Κ: Ε βέβαια! Ο μπαμπάς μου πήγε πρώτα στο Μάραθο Ικαρίας. Εεε, το '47. Μόλις σκότωσαν τον αδερφό του, για προληπτικά μέτρα, να μην αντιδράσει, τον πήραν και τον πήγαν στην Ικαρία. Έκατσε 6 μήνες στην Ικαρία, γύρισε, έπιασε εμένα, κι όταν γεννήθηκα εγώ, τον έστειλαν μετά από έναν μήνα στη Μακρόνησο.

Έκατσε 6,7,8 μήνες κι όταν γεννήθηκα εγώ, τότε γύρισε. Το θυμάται η μεγάλη μου η αδελφή όταν γύρισε ο μπαμπάς από την εξορία.

Εγώ: Κι η μητέρα μόνη πίσω με...

Κ: Η μητέρα μου μόνη με τη γιαγιά, την πεθερά, της οποίας είχαν σκοτώσει τον ένα τον γιο 32 χρονών, να κλαίει μέρα νύχτα..

Εγώ: Τον είχαν σκοτώσει οι Γερμανοί;

Κ: Όχι βρε, δικοί μας! Τον έπιασαν οι δικοί μας στην αστυνομία ξύλο, να προδώσουν την οργάνωση, να προδώσουν... ξέρεις τώρα τι γινόταν εκεί πέρα εκείνα τα χρόνια.

Κόρη: Και με τρία παιδιά η γιαγιά! Με τρία κορίτσια όταν έκανε και σένα.

Κ: Όχι είχε δύο, και μετά γεννήθηκα όταν γύρισε ο μπαμπάς από τη Μακρόνησο.

Εγώ: Πώς συντηρούσε η γιαγιά την οικογένεια; Η βιοτεχνία δούλευε;

Κ: Πώς τη συντηρούσε; Όταν έφυγε ο μπαμπάς μου, δεν είχαν μία! Και η μαμά της Ευθυμίας, ένα σόι, μια νύφη από πρώτο ξάδερφο που είχε χηρέψει κι αυτήνα, έπαιρνε από το κράτος – γιατί τον είχαν σκοτώσει τον άντρα της οι Γερμανοί τότε, δεν ξέρω, οι αντάρτες μ' αυτούς κάτι – και της έδιναν μια μικρή σύνταξη. Και πήγε η μαμά μου, την πήρε δυο λίρες και πήρε μαλλί, πήρε αυτά κι έκαμε μερικά κιλίμια και μπόρεσε και ...

Εγώ: Σαν ανταποδοτικό εμπόριο.

Κ: Κάπως έτσι για να μπορέσει, να μπορέσει να κρατηθεί.

Εγώ: Για εσάς μετά ήταν εύκολο να βρεθείτε στη Τράπεζα;

Κ: Ε, κοίταξε, θα σου πω εγώ κάτι. Το έλεγα τις προάλλες εδώ στην πλατεία. Ήμουν πολύ καλή στα φιλολογικά τα μαθήματα. Είχαμε έναν καθηγητή ο οποίος ήταν διευθυντής ο οποίος ήταν φασίστας ρε παιδί μου, ο οποίος ήξερε..ήξερε ότι εγώ ήμουν από αριστερή οικογένεια. Μια 21^η Μαΐου, Αγίου Κωνσταντίνου, λέω δε θα το ξεχάσω ποτέ, έχω κλάψει εκείνη την ημέρα, έχω σκοτωθεί, πήγε στο γραφείο, και μ'έναν συμμαθητή μου εκεί πέρα, μου λέει: «Ταμπούρα παιδί μου, εσύ θα γράψεις ποιοι φωνασκούνε μέσα». Εμείς για πλάκα γράψαμε 2-3 ονόματα, μόλις τον είδαμε να έρχεται, τα σθήσαμε. «Ποιον έγγραφες;» «Κανέναν». «Ποιον έγγραφες;» «Κανέναν». «Ε βέβαια λέει, εσένα δεν ξέρουμε το παρελθόν σου!». Πώ πώ! Να κλαίω όλη την ημέρα! Ούτε κανέναν φίλο είχα, ούτε τίποτα.. Καλεί η μάνα μου τον αδερφό της, είχε πεθάνει ο μπαμπάς μου τότε, και λέει ο θείος μου θα πάω στον Εισαγγελέα. Καλά λέει η μάνα μου θα πας στον Εισαγγελέα, αλλά αν δεν της δώσει απολυτήριο; Ήμουν πρώτη στα φιλολογικά, ήρθε ο Επιθεωρητής και με σήκωσε στον πίνακα να βγάλω το άγνωστο κείμενο. Και μου λεγαν όλοι από κάτω: « Μη το βγάζεις βρε!». Όταν έλεγα εγώ ότι είχα 10 στα αρχαία, δεν πίστευε κανένας. Και τους πήγα μια φορά, κι επειδή είχαμε πάει μια εκδρομή στην Αθήνα κι είχαν γίνει κάτι περιστατικά με κάτι κοπέλες, είπε μετά την αδερφή μου: «της έβαλα 11 γιατί έδειξε καλή διαγωγή στην εκδρομή». Ε μας κυνηγούσαν πολύ, ξέραν ας πούμε.

Κ: Κοίταξε, έχει να κάνει, με τον νόμο Κουτσόγιωργα μπήκαμε. Αλλιώς δε θα μπορούσαμε να μπούμε! Έτσι μπήκαμε. Ποιος αριστερός! Όταν ο αδερφός μου μπήκε το '81 στην Τράπεζα, δηλαδή πήγε έδωσε εξετάσεις, πτυχιούχος της Βιομηχανικής ήταν, και πέρασε και τράπεζα και εφορία, πέρασε δηλαδή τον Μάρτιο και το ΠΑΣΟΚ βγήκε 18 Οκτωβρίου το '81. Το Άργος όλο ντουμάνιασε, "ένας κομμουνιστής στην Τράπεζα"! (γέλια)

Κόρη: Αλήθεια;

Κ: Α, δεν το ξέρεις αυτό; Μας είχαν φάει! Και να σου πω κι ένα ωραίο! Εν τω μεταξύ, ήταν ένας στην Αγροτική κλητήρας. Αυτός πηδούσε από τα πεζούλια να 'ρθει να συλλάβει τον μπαμπά μου, τον θείο μου. Και όταν ήρθε να καλέσει τον αδερφό μου για την Τράπεζα να παρουσιαστεί, πήγε εκεί στη γειτονιά, ήταν μια γειτόνισσα και λέει: «Αυτό είναι το σπίτι του Ταμπούρα;». Βγαίνει και η μάνα μου : «Ρε κοπρόσκυλο του λέει, όταν πηδούσες από το πεζούλι να συλλάβεις τον άντρα μου, τον θείο μου, αλλά πού μπορούσες να φανταστείς εσύ μια μέρα πως τα παιδιά των αριστερών θα τα φωνάζεις για να πιάσουν δουλειά στην Τράπεζα!».

Κ : Εποχές...μιλάμε '57, '58, '60. Που μπορούσαμε εμείς... Είχαμε μια γειτόνισσα τρελή δίπλα, έπαιρνε μια φούρκα, μας έριχνε όλα τα κεραμίδια. Τα έριχνε κάτω κι έλεγε: «Άμα θέλετε κομμουνιστές, κομμούνια, πάτε στην αστυνομία!». Ποιος τολμούσε; Όταν θέλαμε, είχαμε ανάγκη, παίρναμε έναν γαμπρό της μάνας μου δεξιό για να πάμε. Τρέμαμε! Και μόλις βγήκε το ΠΑΣΟΚ, πήγε να τα ρίξει(η γειτόνισσα), φωνάζει ο αδερφός μου τη χωροφυλακή, : «Άμα θες λέει, ξαναρίζα!» (γέλιο

Εγώ: Υπήρχε η κατηγορία πως με το ζόρι έπαιρναν κορίτσια.

Κ: Αυτή η Σκαπαρλή, μια φιλόλογος στο Άργος, ήταν στο χώρο της αριστεράς, δημοσίευσε ένα άρθρο σε μια τοπική εφημερίδα, στην Ορεσιίδα. Επειδή ήταν η μάνα της αριστερή, την έβαζε με το ζόρι ο γυμνασιάρχης στο γραφείο να εξομολογηθεί. Κι εκεί που την έβαζε στο γραφείο της ρίχτηκε ο παπάς. Βλέπω μια μέρα στην Ορεσιίδα, το κατήγγειλε αυτή. Και την παίρνω τηλέφωνο. Αυτή νόμισε είμαι καμιά από αυτές που θέλουν να τη βρίσουν .Και λέει το τι τράβηξε η μάνα μου! Είχαν ατιμάσει τόσα κορίτσια οι δεξιοί! Η Λευθερία, του Λάλα η μάνα, της Ντίνας. Πόσα κορίτσια ατίμασαν! Έλεγε η μάνα μου, η Κυράτσα, :Σώπα ρε Κυράτσα! Και πόσες άλλες να σε πω εγώ, να σε πω ονόματα στο Άργος. Ο άλλος που σου λέω τώρα, ο αδελφός του βουλευτή που έβγαλε το σπυρί, ο πατέρας της κοπέλας ήταν στη φυλακή γιατί αυτούς τους κυνηγούσαν σαν σλαβόφωνους. Η μάνα της κοπέλας δούλευε στο σπίτι σαν υπηρεσία. Ατίμασε και την κόρη, μένει η κόρη έγκυος και είπανε ότι πήρε φαρμάκι και ξεψύχησε στην αυλή του γαμπρού μου του Κώστα του Τάμπα. Μετά από χρόνια μαθεύτηκε η αλήθεια. Η αδερφή αυτουνού, το έκανε το κορίτσι ένα κέικ και το βαλε ποντικοφάρμακο. Και πάει το κορίτσι! Ποιος θα τους δικάζε αυτούς; Ε; Ποιος θα τους δικάζε; Είχε αυτός δυο εξαιρετικές κοπέλες. Ερχότανε στην τράπεζα, με φιλούσαν... Τι έφταιγαν τα κορίτσια γι αυτά τα εγκλήματα που έφτιαχναν; Δεν έφταιγαν σε τίποτα τα παιδιά!

(...) Και τι τραβούσαμε! Στις εκλογές τον μπαμπά αυτός της ασφάλειας τον είχε κάθε βράδυ στο τμήμα. Τον λέει μια μέρα : « Πρόσεξε καλά γιατί θα σε καθαρίσω και θα αφήσω την οικογένεια μόνη πίσω!». Ένα βράδυ γυρνούσε ο μπαμπάς μου δηλαδή πριν από το σπίτι, στα 200 μέτρα, κανα πέντε άτομα του βάζουν το κεφάλι στην πέτρα και πατούσαν από πάνω. Ο μπαμπάς μου τους είδε ποιοι ήταν, τον είχαν κάνει μαύρο!

Στο ίδιο το σημείο γυρνούσε ο μπαμπάς μου, αυτός που τον χτύπησε πήγε, τον έπιασε, γονάτισε και λέει : κύριε Ταμπούρα συγχώρεσέ με! Ήμασταν 16 χρονών κι ο γαμπρός του νονού σου του Τζήμα, ο Φίλιππος ο Σαμαράς λέει! Θέλω να πάω να παντρευτώ στην Αυστραλία. Πώς να βάλω στεφάνι τέτοιο βάρος που κουβαλώ! Και του λέει ο μπαμπάς μου, σήκω βρε παιδί μου, καλά στέφανα να έχεις!

Μας κολλούσαν χαρτιά με φιδάκια, 500 φιδάκια "εχθροί του λαού", κι έλεγε ο πατέρας τη μάνα μου: Το πρωί να σηκωθείς προτού να φύγουν τα παιδιά... Εν τω μεταξύ για κομμουνισμό δε μας μιλούσαν ποτέ στο σπίτι! Ποτέ! Επειδή είχαν ταλαιπωρηθεί

Κ: Να σε πω την αλήθεια θα με πείραζε οι κόρες μου να ψηφίσουν Δεξιά. Δε θα το ήθελα!

Κόρη: Θα τρίζουν τα κόκκαλα του παππού μου!

Κ: Ψηφίστε ό, τι άλλο θέλετε!

Κόρη: Ε όχι και ό, τι άλλο θέλετε! Δεν είσαι και τόσο δημοκρατική! Ψηφίστε ό, τι άλλο θέλετε αλλά ΣΥΡΙΖΑ!»

Έτσι και η αφηγήτρια από το Άργος Ορεστικό(πρ.8) μας ενημερώνει από πρώτο χέρι για τις περιπέτειες της αριστερά σκεπτόμενης οικογένειάς της που πλήρωσε το υψηλότερο τίμημα σε αίμα με την απώλεια ανθρώπων αγαπημένων «Κ : Η μητέρα μου μόνη με τη γιαγιά, την πεθερά, της οποίας είχαν σκοτώσει τον ένα τον γιο 32 χρονών, να κλαίει μέρα νύχτα..

Εγώ: Τον είχαν σκοτώσει οι Γερμανοί;

Κ: Όχι βρε, δικοί μας! Τον έπιασαν οι δικοί μας στην αστυνομία ξύλο, να προδώσουν την οργάνωση, να προδώσουν... ξέρεις τώρα τι γινόταν εκεί πέρα εκείνα τα χρόνια.(...) Κ: Μα αυτός ο θείος μου που τον σκότωσαν ήταν ταγματасφαλίτης στις Πρέσπες. Τον είχαν δώσει και όπλο! Κατάλαβες; Τόσο ας πούμε πατριώτης. Και μετά τους έβγαλαν και εχθρούς της Πατρίδας! Τους καθάριζαν μετά, όπως τους σύμφερε!».

(πρ.7)«Η ανηψιά, ο άντρας της ήταν καπετάνιος στους αντάρτες. Κι ύστερα αφού τελείωσε το πρώτο, τους απόλυσαν, τους πήγαν φυλακή. Κι αυτήν έμεινε εδώ με τα παιδιά της. Με τον μπαμπά της μιλούσε, με τη μάνα μου.. γιατί η μάνα μου τα μεγάλωσε ορφανά. Πέθανε η μάνα του και τ' άφησε το κορίτσι 6 χρόνια, το παιδί τέσσερα και τ' άλλο το κορίτσι έξι μήνες. Και τα μεγάλωσε η μάνα μου και την έλεγαν μάνα! Και τα 'χε ?(-11) Υστερα αυτοί από δω, έστειλαν στρατό στο σπίτι , στρατιώτες να την πιάσουν! Αυτή η καημένη λαχταρούσε, φοβόταν! Άνοιξε την πόρτα, άφηκε τα παιδιά και πήγε πέρα στη μάνα της! Αυτοί είχαν έρθει να της μιλήσουν. «Μη φοβάσαι, της λέει..»

(...)Το δωκα ένα φουστάνι, το βανε, πάει έπλυνε τα ρούχα του, το βράδυ μου το 'φερε. «Πόθεν είσαι βρε κορίτσι μου, το λέω. Πώς και τι βγήκες αντάρτισα; Πώς σε λένε;». «Αγνούλα. Δε βγήκα, με πήραν!»(κλαψιάρικος ο τόνος της φωνής). «Από πού έρμη, λέω». «Ήρθαν χτύπησαν το χωριό και μας μάσανε». « Και τι θα κάμεις τώρα, λέω». «Δεν ξέρω!». «Να φύγεις!, λέω Να φύγεις, θα σκοτωθείς, λέω!».Κάθε μέρα σκοτώνονταν! Έφυγε! Έφυγε, πάει στο χωριό και μ'έστειλε χαιρετισμούς!

Εγώ: Από πού ήταν το κορίτσι;

Κ.Ν: Από τη Βέλκα(ίσως το χωριό Πελεκάνος_Πέλκα).Κι έρχονταν ένας έφερνε φάρμακα, ήταν ένας γιατρός, τον έστειλε εδώ, να φέρει τα φάρμακα, κι ήρθε στο σπίτι. Το λέει «που πηγαίνεις;» «Παίνω στην Αναστασία την Ντούβλια», την αδερφή μου. «Αυτή του λέει έχει μια αδερφή, τη Νούλα. Να πας να της πεις χαιρετήματα, να της πεις έφυγα!». Έφυγε το κορίτσι και μ' έστειλε χαιρετήματα. Πάν αυτά... Αλλά όπου πάνε οι αντάρτες, έκλεπταν! Οι πόρτες μας το βράδυ δε κλειούσαν.

Από δω φύγαν άνθρωποι που δεν ξαναγύρισαν ποτέ; Οικογένειες στο εξωτερικό;

Κ.Ν : Πολλοί δεν ξαναγύρισαν. Ο δικός μου ο κουινιάδος στη Δύση. Ο άλλος έμεινε στην Πολωνία, πήρε Πολωνέζα εκεί. Του έστειλε γράμμα αυτός ο Άγγελος ο Χορωφτιάκας. Φτώχεια βρε κορίτσι μου ήταν τότε. Για να υπηρετήσει το στρατό, τον έστειλαν οι γονείς να πάει χωροφύλακας , να πληρώνεται, δεν είχαν να στείλουν! Εγώ τα παιδιά , στο στρατό από 28 μήνες, κάθε μήνα το χιλιάρικο, και που να το βρεις από τη γεωργία! Τραβήξαμε πολλά κορίτσι μου καλό, πολλά τραβήξαμε! Πολλά! Τσουτσοουριάζω όταν τ' ακούω! Δε θέλω να τα πω!

Εγώ: Με προξενιό παντρεύτηκες κυρία Νούλα;

Κ. Ν: Με προξενειό! Ποιος γνωρίζονταν τότε κορίτσι μου; Δε γνωρίζονταν τότες. Όποιον σε δωναν, έπαιρνες...(απογοητευτικός ο τόνος, αδυναμία επιλογής). Δεν ήταν σήμερα τον γνωρίζω, ταχιά... Δεν ήταν...

Εγώ: Κι έπειτα από το τίποτα ξεκινήσατε να φτιάχνεται; Είχατε όμως και τον μισθό, αφού ήταν χωροφύλακας.

Κ.Ν: Κόπηκε ο μισθός! Έφυγε! Εγώ είχα να φτιάξω πολλά λεφτά, τους έδιναν πολλά λεφτά! Όμως να μη σκοτωθούμε λέει, και τα τρώγαμε.(σκεπτικό του άντρα της). Έστειλε και κάθε μήνα τους παππούδες εδώ. Κάθε μήνα τους έστειλε. Έφκινε καμπόσες λίρες, ήταν ένας χωριανός ξάδερφός του εκεί στη Σαλονίκη, τα δινε εκεί. Κινδύνευαν κι αυτοί. Μια βραδιά λέει, αν δεν έβανα μια πέτρα λέει, πολεμούσαν μ' ανοικτά, τους κυνηγούσαν. Αν δεν έβανα μια πέτρα λέει θα σκοτώνουμαν. Κι όταν ήρθε εδώ, δεν άκουγε! Ύστερα ήρθε εδώ, πάει στους γιατρούς, τον έκαναν ενέσεις, συνήλθε. Τράβηξαν κι αυτοί πολύ: Και τους χωροφυλάκους τους κυνηγούσαν πολύ.

Εγώ: Στην αρχή τους ήθελαν μαζί τους οι αντάρτες, για να πάρουν και τον οπλισμό που είχαν...

Κ.Ν: Κι ύστερα δε μπορούσε να πει υπηρετούσε και πήγαινε, δε μπορούσε γιατί ήταν δεσμευμένος, είχε δυο αδέρφια αντάρτες! Πολλά βρε μάνα μου...

Εγώ; Μετά το κράτος αναγνώρισε τον κόπο όλων εκείνων των ανθρώπων, είτε τον στρατό, είτε τους αντάρτες, αναγνώρισε δίνοντας κάποια σύνταξη, κάποιο βοήθημα;

Κ.Ν: Μόνο μας έδωσε να φτιάξουμε ένα δωμάτιο, και λίγο χώρο να συμμαζευτούμε. Μας έδωσαν υλικά, όχι λεφτά. Κεραμίδια, ξύλα, τα τούβλα τα φτιάχναμε με πλιθιά. Έκοβάμε λάσπη. Εγώ σ' αυτό το σπίτι το πέρα, εκεί κάθομαν. Τώρα ήρθα εδώ. Πλιθιά έκοψάμε με τον άντρα μου. Ήταν καμένο, το κάψαν τελευταία, και κόψαμε 3000 πλιθιά, σε λάσπες, και το σκέπασάμε κι έκατσάμε. Ξέρεις πόσα υπόφερα κι εγώ; Φτώχεια μάνα μου... Να μην έχεις να δώσεις στα παιδιά σου μισή δραχμή! Αλλά δόξα την Παναγιά! Έφτιαξάμε και λέω τα παιδιά Να σας κρατήσει ο Θεός, γιατί εμείς υποφέραμε! Εμείς δεν είχαμε ούτε μισή δραχμή...

25 χρόνια! 4 χρόνια την είχα στο κρεβάτι! Τον έναν τον χρόνο τον τελευταίο, χέζονταν στο κρεβάτι, από κάτω. Τι ήταν τότε, babyλίνα, τι ήταν χαρτιά να θάνεις; Έκοβες καμιά ποδιά, καμιά φούστα, ύφαινάμε και την έβαζα.. και τα πιανε και σοφάτιζε...Εφαγα σκατά εγώ! Αλλά την είπα: «Μάνα, ό,τι θες σε κοιτάζω, αλλά να μας κάνεις μια διαθήκη. Χωράφια, δώσε και τα' άλλα τα παιδιά σου που είναι στο εξωτερικό, αλλά το σπίτι να μας το γράψεις γιατί δε μπορούμε να φτιάξουμε άλλο! Και την πήρε ο άντρας μου και μας πάει στην Κλεισούρα και μας έφτιαξε διαθήκη, και το σπίτι μας το έγραψε εμάς. Κι ήρθαν τα παιδιά από τη Ρωσία, κι ένας γείτονας τον λέει τον κουνιάδο μου: Μη τυχόν και πας σαπέρα κι ανοίξεις διαθήκες και τέτοια, η μπάμπω τα φτιαξε. «Ας τα φτιαξε λέει. Ό, τι έχει ο Θύμιος έχω και γω». Μια μέρα τον βλέπω, μετρούσε το οικόπεδο, δεν είπα τίποτα. Τα παιδιά ήταν στην Ισπανία. Εδώ ήταν με τον γιο του. «Ρε Νάτσιο, τι μετράς, δε θα φτιάξετε σπίτι εσείς εδώ;» Κοκκίνισαν κι οι δυο! «Τι να το κάνουμε Νούλα το σπίτι; Φτιάξετε εσείς και θα ερχόμαστε». Και φτιάξαμε εμείς και έρχονται. Αυτός τώρα πέθανε.»

(πρ.6)«Εγώ: Το κράτος δε βοήθησε πουθενά μετά;

Κ: Το κράτος όταν έφτιαξε ένα σπιτάκι το κράτος της έδωσε κανα 5 κυβικά ξύλα και το χτίσαμε το σπίτι. Αυτό, άλλο όχι, τίποτα. Το κράτος έδινε όμως πιο μπροστά. Έδινε κάτι ΟΥΝΔΡΕΣ που έλεγάμε, αλλά δε μας έδιναν εμάς. Η μάνα μου πάει μια φορά, νέα ήτανε, είχανε στείλει κάτι παπούτσια παλιά δέμα είχαν στείλει, τα πήρε! Ήρθε στο σπίτι, λέει στον πατέρα μου: «Κοίτα τι μ' έδωσαν, θα πάω να τα πετάξω». «Κάτσε λέει ο πατέρας μου θα σε χτυπήσουν, θα σε σκοτώσουν! Δεν τα πάει. Αριστερά, αριστερά το θυμάμαι. Έδιναν κι άλλα πράγματα!

Εγώ : Τα παιδιά σας τα ακολούθησε η φήμη του αριστερού;

Γιος: Εξακολουθούσε, ναι.

Κ: Εεεε, εδώ λίγο Αντώνη; Και στον Στέργιο λίγο. Ναι, ναι.

Εγώ: Στο σχολείο;

Γιος: Συγκεκριμένα... Δημοτικό πήγα εδώ. Στο σχολείο εμείς είχαμε έναν δάσκαλο ο οποίος ήταν τέρας αδιακρίτως. Αριστεροί, δεξιοί σκότωνε αβέρτα.

Κ: Τούχαν η Ελλάδα, δε μ, τούχαν, μας είχαν λίγο... Αρχή , αρχή τούχαν αυτό. Μετά έστρωσε λίγο ως ενόχλησα.

Γιος: Μετά είχαμε εξαιρετικούς δασκάλους, τι να πω... Ο Στέργιος ως πούμε ο αδερφός μου, στο στρατό ήταν στο 2^ο Γραφείο, τον φάκελό του τον είχαν. Και διάβασε και έλεγε:(...)ο παππούς του βρίσκεται εκεί, ο αδερφός του πατέρα του ήταν αξιωματικός του Δημοκρατικού Στρατού του λεγόμενου, και τώρα βρίσκεται στη Βουλγαρία... Υπήρχαν αυτά τα στοιχεία, άρα ο φάκελος σε ακολουθούσε. Κι ο πατέρας μας, όταν ήθελε να γίνει παπάς, υπήρχε πρόβλημα!

Εγώ: Αυτό με εντυπωσίασε Αντώνη...

Εγώ: Πώς έγινε μετά και ο σύζυγος έγινε ιερέας; Με την Επονίτισσα μαζί;

Κ: Ξεκίνησε να γίνει μια φορά και τον έκοψαν, έγινε ένας ντόρος μέσα ότι είχε τον αδερφό του έξω, κι ήταν κι αυτός δήθεν τάχα... Ήταν ήσυχος αυτός, δεν ήταν πουθενά. Αλλά επειδή δεν ανακατεύονταν πουθενά, νόμιζαν είναι κομμουνιστής. Τον έκοψαν για έξι χρόνια. Κι ύστερα ήρθαν ζήτηξαν και τον έκαναν.

Κ: Με τον εμφύλιο πάρα πολλά, πάρα πολλά έκαναν! Δεν πειράζει, άντε, γλυτώσαμε, κι όπως ήρθα κι ως εδώ, σ' αυτή τη ζωή. Πολλά υπόφερα κι εγώ... Ήρθα κι εδώ, δουλειά, τα παιδιά όλα ήθελαν να μάθουν γράμματα, έπρεπε να τα στείλεις, δεν έδωναν... καλά καλά..

Κ: Δε μας πείραξε ο στρατός. Μας πείραξαν οι χωριανοί μας! Ήθελαν να τα πάρουν τα ζώα μας. Ήθελαν να μάσουν, να ζήσουν. Ήταν πολλοί, ήταν Σκαλοχώρι, ήταν από 5-6 χωριά, ήταν Ασπρούλα ήταν πολλά χωριά. Όλα από δυο από τρεις είχαν τέτοιους φαγάδες...

Γιος: Για τους Μάηδες λες τώρα;

Κ: Όταν μας έκαψαν, ναι, ήταν από πολλά χωριά! Νόστιμο, Ανθηρό.. εδώ.. Εδώ είχαμε τρεις.

Γιος: Δυο λεβέντες από κάθε χωριό σίγουρα!

Εγώ: Αυτοί με το τέλος του εμφυλίου συνέχισαν να ζουν ήσυχoi στο χωριό;

Κ: Ναι, ναι, ναι και πήγαινάμε δούλευάμε σε αυτούς πάλι! Εγώ δούλευα όλο σε αυτούς. Μας έκαψαν, μας χάλασαν τι μας έκαναν, δεν είχα που να πάω, δουλειά ήθελάμε! Δεν είχαμε τίποτα, ούτε τσαπί να σκάψουμε!

Γιος: Αμετανόητοι!

Κ: Εγώ δούλευα σ' αυτούς όλο κοπέλα μου! Με όλους αυτούς δούλευα εγώ, μεροκάματα. Και μας έδιναν 7-8 δραχμές. Μαζεύτηκαν εδώ στα χωριά όλοι. Μας έβλεπαν, του βλέπαμε, τι να πεις; Ερχόμασταν μια φορά από τη Δαμασκηλιά με του Πασχάλη τη γυναίκα, τον Ηλία τον Μπαζάκα τον Μάη

Και ξεκινήσαμε πάλι να δουλεύουμε τα αγροτικά όλοι. Και πήγαμε δουλεύαμε πάλι σ' αυτούς που μας κυνηγούσαν!»

ΑΝΤΡΕΣ

(πρ.2)«Κ. Ν : Οι αντάρτες, ναι. Τα επιστράτευσαν. 36

Χωρίς να θέλουν αυτά δηλαδή τα πήραν;)

Κ.Ν : Χωρίς να θέλουν. Αφού αυτοί που ήθελαν είχαν πάει πιο νωρίς. Πήγαν αρκετοί. Καμιά δεκαριά άτομα, δώδεκα είχαν πάει πριν. Κι ύστερα έκαμαν επιστράτευση 36 άτομα

Αυτοί ξαναγύρισαν μετά στο χωριό;

Κ. Ν : Οι μισοί γύρισαν. Οι άλλοι μισοί άφησαν χώμα. Εμένα δε με πήραν είχα δυο μπαρμπάδες, ήταν εκεί, είχα και τα γελάδια του χωριού

Κ. Κ: Πόσα παλικάρια ήρθαν οι μάνες και τα πήραν...

τραυματίες.

Στο χωριό βραβεύσαν κάποιες γυναίκες για τη δράση τους;

Κ.Ν: τη μάνα τη δικιά μου κι άλλες δύο. Γυρνούσαν φορτωμένες πολεμοφόδια

Πότε βραβεύτηκαν;

Κ. Ν:Δε θυμάμαι, ο Καραμανλής ήτανε. Σοφία Σερδένη λεγόταν.

Σας αναγνώρισαν ποτέ την προσφορά σας γενικότερα; Το κράτος βοήθησε μετά;

Κ. Ν : Μπά, τίποτα. Ούτε δεκάρα από κανέναν.

Μετά από τον εμφύλιο δε σας βοήθησαν;

Κ. Ν : Ήταν οι δικοί μας 2 χρόνια στον Πεντάλοφο, κι όταν γύρισαν τα βρήκαν όλα καμένα τα σπίτια. Αγνώστηκαν να τα ξαναφτιάξουν όλα χωρίς βοήθεια από κανέναν. Έφτιαξε το σπίτι ο πατέρας μου, αρρώστησε, τον πήραν τον χτύπησαν, τον είχαν φτιάξει όπως είναι το πανταλόνι μου(μαύρο).Έκανε 35 μέρες έτσι...(σαν φυτό, ακούνητος, χωρίς επαφή). Οι αντάρτες τον χτύπησαν.

Πώς έφτασε στη Ρουμανία;

Κ.Ν: Στον πόλεμο με τη μαμά της. Το 'χε πάρει μαζί. Η μάνα τους είχε τα κορίτσια. Πέθανε κι αυτή. Δε βαριέσαι...

Μετά τον εμφύλιο και τις διαφορετικές θέσεις που είχανε οι κάτοικοι, πώς ξανασμίξανε στο χωριό;

Κ.Ν : Δεν έχει σημασία. Οι περισσότεροι είχαν φύγει. Κάποιοι γύρισαν όπως ο Κορλός ο Κώστας. Αυτός είχε λίρες κρυμμένες και γύρισε, αλλιώς δε θα γύριζε γιατί ήταν σε πολύ ωραία μέρη κι είχε ανοίξει και κομμωτήριο εκεί, ωραία ήταν. (Σ' αυτές τις πληροφορίες συνδράμει η κόρη του κυρίου Νίκου)

Αυτοί έφυγαν γιατί ήταν κομμουνιστές , φοβόταν ή θέλαν κάτι καλύτερο;

Κ. Ν: Έφυγαν μαζί με τα πρόβατα. Να θα πάμε μέχρι τη Χρυσή, τους πήραν μέσα στην Αλβανία, σκόρπισαν ύστερα. Εμένα η γιαγιά μου πέθανε μέσα στην Αλβανία. Πήγαν ο παππούς μου ογδόντα χρονών, πήγαν στην Αλβανία με τα πρόβατα. Τους πήραν. Να θα σας πάμε εδώ, να θα σας πάμε εκεί κι αυτό... Ε και τι να καναν... Ο Κορλός είχε τις λίρες και γύρισε. Στη Βουδαπέστη ήτανε. Κρύβαν κάποιοι τις λίρες και ερχόταν μετά. Αυτός ήρθε μετά εδώ στην Καστοριά κι είχε ανοίξει κουρείο. Τι κουρείο αφού δεν ήξερε να κουρέψει ούτε τα πρόβατα! Η γυναίκα του έμεινε εδώ με το ένα το παιδί κι αυτός πήγε στην Βουδαπέστη με την κόρη.

Το κράτος έδωσε καμιά σύνταξη σ' όλους αυτούς μετά, αναγνώρισε τον αγώνα τους;

Κ.Ν : Πού να ξέρω.. Εθνική Αντίσταση πήραν

Για ποιο λόγο;

Κ. Ν : Ότι αγωνίστηκαν

Πήραν όσοι αγωνίστηκαν ή κάποιοι;

Κόρη κ. Νίκου: Δυστυχώς αυτοί που αγωνίζονται ούτε αναγνωρίζονται, σκοτώνονται κι ούτε τίποτα. Κι αυτοί που δεν κάνουνε κάτι, αυτοί τα παίρνουν

Κ. Ν : Εκείνοι κερδίζουν κορίτσι. Δε βαριέσαι...»

Συγκεκριμένα, η βίαιη αρπαγή των παιδιών από τους αντάρτες είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια της ζωής τους «Κ. Ν : Οι αντάρτες, ναι. Τα επιστράτευσαν τριάντα έξι. - Χωρίς να θέλουν αυτά δηλαδή τα πήραν;

Κ.Ν : Χωρίς να θέλουν. Αφού αυτοί που ήθελαν είχαν πάει πιο νωρίς. Πήγαν αρκετοί. Καμιά δεκαριά άτομα, δώδεκα είχαν πάει πριν. Κι ύστερα έκαμαν επιστράτευση 36 άτομα

- Αυτοί ξαναγύρισαν μετά στο χωριό;

Κ. Ν : Οι μισοί γύρισαν. Οι άλλοι μισοί άφησαν χώμα. Εμένα δε με πήραν είχα δυο μπαρμπάδες, ήταν εκεί, είχα και τα γελάδια του χωριού».

Η αναγκαστική προσφυγιά προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό τη ζωή των εμπλεκομένων «- Πώς έφτασε στη Ρουμανία;

Κ.Ν: Στον πόλεμο με τη μαμά της. Το 'χε πάρει μαζί. Η μάνα τους είχε τα κορίτσια. Πέθανε κι αυτή. Δε βαριέσαι...(»)

Κ.Ν : Δεν έχει σημασία. Οι περισσότεροι είχαν φύγει. Κάποιοι γύρισαν όπως ο Κορλός ο Κώστας. Αυτός είχε λίρες κρυμμένες και γύρισε, αλλιώς δε θα γύριζε γιατί ήταν σε πολύ ωραία μέρη κι είχε ανοίξει και κομμωτήριο εκεί, ωραία ήταν. (Σ' αυτές τις πληροφορίες συνδράμει η κόρη του κυρίου Νίκου)

- Αυτοί έφυγαν γιατί ήταν κομμουνιστές , φοβόταν ή ήθελαν κάτι καλύτερο;

Κ. Ν: Έφυγαν μαζί με τα πρόβατα. Να θα πάμε μέχρι τη Χρυσή, τους πήραν μέσα στην Αλβανία, σκόρπισαν ύστερα. Εμένα η γιαγιά μου πέθανε μέσα στην Αλβανία. Πήγαν ο παππούς μου ογδόντα χρονών, πήγαν στην Αλβανία με τα πρόβατα. Τους πήραν. Να θα σας πάμε εδώ, να θα σας πάμε εκεί κι αυτό... Ε και τι να καναν... Ο Κορλός είχε τις λίρες και γύρισε. Στη Βουδαπέστη ήτανε. Κρύβαν κάποιοι τις λίρες και ερχόταν μετά. Αυτός ήρθε μετά εδώ στην Καστοριά κι είχε ανοίξει κουρείο. Τι κουρείο αφού δεν ήξερε να κουρέψει ούτε τα πρόβατα! Η γυναίκα του έμεινε εδώ με το ένα το παιδί κι αυτός πήγε στην Βουδαπέστη με την κόρη».

Κ.Ν: τη μάνα τη δικιά μου κι άλλες δύο. Γυρνούσαν φορτωμένες πολεμοφόδια

- Πότε βραβεύτηκαν;

Κ. Ν: Δε θυμάμαι, ο Καραμανλής ήτανε. Σοφία Σεργόνη λεγόταν».

« - Το κράτος έδωσε καμιά σύνταξη σ' όλους αυτούς μετά, αναγνώρισε τον αγώνα τους;

Κ.Ν : Πού να ξέρω.. Εθνική Αντίσταση πήραν

- Για ποιο λόγο;

Κ. Ν : Ότι αγωνίστηκαν».

(πρ.14)*«Εγώ : Μετά εσείς, για τη δική σας την προσφορά σας αντάμειψε το κράτος μετά;*

ΚΑ: Α, έχω πολλά παράπονα. Και τι να πρωτοπώ! Με τη μακαρίτισσα τη γυναίκα μου για να τα βγάλουμε πέρα, τρεις δουλειές δούλευα. Τέσσερα χρόνια αφότου χώρισα από τον πατέρα μου, αγόρασα αυτό το οικόπεδο, κάνω αίτηση στην τράπεζα να μου δώσουν δάνειο για να το κάνω διώροφο να βάζω και τον καπνό, δε μ' έδωσαν δάνειο! Γι' αυτό δίπλα έχω κι ένα άλλο χαμηλό, το 'κανα αποθήκη. Γιατί τις φούντες αν έχεις υπόψη σου, για να τις πάμε μ' ένα ξύλο από δω στο 1^ο δημοτικό, ήταν μια αποθήκη, δέκα τέσσερις φούντες, μπροστά εγώ, η γυναίκα μου....

Κόρη: Το μόνο που έκαναν τιμής ένεκεν για τον αδερφό του που σκοτώθηκε στο Βίτσι, δώσανε μια οδός το όνομα Νικολάου Παπανικολάου, το μόνο αυτό. Ήτανε 15 χρονών, τον πήραν μα το ζόρι για τραυματιοφορέα, έπεσε τι θόμβια έπεσε εκεί που ήταν και σκοτώθηκε.

Εγώ: Σύνταξη;

Κόρη: Σύνταξη είναι του Δημοσίου, δούλευε επιστάτης σε σχολείο . Τότε βγάλαν όλοι. Η μαμά μου ήτανε στην εθνική αντίσταση τότε που ήταν μικρά, αλλά...

ΕΙΚΟΣΙ ΜΗΝΕΣ ΣΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ

(...)Ξεκινάω να φύγω και στα σκαλοπάτια του σπιτιού, βγαίνοντας από τη σκάλα, είδα μια γριά στα μαύρα και μόλις με είδε άρχισε να κλαίει. Εκείνη την ώρα καθάρισε στάρι για το μνημόσυνο του υιού της. Τη ρωτώ γιατί κλαις γιαγιά και μου λέει τι να μην κλαίω παιδί μου, είχα κι εγώ έναν λεβέντη στον ΕΛΑΣ και τον εκτέλεσαν οι ίδιοι οι Ελασίτες γιατί είχε κάνει έρωτα με μία κοπέλα που στην πραγματικότητα αυτή του ρίχτηκε και πέρασε λαϊκό δικαστήριο και τον τιμώρησαν σε θάνατο. Τη ρωτάω εγώ επίτηδες είδες τον τάφο του πήγα αλλά δε μου έδειξαν τίποτα. Κι εγώ της δίνω κουράγιο της λέω μην κλαις ο υιός σου ζει γιατί εγώ ήξερα μια περίπτωση σαν του υιού της. Δικάστηκε ένας συναγωνιστής σε θάνατο αλλά δεν τον εκτελέσανε, τον κάνανε μετάθεση μακριά και διέδωσαν ότι τον σκότωσαν.(...) Την άλλη μέρα πήγαμε στη μεραρχία να μάθουμε για τον αδελφό της κοπέλας. Μάθαμε καλά νέα ότι ο αδερφός της ζει..πήγαμε στο σπίτι είπαμε τα νέα στη γιαγιά...(..).

ΔΥΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΝΑΜΝΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. ΤΟΤΕ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ ΑΠΟ 7-9-47 ΕΩΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ1949

(...)Ήρθαμε στο σπίτι κι εγώ πήγα σε κάποιον γνωστό και του λέω αυτό κι αυτό, βρήκα τον αντάρτη με το ψευδώνυμο μπέμπη, τον είχαν πολύ γινάτι είχε βάλει πολλές νάρκες σε πολλούς δρόμους του νομού, μας κόπηκαν πολλά πόδια, ανατινάχτηκαν αυτοκίνητα, σκοτώθηκαν στρατιώτες και πολίτες από αυτούς τους λεγόμενους ελεύθερους σαμποταριστές, κι εδώ θα μου επιτρέψετε σαν ελεύθερος πολίτης να κάνω

κριτική στο κράτος μας και σ' αυτούς που μας διοικούν γιατί τους αναγνώρισαν σαν εθνική αντίσταση αυτούς που κάψανε την Ελλάδα και σκότωσαν αθώο κόσμο. Τους έστειλαν από το παραπέτασμα, τους βάλανε σε δουλειές, τους δώσανε συντάξεις και όλοι αυτοί οι εγκληματίες μαζεύτηκαν στις πόλεις και το ελληνικό κράτος τους προστατεύει ενώ εμάς που μας επιστράτευσαν να υπηρετήσουμε την πατρίδα και που τόσα τραβήξαμε, σαν στρατιώτες του ελληνικού στρατού πολεμήσαμε, σκοτωθήκαμε κι αποτέλεσμα μηδέν. Πήγαν οι γονείς μας και ταλαιπωρίες να περιμένουμε ώρα με την ώρα να πεθάνουμε, να μας πάρει καμία σφαίρα από αυτούς που το κράτος μας... αυτούς θρλισκω φταιχτες εγώ. Έχω πολλά να σχολιάσω... (...)

(...)Μπήκα στο σπίτι, βρήκα τους γονείς μου και τα αδέρφια μου. Ρίχτηκαν όλοι στην αγκαλιά μου, με ποτάμια και μάτια πρησμένα από τα δάκρια. Εγώ δυο χρόνια στην πρώτη γραμμή με σκληρές μάχες και γλίτωσα και ο αδερφός μου τρεις μέρες και σκοτώθηκε. Ήταν παιδάκι, δεν ήξερε να φυλαχτεί. Δεν φτάνει που μας έκαναν το κακό, μας πήραν και το άπειρο και αθώο παιδί και το σκότωσαν. Δεν υπέγραψε κανένας για να βγάλουν σύνταξη οι γονείς μου, ούτε η χωροφυλακή, ούτε οι αξιωματικοί που τον είχαν στείλει στην πρώτη γραμμή. Εμείς δεν ξέραμε ότι μπορούσαμε να τους κάνουμε μήνυση γιατί ήταν ανήλικος ο αδερφός μου και θα βρισκανε τον μπελά τους. Αυτά τα μάθαμε εκ των υστέρων. Ήταν 6 Αυγούστου 1949 που σκοτώθηκε ο αδερφός μου.(...)

Ο ίδιος θεωρεί τυχερό τον εαυτό του, αφού αγωνίστηκε τόσους πολλούς μήνες μέσα στα πεδία μαχών, δίπλα του έχαναν σύντροφοί του τη ζωή τους, ο ίδιος έμεινε αλώβητος, κι ο μικρός του αδερφός σκοτώθηκε σε λιγότερο από έναν μήνα αφότου τον πήρε ο στρατός. «(...)Μπήκα στο σπίτι, βρήκα τους γονείς μου και τα αδέρφια μου. Ρίχτηκαν όλοι στην αγκαλιά μου, με ποτάμια και μάτια πρησμένα από τα δάκρια. Εγώ δυο χρόνια στην πρώτη γραμμή με σκληρές μάχες και γλίτωσα και ο αδερφός μου τρεις μέρες και σκοτώθηκε. Ήταν παιδάκι, δεν ήξερε να φυλαχτεί. Δεν φτάνει που μας έκαναν το κακό, μας πήραν και το άπειρο και αθώο παιδί και το σκότωσαν. Δεν υπέγραψε κανένας για να βγάλουν σύνταξη οι γονείς μου, ούτε η χωροφυλακή, ούτε οι αξιωματικοί που τον είχαν στείλει στην πρώτη γραμμή. Εμείς δεν ξέραμε ότι μπορούσαμε να τους κάνουμε μήνυση γιατί ήταν ανήλικος ο αδερφός μου και θα βρισκανε τον μπελά τους. Αυτά τα μάθαμε εκ των υστέρων. Ήταν 6 Αυγούστου 1949 που σκοτώθηκε ο αδερφός μου.(...)

ΣΤ. Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΡΙΩΝ

(πρ.3)Κ: Καλά κορίτσια ήταν, αλλά τα μπήκε ο διάολος στο κεφάλι!

Κ: Να πολεμήσουν, τι έκαμναν, έκαμναν. Ποιος τις ξέρει τι έκαμναν! Ίσα ξέραμε.

Κ: Καλά τις είχαμε εμείς εκεί.

Κάθονταν εκεί μέσα; Όλοι οι αρχηγοί εκεί ήταν. Κατάλαβες; Όλοι οι αρχηγοί. Έβγαιναν αυτές, είχαν παντελόνια. Τις μαγείρευαν η μάνα μου, η θεια μου, όσες ήταν γειτονιά. Έσφαζαν, φέρε πρόβατο, φτιάξτο[sic], γδάρτο[sic], φάε... όλα. Και έβγαινάμε[sic], κάθομάσταν[sic] το θράδυ. Και τις έλεγε η μάνα: - Πόθεν κατουράτε; Είχαν παντελόνια! – Μασούρι βάζετε, τι βάζετε; Και γελούσαν! Ήμασταν καλά, δε μας μάλωναν, είχαμε σχέσεις καλές.

αρχηγό την είχαν. Ήταν πολύ θαρραλέα αυτήν! Μια Γκίτσα είχαμε, πολλές πολλές είχαμε. Και γύρευαν γάλα αυτοί.

-Τους παένω γάλα. Ήταν, ήταν ηθικοί, ήταν καλοί. « Αντε σαπέρα, γυναίκα – άντρας, γυναίκα – άντρας του έλεγα

Κ : Όχι δεν πάνε, δεν είπαν τίποτε. Αυτές που πήγαν, όχι δεν ήταν από εδώ. Μονοπυρπίδου ήταν μια, ήταν τρανή...

Εγώ: Δε δίναν όμως δικαίωμα να πει κάποιος άσχημες κουβέντες;

Κ: Όχι, όχι, όχι, δε σε πείραζαν εσένα τίποτα!

Εγώ: Οι ίδιοι οι αντάρτες τον σκοτώσανε;

Κ: Οι ίδιοι, οι ίδιοι, γιατί πείραξε μια γυναίκα. Τάχατε ηθικοί αυτοί! Πάντως πήγαινε, όποιος ήθελε πήγαινε. Εδώ αυτή η Νούλα δε σε είπε, πάει η αδερφή της, όχι ανεψιά από αδερφή ήτανε!».

(πρ.12, 13) ΚΧ Ε που ξέρω; Έλληνες τι σαν ήταν; Τι κάνανε; Δεν άρπαξαν λίγα κορίτσια, λίγες γυναίκες και τις πήρανε ανταρτίνες; Τι θα έφτιανε η ανταρτίνα;

ΚΠ: Όποιος ήθελε πήγαινε.

ΚΧ: Κοίταξε, αυτοί... όχι όποιος θένει κι όποιος ήθελε, αλλά αυτοί οι κομμουνιστές του χωριού μας ήτανε... (χτυπάει τη γροδιά στο τραπέζι, υποδεικνύοντας τον φανατισμό).

ΚΧ: Είχαμε, είχαμε. Και ήρθε μία, λέει τη μάνα μου : «Τι κάθεται Γιώργαινα; Γιατί δε δίνεις τη Μαργαρίτα;». «Θα τη δώσω, λέει». Παίρνει η μάνα μου την πέτρα, και την κρατάει από τα μαλλιά κι από την άλλη την κοπανάει στο κεφάλι. Να το αίμα!!! «Άντε τώρα, πήγαινε εσύ ανταρτίνα!» της κάνει.

Εγώ: Υπήρχαν κορίτσια που φύγανε ή πήραν πάνω στο βουνό; Πήραν και όπλα;

ΚΧ: Φύγανε, τους δώσαν και όπλα. Και μία πήρανε μια αθώα, δεν ήξερε τίποτα η καημένη. Του Τσιατάλας.

ΚΠ: Ώρες ώρες... Ε και ή άλλη της Παντελάβας η κόρη που έφυγε;

ΚΧ: Ε καλά αυτή... Ξέρεις τι κάνανε;

ΚΠ: Αγαπούσε έναν κι έφυγε εκείνος κι αυτή τον ακολούθησε εκεί.

(...)Κάνει η εξαδέρφη μου η έξυπνη «Βάσω, πάμε Παντελή, πάμε να φύγουμε». «Και που θα πάτε, πώς θα πάτε;». «Πάμε Παντελή, πάμε να φύγουμε». «Και πού θα πάτε, πώς θα πάτε;». «Βουνό με βουνό, θα πάμε στην Ουγγαρία. Εκεί καλύτερα ζούσαμε» τους έλεγε. Έλεγαν τα μωρά. Σαν ήρθαν εδώ, ύστερα βάλανε μυαλό. Μετά από κει κάνανε χαρτιά πως τους θέλουμε, και ήρθαν οι γονείς τους. Όλο το σόι μας κατά κει ήταν.

Εγώ: Οι αντάρτες σας κατηγορούσαν;

ΚΧ: Όχι, όχι από το χωριό μας οι χωριανοί. Συγγενείς μας, συγγενείς.

Εγώ: Για τις γυναίκες που είχαν φύγει στο αντάρτικο δε λέγαν άσχημες κουβέντες;

ΚΧ: Όχι! Εκείνες τις πήραν οι αντάρτες σου λέει!(ειρωνεία) Κατάλαβες; Είναι, είναι, τραθήξαμε πολλά, πάρα πολλά!».

(πρ.8) Κ: Όχι από κομματική τέτοιο, ανεξάρτητα από κομματική. Αυτές έτσι!

Κ: Αυτό ήταν βασικό! Φυσικά και τις δίνανε. Καμιά δεν υπέγραψε! Καμιά δεν υπέγραψε! Ήταν όλες ...

...ρουφιάνοι που τους λέγανε. Έτσι ξεκίνησε η ΕΠΟΝ.

Κ: Ναι μπράβο, μπράβο. Δεν πρόδιδαν τις αξίες τους.

Κ: Ναι βρε! Η ΕΠΟΝ έτσι ξεκίνησε. Άσχετα αν μετά, αν κυνηγήθηκαν κι έκαναν, όλοι οι δοσίλογοι στο Άργος κι όλοι οι ...

...συνειδητοποιημένες, δε θα υπέγραφε καμιά. Κι εκείνη την εποχή, δηλαδή, λίγοι υπέγραφαν.

Εγώ: Ήταν δύσκολα και γι' αυτές μετά; Το κράτος πώς συμπεριφέρονταν σε αυτούς/ές;

Κ: Κοίταξε, θα σου πω. Όταν επανήλθαν, αυτές τις κοπέλες δεν τις παντρευότανε κανένας. Ήταν πολύ δύσκολο να τις παντρευτούν. Ή τις έπαιρνε κανένας αριστερός,, ή.. Υπήρχε αυτή η προκατάληψη, κατάλαβες;

Εγώ: Οι χαρακτηρισμοί , πέρα από το κομμάτι του κομμουνιστή και τα λοιπά, υπήρξαν κι άλλοι χαρακτηρισμοί για το ήθος τους;

Κ: Όχι, όχι. Για... όχι, όχι! Μόνον αυτό. Γιατί όλες ήταν ηθικές κοπέλες, ούτε είχαν ακουστεί στο Άργος,, ούτε..

Εγώ: Γιατί αργότερα υπήρξε μια προσπάθεια σπίλωσης των υπολήψεών τους...

Κ: Πιστεύω αυτές που βγήκαν στ' αντάρτικα λίγο πιο πολύ έτσι ανακατεύτηκαν λίγο με αντάρτες. Πρέπει να γίνουν κάποια, αλλά αυτές που μένουν στο Άργος...

Εγώ: Πάραυτα, βρίσκουμε σε πηγές πως προσπαθούσαν να διαφυλάξουν το ήθος τους και πως δεν μπορούσαν να έχουν σχέσεις στο βουνό. Για να μην ακουστούν πράγματα.

Κ : Κοίταξε, τα ήθη εκείνη την ώρα, ειδικά οι αντάρτες σέβονταν πολύ τις αντάρτισσες. Υπήρχαν αυτοί οι νόμοι ότι δεν μπορούσε να πάει να πειράξει αντάρτης την κοπέλα, εντάξει. Ήταν ηθικές όλες».

(πρ.7) Υστερα , τότε ήρθαν αυτοί, ήμασταν στο χωριό να πούμε. Η ανηψιά, ο άντρας της ήταν καπετάνιος στους αντάρτες. Κι ύστερα αφού τελείωσε το πρώτο, τους απόλυσαν, τους πήγαν φυλακή. Κι αυτήν έμεινε εδώ με τα παιδιά της. Με τον μπαμπά της μιλούσε, με τη μάνα μου.. γιατί η μάνα μου τα μεγάλωσε ορφανά. Πέθανε η μάνα του και τ' άφησε το κορίτσι ...

Εγώ: Σ' αυτήν πήγαν επειδή ήταν ο άντρας της;

Κ.Ν: Επειδή ήταν ο άντρας της! Δεν ήταν πουτάνα! Να το πούμε έτσι, επειδή ήταν ο άντρας της...

Εγώ: Τότε συνήθιζαν να τις λένε έτσι τις γυναίκες που βγαίνανε στο βουνό;

Κ.Ν: Όχι δεν ήταν τέτοιο πράγμα! Εδώ αυτήν ποιος ξέρει ποιος την έβαλε... Τις έστελναν εκεί...

Κ.Ν: Αυτές που βγήκαν στο βουνό έφυγαν με τους αντάρτες..Τι έκαμναν εκεί, που να το ξέρεις... Αυτή πάντως έφυγε από κει και ήρθε στον μπαμπά της...

Κ.Ν: Τις έπαιρναν με το ζόρι!!! Τις έφτιαχναν αντάρτισσες με όπλα! Ήταν μία Κατερίνα σαν εσένα ψηλή, με το πολυβόλο.

Αυτές ξέρανε γράμματα;

Κ.Ν: Τα ήξεραν. Ήρθε μια επιτροπή να δει, τί γίνεται στους αντάρτες. Ήταν αντάρτες εδώ. Και ερχόταν αυτή μπροστά(η Κατερίνα). Δεν είχαν ρούχα, κουρελιασμένες μάνα μου, στα βουνά. Τι ήταν λες εσύ; Κι έβγαλαν αυτήν μπροστά. Πολλοί μας είδαν! Α, τώρα θα γίνει κανα έλεος να φύγουμε! Κι αυτές θα τις είχαν παρμένες που μας τα έλεγαν αυτά...

Πήραν και παιδιά, πήραν και κορίτσια! Ένα κορίτσι ήρθε στη μάνα μου. Μόλις μπαίνει στο χωριό, εκεί είχε σπίτι η μάνα μου. Κάτω στο ποτάμι έβαλαν κασόνια, κι έπλεναν τα ρούχα τους οι αντάρτες. Αφού ήρθαν από την Σέλτσα που ήταν κατά κει, ήρθαν ύστερα εδώ.. Αυτό το κορίτσι ήθελε να αλλάξει.. δεν είχε ρούχα το καημένο. Κι ήρθε στο σπίτι μας εκεί. Κορίτσι κι εγώ. «Δε μου δίνετε κανα φόρεμα μας λέει, να βγάλω να τα πλύνω και θα σας το φέρω». «Θα σε δώσω ένα λέω, πάρε». Αν και δεν είχαμε τότες. Το δωκα ένα φουστάνι, το θανε, πάει έπλυνε τα ρούχα του, το θράδυ μου το 'φερε. «Πόθεν είσαι βρε κορίτσι μου, το λέω. Πώς και τι βγήκες αντάρτισσα; Πώς σε λένε;». «Αγνούλα. Δε βγήκα, με πήραν!»(κλαψιάρικος ο τόνος της φωνής). «Από πού έρμη, λέω». «Ήρθαν χτύπησαν το χωριό και μας μάσανε». «Και τι θα κάμεις τώρα, λέω». «Δεν ξέρω!». «Να φύγεις!, λέω Να φύγεις, θα σκοτωθείς, λέω!».Κάθε μέρα σκοτώνονταν! Έφυγε! Έφυγε, πάει στο χωριό και μ'έστελνε χαιρετισμούς!

Αυτός πάανε σε μια γυναίκα στο Τσιρίλοβο, ή στο Τσιρίλοβο ή στη Λιθιά. Κι αυτός μπαρμπάκωνε, κι αυτόν δεν τον δέχονταν αυτή η γυναίκα, δε θα τον ήθελε.. Άντρα είχε δεν είχε δεν ξέρω! Έκατσε ως που έκατσε αυτός,κι έφυγε. «Που θα πας τώρα; Τον ρώτησε αυτή». «Θα πάω στο Γέρμα» «Από πού θα πας;». «Από τη Ζιάζια» Αυτό το μέρος το λέγαν Ζιάζια. Παίρνει τηλέφωνο αυτή, που πήρε, και μπήκαν ενέδρα, κύκλωσαν αυτό το μέρος, τον είδαν, αρχίνισαν να πυροβολούν!».

(πρ.6) : «Κ : Οι κοπέλες όλες ήτανε , είχαν βγει στο βουνό όλες. Εμένα με έκρυβε η μάνα μου, ήμουν μικρή και με έκρυβε να μη με πάρουν. Γιατί και γω ήμουνα λίγο, Αετόπουλο ήμουν ζωηρό πολύ, έτρεχα κι εγώ! (γελώντας). Νύχτα μέρα τραγουδούσα κι έλεγα : «Ζήτω το Κάπα Κάπα, ζήτω ο κομμουνισμός! Κάτω ο φασισμός!»(με στεντόρια φωνή).

Κ: Τι έφτιαχναν; Ένα θράδυ ήρθε ένας και μας λέει εδώ σε αυτό το μέρος, συναγωνιστές και συναγωνίστριες, θα γίνει όλο κάμπος και θα κάνουμε φαρμακεία, νοσοκομεία, γυμνάσια, τα ζώα θα τα πουλήσετε όλα, θα βάλουμε καζάνια, δε θα δουλεύετε στα χώματα... Άντε και μεις πώς χαιρόμασταν! Πώς χαίρονταν οι γυναίκες!

Εγώ: Μια καλύτερη ζωή...

Κ : Κανα δυο γυναίκες είχαμε, : « Συναγωνιστά, λέγαν , εγώ στα καζάνια θα βγω».

Εγώ: Κλείναν και θέσεις!

Κ: Πώς χαιρόμασταν, πώς χαιρόμασταν!

Εγώ: Είχαν όμως ωραία τραγούδια..

Γιος : Και χορούς! Τους μάθαιναν χορό. Χορό δε σας μάθαιναν;

Κ: Τότε ήταν η ΕΠΟΝ! Μπήκε η ΕΠΟΝ ύστερα! Μόνο χορό και μόνο...οοοοο!

Εγώ: Αυτές οι κοπέλες της ΕΠΟΝ από πού ήταν, ήταν από την περιοχή; Ή ήταν από αλλού;

Κ: Οι δικές μας ,στο χωριό. Παίρναν κι άλλες με τους αντάρτες μαζί.

Εγώ: Είχαν και όπλα;

Κ: Είχαν, είχαν, είχαν. Είχαμε πολλά κορίτσια εμείς με όπλα.

Εγώ: Ο κόσμος το έβλεπε καλό αυτό, οι γυναίκες να είναι με τα όπλα;

Κ: Αν το βλέπε!!! Αφού πεινούσαν! Νόμιζαν άμα βγούν πίσω από τη ράχη, θα τα βρουν όλα τα καλά!

Εγώ: Τις γυναίκες ειδικά...

Κ: Κι οι γυναίκες, το χαίρονταν όλοι! Ξεσηκώθηκαν κι οι γυναίκες! Είχαμε κανα δυο τρεις γυναίκες, «μας το καψαν το χωριό, έλεγε η μάνα μου, αυτές». Σαν βγήκαν! Ήταν και πολλές γυναίκες έτσι φανατικές! Άφησαν τα παιδιά και βγήκαν στο βουνό! Άφησαν πολλές τα παιδιά εδώ.

Εγώ: Με τις μεγαλύτερες σε ηλικία; Ποιος τα πρόσεχε;

Κ: Τα άφησαν τα παιδιά μόνα τους, πώς τα άφησε Αντώνη, Η Ντίκου τα' άφησε...

Γιος: Τα παράτησε...

Κ: Στην Κερασώνα δε τ' άφησαν; Γύρισαν όμως ύστερα τα πήραν. Πάνε ως που πάνε το βράδυ με τους αντάρτες, τα πήραν ύστερα. Αλλά όλα τα κορίτσια είχαν βγει στο βουνό. Δεν είχε μείνει κορίτσι πέρα σε μας!

Κ: Μπα, όχι. Δε μας έδιναν. Ε καλά έγιναν και πολλά! Έπαιρναν τις γυναίκες στην αστυνομία μέσα, τις χτυπούσαν, τις έκαναν...

Κ: Την μάνα μου δεν την ενόχλησε κανένας! Έπαιρναν, έπαιρναν, φυλακή... Πόσοι πάνε φυλακή

Κ: Αυτοί εδώ ήτανε πάλι, αυτοί εδώ, Μάηδες αυτοί. Αυτοί ήταν παληκαράδες, αυτοί γύριζαν εδώ μέσα, κι όπου έβρισκαν... Η μάνα μου είχε 40 πρόβατα, 5 γελάδια είχε, γουρούνια είχε, φορτηγό ζώο είχε... ήρθαν ένα βράδυ, σ' αυτό το χωριό πέρα. Είχαμε τον πρόεδρο από μας στο χωριό μας, τον γραμματέα μας στο χωριό μας, ήρθε ο γραμματέας κι ο πρόεδρος μας συγκέντρωσαν μια αυτή από κάτω Μάηδες, καμιά 40-30, ήταν τόσοι Αντώνη; Ήταν πολλοί! Ήρθαν στο χωριό, μας έκαψαν τα σπίτια τα ανταρτικά όλα, δέκα. Το χωριό μας είχε χωρίσει σε δυο παρατάξεις. Ήρθαν τα έκαψαν τα δικά μας τα ανταρτικά τα σπίτια! Και όλα διαταγή στο κοπάδι στα πρόβατα να πάνε όλα Τσοτύλι! Τα προβατάκια όλα αυτά που τα βοσκούσα! Τα γελάδια όλα να πάνε Τσοτύλι! Τα γουρούνια; Είχαμε και γουρουνάκια...

Εγώ: Στο Τσοτύλι ήταν ο στρατός.

Κ: Τα πήραν και τα έσφαξαν όλα! Όσα ήθελαν από τα ανταρτικά τα σπίτια. Από τα άλλα ήρθαν και πήραν λίγα... Πάει κι η μάνα μου, πήρε και μένα να πάμε να τους παρακαλέσουμε να μας δώσουν μια αγελάδα λέει, με τι να οργώσουμε τώρα; Για να με λυπηθούνε κι εμένα, με πήρε κοντά. Πήγε και του λέει του πρόεδρου: «Δώσε και μένα μια αγελάδα και μια κασίκα να κοιτάξω κι εγώ τα παιδιά μου». Σαν πετιέται και της λέει: «Ε Ντίναινα, (τον πατέρα μου τον λέγαν Κώστα, τον άντρα σου τον έχεις στρατιωτικό υπεύθυνο!» λέει. «Ε και να είναι, τι φταίω εγώ;» Που να της δώσουν! Πάει στον γραμματέα. Βγήκε η γυναίκα του γραμματέα εκεί, «Ήρθες λέει να πάρεις και ζώα! Τον άντρα σου τον έκανες έτσι κι έτσι...».

Εγώ: Που θα τους στέλναν εξορία;

Κ: Στα νησιά, στο Τρίκερι. Είχα μια θεια εγώ, τόσηη δα ήταν! Ήξερε αυτή από αγώνα; Από κομμουνισμό; Ήξερε η μάνα μου; Ούτε εγώ ήξερα! Τώρα ξέρω; Και τώρα δεν ξέρω! Τους πήραν τότε όλους εκεί, τους χώρισαν, έμασάμε τα ζώα ύστερα...».

ΑΝΤΡΕΣ

(πρ.9)ΚΣ: Τι να πεις όχι! Είχαν και δικαστήρια, λαϊκά δικαστήρια, κάτι γυναίκες εκεί που λές – που ΄ξεραν αυτές από δικαστήρια;- κι έλεγαν εκεί...

Εγώ: Αυτές δικάζαν; Γυναίκες δικάζαν;

ΚΣ : Είχαν φέρει..

Εγώ: Για ποιο λόγο θα μπορούσε να πάει κάποιος σε τέτοιο δικαστήριο; Αν είχε κάποιος μια διαφορά;

Κς : Όχι βρε κομματικά ήταν αυτά! Άμα ήσουν δεξιός...

Κόρη Μόνο γυναίκες, κανένας άντρα;

ΚΣ : Ήταν και κανένας άντρας αλλά πιο πολύ γυναίκες. Και τι ήταν, ας έλεγε: το θέλησαν αρνί το ξανθό το γαλανό(γέλιο) οι αριστεροί που λες, αυτά γίνονταν!

Κόρη : Πλάκα κάνεις! Γι' αυτό κάναν δικαστήρια για να!

... Αλλά γυναίκες ύστερα με το αντάρτικο, αυτές οι 20χρονες όλες είχαν βγει στο κλαρί!

Κόρη: Αααα!

ΚΣ: Πολεμούσαν όλες!(κάποιο γέλιο αδιευκρίνιστο)

Κόρη: Τι εννοείς στο κλαρί;

Εγώ: Αυτό εννοεί, πως πολεμούσαν.

Κόρη: Ααα, είπα κι εγώ! Γιατί εγώ αυτό ξέρω!

ΚΣ: Όχι τ' άλλο.(γέλιο) Για τ' άλλα δεν ξέρω τι γίνονταν! Για τα όπλα λέω εγώ!

Εγώ: Τα οποία τις δώσανε κανονικά, όπλα για να πολεμήσουν.

ΚΣ: Όπλα, ζωστήρες πολλές εκεί. Κι είχαν πάρει αέρα! (Γέλιο)

Εγώ: Για πείτε, τι εννοείτε;

Κόρη: Άμα της λέρωσες τη μπουγάδα, σου ρίχνανε!

ΚΣ: Που να πεις κουβέντα!

Εγώ : Επειδή είχαν όπλο είχαν και δύναμη;

ΚΣ: Οι γυναίκες τώρα ναι...(γέλιο) με τόσα προσόντα!

Κόρη: Εδώ με τη γλώσσα και σε σφάζουν!

ΚΣ: Κι είχαν βαθμό! Λοχίας, αξιωματικός..

Εγώ: Κανονικά όπως στον στρατό;

ΚΣ: Ναι, ναι, ναι! Μέχρι ταγματάρχης πήγαιναν.

Εγώ: Είχαμε κανένα περιστατικό με κάποια γυναίκα εκεί στο Άργος, τότε με τους αντάρτες;

ΚΣ: Στα χωριά τους παίρναν όλους. Τα παιδιά όλους, τους καθάρισαν όλους. Στην αρχή πηγαίνουν οι κοπέλες οι μεγάλες για να πολεμήσουν. Μετά μάσαν τα μικρά. Όλη η οικογένεια έφευγε.

Εγώ Μήπως κάποια έφευγε γιατί αγαπούσε;

ΚΣ: Μωρέ αγαπηθήκαν μετά εκεί, έγινε χαμός

Εγώ: Τι έλεγε ο κόσμος γι όλες αυτές τις γυναίκες που ήταν στο αντάρτικο;

ΚΣ: Ε, ήταν λίγο..(γέλιο)

Εγώ: Τις θεωρούσαν λίγο ελευθέρων ηθών;

ΚΣ: Ναι, πιο πολύ!(γέλιο)

Εγώ: Λένε όμως πως δεν τις άφηναν, ούτε τους άντρες, να έχουν σχέσεις για να μη κακοχαρακτηριστούν! Τις τοποθετούσαν αλλού σε περίπτωση δεσμού.

ΚΣ: Ε τώρα κι αυτοί πρέπει να πούνε κάτι κι αυτοί. Ε τώρα τι να βρεις άκρη!»

(πρ.14) Κοίταξε, έχουμε κοιμηθεί αλλά κεφάλι με κεφάλι με τις συναγωνίστριες! Γιατί λένε μερικοί τα είχατε καλά με τις συναγωνίστριες! Τέτοια πράγματα, είχε τιμωρία! Είδα κι άλλα, γράφω πολλά μέσα, γι' αυτό σε λέω να μη σε κουράζω κι εσένα, να μη κουράζομαι κι εγώ.

Εγώ: Για τις γυναίκες συγγενείς σας έχετε να πείτε κάτι;

ΚΑ: Ξέρεις πώς πολεμούσαν! Άντε οι συναγωνίστριες από δω! Όταν ήμουν στρατιώτης από δω κι από κει, να μας φωνάζουνε! Ξέχασα να σου πω! Εκεί πάνω σ' ένα αυτό που καταλάβαμε, ήταν όλο συναγωνίστριες! Είχαν πλένει τα εσώρουχά τους και τα 'χαν κρεμάσει στα σμάρια εκεί πέρα. Το καταλάβαμε εμείς το ύψωμα, και τα εσώρουχα τους! Φωνάζανε αυτοί που τα παίρνανε: «Ελάτε να τα πάρετε!». Σπάσαμε και πλάκα σαν παιδιά! Αλλά είχαμε και διάθεση. Ο λοχαγός μας έλεγε : «Θα τα αφήσουμε στη βρύση, να 'ρθείτε να τα πάρετε δε σας πειράζουμε!». Να δείξουμε το καλό παράδειγμα!

Κόρη : Τι άλλο θυμάσαι από τις γυναίκες;

ΚΑ: Α, εκείνο που θυμάμαι, δε μπορώ να τα θυμηθώ κι όλα! Εμένα με παραδόθηκαν πολλές γυναίκες, τις συνόδεψα, τις έφερα κι ως εδώ και έτυχε να πάω στο σπίτι της, κι όταν μ' αγκάλιασε μία εδώ στο Βόιο, άλλος σε λέει πού την γνώρισε αυτός; Εγώ από δω από το Βίτσι την έφερα εδώ, την πήγα στην γέφυρα. Τότε ήταν και κρύο, Δεκέμβριος μήνας, ήταν μια αυτή και μια από την Ήπειρο. Της έδωσα τη χλαίνη, εγώ ήμουν χειμωνιάτικα, είχα και ένα άλλο πέτσινο, χωρίς μανίκια, της το έδωσα... Σταματούσαμε στο Βογατσικό, ζεσταίναμε το φαί, τις δώσαμε και φαί να φάνε, και τις παρέδωσάμε ύστερα στη γέφυρα. Ήρθε άλλη φάλαγγα από την Κοζάνη, την παράδωσάμε. Κι έτυχε να πάω ύστερα από 6 μήνες, απολύθηκε αυτή δεν την κάναν τίποτα, δε βαρύνονταν. Ήταν στην Κορυφή απάνω, και πήγαμε εμείς από τον Πεντάλοφο, τι να στα λέω....αυτά στα γράφω μέσα στο βιβλίο να τα διαβάσεις.

Εγώ: Δε φέρονταν όμως όλοι σαν εσάς, φέρθηκαν;

ΚΑ: Κοίταξε, ο στρατός δεν πείραζε ούτε γυναίκες, ούτε αιχμαλώτους αντάρτες.

Κόρη: Λέμε ό, τι δε φερόντουσαν όλοι οι άντρες καλά στις συναγωνίστριες τις γυναίκες.

ΚΑ: Πολύ σπάνια! Τιμωρούνταν, δεν πείραζαν καμιά φορά γυναίκα. Αν έτυχε σε άλλα μέρη... Εμείς εκεί τον κύκλο που είχαμε, δεν είχαμε τέτοιο περιστατικό καμιά φορά! Εγώ όταν ήμουν αντάρτης φύλαξα και γυναίκες – τάχα γκεσταπίτισσες- στον Πεντάλοφο. Τις λυπούμαν αλλά τι να τις κάνω, δεν μπορούσα να τις βοηθήσω τα καημένα τα κορίτσια! Αλλά αθωώθηκαν ύστερα. Εγιναν παράνομα πολλά.

ΔΥΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΝΑΜΝΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. ΤΟΤΕ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ ΑΠΟ 7-9-47 ΕΩΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ 1949

(...)Μόλις καταλάβαμε το ύψωμα, σκοτωμένη η συναγωνίστρια που ήταν σκοπός, ήταν μικρή κοπέλα, είχε έναν πλόκο και είχε γραμμένα τα μέρη που πήγε και είχε γραμμένη για τη γιορτή της μάνας. Άλλη μια συναγωνίστρια επιτέθηκε σε ένα δεκανέα όμως μόλις την πρόλαβε και την τρύπησε με τη λόγχη και ο καπετάν-Δημήτρης και δεκαεπτά αντάρτες πλακωμένοι μέσα στο πολυβολείο. Είχε πέσει βόμβα από τα αεροπλάνα. (...)

(...) Στο χωριό Βογατσικό κάναμε στάση. Ζεστάναμε το φαγητό, φάγαμε, δώσαμε και στους αντάρτες και στις κοπέλες. Ήταν μια μέρα βροχερή και φυσούσε πολύ κρύος αέρας. Οι συναγωνίστριες ήταν με ψιλά και κρύωναν. Εγώ τις λυπήθηκα. Τις έδωσα τη χλαίνη και τυλίχτηκαν. (...) Οι δυο αντάρτες ήταν από τα χωριά μας. Ο ένας από το Πετροπουλάκι και ο άλλος από το Ανθηρό. Η μια κοπέλα ήταν από την Ήπειρο, κόρη παπά, η άλλη από το Βόιο απ'λο το χωριό Μπουχουρίνα.(...)

(...)Πήραμε κουραμάνα και ρωτάει ο Τσιαμίσης που κάθεται αυτή η οικογένεια. Μας έδειξαν, χτυπάμε την πόρτα, βλέπω την κοπέλα, με βλέπει κι αυτή και αμέσως με αγκαλιάζει. Ο ανθυπολοχαγός και ο Τσιαμίσης μείνανε έτσι. Που με ήξερε εμένα. Τους χαιρέτησε και τον ανθυπολοχαγό και τον Τσιαμίση γιατί δεν ξέρανε ότι εγώ την είχα γνωρίσει όταν παραδόθηκε με μια άλλη κοπέλα στην Ήπειρο στο Βίτσι και τις συνόδεψα στη μεραρχία και στη συνέχεια μέχρι τη γέφυρα της Νεάπολης. Τις παραδίναμε στη φάλαγγα που ερχόταν από την Κοζάνη.(...) Μας έλεγαν οι κοπέλες πως ις είχαν πάρει με το ζόρι. Έτρεξε μαζί με τις άλλες κοπέλες του χωριού, έπλυναν τα ρούχα μας, τα στέγνωσαν και μας τα σιδέρωσαν(...)

(...)Ήταν δυο συναγωνίστριες καλοντυμένες στο χακί και πολύ όμορφες. Τις φωνάζουμε αλτ. Σταματήσανε και μας φωνάζουν αμέσως μη μας σκοτώσετε, είμαστε αδέρφια. Ήρθαμε να παραδοθούμε. Ήρθαν κοντά μας, άρχισαν να μας λένε από πού είναι η καταγωγή τους. Η μια θυμάμαι ήταν από την Αγιά Ολύμπου. Εγώ άρχισα να τις ρωτάω από πού φύγανε. Τις είδα που δεν ήταν ταλαιπωρημένες σαν άλλες αντάρτισσες. Όπως μας είπαν πριν λίγες μέρες τις είχαν φέρει σε μάχιμες μονάδες. Ήταν στην περιοχή των Πρεσπών, στους φούρνους ζυμώνανε ψωμί γι' αυτό ήταν αφράτες, όπως μας είπαν οι ίδιες.(...) Φτάσαμε στο λόχο, τις πήρε για ανάκριση ο λοχαγός και πάι με φωνάζει, Παπανικολάου ετοιμάσου να συνοδέψεις τις συναγωνίστριες στην ταξιαρχία στον Πεντάλοφο.(...)

(...) Ήταν ανοιχτό το μέρος, από πίσω ήταν Αλβανικό και οι παρατηρητές του ΕΟΕ δεν μας επέτρεπαν να μπούμε από τους πλαγιαστούς. Ωσπου ένα πρωί πάσα θυσιά έπρεπε να καταληφθεί το ύψωμα Χελώνα. Ξανά το πυροβολικό. Επί μια ώρα χαλούσε ο τόπος και από πίσω τα αεροπλάνα, εκεί είδα να έρχονται, βομβάρδιζαν και έφευγαν. Τότε βρήκαμε ευκαιρία και λίγη δύναμη. Μέσα από την Αλβανία δεν λογαριάσαμε τίποτα ούτε ΕΟΕ και τους ξηλώσαμε. Όσοι γλίτωσαν και έβγαιναν να παραδοθούν, προπαντός οι συναγωνίστριες, είχαν όλα τα μαλλιά με χώματα, κίτρινοι, αγριεμένοι. Μερικοί τα είχαν κάνει επάνω τους από το φόβο τους.(...)

(...)Κάναμε επίθεση, τα παράτησα και έφυγαν. Πιάσαμε μερικούς αιχμαλώτους, ήταν πολλές συναγωνίστριες. Είχαν πλένει τα ρούχα τους. Τα βρήκαμε όλα στα κλαδιά. Εσώρουχα από τις συναγωνίστριες για να στεγνώνουν.(...)

(πρ.2)Κ. Ν : Έλεγαν τραγούδια αντάρτικα! Στα τραγούδια ήταν άπιαστοι. Δεν πιάνονταν σε τίποτα απ' τα τραγούδια. Τραγούδια από ψυχή βγαλμένα. Τα τραγούδια ήταν κάτσε καλά.

Γι αυτό όμως είχαν και πολύ κόσμο, και πολλές γυναίκες. Δίνανε και πολύ ρόλο στη γυναίκα...

Κ. Ν : Ναι, ναι τις άφηναν να είναι και πιο ελεύθερες

Είχε ξεκινήσει κι από πριν αυτές. Το τραγούδι ήταν πολύ σημαντικό μέσο προσέλευσης. Κάτι άλλο λέγατε; Ότι θα σας βρούνε δουλειά ή ότι θα σας κάνουν σπίτια;

Κ. Ν : Το τραγούδι ήταν πολύ σημαντικό!.Εξυψώνει τον άνθρωπο, τον κάνει άλλον άνθρωπο. Τι να πούν μωρέ, τι να πουν; Εμείς δεν ήμασταν χαζοί. Κάποιους τους άρεσε το τουφέκι στον ώμο.

Η ζωή τους ήταν και δύσκολη. Άμα τους έλεγαν «έλα» δεν είχαν και πολλά να χάσουν

Ήταν άλλοι οργανωμένοι στην ΕΠΟΝ; Και γυναίκες οργανωμένες στην ΕΠΟΝ είχε στο χωριό;

Κ. Ν : Και γυναίκες βέβαια. Γυναίκες άντε, άντε!(κρυφόγελο). Ήταν μια κοπέλα που ήταν αρχηγός. Εδώ στο Ρέντη πέρα είχε γίνει μια μάχη, τους είχε κυκλώσει ο στρατός. Και ξέρεις που πάει;(η κοπέλα). Ανέθηκε σ' ένα δέντρο πάνω στην κορυφή, να μη την βρουν καταγής και την πελεκήσουν. Κι έκατσε εκεί, αγκάλιασε την κορυφή και έκατσε εκεί. Που στα τσακίδια την είδαν, την είδε ένας φαντάρος. Τι να είναι εκεί απάνω, τι να είναι εκεί απάνω, πάει λέει στον Λοχαγό, κοιτούν με τα κιάλια...γυναίκα! Γυναίκα;;; Μπάμ! Πάρτην κάτω! Την σκότωσαν.. Ζουρλαίνεται ο κόσμος.

Πάνω στο Βόϊο είχαν και διοικητικό ρόλο, σε Μεραρχία. Στα χωριά τι λέγαν γι' αυτές τις γυναίκες; Τι λέγαν;

Κ. Ν : Τι να πουν, μπορούσες να πεις κουβέντα;

Μεταξύ σας τι σχολιάζατε; Τι λέγατε; Α, αυτές οι έτσι, οι αλλιώς; Πώς τις βλέπατε;

Κ. Ν : Φοβόσουν να πεις τίποτα. Δεν έλεγες

(εγγονή κ. Νίκου): Ναι καλά τώρα, μας έπεισες!

Κ. Ν : Θα σε πετσοκόψουν

Με τον πατέρα σου αν έκανες κάποια κουβέντα ας πούμε..

Κ. Ν : Πώς να τις βλέπαμε;

Μήπως ότι δεν ήταν σωστές ή καλές;

Κ. Ν : Αυτές ήθελαν να παν!

Δεν ήταν συνηθισμένο όμως η γυναίκα να πηγαίνει,ε;

Κ. Ν : Ναι αλλά αφού πήγαν τις άρεσε. Τις άρεσε να είναι ελευθερία, να έχουν τις σφαίρες ζωσμένες εδώ

Ήταν λίγο «ελευθέρων ηθών»;(εγγονή κ. Νίκου)

Πώς τις βλέπατε αυτές τις γυναίκες;

Κ. Ν: Ε ξέρω εγώ τι ήταν;

Ρωτάμε αν ακουγόταν κάτι γι' αυτές

Κ. Ν : Ήταν, ήταν, ήταν λεβεντιά !Ηθελαν να πάνε!

Κ. Κ : Δεν ήταν ανήθικες.

Ήταν μορφωμένες;

Κ.Ν.: Ήτανε πέντε – έξι. Τραγούδι, τραγούδι. Το τραγούδι...».

Ζ. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

(πρ.3)«Κ: Περνούσαμε πολύ άσχημα τότε! Όσοι ανακατώνονταν περνούσαν άσχημα. Όσοι δεν ανακατώνονταν δεν τους πείραζε κανένας. Κατάλαβες;

Εγώ : Πλήρωνες την εφημερίδα τόσα χρόνια, να μη πληρώσεις να κάνεις το πόδι!

Κ: Τίποτα εκεί! Έφυγε 2 χρόνια πάει στο νοσοκομείο, κι ούτε ήρθαν, αυτό τον ήλεγαν. Δυο χρόνια είχε πάει στο νοσοκομείο, είχαμε τα πρόβατα, είχε πάθει φυματίωση, κρύωσε. Ούτε ήρθε κανένας! Ύστερα κουβαλιούνταν. –Κουβαλιούνται τώρα, λέω. Κανένα κόμμα δεν έχει προκοπή. Μόνο για το μπήξιμο ήταν.

Έβλεπα χωροφύλακα κι έτρεμε η ψυχή μου! Καταλαβαίνεις; - Όχι , όχι δε γίνεται τίποτα, ας ήρθαν, δεν πειράζει! – Γιατί δεν πειράζει; Ήταν ένα βιβλίο τρανό, και τοχαμε μέσα. Και σηκώνομαι εγώ, παένω, πατώ επάνω και σήκωνα τα κεσέδια! Αυτή του δουλειά έκανα. Δεν υπήρχε χειρότερη ζωή !

Κ: Δυο παιδιά έκαμα εγώ. Αυτά κουβαλούσαν καθόλου φόβο;

Κ: Αυτά μικρά κουβαλούσαν, και σχολειό που πάεναν, τα κατατυράνισαν κι αυτά!

Τώρα, άλλαξε η ζωή!. Θέλει ο καθένας καλύτερη ζωή. Αλλά τώρα τα φκίασαν κι αυτά μη χειρότερα τα γράμματα!».

(πρ.12, 13)«ΚΠ: Ήτανε, διοικούσε η Ρωσία, διοικούσε η Βουλγαρία κι αυτά τα ανατολικά τα κράτη, αυτοί διοικούσαν.

Εγώ: Εννοείτε πως θέλανε να είναι κομμάτι των κρατών αυτών;

ΚΧ: Ναι, ναι!

ΚΠ: Ναι, στα ανατολικά τα κράτη, αυτό είναι! Και μετά βοηθούσαν κι οι Άγγλοι, βοηθούσαν κι οι Αμερικάνοι. Τι σαν είναι Αμερικάνοι, οι κομμουνιστές βοηθούσαν κι αυτοινοούς. Λίρες και τέτοια πράγματα δίνανε κι έφτιαναν... Μοίραζαν τον κόσμο...

Η: Ακόμα τώρα οι παλιοί το κρατάνε εκεί πέρα. Αντάρτες, τέτοιο, το κρατάνε.

ΚΧ: Ύστερα το σπίτι μας έγινε εδώ και πιο πέρα η αδερφή μου κάθεται τώρα. Κέντρο διερχομένων ήτανε! Ερχόταν έτρωγαν, έπιναν, τους βάζαμε μέσα πάλι, δε μπορούσαμε. Ερχόταν στην Καστοριά να ψούνιζαν, και τους βάζαμε μέσα στο σπίτι. Τι να έφτιανάμε;

Εγώ: Αυτά που ζήσατε τα μεταφέρατε στα παιδιά σας, στα εγγόνια σας; Υπάρχει λόγος να τα θυμόμαστε, να μη ξεχνάμε;

ΚΧ: Ναι! Αφού όταν πήγαμε, άσε και στον Ιταλικό τραβήξαμε πολλά! Και στον Ιταλικό τα ίδια μας έβλεπαν, ήτανε δύο πράματα. Έτσι έφτιαναν. Έτσι έφτιαναν στον Ιταλικό. Το μόνο χωριό εμείς φύγαμε. όταν έγινε ο ιταλικός πόλεμος. Ούτε Διποταμία, ούτε Άνεμος, ούτε Χιονάτο.. Αφήσαμε τα σπίτια μας και φύγαμε, γεμάτα!

ΚΠ: Και πήγαν τα βρήκαν άδεια!

ΚΧ: Ευτυχώς ήταν ο θεός μου, ας πούμε, ο πατέρας μου έπαιρνε την οικογένεια τη δικιά του, η μάνα μου κι ο θεός μου καθαλούσαν τ' άλογα, ερχόταν έπαιρναν ψωμί. Ώσπου να κατέβαιναν και να φκιάνανε, πλιάτσικο μας κάνανε τα σπίτια. Τα γύρω χωριά. Φεύγαμε, ερχόμασταν και που δεν πήγαμε

ΚΧ: Τόσο δεν υπόφεραν τα άλλα τα χωριά Πολυάνεμος, Διποταμία, Άνω Φτεριά, Κάτω Φτεριά ...Δεν τραβήξαν στο ανταρτικό. Στον πόλεμο, ε, αυτοί μπόρεσαν και πήραν τα πράγματά τους. Οι Οινοίτες πάλι τα πράγματά τους όλοι τα είχαν. Πηγαينوερχόταν, κουβαλούσαν. Αλλά εμείς πού εκεί επάνω!

ΚΠ: Και για όλα τα άλλα χωριά ήταν δύσκολα. Και δρόμοι δεν υπήρχαν τότε! Ήτανε μη χειρότερα! (...)

ΚΧ: Ψεύτικα ζούσαμε στα χωριά, άγονα χωράφια. Από την Οινόη και πάνω δεν έπρεπε να στείλουμε κόσμο, ας τα έφτιαχναν βοσκοτόπια

ΚΠ: Παντού πρόσφυγες βάλανε από την Τουρκία.

ΚΧ: Κι όλα ο Βενιζέλος τα 'κανε!. Ο κερατάς και πήρε πλοία. Έλεγε ο μπαμπάς μου: « Τον κερατά! Τώρα να 'ναι, θα τον γδάρω!

ΚΠ: Όλοι τους το ίδιο είναι!

ΚΧ: Αν τον δω, θα τον φτύσω κιόλα!

(Γέλιο)Σε φωτογραφία! (...)

(πρ.8)«Κ: Υπήρχε ένα κίνημα. Πιο πολύ, δεν μπορώ να πω κι αριστερό, τέλος πάντων ένα κίνημα απελευθερωτικό.

Κ: Κοίταξε γι αυτούς τότε είχε μεγάλη αξία. Κι επειδή εμείς όλοι στον κύκλο μας κι όλοι στο σόι είμαστε αριστεροί, το βλέπαμε βρε παιδί μου ότι πραγματικά ξεκίνησαν να βοηθήσουν την πατρίδα κατά των Γερμανών. Μετά πώς κατηγορήθηκαν και πώς φτάσαμε εκεί πέρα..

Εγώ: Μήπως κάποια στιγμή μετά ένιωσαν, ή μπορεί να μετάνιωσαν;

Κ: Όχι, καμιά δεν μετάνιωσε!(κατηγορηματική!). Καμιά δεν μετάνιωσε, καμιά!

Εγώ: Σε αυτό προφανώς έπαιξε ρόλο και η στάση του κράτους.

Κ : Όχι βρε παιδί μου! Ο άλλος... Βρήκα έναν δάσκαλο στη Σαμαρίνα, ο οποίος ήταν φίλος του μπαμπά μου. Έκατσε 25 χρόνια στις φυλακές και μου είπε μια κουβέντα! Άσε που δεν υπέγραψε ποτέ, λέει: « Δε μισώ κανέναν, στο Άργος, γιατί κυνηγήθηκε πολύ, γιατί οι καταστάσεις είχαν κάνει τους ανθρώπους θηρία! Δεν μισώ κανέναν!». Λέω: «Δάσκαλε μεγάλη κουβέντα! Εγώ δε θα μπορούσα να το πω αυτό!

Κ: Όχι, εγώ πιστεύω ότι αυτοί οι παλιοί δεν μετάνιωσαν καθόλου! Αυτοί ήταν ιδεολόγοι όλοι. Διότι αν ήθελαν υπέγραφαν, όλοι. Αφού μου έλεγε τώρα ο μπαμπάς μου, όταν ήταν στη Μακρόνησο, τους χτυπούσανε. Η τιμωρία τους ήτανε να κατεβάζουν την πέτρα από το βουνό, χωρίς νόημα. Αυτό κάναν όλη

την ημέρα, κατέβαζαν την πέτρα. Μετά τους χτυπούσανε, τους άφηναν εκεί στα πατάκια στην παραλία, κι έβαζαν παπάδες να τους εξομολογήσουν. Είχαν φτάσει σε τέτοιο σημείο.

Αλλάξαν[sic] οι εποχές μετά, εντάξει. Αλλά και στο Γυμνάσιο, είχαμε μεγάλο κυνηγητό. (...) Να, ο Σάκης, ο ξάδερφός μου, ήταν να του δώσουν τη σημαία. Κι επειδή ήταν αριστερός ο πατέρας του, την έδωσαν στο δάσκαλο. «Δε ξέρουμε πως στους αριστερούς θα δίνουμε και τη σημαία!». (γέλια) Μεγάλο κυνήγι, μεγάλο. Δε μας άφηναν σε ησυχία! Τον μπαμπά μου όλη την ώρα τον είχαν στην ασφάλεια. "Να 'ρθεις, να συνεργαστείς, να κάνεις!" Πήγαινε ο καημένος να δουλέψει, είχαμε ένα φυλάκιο στο Άργος, πέρα από το ποτάμι, στο φυλάκιο τον σταματούσανε. Δεν μπορούσε να περάσει το ποτάμι να πάει να εργαστεί!

Κ: Εποχές...μιλάμε '57, '58, '60. Που μπορούσαμε εμείς... Είχαμε μια γειτόνισσα τρελή δίπλα, έπαιρνε μια φούρκα, μας έριχνε όλα τα κεραμίδια. Τα έριχνε κάτω κι έλεγε: «Άμα θέλετε κομμουνιστές, κομμούνια, πάτε στην αστυνομία!». Ποιος τολμούσε; Όταν θέλαμε, είχαμε ανάγκη, παίρναμε έναν γαμπρό της μάνας μου δεξιό για να πάμε. Τρέμαμε! Και μόλις βγήκε το ΠΑΣΟΚ, πήγε να τα ρίξει(η γειτόνισσα), φωνάζει ο αδερφός μου τη χωροφυλακή, : «Άμα θες λέει, ξαναρίξτα!» (γέλιο). Εε, τραβούσαμε πολλά, πάρα πολλά! Παιδιά, να μην έρθουν τέτοια χρόνια! Όχι!

Εγώ: Ο φόβος του κομμουνισμού υπάρχει ξανά κυρία Αγορίτσα. Εσείς πώς το εξηγείτε αυτό; Διαχρονικός! Συλλήβδην κομμουνιστής όποιος έχει ανθρωπιστικές πεποιθήσεις;

Κ: Βρε, υπάρχει άνθρωπος που 26,27 χρόνια να κάτσει μέσα φυλακή και να μην υπογράψει για τις ιδέες; Αυτοί ήταν ιδεολόγοι!

Κόρη: Οι πραγματικοί κομμουνιστές ήταν αυτοί.

Κ: Ναι! Ιδεολόγοι αυτοί ήτανε!

Εγώ :Εσύ Τασούλα τα ξέρεις αυτά;

Κόρη: Ε μου λέει πολλές ιστορίες συνέχεια, αλλά δεν τις θυμάμαι! Ας πούμε να σου πω ένα περιστατικό. Είχε έρθει η κόρη του Ρίτσου. Που είχε κάνει παρουσίαση. Πάμε στην παρουσίαση, γυρνάμε σπίτι, : «Ρε μάνα, πόσο να είναι η κόρη του Ρίτσου;» ρωτάω. Θα σε πω εγώ μου λέει. Τότε φυλακίστηκε ο Ρίτσος, τότε βγήκε, τότε έκανε, είναι τόσο χρονών! Μας λέει συνέχεια ιστορίες. Θα μας τα γράψεις.

Κοίταξε, αυτά χάνονται

Θα μου πεις όμως πως οι μετέπειτα γενιές δε χρωστάνε τίποτα για τα λάθη των παππούδων. Αλλά πολλές φορές το ήθος μεταφέρεται! Είχε κυκλοφορήσει ένα βιβλίο: "Έτσι άρχισε ο εμφύλιος". Το είχα στείλει στις κόρες του θείου Φόρη, θα με σκότωνε η γιαγιά σου- χάθηκε δήθεν στη Ρωσία, δεν έφτασε ποτέ- και ανέφερε, το ΚΚΕ το είχε εκδώσει, για έναν Αργείτη, ο οποίος έκανε εγκλήματα στο Άργος. Και γυρίζει ο ένας ο γιος και του λέει : Καλά ρε πατέρα, τέτοια πράγματα έκανες; Τουλάχιστον εμείς, ξέρεις τι είπα; Εγώ τα λυπάμαι αυτά τα παιδιά! Δεν έφταιγαν τα παιδιά για τίποτε. Τουλάχιστον είμαστε υπερήφανοι για τους γονείς μου και για το άλλο μου το σόι, δεν κάναμε τέτοια πράγματα... Δεν αδικήσαμε κανέναν, δεν σκοτώσαμε κανέναν, κυνηγηθήκαμε και δεν κυνηγήσαμε κανέναν.

Εγώ δε μπορώ να πω πως δεν έκαναν κι οι αριστεροί λάθη. Γίναν σφάλματα κι από τη μια, κι από την άλλη μεριά. Εμφύλιος ήταν, αδελφός τον αδελφό, είναι δυνατόν; Αλλά ειδικά στο Άργος είχαμε πάρα πολύ κακό κόσμο! Στην Καστοριά δε γίναν τόσα πολλά, στο Άργος γίνανε πολλά. Στο Άργος πολύ, πολύ πολύ. Η Καστοριά δεν είχε.

... Το μεγάλο σφάλμα των αριστερών αυτό ήταν : ότι δεν μίλησαν ποτέ τα παιδιά για αριστερά. Οι άνθρωποι είχαν τρομοκρατηθεί. Κι ένα πρωί η μάνα μου την πήρε ο ύπνος και δε βγήκε να το βγάλει το χαρτί. Κι εμείς τόσο χαζοί ήμασταν που δεν καταλαβαίναμε από τι σπίτι ήμασταν! Και σηκώθηκα εγώ και

της λέω: Μαμά...(για τα φιδάκια). Κάνουν έναν καυγά ο πατέρας μου : « Εσύ που δεν σηκώθηκες...» « Να σηκωνόσουν εσύ βρε κύριε να το βγάλεις!» « Δε θέλω τα παιδιά να ξέρουν...».(...)

Κ: Εμείς θα σου πώ τώρα τι δε θέλαμε! Θα σου πει η Τασούλα!(γέλιο).

Κόρη: Αστυνομικό και παπάδες. Και με κάνανε εμένα αστυνομικό και τον Παναγιώτη(γαμπρός, σύζυγος Τασούλας) παπαδοπαίδι.

Κ: Όταν με είπε η Τασούλα ότι έχει πεθερό παπά, εκεί είναι που δε μπορούσα να το δεχτώ! Εγώ να συμπεθεριάσω με παπά!

Κ: Να σε πω την αλήθεια θα με πείραζε οι κόρες μου να ψηφίσουν Δεξιά. Δε θα το ήθελα!

Κόρη: Θα τρίζουν τα κόκκαλα του παππού μου!

Κ: Ψηφίστε ό, τι άλλο θέλετε!

Κόρη: Ε όχι και ό, τι άλλο θέλετε! Δεν είσαι και τόσο δημοκρατική! Ψηφίστε ό, τι άλλο θέλετε αλλά ΣΥΡΙΖΑ!»

(πρ.11)« Δεν υπάρχει καλύτερο πράγμα από το να εργάζεσαι. Εγώ δούλεψα 40 χρόνια, 45 μοδίστρα. Έβγαλα 45 μαθήτριες, είχα πελατεία όλους τους εκπαιδευτικούς, όλες τις κυρίες των αξιωματικών, κι όταν πήγα και στην Καστοριά 2 χρόνια, είχα και εισαγγελέα και αρχηγό της φυλακής, και δήμαρχο και νομάρχη, όλη την καλή την κοινωνία. Κι ύστερα μ'έμαθαν και παντρεύτηκα, κι έρχονταν εδώ(Βογοτασικό) κι ήμην πολύ ευτυχισμένη. Μόνο που το σπίτι αυτό είχε δουλειές, γιατί ο άντρας μου ήταν ταχυδρομικός, στην ΕΛΤΑ. Ήταν πολύ εργατικός, πήρε σύνταξη...

Εγώ: Εσείς για εκείνα τα χρόνια μιλάτε στα παιδιά σας, τους μιλήσατε ποτέ;

Κ.Σ.: Στον Γιάννη;(ο μοναχογιός). Κοίταξε, τμηματικά ναι, αλλά με λεπτομέρειες τώρα όπως είπα εσένα όχι.Γενικά τα ήξερε αυτά, όλα(το επάγγελμά του είναι δάσκαλος).

Κ.Σ.: Ήταν πολύ δύσκολα. Τώρα ήρθαν του κόσμου τα καλά στον κόσμο, πάρα πολλά καλά, αλλά ήρθαν και κακά. Καμιά νύφη δεν παντρεύεται να μην είναι έγκυος

Ταλαιπωρία είναι τα γεράματα! Ήμουν πάρα πολύ γερή! Αυτά που τα έκανα όλα! Να κάνεις τόσα πράγματα, με παιδιά, με σίδερο με κάρβουνα! Το ρεύμα ήρθε μετά και το ρεύμα και το νερό! Και νερό κουβάλησα και ρεύμα άργησε να 'ρθει, σκέψου πόσο είχα κουραστεί ως τότε... Αλλά είχα ξανανιώσει μετά μ' αυτά. Γάμους είχαμε, γλέντια είχαμε τις αποκριές, το νέο έτος. Αυτά ήταν τα γλέντια μας! Και στις πόρτες καθόμασταν τα βράδια, όλες στη γειτονιά αγαπημένες, καθόμασταν και κάναμε κουβέντα . Στην Καστοριά δούλευαν γούνα. Εμείς πήγαμε '60 με την αδερφή μου. Ήταν η γούνα στο ζενίθ, αφού έλεγαν, «τρίχα και λίρα». Και ράβαμε σε κάτι σπίτια πλούσια! Κι αυτή που είχε τον αγιογράφο τον άντρα έλεγε : «αυτά είναι σπίτια κορίτσια μου , όχι τα δικά μας!». Κι όμως ήταν παλιό αρχοντικό, ήταν αυτοί πολύ καλοί άνθρωποι κι εμείς δεν εξαιρούσαμε. Αλλά η πελατεία μας ήταν τόσο καλή, τόσο αριστοκρατική, έχουμε τις καλύτερες αναμνήσεις!»

(πρ.7)«Κ.Ν : Δύσκολη ζωή, δύσκολη ζωή... Ο ένας φοβόταν από τον άλλον!

Εγώ! Πώς σας φαίνονται κυρία Νούλα τώρα οι εποχές με τότε;

Κ.Ν : Τώρα καλύτερα είναι η ζωή, καλύτερα ζουν τώρα... Αλλά ένα με πειράζει, που παντρεύεστε και χωρίζετε! Γνωρίζονται τα παιδιά, δε με φαίνεται και σωστό αυτό!

Εγώ: Υπάρχει μια ευκολία σε αυτό! Τότε όμως όποιον παίρνατε χωρίς να ξέρετε τι προβλήματα μπορεί να είχε; Τώρα όμως η γυναίκα είναι πιο ανεξάρτητη, έχει τη δουλειά της..

Κ. Ν: Δεν έφευγε, που να πήγαινε; Τώρα γεμάτος ο τσεβρές(τσέπη)! (...)Δεν είχε ελευθερία η γυναίκα κορίτσι μου τότε! Δεν είχε! Δεν υπήρχαν καφετέριες, καφενεία!

...Εφαγα σκατά εγώ! Αλλά την είπα: «Μάνα, ό,τι θες σε κοιτάζω, αλλά να μας κάνεις μια διαθήκη. Χωράφια, δώσε και τα' άλλα τα παιδιά σου που είναι στο εξωτερικό, αλλά το σπίτι να μας το γράψεις γιατί δε μπορούμε να φτιάξουμε άλλο! Και την πήρε ο άντρας μου και μας πάει στην Κλεισούρα και μας έφτιαξε διαθήκη, και το σπίτι μας το έγραψε εμάς. Κι ήρθαν τα παιδιά από τη Ρωσία, κι ένας γείτονας τον λέει τον κουνιάδο μου: Μη τυχόν και πας σαπέρα κι ανοίξεις διαθήκες και τέτοια, η μπάμπω τα φτιάξε. «Ας τα φτιάξε λέει. Ό, τι έχει ο Θύμιος έχω και γω». Μια μέρα τον βλέπω, μετρούσε το οικόπεδο, δεν είπα τίποτα. Τα παιδιά ήταν στην Ισπανία. Εδώ ήταν με τον γιο του. «Ρε Νάτσιο, τι μετράς, δε θα φτιάξετε σπίτι εσείς εδώ;» Κοκκίνισαν κι οι δυο! «Τι να το κάνουμε Νούλα το σπίτι; Φτιάξτε εσείς και θα ερχόμαστε». Και φτιάξαμε εμείς και έρχονται. Αυτός τώρα πέθανε. Που θα πήγαινε εμένα το παιδί μου; Οι νύφες μου δεν ζούνε με μένα. Δε κάθονται οι νύφες με τις πεθερές τώρα! Όσο καλές και να είναι και οι νύφες και οι πεθερές, δε σε θέλουν να είσαι στα ποδάρια τους.(...) Τότε έκαναν πολλά οι αντάρτες κορίτσι μου, έκαναν πολλά! Δεν είχαν μωρέ! (ιστορία με τη γιαγιά μου που βοηθούσε)(...)

Ν: Αυτό, αυτό! Θα φέρουν την ισότητα! Ποιος θα φέρει ισότης μα; Ποιος βρε καλό μου κορίτσι θα φέρει ισότης; Τα δίνεις όλα εσύ; Δεν τα δίνεις!»

(πρ6).«Κ: Λούτσιστα! Τώρα το έβγαλαν Κερασώνα. Μη τα ξεχνάτε αυτά τα χρόνια, μη τα θυμάστε, να μη τα δείτε ούτε τα παιδιά σας, ούτε τα εγγόνια σας!(μεγάλη ένταση στη φωνή,σαν ξόρκισμα κακού!).Κανείς να μη τα δει! Δύσκολα αγαπούλα μου, δύσκολα!

Αλλά πιο μπροστά δουλειά! Δουλεύαμε, βγάζαμε λεφτά ρε παιδί μου εμείς τότε!(έντονα) Τώρα δε βγαίνουν τα λεφτά! Έβγαλάμε λεφτά! Τρία παιδιά μεγάλωσα εγώ. Τρία παιδιά πώς βγήκαν πέρα; Τώρα δεν περισσεύουν λεφτά! Λεφτά έβγαζάμε! Από πρόβατα, από γάλα, έπαιρναμε, από τα' αρνιά που τα σφάζαμε παίρναμε. Από τα μοσχάρια που τα σφάζαμε παίρναμε, από καρύδια, από κάστανα, από φασόλια, από πατάτα, απ' όλα παίρναμε! Τώρα... από πουθενά!

Κ: Αντάρτες, καταλύματα... Να τα παιδιά τα είπα,

Εγώ: Δύσκολα χρόνια κυρα Βασιλική! Στα παιδιά τα λέγατε όμως...

Κ: Τώρα τα λέμε, πότε να τα πεις μετά...

Γιος : Τα λέγαμε, εντάξει. Τότε δεν τα καταλαβαίναμε κι όλα...

... Δεν ήξεραν που να πάνε από ψείρα. Πώς είχαν να κάνουν προκοπή αυτοί; Έβγαλαν του κόσμου τα παιδιά τα σκότωσαν όλα.. Αει μωρέ, δεν ήταν καλό πράμα κι αυτό... Κλιάματα ο κόσμος που καναν, πωπωπω...

... Δεν ήταν καλή η ζωή μας, καθόλου, καθόλου, καθόλου...

Κ: Με τον εμφύλιο πάρα πολλά, πάρα πολλά έκαναν! Δεν πειράζει, άντε, γλυτώσαμε, κι όπως ήρθα κι ως εδώ, σ' αυτή τη ζωή. Πολλά υπόφερα κι εγώ... Ήρθα κι εδώ, δουλειά, τα παιδιά όλα ήθελαν να μάθουν γράμματα, έπρεπε να τα στείλεις, δεν έδωναν... καλά καλά..

Εγώ : Προσπαθούμε κυρα Βασιλική να καταγράψουμε αυτές τις εμπειρίες.

Κ: Τι να γράψετε μωρέ , αυτά να μην ακούγονται καλύτερα! Εδώ στο Σκαλοχώρι σύνδεσμος ,νύχτα πήγα. Νόστιμο, Δαμασκηλιά, Μεσόλογγο , Ανθηρό,λελε, τι γινόταν, τι γινόταν! Δε μας λυπούνταν οι γονείς που ήμασταν μικρά παιδιά και γυρνούσαμε έξω. Καθόλου! Που αυτά τα παιδιά (σύγχρονα) ... Ούτε εμείς φοβόμασταν, ούτε οι γονείς! Σαν παραπανίσιοι είχαμε γίνει όλοι! Τι ήμασταν δεν ξέρω... Τα θυμάμαι τώρα και... Τώρα τα παιδιά πώς τα μεγαλώνει ο κόσμος...

Εγώ: Που θα τους στέλναν εξορία;».

(πρ.5)«κ. Κ :Αυτά που περάσαμε εμείς στο χωριό κορίτσι μας να μην τα περάσει ούτε ο εχθρός.

Κ.Κ : Είχαμε ξωτέρα πριν, είχαμε ζώα. Πήγαινα βοσκούσα και γίδια. Φορτώνομαστε στην πλάτη το κλουβί, τα κουβαλούσαμε εμείς στα χωριά. Τώρα ζαι ο κόσμος, τώρα γεράσαμε όμως. Ο άνθρωπος περνάει πολλά παιδιά...

Κ. Κ : Να μη γίνουν χειρότερα. Να μη γίνουν άλλα κακά. Ήμασταν και μικρά...

Τι να προσέχουμε εμείς οι νεώτεροι σήμερα, ώστε να μη μας ξανατύχει;

Κ. Κ : Ο Εμφύλιος ήταν δράμα, τι να σας πω.. Να σκοτώνει ο αδερφός τον αδερφό. Είναι άλλο χειρότερο πράγμα; Αυτό να τον υποστηρίξει να τον σκοτώνει... Ο ένας να είναι στον κομμουνισμό, ο άλλος στη δεξιά να σκοτωθούμε.. Ο καθένας έχει το κόμμα του. Να μη τα δει άλλος άνθρωπος αυτά...

κ. Κλεοπάτρα: Έφτιαχνά με. Με τα χέρια μας τα κάναμε όλα, αργαλειό. Τώρα τα βρίσκουν όλα έτοιμα κι όλο αρρώστιες έχουν. Αλλά δοξάζω το Θεό , είμαστε ενενήντα χρόνια και οι δυο, παλικάρια είμαστε.»

ΑΝΤΡΕΣ

(πρ.2)«Όσοι γίναν αντάρτες βρήκαν καλύτερα;

Κ. Ν: Τι καλύτερο να βρουν, που ήταν ξυπόλητοι του κερατά, που δεν είχαν ψωμί να φαν . Το τουφέκι το 'χαν με σκοινί δεμένο. Πέντε σφαίρες στην τσέπη είχαν. Ξυπόλητοι ξέρεις τι θα πει;

Πώς όμως τους έπειθαν; Εμένα μου κάνει εντύπωση πώς πείθονταν ότι κάτι θα βρουν καλύτερο;

Κ. Ν : Δε μπορούσαν να βρουν τίποτα γιατί δεν υπήρχε βοήθεια από πουθενά.

Κι αυτοί μπορεί να νιώσαν απογοητευμένοι;

Κ. Ν : Τι να νιώσω, τι να νιώσω! Αφού βλέπω πως είναι ξυπόλητοι αυτοί τι θα φτιάσω; Άρα θα ξυποληθώ κι εγώ.

Μπάμ! Πάρτην κάτω! Την σκότωσαν.. Ζουρλαίνεται ο κόσμος.

Παππού θες να προσθέσεις κάτι;

Κ. Ν :Για τον Διάκο έγραψες; Ανθυπολοχαγός ήταν. Αυτός ήρθε πρώτος. Αυτός σκοτώθηκε, ο πρώτος ανθυπολοχαγός του ελληνικού στρατού. Μπήκαν τα Λυκόπουλα σ'ένα υψωματάκι εκεί. Αυτοί είχαν βγει νωρίτερα. Βγαίνοντας κι αυτοί, αυτός ήταν μπροστά, αυτόν πήρε η μπόρα.

Αυτός από πού είχε καταγωγή;

Κ. Ν : Ήταν από ένα νησί μωρέ.. από τη Ρόδο(σημ. από τη Χάλκη, δίπλα από τη Ρόδο). Ροδίτης. Να πω στον Μπάμπη να πάει να βρει το συγγενολοϊ

Στο χωριό τον έχετε άγαλμα. Μαζί κι άλλα αγάλματα

Κ.Ν : Δυο ανθυπολοχαγοί του ελληνικού στρατού. Κι ο Μήλιος. Γιατροί κι οι δυο. Κι οι δυο σκοτώθηκαν στ'αντάρτικο.

Καλύτερα είναι τώρα που τα ξεχνάει ο κόσμος;

Κ. Ν : Ναι αλλά απ' το άλλο το μέρος μπορεί να πεις να ξεχαστούν, αλλά κι απ' τ' άλλο το μέρος έρχεται βαρύ. Σκοτώθηκαν, έπεσαν παλικάρια για καντίποτα, για τίποτα. Γιόμισαν τα βουνά κόκκαλα από ανθρώπους. Έφαγαν τα σκλια, τα' αγρίμια, τα πουλιά.. Τι δεν έχουν φάει... Δε βαριέσαι... Τέτοια πράγματα κορίτσι μου να μην δουν ούτε δεκάτη ογδόη γενεά, άπου είδαμε εμείς

Τουλάχιστον να τα μαθαίνουμε για να τ' αποφεύγουμε. Να τα θυμόμαστε για να μην...

(εγγονή κ. Νίκου: Τα μάθαμε παππού, μας έγινε μάθημα; Πώς το βλέπεις εσύ τώρα;

Κ. Ν : Εγώ τι να το δω, όσο βλέπω πάει προς το καλύτερο αλλά από μέσα οι παλιοί εμείς, οι παλιοί ακόμα θράζει. Ενώ εσείς οι νέοι δε θυμάστε κάτι το κακό

(εγγονή κ. Νίκου: τώρα δεν είμαστε χωρισμένοι πάλι;)

Κ. Ν : Δεν είμαστε χωρισμένοι όπως ήμασταν. Δεν είμαστε τώρα χωρισμένοι...»

(πρ.14)«ΚΑ : Λίγα από το '40 θα σου πω. Έδωσα και μια συνέντευξη στο Δημοτικό σχολείο. Με κάλεσαν στο 1^ο Δημοτικό Άργους Ορεστικού.

Αυτά κοίταξε δεσποινίς, αυτά τα έχω βιβλία εγώ βγαλμένα. Το ένα εκδίδονταν και στην εφημερίδα Ορεστίδα και πήρα πολλά συγχαρητήρια γιατί έγραφα αλήθειες, αυτά που έζησα. Βέβαια ήμουν ανορθόγραφος...() (η κόρη έφερε και τα βιβλία).

Και μερικοί με λεν, κάτι καθηγήτριες: εσύ προοδευτικός άνθρωπος έφυγες, πρόδωσες τον αγώνα να πας στη δεξιά; Λέω: «Εγώ ούτε πρόδωσα, ούτε έκανα τίποτα, ούτε ψευδώνυμο είχα ούτε τίποτα. Ήξερα ότι..

ΚΑ: Είδα και καλά, είδα και άσχημα...τα γράφω όλα.

Εγώ: Αφού τα γράψατε, νιώθετε πως αξίζει να τα θυμόμαστε .

ΚΑ: Εδώ στο Άργος διάβαζαν οι γυναίκες τις ιστορίες στην εφημερίδα. Και λέγανε: « Κυρ Αλέκο, όταν παίρνουμε την εφημερίδα, πρώτα διαβάζουμε την ιστορία σου, κι ύστερα τα άλλα!».

ΕΙΚΟΣΙ ΜΗΝΕΣ ΣΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ

(...)Μόλις γυρίσαμε στη μονάδα μας χωρίζουν. Είχε τελειώσει η εκπαίδευση. Τους πιο παλιούς συναγωνιστές, έτσι φωναζόμασταν, τους βάλανε χωριστά. Διαδίδετε αυτοί θα πάνε να πολεμήσουν εναντίον του Ζέρβα. Τους δίνουν καινούρια όπλα εγγλέζικα και με τα πόδια να πάνε στην Ήπειρο. Χαιρετηθήκαμε, τους προβοδίσαμε αλλά τα πράγματα που βλέπαμε ανησυχούσα αλλά δεν έβγαλα φίσα. Φοβόμασταν ο ένας τον άλλον. Εμένα με έλεγαν να προσέχω τον άλλον και τον άλλον του έλεγαν να προσέχει εμένα.(...)

(...)Προχωράμε για το χωριό Επταχώρι...()Απέναντι από εμάς ήταν και μια διμοιρία του ΕΔΕΣ. Καλοντυμένοι, με θερινά ρουχά. Εκεί βρήκα και έναν από το Άργος Ορεστικό.Λεγόταν Γιώργος Σαρρής. Τον ρωτώ πώς βρέθηκε στο ΕΔΕΣ και ποιο σκοπό έχει η οργάνωση του ΕΔΕΣ. Μου απάντησε, να διώξουμε τον Γερμανό κατακτητή και του λέω και εγώ τον ίδιο σκοπό έχουμε κι εμείς. Τον χαιρέτησα και πήγα στη μονάδα μου να κάνουμε πρόβα.(...)

ΔΥΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΝΑΜΝΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. ΤΟΤΕ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ ΑΠΟ 7-9-47 ΕΩΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ 1949

(...)Αυτά μας έκαναν οι υπαίτιοι και από τη μια πλευρά και από την άλλη. Τα δικά τους λάθη τα πλήρωσε ο αθώος ελληνικός λαός. Σκοτώθηκαν αδέρφια με αδέρφια. Ρημάχτηκαν πόλεις και χωριά γιατί δεν βρέθηκαν άνθρωποι στην εξουσία να χειριστούν καλά. Το μεγαλύτερο λάθος ήταν από το ΚΚΕ που δημιούργησε το δεύτερο αντάρτικο και το δεύτερο και μεγαλύτερο λάθος που έκανε το επίσημο κράτος μας που λέγεται Ελλάδα, λέω γι' αυτούς που διοικούσαν και έβρισκαν αυτούς τους επιτήδειους να κυνηγάνε τον λαό και να τον αναγκάζουν να βγαίνει στο βουνό και δυνάμωσε το αντάρτικο και τραβήξαμε αυτά που γράφω πιο πάνω και κάθε ελληνικό σπίτι να έχει από ένα θύμα ή δυο ή ακόμα ολόκληρες οικογένειες. Είδαν πολλά τα μάτια μου, αλλά θα περιοριστώ σ' αυτό το λόγο.(...)

(...)Μαζί με το τάγμα μας είχε έρθει στα Τρίκαλα και το 596 τάγμα της Μακρονήσου. Μας μάζεψαν στο προαύλιο του στρατώνα και μας συνεχάρησαν όλους όσοι πήραμε μέρος στον συμμαχοπόλεμο, έτσι τον λέγανε τότε και τώρα τον γράφουν εμφύλιο.(...)

(...)Και όπως έγινε, βρεθήκαμε στην αγκαλιά των γονιών μας με πολλή αγάπη μπήκαμε στην πολιτική ζωή κι άρχισαν τα προβλήματα, ήμασταν χωρίς δουλειά και δε θέλω να προχωρήσω γιατί θα στεναχωρηθώ».

(πρ.10)«Σμπ.: Ο Μπότης ήταν που λες χρόνια Πρόεδρος της ΠΟΑΕ, στην Πανελλήνια Οργάνωση Αντιστασιακών , από το 1995 μέχρι πέρυσι

Επομένως ήταν πρόβλημα μεγάλο για τον τότε εμφύλιο, να μη πούμε για πολιτικά. Για μας ήταν πάντοτε εμφύλιος, έτσι τον βλέπουμε εμείς στην πόλη μας μέσα, το βλέπουμε σαν εμφύλιο. Δεν το βλέπουμε όπως ήταν ορισμένοι ας πούμε που είχαν διάφορες ιδέες εξτρεμιστικές δεξιές και τα ρέστα. Κι ένας απλός πολίτης , ένας μέτριος άνθρωπος δημοκρατικός, τον έβλεπε τον αγώνα αυτόν εμφύλιο. Καταλάβατε; Υπήρχαν πολλές διαφωνίες, αλλά τέλος πάντων αυτό ήταν. Τουλάχιστον για την πλευρά την δική μου ήταν 100% εμφύλιος.

ΚΠ: Είπαμε ότι ό, τι ιδέες είχε ο καθένας, ότι ήταν προγραμματισμένος ο νους του. Αν ήταν σε δημοκρατική πλευρά, το έβλεπε από την πλευρά την δική του. Ήταν σε δεξιά παράταξη, έβριζε, έκανε ας πούμε.

ΚΠ: Το κράτος, κοίταξε...Το κράτος είχε πάρει την γραμμή του, δεν ήθελε γιατί, απ' ότι είχαμε πληροφορίες τότε ας πούμε, είχε γίνει το αντάρτικο και θέλανε να βρουν μια λύση να μπορέσουν να μη πάρει τόσο δεξιά η ροή της Ελλάδος. Κατά κάποιο τρόπο να 'ρθουν να συνεννοηθούν κατά κάποιο τρόπο να είναι πιο ομαλά τα πράγματα, να είναι ... Να μπορέσει κι ο λαός να ζήσει λίγο πιο ήρεμα και πιο καλά. Δυστυχώς τότε το κράτος, διότι ήταν ξένες δυνάμεις Αμερική και Αγγλία, δεν άφηνε. Σου λέει βαράτε τους μέχρι εξοντώσεώς τους! Γι' αυτό και ήρθε κι ο Βαν Φλιτ τότε στην Καστοριά, και πήγε και πιο πάνω στο Νοσοκομείο, στη Μεσοποταμία και τα ρέστα. Όπως κι ο βασιλιάς που ήρθε τότε μετά. Όλοι ήθελαν με πάση θυσία να τον εξοντώσουν τον κόσμο αυτόν, ο οποίος πήρε τα βουνά.

Εγώ: Είχε και τις πιο δημοκρατικές ιδέες.

ΚΠ: Και πώς πήρε τα βουνά; Μετά το... ήρθε ο εθνικός στρατός που λέμε, και ξεκίνησαν όσους δημοκρατικοί πολίτες ήταν , τους ωθούσαν είτε με ξύλο είτε με φυλακίσεις, τους εξωθούσαν πώς να βρουν το δεύτερο αντάρτικο! Το δεύτερο αντάρτικο, έτσι δημιουργήθηκε! Κατάλαβες; Γιατί: «Έλα εδώ εσύ! Ψήφισες ΕΔΑ; Ε τότε!μπάμπαμπαμπαμ!»! «Έλα εδώ εσύ! Ήσουν προδότης!»». Κι έτσι αναγκάστηκαν πολλά, τουλάχιστον τα δικά μας τα χωριά εδώ πέρα, και βγήκαν στ' αντάρτικα.

Εγώ :Τους εξώθησε ο εθνικός στρατός ε;

ΚΠ: Τους εξώθησαν να βγούν στ' αντάρτικο. Γιατί δεν ήταν μόνο ο στρατός! Είχαν δημιουργηθεί και τάγματα εφόδου που λέμε! Ήταν ας πούμε μια διμοιρία διάφοροι ας πούμε, εκτός του στρατού, είχαν δημιουργηθεί και διάφορα τάγματα που πηγαίνουν στα χωριά και κάνουνε...

Άρα λοιπόν η Καστοριά δεν είχε, ενώ ήθελαν να πάνε, αν ήθελαν να πάνε ας πούμε στ' αντάρτικα, δεν μπορούσαν. Η λίμνη, τα καράβια, ήταν όλα επιστρατευμένα... Επομένως αν ήθελε κανένας να αυτοκτονήσει, τότε μόνο μπορούσε να το κάνει αυτό το πράγμα, να πάει εκεί πέρα. Εκτός αυτοί που ήταν ορισμένοι, που έτυχε να είναι στα χωριά ή πήγαν καμιά φορά με άδεια και παρέμειναν εκεί άμα τους άφησε... Σπάνια πράγματα δηλαδή! Αλλά παρόλα αυτά το αντάρτικο είχε 100 αντάρτες ένστολους! Όλα αυτά στην Κατοχή που λέμε! Οι αντάρτες της Καστοριάς ήταν γύρω στους εκατό! Που κανένας δεν το πιστεύει πώς έφευγαν; Πώς έφευγαν;

Αυτό είναι τότε που ήτανε εδώ ο Γραμματέας της Περιφερειακής Ενώσεως Καστοριάς, ήταν ο Περικλής Αντωνόπουλος. Δια Επιτροπής του κομμουνιστικού κόμματος, Θόδωρος Μαργιόλης Λευτέρης Γραμματέας περιφερειακής επιτροπής του ΕΑΜ. Βαγγέλης Υφαντής, για στρατιωτικά θέματα, από το Γέρμα. Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου Φώτης, από το Γέρμα, γραμματέας της περιφερειακής επιτροπής του ΚΚΕ, Λεωνίδα Πούπτης δάσκαλος από το Άργος Ορεστικό, Ιωάννης Κυραζάκης δάσκαλος από το Χιλιόδεντρο. Κώστας Πατσιόπουλος από το Δισπηλιό, Ανδρέας Αθανασιάδης από το Βογατσικό, Γιάννης Πατσούρας μόνιμος υπαξιωματικός του στρατού από το Άργος Ορεστικό, πρωταγωνιστής της δημιουργίας του ΕΛΑΣ Βοΐου-Γράμμου '42-'43. Αυτά είναι ορισμένα στοιχεία τα οποία δεν τα έχει ο καθένας. Κι εδώ άμα θέλεις να δεις, είναι δικά μου αρχεία. Οργανωμένοι Καστοριανοί αγωνιστές στο κομμουνιστικό κόμμα, στο ΕΑΜ, στην ΕΠΟΝ και στην ΕΘΝΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ. Και είναι τα ονόματα των Καστοριανών που δεν τα έχει κανένας, μόνο ο Ε.....(το όνομα του συνεντευξιζόμενου) τα έχει!

ΚΠ: Ε όχι, να τα διαβάσουμε ναι. Δεν τα έχω δώσει πουθενά!

Σμπ.: Αυτοί μετά Μπότη έγιναν δεξιοί;

ΚΠ: Ήταν δεξιοί και τότε. Αυτοί όλοι δεξιοί ήταν!

Σμπ.: Ε ήταν και κάποιοι που πριν ήταν αριστεροί!

ΚΠ: Ήταν ο Αλεξόπουλος! Τέλος πάντων! Στα εκατό άτομα να βρεθούνε δύο άτομα! Όλοι ήταν σε δεξιά παράταξη, μη το συζητάς, τα ξέρουμε αυτά! Να σας πω εγώ; Ορισμένοι ντόπιοι, επειδή τους έλεγαν τότε Βουλγάρους, για να ξεβουλγαριστεί, έλεγε ότι είναι με τη Νέα Δημοκρατία, με την ΕΡΕ. Εγώ τους έλεγα κιάλας, τους πείραζα : «Αρε, σκατοβούλγαρε!». Αλλά παρόλα αυτά αυτοί ήξεραν τον σκοπό τους!

ΚΠ: Η Καστοριά τότε, η ΕΠΟΝ ήταν μεγάλη οργάνωση στην Καστοριά. Μη κοιτάς μετά που γύρισαν κι έγιναν δεξιοί. Ήταν αυτοί σε αριστερό χώρο, ήταν Επονίτες με ψυχή και με τέτοια.. Αλλά ύστερα δεν ξέρω τι συνέβη και...

Εγώ: Εσείς τι πιθανολογείται να έγινε, για ποιο λόγο μεταστράφηκαν αυτοί;

ΚΠ: Μεταστράφηκαν γιατί έγινε ο εμφύλιος και η προπαγάνδα πήγε υπέρ της δεξιάς παράταξης, ότι αυτοί είναι καλοί και οι άλλοι δεν είναι... Και οι περισσότεροι Καστοριανοί ενώ ήταν Επονίτες σε μεγάλο βαθμό, βλέπεις ότι γύρισαν κι έγιναν δεξιοί, κι όχι μόνο έγιναν δεξιοί, υπερδεξιοί!

ΚΠ: Κοίταξε κυρία Αντωνία, είτε το θέλουμε, είτε δεν το θέλουμε, ρόλο έπαιζε ο πρεσβευτής της Αγγλίας, ο πρεσβευτής της Αμερικής! Τελείωσε, και μη προχωράς πιο πέρα, μη προχωράς πιο πέρα! Κι ο Κίσιγκερ που ήταν, κι εκείνος στα ίδια σκατά ήταν, και μετά όλοι που ήταν... Αυτοί διοικούσαν, αυτοί ανέβαζαν, αυτοί κατέβαζαν. Και βρήκαν και κόσμο, συνεργάτες που δεν ήθελαν να σηκώσουν το ανάστημά τους, γιατί τους άρεζε κι αυτούς που επήραν την καρέκλα τώρα και άστο να πάει στο διάολο που λέω!

